

+ + Editör: Dr. Öğr. Üyesi Murat BAŞ + + + + + + + +

Alanında Uluslararası Araştırmalar VIII

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

2022
EYLÜL-EKİM

Editör:

Dr. Öğr. Üyesi Murat Baş

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

Alanında
Uluslararası Araştırmalar VIII

EĞİTİM

yayınevi

**SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI
ARAŞTIRMALAR VIII**

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Murat Baş

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-8223-22-4

1. Baskı, Eylül-Ekim 2022

Kütüphane Kimlik Kartı

**SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI
ARAŞTIRMALAR VIII**

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Murat Baş

513 s., 165x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-625-8223-22-4

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok.
No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B,
Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah.
10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
HEKİMLERİN İLAÇ FİRMALARININ TUTUNDURMA FAALİYETLERİNİ ALGILAMASINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ	9
Selva Seza CANDAN	
TURİST REHBERLERİNDEN BEKLENEN ROL, SORUMLULUK VE PERFORMANSA YÖNELİK LİTERATÜR TEMELLİ BİR DEĞERLENDİRME	35
Davut Uysal	
ALTERNATİF BİR KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ: AZALAN MÜŞAREKE	49
Cumhur ŞAHİN	
KRİPTO PARALARDA VERGİLENDİRME: 2022 İTİBARIYLA DÜNYADAKİ UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ	59
Ayşen KONUŞKAN, Türker TEKER	
PAMUK, BUĞDAY VE MISIR ARZ MİKTARLARININ ZAMAN SERİSİ ANALİZLERİNE UYARLANMASI SÜRECİ: VEKTÖR OTOREGRESYON (VAR) MODELİ	79
Nihat KÜÇÜK, Abdulkaki BİLGİÇ	
YAVAŞ (SLOW) TURİZM'İN SAĞLIK TURİZMİNDEKİ YERİ	97
Gülşah ÇİFTÇİ, Ali Osman UYMAZ	
POST-KOLONYALİST BİR ARAÇ OLARAK MODERN TURİZM SİSTEMİ	119
Yakup Kemal ÖZEKİCİ	
TÜRK DÜNYASININ SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HASTALIKLARINA/ SORUNLARINA YÖNELİK BİR ÇÖZÜM ARAYIŞI: AHİLİK REÇETESİ/FORMÜLÜ PERSPEKTİFİNDE ÖNERİLER	139
Abdullah TURAN	
HÜZÜN COĞRAFYASI PERSPEKTİFİNDEN İLBADI MEZARLIĞI.....	185
Arzu ERSÖZ TÜĞEN 185	
İNTERNET TEKNOLOJİLERİNİN GELİŞİMİ VE TURİZM TÜKETİCİLERİNİN DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI.....	209
Davut UYSAL	

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KAYSERİ LİSESİ: TARİHİ YÖNÜ VE EĞİTİME KATKILARI.....	229
İbrahim Hakan GÖVER	
SİMGESEL BİR ALAN OLARAK KOŞER: ANTAKYA MUSEVİ CEMAATİ ÖRNEĞİ	247
Kadriye ŞAHİN	
ÖRGÜTSEL SİNİZM VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ.....	265
Emine ARDIÇ	
KRİZ YÖNETİMİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ROLÜ.....	279
Zehra ÇUBUKCU	
SAĞLIK HİZMETLERİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN HAYVANLARA KARŞI TUTUMLARININ BELİRLENMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ	293
Yadigar POLAT, Seval SÜZÜLMÜŞ	
COVID-19 SÜRECİNDE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSLARININ ENTROPİ TABANLI TOPSİS YÖNTEMİYLE ANALİZİ.....	307
Tahsin AVCI, Hamid YEŞİLYAYLA, Serkan DURMAZ	
ÇEVRESEL SORUNLARI ÇEVRE YÖNETİMİ KAVRAMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMEK	323
Alper BİLGİLİ	
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOĞUK ZİNCİR ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLER:2014-2022	333
Hakan ÖZKAN	
İNANÇ VE SAĞLIK TURİZMİ.....	343
Mehmet DAĞLI, Ali Osman UYMAZ	
İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMA.....	369
Mahmut AKIN	
İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNÜN DENETİM ÜCRETLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: BİST 30 ENDEKSİ ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	391
Sedat COŞKUN	
KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÇALIŞANLARININ COVID-19 ALGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA	403
Nisa EKŞİLİ	

“MAVİ OKYANUS STRATEJİSİ” BAŞLIKLİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ.....	417
Zümral GÜLTEKİN	
MODERN VE GELENEKSEL DÖNEM YÖNETİM YAZINLARINDA YÖNETİCİ BECERİLERİ	429
Sertaç ERCAN	
TÜRKİYE’DE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ	445
Yılmaz AĞCA	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ÇOK DEĞİŞKENLİ UYARLANABİLİR REGRESYON ZİNCİRLERİ YÖNTEMİ İLE BELİRLENMESİ.....	459
Alparslan OĞUZ	
27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNİN YEREL BASINA YANSIMALARI: VANSESİ GAZETESİ ÖRNEĞİ.....	475
Ahmet İŞLER	
GÜVENCE, DANIŞMANLIK VE KURUMSAL SORUŞTURMA HİZMETLERİ BAĞLAMINDA İÇ DENETİM FAALİYETLERİNDE RAPORLAMA	489
İsmail KABAN	
COVID - 19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÜLKELERİN PERFORMANSLARININ BELİRLENMESİ: WASPAS YÖNTEMİ İLE BİR UYGULAMA	507
Sait PATİR	

ÖNSÖZ

Sosyo-kültürel hayatın yansımaları, insan ilişkileri, siyasi, hukuki ve ekonomik değişkenler gibi birçok olgu sosyal ve beşerî bilimlerin alanı dahilindedir. Bu alanda yapılan çalışmalar ise bireylerin toplumsal hayatı ve içinde yaşanan çevrenin dinamiklerini algılamaları açısından önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan söz konusu alanlarda yapılacak, çok yönlü yaklaşımlara ve tartışmalara sahip bilimsel çalışmaların günümüzü anlayabilmek ve geleceğe ışık tutabilmek açısından değerli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda hazırlanan elektronik kitabımızda sosyal, beşerî ve idari bilimler alanlarında uzman olan akademisyenlerin akademik literatüre katkı sunacağını düşündüğümüz çalışmaları yer almaktadır. “Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar VIII” isimli elektronik kitabımızda; Sosyoloji, Edebiyat, Tarih, Kamu Yönetimi, Radyo ve Sinema, İşletme, İktisat ve Turizm, Antropoloji alanlarında yazılmış ve farklı bakış açılarını içerisinde barındıran bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Değerli çalışmaları ile bu kitabın hazırlanmasında katkısı bulunan sayın yazarlarımız; Selva Seza CANDAN, Davut UYSAL, Cumhur ŞAHİN, Ayşen KONUŞKAN, Türker TEKER, Nihat KÜÇÜK, Gülşah ÇİFTÇİ, Yakup Kemal ÖZEKİCİ, Ali Osman UYMAZ, Abdulkaki BİLGİÇ, Abdullah TURAN, Arzu ERSÖZ TÜĞEN, İbrahim Hakan GÖVER, Kadriye ŞAHİN, Emine ARDIÇ, Zehra ÇUBUKCU, Yadigar POLAT, Seval SÜZÜLMÜŞ ile birlikte kitabın yayın sürecinde emekleri olan Eğitim Yayınevi çalışanlarına ayrı ayrı teşekkür ederim. Bu kitap çalışmasının tüm okuyuculara ve araştırmacılara katkılar sunması ümidiyle...

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Murat BAŞ

HEKİMLERİN İLAÇ FİRMALARININ TUTUNDURMA FAALİYETLERİNİ ALGILAMASINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: KARABÜK İLİ ÖRNEĞİ

Selva Seza CANDAN¹

GİRİŞ

İlacın ilk kullanılmaya başlanması, üretim tekniklerinin bulunması, fabrikaların ve araştırma geliştirme departmanlarının kurulması, satış anlayışının yanına pazarlama kavramının yerleşmesi, üretim odaklılıktan pazarlama odaklılığa geçilmesi ve profesyonel pazarlama anlayışının benimsenmesi dünya ilaç sanayisini bugünkü dev boyutlara ulaşmasını sağlamıştır (Bayraç, 2011: 36).

İlaç sektörü, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de oldukça büyük bir potansiyele sahiptir. Doğal olarak ilaç firmaları böyle büyük bir pazarda yer alabilmeyi ve bunu sürdürmeyi hedeflemektedir. İlaç pazarının yaklaşık 50 milyar TL'ye ulaştığı ülkemizde pazar rekabeti çok zorlu yaşanmakta olup firmalar bu rekabette var olabilmek adına pazarlama faaliyetlerine ciddi yatırımlar yapmaktadır (İEİS, 2021). İlacın insan sağlığı için önemli bir ürün olması, ilaçta hedef kitlenin direk tüketici olmaması ve tanıtımlarının yasalarla kısıtlanmış olması gibi sebeplerle ilaç pazarlaması diğer sektör pazarlamalarına göre daha fazla hassasiyet gerektirmektedir.

İlaç firmaları pazarlama stratejilerini belirlerken yasaların izin verdiği ölçüde; reklam, kişisel satış, halkla ilişkiler ve satış tutundurma gibi tutundurma karması elemanlarından faydalanmaktadır. Firmalar bu tutundurma karması elemanlarını kullanırken, öncelikle birincil hedef kitle olan hekimleri önemsemektedir. Bu sebeple tutundurma faaliyetlerinin büyük bir bölümünü hekimlere yönelik olarak belirlemekte ve bu doğrultuda çok ciddi harcamalar yapmaktadırlar. Bu faaliyetler hakkında değişik bulgular olmakla birlikte sektörün yapısı gereği tanıtım faaliyetlerinin her çeşidinin uygun olmadığı görülmektedir. Bu nedenle firmalar

¹ Selva Seza CANDAN, Doktora Mezunu, Karabük Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-2345-6789, selvaseza@windowslive.com

tanıtımlarını daha çok ilaç mümessilleri aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın amaçları; ilaç firmaları tarafından tanıtım amaçlı kullanılan tutundurma faaliyetlerinin neler olduğu ve göreceli olarak değişik tutundurma faaliyetlerinin hekimler tarafından nasıl algılandığını tespit etmeye çalışmaktır. Aynı zamanda hekimlerin özelliklerine göre bu algılarda değişiklik olup olmadığını ve farklılık çıkan unsurların ise hangileri olduğunu tespit edip ilaç firmalarına yol gösterebilmektir.

Yapılan çalışmanın İlk bölümü olan alan yazında pazarlama ve pazarlama karması elemanları hakkında genel bir bilgi verilmiş olup sonrasında, ilaç sektörü tarihi, gelişimi ve ilaç pazarlamasından kısaca bahsedilmiştir. İlaç firmalarının tutundurma faaliyetlerinin hekimler tarafından nasıl algılandığının incelendiği yöntem bölümünde ise; Karabük ili kamu hastaneler birliği genel sekreterliğine bağlı çalışan uzman hekimlere yüz yüze anket uygulanmıştır. Bu yöntemle hekimlerin tanımlayıcı bilgileri ve ifadelerle ilgili algılarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Tanımlayıcı bilgilere ilişkin veriler sayılar ve yüzdeler şeklinde analiz edilerek sunulmuştur. İfadeler ile ilgili veriler ise; önem derecelerini gösteren mertebeli derecelendirme, ortalama ve standart sapmaları veren aritmetik ortalama ve kare ayrıca cinsiyet, uzmanlık alanları arasında ifadelerle ilgili algı farklılıklarını karşılaştıran bağımsız örneklem “t” testi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Analizler sonucu diğer demografik özelliklerde anlamlı farklar oluşmadığı için cinsiyet ve uzmanlık alanlarına göre karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise, analiz sonuçlarına yönelik sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir. Bu çalışma yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Pazarlama, Tutundurma Ve Tutundurma Karması Elemanları

Pazarlama hakkında insanlar birçok bakış açısına sahiptir. Ancak bu bakış açıları arasında pazarlama henüz tam olarak anlaşılammıştır. Bilinenin aksine pazarlama, kesinlikle insanları ihtiyaçları olmayan ürünleri almaları için ikna etme işi değildir. Avrupa’da pazarlama yeni bir terim olup son kırk yılda ön plana çıkmıştır. Doğrusu, pek çok firma pazarlamayı halen daha profesyonel bir şekilde benimsememiştir. Yaşamın içerisindeki tüm olağan faaliyetler gibi, pazarlama da sürekli ve hızlı olarak değişim içerisinde (Randall, 1993: 1).

Pazarlama kelimesi İngilizcedeki “marketing” kelimesinin karşılığı olarak Prof. Dr. Mehmet Oluç tarafından ortaya atılmıştır. Pazarlamanın günümüze gelinceye kadar farklı bazı tanımları incelendiğinde; sözlük tanımı olarak, pazarlama iki veya daha fazla taraf arasında gerçekleşen bir değişim / mübadele sürecidir şeklinde ifade edilmektedir (Altunışık, Özdemir, Torlak, 2006: 2). Amerikan Pazarlama Derneği’nce (AMA) yapılan tanım daha kapsayıcı olmasından dolayı uygun görülmeğe başlanmıştır. Bu tanıma göre pazarlama; kişisel ve örgütsel amaçlara ulaşmayı sağlayacak değişimi meydana getirebilmek için, mal, hizmet ve

fikirlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtılması ve tutundurulmasına yönelik bir planlama ve uygulama süreci olarak tanımlanmıştır (Alabay, 2010: 220).

Pazarlama karması ilk defa Borden tarafından ifade edilmiştir. Borden, pazarlamacıların etkili pazarlama stratejilerini gerçekleştirebilmek için, pazarlama karmasının önemini vurgulamıştır (Ünalın, 2017: 106). Pazarlama karmasının dört elemanından (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) biri tutundurmadır. Günümüzde satış karmaşık bir görevdir ve sıkı bir rekabet mevcuttur. Ürünler gittikçe daha çok tüketici odaklı hale gelmektedir. Tüketiciler de gün geçtikçe daha tecrübeli ve bilinçli olmaktadır. Bu yalnızca iyi bir tutundurma ile olabilmektedir. (Pillai ve Bagavathi, 2008: 164). Tutundurma: “Bir işletmenin, ürün ya da hizmetinin satışını kolaylaştırmak amacıyla üretici ve pazarlamacı işletmenin denetimi altında yürütülen, müşteriyi ikna etme amacına yönelik, bilinçli, programlanmış ve eşgüdümlü faaliyetlerden oluşan bir iletişim sürecidir” (Odabaşı ve Oyman, 2010: 82). Tutundurma faaliyetinin iki temel amacı bulunmaktadır. Öncelikle hedef alınan pazar bölümlerine yönelik olarak; işletme ve ürünleri hakkında bilgi vermek ve verilen bilgiyi devamlı olarak taze tutabilmektir. Tutundurmanın diğer temel amacı ise, ilgili pazar bölümlerini işletmenin istediği yönde harekete sevk edebilmektir (Ecer ve Canitez, 2005: 290). Rekabet üstünlüğü sağlamak, hedef pazarı bilgilendirmek, tüketicileri eğitmek ve sosyal sorumluluğu da vurgulamak da tutundurma faaliyetlerinin amaçları arasında yer almaktadır (Jhonsson, 1997: 543).

Tutundurma, pazarlama karmasının diğer elemanları ile uyum içinde düzenlenmesi gereken, kendi içinde de farklı özellikler taşıyan ve tutundurma karması olarak adlandırılan elemanları kapsamaktadır (Odabaşı ve Oyman, 2010: 85). Tutundurma karması elemanları; reklam, kişisel satış, satış geliştirme ve halkla ilişkilerden oluşmaktadır (Gülen, 2005: 32).

Reklam; tüketicinin gönüllü olarak satın almaya yönelik davranışta bulunmaya ikna etmek, dikkatlerini ürüne ya da işletmeye çekmeye çalışmak, onunla ilgili olumlu davranış sergilemelerini sağlamak amacıyla oluşturulan pazarlama iletişim aracıdır (Köksal ve Özdemir, 2013: 327). Kişisel satış; işletmeler açısından çok önemli bir satış çabasıdır. İşletmelerde ki pazarlama çalışmaları içerisinde başta gelen bir faaliyettir. Diğer satış çabalarının hiçbirisi etkin bir kişisel satışın ve satış personelinin yerini tutamayacağı söylenebilir. Diğer tüm çabalar daha çok kişisel satış destekler niteliktedir. Nihayetinde satış kapatacak son adım satış personeli tarafından atılmaktadır. Taraflar arasında etkileşim ve geri besleme sağlaması açısından kişisel satış iletişiminin en etkin yoludur (Gürbüz ve Erdoğan, 2007: 120). Kişisel satış, pazarlama amaçlarına ulaşmak için satıcı ve tüketici arasında kişisel iletişim aracılığı ile ilişki kurulması ve bu ilişkinin uzun dönem devam etmesini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler dizisi olarak tanımlanabilir (Çağlar ve Kılıç, 2008: 154). Kişisel satışın maliyeti diğer tutundurma elemanlarına göre yüksektir (Bubnjevic, 2011: 372). Halkla ilişkiler; halk arasında sistemli

bir araştırma temeline dayanan güven anlayışı sağlama ve sürdürmeyi başarma konusundaki bilinçli ve yasal çaba olarak tanımlanmaktadır. Halkla ilişkiler, olumlu bir anlayış geliştirmek, iyi bir işletme imajı yaratma, olumsuz söylenti, hikaye ve olayları ortadan kaldırmak amacıyla işletmenin çevresini oluşturan çeşitli halk gruplarıyla iyi ilişkiler kurmasıdır (Can ve Güney, 2011: 448-449). Satış tutundurma çalışmaları; pazarlama iletişim karmasına yeni dahil olan bir çalışma türü olup (Balta, 2006: 206), kişisel satış, halkla ilişkiler ve reklam dışında, tüketici veya kullanıcıların alımını harekete geçirmeye ve araçların etkinliğini arttırmaya, özendirmeye yönelik yapılan, süreklilik göstermeyen, olağan rutinde olmayan, kısa dönemde satın almayı teşvik edici kendine özgü tutundurma ve satış çabalarına satış geliştirme olarak ifade edilmektedir (Taşoğlu, 2009: 91). Başka bir tanıma göre ise satış tutundurma; kişisel satış, reklam, halkla ilişkiler ve tanıtım çabaları dışında kalan, genellikle sürekli olarak yürütülmeyen, fuarlara katılma, sergiler, teşhirler ve devamlılığı olmayan diğer satış çabalarıdır (Mucuk, 2000: 234).

İlaç Sektörü ve Gelişimi

Bir ticari faaliyet olmakla birlikte, kamu sağlığını yakından ilgilendiren ilaç sektörü diğer piyasalardan farklı olarak devletin ilgi ve müdahalesine daha açıktır. Bu yönüyle, genelde sağlık sektöründe, özelde ise ilaç sektörü ve eczacılık piyasasında tam rekabet şartlarının bulunmadığı ve eksik rekabet koşullarının hakim olduğu kabul edilmektedir (Bayraç, 2011: 11).

İlaç sanayi tanımlandığında: “Beşeri ve veteriner hekimlikte tedavi edici, koruyucu, besleyici ve tanı aracı olarak kullanılan, kimyasal, bitkisel, hayvansal ve biyolojik maddeleri, farmasötik teknolojiye uygun olarak ve bilimsel standartlara göre, belirli dozlarda basit veya birleşik olarak farmasötik şekil haline getiren ve seri halde üreterek, tıp ve tedavinin hizmetine sunan bir sanayi dalı” olarak ifade edilmektedir (Abacıoğlu, 2010: 47).

İlk ilaç, M.Ö. 1500 yıllarında Mısır'da kullanılmaya başlanmıştır. M.Ö. 1500'den, M.S. 1930'lu yıllara kadar çok az sayıda ilaç mevcuttu ve bunlar bazı hastalıkların iyileştirilmesinde veya belirtilerinin giderilmesinde, uykuyu kolaylaştırmada ve ağrı dindirmede kullanılan doğal kökenli ve sentetik olmayan ilaçlardan oluşmaktaydı. Sentetik kökenli ilaçların bulunması 1930'lu yıllara rastlamaktadır. Sülfanilamidlerin keşfiyle, terapötik devrim adı verilen süreç başlamıştır. Böylece ilaç sanayisini büyüten, geliştiren ve uluslararası bir yapıya kavuşturan; sülfanilamidlerin keşfedilmesi, penisilinin büyük hacimlerde üretim tekniklerinin bulunması, tetracycline'lerin keşfedilmesi şeklinde üç önemli adım atılmıştır (Bayraç, 2011: 36).

Dünya ilaç sanayi, bugünkü dev boyutlara erişebilmesi için standartlaşmış ilaçları büyük miktarda üretebilmenin yollarını bulmalıydı. Bu çabalarla ortaya çıkan önemli ilaç penisilin olmuştur. Penisilin'in seri üretim yöntemlerini

araştırmaya yönelik çalışmalar ise ancak 1939 yılında bu ilacı terapötik özelliklerinin keşfedilmesi sonucu başlamıştır. A.B.D.’de hükümetin ve 17 Amerikan ilaç firmasının ortaklaşa başlattıkları bilimsel araştırma, penicilin’in bu ticari gelişmesi, ilacın üretiminde çok büyük artışlara yol açmıştır. Bir Amerikan ilaç firması olan Pfizer’in kendi patenti altında ürettiği Terramycine’i 1949 yılında bulmasına dek, tüm üretici ilaç firmaları ürettikleri ilaçları diğer ilaç firmalarına ve paketleme atölyelerine toptan olarak satmakta ve bu ikinci grup firmalar da bu ilaçları mamul ilaç haline dönüştürmektedirler. Ancak Pfizer’in Terramycine’i bulması, durumu kökten değiştirdi. Firma 1950’lerin başlarında gerekli bir satış ve pazarlama kadrosu kurarak ilacını doğrudan ilaç prezantasyonları olarak sunma ve bu iş için gerekli bir dağıtım ağı kurma kararı almıştır. İlacın tarihinde ilk olarak uygulanan bu doğrudan üretici firma tarafından ilacı bitmiş halde ve ticari tanıtm teknikleri kullanarak ve bir “ marka adı” altında pazarlama stratejisinin kısa zamanda ticari açıdan çok etkili bir yöntem olduğu anlaşılmıştır (Tarhan, 2006: 3-4).

Türkiye’de ilaç sektörünün gelişimi 4 büyük döneme ayrılır. Bunlar;

- Eczane Dönemi (1833-1928) ve Laboratuvar Dönemi (1928-1954): İlk enjeksiyon ampulleri Hasan Rauf tarafından 1900 yılında açılan İstikamet Eczanesinin laboratuvarlarında üretilmeye başlanmıştır. Eczaneler, önce hazır ilaç yapmış ve sonra imalat laboratuvarı kurmuştur.

Cumhuriyet döneminde (1923-1938) Yerli laboratuvarların adedi 4 kat, yerli ilaç üretim miktarlarında ise 23 kat bir artış gerçekleşmiştir. Eczane laboratuvarlarda ilaç yapma dönemi, bu işi yasaklayan ve tıbbi ilaç yapımı için müstakil bina zorunluluğunu getiren 1954 tarihli talimatnamenin yürürlüğe girmesiyle son bulmuştur (Tarhan, 2006: 9).

- Fabrika Dönemi (1954’ten bugüne): 2. Dünya savaşını izleyen yıllarda, ilaç üreten laboratuvarlar faaliyetlerini geliştirmek imkanı bulmuşlar ve modern Türkiye ilaç endüstrisinin öncüleri olmuşlardır. 1952-1957 yılları arasındaki hızlı sanayileşme döneminde yurt ihtiyacının yüzde 60’ını karşılayacak duruma gelmiştir.
- İlaç Etkin Maddesi Üretim Dönemi (1970’den sonra): Yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip olan ve 1984 yılında yürürlüğe giren iyi üretim uygulamalarının (GMP) gerektirdiği yatırımları yaparak gelişimini hızlandıran Türkiye ilaç endüstrisi, ilaç üretiminde AB ülkeleri ile karşılaştırılabilir bir düzeye ulaşmıştır (Serçe, 2006: 33).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ilaç sektörü her yıl kendini geliştirerek büyüyen bir pazara sahiptir. Dünyada ve Türkiye’deki ilaç sektörünün bugünkü durumunu sayısal somut verilerle göstermek konuyu detaylandırmak adına daha faydalı olacaktır; dünya ilaç pazarı 2021 yılında 1,3 trilyon dolara ulaşmıştır. Pazarda birinci sırayı açık ara farkla Amerika Birleşik Devletleri almaktadır ve

neredeysse dünya ilaç pazarının yarısını oluşturmaktadır. ABD'yi sırasıyla ,Çin, Japonya, Almanya ve Fransa takip etmektedir. Türkiye ise 2021 yılında dünyada 19. sıradadır. Türkiye ilaç pazarı 2021 'de değerinde 61,7 milyar TL 'ye kutu ölçeğinde ise %6,9 artışla 2,35 milyar hacime ulaşmıştır. Türkiye ilaç endüstrisi köklü geçmişe, yüksek üretim kapasitesine ve güçlü teknolojiye sahip bir endüstrisidir. Türkiye'de uluslararası standartlarda 100 adet ilaç ve radyofarmasötik ilaç üretim tesisi ile 12 adet hammadde üretim tesisi bulunmaktadır. 2021 yılında %3,7 oranında büyüyen ilaç ihracatı 1,91 milyar dolar ile tarihsel olarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2020 yılında, Türkiye toplam istihdamında 2019 yılına göre %1,9 artış gerçekleşmiştir. Aynı dönemde ilaç endüstrisi istihdamı ise %8,2 artışla 42.291 kişiye ulaşmıştır (İEİS, 2021) .

İlaç Sektöründe Pazarlama

Pazarlamanın temel boyutları ilaç endüstrisi için genel olarak geçerlidir. Ancak ilaç herhangi bir ürün gibi pazarlanamamaktadır. Ürün çevresinden dolayı bazı farklılıklar söz konusudur. İlaç şirketleri de diğer şirketlerde olduğu gibi, zorlu pazar koşullarında mücadele edebilmek için, yeni pazarların bulunması, hedef pazarlarda daha fazla odaklanması, ürün yararlarının daha iyi anlatılması, pazarlama harcamalarının en uygun şartlarda yapılması ihtiyacındadır (Erdolu, 2008: 38). İlaç endüstrilerinde kullanılan pazarlama stratejileri, diğer pazarlarda uygulananlara göre oldukça farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın ana sebeplerinden biri, reçete ile satılan ilaç pazarının geleneksel satın alma karar sürecinde bir farklılık bulunmasıdır. İlaç pazarını oluşturan öğeler hasta, hekim, eczaneler ve depolar şeklinde sıralanabilmektedir. Bu üç alıcı grup pazarın hedef kitlesini oluşturmaktadır. Yapılan tüm satış çalışmaları her gruba farklı şekillerde uygulanmaktadır(Erdolu, 2008: 38-39). İlaç tanıtımı yalnızca “üründen bir tane daha fazla satma” güdüsüyle yönlendirilmemelidir. İlaç endüstrisini diğerlerinden ayıran özellik “ürünün, mesajın, tanıtım kanallarının ve hatta alıcı kitlesinin” ulusal düzenleme kurumları tarafından belirlenmesidir. İlaç tanıtımının esas amacı hedef kitleye mesajı ve dengeli bilgiyi iletebilmektir. Tanıtıcı mesaj yeterli bilgiyi vererek reçete yazan kişilerin (ve aynı zamanda diğer paydaşların da) ihtiyaçlarını karşılamaktadır ve tanıtıcı mesajın içeriği bu piyasadaki tanıtımı anlamada temel unsur haline gelmektedir. İletilen mesajın amacı klinik denemelere dayanmaktadır (Pantelic, 2009: 30).

Tutundurma çabaları, kişisel satış, reklam, halkla ilişkiler ve satış tutundurma olarak dört grupta toplanabilir. Dünyada ve Türkiye'de ilaç firmalarının yapmış olduğu tutundurma çabaları içinde kişisel satış ve örnek ürün dağıtımından yaygın bir şekilde yararlanıldığı söylenebilir. Dünyadaki ilaç tüketiminin önemli bir kısmını karşılayan, A.B.D.'de ilaç üreticileri tarafından yapılan toplam tutundurma harcamalarının detayına bakıldığında, %52 ile hekimlere verilen numune ilaç dağıtımı birinci sırada yer alırken, %28 ile muayenehane promosyonları ikinci sırada ve %10.5 ile tüketicilere yönelik reklamlar üçüncü sırada yer almaktadır.

Bunu %5 ile hastane promosyonları ve %4 ile tıbbî dergilerde yer alan reklamlar takip etmektedir (Varinli, Kacur ve Gökner, 2004: 18). İlaç sektöründeki tutundurma karması elemanları detayları ile incelenecektir.

Kişisel Satış; ilaç firmalarında kişisel satışı gerçekleştiren görevliler, tıbbi satış mümessili olarak adlandırılmaktadır. Tıbbi satış mümessili, kendi başına ve belirli bir süre içerisinde, ilaç tanıtımı ve satışını gerçekleştirmek amacıyla hekim ziyareti, eczane ziyareti, grup aktivitesi, ilaç alım ihalelerinin takibini yapma ve diğer firma faaliyetlerini takip etme bilgi ve becerisine sahip nitelikli kişidir (Erdolu, 2008: 44-45). İlaç sektöründe, tıbbi satış mümessili kavramı ilk defa 1850’li yıllarda gündeme gelmiş olup sürekli gelişen sektörle bağlantılı olarak istihdam da o orantıda artmıştır (Yiğit ve Kulualp, 2019: 265). ABD’deki ilaç firmalarının yapmış oldukları toplam 12,7 Milyar Dolarlık tutundurma harcamalarının yüzde 85,9’u numune dağıtımı ve ilaç mümessillerinin hekim ziyaretleri gibi geleneksel tutundurma faaliyetlerine yapılmıştır (Dursun ve Leblebici, 2003: 20). Tıbbi satış mümessilleri, Türkiye’de de ilaç reklamlarının mevzuatlara göre yasaklanması sebebiyle ilaçların tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde çok büyük role sahiptir (Yiğit ve Kulualp, 2019: 265). Reklam; Türkiye’de tüm ilaçların reklam ve tanıtımları ilaçların son kullanıcıları olan tüketicilere değil, hekim ve eczacılara yapılmaktadır. Doğrudan tüketicilere yönelik ilaç reklamlarının yapılması yasaklanmıştır. Ancak, “Over The Counter Drug (OTC)” yani “tezgah üstü ilaç” olarak adlandırılan reçetesiz bazı ilaçların reklamına izin veren düzenleme Beşeri Tıbbî Ürünlerin Tanıtım Faaliyetleri Hakkında Yönetmelik adıyla 1 Aralık 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Varinli, Kacur ve Gökner, 2004: 19). Reklamlar iletecekleri mesajlar itibariyle hem görsel hem de zihinsel olarak hedef kitleye hitap etmelidir. Özellikle ilaç reklamlarının hedef kitlesi gereği diğer reklamlara nazaran biraz daha seçici ve itina ile yapılması gerekmektedir. Mesaj hekim ve eczacıların ilgisini çekecek ve akıllarında kalacak nitelikte olmalıdır (Nayir, 2006: 74). İlaçta halkla ilişkiler girişimleri çok çeşitli tür ve temalara bağlıdır. En yaygın kullanılan türler; işbirliği, finanse, marka veya ürün, kriz, kişilik, politik veya topluluk faaliyetleri ve lobicilik gibi unsurları içermektedir. Her türün ortak özelliği haber değeridir; yani halkla ilişkiler temasını oluşturan özellikler, ilginçliği ve izleyicinin, dinleyicinin veya katılımcının dikkatini çekici olması bakımından değerli bir medya içeriğine sahiptir. (Dogramatzis, 2002: 302-304). İlaç şirketleri hastalıklarla ilgili veya güncel tedavi gelişmeleri ile ilgili medyada zaman zaman çalışmalar yapmaktadırlar. Burada amaçlanan ürün veya şirket tanıtımı değil hastalık veya güncel gelişmelerin toplumla paylaşılması ve bu şekilde topluma yarar sağlamaktır (Erdolu, 2008: 57). Satış tutundurma; müşteri satın alma kararını uyarmak için teşviklerin kısa vadeli yapılması anlamına gelmektedir. Bu hiçbir şekilde ürün yaşam seyrinin gerileme döneminde son çare olarak kullanılması gerekli bir çaba olarak görülmemelidir. Buna karşılık, satış promosyonu genel tutundurma karmalarıyla organize, önceden planlanmış yetkin

stratejik promosyon hedefleri ile kullanılmalıdır. Satış promosyonu dağıtım zinciri araçlar veya kurumsal alıcı veya perakendecilere bir üretici tarafından ya da müşteri için bir perakendeci tarafından kullanılabilir (Dogramatzis, 2002: 308). En yaygın ilaç satış promosyonu yöntemlerinden bazıları şunlardır: Prim teşvikleri, satın alma noktası reklamları (POP), kupon, özel reklam, özel baskı, sponsor olayları, iadeler veya indirimler, müşteri, yarışmalar ve çekilişler, sadık müşteri teşvikler, ürün tanıtımları (hemşire, hasta, hekimler) (Dogramatzis, 2002: 310).

İlaç tutundurma faaliyetlerinin en önemli hedef kitlesi; hekimler, olduğuna göre bu grupların ilaç pazarlamalarına ilişkin tutum ve davranışlarının incelenmesinde yarar bulunmaktadır. Buna yönelik olarak uygulama bölümünde, hekimlerin algıları araştırılmaya çalışılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Uygulamada Karabük ili kamu hastaneler birliği genel sekreterliğine bağlı olarak görev yapan uzman hekimlere yönelik anket çalışmasına yer verilmiştir. Çalışma Yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

Araştırmanın ana kütlesi, araştırmanın yapıldığı dönemde Karabük ili kamu hastaneler birliği genel sekreterliğine bağlı olarak görev yapan uzman hekimlerin tamamından oluşmaktadır. Bu çalışmada tam sayım örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Karabük ili kamu hastaneler birliği genel sekreterliğine bağlı olan devlet hastanelerinde görev yapan ve reçete yazan bütün uzman hekimler bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Ana kütleli 111 uzman hekimin oluşturduğu bu çalışmada bu hekimlerden reçete yazmayan hekimler ayrıştırıldığında bu çalışmanın örneklemini ortaya çıkmaktadır. 111 uzman hekimin 27'si reçete yazmayan radyoloji, patoloji, mikrobiyoloji, biyokimya ve anestezi branşlarında görev yapan hekimlerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise geriye kalan reçete yazan toplam 84 uzman hekim oluşturmaktadır. Örnekleme belirlenirken uzman hekimlerin, pratisyen hekimlerle, diğ hekimleriyle ve reçete yazmayan hekimlerle görüşlerini aynı çerçevede incelemek ve bunun sonucunda genel bir kanıya varmanın yanlış olacağı düşüncesi ile böyle bir ayrıştırmaya gidilmiştir. Sadece uzman hekimlerin algılarını değerlendirerek uzman hekimler için genel bir kanıya varabilmek mümkün olabilecektir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Uygulama kısmında kullanılacak olan veriler anket yöntemiyle elde edilmiştir. Anket formu, yüz yüze görüşme yöntemi şeklinde düzenlenmiştir (Nakip, 2006: 121). Böylece elde etmek istenilen bilgilere ulaşırken kişisel görüşmeler ile meydana gelebilecek hataların minimize edilmesine çalışılmıştır.

Anket formunda araştırmaya katılan hekimlerin demografik özellikleri ile ilgili soruların yanı sıra, ilaç firmalarının uyguladıkları tutundurma karması elemanlarına yönelik değişkenlerle ilgili 64 ifade 5'li likert tipi ölçekle ölçülmeye

çalışılmıştır. Araştırmaya katılan hekimlere ilaç firmalarının tutundurma çabalarını değerlendirmeye yönelik yargılar verilmiş, bu yargılara “Hiç önemli değil Önemli değil, kısmen önemli, önemli, çok önemli biçiminde cevap vermeleri istenmiştir. Bununla birlikte anket formunda yer alan 2 soruda bulunan 22 ifade için sıralı bir ölçek olan ve önem derecesine göre sıralama söz konusu olan mertebeli dereceleme tipi ölçekle ölçüm yapılmaya çalışılmıştır (Nakip, 2006:138). Araştırmaya katılan hekimlerden 1- en önemli ve 5- hiç önemli değil olmak üzere verilen ifadeleri önem sıralarına koymaları istenmiştir.

Çalışmanın örnekleminde bulunan hekimlere anket formu, ilgili hekimlerin görev yaptıkları hastaneye gidilerek poliklinik veya servislerinde yüz yüze görüşme yöntemiyle cevaplamaları istenmiş ve sonrasında hemen toplanmıştır. Hekimlerin yoğun çalışma programları olması sebebiyle öğle araları ve mesai sonrası saatlerde uygulama yapılmasına özen gösterilmiştir. Uygulama safhasında Karabük ili kamu hastaneler birliği genel sekreterliğinden gerekli izinleri alıp, hekimlerin uygulamaya titiz bakmaları sağlanmıştır. Sonuç olarak verilerin daha hızlı, kolay, güvenilir ve ekonomik olması hedeflenmiştir.

Anket formu 30 Nisan 2013 ile 30 Haziran 2013 tarihleri arasında örnekleme dahil olan hekimlere uygulanmıştır. Bu hekimlerden 4’ü anket formu doldurmayı reddetmiş 3’ü ise eksik doldurmuştur. Sonuç olarak örnekleme bulunan 84 hekimin 77’sine anket formu uygulanabilmiş ve analize tabi tutulmuştur.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Uygulama sonucunda elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programının 16.0 sürümüyle çözümlenmiştir.

Anketler cevaplandırıldıktan sonra ankette yer alan soruların güvenilirliği “Cronbach’s Alpha” yöntemi ile ölçülmüştür. Güvenilirliği değerlendirebilmek için kullanılan yaklaşımlardan biri de Alfa Yöntemi “Cronbach’s Alfa Katsayısı”dır. Bu yöntem, pazarlama araştırmalarında uygulamalarında sıkça kullanılır. Alfa katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer alır. Katsayı 1’e yaklaştıkça verilerin güvenilirliği artar. 0’a yaklaştıkça verilerin güvenilirliği azalır (Nakip, 2006:144-146). Formun tamamının güvenilirliği ile ilgili olarak yapılan analizde Cronbach’s Alpha katsayısı 0,863 olarak hesaplanmıştır. Ankette bulunan maddelerin ayrı ayrı hesaplamaları sonucunda Cronbach’s Alpha katsayılarının (0,854-0,862) değerleri arasında olduğu hesaplanmıştır. Bu sebeple anket formu yüksek derecede güvenilir olarak kabul edilmektedir.

Kolmogrov-Simirnov (k-s) testi rastgele elde edilmiş örnek bir verinin belirli bir dağılıma (uniform, normal veya poisson) uyup uymadığını test etmek amacıyla kullanılır. Parametrik analiz testlerinin uygulanabilmesi için veri normal bir dağılım göstermelidir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 155-199). Anket formunun test dağılımının normal olup olmadığına bakmak için; Kolmogrov-Simirnov (k-s) testinden yararlanılmıştır. Kolmogrov-Simirnov (k-s) testinin sonucuna göre

dağılımının normal olduğu sonucu çıkmıştır. Bu sebeple anket formu sonuçları analiz edilirken parametrik test yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Demografik özelliklerin (yaş, cinsiyet, medeni durum, uzmanlık alanı, mezuniyet yılı) , aylık ortalama mümessil ziyaret ve bakılan hasta sayısı ile hekimlerin ilaç mümessillerinin tanıtım faaliyetlerine yönelik yapılan kısıtlamalar ile ilgili yorumları için frekans ve yüzde alma tekniklerinden faydalanılmıştır. 2 soruda 22 ifadeye yer verilerek 1- en önemli ve 5- hiç önemli değil olmak üzere hekimlerden sıralamaları istenmiş ve bu sıralamalarda unsurların önem derecelerini belirlemek için mertebeli derecelendirme tekniği kullanılmıştır. 8 soruda 64 ifadeye yer verilip 5’li likert ölçeğinden faydalanılmış olup bu ifadelerdeki aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri çıkarılmıştır. Sonrasında hekimlerin uzmanlık alanlarına göre aylık olarak baktıkları hasta, mümessil ziyaret ortalamaları ve ilaç mümessillerinin tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanması ile ilgili düşüncelerinin karşılaştırılmasında crosstabs (çapraz tablo) ve excel’den faydalanılmıştır ve çapraz tablonun farklılıklarının anlamlı olup olmadığını değerlendirmek için ise Ki-kare bağımsızlık testinden yararlanılmıştır. Son olarak ise hekimlerin 64 ifade ile ilgili algılarının cinsiyet ve uzmanlık alanlarına göre karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar yapılırken bağımsız örneklem “t” testinden faydalanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmaya katılan hekimlerin demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları; araştırmaya katılan hekimlerin % 61’i erkek, % 39’u ise kadındır. Hekimlerin yaş dağılımına baktığımızda; 30 yaş ve altı olanlar % 26,0; 31-40 yaş aralığında olanlar %36,3; 41-50 yaş aralığında olanlar %26; 51 yaş ve üstü olanlar ise %11,7’dir. 31-40 yaş arası hekimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Medeni durum dağılımına baktığımızda; Bekar olan hekimlerin %23,4 evli olan hekimlerin ise %76,6 yüzdelik oranında olduğu ve evli olan hekimlerin bariz bir şekilde fazla olduğu görülmektedir. Hekimlerin genel olarak uzmanlık dalları incelenmiştir. Dahili branş hekimlerinin oranı %51,9 iken cerrahi branş hekimlerinin oranının %48,1 olduğu görülmektedir. Hekimlerin muayene ettikleri aylık hasta yüzdelere bakıldığında; %16,9’unun 500 ve altı hastaya, %39’unun 501-1000 arası hastaya, %14,3’ü 1001-1500 arası hastaya, %29,8’i 1501 ve üstü hastaya baktıkları görülmektedir. Hekimlerin aldıkları aylık tıbbi mümessil ziyaret yüzdelere bakıldığında; %29,8’i 20 ve altı ziyaret , %32,5’u 21-80 arası ziyaret, %18,2’si 81-140 arası ziyaret, %19,5’i 141 ve üstü ziyaret aldıkları görülmektedir. Araştırmaya katılan hekimlerin %36,4’ü tıbbi mümessillerin tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanmasını olumlu bulurken %63,6’sı olumsuz olarak değerlendirmektedir. Sonuç olarak araştırmaya katılan hekimlerin büyük bir bölümü tıbbi mümessillerin ve tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanmasından memnun olmadığı ifade edilebilir.

Araştırmaya Katılan Hekimlerin Reçete Seçimlerini ve Benimsemelerini Etkileyen Unsurların Önem Dereceleri

Bu bölümde araştırmaya katılan hekimlerin reçetelerini ve yeni çıkan bir ürünü benimsemelerini belirleyen unsurları önem derecelerine göre 1- en önemli ve 5- hiç önemli değil olmak üzere sıralamaları istenmiştir. Bu sıralamalara göre bu unsurların önem sıralamaları belirlenmiş olup aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir. SPSS’de hesaplama yapılırken verilerin puanlaması ters orantılı olarak girilmiştir. Örneğin; (1-hiç önemli değil, 5- en önemli).

Tablo 1. Reçetelenecek Bir İlacın Seçiminde Etkili/Önemli Olan En Önemli Beş Faktör

FONKSİYONEL DEĞİŞKENLER	ÖNEM SIRALAMASI
Endikasyon	326
Etken Madde	183
Deneyim	124
Yan Etki	108
Fiyat	95
İlaç Mümessili	75
Doz	59
Etki Süresi	58
Orijinal/Muadil	35
Referans Reçeteler	30
Sponsorluklar	24
İlacın Bulunabilirliği	19
İlaç Firması	12

Katılımcıların reçeteleyecekleri bir ilacı seçmek için belirttiği faktörler dikkate alındığında, endikasyon faktörünün birinci derece önemli olduğu anlaşılırken, etken madde faktörü ikinci derecede önemlidir. Deneyim faktörü ise önemli kabul edilen diğer bir faktördür. Yan etki, fiyat, ilaç mümessili ve doz etkisinin de bir ilacı reçetelemelerinde önem verdikleri unsurlar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Piyasaya Yeni Çıkan Bir İlacın Benimsenmesinde Etkili/Önemli Olan Beş Faktör

FONKSİYONEL DEĞİŞKENLER	ÖNEM SIRALAMASI
Kongre ve Bilimsel Toplantılar	269
Klinik Çalışmalar	231
Tıbbi Dergi ve Yayınlar	211
Yan Etkiler	152
İlaç Mümessilleri	133
Fiyat	94
Meslektaşlar ve Fikir Liderleri	80
Sponsorluklar	43

Katılımcıların piyasaya yeni çıkan bir ilacı benimsemelerinde, kongre ve bilimsel toplantıların birinci derecede önemli olduğunu vurgulamışlardır. Klinik çalışmalar, tıbbi dergi ve yayınlar, yan etkiler ve ilaç mümessilleri yeni çıkan bir ilacı benimsemelerinde önemli olan diğer faktörler olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3. Tıbbi Gelişmelerin Takip Edilmesinde Etkili/Önemli Olan Faktörlerin Genel Ortalaması

İFADELER	ORTALAMA	STANDART SAPMA
Tıbbi Doküman ve Literatürler	4,16	,608
Tıbbi Dergi ve Yayınlar	4,23	,686
Meslektaşlar	2,86	,942
Fikir Liderleri	3,68	,993
Kongreler	4,32	,768
Tıbbi Mümessiller	3,71	,704

Katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda tıbbi gelişmelerin takip edilmesinde %4,32 ile Kongreler birinci sırayı alırken bu ifadeye en yakın diğer önemli ifadenin %4,23 ile tıbbi dergi ve yayınlar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte %2,86 ortalaması ile meslektaşlar, tıbbi gelişmelerin takip edilmesinde en az önem verilen ifade olarak görülmektedir.

Araştırmaya Katılan Hekimlerin İfadeler İle İlgili Düşüncelerinin Genel Ortalamaları

Bu bölümde araştırmaya katılan hekimlerin anket formunda bulunan ifadelere 1-hiç önemli değil, 2- Önemli değil, 3- kısmen önemli, 4- önemli, 5- çok önemli şeklinde cevaplamaları istenmiştir. Bu yanıtlara göre bu unsurların genel ortalamaları belirlenmiş olup aşağıda detaylı olarak ifade edilmiştir.

Katılımcılar koymuş oldukları bir teşhis için en uygun ilacın hangisi olduğuna karar verirken, %4,78'i endikasyon faktörünün kararlarında etkili olduğunu belirtirken % 4,44'ü enken madde faktörünün ve %4,14'ü Deneyim faktörünün kararlarında yönlendirici olduğunu belirtmiştir. %1,88 ortalaması ile firma hediyeleri faktörü hekimlerin reçeteyecekleri ilaç seçimini en az etkileyen faktördür. Sonuç olarak; endikasyon, deneyim ve etken madde faktörlerinin hekimlerin kararlarında diğer faktörlere göre daha yönlendirici olduğu görülmektedir.

Katılımcılara ilaç firmaları tarafından yapılan tanıtım faaliyetleri hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Verilen Cevapların ortalamasına bakıldığında, literatür ve klinik çalışmalar %4,05, toplantı, seminer ve kongreler %3,83 ve ilaç numuneleri %3,31 oranlarında son derece yararlı olarak kabul edilirken, %2,16 oranı ile firma hediyeleri ve %2,36 oranı ile yemek organizasyonları pek yararlı olarak kabul edilmemektedir.

Katılımcılara aynı preparata sahip farklı ilaçları reçetelemelerinde dikkat ettikleri faktörler sorulduğunda bu değerlerin ortalamaları, ilacın orijinal olması %4,38, mümessil ziyareti %4,12 ve ilacın ödenmesi % 4,04 oranlarında son

derece etkili görülürken, %2,94 oranı ile firma faktörü pek etkili olarak kabul edilmemektedir.

Ankete katılan hekimlerin iyi bir mümessilde olması gereken özellikler hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Verilen cevapların ortalamalarına bakıldığında, %4,47 oranında mesleki bilginin iyi olması %4,39 oranında güvenilir ve %4,38 oranında iş ahlakı faktörleri önemli ve etkili görülmüştür. Cevaplar genelde homojen olarak dağılmış olup en az önemli olan faktörün %3,34 oranıyla üniversite mezunu olarak görülmektedir.

Ankete katılan hekimlerin iyi bir mümessilde olmaması gereken özellikler hakkında ne düşündükleri sorulmuştur. Verilen cevapların ortalamalarına bakıldığında, Verilen cevapların ortalamalarına bakıldığında, %4,35 oranında yetersiz bilgi, %4,31 oranında yetersiz ürün bilgisi ve %4,30 oranında gereksiz sohbet ve ayrıntılar faktörleri önemli ve etkili görülmüştür. Cevaplar genelde homojen olarak dağılmış olup en az önemli olan faktörün %3,36 oranıyla inisiyatif kullanamama olarak görülmektedir.

Katılımcılara uygun bir tanıtımın hangi özellikleri vurgulaması gerektiği sorulduğunda, genel olarak cevaplar içinde, %4,29'u ürün ismi ile birlikte doz ve endikasyonu hatırlatması gerektiğini belirtirken, %4,22'si klinik çalışma ve literatürlerle desteklenmesi, %4,14'ü ürün ismini hatırlatması gerektiğini belirtmiştir. Sadece %2,87'si çalışma kartları ile desteklenmeli demiştir.

Katılımcıların iyi bir promosyon malzemesini tanımlaması amacıyla, “iyi bir promosyon malzemesi nasıl olmalı?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplar dikkate alındığında, %3,95'i bilimsel amaçlı olması ve %3,88'i ürünü hatırlatması gerektiği vurgulanmıştır. Cevapların dağılımı birbirine çok yakın olmakla birlikte en düşük ortalamanın %3,40'la işlevsel ve çok amaçlı olmalı faktörünün olduğu görülmektedir.

Araştırmaya Katılan Hekimlerin Uzmanlık Alanlarına Göre Aylık Mümessil, Hasta Ziyaret Ortalamaları ve Kısıtlamalar ile İlgili Düşüncelerinin Karşılaştırılması

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmaya katılan hekimlerin uzmanlık alanlarına göre aylık olarak baktıkları hasta, mümessil ziyaret ortalamaları ve ilaç mümessillerinin tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanması ile ilgili düşüncelerinin karşılaştırılması yer almaktadır. Aşağıdaki tablo 4'de yer alan veriler; crosstabs'ta (çapraz tablo) frekanslar bulunduktan sonra bu frekansların ortalamaları excel de hesaplanarak elde edilmiş olup çıkan farkların anlamlı olup olmadığını görebilmek için ise ki-kare bağımsızlık testi yapılmıştır.

Tablo 4. Aylık Mümessil Ziyaret ve Hasta Ortalamaları İle Hekimlerin Kısıtlama Düşüncelerinin Uzmanlıklarına Göre Karşılaştırılması

Uzmanlık	Kısıtlamayı Olumsuz Buluyorum	Kısıtlamayı Olumlu Buluyorum	Ortalama Aylık Ziyaret	Ortalama Aylık Hasta
Dahili Branş Hekimleri	35	5	101	1127
Cerrahi Branş Hekimleri	14	23	39,5	611

Tablo 4'e bakıldığında dahili branş hekimleri aylık ortalama 101 cerrahi branş hekimleri ise 39,5 mümessil ziyareti almaktadırlar. Dahili branş hekimlerinin muayene ettikleri aylık ortalama hasta sayısı 1127 cerrahi branş hekimlerinin ise 611'dir. Dahili branş hekimlerinin 35'i Sağlık Bakanlığının ilaç mümessillerinin tanıtım faaliyetlerine yönelik yapmış olduğu kısıtlamayı olumsuz bulurken sadece 5'i olumlu bulmaktadır. Cerrahi branş hekimlerinin ise 14'ü kısıtlamayı olumsuz bulurken 23'ü olumlu bulmaktadır. Sonuç olarak; dahili branş hekimleri cerrahi branş hekimlerine göre daha çok hasta muayene etmekte ve bağlantılı olarak daha çok mümessil ziyareti almaktadırlar. Daha çok mümessil ziyareti alan dahili branş hekimleri tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanmasını cerrahi branş hekimlerine oranla istememektedirler.

Tablo 5. Ki-Kare Bağımsızlık Testi

Bağımlı Değişken	Bağımsız değişkenler	PEARSON ve FISHER CHİ-SQUARE
		Asymp.Sig.(2-sided)
UZMANLIK	Aylık Ortalama Hasta Sayısı	,000
	Aylık Ortalama Mümessil Sayısı	,000
	Kısıtlama Düşünceleri	,000

Tablo 5'de Tablo 4'de yapılan çapraz tabloda ki değişkenlerin arasında gözlenen ilişkinin anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla ki-kare bağımsızlık testi yapılmıştır. Bu testin sonuçlarındaki "Asymp.sig(2 sided)" değerlerine bakıldığında; bu değerlerin hepsinin 0,000 olup 0,05'den daha küçük değerler olduğu görülmüştür. Bu sebeple çapraz tablodaki farklılığın anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmaya Katılan Hekimlerin İfadeler İle İlgili Algılarının Cinsiyet ve Uzmanlıklarına Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmaya katılan hekimlerin ifadelerle ilgili algılarının cinsiyet ve uzmanlık alanlarına göre karşılaştırmaları yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar bağımsız örneklem t testi ile yapılmış olup elde edilen bulgulardan istatistiki olarak anlamlı ($p = 0,01 < 0,05$) bulunanlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6. Tıbbi Gelişmelerin Takip Edilmesinde Etkili/Önemli Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	CİNSİYET	N	M	SD	df	t	p
Tıbbi Doküman ve Literatürler	Kadın	30	4,17	,592	75	-,124	,902
	Erkek	47	4,15	,625			
Tıbbi Dergi ve Yayınlar	Kadın	30	4,20	,664	75	,343	,733
	Erkek	47	4,26	,706			
Tıbbi Mümessiller	Kadın	30	2,66	,984	75	-2,373	,020*
	Erkek	47	3,17	,791			
Fikir Liderleri	Kadın	30	3,80	,847	75	-,879	,382
	Erkek	47	3,60	1,077			
Kongreler	Kadın	30	4,27	,691	75	,527	,600
	Erkek	47	4,36	,819			
Meslektaşlar	Kadın	30	3,87	,681	75	-1,530	,130
	Erkek	47	3,62	,709			

Araştırmaya katılan hekimlere tıbbi gelişmeleri takip ederken hangi kaynaklara önem verdikleri sorulduğunda tablo 6'da görüldüğü üzere; genel olarak ifadelerde anlamlı bir fark olmamakla ($p > 0,05$) birlikte tıbbi mümessil ifadesinde kadın ve erkek hekimler arasında ($p = 0,02 < 0,05$) anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Tanıtım Faaliyetleri Hakkındaki Faktörlerin Cinsiyete Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	CİNSİYET	N	M	SD	df	t	P
İlaç Numuneleri	Kadın	30	3,20	,887	75	1,073	,287
	Erkek	47	3,38	,610			
Tıbbi Dergi Reklamları	Kadın	30	2,60	,724	75	2,442	,017*
	Erkek	47	3,04	,806			
Firma Hediyeleri	Kadın	30	1,97	,850	75	1,687	,096
	Erkek	47	2,28	,743			
Mümessil Ziyaretleri	Kadın	30	2,81	,851	75	-1,175	,244
	Erkek	47	3,03	,765			
Yemek Organizasyonları	Kadın	30	2,13	,937	75	1,817	,073
	Erkek	47	2,51	,856			
Toplantı/Seminer/Kongre	Kadın	30	3,90	,845	75	-,566	,573
	Erkek	47	3,79	,858			
Broşür ve Çalışma Kartları	Kadın	30	2,80	1,064	75	,742	,461
	Erkek	47	2,98	1,011			
Literatür ve Klinik Çalışmalar	Kadın	30	4,37	,850	75	-2,124	,037*
	Erkek	47	3,85	1,142			

Araştırmaya katılan hekimlere tanıtım faaliyetleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda; Tablo 7’de de görüldüğü gibi; genel olarak ifadelerde anlamlı bir fark olmamakla ($p>0,05$) birlikte tıbbi dergi reklamları ($p = 0,017 < 0,05$) ve literatür klinik çalışmaları ($p = 0,037 < 0,05$) ifadeleri hakkında kadın ve erkek hekimlerin düşüncelerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 8. İyi Bir Mümessilde Bulunmaması Gereken Özelliklerin Cinsiyete Göre Karşılaştırdığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	CİNSİYET	N	M	SD	df	t	p
Düzensiz Ziyaretler	Kadın	30	3,77	,728	75	-,552	,582
	Erkek	47	3,64	1,131			
İnsiyatif Kullanamama	Kadın	30	3,83	,648	74,670	-2,267	,026*
	Erkek	47	3,38	1,095			
Materyalleri Verimli Kullanamama	Kadın	30	3,83	,747	74,980	-1,291	,201
	Erkek	47	3,55	1,157			
Sözünde Durmama	Kadın	30	4,33	,661	75	-1,682	,097
	Erkek	47	3,96	1,103			
Yetersiz Prezantasyon	Kadın	30	4,03	,480	70,142	-,673	,503
	Erkek	47	3,91	1,039			
Gereksiz Sohbet ve Ayrıntılar	Kadın	30	4,50	,682	75	-1,383	,171
	Erkek	47	4,17	1,185			
Israrcı Davranışlar	Kadın	30	4,53	,776	72,354	-2,446	,017*
	Erkek	47	3,89	1,507			
Yetersiz Ürün Bilgisi	Kadın	30	4,40	,724	75	-,640	,524
	Erkek	47	4,26	1,093			
Yetersiz Bilgi	Kadın	30	4,43	,626	75	-,622	,560
	Erkek	47	4,30	1,082			

Tablo 8’de Araştırmaya katılan hekimlere iyi bir mümessilde bulunmaması gereken özellikler sorulduğunda; insiyatif kullanamama ($p = 0,026 < 0,05$) ve ısrarcı davranışlar ($p = 0,017 < 0,05$) ifadeleri hakkında kadın ve erkek hekimlerin düşüncelerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 9. Uygun Bir Tanıtımın Özelliklerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırdığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	CİNSİYET	N	M	SD	df	t	p
Ürün İsmi Hatırlatmalı	Kadın	30	4,17	,531	75	-,176	,861
	Erkek	47	4,13	1,135			
Endikasyonu Hatırlatmalı	Kadın	30	4,13	,730	75	-,108	,914
	Erkek	47	4,11	1,238			
Dozu Hatırlatmalı	Kadın	30	4,03	,718	75	,599	,551
	Erkek	47	4,17	1,110			

Ürün İsmi İle Birlikte Doz ve Endikasyonu Hatırlatmalı	Kadın	30	4,13	,730	75	1,117	,267
	Erkek	47	4,38	1,074			
Klinik Çalışma ve Literatürlerle Desteklemeli	Kadın	30	4,30	,702	75	-,556	,580
	Erkek	47	4,17	1,148			
Numune ile Desteklenmeli	Kadın	30	3,77	1,040	75	-,003	,998
	Erkek	47	3,77	1,255			
Çalışma Kartları ile Desteklenmeli	Kadın	30	3,07	1,112	75	,063	,950
	Erkek	47	3,09	1,349			
Hatırlatıcı Promosyon Malzemesi İle Desteklenmeli	Kadın	30	2,70	,907	75	-2,041	,045*
	Erkek	47	3,13	,900			

Araştırmaya katılan hekimlere uygun bir tanıtımda olması gereken özellikler sorulduğunda Tablo 9 incelendiğinde; ifadelerden sadece hatırlatıcı promosyon malzemesi ile desteklemeli ($p = 0,045 < 0,05$) ifadesi hakkında kadın ve erkek hekimlerin düşüncelerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır

Tablo 10. Tıbbi Gelişmelerin Takip Edilmesinde Etkili/Önemli Olan Faktörlerin Uzmanlık Alanına Göre Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	UZM	N	M	SD	df	t	p
Tıbbi Doküman ve Literatürler	Dahili	40	4,12	,723	75	-,468	,641
	Cerrahi	37	4,19	,462			
Tıbbi Dergi ve Yayınlar	Dahili	40	4,20	,758	75	-,447	,656
	Cerrahi	37	4,27	,608			
Tıbbi Mümessiller	Dahili	40	3,14	,887	75	-2,582	,012*
	Cerrahi	37	2,60	,928			
Fikir Liderleri	Dahili	40	3,48	1,012	75	-1,871	,065
	Cerrahi	37	3,89	,936			
Kongreler	Dahili	40	4,28	,784	75	-,587	,559
	Cerrahi	37	4,38	,758			
Meslektaşlar	Dahil	40	3,70	,823	75	-,184	,855
	Cerrahi	37	3,73	,560			

Araştırmaya katılan hekimlere tıbbi gelişmeleri takip ederken hangi kaynaklara önem verdikleri sorulduğunda; Tablo 10 incelendiğinde; ifadelerden sadece tıbbi mümessil ifadesinde dahili ve cerrahi branş hekimleri arasında ($p = 0,012 < 0,05$) anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 11. Koyulan Bir Teşhis İçin En Uygun İlacın Hangisi Olduğuna Karar Verilmesinde Yardımcı/Yönlendirici Faktörlerin Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	UZM	N	M	SD	df	t	p
Tıbbi Mümesiller	Dahili	40	2,43	,893	75	-1,318	,191
	Cerrahi	37	2,15	,987			
Deneyim	Dahili	40	4,12	,686	75	-,270	,788
	Cerrahi	37	4,16	,501			
Firma Hediyeeleri	Dahili	40	1,68	,764	63,611	-1,991	,051
	Cerrahi	37	2,11	1,100			
Broşür ve Çalışma Kartları	Dahili	40	2,42	,931	75	-,813	,419
	Cerrahi	37	2,59	,896			
Etken Madde	Dahili	40	4,28	,751	67,773	-2,414	,018*
	Cerrahi	37	4,62	,492			
Referans Reçeteler	Dahili	40	3,08	,656	75	-1,559	,123
	Cerrahi	37	3,32	,747			
Endikasyonlar	Dahili	40	4,80	,464	75	,421	,675
	Cerrahi	37	4,76	,435			

Araştırmaya katılan hekimlere koymuş oldukları bir teşhis için en uygun ilacın hangisi olduğuna karar vermelerinde etkili olabilecek faktörler sorulduğunda Tablo 11 incelendiğinde; ifadelerden sadece etken madde ifadesinde dahili ve cerrahi branş hekimleri arasında ($p = 0,018 < 0,05$) anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 12. Tanıtım Faaliyetleri Hakkındaki Faktörlerin Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	UZM	N	M	SD	df	t	p
İlaç Numuneleri	Dahili	40	3,15	,834	75	-2,063	,043
	Cerrahi	37	3,49	,559			
Tıbbi Dergi Reklamları	Dahili	40	2,70	,883	72,097	-1,997	,050
	Cerrahi	37	3,05	,664			
Firma Hediyeeleri	Dahili	40	2,35	,789	75	-2,121	,037*
	Cerrahi	37	1,98	,768			
Mümesil Ziyaretleri	Dahili	40	3,14	,787	75	-2,546	,013*
	Cerrahi	37	2,68	,797			
Yemek Organizasyonları	Dahili	40	2,22	,891	75	-1,412	,162
	Cerrahi	37	2,51	,901			
Toplantı/Seminer/Kongre	Dahili	40	3,78	,947	75	-,601	,550
	Cerrahi	37	3,89	,737			
Broşür ve Çalışma Kartları	Dahili	40	2,82	,958	75	-,744	,459
	Cerrahi	37	3,00	1,106			
Literatür ve Klinik Çalışmalar	Dahili	40	4,00	1,038	75	-,444	,659
	Cerrahi	37	4,11	1,100			

Araştırmaya katılan hekimlere tanıtım faaliyetleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda; Tablo 12 incelendiğinde; ifadelerden İlaç numuneleri ($p = 0,043 < 0,05$), firma hediyeleri ($p = 0,037 < 0,05$), mümessil ziyaretleri ($p = 0,013 < 0,05$) ifadelerinde dahili ve cerrahi branş hekimlerinin düşünceleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 13. İyi Bir Mümessilde Bulunması Gereken Özelliklerin Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	UZM	N	M	SD	df	t	p
Deneyim	Dahili	40	3,92	,797	75	2,051	,044*
	Cerrahi	37	3,51	,961			
Üniversite Mezunu	Dahili	40	3,35	,893	75	,119	,906
	Cerrahi	37	3,32	1,002			
Dış Görünüşe Önem Veren	Dahili	40	3,55	,714	75	,613	,542
	Cerrahi	37	3,43	,959			
İşine Sadık	Dahili	40	4,15	,427	75	2,511	,014*
	Cerrahi	37	3,73	,962			
İş Ahlakı Olan	Dahili	40	4,60	,545	75	2,209	,030*
	Cerrahi	37	4,16	1,118			
Güvenilir	Dahili	40	4,55	,504	75	1,691	,095
	Cerrahi	37	4,22	1,134			
Mesleki Bilginin İyi Olması	Dahili	40	4,60	,632	75	1,311	,194
	Cerrahi	37	4,32	1,156			
İletişim Yeteneğinin İyi Olması	Dahili	40	4,40	,632	75	,490	,626
	Cerrahi	37	4,30	1,151			
Anlayışlı ve Nazik	Dahili	40	4,20	,648	75	,051	,959
	Cerrahi	37	4,19	1,151			
Azimli ve Girişken	Dahili	40	3,72	,987	75	-,228	,821
	Cerrahi	37	3,78	1,272			
İnsiyatif Kullanabilen	Dahili	40	3,72	,784	75	-,508	,613
	Cerrahi	37	3,84	1,143			

Araştırmaya katılan hekimlere iyi bir mümessilde olması gereken özellikler sorulduğunda tablo 13 incelendiğinde; Deneyim ($p = 0,044 < 0,05$), işine sadık ($p = 0,014 < 0,05$), iş ahlakı olan ($p = 0,030 < 0,05$) ifadelerinde dahili ve cerrahi branş hekimlerinin düşünceleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

Tablo 14. İyi Bir Promosyon Malzemesinin Özelliklerinin Uzmanlık Alanına Göre Karşılaştırıldığı Bağımsız Örneklem T-Testi

İFADELER	UZM.	N	M	SD	df	t	p
İşlevsel ve Çok Amaçlı Olmalı	Dahili	40	3,48	,933	75	,624	,535
	Cerrahi	37	3,32	1,180			
Ürünü Hatırlatmalı	Dahili	40	3,88	,992	75	-,071	,944
	Cerrahi	37	3,89	1,100			
Kaliteli ve Dayanıklı Olmalı	Dahili	40	3,32	1,047	75	-,790	,432
	Cerrahi	37	3,51	1,044			
Bilimsel Amaçlı Olmalı	Dahili	40	3,72	1,037	75	-1,882	,064
	Cerrahi	37	4,19	1,126			
Hem Hastaya Hem Doktora Yönelik Olmalı	Dahili	40	4,16	1,214	75	-3,558	,001**
	Cerrahi	37	3,20	1,159			

Araştırmaya katılan hekimlere iyi bir promosyon malzemesinde olması gereken özellikler sorulduğunda; tablo 14 incelendiğinde; ifadelerden sadece hem hastaya hem doktora yönelik olmalı ifadesinde dahili ve cerrahi branş hekimleri arasında ($p = 0,01 < 0,05$) anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Global ilaç sektörü son yıllarda hızlı bir büyüme süreci içerisine girmiştir. Büyümenin sebepleri arasında yaşlı nüfusun artması, patent sürelerinin uzaması, bireysel ilaçların gelişmesi, sosyal güvenlik müesseseleri kapsamının genişlemesi ve yaygınlaşması, biyolojik ve biyoteknoloji ürünlerinin artması ve yaygınlaşması gibi etkenler bulunmaktadır. Bu gelişmeler ışığında ilaç firmaları rekabette bir adım öne çıkabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek adına araştırmaya, üretime önem verdikleri kadar ilaçlarının pazarlamasına da önem vermek durumundadırlar. Doğal olarak ilaç firmaları çok ciddi maliyetlerle ürettikleri ve pazarladıkları ürünlerinin geri dönüşlerini aynı derecede almak isterler, bu sebeple doğru pazarlama ve buna bağlı olarak doğru tutundurma stratejilerini, doğru hedef kitlelere yönelik olarak belirlemek durumundadırlar. Aksi taktirde yapılan yatırımların sonuçlarının hedeflenen düzeye ulaşması mümkün olmayabilir. İlaç firmalarının hedef kitlesini özellikle birincil hedef kitlesi olarak tanımlanan hekimler oluşturmaktadır. Bu sebeple ilaç firmalarının hekimlere yönelik tutundurma faaliyetlerine ağırlık vermeleri kaçınılmaz olarak görülebilir.

Yapılan bu çalışma ile ilaç firmaları tarafından gerçekleştirilen tutundurma faaliyetlerinin hedef kitle konumunda olan Karabük İli Kamu Hastaneler Birliği Genel Sekreterliği'ne bağlı uzman hekimler tarafından nasıl algılandığı sorgulanmıştır.

Hekimler kendi uzmanlık alanlarında teşhis ettikleri bir hastalıkta tedavi ederken farklı ilaçları reçetelemektedirler. Reçeteleyecekleri ilacı seçerken birçok faktörü göz önünde bulundurarak tedavi için en uygun ilacı seçmektedirler.

Araştırmada bu konu ile ilgili hekimlere bir ilacı seçerken kararlarında etkili olan ilk beş faktör sorulmuş ve alınan cevaplar incelendiğinde hekimlerin etken maddeye, endikasyona, yan etkiye ve deneyimlerine önem vermeleri olağan bir durumdur. Bir hekim için ilacın hasta profiline uygun olması önemlidir. Belirli bir sosyal güvenceye sahip hasta muayene eden bir hekim için fiyat unsuru önemli bir faktördür. Çünkü bu tür hastalar sosyal güvencelerine güvenir ve ilaçlar için fark ödemek istememektedirler.

Ancak hekimler için bu faktörler önemli olmakla birlikte piyasaya yeni çıkan bir ürünü reçetelerken tereddüt yaşayabilirler. Yapılan araştırmaya göre; hekimler genellikle alışkın oldukları ya da kendisine daha sık çalışıldığı için bilgi sahibi olduğu ilaçları daha kolay reçete etmektedirler.

Hekimlerin, teşhis ve tedavilerini doğru yapabilmeleri için tıbbi gelişmeleri takip etmeleri gerekir. Yapılan araştırmada hekimlere bu konu hakkındaki fikirleri sorulduğunda, hekimlerin daha çok bilimsel olarak kabul edilecek ve bilgiyi daha yoğun olarak buldukları kaynaklar yoluyla tıbbi gelişmeleri izledikleri söylenebilir. Ayrıca verilen cevaplarda ilaç mümessillerinden de bu konuda önemli destek aldıklarını vurgulanmıştır. Bu durumda ilaç firmaları mümessilleri aracılığıyla, hekimlere, tıbbi gelişmeleri takip edebilmeleri için tıbbi dergi ve yayınlar ile literatür konusunda daha ayrıntılı ve güncel bilgiler sunmalıdır.

Her hekim kendi uzmanlık alanı kapsamında farklı teşhislerle karşılaşmakta ve hekimler koydukları bu farklı teşhisler için hastalarına uygun bir ilaç seçmek zorundadırlar. Çalışmada bu konuyla ilgili hekimlere yöneltilen soruda koydukları bir teşhis için en uygun ilacın hangisi olduğuna karar vermelerinde ilacın teşhis için uygun özellikleri ön plana çıkmaktadır. Mümessilin bu konudaki ziyaretleri ve ilacını sık sık hatırlatması da hekimin reçete kararında etkili olabilir.

Yapılan araştırmada hekimlere ilaç firmaları tarafından yapılan tanıtım faaliyetleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda, cevaplar incelendiğinde firmalar promosyon malzemesinden çok numune ve bilimsel yayınlar konusunda hekimlere destek vermesi gerektiği söylenebilir.

Firmaların birincil hedef kitlesi olan hekimlere iyi bir mümessilde olması gereken özellikler hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Cevaplar incelendiğinde; ilaç firmaları ilaç mümessili işe alımlarında hekimlerin karakterle ilgili düşüncelerini dikkate alarak hareket ederlerse daha verimli olabilirler. Bilgi ise daha sonradan öğrenilebilir bir özellik olduğu için ilaç firmaları eğitim stratejilerini bu unsuru dikkate alarak belirleyebilirler.

Mümessillere ait başka bir soruda hekimlere iyi bir mümessilde olmaması gereken özellikler sıralanmış ve bu özellikler hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Cevaplar incelendiğinde; Burada dikkat çekilmesi gereken özellikler hekimlerin ısrarcı davranışlar, düzensiz ziyaretler, sözünde durmama ve gereksiz sohbet ve ayrıntılar gibi hekimin güvenini zedeleyecek ve zamanını alacak davranışlarda

bulunmalarıdır. Bu nedenle mümessiller hekimin zamanını alacak ve güvenini zedeleyecek davranışlardan kaçınarak tanıtımını yapmalıdır. Firmalar ise bu bilgilerden yararlanarak işe alım ve eğitim planlarını yapabilirler.

Tanıtımın doğrudan yapıldığı hekimlere uygun bir tanıtımın özellikleri sıralanmış ve bunlar hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Hekimlerin büyük bir bölümü uygun bir tanıtımın numune ile destelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ürün ismi, doz ve endikasyonun birlikte hatırlatılması gerektiği, klinik çalışma ve literatürlerle desteklenmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Uygun bir tanıtımın özellikleri arasında belirtilen uygun bir tanıtım çalışma kartları ile desteklenmeli ifadesi diğer özelliklere göre önemli bir oranda önemsiz görülmüştür. Hekimlerin bu istekleri göz önüne alındığında, firmaların tanıtım faaliyetlerinde endikasyon, doz, etken madde, ilaç ismini hatırlatıcı kısa bir tanıtım yapmaları ve bu çalışmalarını literatürlerle desteklemeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Hekimlere iyi bir promosyon malzemesinin özellikleri sorulduğunda; hekimlerin büyük bir kısmı iyi bir promosyon malzemesinin bilimsel amaçlı olması gerektiğini ve ürünü hatırlatması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu durumda promosyon malzemesinin asıl işlevlerinden olan ürünü hatırlatma görevi hekimler tarafından da kabul edilen bir nitelik olarak görülmektedir. Ancak ürünü hatırlatırken de bilimsel olmasına dikkat edilmelidir. Böylece hekim promosyon malzemesi ile firmayı, ürünü hatta mümessili hatırlayabilir.

Hekimlerin tutundurma faaliyetleri algıları ve buna bağlı olarak da tutumları uzmanlık alanlarına göre değişkenlik gösterebilir. Bu çalışmada bu değişkenlikleri görebilmek adına hekimlerin uzmanlıklarının mümessil ziyaretlerinde, hasta muayene sayılarında ve ilaç mümessillerinin tanıtım faaliyetlerine yönelik yapılan kısıtlamalarda ne gibi değişiklikler gösterebileceği veya aralarında bir bağlantı olup olmadığı araştırmak istenmiş sonuç olarak; dahili branş hekimleri çok daha fazla hastaya bakıyor dolayısıyla daha çok reçete yazıyorlar. İlaç firmaları bu sebepten dolayı onları seleksiyonlarına alıp daha çok mümessil ziyareti götürerek tanıtım yapmaktadır. Dahili branş hekimleri alışkın oldukları ilaç mümessili tanıtım faaliyetlerinin kısıtlanmasını istemiyorlar, cerrahi branş hekimleri ise yaptıkları cerrahi operasyonlardan dolayı tanıtım faaliyetlerine vakit ayıramadıkları için kısıtlamayı istemektedirler. Bu bilgilere göre; ilaç firmalarının dahili branş hekimlerinin reçete gücünü ön planda tutarak hekim seleksiyonlarını yapmaları gerekir.

Hekimlerin ifadelerle ilgili algılarının yapılan literatür taramalarında cinsiyet ve uzmanlık alanlarına göre farklılık gösterebileceği saptanmış olup bu çalışmada da karşılaştırmalar bağımsız örneklem t testi ile yapılmıştır.

Hekimlere, tıbbi gelişmeleri takip ederken hangi kaynaklara önem verdikleri sorulduğunda alınan yanıtlara göre; tıbbi mümessil ifadesinde kadın ve erkek hekimlerin düşünceleri arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu farkı, erkek

hekimlerin tıbbi gelişmeleri takip ederken tıbbi mümessilleri kadın hekimlere göre daha önemli bir faktör olarak düşünmeleri oluşturmuştur. Bununla birlikte aynı soru cerrahi ve dahili branş hekimlerine sorulduğunda alınan yanıtlarda tıbbi mümessil ifadesindeki düşüncelerde anlamlı bir fark ortaya çıkmış olup bu farkın sebebi; dahili branş hekimlerinin tıbbi gelişmeleri takip ederken tıbbi mümessil faktörünü cerrahi branş hekimlerine göre daha önemli bulmalarıdır. Dahili branş hekimlerinin cerrahi branş hekimlerine göre daha fazla mümessil ziyareti aldığı ve bir çoğunun mümessil kısıtlamalarını olumsuz bulduğu konusu önceki araştırmalarda bahsedilmiş olup bu karşılaştırmanın da bu sonucu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Hekimlere tanıtım faaliyetleri hakkındaki düşünceleri sorulduğunda; tıbbi dergi reklamları ve literatür klinik çalışmaları ifadeleri hakkında kadın ve erkek hekimlerin düşüncelerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu farkların sebebi; tanıtım faaliyeti olan tıbbi dergi ve reklamlar faktörüne erkek hekimlerin kadın hekimlere göre önemli görmeleridir. Literatür ve klinik çalışmalar faktörünü ise kadın hekimler erkek hekimlere göre daha önemli görmektedirler. Dahili ve cerrahi branş hekimlerinin düşünceleri arasında İlaç numuneleri, firma hediyeleri, mümessil ziyaretleri ifadelerinde anlamlı bir fark ortaya çıkmıştır. Bu farkların sebepleri ise; firma hediyeleri ve mümessil ziyaretlerini dahili hekimlerin cerrahi hekimlere oranla önemli bulmaları ve cerrahi hekimlerin ise ilaç numuneleri faktörünü dahili hekimlerine oranla daha önemli bulmaları oluşturmaktadır. İlaç firmalarının cerrahi hekimlere daha etik hediyeler sunmaları mümessil ziyaretlerini ise cerrahi hekimlerin uygun gördükleri zamanlarda yapmaları cerrahi hekimlerin firma hediyelerine ve mümessillere daha sıcak bakmalarını sağlayabilir.

Hekimlere iyi bir mümessilde olması gereken özellikler sorulduğunda; dahili branş hekimleri ilaç mümessillerinden daha fazla ziyaret almakta ve mümessilleri daha önemli bulmaktalar bu yüzden de onlar için mümessillerin karakter özelliklerinin sağlam olması önemli olabilir.

Yukarıda verilmiş olan bilgiler ilaç firmalarının hekimlere yönelik uyguladıkları tutundurma faaliyetlerini hekimlerin nasıl algıladıkları konusunda fikir edinilebilmesini sağlayacaktır. Hekimler genel olarak reçetelerine yazacakları ilaçları seçerken, yeni ilaçları benimserken ve alanları ile ilgili tıbbi gelişmeleri takip ederken tıbbi mümessil unsurunu önemli görmektedirler. Bu durum tıbbi mümessillerin ilaç firmalarının vazgeçilmez tutundurma faaliyeti olduğunu bir kez daha göstermektedir. Hekimler için ilaç mümessillerinin bilgisinden çok onların karakterlerinin sağlam olması gerektiği ön plana çıkmış bu durum ilaç firmalarının işe alımlarında ne kadar seçici davranmaları gerektiğini göstermiştir. Hekim algılarında satış tutundurma faaliyetlerinden olan ilaç numunelerinin de çok önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Bunlarla birlikte hekimlerin halkla ilişkiler faaliyetlerinden olan toplantılar, sponsorluklar vb. faaliyetleri diğer faktörlere göre daha az önemsedikleri görülmüştür. Bu durumun sebebi; halkla ilişkiler

faaliyetlerinin hekimler için birebir olmayıp bu faaliyetlerin daha çok hastalara yönelik olması olarak açıklanabilir. İlaç firmalarının bütün hekimlere aynı tutundurma faaliyetlerini uygulamamaları gerektiği bir kez daha gösterilmiştir. Hekimlerin özelliklerini çok iyi bilmek, ihtiyaç noktalarını belirlemek ve buna göre tutundurma faaliyetleri yapmak ilaç firmalarını gereksiz maliyetten uzaklaŐtırarak daha verimli hale getirecektir.

KAYNAKÇA

- Abacıoğlu, N. (2010). *Türkiye İlaç Sanayi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Alabay, N., (2010). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15 (2): 213-235.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2006). *Pazarlamaya Giriş*. Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Balta, . F. (2006). Endüstriyel Pazarlama. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraç, Z. B. (2011). *Türkiye’de İlaç Pazarının Gelişimi Ve Karaman İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bubnjević, B. (2011). Position and Role of Personal Selling in Contemporary Marketing Management. *I. International Symposium Engineering Management And Competitiveness*. Zrenjanin, Serbia. June 24-25 2011.
- Can, H. ve Güney, S. (2011). *Genel İşletme*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çağlar, İ. ve Kılıç, S. (2008). *Pazarlama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- Dogramatzis, D. (2002). *Pharmaceutical Marketing: A Practical Guide*. USA: CRC Press.
- Dursun, Y. ve Kacur, L. L. (2003). Kayseri’de Hizmet Sunan Doktorların İlaç Mümessillerine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21: 19-31.
- Ecer, F. Ve Canitez, M. (2005). Uluslararası Pazarlama Teori Ve Uygulamalar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erdolu, S. (2008). *Kişisel Satış Elemanlarının Cinsiyetinin Satış Etkinliği Üzerindeki Etkisi ve İlaç Sektöründe Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülen, Ç. (2005). *Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Tutundurma Faaliyetlerinin Etkisi Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, A. ve Erdoğan, E. (2007). Satış Çabalarının İşletme İçin Önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (22): 116-134.
- Jhonsson, J. K. (1997). *Global Marketing*. USA: Irwin Mcgraw-Hill.
- Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya’nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 18 (1): 323-337.
- Mucuk, İ. (2000). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nayir, N. (2006). *Türk İlaç Sektöründe Tutundurma Faaliyetleri: “Hekim Gözüyle Bir Bakış”*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2010). *Pazarlama İletişim Yönetimi*. İstanbul: Kapital Medya A.Ş.
- Pantelic, D. (2009). Internet as A Medium of Pharmaceutical Companies Promotional Activities. *Management Information Systems*. 4 (1): 29-37.
- Pillai, R. S. N. Ve Bagavathi. (2008). *Modern Marketing Principles and Practices*. India: S. Chand Publishing.
- Randall, G. (1993). *Principles of Marketing*. London: Routledge.
- Serçe, A. (2006). *Satış Gücü Yönetimi, İlaç Firmalarında Satış Gücü Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarhan, Ö. (2006). *Yerli ve Yabancı İlaç Firmalarında Çalışan Tıbbi Mümessillerin Hekimler Tarafından Değerlendirilmesi, Bir Pilot Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşoğlu, N. P. (2009). *Pazarlama İletişimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- URL-1: www.ieis.org.tr/ieis/tr/indicators/33/turkiye-ilac-pazari (E.T.: 15.06.2022).

URL-2: https://www.ieis.org.tr/ieis/assets/media/Raporlar/TR_Ilac_Sektoru_2021.pdf
(E.T:19.08.2022)

Ünalın, M. (2017), Helal Gıda Ürünlerinde Pazarlama Karması Elemanları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 8(19), 102-113.

Varinli, İ., Kacur L. L. ve Gökınar, H. (2004). Eczacıların İlaç Reklamlarına Karşı Tutumlarının Belirlenmesi - Kayseri'de Faaliyet Gösteren Eczacılar Üzerine Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23: 17-33.

Yazıcıoğlu, Y. Ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yiğit, M. ve Kulualp, G, H. (2019), Tıbbi Satış Mümessillerinin Etik Davranış Algılarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *KOSBED*, 38, 261-278.

TURİST REHBERLERİNDEN BEKLENEN ROL, SORUMLULUK VE PERFORMANSA YÖNELİK LİTERATÜR TEMELLİ BİR DEĞERLENDİRME

Davut Uysal¹

Günümüz hizmet sektöründe artan rekabet ile birlikte müşteri memnuniyeti daha çok önem kazanmaktadır. Böylece işletmeler yüksek müşteri memnuniyeti sağlayarak sadık müşteriler kazanmaya ve aynı zamanda yeni müşteri edinme maliyetinde tasarruf sağlamaya çalışmaktadır. Turizm sektörünün doğası gereği emek yoğun bir sektör olmasından dolayı, müşteri memnuniyetinin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Tüketici pozisyonunda olan turistler ile yoğun iletişim içinde olan çalışanların müşteri memnuniyetinin temininde ihtiyaç duydukları becerilere sahip olmaları beklenmektedir. Turizm alanyazında yapılan birçok çalışma, sunulan hizmet kalitesinin turist memnuniyetinde önemli bir faktör olduğunu ortaya koymakta (Geva & Goldman, 1991; Mossberg, 1995; Ap & Wong, 2001; Zhang & Chow, 2004; Black & Weiler, 2005), aynı zamanda turu düzenleyen seyahat acentelerinin/operatörlerin itibarlarını ve ağızdan ağıza reklamı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Chang, 2006; Sahin & Balta, 2007). 2019 yılı sonunda patlak veren Covid-19 salgınından dolayı turizm faaliyetlerine katılımda yaşanan keskin düşüş bir kenara konulursa, turizmin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde her geçen gün artan bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın amacı turizm sektöründe hizmet sunumu ve müşteri memnuniyetin sağlanmasında önemli bir rol üstlenen turist rehberlerinden beklenen mesleki rol, sorumluluk ve performanslarına yönelik bir alan yazın taraması yapmak ve konuya yönelik gelecekteki bilimsel çalışmalara ışık tutmaktır. Bu amaçla çalışmada öncelikle hizmet kavramına yönelik genel bir giriş yapılmış, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiye değinildikten sonra, turist rehberlerinden beklenen mesleki rol, sorumluluk ve performansa yönelik bir alanyazın taraması

¹ Dr Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, E-posta: davut.uysal@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8241-4407

yapılmıştır. Son olarak ilgili alanyazın ışığında turist rehberlerinin mesleki kapasite gelişiminin sağlanmasına yönelik öneriler sunulmuştur.

Turizm Sektöründe Hizmet

Hizmet ürünleri, soyut olması, heterojen olması, ayrılmazlık özelliği, depolanamama özelliği ve değişkenlik özellikleriyle diğer somut ürünlerden ayrılmaktadır. Parasuraman vd. (1985) hizmetin soyut özellik taşıdığını, sayılamaz, ölçülemez, dökümü çıkarılamaz ve satış öncesi tüketici tarafından test edilemez olduklarını belirtmiştir. Mok vd. (2013) turizm sektöründe sunulan hizmetlerin de doğası gereği bu özellikleri taşıdığını belirtmektedir. Heterojenlik özelliği ise özellikle emek yoğun içeriğe sahip hizmetlerin heterojen olması, üreticiden üreticiye değişmesi, hatta müşteriden müşteriye veya sunulduğu günden güne değişim göstermesi olarak açıklanmaktadır (Parasuraman vd., 1985: 42). Bir başka ifade ile bir tüketicinin belirli bir ürüne yönelik ne düşündüğü ile firmanın bir ürün olarak ne sunmaya çalıştığı arasında bir uyumsuzluk söz konusu olabilir. Hizmetin ayrılmazlık özelliği ise ürün ve hizmetin ayrılmaz özellikler sergilediğini (Parasuraman vd., 1985) ve müşterinin sunulan hizmete doğrudan katkı sunması olarak açıklanmaktadır (Williams, 2003). Hizmetin depolanamama özelliği ise belirli bir gün tüketilmesi planlanan bir hizmetin bir başka gün satılmak için depolanamayacağı ve böylece firmanın bütçesi üzerinde o günün olumsuz bir mali etki bırakacağı şeklinde açıklanmaktadır (Williams, 2003). Hizmetin değişebilirlik özelliği hizmetin birçok firma tarafından tüketiciye sunulduğu ve bunda sunulan hizmetin kalitesinde değişime sebep olabildiği ve bu süreçlerde sunulan hizmetin kalitesini etkileyen birçok faktörün söz konusu olduğu şeklinde açıklanmaktadır.

Hizmete yönelik yukarıda sıralanan özellikler turist rehberliği hizmeti içinde geçerlidir çünkü rehberlik hizmeti doğası gereği heterojendir, ayrılmaz ve değişkendir. Seyahat endüstrisinde seyahat programları turistler bir tur paketini satın almaya karar vermeden önce oluşturulmakta ve seyahat firmaları seyahat hizmetlerini havayolu, otel, otobüs vb gibi diğer işletmeler ile doğrudan işbirliği içinde sunmaktadırlar. Aynı şekilde bu doğrudan işbirliği yapılan işletmeler yeme içme, çamaşırhane hizmeti gibi diğer alt işletmeler ile dolaylı işbirliği içine girmektedir. Yani bir paket tur alan bir müşteri dolaylı ve doğrudan diğer birçok hizmet ve ürünü de satın almış olmaktadır. Bu durum turist rehberliğinin nasıl heterojen, ayrılmaz ve değişken doğaya sahip hizmet olduğuna yönelik iyi bir örnektir.

Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki ilişki

Müşteriler eğer kendilerine sunulan hizmetten memnun kalırlarsa ilgili hizmeti sunan firmaya sadık kalma eğilimi gösterirler (Hernon vd., 1999). Tian-Cole & Crompton (2003) gerçekleştirdikleri bir çalışmada ziyaretçi memnuniyeti ile hizmet kalitesinin farklı algılanan kavramlar olduğunu belirlemiştir. Hizmet kalitesinde genelde ziyaretçilerin beklentileri etkili olup, beklentilerin karşılanması

durumunda müşteri memnuniyetine dönüşmektedir. Kısacası hizmet kalitesi ve ziyaretçi memnuniyeti sağlanırsa işletmeler sadık müşteriler kazanmakta ve aynı zamanda ilgili destinasyonu başka kişilere önerme eğiliminde olan müşteriler kazanmış olmaktadır. Parasuraman vd. (1988: 15-16) hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ile ilişkili ama aynı olmayan iki kavram olduğunu savunmaktadır. Öte yandan hizmet kalitesi ve turist memnuniyetinin benzer şeyler olduğunu savunan araştırmacılar da vardır (Örnek: Huang vd., 2010). Huang vd. (2010) pazarlama ve tüketici davranışlarının hizmet kalitesine, özellikle müşteri memnuniyetine odaklandığına vurgu yapmıştır. Müşteriler yüksek hizmet kalitesi algıladıkları durumda müşteri memnuniyeti de yüksek olmaktadır (Parasuraman vd., 1985; Huang vd., 2010: 8).

Turist Rehberliği

Turist rehberliği hizmeti seyahat acentelerince sunulan birçok seyahat hizmeti içerisinde en önemli hizmet olarak düşünülebilir. Turist rehberleri turizm sektöründe ön cephede hizmet sunan ve turistlerin destinasyona yönelik tecrübelerini etkileyen kritik önemde çalışanlardır (Huang vd., 2010: 3; Zhang & Chow, 2004). Turist rehberleri belirli bir destinasyona yönelik turu sergileyecekleri performanslarıyla ziyaretçi için çok güzel bir anıya dönüştürebileceği gibi bir hayal kırıklığına dönüşmesine de sebep olabilirler (Zhang & Chow, 2004). Mossberg (1995) turist rehberlerinin performanslarını, bir turu diğer benzerlerinden farklı kılan önemli bir faktör olarak değerlendirmektedir. Yani turist rehberlerinin performanslarının tüketiciye sunulan hizmetin kalitesinin artırılmasında önemli bir faktördür. Yani bir başka ifade ile turist rehberliği mesleğinin bir kazanç kapısı olarak varlığını sürdürmesi, turist rehberlerinin hizmet sundukları destinasyonda ortaya koydukları mesleki performanslarına bağlıdır (Zhang & Chow, 2004). Avrupa Standardizasyon Komitesine göre, turist rehberi ziyaretçilere tercih ettikleri bir dilde rehberlik eden ve belirli bir bölgenin sahip olduğu doğal ve kültürel mirası anlatan ve otoritelerce mesleğin icrası için belirli koşulları sağlamak şartıyla izin alan kişi olarak tanımlanmaktadır (CTG, 2011). Bu çalışmada turist rehberi ifadesi belirli bir grubu bir gezi boyunca eşlik eden, müşterilerin tercih ettikleri dilde onlara rehberlik eden, ev sahibi kültürü, sahip olduğu doğal, tarihi mirasını ve turistik çekiciliklerini ziyaretçilere tanıtan kişi için kullanılacaktır.

Turist Rehberlerinin Mesleki Rol ve Sorumlulukları

Turist rehberleri sosyal ve kültürel araçlar, ev sahibi kültürün temsilcileri ve aynı zamanda ziyaretçilerin ziyaret edilen destinasyona yönelik algılarını ve tekrar ziyaret niyetlerini etkileyen kültürel elçilerdir. Turist rehberleri ziyaretçilerin turizm tecrübesi kazanım süreçlerinde resmi araçlardır ve yeterlikleri kapsamında birçok önemli ev sahipliği rolleri üstlenmektedirler (Cohen, 1985; Jennings & Weiler, 2006). Turist rehberleri bir ziyaretçi grubu belirli bir bölge veya mekânda, doğal çevrede rehberlik eder ve bölgenin veya mekânın kültürel veya doğal

mirasını ilham verici ve eğlendirici bir üslupla anlatırlar. Cohen vd. (2002:920) turist rehberlerini, belirli mekânlara kısa süreli ziyaretlerde bulunan ziyaretçilere, gördükleri hakkında detaylı anlatımlarda bulunan ve yol gösteren kişiler olarak tanımlamaktadır. Turist rehberliği her coğrafyada ve hemen hemen her ülkede icra edilen bir meslektir. Ap & Wong (2001) turist rehberlerinin ziyaretçilerin seyahat tecrübelerine yönelik fikirleri üzerinde etkili olabildiklerini çünkü ziyaretçilerin ziyaret edilen mekânı genelde kendilerine rehberlik eden rehberin gözü ile görme eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Başka bir ifade ile rehber eşliğinde gerçekleşen turlar turistler üzerinde büyük bir etki potansiyeline sahiptir. Weiler & Ham, (2002) turist rehberlerini, kaliteli bir turist tecrübesinin sağlayıcı ile çevre arasındaki etkileşimden kaynaklandığı varsayımına dayanarak, tüketici memnuniyetine katkı sunan turizm tecrübesi sağlayıcıları olarak tanımlamaktadır. Birçok turizm araştırmacı (Cohen, 1985; Ap & Wong, 2001; Weiler & Ham, 2002 vb.) turizm rehberlerini sorumluluk alan liderler, bilgi sağlayıcı ve bilgi kaynağı, öğreten bir kılavuz ve aynı zamanda turistlerin kültür, toplum, din, ekonomi, politika ve sağlık gibi birçok konuyu anlamalarını yardımcı olan birer eğitimci olarak tanımlamaktadır. Turist rehberleri turistlerin ziyaret ettikleri yerleri anlamalarını sağlayan kültürler arası değişimin araçlarıdır. Dahası, turist rehberlerinin üstlendikleri roller çok yönlüdür ve kendilerinden esneklikle birlikte yoğun problem çözme becerisi kullanımı gerektirir (Dahles, 2002: 783).

İlgili alanyazında turist rehberliği mesleği birçok farklı yönden ele alınmıştır. Örnek olarak, Huang & Wang (2007) Büyük Britanya'yı ziyaret eden Çinli turistler üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiş ve Çinli turistlerin kendilerine hizmet sunan Turist rehberlerinin performanslarını ve kültürlerarası yeterliklerinin önemine yönelik algılarını incelemiştir. Elde eden bulgulara göre turist rehberlerinin iletişim, problem çözme ve farklı kültürel perspektiflere ve davranışlara sahip olmaları gerektiği belirlenmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara göre Britanyalı turist rehberlerinin Britanya kültürüne ve geleneklerine yönelik bilgi yeterliklerinin ve acil durumlar ile başedebilme kapasitelerinin geliştirilmesi için eğitime ihtiyaçları vardır. Ap & Wong (2001) ve Kong vd. (2009) seyahat hizmetlerinde sunulan hizmetlerin kalitesinin artırılmasına yönelik bir çalışma gerçekleştirmiş ve tur operatörlerinin ve Hong Kong hükümetinin turist rehberlerinin performanslarının temel eğitim kursları yoluyla geliştirilmesinden sorumlu olduklarını belirlemişlerdir. Kong vd. (2009) ayrıca çalışmalarında turist rehberleri için iletişim becerileri, etik ve takım çalışması becerilerinin sahip olunması gereken en temel beceriler olduklarını ortaya koymuştur. Wang vd. (2010) gerçekleştirdikleri bir başka çalışmada ise çoğu turist rehberinin tur öncesi katılımcıların vize ve pasaportlarının elde edilmesi gibi giriş hizmetlerinde problemler ile karşılaştıklarını ve aynı zamanda tur esnasında uygun bir atmosferin yaratılamaması riski, kayıp çalıntı riskleri ve şoförlerin tutum ve davranışlarına

yönelik bazı riskler olduğunu ortaya koymuştur. Tur sonrasında yönelik ise genelde katılımcıların şikâyet problemlerinin söz konusu olduğu saptanmıştır.

Turist rehberlerinin performanslarına yönelik yapılan çalışmalarda, turist rehberlerinin performansları ve turistlerin memnuniyetleri arasında ilişki, rehberlik hizmetinden duyulan tatmin, tur hizmetinden duyulan tatmin ve genel olarak tur tecrübesinden duyulan tatmin başlığı altında ele alınmıştır. Çalışmanın katılımcıları Çinli İngilizce konuşan bir grup paket tur katılımcısıdır. Elde edilen bulgular İngilizce konuşan Çinli turistlerin İngilizce konuşamayan Çinli turistlere göre turist rehberlerinin performanslarını daha iyi buldukları ortaya konulmuştur. Çalışmanın diğer bulguları ise turistlerin memnuniyetlerinin turist rehberlerinin performansına bağlı olduğu ve turistlerin tur hizmetlerinden duydukları memnuniyetinin rehberlik hizmetlerinden duydukları memnuniyete bağlı olduğunu ve bu memnuniyetin genel seyahat tecrübesine yönelik memnuniyet düzeyini artırdığını ortaya koymuştur. Smith & Brent (2001) yaptıkları bir çalışmada rehberlerin sorumluluklarını ev sahibi kültür ile misafir kültür arasında aracılık hizmeti sunan kültürel aracılar olarak görmekteyken, Weiler & Davis, (1993) ve Ballantyne & Hughes (2001) turist rehberlerine yönelik ziyaret edilen destinasyon ile ziyaretçiler arasındaki bir aracılık rolünden bahsetmektedir. Buraya kadar elde edilen bulguların ışığında turist rehberlerinin seyahat hizmetlerinde gerek müşteri memnuniyetinin sağlanması, gerek düzenlenen etkinliklerin düzenleyen firmalar için karlı olması, turist rehberliği mesleğinin sürdürülebilirliği açısından çok merkezi bir konumda oldukları ifade edilebilir.

Turist rehberleri mesleklerini ifa ederken gerek yasal otoritelere, gerek hizmet sundukları müşterilere, turu düzenleyen firmaya gerekse fiziki çevreye karşı bir takım sorumlulukları vardır. Turist rehberleri ziyaret edilen bir destinasyonun kültürel ve tarihi mirasını ziyaretçilere açıklamakla sorumludur (WFTGA, 2017). Aynı zamanda ziyaretçilere ev sahipliği yapma ve ziyaret edilen destinasyona yönelik bilgi sağlamaktan sorumludurlar (Pereira, 2015). Reisinger & Steiner (2006) turist rehberlerinin turistlerin meraklarını gidermekten sorumlu bireyler olarak düşünülebileceğini savunmaktadır. Her hangi bir bölge veya destinasyona yapılan bir turistik ziyarette, turist rehberi ziyaretçiler için birincil bilgi kaynağıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde turist rehberleri turistlerin seyahatlerini anlamlı kılmak için birer hikaye anlatıcı rolü üstlenmektedirler (Weiler & Ham, 2002; Alazaizeh vd., 2019; Hwang vd., 2020; Zahari vd., 2020). Turist rehberlerinin mesleklerini başarılı bir şekilde ifa edebilmeleri için zengin beceri, bilgi ve davranışsal yeterliklere sahip olmaları (Kuo vd., 2018) ve aynı zamanda toplumların farklı kültürlerini ve geleneklerini anlayabilme yeterliğinde olmaları beklenmektedir. Böylece turistlerin ziyaret edilen destinasyona yönelik öğrenme istekleri en doğru şekilde desteklenmiş olacaktır (Uher & Visalberghi, 2016). Turist rehberleri ziyaretçilerin ziyaret edilen destinasyonla bir bağ oluşturmalarında belirli bir

etkiye sahiptirler (Hansen & Mossberg, 2017; Tsegaw & Teressa, 2017; Hwang & Lee, 2019). Turist rehberlerinin yüzleşmesi gereken bir başka sorumluluk ise aynı mesleği icra eden diğer turist rehberlerinin performanslarıyla müşteri ihtiyaçlarının maksimum düzeyde karşılanması için rekabet etmek zorunda olup, turistlerin belirli bir turda ne tür tecrübeler edindiklerini takip etmeleri gerekmektedir (Chang, 2014; Köroglu, 2014).

Lin vd. (2014) turist rehberlerinin performanslarının sahip oldukları iletişim becerileriyle, yani yerli ve yabancı turistler ile iletişim kurma becerilerini kullanabilmeleriyle ölçülebileceğini savunmaktadır. Lin vd. (2014) ayrıca turist rehberlerinin iyimserlik ve dürüstlüklerinin ilgili turun başarısını artırdığını ileri sürmektedir. Bir paket turun başarıya ulaşabilmesinde turist rehberinin ortaya koyacağı performansın önemi büyüktür ve katılımcıların ziyaretlerinden maksimum memnuniyeti elde etmelerinde olumlu yönde etkiye sahip olduğu daha öncede ifade edilmişti (Mossberg, 1995; Ap & Wong, 2001; Huang vd., 2010; Frochot & Batat, 2013; Tsegaw & Teressa, 2017; Hwang & Lee, 2019). Ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerinde yaşanacak bu artış ilgili seyahat acentesinin elde edeceği gelire olumlu yansımakta, mevcut müşterilerin elde tutulması sağlanarak onların yardımıyla acentenin yeni müşteriler edinmelerine katkı sunulmaktadır (Lin & Chen, 2017; Alazaizeh vd., 2019).

Mossberg (1995) turist rehberlerine yönelik sahip olmaları gereken becerileri güvenilirlik, şikayet yönetebilme yeteneği, her an katılıma yönelik istek, ulaşılabilir olma, bilgilendirici olma, zor durumları yönetebilme becerisi, bölgeye yönelik yeterli bilgiye sahip olma ve yardımseverlik olmak üzere sekiz başlık altında ele almıştır. Quiroga (1990) turist rehberlerinin zeki ve kültürlü, dost canlısı, kibar ve insancıl olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Webster (1993) ve Ap & Wong (2001) ise turist rehberlerinin katılımcıları mutlu etmekten ve aynı zamanda söz verilen tüm hizmetlerin sunulduğunu temin etmekten sorumlu olduklarını belirtmişlerdir.

Turist rehberliği belirli bir destinasyonun temsil edilmesinde stratejik bir role sahiptir ve ziyaretçilerin kalış süreleri üzerinde ve yerel halkın bölgedeki turizm faaliyetlerinden elde edeceği ekonomik fayda üzerinde önemli role sahiptir (Dahles, 2002). Ziyaret edilen yerlere yönelik anlatım, turizm operasyonlarının sürdürülebilirliğine katkı sunmaktadır (Moscardo, 1998). Turist rehberlerinin mesleki performansları mevcut ziyaretçilerin tekrar ziyaret olasılığını, firmanın ve destinasyonun tüketici gözünde oluşan imajı üzerinde etkilidir (Schmidt, 1979; Pearce, 1982; Geva & Goldman, 1991; Mossberg, 1995; Wong, Ap & Sandiford, 1998).

Moscardo (1998) turist rehberlerinin ziyaretçilerin tecrübelerinin kalitesini 1- ziyaretçilere mevcut seçenekler hakkında bilgi sunarak ve ziyaretçilerin nereye gitmeleri ve ne yapmaları gerektiği noktasında en iyi kararı vermelerini sağlayarak, 2- turistlerin güvenlik ve konforunu sağlamak amaçlı bilgi sunarak ve turistlerin

seyahatleri boyunca karşılaştıkları olası zorluklarla nasıl bahsedebileceklerini öğretmek, 3- turistlerin katılabilecekleri kültürel miras yürüyüşleri, macera turları, sanat galerisi ziyaretleri gibi gerçek tecrübeler yaratarak artırdığını savunmaktadır. Birçok araştırmacı turist rehberlerinin sundukları hizmet kalitesiyle bir sonraki turu satan taraf olduklarını savunmuştur (Grönroos, 1978; Fine & Speer 1985; Geva & Goldman, 1991; Chang, 2006).

Holloway (1981) metodolojik bir yaklaşımla turist rehberlerini ele alan ilk araştırmacı olmuş ve bu alanda rol teorisini geliştirmiştir. Holloway (1981) turist rehberlerini bir bilgi sağlayıcı, bilgi pınarı, bilgi yayıcı, öğretmen, eğitmen, motivasyon sağlayıcı, öncü, ülkelerinin birer misyoneri ve elçisi, eğlendirici ve rehberlik ettikleri grubun değişimini sağlayan bir katalizör, kılavuzluk eden ve kolaylaştıran bir melek, grup lideri ve disiplin sağlayıcı olarak tanımlamıştır. Cohen (1985) turist rehberlerinin yüksek düzeyde profesyonel beceri sergilemeleri ve ziyaret ettikleri yerlerdeki yerel kültür ile sıkı ilişkiler içinde olmaları gerektiğini savunmuştur.

Holloway (1981) ve Pond (1993) rehberlerin ziyaret edilen destinasyona yönelik öz bilgi sunmak için halkla ilişkiler misyonu üstlendiklerini ve bölgeye ve destinasyona açılan birer pencere fonksiyonu gördüklerini ileri sürmüştür. Cohen (1985) turist rehberlerinin yabancı bir kültürü ziyaretçiler için tanıdık bir deyimle dönüştürmek gibi bir görev üstlendiklerini ifade etmiştir. Cohen (1985) ayrıca turist rehberlerinin yol göstericilik ve ruhsal kılavuzluk gibi ziyaretçilerin aydınlığa kavuşturulması noktasında iki önemli rolden bahseder. Cohen (1985) ayrıca araçsal, sosyal, aracı aksiyoner ve iletişim olmak üzere turist rehberlere yönelik dört fonksiyondan bahseder. Cohen ayrıca orijinal, animatör, tur lideri ve profesyonel olmak üzere dört tip turist rehberinden bahseder. Orijinal olan turist rehberleri doğrudan araçsal fonksiyonunu ifa eder ve turistlerin hedef destinasyona güvenle ulaşım için geri dönmelerine odaklanır. Ziyaret edilen yere yönelik fazla detaya girmeksizin öz ve basit bilgiler sunma eğilimindedir. Animatör olan turist rehberleri ise turistler ile etkileşime girerek sosyalleşme fonksiyonunu yerine getirir, onlara karşı arkadaşça davranır ve tercihlerine saygı ile yaklaşır. Turist rehberleri aracı aksiyoner fonksiyonlarını turistler arasında ve turistler ile çevre arasında etkileşimi sağlayarak yerine getirirler. Son tip turist rehberi ise iletişim fonksiyonunu yerine getirir ve katılımcılara detaylı bilgi aktarır. Turistlere nereye ne zaman niçin bakmaları nasıl davranmaları gerektiğini aktarır ve ziyaret edilen çekicilikleri, bölgeyi ve edinilen tecrübeyi yorumlar (Reisinger & Steiner, 2006).

Ap & Wong (2001) turist rehberlerinin açıklayıcı fonksiyonlarının aracılık ve kültürel brokerlik olmak üzere iki boyutundan bahseder. Turist rehberleri turistler ile yerel halk ve çevre arasında bir aracılık rolü üstlenir. Bu aracılık rolü turistlerin nasıl düşünmeleri ve hissetmelerinin anlatılmasından kendi çıkarımlarını yapma noktasında teşvik etme ve kendi öğrenme sistemlerinin oluşturulmasına uzanır.

Rehberlerin aracılık rolü ev sahibi ile misafir arasındaki aracılık rolü, tur operatörü /seyahat acentesi ve turistler arasındaki aracılık rolü, turist ile yerel halk ve yerel çevre arasındaki aracılık rolü, konaklama sektörü ile turist arasında aracılık rolü, ulaşım dahil yerel işletmeler ile turistler arasında aracılık rolü boyutları vardır. Gurung, Simmons & Devlin (1996) bu noktada Ap & Wong (2001) destekleyici bir görüş ileri sürerek turist rehberlerinin para, hizmet, erişim ve bilgi değişimi yoluyla farklı insan grupları arasında köprü işlevi gördüğünü ileri sürmektedir.

Gurung vd. (1996) tur yönetimi ile tecrübe yönetimi arasında bir ayrıma gitmiş ve bir rehberin rolünün hem tur yönetimi hem de tecrübe yönetimini kapsamaması gerektiğini ileri sürmüştür. Turist rehberleri birincil rol olarak ziyaretçilerin izlenim ve tutumlarını şekillendirmek ve ziyaret ettikleri çevreyi anlamalarını kolaylaştırmak gibi kültürel broker olarak hizmet sunarken diğer yandan turistler ile ziyaret edilen kültürel çevre arasında çıkabilecek zorluklar arasında bir tampon görevi görmelidir. Bazı araştırmacılar turist rehberlerini hedef pazara yönelik bilgilerini ve kişiler arası becerilerini sürdürülebilir bir işe dönüştürebilen bir tür girişimci olarak tanımlamaktadırlar (Dahles, 1998; Bras, Ter Steege & Stam, 1999; Dahles & Bras, 1999; Bras, 2000).

Turist Rehberlerinin Performans Göstergeleri

En yaygın turist rehberi performans göstergeleri arasında mesleğin icrasında etik kuralların dikkate alınması, tur kapsamında turla ilgili aktivitelerin organize edilmesi, hizmet sunan diğer personel ile dayanışma içinde olunması, etkili zaman yönetimi, tur planında söz verilen hizmetlerin sunulması, günlük seyahat planına yönelik katılımcıların bilgilendirilmesi, detaylara dikkat edilmesi, destinasyonun kültürü, tarihi ve gelenekleri, yerel halkın hayat tarzı ve turistik çekicilikleri hakkında bilgiye sahip olunması, tura katılanların hakim dilinde hizmet sunumunda yeterlik, iyi sunum becerileri, iyi kişiler arası iletişim becerileri, problem çözme, beklenmeyen durumların iyi yönetilmesi, sağlıklı karar verme, müşteri yorum ve dönütlerinin iyi ele alınması, müşterilerin kültürlerinin anlaşılması, işine karşı tutkulu olma, iyi eğitilmiş, nazik, arkadaş canlısı olma ve tur grubu arasında arkadaşça bir atmosferin oluşturulması, iyi giyimli, tertipli ve düzenli bir görünüme sahip olma, diğerlerine yardım için istekli olma, turistlere güvenlik düzenlemelerine yönelik bilgi sunması ve güvenliklerinin ve ilk yardımın sağlanması, müşterilerin isteklerine cevap verilmesi, hızlı ve dakik olma, saygılı, dürüst ve güvenilir olma, iyi derece espri anlayışına ve sorumluluk duygusuna sahip olmak, kalben müşterilerine ilgi gösterme ve müşterilerine güvenilir mağazalara götürme ve bilgilendirme olarak özetlenebilir.

Turist Rehberli Mesleğinin Zorlukları

Turist rehberleri yaptıkları işin doğası gereği en çok mağdur çalışanlar arasında sayılmaktadır. Rehberlik ettikleri bir tur boyunca oluşabilecek bir trafik sıkışıklığı veya kötü hava koşullarından kaynaklı aksaklıklarda bile suçlamalara maruz

kalabilmektedirler (Ang, 1990). Turistlerle ilgili, kontrolleri kapsamında olsun veya olmasın, oluşacak her sorunu çözmeleri beklenmekte ve turist ile ziyaret edilen çevre arasında bir tampon görevi üstlenmeleri beklenmektedir (Ang, 1990).

Chowdhary & Prakash (2010) turist rehberlerine yönelik genel turizm çevresiyle ilgili olan, turist rehberlerinin çalışma koşullarıyla ilgili olan, yerel otoriteler ile ilişkileri kaynaklı olan, seyahat araçlarıyla ilişkileriyle ilgili olan ve turist ve müşterilerle ilgili olmak üzere 5 kategoride ele aldıkları zorluklardan bahsetmişlerdir. Turist rehberleri eş zamanlı olarak birçok paydaşla ilgilenmek durumundadırlar. Ziyaretçiler turist rehberlerinden kendi güvenlik ve sağlıklarının birinci öncelik olarak alınmasını beklemekteler ve aynı zamanda eğlenceli ve faydalı bir seyahat tecrübesi beklentisine girmektedirler. Bazı katılımcıların, geldikleri kültürün, entelektüel ve fiziksel yeterliklerinin, tutku ve ilgilerinin bir sonucu olarak bazı özel ihtiyaç ve beklentileri söz konusu olabilmektedir (Weiler & Ham, 2002). Turist rehberlerinin işverenleri bu amaçla rehberlerden yüksek standartta performans beklemekteler, aynı zamanda grubu iyi yönetmelerini, tur planına uymalarını, yani hem ziyaretçi memnuniyetini maksimum düzeyde sağlamalarını hem de firmanın kar marjını artırmalarını beklenmektedir (Cohen, 1985; Pond, 1993).

Turist rehberleri hem faaliyette buldukları bağlam kaynaklı hem dış kaynaklı zorlukları yönetmek durumundadırlar. İçsel kaynaklı olarak rehberi gerekli beceri ve yeterliklerden yoksun olabilir. Dış kaynaklı olarak faaliyette buldukları bölgenin kural ve düzenlemelerine, işverenlerine ve müşterilerine bağlı kalmalıdır. Turist rehberleri genelde zaman baskısı altında ve işverenleri ve turistleri memnun etme yükümlülüğü ile yasal düzenlemeler arasında sıkışıp kalmaktadırlar (Dahles, 2002).

Turist Rehberlerinin Mesleki Kapasitelerinin Artırılması

Her hangi bir destinasyona düzenlenen turun etkili ve verimli olabilmesi için katılımcılara bazı temel hizmetlerin sunulması gerekmektedir (Huang vd., 2010; Chang, 2014; Chan vd., 2015; Alazaizeh vd., 2019). Bu amaçla turist rehberlerinin en son bilgi ve becerileri edinmeleri ve turistlerin ihtiyaç ve isteklerine en iyi şekilde karşılayabilmeleri için devamlı eğitim süreçlerine dahil olmaları gerekmektedir (Hwang & Lee, 2019). Pond (1993) turist rehberlerinin eğitimi, performanslarının değerlendirilmesi ve düzenlenmesinin sadece seyahat edenler ve rehberlerin kendileri için değil aynı zamanda ziyaret edilen destinasyon, bölge ve o bölgede yaşayan halk içinde büyük fayda sağlayacağını ifade etmektedir. Weiler & Ham (2002) turist rehberlerine yönelik olası bir eğitim programının o ülkenin, bölgenin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve sürdürülebilir gelişmesine katkı sunabilmesi için ev sahibi ülke kaynaklı bir eğitim programının kullanılmasını önermektedir. Ap & Wong (2001) ve Zhang & Chow (2004) turist rehberliği mesleğinde ruhsatlandırma ile beraber formal eğitimin uygulanması gerektiğini

ve rehberlik uygulamalarının geliştirilmesi için güvenilir yeni yolların bulunup kullanılmasını tavsiye eder. Zhang & Chow (2004) profesyonel ve tecrübeli rehberlerin yeni rehberlik eğitim süreçlerine dâhil edilmesi gerektiğini savunurken, Ap & Wong (2004) rehberlik eğitiminin bir parçası olarak firmalarda çıraklık uygulamasını önermektedir. Pond (1993) turist rehberlerinin verilecek eğitimler yoluyla rehberlik yapılan bölgelere yönelik geniş bilgi birikimi, isteklilik, hayat boyu öğrenme şansı, insanlara yönelik empati ve duyarlılık, esneklik becerisi, başkalarının bilgilendirilmesinden alınan haz ve gurur ve insanların zihinlerinde anlatım yoluyla zihinsel resimlerin oluşturulması gibi yeteneklerin kazandırılmasını savunur. Knudson, Cable & Beck (1995) turist rehberliğinde etkili anlatım becerisinin zaman içinde tecrübeyle alınan ve devam eden eğitimler yoluyla kazanıldığını savunmaktadır.

Turist rehberlerine yönelik ideal bir eğitim programının üç ayağının olması beklenmektedir; 1- ürüne yönelik bilgilerin rafine edilmesi veya genişletilmesi (flora, fauna, jeoloji, tarih, kültür ve mekânsal bilgi gibi) 2- dil becerisi eğitimi ve 3- turistlerin tecrübelerini yönetmek ve yüksek kalite anlatım sağlayabilmek için anlatıma dayalı rehberlik becerileri eğitimi (Weiler & Ham, 2002). Bu noktada bazı eğitimciler ve eğitim alan turist rehberleri dil eğitiminin teknik eğitimden ayrı gerçekleşmesi gereken bir süreç olduğunu savunmalarına rağmen (Cybertech, 2000; Ham, 2000), genel olarak uzlaşılan görüş turist rehberlerinin rehberlik ettikleri ya da edecekleri pazarın hâkim dilini bir dereceye kadar anlama ve konuşma becerilerine sahip olmaları gerektiğidir. Turist rehberlerine yönelik geliştirilip uygulanacak bir eğitim programı üç farklı kaynaktan beslenmelidir: 1- ülke içi paydaşların talepleri, 2- önceki mevcut saha tecrübeleri ve 3- turizm, eko turizm, turist rehberliği, çevre anlatımı, yetişkin eğitimi özellikle gelişmekte olan ülkelerde eğitim bağlamına odaklanan geniş bir literatür taraması (Cohen, 1985; Huszczo, 1990; Ham & Sutherland, 1992; Ham et al., 1993; Weiler & Davis, 1993; Kaye & Jacobson, 1995; Weaver, 1998).

Tartışma ve Sonuç

Turizm firmalarının faaliyetlerini ve turist rehberliği mesleğinin varlığını devam ettirebilmesi için, lisanslı ve alanında yeterli bilgi ve beceriler ile donanmış turist rehberlerinin istihdam edilmesi ve turist rehberlerinin öğrenme ve mesleki gelişim süreçlerinin devamlı güncellenerek uygulanması önemlidir. Ancak bu şekilde seyahat sektöründe rehberlik hizmetleri kaynaklı olası sorunların ve şikâyetlerin önüne geçilebilecek ve düzenlenen turlara yönelik tüketici memnuniyeti artacaktır. Turist rehberleri özellikle hizmet sunulan yerel kültür ve toplumun gelenek ve göreneklerine yönelik eğitimlere katılmalı ve kendilerince bu tür etkinlikler mesleki gelişimlerinin bir parçası olarak görmelidir. Turist rehberlerinin özellikle iletişim becerileri yeterli olmalı ve ziyaretçilere düzgün hizmet sunumunun önünü açmalıdırlar. Seyahat ve turizm firmaları istihdam

ettikleri rehberleri özellikle faaliyette buldukları bölge veya destinasyonlardaki yerel halk ile kuvvetli ilişkiler geliştirmeleri noktasında teşvik etmelidir. Bunlara ek olarak turist rehberleri turistlere yönelik programların hazırlanması ve organize edilmesine, turun koordinasyonuna yönelik gözlem yeterliklerine önem vermelidir. Bu sayede hem faaliyette bulunan bölgedeki yerel halk, hem faaliyeti gerçekleştiren seyahat firması ve turist rehberi ilgili faaliyetlerden karlı çıkmış olacak ve sürdürülebilirlik sağlanmış olacaktır. Müşteri sadakati kazanarak daha fazla gelir ve düzenli müşteri elde etme noktasına turizm sektöründe faaliyette bulunan turist rehberlerine büyük görevler düşmektedir. Bu literatür taramasına dayalı çalışma ile elde edilen bulgulara dayanarak, Türkiye'deki turist rehberliği yetiştirme süreçlerine yönelik eleştirilerin getirilmesinden ziyade, vurgulanmak istenen mevcut sektörde turist rehberliği mesleğini ifa etmekte olan turizm rehberlerine yönelik meslek için eğitim programlarının planlanması ve etkili bir şekilde uygulanarak turist rehberlerinin mesleki gelişimlerine destek olunması ve mesleki bilgilerinin güncel kaldığının temin edilmesidir. Sonuçta unutulmamalıdır ki, turist rehberliği hizmetlerinin kalitesi genel olarak turizmin ve turizm endüstri faaliyetlerinin başarısı ile yakından ilişkilidir.

KAYNAKÇA

- Alazaizeh, M. M., Jamaliah, M. M., Mgonja, J. T., & Ababneh, A. (2019). Tour guide performance and sustainable visitor behavior at cultural heritage sites. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(11), 1708–1724.
- Ang, E. (1990). “Upgrading the professionalism of tourist guides”, *Proceedings from the Travel Educators Forum, PATA Conference Singapore 11–14 July*, PATA, Singapore, s.167–172.
- Ap, J., & Wong, K.K.F. (2001). Case study on tour guiding: professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 551-563.
- Ballantyne, R., & Hughes, K. (2001). Interpretation in ecotourism settings: Investigating tour guides’ perceptions of their role, responsibilities and training needs. *The Journal of Tourism Studies*, 1(2), 2-9
- Black, R., & Weiler, B. (2005). Quality Assurance and Regulatory Mechanisms in the Tour Guiding Industry: a systematic review. *The Journal of Tourism Studies*, 16(1), 24-37.
- Bras, C. H., Ter Steege, K., & Stam, S. (1999). Pathfinders up Gunung Rinjani. In *Tourism and small entrepreneurs. Development, national Policy and entrepreneurial culture: Indonesian Cases* (s. 112-127). Cognizant Communication Corporation.
- Bras, K. (2000). *Image Building and Guiding on Lombok: The Social Construction of a Tourist Destination*, PhD Dissertation submitted to Department of Leisure Studies, Tilburg University
- Chan, A., Hsu, C. H., & Baum, T. (2015). The impact of tour service performance on tourist satisfaction and behavioral intentions: A study of Chinese tourists in Hong Kong. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 32(1–2), 18–33. <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.986010>
- Chang, J.C. (2006). Customer satisfaction with tour leaders’ performance: A study of Taiwan’s package tours. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 11(1), 97-116
- Chang, K.-C. (2014). Examining the Effect of Tour Guide Performance, Tourist Trust, Tourist Satisfaction, and Flow Experience on Tourists’ Shopping Behavior. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 19(2), 219–247.
- Chowdhary, N., & Prakash, M. (2010). Tour guiding in India: A case study. *European Journal of Tourism and Research*, 3(1), 67-84.
- Cohen, E. (1985). The Tourist Guide: The Origins, Structure and Dynamics of a Role. *Annals of Tourism Research* 12 (1), 5-29.
- Cohen, E. H., Ifergan, M., & Cohen, E. (2002). A new paradigm in guiding: The Madrich as a role model. *Annals of tourism research*, 29(4), 919-932.
- CTG. (2011). Definition of the Term “Tourist Guide”. Available at: <https://www.cretetourguide.com/legal/#:~:text=Tourist%20Guide%20is%20a%20Person%20who%20guides%20visitors,usually%20issued%20and%20For%20recognised%20by%20the%20appropriate%20authority.>
- Cybertechn. (2000) Programa de Capacitación para Guías de Turismo Patrimonial de Panamá. Documento de Recomendaciones. March 2000. Panamá, Panamá: Proyecto GreenCOM and USAID/Panamá.
- Dahles, H. (1998). Of Birds and Fish. Streetguides, tourists and sexual encounters in Yogyakarta, Indonesia. In *Sex tourism and prostitution* (s. 30-41). Cognizant Communication Corporation.
- Dahles, H. & Bras, K. (1999). *Tourism and Small Entrepreneurs: Development, National Policy and Entrepreneurial Culture: Indonesian Cases* (eds.), New York: Cognizant
- Dahles, H. (2002). The Politics of Tour Guiding: Image Management of Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 783-800.
- Fine, E.C., & Speer, J.H. (1985). Tour guide performances as sight secularization. *Annals of Tourism Research*, 12, 73–95.
- Frochot, I., & Batat, W. (2013). *Marketing and designing the tourist experience*. Goodfellow Oxford.
- Geva, A., & Goldman, A. (1991). Satisfaction measurement in guided tours. *Annals of Tourism Research*, 18(2), 177-185.
- Grönroos, C. (1978). A service oriented approach to marketing of services. *European Journal of Marketing*, 12(3): 588-601.

- Gurung, G., Simmons, D., & Devlin, P. (1996). The evolving role of tourist guides: the Nepali experience. *Tourism and indigenous Peoples*, 107-128.
- Ham, S. (2000). Recommendations Regarding Continued Ecotour Guide Training in Panama. Washington, DC: Academy for Educational Development/GreenCOM Project.
- Ham, S., & Sutherland, D. (1992). Crossing borders and rethinking a craft: Interpretation in developing countries. *On interpretation: Sociology for interpreters of natural and cultural history*, 251-274.
- Ham, S. H., Sutherland, D. S., & Meganck, R. A. (1993). Applying environmental interpretation in protected areas of developing countries: problems in exporting a US model. *Environmental Conservation*, 20(3), 232-242.
- Hansen, A. H., & Mossberg, L. (2017). Tour guides' performance and tourists' immersion: Facilitating consumer immersion by performing a guide plus role. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 17(3), 259-278.
- Hernon, P., Nitecki, D.A. & Altman, E. (1999). Service Quality and Customer Satisfaction: An Assessment and Future Directions. *The Journal of Academic Librarianship*, 25(1), 9-17.
- Holloway, J. C. (1981). The guided tour: A sociological approach. *Annals of Tourism Research*, 8(3), 377-402.
- Huang, S., Hsu, C. H., & Chan, A. (2010). Tour guide performance and tourist satisfaction: A study of the package tours in Shanghai. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(1), 3-33.
- Huang, R. & Wang, W. (2007). An investigation of the intercultural competence of tour guides in Great Britain. *Acta Turistica*, 19(2), 101-228.
- Huszczko, G. E. (1990). Training for team building. *Training & Development Journal*, 44(2), 37-44.
- Hwang, J., & Lee, J. (2019). Relationships among senior tourists' perceptions of tour guides' professional competencies, rapport, satisfaction with the guide service, tour satisfaction, and word of mouth. *Journal of Travel Research*, 58(8), 1331-1346.
- Hwang, J., Kim, J. J., Lee, J. S.-H., & Sahito, N. (2020). How to Form Wellbeing Perception and Its Outcomes in the Context of Elderly Tourism: Moderating Role of Tour Guide Services. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 1029.
- Jennings, G., & Weiler, B. (2006). Mediating meaning: Perspectives on brokering quality tourist experiences. In *Quality Tourism Experiences* (s. 75-96). Routledge.
- Kaye, B., & Jacobson, B. (1995). Mentoring: A group guide. *Training & Development*, 49(4), 22-28.
- Knudson, D. M., Cable, T. T., & Beck, L. (1995). *Interpretation of cultural and natural resources*. Venture Publishing, Inc., 1999 Cato Ave., State College, PA 16801.
- Kong, H., Cheung, C. & Baum, T. (2009) Are tour guides in China ready for the booming tourism industry? *Journal of China Tourism Research*, 5, 65-76.
- Köroglu, Ö. (2014). Determination of the Relationship between Occupational Choice and Personality Traits: An Investigation on Tourism Guiding Students. *Süleyman Demirel University the Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 19(2), 137-157.
- Kuo, N.-T., Cheng, Y.-S., Chang, K.-C., & Chuang, L.-Y. (2018). The asymmetric effect of tour guide service quality on tourist satisfaction. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 19(4), 521-542.
- Lin, Y.-H., Ting, Y.-S., Hsu, Y.-L., & Wu, -C.-C. (2014). Tourists' perceptions of tour guides in visiting Taiwan. *International Journal of Organizational Innovation* (Online), 6(4), 192.
- Lin, Y.-C., & Chen, Y.-C. (2017). How tour guides' professional competencies influence on service quality of tour guiding and tourist satisfaction: An exploratory research. *International Journal of Human Resource Studies*, 7(1), 1-19.
- Mok, C., Sparks, B., & Kadampully, J. (2013). *Service quality management in hospitality, tourism, and leisure*. Routledge.
- Moscardo, G. (1998) "Interpretation and sustainable tourism: Functions, examples and principles", *Journal of Tourism Studies*, 9(1), 2-13.
- Mossberg, L.L. (1995). Tour leaders and their importance in charter tours. *Tourism Management*, 16(6), 437-445.

- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41–50.
- Pearce, P.L. (1982). *The Social Psychology of Tourist Behaviour*. New York: Pergamon
- Pereira, A. M. (2015). Tour guides and destination image: Evidence from Portugal. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 3(7-8), 129-150.
- Pond, K. (1993). *The professional guide: Dynamics of tour guiding*, New York: Van Nostrand Reinhold
- Quiroga, I. (1990). Characteristics of package tours in Europe. *Annals of Tourism Research*, 17(2), 185–207
- Reisinger, Y., & Steiner, C. (2006). Reconceptualising interpretation: The role of tour guides in authentic tourism. *Current issues in tourism*, 9(6), 481-498.
- Sahin, Y.G., & Balta, S. (2007). Distance Education Techniques to assist skills of Tourist Guides. *Educational Technology & Society*, 10(2), 213-224.
- Schmidt, C. (1979). The guided tour: insulated adventure, *Urban Life: A Journal of Ethnographic Research*, 8, 441-468.
- Smith, V. L., & Brent, M. (2001). *Hosts and guests revisited: tourism issues of the 21st century*. Cognizant Communication Corporation.
- Tian-Cole, S., & Crompton, J. (2003). A conceptualization of the relationships between service quality and visitor satisfaction, and their links to destination selection. *Leisure studies*, 22(1), 65-80.
- Tsegaw, W., & Teressa, D. (2017). Tour guiding quality assurance mechanisms and respective tourist satisfaction: Evidence from South Ethiopia. *Journal of Tourism & Hospitality*, 6(6), 1–9.
- Uher, J., & Visalberghi, E. (2016). Observations versus assessments of personality: A five-method multi-species study reveals numerous biases in ratings and methodological limitations of standardized assessments. *Journal of Research in Personality*, 61, 61–79.
- Wang, K. C., Jao, P. C., Chan, H. C., & Chung, C. H. (2010). Group package tour leader's intrinsic risks. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 154-179.
- Weaver, D. (1998). *Ecotourism in the less developed world* (s. 64-78). Cab International.
- Webster, S. (1993). *Group Travel Operating Procedures* (2nd ed.). New York: Van Nostrand Reinhold
- Weiler, B., & Davis, D. (1993). An exploratory investigation into the roles of the nature-based tour leader. *Tourism management*, 14(2), 91-98.
- Weiler, B. & Ham, S.H. (2002). Tour guide training: A model for sustainable capacity building in developing countries, *Journal of Sustainable Tourism*, 10(1), 52-68.
- Williams, C. (2003). *Service quality in leisure and tourism*. CABI is a trading name of CAB International.
- The World Federation of Tourist Guide (WFTG), (2017). What is a tourist guide? Available at: www.wftga.org/tourist-guiding/what-tourist-guide
- Wong, K. Ap, J. & Sandiford, P. (1998). Professional tour guiding: an exploratory investigation of current practices in Tanyan Korea. Conference Proceedings: *The Fourth Asia Pacific Tourism Association Conference*, August 18-21, s. 256-260.
- Zahari, M. S. M., Hanafiah, M. H., Akbar, S. N. A., & Zain, N. A. M. (2020). Perception of tour operators on rural tourism products: To sell or not to sell? *Journal of Rural and Community Development*, 15(2), 8–28
- Zhang, H. Q., & Chow, I. (2004). Application of importance-performance model in tour guides' performance: evidence from Mainland Chinese out bound visitors in Hong Kong. *Tourism Management*, 25, 81-91.

ALTERNATİF BİR KONUT FİNANSMAN SİSTEMİ: AZALAN MÜŞAREKE

Cumhur ŞAHİN¹

GİRİŞ

İslami konut finansmanı ürünlerini yönetmek için bir ilke olarak azalan müşareke'nin artan popüleritesi, islami bankalarda islami ipotek işlemlerini yürüten sözleşmelerde bir paradigma kaymasına neden olmuştur. RHB Islamic, Maybank Islamic ve HSBC Amanah gibi bankalar, ürünü islami bankacılık ürün ve hizmetleri listelerinde kullanıma sunmuştur. Ancak, bilim adamları tarafından azalan müşareke konut finansmanı uygulanmasına ilişkin çeşitli zorluklara işaret edilmektedir (Mohamed-Naim 2011; Hasan, 2011).

İslami finansın en gelişmiş olduğu ülkelerden biri olan Malezya'da azalan müşareke konut finansmanı fikri ilk olarak Baharum (1991) tarafından ortaya atılmıştır. Islamic Bank; finansman ürünlerini yöneten bir şeriat sözleşmesi olarak "*Bay Bithamani Ajil (BBA)*"yı kullanarak islami ev finansmanı ürünlerini geliştirmiştir. Ancak, iki ana nedenden dolayı daha yavaş tanıtılmaktadır. İlk olarak, Islamic Bank, öz sermayeye dayalı bir işlemde caydırıcı bir ticari kuruluşun ziyade bir banka olarak faaliyet göstermektedir. İkinci olarak, Islamic Bank; özellikle terkedilmiş konut projeleri ve temerrüt durumlarında ürünün özgünlüğünü açıklamakta zorluk çektiğinden, azalan müşareke'ye ilişkin düzenleme henüz oluşturulmamıştır. Bununla birlikte bu görüş, islami bankacılık endüstrisinin ilgisi çekmek için 2005 yılında yeniden canlandırılmıştır (Mydin-Meera & Abdul-Razak 2005). Bu durum; *Bay Bithamani Ajil (BBA)*'in (*Maqasid al-Shariah*)- şeriatı uygun olmaması nedeniyle yoğun bir eleştiri almasından sonra yeniden ortaya çıkartılmıştır (Anwar 2003). Daha önce, islami konut finansmanı ürünlerini yönetmek için (BBA) kullanılırken, azalan müşareke'de aynı amaç için geliştirilmiştir. Birçok bilim adamı, Malezya'da İslami bankacılıkla ilgili birçok legal davanın kaynağı olarak görülen (BBA)'ya

¹ Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bozüyük MYO, ORCID ID: 0000-0002-8790-5851, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr

bir alternatif olarak müşareke'yi önermiştir (Muneeza ve diğerleri, 2011; Abu-Backer, 2002; Mohd-Yasin 1997).

Daha önceleri azalan müşareke 'yi tanımlarken bilim adamları bir fikir birliğine varmışlardı (Hasan 2011; Mohamed-Naim, 2011). Azalan müşareke, iki veya daha fazla kişinin sermayelerini veya emeklerini bir araya getirerek karlarını paylaşmak, benzer hak ve yükümlülüklerle sahip oldukları bir ortaklık şekli olarak tanımlanabilir (Mohamed-Naim, 2011). Bu tanım Usmani (2002) tarafından yapılan tanımla uyum içindedir. Daha ayrıntılı olarak açıklanacak olursa bu kavrama göre, bir finansör ve müşterisi bir mülkün veya bir ekipmanın müşterek mülkiyetine ya da müşterek bir ticari işletmeye sahip olabilirler (Usmani, 2002). Bu şekil bir şeriat ilkesi, İslami konut finansmanı ürünlerinde açıkça görülmektedir. Azalan müşareke, islami bankalar tarafından özellikle islami konut finansmanı ürünlerinin yönetilmesi için kullanılmaktadır. Hassan (2011) azalan müşareke prosedürlerini bu koşullara göre anlatmaktadır. İlk olarak, Islamic Bank ve müşterisi bir konutun ortak mülkiyetine katılır. Daha sonra banka konutu satın alır ve konutu aynı müşteriye icare esasına göre kiralar. Üçüncü adımda müşteri, bankaya yaptığı aylık taksit (yani aylık kira ödemesi) ödemeleri karşılığında konutun intifa kullanım hakkını alabilir. Aylık ödemeler, müşterinin payını kademeli olarak artırırken, bankanın payını da kademeli olarak azaltır. Sözleşme süresinin sonunda, o mülkün tüm mülkiyeti müşteriye geçer ve onu mülkün tek sahibi yapar. Daha sonra mülkün tapusu etkin bir şekilde müşteriye devredilebilir (Hassan, 2011).

Malezya'da islami konut finansmanı bağlamında azalan müşareke'nin ilkelerini araştıran çeşitli çalışmalar bulunmaktadır Mydin-Meera & Abdul-Razak 2009; Shuib ve diğerleri, 2011a). Bu yazarlar azalan müşareke'yi müşareke, *icare* ve *bay*'den gibi üç şeriat sözleşmesinden meydana gelen bir sözleşme olarak tanımlamışlardır. Müşteri, finanse edilen varlığa ortak sahip olmak için banka ile müşterek mülkiyet sözleşmesi kavramı altında bir ortaklığa girer. Banka daha sonra varlıktaki payını icare kavramı altında müşteriye kiralar. Son olarak, müşteri banka hisselerini satın alır, böylece varlığın tamamı müşteriye ait olur (Mydin-Meera & Abdul-Razak, 2009).

Azalan müşareke, geleneksel konut kredisi ile karşılaştırıldığında bir çok açıdan kendine özgüdür. Nedenleri iki-yönlüdür. İlk olarak, azalan müşareke konut finansmanı, müşteriye ev sahipliğinde adaleti teşvik eder ve (*Maqasid al-Shariah*)- şeriata uygundur. Banka ve müşteri, her iki tarafın da aynı taahhütlerde bulunduğu konutun müşterek sahipleridir, konutun sahipliğinin devri ve aylık ödemeler açısından azalan müşareke ilkesine bağlı olarak, işlemlerin etkin bir şekilde başarılı olmasını sağlar. İlk bankanın ikincisi ise müşterinin taahhüdü altındadır. İkinci olarak, azalan müşareke, "subprime krizleri" için de bir kalkan olarak görülmektedir. Bu finansman ürünü son zamanlarda müşterinin isteğine bağlı olarak değil, sadece müşterinin kredibilitesine göre onaylanmaktadır. Diğer bir deyişle, banka ancak müşterinin kredibilitesi tatmin edici olduğunda bu finansman

ürünü sunacaktır. Ancak geleneksel konut kredisinde bu uygulamanın göz ardı edildiği görülmektedir.

Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2005), azalan müşareke konut finansmanının, Bay Bithamani Ajil (BBA)'ya kıyasla Malezya'da konut için daha iyi bir islami finansman alternatifi olduğunu iddia etmektedir. Shuib ve arkadaşları da (2011b, 2011c), azalan müşareke, Bay Bithamani Ajil (BBA)'dan daha fazla yararlı olduğu için bu iddiaya katılmaktadırlar. Bunun nedeni, bu tür bir öz sermaye konut finansmanının, bankanın mülkiyeti ve mülk edinme sorumluluğunu üstlendiği reel ekonomiye dayanmasıdır (Rosly 2005). Sonuç olarak, geleneksel konut finansmanında olduğu gibi para bir meta olarak ele alınmadığından aşırı borçlanmayı önleyecektir. Avantajlarına rağmen, özellikle banka müşterilerinin azalan müşareke'yi kabul edip etmemeleri belirsizdir. Spesifik olmak gerekirse, azalan müşareke konut finansmanı için ortak olma niyetleri iyi belgelenmemiştir. Azalan müşareke konut finansmanı ile ilgili önceki çalışmalar, mülkiyet, temerrüt ve bilgisayar sistemi gibi ürünün uygulaması konularına ilişkin kavramsal tartışmaya odaklanmaktadır (Osmani & Abdullah, 2010). Nedenleri iki yönlüdür. İlk olarak, daha önceki çalışmalar, içerik analizine ve görüşmelere dayalı yeni konuların araştırılmasının yaygın olarak kullanıldığı nitel bir çalışmada yoğunlaşmıştır. İkinci olarak, daha önceki çalışmalar, belirlenen sorunlarda bir çözüme ulaşmak için gündeme getirilen konular üzerinde daha fazla tartışma yaratmaya yönelik bir tür ilgiye sahiptir. Azalan müşareke konut finansmanı üzerine ampirik çalışmalar yetersizdir. Md-Taib ve arkadaşları (2008), literatür taraması yoluyla, lisansüstü öğrencilerinin gelecekte azalan müşareke konut finansmanını kabul edip etmeme kararlarını incelenmesinde, Gerekçeli Eylem Teorisinin (GET) kabul edilebilirliğine ilişkin ampirik kanıtlar bulunduğu bildirilmektedir. Çalışma, tutum ve öznel normun, kişinin ürünü seçme isteğini belirlemede araçsal olduğunu bulmuştur. Bu faktörlerin, tüketicinin İslami ipotek seçimindeki kararını açıklamada önemli olduğu kanıtlanmıştır, çünkü her ikisinin de kararını etkileyen psikolojik etkileri vardır. Tutum ve öznel norm, normalde tüketici davranışında bulunan iki faktördür.

Daha sonra Lada ve diğerleri, (2009) ve Amin (2012) bir çalışma tüketici davranışı ile ilgili olduğunda tutum ve öznel normun alakalı olduğunu kanıtlamıştır. Yine de, çalışma genel olarak banka müşterileri yerine üniversite öğrencilerini ele almaktadır. Çalışmada, Planlı Davranış Teorisi PDT yerine Gerekçeli Eylem Teorisi GET seçilmiştir. Kişinin kararı yalnızca tutum ve öznel normlara dayanmayacağından, bunun yerine kişinin etkinliği ve kontrolü ile ilgili diğer değişkenler de önemli olduğundan, Planlı Davranış Teorisi PDT, Gerekçeli Eylem Teorisi GET ile değiştirilmiştir. Bu çalışma bağlamında, azalan müşareke konut finansmanının doğuşu, banka müşterisinin ürüne ortak olma isteğine yol açan faktörlerin araştırılması ihtiyacını garanti altına almaktadır.

Azalan müşareke özgün olmakla birlikte, sözleşmenin fiyatlandırılmasında çok önemli olan bir kira oranı sorununa tabidir. Genel olarak, mülkler için kira oranı bir

bölgeden diğerine değişmektedir. Kırsal alanın düşük kira oranına sahip olduğu, kentsel alanın ise daha yüksek kira oranına sahip olduğu iddiaları bulunmaktadır. Bu durum, mülkler için fiyat farklılığı yaratmaktadır (Mydin-Meera & Abdul-Razak, 2009). Bu arada, temerrüt halinde ikinci taahhüd meselesi de azalan müşareke’de bulunan bir başka sorundur (Mohamed-Naim, 2011). Mohamed-Naim (2011: 42) “ikinci taahhüt” kavramını detaylandırmaktadır:

İkinci taahhüt, temerrüt halinde müşteriyi banka hisselerini satın almaya mecbur kılmaktadır. Böylece müşteri, satın alma taahhüdünü yüklemeyen önceki döneme ait ödenmemiş kirayı ve diğer masrafları da kapsayan bir fiyatlandırma üzerinden bankanın kalan payını kredili olarak satın alacaktır. İkinci taahhüdün uygulanması sonucunda müşterinin borcu oluşmakta ve mal müşterinin borcunun teminatı olarak görülmektedir.

AZALAN MÜŞAREKE KONUT FINANSMANI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Azalan *müşareke* islami konut finansmanı üzerine çalışmalar, uygulanması da dahil olmak üzere, hala yetersizdir. Malezya’da azalan müşareke perspektifinden islami konut finansmanı üzerine çalışma ilk olarak Baharum (1991) tarafından yapılmıştır. Baharum (1991), azalan müşareke islami konut finansmanı’nın ideal bir şeriat ilkesi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, İslami banka sayaçlarında azalan müşareke islami konut finansmanı getirme fikri hala ele alınmamıştır. 1997 ve 2003 yılları arasında, Malezya’daki İslami bankacılık, İslami konut finansmanı için borç yapısına, özellikle Bay Bithamani Ajil (BBA) uygulamasına aşırı güvendiği için eleştirilmiştir. İslami konut finansmanı ürünlerinin izin verilebilirliği, tüketicinin korunması ve temerrüt durumunda İslami konut finansmanının ne olacağı konularında bilgi sahibi olmayan Hakimlerin elinde davanın sonlandırabileceği kusurları hakkında çeşitli olgular bildirilmiştir.

Usmani (2002), müşareke’yi bir paylaşım olarak tanımlamaktadır. Son zamanlarda, Malezya’daki RHB Islamic Bank tarafından öz sermaye konut finansmanı gibi çağdaş bir pazarlama markası kullanılarak uygulanan İslami konut finansmanı azalan müşareke şeklinde kullanıma sunulmuştur (Mohamed-Naim, 2011). Azalan *müşareke*, özellikle ortaklık, icare ve satış üzere üç sözleşmenin birleşimidir (Osmani & Abdullah, 2010). Bir ortağın mülkün tüm kısımlarını kademeli olarak satın aldığı iki taraf arasındaki bir ortaklık sözleşmesidir (Osmani ve Abdullah, 2010). İlk kez 1991 yılında Baharum (1991) tarafından tartışıldığı tarihten itibaren 15 yıl sonra, azalan müşareke konut finansmanı nihayet 2006 yılında kamuoyu ile buluşmuştur. Kuwait Finance House, söz konusu yılda bu tür finansmanı müşterilerine sağlayan Malezya’daki ilk yabancı İslami bankadır. Öte yandan Usmani (2002: 57) ise azalan müşareke’nin aşağıdaki şekilde tanımlanabileceğini öne sürmektedir:

Azalan *müşareke*’de, bir finansör ve müşteri, bir mülkün veya ekipmanın müşterek mülkiyetine sahip olurlar veya müşterek olarak bir ticari işletmeye

katılırlar. Finansörün payı bir dizi birime bölünmüştür ve müşterinin finansöre ait payın birimlerini periyodik olarak tek tek satın alması, böylelikle müşterinin, mülkün veya duruma göre ticari işletmenin tek sahibi olana kadar finansörün bütün pay birimlerini periyodik olarak satın alması kendi payını arttırması beklenmektedir.

Çeşitli yazarlar, azalan müşareke'nin mekaniğini tartışmışlardır (Shuib ve diğerleri, 2011a; Osmani ve Abdullah, 2010). Bu yazarlar, azalan müşareke sistemini derinden izah etmişlerdir. Shuib ve ark., (2011a: 4001-4002), azalan müşareke'ye dayalı mülk finansman ürününün çalışma şekli aşağıdaki gibi gösterilebilir:

1. Bir mülk satın almak isteyen müşteri finansman temini için bankaya gelir.
2. Banka ve müşteri, talep edilen finansman miktarına bağlı olarak (örneğin, 90 = Banka: 10 = Müşteri) mutabık kalınan bir paya dayalı olarak mülkü müşterek olarak satın almak için azalan müşareke sözleşmesi yaparlar.
3. Müşteri tarafından önceden ödenen depozito, ilk hisse katkısı olarak kabul edilir.
4. Müşteri, müşterek edinilen mülkün banka hissesini icare sözleşmesi ile kiralar.
5. Müşteri tarafından ödenen taksit, banka hissesinin tamamı müşteriye ait olana kadar kademeli olarak banka hissesini satın almak için kullanılır.

Bu sistem, konut finansmanı için azalan müşareke prosedürlerinin farklı aşamalarda gerçekleştiğini iddia eden Osmani ve Abdullah (2010) tarafından da desteklenmektedir. Ev satın almak isteyen bir müşteri bir islami bankaya başvuracak ve ardından gerekli formu dolduracaktır (örneğin, bu bir düzenli başvuru formudur). Finansman başvurusu banka tarafından onaylanırsa, banka ve müşteri evi, genellikle banka tarafından yüzde 90 ve müşteri tarafından yüzde 10 olmak üzere çeşitli yüzdelerde ortaklaşa satın alacaklardır. Bu anlaşmaya göre banka evin yüzde 90'ına, müşteri ise evin yüzde 10'una sahip olmaktadır. Pratik olarak, banka evin kendi payını müşteriye kiralayacaktır. Müşteri payını arttırmak için bankaya aylık kira ödemektedir. Sözleşme süresinin sonunda müşteri toplam banka hissesini satın almaktadır ve banka evin mülkiyetini müşteriye devretmektedir (Osmani ve Abdullah, 2010).

Shuib ve arkadaşlarının iddiaları, (2011a) ve Osmani ve Abdullah (2010), Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009) ile uyumludur. Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009) farklı bir örneği netleşmesi için açıklamaktadır. Sahipliğin mutlaka müşteri için yüzde 10 ve banka için yüzde 90 ile sınırlı olmadığını, ancak müşteri için yüzde 20 ve banka için yüzde 80 olabileceğini de iddia ediyorlar. Uygulamada, banka normalde müşteriye evin fiyatının yüzde 10'unu ödemeye teşvik ederken geri kalanı banka tarafından karşılanacaktır. Nitekim bu düzenleme, bankanın müşteriden BBA örneğinde olduğu gibi ev fiyatının yüzde 10'unu depozito

olarak ödenmesini istemesi, azalan müşareke'nin yürürlüğe girmesinden önce yürürlükteydi. Açıkça bu düzenleme, BBA ve azalan müşareke'nin bir dereceye kadar benzer olduğunu göstermektedir. Aradaki fark, BBA kapsamında İslami bir bankanın yüzde 100'e kadar finansman sunabilmesidir. Böyle bir düzenleme, azalan müşareke konut finansmanı durumunda mümkün değildir. İdeal olarak, Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009), Osmani ve Abdullah (2010) ve Shuib ve ark., (2011a), bir işlemin azalan müşareke olarak tanımlanabilmesi için müşterinin ve bankanın bir mülkün satın alınmasını paylaşması gerektiği konusunda fikir birliği içindedir. Ancak, paylaşım yüzdesi, herbir İslami bankanın politikalarına göre değişebilmektedir.

Daha da önemlisi, azalan müşareke, şeriat ilkesinin artı noktası olduğu iddia edilen bir risk paylaşım unsuru sunmaktadır (Mohd-Nor, 2008). Bu özellik, mevcut azalan müşareke uygulamasının, her iki tarafın da evin fiyatını paylaşmasını ve daha sonra bir tarafın (tipik olarak müşterinin) bankanın hissesini satın alacağı eşitlik ilkesine dayandığını kanıtlamaktadır. Mohd-Nor (2008) ve Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009) ayrıca azalan müşareke'nin finansman yapısının BBA'ninkinden daha esnek olduğunu belirtmektedir. Çünkü müşteri, BBA'da olduğu gibi bilgisayar indirimlerine gerek kalmadan bankanın anapara tutarını daha hızlı itfa ederek mülke daha erken sahip olabilir.

Ayrıca azalan müşareke'de mülkün değerinin her zaman piyasa fiyatını yansıttığı ve kiranın piyasa kira değerleri tarafından belirlendiği açıklanmıştır (Mohd-Nor, 2008). Buna karşılık, BBA kapsamındaki mülkün satış fiyatı, ertelenmiş ödemenin kâr marjı oldukça önemli olduğundan piyasa değerini yansıtmaz. Bu fiyatlandırma politikası, bir müşteri ile bir İslami bir banka arasındaki bir sözleşmenin başlangıcındaki sabit ve daha yüksek ödemeler olarak tanımlanabilir (Rosly, 1999). Enflasyon sırasında bile oran dalgalanmayacaktır. Böylece, müşteriye gönül rahatlığı vererek istikrarlı ve sabit kalacaktır. İslam alimlerinin çoğunluğu, ödemenin ertelenmesi durumunda mallar için daha yüksek fiyatlar talep etmenin caiz olduğunu düşünmektedir. İslami bankalar bu amaçla bir dizi "mark-up" aracı geliştirmişlerdir (Maali ve diğerleri, 2006). Sonuç olarak, azalan müşareke, BBA ev finansmanına göre daha iyi bir alternatiftir, çünkü vaka finansman yapısının (*Maqasid al-Shariah*) – şeriatı uygunluğunu göstermektedir (Baharum 1991).

Avantajlarına rağmen, azalan müşareke konut finansmanı'da çeşitli sınırlamalara tabidir. Bu sınırlamaların tartışılması, daha önceki çalışmalarda yapılan ayrıntılı bir incelemeye dayanmaktadır:

1. Azalan müşareke konut finansmanı'nı fiyatlandırmak için kullanılan kira oranının, büyük ölçüde yer ve zamana göre belirlenen piyasa kira değerine bağlı olacağı iddia edilmektedir. Bu nedenle kira değeri değişebilecektir ve normal durumlarda kira değeri artacaktır (Mohd-Nor 2008). Yazar (Mohd-Nor 2008: 24) ayrıca "...artan kiralari takip etmenin zor olacağını ve yıllar

geçtikçe daha yüksek kira ödemek zorunda kalacak olan banka ve müşteri için hantal olacağını” iddia etmektedir. Bir evin kira fiyatındaki dalgalanmalar, azalan müşareke'nin yüzleşmesi gereken korkunç bir problemdir (Osmani & Abdullah 2010). Belki banka için faydalı olur ama müşterinin yararına olamaz çünkü banka kira bedeli yükseldiğinde kar elde edebilmektedir.

2. Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009) tarafından yapılan bir araştırmada; 1984-2005 dönemi için tüm konut kategorileri için kira getirilerinin genellikle baz kredi faiz oranından daha düşük olduğunu kanıtlanmaktadır. Sadece kat mülkiyeti, piyasa faiz oranlarından daha yüksek kira getirisi göstermiştir. Bu durum, bankanın sadece yüksek kira potansiyeline sahip mülkler için azalan müşareke kullanabileceği anlamına gelmektedir. Yüksek kiralık mülklere yönelik eğilim, yalnızca varlıklı başvuru sahiplerinin azalan müşareke konut finansmanına başvurabileceğini göstermektedir.
3. İlginç bir şekilde, Osmani ve Abdullah (2010), özellikle aylık ödemeler tamamlanmadan önce mülke verilen zararlarla ilgili olarak önemli bir konuyu gündeme getirmektedir. Müvekkilin kusuru nedeniyle mülke zarar vermesi durumunda, bu zararlar tazmin edilmelidir. Ancak, zararlar tabii afet vb. sebeplerden kaynaklanıyorsa, her iki ortak da zararı ortaklık şartına göre nispetinde paylaşmak zorundadır.

Yukarıda belirtilen sınırlamaları ele almak için çeşitli öneriler ileri sürülmüştür. İlki, belirli bir yeri temsil etmek için bir kiralama endeksi ayarlanarak en aza indirilebilir. Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2005), Malezya örneğinde konut fiyat endeksinin kullanılmasının bu tür sınırlamaları hafifletmek için avantajlı olabileceğini kuvvetle ileri sürmektedirler. Bu işlem islami konut finansmanı ile geleneksel konut kredisi arasında herhangi bir yakınsama unsurundan kaçınmak için gerçekleştirilmektedir. İkinci sınırlama olarak, özellikle Mydin-Meera ve Abdul-Razak (2009) ve Abdul-Razak (2009) tarafından yapılan iki çalışmada; üyelerin sosyal refahını ele almak için yatırım yolları olarak “kooperatifler” aracılığıyla azalan müşareke modelinin başlatılmasının önemini öne sürülmüştür. İslami Banka söz konusu olduğunda, eğer tercih edilirse, bu yaklaşım üzerinde kademeli olarak çalışmak mümkündür. Bu durum İslami Banka'nın kendisini bir kooperatif olarak gördüğünü ve konut finansmanı ürününün müşterisinin üye olduğunu açıklamaktadır. Bu taraflar evi ortaklaşa satın alırlar ve karı aralarında paylaşırlar. Ancak müşteri, satın alınan evdeki banka hissesini satın alacaktır ve böylece müşteri, evin tek sahibi olacaktır. Üçüncü sınırlama için, herhangi bir potansiyel sorunun (sadece zararları değil, doğal afetler gibi diğerlerini de dahil etmek üzere) banka ve müşteri arasındaki finansman anlaşmasına dahil edilmesi gerektiğinin öğrenilmesi gerekir. Bir uyuşmazlık çıkması durumunda, söz konusu uyuşmazlığın banka tarafından yasal işlem için mahkemeye dava açılması yerine akıllıca çözülmesi gerekir. Bu yaklaşım, azalan müşareke'yi daha umut verici

kılıyor, çünkü taraflar anlaşmazlıklarını insani bir şekilde çözüyorlar. Daha önceleri İslami bankalar, BBA'da “gerçek satış” olmadığı için manipüle edildiği iddia edilen BBA nedeniyle İslami olmayan davranışlar olarak algılanıyordu.

Azalan *müşareke* için bir başka ilginç konu, Mohamed-Naim'in (2011: 35) dile getirdiği “ikinci taahhüt” konusudur: Temerrüt halinde müşteriyi banka hisselerini satın almaya mecbur kılmaktadır. Dolayısıyla müşteri, bankanın kalan paylarını kapsayan fiyattan kredili olarak banka payını satın alacaktır. Bu nedenle müşteri, bankanın kalan hissesini, satın alma taahhüdünde bulunmadan önceki döneme ait ödenmemiş kirayı ve diğer masrafları kapsayan fiyat üzerinden bankadan kredili olarak satın alacaktır. Taahhüdün uygulanması sonucunda müşterinin borcu oluşmakta ve mal müşterinin borcunun teminatı olarak görülmektedir.

Mohamed-Naim (2011), varlığın elden çıkarılması süreciyle ilgili endüstrinin, amortismanına tabi varlığın değeri gibi çeşitli olasılıklar olduğundan, varlıkların elden çıkarılması sırasında mülkiyet riskinden korunmak için bu türden ikinci bir taahhüte ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadır. Bu düzenleme hem ortak mülkiyet hem de sözleşmeye dayalı ortaklık sözleşmelerinde haram olan sermaye garantisi kavramını kolaylaştırdığı için yasaklanmış görünmektedir. Bu ikinci taahhüt, temerrüt durumunda müşterinin daha büyük yükümlülükleri üstlenmesi gerektireceğinden, İslami ruhla çelişiyor gibi görülmektedir. Yazar, özellikle temerrüt halinde bankanın hakkını korumak için “Müşareke” ve “İcarah muntahiyye bi altemlik” yapısını önermektedir. Mohamed-Naim (2011: 46) bu yapıyı şöyle açıklamaktadır:

“Bu yapı altında müşteri ile banka arasında *Musharakah* oluşturulur (örneğin bölünmemiş mal üzerinde ortak mülkiyet). Daha sonra banka kendi payını müşteriye kiralar. Kiralama sözleşmesinin vadesinde son taksit ödemesi yapıldıktan sonra veya banka tarafından *hibe* yoluyla banka'nın payı müşteriye devredilir. Bu yapıda *Musharakah* payı azalmaz ve banka'nın kira üzerindeki hakkının ve kira temerrüdü durumunda anaparasının elde edilmesinde esas alınabilir.”

Mevcut azalan müşareke sistemi, azalan bakiyeli müşareke kavramını öne süren Hasan (2011) tarafından da eleştirilmiştir. Bu sistem, mevcut azalan müşareke kavramından doğan tamamen yeni bir sistemdir. Hasan (2011) sistemi iki ana kaynaktan geliştirmektedir. İlk olarak, İslami finans üzerine hızla artan ekonometrik çalışmalar, İslami bankaların maliyet-kar kriterlerinde geleneksel muadillerine göre daha verimli olduğunu iddia etmektedir. İkincisi, Malezya'da İslami bankaların müşterilerini zaman zaman faiz uygulayan kurumlardan daha fazla kandırdığına dair kayıtlı bir yargı olduğu görüşü bulunmaktadır. Hasan'a (2011: 16-17) göre bu iki görüş birbiriyle çelişmektedir. Azalan bakiyeli *müşareke* sisteminin getirilmesi, söz konusu sorunu kademeli olarak çözme potansiyeline sahiptir. Sistem nasıl çalışacaktır? Hasan Sistemin mekaniğinin aşağıdaki şekilde çalışacağını öne sürmektedir:

Banka müşteriye şu şekilde bir teklifte bulunur: “Satıcıya kapora teminat akçesi olarak zaten 20.000 RM (Malezya Ringgiti- Malezya para birimi) ödediniz. Geriye kalan 80.000 RM yi, evin zimmetli mülkiyetini elde etmek için banka ödeyecektir. Bu miktarı, 10 yıllık bir süre içinde altı-aylık taksitler halinde geri almak için, evin maliyetindeki payımıza yıllık yüzde 8 oranında kar marjı koyacağız. Ancak, kar marjı miktarı, paramızın geri dönüşü ile orantılı olarak azaltılacaktır. Bu sistem, bankaya olan borcunuzu azaltmanıza yardımcı olacaktır. Evin tapudaki kaydı sizin adınıza olacaktır, ancak taksitler tam olarak tahsil edilene kadar mülkü teminat olarak banka ile bir ipotek sözleşmesi olarak aynı anda imzalamanız gerekecektir.”

Yazarın gösterdiği gibi, azalan bakiye modeli, özellikle temerrüt veya sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda şaşırtıcı bir şekilde, daha fazla islamidir. Ayrıca (örneğin yazarın kendi çalışmasında ayrıntılı olarak bahsedildiği gibi), geleneksel konut kredisi kapsamında müşterinin krediyi temizlemesi için 54.753 RM artı faizini ödemesine ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Azalan *müşareke* modelinde ise, müşteri 43.624 RM artı bankanın 1.911.8 RM tutarındaki kira payını ödemek zorundadır. İlginç bir şekilde, müşterinin azalan bakiye modelinde yalnızca kalan 36.000 RM yi ödemesi gerekecektir. Bu nedenle müşteri için, azalan bakiye modeli, hem maliyet açısından hem de temerrüt veya erken sorumluluktan kurtulma durumunda daha avantajlıdır.

Azalan *müşareke* üzerine gerçekleştirilen daha önceki bu çalışmalarda; genel olarak islami konut finansmanında, azalan *müşareke*'nin caiz olup olmadığına dair derin tartışmaların bulunduğu kavramsal bir perspektiften incelenmiştir. Bu tür tartışmalar, bu ilkenin İslami bankaların mevcut uygulamalarını iyileştirdiği, dolayısıyla potansiyel konut alıcıları için en iyi ipotek seçeneği olarak azalan *müşareke* konut finansmanını teşvik ettiği görüşündedir.

SONUÇ

Bu çalışmada islami konut finansman sistemlerinden biri olan azalan *müşareke* konut finansmanı konusu ile ilgili olarak genel kavramsal bilgiler ve konu ile ilgili başlıca akademik çalışmalar hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Özellikle de islami konut finansman sisteminin çok gelişmiş olduğu Malezya odaklı örnekler verilmiştir.

Daha fazla İslami banka, müşterilere fayda sağlamak ve şeriat ilkelerine uygunluğunu sağlamak için azalan *müşareke* konut finansmanını benimsemeye teşvik edilmektedir. Ancak, İslami bankacılık sözleşmeleri, mülkiyet, fiyatlandırma mekanizması ve diğer hususlarla ilgili birkaç yasal kuralın, azalan *müşareke* konut finansmanının etkin bir şekilde uygulanması için değiştirilmesi gerekmektedir. Azalan *müşareke* konut finansmanının avantajları, kendi eksikliklerinden daha fazladır. Şeriat temelli finansman modu uluslararası düzeyde kabul edilmektedir ve şeriat finansmanının altında yatan etik temelleriyle, toplumun yararı ile bir bütün içinde uyumlu olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abu-Backer, H.S. (2002). Is there a need for legislative intervention to strengthen Shariah banking and financial instruments? *Malayan Law Journal*, 3: clxx-clxxxix.
- Amin, H. (2012). An analysis on Islamic insurance participation. *Jurnal Pengurusan* 34: 11-20.
- Anwar, M. (2003). Islamicity of banking and modes of Islamic banking. *Arab Law Quarterly* 18(1): 62-80.
- Baharum, M.A. (1991). Masalah Perumahan: Penyelesaian Menurut Perspektif Islam. Kuala Lumpur: Dewan Pustaka Islam.
- Hasan, Z. (2011). Islamic home finance in the social mirror. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 3(1): 7-24.
- Hassan, R. (2011). *Islamic Banking and Takaful*. Selangor: Pearson
- Lada, S., Tanakinjal, G.H. & Amin, H. (2009). Predicting intention to choose halal products using theory of reasoned action. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(1): 66-76.
- Maali, B., Casson, P. & Napier, C. (2006). Social reporting by Islamic banks. *ABACUS*, 42(2): 266-289.
- Md-Taib, F., Ramayah, T. & Abdul-Razak, D. (2008). Factors influencing intention to use diminishing partnership home financing. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(1): 235-248.
- Mohamed-Naim, A. (2011). Purchase undertaking issues in musharakah mutanaqisah home financing. *ISRA International Journal of Islamic Finance*, 3(1): 25-47.
- Mohd-Yasin, N. (1997). Islamic banking: Case commentaries involving al-bay' bithaman ajil. *Malayan Law Journal*, 3: cxcii-cciv.
- Mohd-Nor, N. (2008). Musharakah mutanaqisah as an Islamic financing alternative to BBA. *MIF Monthly* (September): 22-24.
- Muneeza, A., Hassan, R. & Wisham, I. (2011). *Islamic Banking Under the Malaysia Law*. Kuala Lumpur: A.S. Noordeen.
- Mydin-Meera, A.K. & Abdul-Razak, D. (2005). Islamic home financing through musharakah mutanaqisah and al-bay bithaman ajil contract: A comparative analysis. *Review of Islamic Economics*, 9(2): 5-30.
- Mydin-Meera, A.K. & Abdul-Razak, D. (2009). Islamic home financing through musharakah mutanaqisah contract: Some practical issues. *J.KAU: Islamic Economics*, 22(1): 3-27.
- Osmani, N.M. & Abdullah, M.F. (2010). Musharakah mutanaqisah home financing: A review of literatures and practices of Islamic banks in Malaysia. *International Review of Business Research Papers*, 6(2): 272-282.
- Rosly, S.A. (1999). Al-Bay' Bithaman Ajil financing: Impacts on Islamic banking performance. *Thunderbird International Business Review*, 41(4/5): 461-80.
- Rosly, S.A. (2005). *Critical Issues on Islamic Banking and Financial Markets*. Indiana: Author House.
- Shuib, M.S., Azam, A. & Mohamad, M.T. (2011a). Middle east bank and their challenge operation in Malaysia: A case study on Kuwait Finance House Malaysia Berhad. *African Journal of Business Management*, 5(1): 4000-4006.
- Shuib, M.S., Azam, A. & Mohamad, M.T. (2011b). Pembiayaan perumahan secara Islam di Malaysia: Analisis kelebihan produk berasaskan musharakah mutanaqisah di Kuwait Finance House Malaysia Berhad (KFHMB). *Jurnal Teknologi*, 55: 107-119.
- Shuib, M.S., Borhan, J.T. & Abu-Bakar, A.A. (2011c). Musharakah mutanaqisah home financing products: Implementation analysis, product advantages and issues at Citibank Malaysia Berhad. *Journal of Techno-Social*, 3(2): 43-53.
- Usmani, M.T. (2002). *An Introduction to Islamic Finance*. The Netherlands: Kluwer Law International.

KRİPTO PARALARDA VERGİLENDİRME: 2022 İTİBARIYLA DÜNYADAKİ UYGULAMALARA GENEL BİR BAKIŞ

Ayşen KONUŞKAN¹, Türker TEKER²

GİRİŞ

21. yüzyıl, hayatın her alanında olduğu gibi finansal piyasalar ve yatırım araçlarında da keskin dönüşümlere ev sahipliği yapmaktadır. Bugüne kadar tarım ürünlerinden kıymetli madenlere kadar pek çok varlığın gerek yatırım aracı, gerekse bir ödeme yöntemi olarak para işleviyle kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bugün gelinen noktada en basit haliyle tanımlamak gerekirse gözle görülemeyen, elle tutulamayan kripto varlık adı verilen araçlara milyonlarca insan yatırım yapmaktadır. Bireysel yatırımların büyüklüğünün ve yatırımcı ilgisinin yanı sıra merkezi kurumlar da kripto para ekosisteminin gelişimini gözlemleyerek bu varlıkları incelemeye, kripto varlıklara ilişkin analizler ve projeksiyonlar oluşturmaya başlamıştır. Bu kadar hızlı ve agresif gelişim gösteren tüm araçlara ve piyasalara karşı olabilecek pek çok önyargı kripto varlıklar açısından da mevcut olup, bu varlıklara güvenilirlik, istikrar, kötüye kullanım gibi pek çok konuda şüpheyle yaklaşan kişi ve kurumlar söz konusudur. Kripto varlıklara çekimser yaklaşan kurumlar arasında devlet kurumlarının ve regülatörlerin başı çekmesi son derece olağandır. Bu mesafeli yaklaşım, bazı ülkelerde kripto varlıkların halen yok sayılarak herhangi bir yasa kapsamına alınmamış olması, para birimi ya da varlık olarak tanınmaması şeklinde kendini gösterebilir. Aynı şekilde kripto paraları ekonomik sistem üzerinde bir tehdit ya da halkın zararına olabilecek bir yatırım aracı olarak gören otoriteler de yasal regülasyonlar oluşana kadar kullanımını yasaklama ya da yüksek vergilendirmeye tabi tutarak kullanımını sınırlama yoluna gidebilmektedir. Kripto paraların gerek varlık olarak, gerekse bir para birimi olarak kabul edileceği iki farklı kabulde de devletlerin bu varlıklardan elde edilen

¹ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3475-5482, aysen.konuskan45@gmail.com

² Arş. Gör. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-4692-3439, turkerteke@sdu.edu.tr

kazançları vergi uygulamalarına konu etmesi son derece olağandır. Bu çalışmada kripto paralara ilişkin vergi uygulamalarının açıklanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak para kavramı ve tarihçesi, kripto paranın tanımı ve kripto para piyasalarına ilişkin temel bilgiler, vergi kavramı ve tarihte verginin ortaya çıkış süreci anlatılmıştır. Son bölümde ise kripto paralara ilişkin dünyadaki güncel uygulamalar irdelenmiştir. Akademik yayınlar, gazete haberleri ve internet web bloglarından elde edilen bilgiler ışığında dünya genelinde kripto paralara yönelik uygulanan ya da uygulanması gündemde olan vergilere ilişkin inceleme yapılmaktadır.

PARA

Kuşaklar boyu para kavramı başka nesnelere üzerinde vücut bulmuştur. Tarih boyunca toplumlar yaşadıkları hayat şartlarına bağlı olarak seçtikleri metalleri para olarak kullanmıştır. Toplumlar, yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan erzağı toplarken, ticaret yapmanın ise savaşmaktan faydalı ve daha kolay olduğunu gördükleri günden beri ticareti kolaylaştıracak arayışların içine girmişlerdir (Koç, 2019: 3).

İlk çağlardan bugüne kadar kullanılan para bir değişim aracıdır. Genel olarak para işlevlerine göre tanımlanan en temel özelliği müdahale aracı olmasıdır. Ancak bir servet saklama aracı, bir ödeme aracı ve bir hesap birimi olarak da kullanılmaktadır. Paranın bu tarihsel gelişim çizgisinin altındaki en temel fikrin, aslında bir önceki cümlede bahsedilen özelliklerinde saklı olduğu ifade edilmektedir. İlk durumda ödeme aracı olarak ihtiyaçlara cevap vermiştir. Sonrasında ürünlerin değerini belirlemede ortak bir değer olma özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Büyüyen ve gelişen ticari yapıyla da servet saklama aracı olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Bu özelliklerden paranın anlaşılmasına çalışılması, gelişim sürecini de anlamayı kolaylaştırmaktadır (Pamuk, 2012: 1). Ancak serbest ticaretin yaygınlaşması ve para arzının artış göstermesiyle beraber para ekonomisinin boyutları da genişlemiştir. Bu genişleme ile beraber üç temel fonksiyonun yanına üç modern fonksiyon eklenmiştir. Modern fonksiyonlar ise, paranın ekonomik faaliyetlerini yönlendirme, egemenlik işlevi ve gelir yaratmadır (Parasız, 2009: 11).

Tablo 1: Paranın Fonksiyonları

PARANIN FONKSİYONLARI	
Geleneksel Fonksiyonları	Modern Fonksiyonları
-Değişim Aracı	-Ekonomik Faaliyetlere Yön Verme
- Hesap ve Değer Ölçüm Birimi	-Gelir Yaratma
-Değer Saklama Aracı	-Egemenlik İşlevi

Kaynak: (Parasız, 2009: 10).

Ekonomi biliminde bir nesnenin toplumlar tarafından kabul edilmesi ve para olabilmesi için aşağıdaki özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar (Orhan ve Erdoğan, 2002: 5-6);

- 1. Taşınabilirlik:** Paranın farklı ödeme noktalarına transfer edilmesinin ve taşınmasının mümkün olduğu için kullanım kolaylığı sağlamasıdır.
- 2. Taklit edilmeme:** Ödeme araçlarının para yerine kullanılması ve herkes için bilinir nitelikte olması gerekmektedir. Diğer durumda, ödeme araçlarının sahtelerinin yaygınlaşması söz konusu olabilir.
- 3. Dayanıklılık:** Bir malın para olarak kullanılması fiziksel olarak dayanıklı olma zorunluğundan gelmektedir. Çünkü ödeme aracı olarak kullanılacak paranın dayanıksız maddelerden yapılması, farklı şartlarda gerçekleştirilecek alışverişlerde kullanılmaz.
- 4. Homojenlik:** Ödeme aracı olan paranın ödemeleri sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için homojen olması gerekmektedir.
- 5. Bölünebilirlik:** Satın alma işlemlerini yürütecek şekilde olan paranın kolaylık sağlaması gerekmektedir.

KRİPTO PARA

Kripto para, “currency” ve “crypto” kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kripto kelimesi Fransızca ve İngilizce kökenli bir kelimedir. Kelime anlamı itibariyle “gizli, görünmeyen” olarak tanımlanmaktadır (Hürriyet, 2022).

Kripto paralar: Kriptografik veya şifreli olarak güvenli işlem yapılması ve ek sanal para arz etme fırsatı sağlayan dijital değerlerdir. Bu paralar alternatif para birimleridir, dijitaldir ve ayrıca sanal paralardır (Graydon, 2014).

Eğilmez (2017)’in kripto para tanımında; herhangi bir kuruma veya merkezi otoriteye bağlı olmayan, bundan dolayı da internet ortamında kullanılan ve denetlenmeyen sanal paradır (Eğilmez, 2017).

Bir başka tanımda; internet sistemini kullanan, dijital bir para çeşididir (Zhang ve Wen, 2015: 184).

Kripto paraların ortaya çıkışı teorik olarak 1998 yılına dayandırılmaktadır. Wei Dai tarafından bir makalesinde karşımıza çıkmaktadır (Bulut ve Akbulut Bekar, 2020: 67). Daha sonrasında 2008 yılında, Satoshi Nakamoto tarafından herhangi bir aracı kurum veya kuruluşa ihtiyaç duyulmadan kişiler arası online fon transferi ve ödemelere fırsat sağlayacak Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System adlı makalesi ile kripto paraların teknik alt yapısını sunmuştur (Nakamoto, 2008). 2009 yılına gelindiğinde kriptograf Hal Finney ve Bitcoin’in kurucularından olan Satoshi Nakamoto arasında tamamen elektronik bir ortamda bankalar gibi aracı kullanmadan yapılan toplamda 10 Bitcoin transferi ile kripto paralarda ilk işlem başarı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. (Krückeberg ve Scholz, 2019: 8). Bitcoin (BTC) adı ile 2009 yılında işlem görmeye başladıktan sonra, Bitcoin’i örnek olarak alternatif altcoinler kripto para birimleri olarak üretilmiştir. Bu tür kripto paralar, Bitcoin gibi kendi teknik alt yapısına sahip olmayıp, Bitcoin kaynak kodu üzerinde bazı yenilikler ve küçük değişiklikler yapılarak şekillendirilmiştir (Bulut

ve Akbulut Bekar, 2020: 67). Böylece farklı amaçlar ile üretilen altcoin sayılarının da artması ile kripto para kavramı gelişme göstermeye devam etmiştir (Mosmer, 2022: 41).

Aşağıda kripto para biriminin özellikleri sıralanmıştır. Bunlar (Turgut ve Uçan, 2021: 333):

- Merkezi otoriteye bağlı değildir.
- Şifreleme algoritmasına dayalıdır.
- Dağınık bir yapıdadır.
- Madenciler tarafından üretilmektedir.
- Arz edilecek toplam miktar bellidir.
- Aracı kurum yoktur.

Yeni dönemin teknolojisini daha doğrusu kripto paranın temelini oluşturan ise blok zincir yani blockchain'dir (Akiz, 2019: 13). Blok zincir; bir iş ağına yapılan işlemlerin kaydedilip varlıkların takip edilmesini kolaylaştıran, paylaşılan ve üzerinde değişiklik yapılmasına olanak tanınmayan büyük defterdir. Satoshi Nakamoto tarafından blok zincir teknolojisi kurulmuştur. Nakamoto blok zinciri "ağdaki katılımcılar tarafından yapılan işlemlerin tüm bilgilerinin kaydedilip ve sonrasında paylaşılan dağıtılmış bir veri yapısı" olarak açıklanmıştır (Nakamoto, 2009). Kripto paralar, blockchain (blok zincir) teknolojisi ile başta bankacılık gibi alanlarda olmak üzere birçok alanda yüksek güvenlik sağladığı için kullanılmaktadır. Blockchain ağına, şifrelenmiş işlemlerin bir merkeze bağlı olmaksızın takip edilmesini sağlayan bir veri tabanıdır. Bu sistemdeki bütün alışverişlerin kayıtlarının yer aldığı bir sistemdir. Sistemde dünyadaki çoğu borsada dolar bazlı işlemler yerini almaya başlamıştır (Eğilmez, 2017; Alptekin, 2017). Ayrıca çoğu uygulamada ve sektörde kendine yer edinmiş olup bilgilerin korunmasından saklanmasına kadar üst düzey güvenlik önlemleri blok zincir teknolojisiyle sağlanmaktadır. Kısacası, küresel çapta kripto para platformunun temelinde kökten değişime sürükleyen blok zincir teknolojisi vardır (Çarkacıoğlu, 2016).

Blok zincir yapısı, sistem devam ettiği sürece sonsuza kadar sürmektedir. Bu kronoloji çok önemlidir. Çünkü eski kayıtların güncelliği korunmaktadır. Sistemde, kripto para ekonomisindeki bütün hissedarlar arasında gerçekleşen fatura ve harcama işlemlerinin zaman damgalı bir dizisini yaratmaktadır. Böylece kullanıcıların hesaplarının anlık durumlarını göstermeye yarayacaktır (Vigna ve Casey, 2017: 176). Blok zincir yapısı üç ayrı sisteminin birlikte çalışmasıyla oluşmaktadır. Bunlar (Konukseven ve Özen, 2018: 70):

- 1. Kriptografi (Kimlik Yönetimi):** İşlemlerin kayıt altına alındığı ve bütün transferlerin gerçekleştiği kısmı tanımlar. Anonim kullanıcıların her birine ait bir anahtar ve cüzdan vardır. Cüzdanlar kişilerin hesap cüzdanları

olarak ifade edilmektedir. Kripto şifreli anahtarlar ile cüzdandaki hesaplar kullanılmaktadır. Üçüncü kişiler tarafından kullanılması veya anahtar şifrelemesinin kırılması mümkün değildir.

2. **Bir Ağ (Veri Kaydı İçin):** Bütün süreç içinde ağ dağıtılmış bilgisayarlarda saklanmasına imkân sunmaktadır. Bu ağ yapısına dâhil olmak isteyen herkese açık ve katılım tamamen ücretsizdir.
3. **Blok zincir Protokolü (İşlemin Gerçekleştiği Zemin):** Kripto paraların kullandığı bir altyapı mekanizmasıdır. Blok zincir yazılım temelini üzerinde çalışan, çalışma prensibi gereği kriptografiden destek alan bir uygulamadır.

Kripto Para Piyasası

Kripto para piyasalarının temel amacı decentralize kalabilmek iken aracı kurumlar bu durum istisnası olarak görülebilir. Aracı kurumların piyasa üzerindeki etkileri olumlu olabildiği gibi yıkıcı da olduğu gözlemlenmiştir (Koç, 2019: 29). Günümüzde kripto para biriminin kullanıcı ağı oldukça geniş olan ve adından da sıkça söz ettiren elektronik ortamda dünya çapında e-ticaret ile uğraşmayı mümkün kılan alternatif değerler anlamına gelmektedir. 6 Ağustos 2022 tarihiyle piyasada kripto para olarak nitelendirilen toplamda 9991 kripto para vardır (Investing, 2022). Bu kripto paraların içinde en ünlü olanı 2008 yılında Satoshi Nakamoto isimli kişi veya grup tarafından “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” adlı makale ile duyurulan ilk kripto para olmasıyla Bitcoin’dir (Deniz, 2020: 20). Bitcoin hacmiyle kripto para piyasaları yıllar içinde paralellik göstermektedir. Bitcoin’in piyasanın ilk coini olması ve kripto para piyasaları için baz para birimi olarak genel kabulü görmesi, bu coin odaklı büyümeye sebep olduğu gözlemlenmektedir (Koç, 2019: 29). Tablo 2’de piyasa değeri açısından güçlü olan 10 kripto para biriminin verileri gösterilmektedir.

Tablo 2: Piyasa Değeri Açısından En Güçlü 10 Kripto Para Birimi

Sıra	Kripto Paralar	Fiyat	Piyasa Değeri	Hacim (24S)	Dolaşan Arz
1	Bitcoin (BTC)	₺415,749.12	₺7,945,717,654,225	₺339,311,861,245 816,240 BTC	19,114,012
2	Ethereum (ETH)	₺30,742.19	₺3,744,156,126,393	₺245,321,182,482 7,984,023 ETH	121,854,249
3	Tether (USDT)	₺17.91	₺1,190,842,639,228	₺665,822,473,267 37,168,273,233 USDT	66,476,525,455
4	USD Coin (USDC)	₺17.91	₺972,644,770,964	₺80,690,753,191 4,505,104,462 USDC	54,304,441,642
5	Binance Coin (BNB)	₺5,670.82	₺913,328,080,597	₺20,174,010,270 3,563,692 BNB	161,337,261
6	Ripple (XRP)	₺6.73	₺324,905,708,151	₺10,524,641,336 1,565,973,722 XRP	48,343,101,197

7	Binance USD (BUSD)	₺17.91	₺320,961,576,996	₺69,776,723,626 3,896,145,630 BUSD	17,921,636,048
8	Cardano (ADA)	₺9.30	₺313,210,796,236	₺7,189,842,886 774,488,993 ADA	33,739,028,516
9	Solana (SOL)	₺725.39	₺251,016,584,844	₺13,933,541,983 19,232,114 SOL	346,471,817
10	Polkadot (DOT)	₺155.89	₺171,998,567,179	₺8,429,906,579 54,121,939 DOT	1,104,270,355

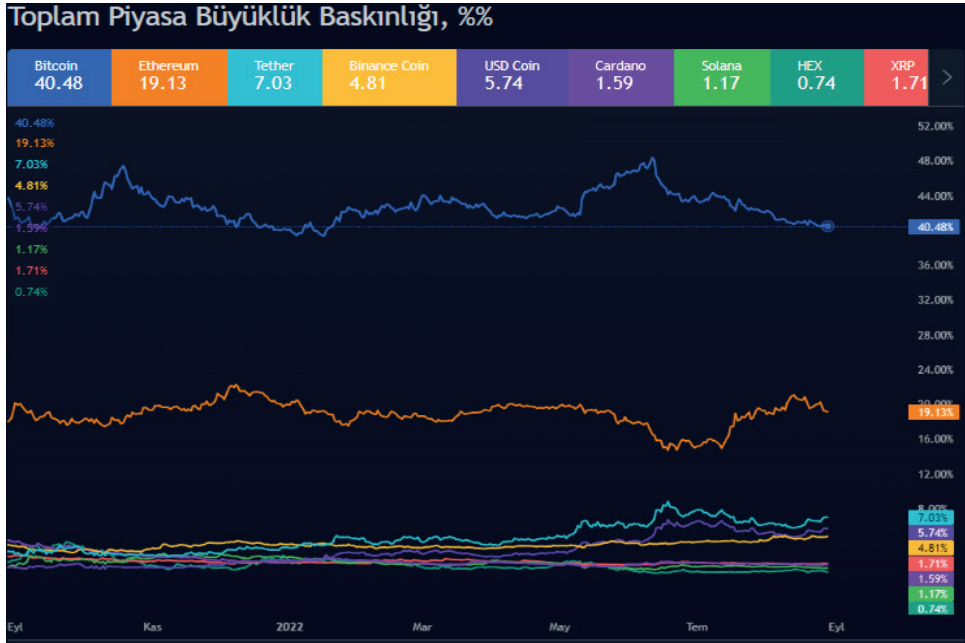
Kaynak: (Coinmarketcap, 2022).

Grafik 1: Kripto Para Piyasasının Toplam Değeri

Kaynak: (Tradingview, 2022a).

Grafik 1’de kripto para piyasalarının toplam büyüklüğü görülmektedir. Aylık olarak çizilen grafikte görüldüğü üzere kripto para piyasalarının toplam büyüklüğü 2018 yılında ilk kez 500 milyar doları aşmıştır. 2021 yılı sonbahar aylarında ise piyasa büyüklüğü rekor tazeleyerek sırasıyla 1 trilyon dolar ve 2 trilyon dolar seviyelerini aşmış, 3 trilyon dolara çok yaklaşmıştır. Ağustos 2022 döneminde grafikte görüldüğü üzere piyasa büyüklüğü 1 trilyon dolar bandında seyretmektedir.

Grafik 2: Kripto Para Piyasasında Dağılım
Kaynak: (Tradingview, 2022b).

Grafik 2’de en büyük market hacmine sahip coinlerin toplam piyasa büyüklüğüne oranına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Buna göre Bitcoin piyasa büyüklüğü, toplam kripto para piyasa büyüklüğünün %40,48’ini oluşturmakta iken ikinci sırada yer alan Ethereum ise %19,13’ünü oluşturmaktadır.

VERGİ

Aydoğan (2017)’in tanımına göre vergi; devletin kişilere karşı üstlenmiş olduğu kamu hizmetini yerine getirebilmek, sosyal ve ekonomik anlamda da bazı hedeflerini yerine getirmek için kullandığı önemli finansman kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Aydoğan, 2017: 15).

Bir başka tanımda, devletin veya devlet aracılığıyla görevlendirilmiş yetkililerin, devlet harcamalarını karşılamak için, tek taraflı kanuni bir zorlamayla, bir taahhüt ve vaatte bulunmadan kişi ve kurumların, harcamalarından, mallarından ve gelirlerinden alınan para olarak ifade edilmektedir (Yardımcıoğlu vd., 2015: 187).

Vergi adı altında devlet birçok araç kullanmaktadır. Daha doğrusu kişilerin ödeme gücünden her türlü imkânlardan faydalanarak pay almaktadır. Bunlardan bazıları (Wikipedia, 2022).

- Kuruluşların kazanç elde etmesi,
- Kişilerin gelir sağlaması,
- Kazanılan gelirlerin harcanması,
- Satış ve istihsal nedenleri ile veya hibe ve miras yolu ile malların el değiştirmesi,

- Bir servete sahip olma,
- Sahip olunan servetin değerinde artış görülmesi gibi olaylar; devletin vergi koymasının başlıca nedenleri ve fırsatlarını oluşturmaktadır.

Vergilendirmenin temel amacı, toplumdaki kişilere herhangi bir fiyat karşılığı olmaksızın faydalanabilecekleri kamusal hizmet ve mal sunabilmesi için gerekli olan finansmanı sağlamasıdır. Başka deyişle, kamusal hizmetin ve malın niteliğinde olan iç güvenlik, milli savunma, yargı ve asayiş gibi hizmetlerin yerine getirilmesini sağlayan en temel kaynak vergilerdir (Yolal, 2017: 20).

Verginin tarihçesi Mezopotamya ve Mısır'a kadar uzadığı düşünülmektedir. Ortaya çıktığı ilk dönemde vergi, devletler tarafından temel bir gelir olarak görülmemiştir. Sonrasında toplum yapısındaki değişiklikler ve feodalite gölgesinde gelişen mülkiyet hakkı gibi unsurlar sonucunda kamu gelirlerinin temel kaynağı durumuna gelmiştir (Didinmez, 2018: 3).

Magna Carta ile 1215 yılında başlayan süreçte, 1688 yılında Haklar Bildirgesi, 1776 yılında Amerika'nın bağımsızlığı ve 1789 yılında Fransız Devrimi gibi önemli tarihsel gelişmelerin başlangıç noktasında ağır vergi yükü olduğu gözlemlenmektedir. Osmanlı Devleti'nde ise 16. ve 17. yüzyıllar boyunca süren Celali İsyanları, 19. yüzyıl Patrona Halil İsyanı gibi çok önemli isyanlar yine vergilendirme uygulamaları ve anlayışı ile ilişkilidir (Doğan ve Çoşkun, 2022: 29).

Osmanlı Devleti'nde hukuka paralel ve devlet yapısı olarak iki çeşit vergi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi şer'i vergi iken ikincisi örfi vergidir. Şer'i vergi (haraç, zekât, öşür ve cizye); hükümleri fıkıh kitaplarında belirtilmiştir. Örfi vergi; bazı vergiler kanunnamelere dayandırılmaksızın fermanlar ile alınırken bazıları ise kanunnamelere göre tahsil edilmiştir (Yolal, 2017: 15). Osmanlı Devleti'nin dağılmasından ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'ndeki vergi sistemi kaldırılmıştır. Türkiye, Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere bilhassa da Federal Almanya vergi kanunlarından örnek alınarak vergiyle ilgili yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu vergi kanunlarından hareketle bazı değişikliklere gidilmiştir. Bunun sonucunda kendi vergi kanunlarımız hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin ilk anayasası olan 1921 yılındaki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu TBMM'nin toplanmasından sonra oluşturulmuştur. Anayasanın çıkarıldığı yıllarda olağanüstü bir zaman yaşandığı, yani ülke işgal altında olduğu için 1921 yılındaki Anayasası'nın içeriği de dar kapsamlı olarak hazırlanmıştır. 1921 Anayasası'nda vergilendirmeye ilişkin hükümler bundan dolayı yer verilmemiştir. Cumhuriyet'in ilanı, mevcut durumun değişmesi ve milli mücadelenin kazanılmasıyla birlikte 1921 Anayasası'nın yerini 1924 Anayasası'na bırakmıştır. 1924 Anayasası hazırlanırken 1921 Anayasası'nın dayandığı temel esaslar dikkate alınmıştır. Bunun yanında vergilendirmeye ilişkin hükümlerde getirilmiştir. Şöyle ki, 1924 Anayasası'nın 84. maddesinde "vergi, devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir" şeklinde ifade edilmiştir. Buna ek olarak 85. maddesinde ise

“vergiler ancak kanunla salınır ve alınır” ifadesiyle vergilemede kanunilik ilkesinin geçerli olacağı belirtilmiştir. Böylece vergi kavramsal olarak ilk defa ifade edilmiş ve yasallaştırılmıştır. 1961 ve 1982 Anayasa’larında ise kanunilik ilkesi daha detaylı şekilde ele alınmıştır (Yolal, 2017: 18-19).

YÖNTEM

Bu başlık iki ayrı bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde kripto paraların vergilendirilmesine ilişkin yapılan akademik çalışmalara dair kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Konuya dair genel bir bakış ve araştırmacıların ortaya koyduğu çözüm önerileri sunulmuştur.

İkinci bölümde ise 2022 yılı itibarıyla dünyada uygulanan kripto para kanunları vergisel boyutuyla incelenmektedir. Devlet otoritelerinin kripto paralarda vergiyi yaklaşımı, uygulanan vergi türleri ve kullanılan vergi oranları ülke örnekleriyle ortaya konmaktadır.

Literatür Taraması

Serçemeli (2018) kripto paraların muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesine ilişkin bir çalışma yürütmüştür. Kripto para birimlerinin vergilendirilebilmesi için öncelikle bu varlıkların bir hukuki zemine dayandırılması gerektiğini vurgulayan yazara göre vergilendirme kripto paraların para birimi ya da varlık olarak tanımlanmasıyla yapılabilecektir. Ayrıca kripto paraların vergilendirilebilmesi için, küresel olarak ortak bir yaklaşım ortaya konulması gerekmektedir. Bu sayede gelir vergisi, kurumlar vergisi, stopaj gibi pek çok kalemden vergi geliri elde etmenin ve bir denetleme ortamının oluşmasını mümkün kılacaktır.

Günay ve Kargı (2018) kripto paraların vergilendirilmesi fikrine hem uluslararası uygulamaları hem de Türk Vergi Kanununu dikkate alarak yaklaşmışlardır. Büyük bir vergi geliri potansiyeline sahip olması nedeniyle devletler kripto paralara ilişkin yasal bir statü belirleme arayışına girmişler ve bu noktada farklı düzenlemeler yapılmıştır. Kripto para varlıklardan vergi geliri elde edebilmek için öncelikle kripto paraların emtia, menkul kıymet ya da para birimi olarak tanımlanması yapılmalıdır. Ancak vergilemenin beraberinde kripto para işlem hacmini azaltabileceği ya da bu hacmi vergilerin düşük olduğu bölgelere kaydırabileceği yazarın vurguladığı bir diğer husustur. Hem bireylerin kripto para işlemlerine bir kısıtlama getirmeyecek hem de vergi gelirini maksimize edebilecek ortak bir zeminde buluşulması ve buna uygun düzenlemelerin hayata geçirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kesbiç ve Duramaz (2018) dünyada ve Türkiye’de kripto para regülasyonlarını ele aldıkları çalışmalarında kripto paralardan elde edilen gelirlere bağlı olarak pek çok farklı vergi sürecinin ortaya çıkabileceğini ancak bu gelirlerin vergilendirilmesinin halen pek çok ülkede çözülemeyen bir sorun olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Kripto paraların tanımlanma biçimine göre farklı vergilere konu edilebileceği ve ülke bazlı olarak farklı uygulamaların yürürlüğe konulduğu görülmektedir.

Şahin (2019) kripto paraların bir vergi sığınağı olup olmadığına yanıt aramış ve kripto paralarda vergilendirme konusundaki literatüre farklı bir perspektiften katkı sağlamıştır. Buna göre vergi sığınağı olarak kullanıldığı bilinen temel yöntemlerden olan kıyı ötesi finansal işlemler yerini sanal para işlemlerine bırakmaya başlamıştır. Bitcoin gibi kripto paraların takibinin zor olması, anonim olması ve bunun gibi pek çok faktör nedeniyle bu açıdan potansiyel bir tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. Bu alanda gerekli düzenlemelerin yapılmaması halinde mali suçlar ve vergi kaçakçılığı açısından bir riskin mevcut olduğu görülmektedir. Yazara göre vergi sığınağı olma noktasında giderek cazibe kazanan kripto paralara ilişkin regülasyonlar yapılarak günlük hayattaki kullanımının yaygınlaştırılması ve bu varlıklarla yapılan işlemlerin düşük orandan vergilendirilmesi sorunun çözümü noktasında önemli bir politika olarak gözükmektedir.

Kamacı ve Özden (2019) kripto paralar ile lale çılgınlığı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında kripto varlıkların uluslararası düzeyde kabulüne ilişkin ülke bazlı incelemeler yapmış ve bazı ülkelerdeki örnek vergi uygulamalarına değinmişlerdir. Bazı kesimler tarafından kripto paralar lale çılgınlığına benzetilmiş olsa da yazarlara göre bu doğru bir yaklaşım olmayıp aralarında hiçbir benzerlik bulunmamaktadır. Ayrıca Kanada, Almanya gibi pek çok ülkede kripto para ATM'lerinin kullanıma alındığı bilinmekte iken bu varlıkları yok saymak hem teknolojiyi ıskalamaya hem de önemli bir vergi gelirinden yoksun kalmaya neden olmaktadır.

Akız (2019) kripto paranın vergilendirilmesindeki farklı kabullere ve ülkelerin bu varlıklardan vergi alınması konusundaki yaklaşımlarını incelemiştir. Yazara göre vergilendirilme noktasında yaşanan sorunun kaynağında bu varlıkların ne şekilde kabul edileceğinin henüz ortak bir kararla belirlenememiş olması yatmaktadır. Bir başka deyişle bu sistem geçmişteki herhangi bir sistemin taklidi olmayıp, yasal düzenleme açısından şimdiye kadar görülmemiş farklı bir sistemin doğmuş olmasıdır. Ayrıca vergilendirmenin olumlu ve olumsuz sonuçları olabileceği de yine çalışmada ifade edilen bir başka noktadır.

Topaloğlu (2021) kripto paraların devlet otoriteleriyle oryantasyonuna dair inceleme yaptığı çalışmasında ABD, İsviçre, Japonya, İngiltere, Kanada gibi pek çok ülkedeki vergi uygulamalarına da değinmiş ve bazı ülkelerde kripto paralardan vergi alınmaya başlandığını ifade etmiştir. Yazara göre kripto paralardan ufak miktarlarda vergi alınması, hem kripto para işlemlerinin kayıt altına alınmasını hem de illegal işlemlerin engellenmesine katkı sağlayabilecektir.

Aysu ve Çakan (2021) kripto paraların vergilendirilmesi konusunda devletlerin aksiyon almaya başladığını ancak bu varlıkların hukuki statülerinin tam olarak belirlenmemiş olması nedeniyle sorunlar meydana geldiğini ifade etmiştir. Kripto paralara ilişkin vergi düzenlemelerinin, bu paraların emtia, para birimi ya da menkul kıymet olarak tanımlanması çerçevesinde yapıldığını vurgulayan yazarlar kripto

paraları gayri maddi nitelikli bir dijital emtia olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda Türk Vergi Sistemine göre yapılabilecek vergilendirmeye ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Gediz Oral ve Yeşilkaya (2021) kripto paraların vergilendirilmesinde kullanılan metodolojileri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Dünya genelinde kripto paraların kabulü ve yasal düzenlemelerine ilişkin genel bir tutarsızlık mevcut olup bunun temelinde başta Bitcoin olmak üzere kripto paraların farklı şekillerde sınıflandırılması vardır. Kabul görmüş ortak bir sınıflandırmanın var olmaması vergilendirme konusuna da yansımakta ve sorun teşkil etmektedir. Yazarlara göre kripto paralar aşamalı olarak tanımlanmalı ve bu sayede kripto paralarda vergilendirmeye ilişkin esnek bir vergi planı hazırlanmalıdır. Kripto para birimi için en uygun olacak vergi yapısı analiz edilmeli, kripto para birimi kullanımını yaygınlaştıran ancak buna rağmen vergi geliri elde edilmesi noktasında sorun oluşturmayacak bir mevzuat inşa edilmelidir.

Kekeç (2022) farklı ülkelerin kripto paralara bakış açısını irdelemiş ve aynı zamana konuya vergisel açıdan bir yaklaşım getirmiştir. Kripto paralardan elde edilen gelirlerin tespiti konusunda teknolojik imkanların da katkısıyla bazı zorluklar yaşanmakta bireyler vergiden kaçınmaktadır. Bu nedenle kripto paralar noktasında ortak bir yaklaşım geliştirilmeli ve ortak düzenlemeler yapılmalıdır. Bu sayede kripto paralara ilişkin pek çok başlıkta olduğu gibi vergilendirme konusunda da hukuki bir altyapı sağlanmış olacaktır.

Kılıç (2022) kripto paraların vergilendirilmesi konusunu karşılaştırmalı olarak ele alarak pek çok ülkedeki yasal mevzuat nezdinde kripto paraların durumunu incelemiştir. Kripto paralar üzerinde otoritelerin etkisinin az olması, vergi kapsamına girecek işlemler, verginin hesaplama yöntemi, uygulama esasları, hukuki altyapısının henüz tam olmaması gibi pek çok nedenden ötürü bu alanda veri uygulanması güçlükler içermektedir. Bu varlıkların doğası gereği anonim olması ve yapılan işlemlerin takip edilemez oluşu da vergi uygulamasını zorlaştıran bir başka sebeptir. Bu nedenle dünya uygulamalarında belli bir standart olmayıp bazı ülkeler kripto para kullanımını yasaklamış, diğer ülkeler ise pek çok farklı yaklaşım izlemektedir. Yazara göre kripto paralarda vergi uygulamasının sağlıklı biçimde gerçekleştirilebilmesi için borsalar hukuki olarak tanınmalı, yapılan işlemlere dair düzenli kayıt tutulmalı ve uluslararası düzeyde ortak bir vergileme sınırı belirlenmelidir.

KRİPTO PARALARDA VERGİ UYGULAMALARI

Bu bölümde kripto paralarda vergilendirmeye ilişkin yürürlükte olan ya da yürürlüğe girmesi planlanan uygulamalar ülke örneklerine yer verilerek incelenecektir. Kripto para konusunun son derece dinamik bir alan olması ve bu alandaki akademik çalışmalarda yer alan bilgilerin güncelliğinin hızla kaybolabilmesi nedeniyle en güncel bilgilere ulaşılabilmesi açısından bu bölümde

yer alan kaynaklar çoğunlukla internet kaynaklarından seçilmiştir. Yer alan bilgiler yalnızca son 1 yılda yayınlanan kaynaklardan derlenmiştir. Bu sayede uluslararası regülasyonların geldiği son durum ve kripto paralarda vergi uygulamalarına ilişkin en güncel yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

ABD

Amerika Birleşik Devletleri kripto paraları servet olarak sınıflandırmakta ve bu varlıklardan sermaye kazancı vergisi almaktadır. Pek çok vergi otoritesi Amerika Birleşik Devletleri'nin bu yaklaşımını desteklemektedir (EY Türkiye, 2022).

Burada ödenecek vergi doğrudan kripto para satışından elde edilen gelir üzerinden değil, alım ile satım arasında oluşan sermaye kazancından hesaplanır. Burada kripto paralar için özel bir vergi oranı olmayıp ne kadar süreyle elde tuttuğunuz ve toplam edilen kar ile ilgili olarak ödeyeceğiniz sermaye kazancı vergisi farklı oranlarla (%10-%37 arasında) hesaplanır. Elde edilen gelirin belirlenen muafiyet tutarını aşmaması halinde kripto para üzerinden sermaye kazancı vergisi ödenmez. Bu sınır 2021 yılı için 40.000 dolar olarak belirlenmiştir. Ayrıca kripto paranın alınıp elde tutulması yani HODL olarak adlandırılan durum vergi ödenmeyen istisnai durumlardan biridir. Kripto paralardan elde edilen gelirden farklı olarak gelir vergisi ödenmesini gerektiren bazı durumlar da mevcuttur. Kripto para ile ödeme kabul edilmesi, hobi düzeyinde kripto madenciliği yapılması, staking ya da referans ödülleri almak bunlar arasında sayılabilir (Manay CPA, 2022).

Almanya

Almanya Maliye Bakanlığı tarafından 2022 yılının Mayıs ayında ilk defa kripto para birimlerinden alınacak vergilere ilişkin esasları düzenleyen bir kılavuz yayınlandı. Bu kılavuz Almanya gelir vergisi yasasına göre kripto paralarla ilgili işlemleri sınıflandırılarak detaylı şekilde açıkladı. Buna göre Bitcoin ve Ethereum yatırımcıları bu varlıkları 1 yıldan daha uzun süre elde tutmaları halinde vergiden muaf tutuldular (Caymaz, 2022a).

Almanya'da kripto paraların 1 yıldan daha kısa sürede alım satımında ise gelir vergisi ödenmesi söz konusudur. Kripto varlığın alım maliyeti ile satış tutarı arasındaki fark ödenecek gelir vergisine esas olacak tutardır. Ödenecek vergi, gelir grubunuza göre değişmekte olup yüksek gelir grubunda yer almak daha fazla gelir ödenmesini gerektirebilir. Öte yandan bir yıl içerisinde elde edilen kripto para gelirinin 600 Euro'nun altında kalması vergiden muaf olunması sonucunu doğurur (URL-1).

İsviçre

İsviçre uyguladığı yasalar ile gizliliği ön plana tutmakta, vergi açısından daha rahat bir politika izlemekte ve küresel düzeyde önemli bir vergi cenneti olarak kabul görmektedir. Kripto paralar ile yapılan işlemler, geleneksel işlemler ile benzer şekilde değerlendirilir ve bireylerin yaptığı kripto varlık ticareti işlemleri vergiden muaf tutulur. Yalnızca kripto varlık şirketleri karları üzerinden

vergilendirilmektedirler (Akbulak, 2022). Kripto paralar çeşitli ülkeler tarafından vergi amacıyla sınıflandırmaya tabi tutulurken, İsviçre de kripto paraları yabancı para birimi olarak konumlandırmıştır (Agbo ve Nwadiador, 2020: 96).

İsviçre’de kripto para birimleri de varlıklara dahil olarak kabul edildiği için diğer varlıklar gibi her yıl 31 Aralık günü varlık vergisi için sahip olunan kripto paralar beyan edilmektedir. Kripto paralar beyan edilen toplam varlık değeri üzerinden düşük miktarlarda da olsa (genellikle %0,3-%1 arası) varlık vergisine tabidir. Bu vergiden her kantona göre değişmekle birlikte toplam varlık değerinizin yaklaşık 100.000 İsviçre Frangına kadar olan kısmı muaftır (Koinly, 2022a).

İtalya

İtalya’da kripto paralar yabancı para birimi olarak görüldüğü için genel olarak kripto para alım satımı yapan vatandaşlar vergi ödemek zorunda değildir. Ancak spekülâtif ticaret olarak kabul edilen işlemleri yapanlar vergiye tabidir. Kripto varlık alım satımının spekülâtif ticaret kabul edilmesi için arka arkaya 7 gün boyunca 51.0001’yu aşacak miktarda kripto paraya sahip olunması gerekmektedir. Bu durumun ortaya çıkması halinde kar üzerinden %26 vergi alınmaktadır (Duggan, 2022).

İngiltere

İngiltere’de kripto paralarda vergi uygulaması, yatırımcıların tüzel kişilik ya da bireysel yatırımcı olmasına göre farklılaşmaktadır. Tüzel kişiler, kripto para kazancı elde etmesi halinde kurumlar vergisine tabidir. Bireysel yatırımcılar ise esasen sermaye kazançları vergisi ödemekle yükümlüdür. Ancak kripto para kazancı ticari bir faaliyet sonucunda elde ediliyorsa o zaman gelir vergisi ödenmesi söz konusu olmaktadır. Öte yandan kripto paraların alışverişte kullanılması halinde KDV uygulanmakta olup, döviz ile değiştirilmesinde ise istisna uygulanmakta ve KDV alınmamaktadır (Erdem, 2022: 22).

Sermaye kazancı vergisi ödeyecek bireylerin yıllık 12.300 Sterline kadarki gelirleri bu vergiden muaf olup bu tutarın aşılması halinde elde edilen kazançlar temel oran %10, daha yüksek kazanç dilimine girilmesi halinde %20 vergiye tabidir. Kripto paranın uzun süre elde tutulması (HODL), eşler arası kripto para hediye edilmesi ve kendi cüzdanlarınız arasında kripto para transferi gibi bazı işlemler vergiden muaf olan işlemler arasındadır (Morgan, 2022).

Güney Kore

Güney Kore’de, kripto paralardan vergi alınmasına ilişkin bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. 2022 yılından itibaren kripto kazançlarından %20 vergi almayı planlayan yasa ilk olarak tepkiler üzerine 2023’e ertelenmişti. Ekonomi ve Maliye Bakanlığı vergi politikası şefi Ko Kwang-hyo’nun açıklamasıyla bu yasa 2025 yılına kadar ertelendi. Ayrıca yakın zamanda Dijital Varlıklar Temel Yasası hazırlanacağı ve bu yasa ile kripto para birimlerinin ihraç ve listeleme işlemlerine

düzenleme geleceği bilinmektedir (Park, 2022). Planlanan bu yasa tasarısında yıllık 2.5 milyon Güney Kore Wonu yani 1.900 Doları aşan kazançların vergilendirilmesi planlanmaktaydı (Bhardwaj, 2022).

Fransa

Fransa'da kripto para yatırımları Kamu Maliyesi Genel Müdürlüğü tarafından taşınır mallar olarak kabul edilmektedir. Kripto para alım satım işlemlerini ara sıra yapmanız ya da profesyonel olarak yapmanız ödeyeceğiniz vergiyi belirleyen unsurdur. Buna göre, ara sıra bireysel kripto para alım satımı yapanlar %30 vergi ödemekte iken, profesyonel olarak kripto para alım satımı yapanlar ise %0-%45 aralığında değişen oranlarda vergilendirilirler. Profesyonel yatırımcı olup olmadığınız, yatırılan miktar, işlem sıklığı ve toplam işlem hacmi yardımıyla belirlenir (Semb, 2022).

Fransa'da bir kripto paranın başka bir kripto paraya dönüştürülmesi vergi gerektirmeyen işlemlerdir. Aynı zamanda toplam kazancın bir yılda 305 Euro'yu aşmaması halinde de vergi ödenmesi gerekmemektedir (Koinly, 2022b).

Singapur

Singapur, kripto varlıkları destekleyen bir bölge olarak bilinmektedir. Kripto paralar para birimi olarak tanınmazlar ancak tıpkı kripto para madenciliği işlemi gibi kripto paraların kendisi de yasal olarak kabul edilirler. Singapur'da sermaye kazancı vergisi olmadığından kripto varlık alım satımından elde edilen karlar da vergilendirilmez. Ancak meslek olarak kripto para alım satımı yapılan bir iş yapılması halinde %17'lik standart gelir vergisine tabi olunmaktadır (URL-2). Aynı şekilde kripto paraların uzun süre elde tutulması işlemi de vergiden muaf tutulan işlemler arasındadır (Yıldızlı, 2021).

Portekiz

Portekiz, kripto para yatırımcılarını cezbeden ülkelerden biri olup 2018 yılından beri bireysel yatırımcılardan vergi alınmamaktadır (Akbulak, 2022). 2016 yılında yürürlüğe giren yasa da kripto paralar bir para transfer aracı olarak kabul edilerek bu doğrultuda vergiden muaf tutulmaktadır (Yıldızlı, 2021).

2022 yılının Mayıs ayında Portekiz Maliye Bakanı Fernando Medina'nın yaptığı açıklamaya göre Portekiz hükümeti kripto para alım satımına vergi getirilmesini içeren yeni bir yasa üzerinde çalışıyor. Yasanın kapsamı ve yürürlük tarihi henüz belli olmamakla beraber, Medina'ya göre geniş bir kamuoyu tartışmasının sonrasında yürürlüğe girecek yasa ile etkili, adil bir uygulama gerçekleştirilecek ve Portekiz hala bu alanda rekabetçi bir pozisyonda kalmaya devam edecek (Almeida ve Lima, 2022).

Türkiye

Türkiye'de kripto para alım satımından vergi alınmasına yönelik henüz yürürlükte spesifik bir yasa bulunmamaktadır. Kripto para alım satımına aracılık

eden yerli şirketlerin, alım satım komisyonlarından elde ettikleri gelirler üzerinden KDV ödediği bilinmektedir.

Türkiye’de kripto para piyasaları ile ilgili bir yasa çalışması yapılmakta olup yetkililer, kısıtlayıcı değil düzenleyici bir yasa hazırlığında olduklarını ve bu piyasalarda yer alan bireylerin mağdur edilmesinin önüne geçecek bir düzenleme yapmayı amaçladıklarını ifade etmektedirler. Kripto varlıklardan %40 vergi alınacağına ilişkin haberlerin ise gerçeği yansıtmadığını belirttiler (Bloomberght, 2022).

Diğer Ülkeler

Japonya’da kripto para alım satımından elde edilen karlar %30 oranında vergilendirilmektedir. Japonya’da kripto tutma ve transfer maliyetlerini düşürebilmek adına bir yasa üzerinde çalışılmakta ve özellikle kurumsal şirketler için bu oranın %55 oranında düşürülmesi beklenmektedir (Caymaz, 2022b).

Hindistan’da Maliye Bakanı Nirmala Sitharaman tarafından 2022-2023 bütçe döneminden itibaren kripto paralar ve NFT gibi tüm dijital varlıklardan elde edilecek gelirlerden %30’luk bir vergi alınacağı duyuruldu (Gönültaş, 2022).

Slovenya’da bireylerin kripto para alım satımından elde ettiği gelirlerden vergi alınmadığı Slovenya Mali İdaresi tarafından açıklandı. Norveç’te ise kripto varlık satışları sermaye kazancı olarak sınıflandırılmakta ve %25 vergiye tabidir. Bunun yanı sıra, kripto madenciliğinden elde edilen gelirler de vergilendirilmektedir. Şirketler ise kripto para gelirlerinden elde ettiği tutarlar için kurumlar vergisinin yanı sıra %25 KDV ödemek durumundadır (Emma, 2022).

Belarus vergiden muaf bir kripto para ülkesi olarak ifade edilebilir. 2018 yılında çıkarılan yasa doğrultusunda kripto para faaliyetleri yasal nitelik kazanmış ve 2023 yılına kadar gerek bireyler, gerekse şirketler herhangi bir vergi ödemediği faaliyetlerini sürdürebilirler. Tüm faaliyetler gelir vergisinden ve sermaye kazancı vergisinden 2023 yılına kadar muaftır (Koinly, 2022c).

Avusturya’da kripto paralar para olarak kabul edilmez ancak el değiştirebilen bir değişim aracı olarak görülür ve sermaye kazancı vergisine tabidir. Buna göre bireyler 01.03.2022 tarihi itibarıyla kripto para alım satımından elde ettikleri gelirlerden %27,5 vergi ödemek zorundadır (Austrian Ministry of Finance, 2022).

El Salvador yabancı yatırımcıların tamamının, Gürcistan bireysel yatırımcıların, Cayman adaları ise hem bireysel hem kurumsal yatırımcıların, kripto para kazançlarından herhangi bir vergi almamaktadır (Koinly, 2022c).

Danimarka’da kripto paralar gelir vergisinin konusuna girmekte olup tüm kazanç ve kayıplar rapor edilmeli, vergiden muaf olunan tutar ve bireysel toplam gelir seviyesine göre farklı oranlarda vergilendirme yapılmalıdır (Divly, 2022).

Kanada kripto para kazançlarını gelir vergisi ve sermaye kazancı vergisi olarak iki farklı şekilde tahsil etmektedir. Bireysel yapılan işlemler sermaye kazancı

vergisine konu olurken elde edilen kazançların yalnızca yarısı vergiye dahil edilmektedir. Öte yandan kazancınız ticari gelir olarak görülürse %15 ile %33 arasında değişen oranlarla gelir vergisi ödeme yükümlülüğü doğmaktadır. Kripto parayı akıp elde tutmak ve kendi cüzdanlarınız arasında transfer etmek ise vergi alınmayan işlemlerdendir (ZenLedger, 2022).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Kripto paralarda vergi konusu, kripto varlıkların sayısının ve çeşitliliğinin artmasıyla beraber her geçen gün daha çok tartışılan ve üzerinde ortak bir mutabakata varılamamış bir başlık olarak gündemde yerini almaktadır. Konuya dair pek çok otoritenin farklı yaklaşıma sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Bazı ülkelerin henüz konuya dair yasal bir regülasyonu olmamakla beraber kripto varlıkların yasaklanması ya da serbest bırakılmasına ilişkin resmi bir görüşü de yoktur. Bunun sebebi olarak gelişmelerin yakından izlenmesi ve küresel olarak genel geçer kabul edilebilecek bir altyapı oluşmasının beklenmesi olduğu düşünülebilir. Öte yandan finans piyasaları açısından gelişmiş kabul edilebilecek pek çok ülkede kripto para gelirlerinin vergiyle ilişkilendirilmesi, hangi tür vergiye konu olacağı ve verginin miktarı yürürlüğe konulan yasalarla belirlenmiş durumdadır. ABD, Fransa, İtalya, Almanya gibi ülkeler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu ülkelerde kripto paralar sermaye kazancına ya da gelir vergisine konu edilerek belli tutarlara kadar vergi alınmamakta, ancak gelirlerin çok yüksek düzeyde olması ya da bu yatırımların ticari amaçla yapılması halinde %45'lere varan değişken oranlarda vergi geliri elde edilebilmektedir. Kripto para gelirlerinin vergiden muaf tutulduğu ve yatırımcılardan herhangi bir vergi talep edilmeyen pek çok ülke de mevcuttur. Çalışmada detaylandırıldığı üzere El Salvador, Belarus, Güney Kore 2022 yılı itibarıyla bu ülkelerden bazılarıdır.

Türkiye’de kripto paralara ilişkin bir yasa üzerine uzun süredir çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Toplantılarla sektör paydaşlarının görüşü alınmakta ve hem yasal zemin hem de olası vergi oranları üzerinde istişarelerin devam ettiği basına yansıyan gelişmelerdir. Türkiye’deki kripto para yatırımcı sayısının ve işlem hacminin hayli yüksek olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu nedenle hazırlanacak bir yasa tasarısı ile bu piyasaların tanınması ve regüle edilmesinin yatırımcılar açısından da olumlu bir gelişme olduğu düşünülmektedir. Kuralları net şekilde belirlenmiş, düzenleyici hükümleri oluşturulmuş, yasal zemini hazırlanmış bir piyasanın gerek küçük yatırımcılara gerekse şirketlere fayda sağlaması olağandır. Ayrıca kripto paraların kanun nezdinde resmi tanımı yapılarak bundan sonraki süreçte emtia, para birimi, varlık ya da farklı bir unsur olarak tanımlanması ve bu varlıkların kanunen koruma altına alınmasının piyasa büyüklüğüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye gibi genç nüfusu ve teknolojik yatkınlığı yüksek ve kripto para yatırımcısının agresif şekilde artış gösterdiği bir ülkede Metaverse gibi yeni pazarların değerlendirilmesinin, kripto para alanında büyük

yatırımlara sahip Şirketlerin ũlkeye yasal olarak giriŐinin sağlanmasının, rekabetçi bir yasa ve vergi oranı ile mũmkũn olabileceği dũŐũnũlmektedir. Vergi oranının dũŐũk tutulmasının, sektŕe yatırım yapan yabancı kuruluşların yatırımlarını çekebilmek adına teşvik edici olacağı, kayıt dıŐılıęı azaltırken aynı zamanda vergi gelirine de katkı sağlayacağı dũŐũnũlmektedir. Kripto para piyasasının dũzenlenmesi ve yasa ile yatırımcı ve Şirketlerin koruma altına alınmasının finans piyasaları adına son derece olumlu katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Agbo, E.I. ve Nwadior, E.O. (2020). Cryptocurrency And The African Economy. *Economics And Social Sciences Academic Journal*, 2(6), 84-100.
- Akbulak, Y. (2022). Kripto Varlıklarda Vergilendirme Rejimlerine Dair Ülke Uygulamaları (Derleme), <https://legal.com.tr/blog/genel/kripto-varliklarda-vergilendirme-rejimlerine-dair-ulke-uygulamaları-derleme>, (E.T.:27.08.2022).
- Akiz, E. H. (2019). Kripto Paranın Vergilendirilmesi, Muhasebeleştirilmesi ve Denetimi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Almeida, H. ve Lima, J. (2022). Digital-Asset Haven Portugal Ponders ‘Several Models’ for Crypto Taxation, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-19/portugal-is-pondering-several-models-for-crypto-taxation>, (E.T.: 28.08.2022).
- Alptekin, E. (2017). Blockchain ve Kripto Paralar, Dünya Ekonomisini Dönüştürüyor, AR&GE Bülten, <https://api.izto.org.tr/storage/SectoralReport/original/C8U7jV7Nig64JtBu.PDF>, (E.T.: 09.08.2022).
- Austrian Ministry of Finance, (2022). Tax Treatment of Cryptocurrencies, <https://bmf.gv.at/en/topics/taxation/Tax-treatment-of-crypto-assets.html>, (E.T.: 28.08.2022).
- Aydoğan, S.D. (2017). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergiye Karşı Davranışları Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 14-22.
- Aysu, A. ve Çakan, B. (2021). Kriptopara Gelirlerinin Dijital Emtia Kapsamında Vergilendirilmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 44(394), 21-39.
- Bhardwaj, S. South Korea Postpones 20% Tax on Crypto Gains To 2025, <https://www.forbesindia.com/article/crypto-made-easy/south-korea-postpones-20-tax-on-crypto-gains-to-2025/78341/1>, (E.T.:28.08.2022).
- BloombergHT, (2022). Elitas’ tan kripto para düzenlemesiyle ilgili açıklama, <https://www.bloomberght.com/elitas-tan-kripto-para-duzenlemesiyle-ilgili-aciklama-2297076>, (E.T.:28.08.2022).
- Bulut, E. ve Akbulut Bekar, S. (2020). Yatırımcı İrrasyonallitesi Bağlamında Kripto Para Piyasası, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 57(652), 65-89.
- Caymaz, G. (2022a). Almanya bir yıldan uzun süre Bitcoin ve Ethereum tutan yatırımcıdan vergi almayacak, <https://tr.investing.com/news/cryptocurrency-news/almanya-bir-yildan-uzun-sure-bitcoin-ve-ethereum-tutan-yatirimci-dan-vergi-almayacak-2302692>, (E.T.:27.08.2022).
- Caymaz, G. (2022b). Japon Kripto Grupları, Ülkedeki Yüksek Vergilerin Düşürülmesini Talep Ediyor, <https://tr.investing.com/news/cryptocurrency-news/japon-kripto-gruplar-ulkedeki-yukse-ve-gergi-dergi-2333051>, (E.T.:28.08.2022).
- Coinmarketcap, (2022), <https://coinmarketcap.com/tr/charts/>, (E.T.: 06.08.2022).
- Çarkacıoğlu, A. (2016). Kripto Para Bitcoin, Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu, <https://www.spk.gov.tr/SiteApps/Yayin/YayinGoster/1130>, (E.T.: 09.08.2022).
- Deniz, E.A. (2020). Finansal Piyasalarda Kripto Para Kripto Uygulamaları: Para Fiyatlarını Etkileyen Faktörler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi.
- Didinmez, İ. (2018). Davranışsal İktisat Perspektifinden Vergi Uyum Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Divly, (2022). Guide To Declaring Crypto Taxes In Denmark (2022), <https://divly.com/en/guides/denmark>, (E.T.: 28.08.2022).
- Doğan, A. ve Çoşkun, M.E. (2022). Vergilendirmenin Tarihsel Gelişim Sürecinde Öne Çıkan Vergi İsyenları, *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 28-41.
- Duggan, C. (2022). Cryptocurrency Tax Guide Italy 2022, <https://cointext.com/cryptocurrency-tax-map/italy/>, (E.T. 27.08.2022).
- Eğilmez, M. (2017). Kendime Yazılar: Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain, <https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html>, (E.T.: 09.08.2022).
- Emma, (2022). Crypto Taxation And Regulations In Europe April 2022, <https://www.oobit.com/blog/crypto-taxation-and-regulations-in-europe-april-2022/>, (E.T.: 28.08.2022).
- Erdem, T. (2022). Kripto Paraların Vergilendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Arel Üniversitesi.

- EY Türkiye, (2022). Kripto para ve dijital varlık yatırımcıları tüm dünyada vergi düzenlemelerini dikkatle izlemeli, https://www.ey.com/tr_tr/news/2022/05/kripto-para-ve-dijital-varlik-yatirimcileri-tum-dunyada-vergi-duzenlemelerini-dikkatle-izlemeli, (E.T.:25.08.2022).
- Gediz Oral, B. ve Yeşilkaya, Y. (2021). Kripto Paraların Vergilendirilmesi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 78-93.
- Gönültaş, B. (2022). Hindistan Kripto Para Ve Dijital Varlık Gelirlerinden Yüzde 30 Vergi Alacak, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-kripto-para-ve-dijital-varlik-gelirlerinden-yuzde-30-vergi-alacak/2490833>, (E.T.: 28.08.2022).
- Graydon, C. (2014). What is Cryptocurrency?, <https://www.ccn.com/cryptocurrency/>,(E.T.: 14.08.2022).
- Günay, H.M. ve Kargı, V. (2018). Kripto Paranın Vergilendirilmesi Fikrinin Mali Yönden Değerlendirilmesi. *Journal of Life Economics*, 5(3), 61-76.
- Hürriyet, (2022), <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kripto-ne-demek-kripto-nedir-kriptotdkkelime-anlami-41504372/>, E.T.: 12.08.2022).
- Investing, (2022), <https://tr.investing.com/crypto/currencies>, (E.T.: 06.08.2022).
- Kamacı, A. ve Özden N. M. (2019). Lale Çılgınlığı ve Kripto Para İlişkisi. *Econder International Academic Journal*, 3(1), 26-40.
- Kekeç, H.M.(2022). Dünya’da Çeşitli Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımı ve Kripto Paraların Vergisel Boyutu. İçinde Y. Aslan, Muhasebe, Finans Ve Denetim Alanlarında Yenilikçi Yaklaşımlar – 3 (47-60). İstanbul: Efe Akademi.
- Kesbiç, C. Y. ve Duramaz, M. (2018). Dünya’da ve Türkiye’de Kripto Para Regülasyonu. İçinde V. Alptekin, İ. Metin, A. T. Aslan, Kripto Para Ekonomisi (75-96). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kılıç, İ. B. (2022). Kripto Paraların Vergilendirilmesi: Karşılaştırmalı Analiz. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Koç, E. (2019). Paranın Tarihi, Evrimi ve Kripto Paralar: Dünya ve Türkiye Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Koinly, (2022a). Crypto Tax Switzerland: 2022 Guide, <https://koinly.io/guides/switzerland-crypto-tax-guide/>, (E.T.:27.08.2022).
- Koinly, (2022b). France Cryptocurrency Tax Guide 2021, <https://koinly.io/guides/crypto-tax-france/>, (E.T.:28.08.2022).
- Koinly, (2022c). Crypto Tax Free Countries 2022, <https://koinly.io/blog/crypto-tax-free-countries/>, (E.T.:28.08.2022).
- Konukseven, S. ve Özen, T. (2018). 50 Yıllık Hayal Bitcoin. (1. b.). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Krückeberg, S. ve Scholz, P. (2019). Cryptocurrencies As An Asset Class?, Hamburg School of Business Administration, <https://ssrn.com/abstract=3162800>, (E.T.: 12.08.2022).
- Manay CPA, (2022). Kripto Paraların Vergilendirilmesi-1, <https://www.manaycpa.com/tr/blog-tr/kripto-paralarin-vergilendirilmesi-1/>, (E.T.:27.08.2022).
- Morgan, K. (2022). UK Cryptocurrency Tax Guide: Everything You Need To Know. <https://www.unbiased.co.uk/life/managing-your-money/uk-cryptocurrency-tax-guide-everything-you-need-to-know>, (E.T.: 28.08.2022).
- Mosmer, S. (2022). Türkiye’deki Bireysel Kripto Para Yatırımcılarının Kripto Paralara Yaklaşımları. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi.
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, (E.T.: 12.08.2022).
- Nakamoto, S. (2009). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>, (E.T.: 09.08.2022).
- Orhan, O. ve Erdoğan, S. (2002). Para Politikası, İstanbul: Avcılar Ofset
- Pamuk, Ş. (2012). Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parasız, İ. (2009). Para, Banka ve Finansal Piyasalar, Gözden Geçirilmiş, 9.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Park, D. (2022). S. Korea's 20% Crypto Tax Delayed By Two More Years, <https://finance.yahoo.com/news/korea-20-crypto-tax-delayed-035237862.html>, (E.T.: 28.08.2022).
- Semb, E. (2022). Guide to Cryptocurrency Taxes in France - Updated 2022, <https://coinpanda.io/guides/crypto-taxes-france/>, (E.T.: 28.08.2022).
- Serçemeli, M. (2018). Kripto Para Birimlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Sayı 639, 433-465.
- Şahin, M. (2019). Kripto Para Yeni Bir Vergi Sığınağı Mı? Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Kapsamında Bir Değerlendirme. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 34, 169-181.
- Topaloğlu, B. (2021). Kripto Paraların Devlet Otoriteleriyle Entegrasyonu. Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 4, 244-258.
- TradingView (2022a). Kripto Para Piyasası Toplam Büyüklük, <https://tr.tradingview.com/symbols/CRYPTOCAP-TOTAL/>, (E.T.: 28.08.2022).
- TradingView, (2022b). Kripto Piyasa Değeri ve DeFi Piyasa Değeri Grafikleri, <https://tr.tradingview.com/markets/cryptocurrencies/global-charts/>, (E.T.:28.08.2022).
- Turgut, E. ve Uçan, O. (2021). Kripto Para ve Blockchain Teknolojisi Ekonometrik Zaman Serisi Analizi. (1. Baskı). İstanbul: Hiper Yayınevi.
- Vigna, P. ve Casey, M.J. (2017). Kriptopara Çağı. (2. b.). (Çev. A. Atav). Ankara: Buzdağı Yayınevi.
- Wikipedia, (2022), <https://tr.wikipedia.org/wiki/Vergi>, (E.T.: 08.08.2022).
- Yardımcıoğlu, M., Hakkı, A.Y., Bilginer, M., Günay, Y. ve Doğanay, A. (2015). Vergi ve Muhasebe ile İlgili Konulara Vergi Mükelleflerinin Bakışında Moral ve Ahlaki Değerlerin Etkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 185-198.
- Yıldızlı, A. (2021). Kripto paralara hangi ülke nasıl regülasyon uyguluyor?, <https://www.bloomberght.com/yorum/dr-aytunc-yildizli/2295422-kripto-paralara-hangi-ulke-nasil-regulasyon-uyguluyor>, (E.T.: 28.08.2022).
- Yolal, M. (2017). Verginin Tarihsel Gelişiminin ve Mali Fonksiyonun Geçmişten Günümüze Değerlendirilmesi, Vergi Raporu Dergisi, 215, 9-27.
- ZenLedger, (2022). The Ultimate Guide To Canadian Crypto Tax Laws For 2022, <https://www.zenledger.io/blog/canadian-crypto-tax-laws>, (E.T.:28.08.2022).
- Zhang, Y. ve Wen, J. (2015). An Iot Electric Business Model Based On The Protocol Of Bitcoin, 18th International Conference on Intelligence in Next Generation Networks, 184-191.
- URL-1: <https://www.bitcoin.com/get-started/cryptocurrency-taxation-in-germany/>, (E.T.:27.08.2022).
- URL-2 : <https://cryptocoin.com/singapur-kripto-para-duzenlemeleri-ve-vergiler/1115/>, (E.T.:28.08.2022).

PAMUK, BUĞDAY VE MISIR ARZ MİKTARLARININ ZAMAN SERİSİ ANALİZLERİNE UYARLANMASI SÜRECİ: VEKTÖR OTOREGRESYON (VAR) MODELİ¹

Nihat KÜÇÜK², Abdulkaki BİLGİÇ³

GİRİŞ

İktisadi olaylara ilişkin kararlarda genellikle nicel bilgilerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak iktisat teorisi, kamu ve özel sektörün kısa ve uzun dönemli kararları için ihtiyaç duyduğu nicel bilgileri her zaman sağlayamaz (Heij vd., 2004). Bu nedenle politika yapıcılarının ve iktisatçıların stratejik kararları, genellikle ekonometrik analizlerden elde edilen tahmin neticelerine dayanır (Kirchgassner ve Wolters, 2007). Bu amaçla geçmişe ait gözlem serilerinin ihtiva ettiği bilgilerle, gelecekteki olayların öngörülebilmesi için çoğunlukla zaman serileri analizi kullanılır (Adhikari ve Agrawal, 2013). Zaman serileri, belli bir dönemde elde edilen değişkenlerin gözlemlenen ardışık değerleridir. Zaman içinde doğal bir sıralamaya sahip olan gözlem serileri, genellikle aylık, mevsimlik, yıllık gibi düzenli zaman aralıklarına sahip olması durumunda zaman serisi olarak adlandırılmaktadır (Lütkepohl, 2004a). Başka bir tanımlamayla zaman serisi, genellikle eşit aralıklı zaman dilimlerinde meydana gelen ve bir dönemden diğer döneme belirli bir sırayı takip eden veri noktalarının ardışık sayısal ifadesidir (Allende vd., 2014). Ekonomi, işletme, mühendislik, jeofizik, tıp ve tarım gibi çok farklı alanlardan elde edilebilen zaman serileri, uygun yöntemlerle mevcut durum hakkında önemli bilgiler türetilmesine ve geleceğe dair öngörülerde bulunulmasına imkân vermektedir. Örneğin tarımda, yıllık ürün miktarları, ekim alanları ve ürün fiyatları gibi değişkenler gözlemlenebilmekte ve bu değişkenlerin

1 Bu çalışma, Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında, Prof. Dr. Abdulkaki BİLGİÇ'in danışmanlığında Nihat KÜÇÜK tarafından tamamlanan "Fiyat ve Diğer Ekonomik Faktörlerin Pamuk Arzına Etkileri ve Pamuk Arzında 2023 Vizyonu: Türkiye Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

2 Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Orcid Id: 0000-0002-1483-0422 nihatk@harran.edu.tr

3 Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Orcid Id: 0000-0001-5946-0915 abdulbaki.bilgic@bilecik.edu.tr

mevcut durumu analiz edilebildiği gibi, bu değişkenlerin gelecek değerleri de tahmin edilebilmektedir (Wei, 2006). Zaman serilerinde açıklayıcı değişkenlere dair gözlemler, bazen doğası gereği nitel olabilmektedir. Örneğin, belli bir olayın meydana geldiği döneme karşı, olayın vuku bulmadığı dönemin açıklanan değişken üzerindeki etkisi istatistikî olarak test edilmek istendiğinde, bu nitel durumu temsil etmek üzere kukla değişkenler yaygın olarak kullanılır (Kennedy, 2008).

Zaman serileri analizi, eldeki bir zaman serisinin uygun bir modele uyarlanması ve geçmişteki gözlem değerlerine veya ilişkili diğer bağımsız değişkenlere uyan parametrelerin tahmin edilmesi sürecidir. Serinin doğasının anlaşılmasına yönelik faaliyetleri de kapsayan zaman serileri analizi, geleceğin tahmin edilebilmesini ve belirli olayların simülasyonunu sağlayan bir yöntemdir (Adhikari ve Agrawal, 2013). Ardışık bir tek veri setinin analizi, tek değişkenli zaman serisi analizi, aynı zaman periyoduna ait birden fazla ardışık veri setinin analizi ise, çok değişkenli zaman serisi veya çoklu zaman serisi analizi olarak adlandırılır (Maddala, 1992). Zaman serileri analizinin en önemli hedefi, bir zaman serisinin gelecekteki değerlerini tahmin etmektir. Zaman serisi modelleme sürecinde nihai aşama, bir sistemin kontrolü olsa da tüm faaliyetler genellikle tahmin üzerine odaklanır (Wei, 2006).

Bir zaman serisinin başka bir seriye göre regresyonu hesaplanırken, iki seri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı durumlarda bile yüksek bir determinasyon katsayısı (R^2) bulunabilir (Wooldridge, 2013; Yavuz vd., 2013). Bu problemin ortaya çıkışı, iki seri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasına karşılık, her iki serinin trend eğilimi göstermesinden dolayıdır. Sahte regresyon olarak ifade edilen bu durum, durağan olduğu varsayılan ancak aslında durağan olmayan zaman serisinin stokastik özelliğinden kaynaklanır. Tahmin neticelerinin çarpık olduğu durumda bile tutarlı gibi görünen sahte regresyon, araştırmacıları yanıltabilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Böyle bir tehlikeden sakınmak için her bir zaman serisindeki verinin durağan olup olmadığının peşinen test edilmesi gerekir (Hayashi, 2005). Zaman serileri, genellikle stokastik süreç tarafından oluşturuldukları için zaman serisinin her bir gözleminin, stokastik sürecin farklı bir elemanı tarafından meydana getirildiği ve stokastik sürecin de, tesadüfî değişkenlerin bir derlemesi olduğu kabul edilir (Lütkepohl, 2004a). Şayet gözlem dönemi boyunca bir zaman serisinin ortalaması ve varyansı sabit ve serinin iki değeri arasındaki kovaryans ilişkisi gözlemlendikleri zamana değil de, sadece iki değer arasındaki zamanın uzunluğuna bağlı olarak değişiyorsa, bu zaman serisi durağan olarak değerlendirilir (Hill vd., 2011). Başka bir ifadeyle durağan bir stokastik sürecin tüm elemanları aynı sabit ortalamaya sahip olur ve seri sabit bir ortalamanın etrafında dalgalanma gösterirken, varyans zamandan bağımsızdır. Durağan zaman serisi, bir nevi zamana karşı değişimi engellenmiş bir ortalama değerdir (Lawrance vd., 2014).

Zaman serisi analizlerinde kullanılmak üzere elde edilen gözlem verileri genellikle herhangi bir dönüşüm işlemine tabi tutulmamış ham verilerdir. Bu gözlem verilerinin doğal logaritmaya dönüştürüldükten sonra analizlerde kullanılması da hayli yaygın bir uygulamadır. Zira logaritmik dönüşüm işleminin uygulandığı verilerdeki üstel bir trend, doğrusal bir trend haline gelmektedir. Ayrıca eğer zaman serisi, zaman boyunca artan oranda bir değişim gösteriyorsa logaritmik dönüşüm trendin şiddetini azaltarak seriyi ortalamaya yaklaştırmaktadır (Brockwell ve Davis, 2002; Franses vd., 2014). İstatistikî açıdan genel olarak bakıldığında; orijinal bir zaman serisinin varyansı serinin düzeyi ile birlikte artış gösteriyorsa logaritmik dönüştürme işlemi, varyansı zamana uyarlayarak daha istikrarlı hale getirebilmektedir (Lütkepohl, 2004a). Belirli zaman aralığında gözlemlenen verilerin değerlerinden hareketle geleceğe yönelik geçerli tahminlerin yapılabilmesi veya değişkenler arasında anlamlı istatistikî ilişkilerin türetilmesi için analize konu serilerin durağan olması öncelikli koşuldur. Dolayısıyla zaman serileri analizinde ilk adım serinin durağanlığının gerekliliğidir, durağan olmayan seriler durağan hale getirildikten sonra kullanılacak analizin uygulamasına geçilebilmektedir (Kennedy, 2008). Bu nedenle durağanlık meselesi, yıllardır zaman serileri analizinin temel uğraş alanlarından biri olmaya devam etmektedir. Zira, durağan olmayan bir süreçten sağlanacak gelecekteki gözlem değerleri, eldeki mevcut sürecin olasılıklı yapısı hakkında anlamlı hiç bir bilgi ihtiva etmeyebilmektedir (Dahlhaus, 2012).

Bir Vektör Otoregresyon (VAR), n sayıda denklem ve her biri kendi gecikmeli değerleriyle açıklanabilen n sayıda değişkenle birlikte $n-1$ sayıdaki kalıntı değerinden oluşan doğrusal bir modeldir. VAR, iki veya daha fazla zaman serisinin birbirini etkilediği durumda gecikme değerleri ile ortaya konulabilen bir tahmin algoritmasıdır. Başka bir ifadeyle, zaman serileri arasındaki ilişki çift yönlüdür ve bu durum klasik regresyondaki varsayımdan fazlasını temsil etmektedir. Bu yaklaşım, çok değişkenli zaman serilerine etki eden çeşitli faktörlerin ortaya çıkarılması için kullanılabilir sistemik bir üslupla birlikte, uygulanması ve yorumlanması kolay istatistikî araçlar sağlamaktadır (Stock ve Watson, 2001). VAR, iktisatçılar tarafından veriyi tanımlama, yapısal niceliklerinin yön ve büyüklüğünün ortaya çıkarılması, ileriye dönük öngöründe bulunma ve politika analizlerinin yapılabilmesi gibi süreçler için tutarlı ve güvenilir bir yaklaşım olarak kabul görmektedir (Watson, 1994).

Bu çalışmada, Türkiye ölçeğinde pamuk, mısır ve buğday sektörlerine dair referans alınan 1980-2013 dönemi zaman serilerinin VAR modeline uyarlanması sürecinin tüm merhaleleri, araştırmacılara bir nevi rehberlik yapabilecek yeterlilikte ayrıntılı bir uygulama örneği ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kullanılan tüm iktisadi değişkenlerin yapısal kırılmaları göz önünde bulundurularak değişkenlere Zivot-Andrew (Zivot ve Andrews, 1992) birim kök testleri uygulanmıştır. Testler sonucu değişkenlerin durağan olmadığı gözlemlenmiş, durağan olmayan

değişkenler, serilerin birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir. Bu farkların da durağan olup olmadığı aynı şekilde ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testleri yardımı ile kontrol edilmiştir (Dickey ve Fuller, 1979; Dickey ve Fuller, 1981). Pamuk, mısır ve buğday arz miktarlarının analizleri için birinci farktaki VAR modeli tercih edilmiş, pamuk arz miktarının kendi başına modellenmesi ve mısır ile buğday arz miktarlarının VAR sistemi içinde çözülmesi için Granger Nedensellik testleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın, benzer konularda yapılacak araştırmalara rehberlik ederek ilişkili literatüre katkı sağlayacağı ve karar vericilerin ihtiyaç duyduğu geleceğe dair tutarlı nicel bilgilere ulaşılmasında araştırmacılara yararlı bir perspektif sunacağı değerlendirilmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın Materyali

Araştırmanın örnek materyalini, 1980 - 2013 dönemi Türkiye pamuk, buğday ve mısır sektörlerine dair ekonomik faktörlerin 34 yıllık zaman serisi verileri oluşturmaktadır. Çalışma için referans kabul edilen serilerin kapsadığı dönemler itibarıyla araştırmanın amacına uygun ve yeter uzunlukta olduğu değerlendirildiğinden, güncelleme ihtiyacı duyulmamış ve mevcut zaman periyoduyla sınırlı bırakılmıştır. Çalışmada ayrıca konuya ilişkin ulusal ve uluslararası araştırma kuruluşlarından elde edilen veriler ile birlikte, konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Zaman serisi analizlerinde, pamuk ekim alanları, pamuk üretim miktarları, pamuk verimi, pamuk üretici fiyatları, alternatif ürün olarak mısır ve buğday üretim miktarları, mısır ve buğday üretici fiyatları, 11 Nisan 1995 sonrası Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) etkisi ile yıllık yağış miktarları zaman serisi verileri kullanılmıştır. 1980-2013 dönemi Türkiye genelini kapsayan 34 yıllık zaman serisi verileri; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB) ile Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden (MGM) temin edilmiştir.

Yıllık pamuk ekim alanı (da), kütlü pamuk üretim miktarı (ton), pamuk verimi (kg/da) ile mısır ve buğday üretim miktarları (ton) doğal logaritmaya dönüştürülmüş, tüm fiyat değişkenleri (TL), Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (İşlenmemiş Maddeler: İTO TEFE, 1968=100) kullanılarak reel değere indirgenmiştir.

Zaman Serisi Modelleri Uygulama Süreci

Zaman serisi analizinin uygulamasında, toplanan zaman serisi verileri için elverişli bir model seçilir ve bilinen veri değerleri kullanılarak seriyi temsil edebilecek parametreler tahmin edilir. Zaman serisi tahmin sürecinde, geçmişe yönelik toplanan gözlem değerlerinin temelindeki veri üretim sürecini kapsayacak matematiksel bir model geliştirilir. Akabinde bu model vasıtasıyla gelecekteki olaylar tahminlenir (Adhikari ve Agrawal, 2013).

Ekonomik zaman serisi, tesadüfi değişkenlerin sonuçlarına duyulan sezgisel sayılabilecek bir ihtiyacı karşılamaktadır. Zamanda geriye gidilmesinin ve sürecin yeniden başlatılmasının mümkün olmaması nedeniyle toplanan bir zaman serisi gözlem seti ile stokastik sürecin muhtemel tek bir sonucu elde edilebilir (Wooldridge, 2013). Bir zaman serisinin analiz sürecinin önemli bir aşaması, veriler için en elverişli olasılık modelinin veya model grubunun belirlenmesidir. Doğası gereği öngörülemez nitelikteki gelecekteki gözlemlerin dikkate alınması için, her bir gözlemin (y_t) belli bir tesadüfi değişkenin (Y_t) gerçekleşen değeri olduğu varsayılır (Brockwell ve Davis, 2002).

Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli

Tek değişkenli bir otoregresyon, kendi gecikmeli değerleriyle açıklanabilen bir değişkenin, şimdiki değerinin doğrusal modeli olan bir tek eşitlikten ibarettir (Stock ve Watson, 2001). Ancak gerçek hayattaki kararlar, sıklıkla aralarında etkileşim olan birden fazla faktörü ve değişkeni kapsamaktadır. Bu faktörler arasındaki ilişkinin anlaşılması ve değişkenlerin tahminlerinin doğru yapılması, karar almada oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Tsay, 2014). Karşılıklı etkileşim içerisinde olabilen farklı zaman serilerinin mevcudiyeti durumunda, tüm değişkenlerin kendi gecikmeleriyle birlikte dikkate alındığı simultane (eşanlı) denklem modeli söz konusu olmaktadır. Herhangi bir simultane modelin formülasyonu iki aşamayı kapsamaktadır. Önce, değişkenlerin içsel ve dışsal olarak iki gruba ayrılması gerekmekte, akabinde modelin tanımlanabilmesi için tahmincilerle bazı kısıtların uygulanması gerekmektedir (Maddala, 1992).

Oysa ekonomik değişkenler, kendi gecikmeli değerlerinin yanı sıra diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile karşılıklı ilişkili olabilir. Örneğin iktisadi bir olayın diğer ilişkili bir değişkenle varlığı söz konusu olabildiği gibi tersi bir durum da mevcut olabilir. Yani iki iktisadi olayın çift yönlü etkileşimleri söz konusu olabilir. Bununla birlikte bu değişkenleri etkileyebilen pek çok tesadüfi şoklar da ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda değişkenlerin içsel-dışsal ayırımına tabi tutulması ve iktisat teorisine dayalı kısıtların analize dâhil edilmesi iktisadi hayatın gerçekliğini yansıtmamaktadır (Sims, 1980). Bu gerekçeden hareketle Sims (1980), ekonomik ve finansal değişkenler arasındaki etkileşimleri analiz edebilecek ve aynı zamanda parametrelerin tahminini gerçekleştirebilecek etkin bir modelleme aracı olarak, Vektör Otoregresyon (Vector Autoregressive -VAR) yaklaşımını geliştirmiştir (Wu ve Zhou, 2014). Sims (1980)'in geliştirdiği vektör otoregresyon modelleri, ampirik ekonomik zaman serileri araştırmalarında ve tahmin süreçlerinde oldukça sık kullanılmaktadır (Clements ve Hendry, 2005). Denklem çözümüne uygun olmayan yapısal vektör otoregresyon (Structural VAR) modelleri, matris cebiri kullanılarak indirgenmiş denklem kalıplarına dönüştürülür. Bu şekilde, aşağıdaki gibi standart bir VAR modeli elde edilebilir (Enders, 1995):

$$Y_t = A_0 + A_1 Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de; otoregresif terimi, eşitliğin sol tarafındaki bağımlı değişkenin (Y_t) eşitliğin sağ tarafındaki değişkenlerin hem kendi hem de ilişkili oldukları değişkenlerin gecikmeli değerlerinin (Y_{t-1}) birer fonksiyonu olup, kalıntı ε_t vektörünün de bir toplananıdır. Vektör terimi, iki veya daha fazla değişkenden müteşekkil bir vektörün ele alınması gerçeğinden kaynaklanmaktadır (Gujarati ve Porter, 2008). Bu da doğal olarak Y_t ve Y_{t-1} vektör gösteriminde olup, birden fazla değişkenlerin mevcut (Y_t) ve gecikme (Y_{t-1}) değerlerini kapsamaktadır. Bu şekildeki gösterim VAR(1) olarak ifade edilmekte ve çok gecikmeli değerler ilave vektörler şeklinde ($Y_{t-2}, Y_{t-3}, \dots, Y_{t-k}$) denklem (1)'e toplanan olarak entegre edilebilmektedir.

Yeni bir notasyon elde etmek amacıyla, β_{i0} , A_0 vektörünün i elemanı olarak, β_{ij} , A_1 matrisinin i satırı ve j sütunu elemanı olarak ve ε_{it} , ε_t vektörünün i elemanı olarak tanımlanabilir. Bu yeni notasyonun kullanılmasıyla denklem (1), eşdeğer şekilde, aşağıdaki gibi standart bir VAR denklem sistemiyle (2a ve 2b) temsil edilebilir (Enders, 2009);

$$\begin{aligned} X_t &= \beta_{10} + \beta_{11}X_{t-1} + \beta_{12}Z_{t-1} + \varepsilon_{1t} \\ Z_t &= \beta_{20} + \beta_{21}X_{t-1} + \beta_{22}Z_{t-1} + \varepsilon_{2t} \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklem (2) eşitlikleri birlikte, soldaki her bir değişken, kendi gecikmesinin ve ilişkili olduğu diğer değişkenin gecikmeli değerinin fonksiyonu olup, iki değişkenli (X_t ve Z_t) bir VAR(1) denklem vektörünü tasvir etmektedir. Birinci eşitlikte, X_t , kendi gecikmesinin (X_{t-1}) ve sistemdeki ilişkili diğer zaman serisinin (Z_t) gecikme değerinin (Z_{t-1}) bir fonksiyonudur. Benzer şekilde ikinci eşitlikte, Z_t zaman serisi, kendi gecikme değerinin (Z_{t-1}) ve sistemdeki diğer zaman serisi (X_t) değişkenin gecikmesinin (X_{t-1}) bir fonksiyonudur. Her iki eşitlik birer gecikme ile ifade edildiği için denklem VAR(1) olarak bilinen sistemi oluşturmaktadır (Hill vd., 2011).

Yine yukarıdaki denklem sisteminde; β_{12} parametresi, X_t 'nin, X_{t-1} mevcudiyetindeki Z_{t-1} 'e doğrusal ilişkililiği gösterdiği gibi β_{21} parametresi ise mevcuttan karşı olgusal durumunu yansıtmaktadır. Yani Z_t ve X_{t-1} arasındaki doğrusal ilişkiyi ölçmektedir. Diğer (β_{11} ve β_{22}) parametreleri de ilgili zaman serisinin kendi gecikme değeri ile olan ilişkisini yansıtmaktadır (Tsay, 2014). Bu bağlamda bir denklemde çalışmaya konu olan zaman serisinin kendi gecikme değeri ile diğer zaman serisinin etkilerinin toplamından oluştuğunu ifade edebiliriz.

Öte yandan bir VAR modeli, n sayıdaki bir zaman serisi kümesi $Y_t=(Y_{1t}, Y_{2t}, \dots, Y_{pt})$ 'nin karşılıklı etkileşim içerisinde olan değişkenlerinin dinamiklerini ortaya çıkarır (Lütkepohl, 2004b). Denklem (1)'de gösterilen standart VAR(1) modeli genelleştirilerek aşağıdaki gibi bir VAR(p) modeli elde edilebilir (Enders, 2009):

$$Y_t = A_0 + A_1 Y_{t-1} + A_2 Y_{t-2} + \dots + A_p Y_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada; Y_t , VAR sistemindeki her bir değişkeni ihtiva eden bir (n x 1) vektörü, A_0 bir (n x 1) sabit terim vektörü, A_i bir (n x n) katsayılar matrisi ve ε_t ise bir (n x 1) gözlemlenemeyen kalıntı vektöründen oluşmaktadır. Kalıntı vektörünün, otokorelasyonsuz, sıfır ortalama ve zamana karşı sabit kovaryans matrisi olan Ω sahip olduğu varsayılmaktadır (Zivot ve Wang, 2006). Stokastik hata terimi ε_t , VAR dilinde; etki, inovasyon veya şoklar olarak ifade edilebilmektedir (Gujarati ve Porter, 2008).

Durağan olmayan bir zaman serisinin, bir başka durağan dışı zaman serisi ile ilişkisi araştırılırken sahte bir regresyon çıkma olasılığına karşı bazı önleyici tedbirlerin alınması gerekir (Gujarati ve Porter, 2008). Dolayısıyla, sahte regresyon probleminden sakınmak için VAR tahmin sürecinde de ilk adım, çalışmaya konu olan serilerin düzeyde durağan olup olmadığının belirlenmesidir (Hill vd., 2011). Zira bir VAR modeli, tek değişkenli otoregresyon modelinin, genişletilmiş çok değişkenli halidir (Zivot ve Wang, 2006). VAR bağlamında tam durağan zaman serisi, normal dağılıma sahip standart çok değişkenli zaman serilerinin, bağımsız ve aynı şekilde dağılmış tesadüfi vektörlerinin ardışıklığıdır. Şayet tam durağan bir VAR modeli, ilk iki momente (ortalama ve varyans) sahip ise zayıf durağandır, bir zaman serisi zamana karşı değişmeyen ortalamaya ve kovaryans matrisine sahip ise zayıf durağan olarak tanımlanmaktadır (Tsay, 2014).

Denklem (3)'deki VAR(p) modelinin durağanlığı ve eşbütünleşliği sırasıyla Genişletilmiş Dicky-Fuller (ADF) testi ve Johansen-Juselius (JJ) testleri kullanılarak kontrol edilir, şayet model verileri düzeyde durağan dışı ve seriler arasında eşbütünleşme varlığından yoksun ise birinci farkı alınarak tekrar ADF birim kök testi ile kontrol edilir. Durağanlık şartı sağlanınca VAR modeli tahmin edilir (Hill vd., 2011). Denklem (3)'deki VAR(p) modelinin tahmin edilebilmesi için, öncelikle değişkenlerin maksimum gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tahmin neticeleri, gecikme uzunluklarına karşı oldukça hassas olabildiğinden, çok fazla gecikmeli terim serbestlik derecesinin düşmesine, çok az sayıda gecikme ise belirleme hatasına yol açacaktır. Gecikme uzunluğunun ne olması gerektiğine karar verilebilmesi için genellikle Akaike bilgi kriteri (AIC) ve Schwarz bilgi kriteri (SBC) kullanılır ve AIC ile SBC bilgi kriterlerinin en düşük değeri veren modeli tercih edilir (Lütkepohl, 2004b; Zivot ve Wang, 2006; Gujarati ve Porter, 2008). Ayrıca bir VAR(p) modelindeki değişkenlerin en yüksek gecikme uzunluğunun dikkate alınması, bazen tutarlı tahmin neticelerinin sağlanması anlamına gelebilmektedir. Bununla birlikte, tek değişkenli model seçimindeki sürecin bir benzeri, VAR modelinin yeterliliğinin kontrolü için de bu süreç yürütülebilir. Bu süreç, fazla parametrelerin öneminin test edilmesi ve tahmin edilen kalıntı serilerinin çapraz korelasyon matrislerinin analizi gibi

tanımlayıcı kontrolleri kapsayabilir (Mills ve Markellos, 2008). Bununla birlikte farklı araştırmacı grupları, tanımlı bir veri setine uygulanacak aynı ekonometri modelleri için bile farklı bir metodoloji geliştirebilmektedir (Allen ve Fildes, 2005).

Durağan hale getirilen VAR modelindeki zaman serileri verilerinden hareketle, gecikme sayısı hesaplanır ve diğer yardımcı testler yardımıyla model tanımlanır. Nihai model seçiminden sonra VAR(p) modelinin parametre katsayıları tahmin edilebilir. Belirlenen model, parametre tahminleri için olduğu kadar ekonomik analizler için de kullanılır (Lütkepohl, 2004b). Bir VAR(p) modeli, en küçük kareler (Least Squares-LS), maksimum olabilirlik (Maximum Likelihood-ML) veya Bayesgil (Bayesian) yöntemiyle tahmin edilebilmektedir. Her üç tahmin yöntemi de yakın neticeler vermektedir. Özellikle LS yöntemiyle yapılan tahmin neticeleri, asimptotik olarak ML tahmin neticeleriyle eşdeğer çıkmaktadır (Tsay, 2014). Diğer taraftan yüksek mertebeli (rank) VAR modellerinde tahmin edilmesi gereken çok sayıda parametre katsayısı olacağından tahmin sonuçları güvenilir olmayabilir. Daha az sayıda parametrenin yer aldığı bir modelin (cimrilik prensibi) elde edilebilmesi için, önem seviyesi düşük parametre katsayıları VAR modelinden arındırılır (Enders, 2009).

VAR modelinin tahmininden sonra her bir tahmincinin yorumlanmasına odaklanmak yerine, sistemin tahmini neticesinde elde edilen artıklar analiz edilerek geleceğe yönelik politikalar geliştirilebilir (Enders, 1995; Tarı ve Bozkurt, 2006). Ancak, genel bir VAR(p) modeli çok sayıda tahminciye sahiptir ve modeldeki bağımsız değişkenler arasındaki geri-besleme ve kompleks etkileşimden dolayı yorumlanması zor olabilmektedir. Bu durumda çeşitli yapısal analiz teknikleri kullanılarak bir VAR(p) modelinin dinamik özellikleri özet haline getirilir. Yaygın olarak kullanılan başlıca üç yapısal analiz yöntemi sırasıyla; (1) Granger Nedensellik Testi, (2) Etki-Tepki Fonksiyonu ve (3) Varyans Ayrıştırmasıdır (Zivot ve Wang, 2006). Çalışmamızda Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır.

Granger Nedensellik Testi

Sims (1972), Granger Nedensellik (GN) testinde x_1 gibi bir değişkenin, x_2 gibi bir değişkene neden olup olmadığına karar vermek için “gelecek, bugüne sebep olamaz fakat dün bugüne sebep olabilir” gerçeğini kullanmıştır. Gujarati ve Porter (2008)’e göre, VAR modelinin tohumları da zaten GN testinde atılmıştır. Bir VAR modeliyle birlikte kolayca uygulanabilen nedensellik kavramı, Granger (1969) tarafından ortaya konulmuştur. GN testi, genel olarak, x_1 ve x_2 gibi iki zaman serisi değişkeni arasındaki illiyet bağımlı araştırılmaktadır. Şayet x_1 ’in geçmişten gelen bilgileri, x_2 ’nin tahmin neticelerinde bir iyileştirme meydana getiriyorsa, o zaman x_1 , x_2 ’nin nedenidir (illetidir) denir (Tsay, 2014). GN kavramı, gerçek anlamda nedensellik anlamına değil, sadece değişkenlerin tahmin gücü anlamına gelmektedir (Zivot ve Wang, 2006). Şayet x_1 , x_2 ’in nedeni ise, x_1 ’in gecikmeleri, x_2

eşitliğinde anlamlı olmalıdır. O zaman, x_1 , x_2 'inin Granger-nedenidir veya x_1 'den x_2 'e tek yönlü bir nedensellik vardır denir. Eğer her iki değişkenin gecikmesi birlikte anlamlı çıkıyorsa, bu kez x_1 ve x_2 değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik veya geri-besleme olduğu söylenir. Eğer x_1 , x_2 'in Granger-nedeni olarak bulunursa, x_1 'in, x_2 eşitliğinde güçlü dışsal faktör olduğu kabul edilir. Şayet iki değişkenin gecikme kümesi, diğer değişkenin eşitliğinde istatistiki olarak anlamlı değilse x_1 ve x_2 değişkenlerinin bağımsız olduğu değerlendirilir (Brooks, 2008). VAR yaklaşımının temel uygulamalarından biri tahmindir. Dolayısıyla bu yaklaşım, bazı değişkenlerin, modeldeki diğer değişkenlerin gelecekteki dinamikleri hakkında değerli bilgiler ihtiva edip etmediklerine dair soruya cevap verebilmektedir. x_1 gibi bir değişkenin, x_2 gibi başka bir değişkenin Granger-nedeni olup olmadığını test etmek için aşağıdaki model (4) tahmin edilebilir (Wu ve Zhou, 2014):

$$x_{2,t} = a_2 + \phi_{2,1}^1 x_{1,t-1} + \dots + \phi_{2,1}^p x_{1,t-p} + \phi_{2,2}^1 x_{2,t-1} + \dots + \phi_{2,2}^p x_{2,t-p} + \varepsilon_{2,t} \quad (4)$$

Burada; x_1 'in tüm olası gecikmelerinin eşanlı olarak x_2 gibi bir zaman serisinin GN olup olmadığı araştırılır. GN testinin uygulanabilmesi için VAR modelindeki tüm değişkenlerin durağan olması gerekmektedir (Enders, 2009). Granger nedensellik testi için, belli bazı katsayıların sıfır olup olmadıkları test edilir. Aşağıdaki gibi bir sıfır kısıtlaması için Wald prensibine dayalı F -testi kullanılabilir (Lütkepohl, 2004b).

$$H_0 = \phi_{2,1}^1 = \dots = \phi_{2,1}^p = 0$$

$H_1 = \text{en az bir } \phi_{2,1}^i \text{ tahminci sıfırdan farklıdır.}$

Eğer temel H_0 hipotezi red edilirse, x_1 'in, x_2 'nin Granger-nedeni olduğu sonucuna varılabilir. Aslında GN testleri, x_1 'in geriye dönük uzamış gecikmelerinin bir bütün olarak x_2 üzerindeki varlığının istatistiksel açıdan önemli olup olmadığı araştırılmaktadır. Şayet x_1 ile x_2 arasında iktisadi ve sezgisel açıdan kayda değer bir bağıntı söz konusu ise araştırılan test sonucu H_0 'in altında oluşan önermeyi büyük olasılıkla yanlışlayacaktır. GN testleri, model değişkenlerinin tahmin gücüne dayalı yararlı bilgiler sağlarken, bir değişkenin doğrulama gücüyle o değişkenin gerçek nedensellik gücü eşit olmamaktadır. Bu nedenle Granger nedensellik testlerinden elde edilen neticelerin büyük bir dikkatle yorumlanması icab eder (Wu ve Zhou, 2014).

ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Zaman serisi analizlerinde kullanılan ve Türkiye genelini kapsayan değişkenlere ait betimleyici istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Değişkenlere ait zaman serilerinden; pamuk, buğday ve mısır üretim miktarları (ton) ve yıllık yağış miktarı logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Kütlü pamuk fiyatları (TL), alternatif

ürün olarak buğday ve mısır fiyatları (TL) reel değere indirgenmiş, yağış miktarı Türkiye geneli yıl ortalaması (mm) olarak dikkate alınmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesinin etkisi (1980-1994 arası ise 0, 1995-2013 arası ise 1) kukla değişkenler olarak analize dâhil edilmiş ve reel fiyatların yanı sıra bu değişkenin de pamuk arzı üzerindeki etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Tablo 1: Serilere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Birim	Ortalama	Standart sapma	Zivot-Andrews birim kök testi		ADF Birim kök testleri	
				Sabit ve eğimdeki kırılma değeri	Kırılma yılı	Düzeydeki Değer (Sabit ve eğim dahil)	Birinci farktaki değer
Bağımlı değişkenler (İçsel zaman serileri)							
Kütlü Pamuk Üretim Miktarı (ton)	Doğal Logaritma (ton)	14.43	0.24	-4.67	1995	-1.44 (3)	-4.89 (1)
Mısır Üretim Miktarı (ton)	Doğal Logaritma (ton)	14.71	0.40	-3.95	1995	-1.48 (3)	-3.97 (1)
Buğday Üretim Miktarı (ton)	Doğal Logaritma (ton)	16.76	0.09	-6.64	2006	-3.52 (3)	-5.26 (1)
Bağımsız değişkenler							
Pamuk Reel Fiyat (Çiftçi Eline Geçen)	TL / Kg	1.29	0.45	---	---	-1.86 (3)	-4.33 (1)
Mısır Reel Fiyat (Çiftçi Eline Geçen)	TL / Kg	0.19	0.25	---	---	-1.72 (3)	-4.41 (1)
Buğday Reel Fiyat (Çiftçi Eline Geçen)	TL / Kg	0.48	0.21	---	---	-1.36 (3)	-5.17 (1)
Yıllık Yağış Miktarı (mm)	Doğal Logaritma (1 mm = 1 Kg / m ²)	6.47	0.12	---	---	-3.01 (3)	-7.19 (1)
GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi)	Kukla Değişken (1/0)	0.56	---	---	---	---	---

Not: Düzeyde ve birinci farkta %5 istatistik düzeyinde birim kök testleri sırasıyla -3.57 ve -3.56'dir. Parantezin içindeki değerler analizlerde gecikme uzunluğunu göstermektedir. Zivot-Andrews birim kök testleri için %5 ve %1 düzeyde kritik değerler sırasıyla -5.08 ve -5.57'dir.

VAR Modeli Bulguları

Analize geçmeden önce çalışmaya konu olan her üç içsel zaman serisinin (pamuk, mısır ve buğday) durağanlığının araştırılması gerekir. Durağanlık analizlerinden önce VAR analizleri dahil olmak üzere bir çok analizlerde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekir. Çalışmalarda genellikle üç temel bilgi kriteri (Akaike (AIC), Bayesgil (BIC)) ve Hannan-Quinn (HQ) prensipleri referans alınarak gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Minimum değeri sağlayan bilgi kriteri gecikme uzunluğunu belirler. Bu çalışmada bu kriterlerden yararlanılarak doğal logaritmalı pamuk, mısır ve buğday üretim miktarı serilerinin bir (1) adet gecikme değerine sahip olduğu belirlendiğinden, analizlerde gecikme uzunluğu olarak bu değer kullanılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: VAR Modelindeki Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Gecikmeler	AIC	BIC	HQ
0	-2.19	-2.06	-2.15
1	-4.87*	-4.45*	-4.84*
2	-4.41	-3.91	-4.59
3	-3.64	-3.37	-4.34
4	-2.66	-3.11	-4.37
5	-0.86	-2.87	-4.42

İçsel serilerde yapısal bir kırılmanın da varlığının araştırıldığı bu çalışmada; hem düzeyde hem de eğimde kırılmaların varlığı Zivot-Andrews (ZA) birim kök testi uygulanarak ortaya çıkarılmıştır (Tablo 1). Pamuk ve mısır ürünleri GAP'ın faaliyete geçtiği 1995 yılını işaret ederken, ilginç bir şekilde buğday ürünü de hem düzeyde hem de eğimde kırılma varlığı 2006 yılını göstermektedir. Bu bulgulara dayanarak GAP'ın faaliyete başladığı tarihten 2013 yılına kadar etkisi VAR analizlerinde ilave bir nitel değişken olarak bulundurulacaktır. Öte yandan buğday serisindeki 2006 yılı yapısal kırılmanın etkisi dönem uzunluğu (yedi yıl) sınırlı olduğu için VAR sisteminde kullanılmaktan kaçınılmıştır. Ayrıca bu kırılmalar nezdinde buğday serisi hariç diğer içsel serilerde halen durağan olmadığı tespit edilmiştir (Tablo 1). Her ne kadar buğday arz serisi hem düzeyde hem de eğimde kırılmanın araştırıldığı ortamda durağan bir yapı sergiliyorsa da serinin yalnız düzeyde veya yalnız trendde kırılma varlığının araştırıldığı diğer durumlarda serinin durağandırlığı söz konusudur. Bu iki kuvvetli bulguya istinaden buğday arz serisindeki durağanlığa şüphe ile yaklaşmak gerekir. Öte yandan Genelleştirilmiş Dicky-Fuller (ADF) birim kök testleri bu bulguyu doğrularak bu üç içsel değişkenlerin (pamuk, mısır ve buğday) düzeyde birim kök içerdiği fakat birinci farkta I(1) serilerin durağanlaştığı görülmüştür (Tablo 1). Benzer şekilde dışsal değişkenlerin de birinci farkta I(1) durağanlaştığı görülmüştür (Tablo 1). Pamuk, mısır ve buğday üretim arz miktarları serilerinden oluşan her hangi bir doğrusal kombinasyonun da I(1) olması beklenmektedir. Durağan içsel değişkenlere yalın VAR modelinin

uygun olup olmadığı bu değişkenler arasındaki eşbütünleşme derecesine bağlıdır. Eşbütünleşme senaryosunda temelde üç durum vardır. Birinci durumda içsel değişkenler arasında her hangi bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı zaman VAR modeli yapı değiştirilerek birinci farkta VAR modelinin ölçülme zorunluğunu doğurmaktadır, ki bu duruma delta (Δ) VAR modeli de denilmektedir. Diğer ikinci ekstrem durum ise tüm içsel değişken sayısı kadar eşbütünleşme varlığı söz konusu olduğu zaman, ki içsel değişkenlerin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir, arzulanan ilişki düzeyi yalnız VAR modeli ile kurgulanmaktadır. Üçüncü durum ise içsel değişken sayısından daha az bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığında ilave hata düzeltme terimleri uzun dönem ilişkisinden türetilerek Δ VAR modeline dâhil edilerek sistem yanlış boyutlandırılmadan arındırılmaktadır. Örneğin üç adet içsel değişken arasında iki adet eşbütünleşme ilişkisi söz konusu ise ilave iki adet hata düzeltme değişkenleri uzun dönem ilişkisinden türetilerek ilave değişken suretinde Δ VAR denklem sistemine ilave edilmektedir. Bu ilave değişkenler, sistemi yanlış boyutlandırılmadan arındırmakta, tahmincilere tutarlılık, sapmasızlık ve etkinlik özelliklerini yeniden kazandırmaktadır.

Yapılan Johansen-Juselius (JJ) eşbütünleşme testi sonucu, üç içsel tarımsal ürün serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin söz konusu olmadığı ortaya konulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3: Johansen-Juselius (JJ) İz Testi Yardımı İle Eşbütünleşme Testi

$H_0:$ Rank=r	$H_1:$ Rank>r	Öz değer	İz	Hipotez değerleri		
				%10	%5	%1
0	0	0.43	33.91	32.00	34.91	41.07
1	1	0.30	15.89	17.85	19.96	24.60
2	2	0.13	4.46	7.52	9.24	12.97

Her ne kadar JJ testi %5 istatistiki önem düzeyinde üç içsel seri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koysa da %10 istatistiki önem düzeyinde içsel seriler arasında bir uzun dönem ilişkisinden bahsedilebilir. Bu uzun dönem ilişki düzeyi pamuk üretim miktarı referans alınarak normalleştirilirse şu şekilde ortaya konulabilir:

$$\text{Ln}Q_{\text{Pamuk}} = 65.86 - 0.22 * \text{Ln}Q_{\text{Mısır}} + 4.98 * \text{Ln}Q_{\text{Buğday}}$$

Doğal olarak %10 istatistiki önem düzeyi referans alınır, ki bu çok zayıf bir ihtimaldir, hata düzeltme faktörü bu uzun dönem ilişkisinden türetilen ve ilave bir değişken suretinde Δ VAR modelinde diğer değişkenlerle birlikte ele alınacaktır. Bu uzun dönem ilişkisine baktığımızda artan mısır üretim miktarı, pamuk üretim miktarını azaltmaktadır. Ancak, buğday üretim miktarı, pamuk üretim miktarını artırmaktadır. Bu ilişki düzeyi münavebe ekim nöbetine bağlıdır. Bazı alanlarda pamuk/buğday diğer alanlarda pamuk/mısır (genelde silajlık) ekim nöbeti tercih edilirken bu tercih meselesi ürünlerin nisbi kar oranına bağlı değişmektedir. Öte yandan %5 istatistiki önem düzeyi referans alınır, seriler arasındaki eşbütünleşik

olmayan durum VAR modelinin birinci fark cinsinden ölçülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Tablo 3). Bu yeni yapıyı Δ VAR şeklinde ifade edeceğimizi daha önce vurgulamıştık. Δ VAR vektörü Δ VAR vektörünün birinci gecikme değerlerine ve dışsal değişkenlerinin birinci farkının birinci gecikme değerlerinin bir fonksiyonu şeklinde tanımlanır. İçsel değişkenlerimiz doğal logaritma türünden oldukları için her bir değişkenin birinci farkı aslında değişkendeki yaklaşık büyüme oranını ifade etmektedir (örneğin: $\ln y_{1,t} - \ln y_{1,t-1} = \ln(y_{1,t}/y_{1,t-1}) \approx (y_{1,t} - y_{1,t-1})/y_{1,t-1}$). Bu durumda; içsel değişkenlerdeki büyüme oranının kısa dönemde hem kendi gecikmelerinden hem de ilişkili olduğu çapraz içsel değişkenlerin gecikmeli büyüme oranlarından ve dışsal değişkenlerin gecikmeli büyüme değerlerinden nasıl etkilendiğini Δ VAR kullanılarak ortaya konulacaktır. Bu kısa dönem ilişki düzeyi Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Δ VAR Modeli İle Kısa Dönem İçsel Zaman Serilerinin Kendi ve Dışsal Zaman Serileri Arasındaki İlişkinin Tahmin Edilmesi

Değişkenler	Pamuk		Mısır		Buğday	
	Parametre	Std.hata	Parametre	Std.hata	Parametre	Std.hata
Sabit terim	0.021	0.022	0.074**	0.030	0.006	0.017
$\Delta \ln \text{Pamuk}_{t-1}$	-0.262	0.303	-0.331	0.418	-0.392	0.240
$\Delta \ln \text{Mısır}_{t-1}$	0.053	0.213	-0.223	0.295	0.266	0.169
$\Delta \ln \text{Buğday}_{t-1}$	-0.381*	0.222	0.134	0.307	-0.500***	0.176
$\Delta \text{Pamuk-fiyat}_{t-1}$	0.226**	0.084	-0.155	0.116	0.118*	0.066
$\Delta \text{Mısır-fiyat}_{t-1}$	0.198	0.189	-0.276	0.261	-0.259*	0.150
$\Delta \text{Buğday-fiyat}_{t-1}$	-0.554	0.365	-0.352	0.505	-0.116	0.290
$\Delta \ln \text{Yağış}_{t-1}$	0.198	0.137	-0.235	0.189	-0.039	0.109
ΔGAP_{t-1}	0.034	0.148	0.131	0.205	0.155	0.118

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 istatistiki önem düzeylerini göstermektedir.

Pamuk üretim miktarındaki bir dönem önceki iyileşme düzeyi, güncel kısa dönem üretim oranını düşürürken, kısa dönem pamuk üretim miktarındaki büyüme düzeyi, mısırdan pozitif fakat istatistiksel anlamsız, buğdaydan negatif fakat istatistiksel anlamlı düzeyde etkilenmektedir. Pamuk fiyatındaki artış oranı kısa dönem pamuk üretim miktarındaki artış oranını olumlu etkilerken, mısırın fiyatı olumlu fakat istatistiksel anlamsız buğdayın fiyatı olumsuz fakat istatistiksel anlamsızdır. Yağış miktarındaki artış ile GAP sulama sisteminin devreye girmesi ile kısa dönem pamuk arz miktarındaki artış oranına olumlu yansımıştır. GAP değişkeni sistemdeki yapısal değişmeyi doğrulayarak ürünlerin üretim miktarında artışa sebep olmuştur. Mısır üretim miktarı denkleminde sabit terimden başka diğer tüm değişkenler istatistiksel önemsiz bulunmuştur. Buna karşın buğday üretim miktarı denkleminde bir dönem önceki buğday üretim düzeyindeki artış miktarı

şimdiki kısa dönem buğday üretim miktarını istatistiksel olarak düşürürken, pamuk ve mısır fiyatları kısa dönem buğday üretim miktarı üzerinde ters etkilere sahiptir. Pamuk fiyatı, buğday arzı üzerinde olumlu bir etkiye sahip iken bu olumlu etkinin aksine mısır fiyatında görülmemektedir. Ayrıca GAP'ın faaliyete geçmesi ile buğday üretim miktarı oranında bir artış meydana gelmiş fakat bu olumlu faktör istatistiksel önemsiz bulunmuştur.

Ayrıca Granger nedensellik testleri yapılmış ve üç durumda da, üç bağımlı değişken arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi araştırılmış ve ilgili tabloda ortaya konulmuştur (Tablo 5).

Tablo 5: Granger-Nedensellik Wald Testi

Testler	Serbestlik derecesi	F-testi	Pr > F-testi
1: H_0 : Pamuk arz miktarı, mısır ve buğday arz miktarından etkilenmemektedir	2	1.76	0.19
2: H_0 : Mısır arz miktarı, pamuk ve buğday arz miktarından etkilenmemektedir	2	0.31	0.73
3: H_0 : Buğday arz miktarı, pamuk ve mısır arz miktarından etkilenmemektedir	2	6.36	0.006

Pamuk üretim miktarı, mısır üretim miktarından ve buğday üretim miktarından istatistiksel olarak etkilenmez iken, benzer bir durum mısır üretim miktarında söz konusudur. Fakat buğday üretim miktarı hem pamuk hem de mısır üretim miktarından eş anlı bir şekilde etkilenmektedir. Doğal olarak pamuk ve mısır üretim düzeyindeki üreticilerin bireysel kararlarından buğday üretim miktarı etkilenirken ve aynı şekilde münavebe nöbetinde meydana gelecek bir tercih veya değişim durumu da buğday arz miktarında önemli bir etkiye sahip olacaktır.

Analiz uygunluğunun en alt kısmında yer alan nihai bir test ise sistemden türetilen kalıntıların beyaz-gürültü bir yapıya sahip olup olmadıklarının ADF testleri ile test edilmesi gerekir. Δ VAR modelinin kalıntılarının ADF test sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Δ VAR Modelinden Türetilen Kalıntıların ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Düzeydeki değer (sabitsiz ve eğimsiz)
$\Delta \ln \text{Pamuk}$	-4.72***
$\Delta \ln \text{Mısır}$	-3.76***
$\Delta \ln \text{Buğday}$	-3.99***

Not: %5 istatistiksel önem düzeyindeki kritik değer -1.95214'dür.

ADF test sonuçları Δ VAR modelinin sahip olduğu kalıntıları beyaz-gürültülü stokastik bir yapıya sahip olduğunu yansıtmakta ve seçilen modelin uygunluğu hakkında bir kanıt oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişe dayalı ardışık gözlem serilerinin oluşturduğu zaman serilerinin analiziyle elde edilebilen geleceğe yönelik tahmin değerleri, ekonomi, tarım, tıp ve çevre bilimleri gibi alanlarda politika yapımcılarla birlikte diğer paydaşlara da önemli öngörüler sunabilmektedir. Ancak serilerin geçmiş değerlerinin ihtiva ettiği geleceğe dair bilgilerin bir güvenilir projeksiyon olarak ortaya çıkarılabilmesi için serilerin, en uygun kriterler dikkate alınarak en uygun matematiksel modele uyarlanması gerekmektedir. Bu süreç, basit görünse de başlangıçta fark edilmeyen serinin durağan olup olmaması, sahte regresyon ve gözlem serileri arasındaki eşbütünlüşme gibi etkenler nedeniyle serilerin uygun bir modele uyarlanması ve dolayısıyla doğru modelin kurgulanması süreci, iç içe geçmiş işlem basamaklarını kapsayan karmaşık bir yapıya dönüşebilmektedir. Gelecekteki tahmin değerlerine dayanak teşkil edecek doğru ve güvenilir verilerin türetilmesi kadar model seçimi de bir o kadar önem arz etmektedir. Zira, bazı durumlarda model seçimi, Vector Autoregressive (VAR) modelinin, Vector Error Correction (VEC) modelinin seçimini gerektirmesi gibi ilave model ihtiyaçlarını ortaya çıkarabilmektedir. Zaman serisinin boyutu artıkça süreç de daha kompleks hale gelebilmektedir. Bu durumda doğru modelin kurgulanması ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmesi için gösterilen çabalar, pek çok araştırmacı açısından tereddüt duyulan zorlu bir sürecin yaşanmasına yol açmaktadır. Zaman serileri analizi uygulama aşamalarındaki problemler, bilim insanlarını uygun model seçiminde kullanılacak çok sayıda kriterin geliştirilmesi arayışına sevk etmiş ve bu hususta tatmin edici sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışma, Türkiye pamuk, mısır ve buğday sektörlerine dair referans alınan 1980-2013 dönemi zaman serilerinin VAR modeline uyarlanması sürecinin ayrıntılı bir uygulama örneğini oluşturmaktadır. Eldeki zaman serilerin gözlem değerlerinden türetilen verilere VAR modeli uygulanmış, pamuk, buğday ve mısır arz miktarlarının birbirlerine olan tepkileriyle birlikte bazı temel exojen değişkenlere olan tepkileri de ölçülmüştür. VAR Modeli uygulama sürecinde yapılan tüm testler neticesinde yapısal kırılmanın Güneydoğu Anadolu Projesinin devreye girmesi ile gerçekleştiği, serilerin birinci farkta durağan hale geldiği ve referans alınan zaman serilerinin analize elverişli hale geldikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte birinci farkta durağanlaşan referans zaman serileri arasında önemli düzeyde eşbütünlüşme varlığı tespit edilememiştir. Fark modelinde türetilen kalıntıların sıfır ortalama ve sabit bir varyansa sahip olması, değişkenliğin zamandan bağımsız olduğunu göstermektedir. Elde edilen neticeler, referans alınan üç adet tarımsal ürün arasında çift yönlü nedensellikten ziyade tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Bu nedenselliği, pamuk ve mısırdan buğdaya yönelik bir etki olduğu ve bu etki düzeyini daha çok ürünler arasındaki münavebe ekim nöbeti ve ürünlerin nispi değerlerine bağlı olduğu şeklinde ifade etmek mümkündür. Özellikle pamuk fiyatının pamuk arz miktarı üzerinde, pamuk ve mısır fiyatlarının

da buğday arz miktarı üzerinde önemli olduğu bulgusuna varılmıştır. Artan pamuk fiyatının, pamuk arz miktarını tetikleyeceği ve aynı zamanda artan fiyatın, buğday üretim düzeyinde bir artışa sebep olacağını söylemek mümkündür. Bu durumun pamuk/buğday münavebe ekim nöbetini tetikleyeceği öngörülmektedir. Doğal olarak oluşturulacak politikaların pamuk/buğday endeksli olması durumunda daha etkin ekonomik sonuçlara ulaşacağı değerlendirilmektedir. Her ne kadar dışsal bir değişken olarak analize dâhil edilen GAP'ın faaliyete geçmesiyle, pamuk, buğday ve mısır üretim düzeyinde olumlu bir fark ortaya çıkmışsa da, bu fark istatistiksel olarak kayda değer bulunmamıştır. Bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalarda, zaman serilerinin boyutunun artırılması ve varsa zaman boyutunda ortaya çıkmış yapısal değişmelerin (kırılmaların) de sisteme dâhil edilmesi suretiyle, serilerin gözlem değerlerinin ihtiva ettiği bilgilere bağlı olarak ne tür bir çözüm yoluna başvurulması gerektiği detaylı olarak araştırılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adhikari, R., ve Agrawal, R. K. (2013). *An Introductory Study On Time Series Modeling and Forecasting*. Germany, LAP Lambert Academic Publishing. arXiv preprint arXiv:1302.6613.
- Allen, P.G., ve Fildes, R. (2005). Levels, Differences and ECMs – Principles for Improved Econometric Forecasting. Publishing *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 67, 881-904.
- Allende, H., Ulloa, G. ve Allende-Cid, H. (2014). Prediction intervals in linear and nonlinear time series with sieve bootstrap methodology. İçinde J.Beran, Y.Feng ve H.Hebbel (Editörler), *Empirical Economic and Financial Research* (s. 255-273). Springer, Cham.
- Brockwell, P.J., ve Davis, R.A. (2002). *Introduction to Time Series and Forecasting*. Springer Texts in Statistics, 2nd Edition. New York, Springer.
- Brooks, C. (2008). *Introductory Econometrics for Finance*, Second Edition. New York, Cambridge University Press.
- Clements, M.P., ve Hendry, D.F. (2005). An Overview of Economic Forecasting. İçinde M.P.Clements ve D.F. Hendry (Editörler), *A Companion to Economic Forecasting* (s. 1-18). Blackwell Publishing.
- Dahlhaus, R. (2012). Locally stationary processes. İçinde T.S. Rao, S.S. Rao ve C.R. Rao (Editörler), *Handbook of statistics* (s. 351-413). Elsevier. North Holland Publication.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of The American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. New Jersey, John Wiley & Sons Inc.
- Enders, W. (2009). *Applied Econometric Time Series, 3rd Edition*. Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons Inc.
- Franses, P., Dijk, D. ve Opschoor, A. (2014). *Time Series Models for Business and Economic Forecasting* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3): 424-438.
- Granger, C.W.J. ve Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2, 111-120.
- Gujarati, D.N. ve Porter, D.C. (2008). *Basic Econometrics. 5th Edition*. New York, McGraw Hill Inc.
- Hayashi, N. (2005). Structural Changes and Unit Roots in Japan's Macroeconomic Time Series: Is Real Business Cycle Theory Supported. *Japan and the World Economy*, 17(2), 239-259.
- Heij, C., Heij, C., de Boer, P., Franses, P. H., Kloek, T. ve van Dijk, H. K. (2004). *Econometric methods with applications in business and economics*. Oxford University Press.
- Hill, R.C., Griffiths, W.E. ve Lim, G.C. (2011). *Principles of Econometrics*, Fourth Edition. Hoboken, NJ. John Wiley & Sons Inc,
- Kennedy, P. (2008). *A Guide to Econometrics*, Sixth Edition. Malden, MA, Blackwell Publishing.
- Kirchgassner, G., ve Wolters, J. (2007). *Introduction to Modern Time Series Analysis*. Berlin Heidelberg, Springer-Verlag.
- Lawrance, K.D., Kleinman, G., ve Lawrance, S.M. (2014). Time Series Models to Predict the Net Asset Value (NAV) of an Asset Allocation Mutual Fund VWELX. İçinde Cheng-Few Lee and John C. Lee (Editörler), *Handbook of Financial Econometrics and Statistics* (s. 2445-2460), Springer – Verlag New York Inc.
- Lütkepohl, H. (2004a). Univariate Time Series Analysis. Themes in Modern Econometrics. İçinde H. Lütkepohl and M. Kratzig (Editörler), *Applied Time Series Econometrics* (s.8-85), New York, Cambridge University Press.

- Lütkepohl, H. (2004b). Vector Autoregressive and Vector Error Correction Models. Themes in Modern Econometrics. İçinde H. Lütkepohl and M. Kratzig (Editörler), *Applied Time Series Econometrics* (s.86-158), New York, Cambridge University Press.
- Maddala, G.S. (1992). *Introduction to Econometrics*. Second Edition, New York, Macmillan Publishing Company,
- Mills, T.C., ve Markellos, R.N. (2008). *The Econometric Modelling of Financial Time Series, Third edition*. New York, Cambridge University Press.
- Sims, C.A. (1972). Money, Income, and Causality. *The American Economic Review*, 62(4), 540-552.
- Sims, C.A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (2001). Vector Autoregressions. *The Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 101-115.
- Tarı, R., ve Bozkurt, H. (2006). Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin VAR Modelleri İle Analizi. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 4, 12-28.
- Tsay, R.S. (2014). *Multivariate Time Series Analysis With R and Financial Applications*. Hoboken, New Jersey , John Wiley & Sons Inc.
- Watson, M.W. (1994). Vector Autoregressions and Cointegration. İçinde R.F. Engle and D. McFadden (Editörler), *Handbook of Econometrics* (s. 2843-2915). Amsterdam, Elsevier Science B.V.
- Wei, W.W.S. (2006). *Time Series Analysis Univariate and Multivariate Methods*. Second Edition, Pearson Addison Wesley Publishing.
- Wooldridge, J.M. (2013). *Ekonometriye Giriş 1 – Modern Yaklaşım* (Introductory Econometrics A Modern Approach). South Western, Çev. E. Çağlayan, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Wu, Y. ve Zhou, X. (2014). VAR Models: Estimation, Inferences and Applications. İçinde Cheng-Few Lee and John C. Lee (Editörler), *Handbook of Financial Econometrics and Statistics* (s. 2077-2091), Springer – Verlag New York Inc.
- Yavuz, F., Bilgic, A., Terin, M. ve Guler, I.O. (2013). Policy Implications of Trends in Turkey’s Meat Sector With Respect to 2023 Vision. *Meat Science*, 95 (4), 798–804.
- Zivot, E., ve Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.
- Zivot, E., ve Wang, J. (2006). *Modelling Financial Time Series with S-PLUS*, Second Edition. NY, Springer-Verlag.

YAVAŞ (SLOW) TURİZM'İN SAĞLIK TURİZMİNDEKİ YERİ

Gülşah ÇİFTÇİ¹, Ali Osman UYMAZ²

GİRİŞ

Tüketimin ve ürün çeşitliliğinin hızla arttığı dünyamızda “hızlı yaşam” benimsenmeye başlanmıştır. Hızlı yaşam tanımı yapılabilir ve fast fashion, fast food gibi alt boyutlarının olduğu vurgulanabilir. Azalan üretim ve artan tüketim miktarı insanları hızlı yaşam mekanları oluşturmaya yöneltirken; el emeğiyle, makinesiz, yerli ve değiştirilmeyen öz değerinde kalan ürün miktarını azaltmıştır. Aynı zamanda değişmeyen, dünya genelinde tek tip şehir mimarisinin hâkim olmasına neden olmuştur. Sürekli tüketim; doğal ürünlerin üretimini azaltmaya devam ediyorken hava kirliliğini, yeşil alanların yok edilmesini, suların kirlenmesini artırmıştır.

İnsanların modern hayata ayak uydurmak ve uyum sağlayabilmek için benimsedikleri yaşam biçimleriyle; performans hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaları, bir işi çabuk bitirmek için çabalamaları, zaman yönetimi baskısı ile hızlı besinler tüketmeleri, sanayileşen toplumlarda çalışmak veya yaşamak zorunda olduklarından kirli havayı solumak zorunda olmaları birçok insanda depresyon, kalp ve akciğer rahatsızlıkları, vb. hem fiziki hem de ruhsal hastalıklara neden olabilmektedir.

Sağlığın bireyler ve toplumlar için ön planda olması ve değişen dünya ile hayatımıza giren yeni hastalıkların artışı, gelişen teknolojiyle üretilen modern sağlık cihazları, bilgiye erişimin kolaylaşması ile hastaların bilinçlenmesi, ulaşım araçlarının artışı ve seyahat etmenin kolaylaşması gibi etkenler sağlık için kişilerin seyahatini faaliyete dönüştüren faktörler ile ‘sağlık turizmi’ faaliyeti başlanmıştır. Hızlı yaşam ve etkilerinden kurtulmak, doğal ortamlarda doğal ürünler ile

¹ Doktora Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Turizmi, Antalya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-8750-7503, mail: ciftcigulsahh@gmail.com

² Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Antalya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2572-0085, mail: ali.uymaz@alanya.edu.tr

beslenmek isteyen insanlar ise ‘yavaş şehirler’e yönelip ‘yavaş turizm’ faaliyetini başlatmışlardır. (Ünal, 2016).

A. SAĞLIK TURİZMİ

Sağlık turizmi; bireylerin sağlıklarını korumak, hastalıklarını tedavi ettirmek veya rehabilite etmek için yaptıkları sınır ötesi seyahatleri kapsamaktadır (Ozsari & Karatana, 2013). Sağlık turisti; turizm amacıyla gittiği şehirde sağlık hizmeti alan değil de özellikle sağlığı için başka ülkelere seyahat eden kişilerdir (NaRanong & NaRanong, 2011). Sağlık amacı dışında kozmetik operasyon amacıyla da buldukları ülkeden başka ülkelere seyahat eden kişiler de bu kapsama dahildir. Ancak tatil süreleri içerisinde geçirdikleri kaza veya hastalıkların tedavisi için sağlık hizmeti almış kişiler turistin sağlığı kapsamına dahil olmaktadır.

Türkiye sağlık turizmi yapabilen ve gerek coğrafi şartları gerekse de tıbbi fırsatlarıyla adından bahsettirebilen şanslı ülkelerdendir. Türkiye Sağlık Bakanlığı, sağlık turizmini 4 sınıfa ayırmıştır. Bunlar; medikal, termal ve spa- wellness, engelli, yaşlı turizmidir (Tontuş, 2010).

1. Medikal Turizm

Medikal turizm; Tıbbi uygulamalar veya cerrahi müdahaleler yoluyla kişinin sağlığına kavuşabilmesi için ikamet ettiği ülke dışında başka bir ülkeye yaptığı seyahati kapsamaktadır (Carrera & Bridges, 2006). Medikal turizm kapsamında hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla yapılan kalp cerrahisi, diş tedavisi, sağlık taraması vb. uygulamalar pratisyen hekimler tarafından yapıldığı gibi, karmaşık cerrahi operasyonlar içeren prosedürler ile uzman hekimler tarafından da yapılabilmektedir (Lee & Spisto, 2007).

2. Termal ve Spa-Wellness Turizmi

Termal turizm, diğer adıyla kaplıca turizmi belirli bir derecenin üzerindeki mineralli sularla yapılan çeşitli tedavi türlerini kapsayan, (kür, inhalasyon, fizik tedavi, banyo, içmeler, vs.) dinlenme amacıyla da yapılan turizm türüdür (Erdoğan & Aklanoğlu, 2008). Spa-wellness; sağlıklı yaşam için iyileştirici ve koruyucu faaliyetleri kapsamaktadır ve genelde sağlıklı kişiler tarafından yapılan bu faaliyetler sağlığı korumak amacıyla; beden, ruh, zihin bütünlüğünü amaçlamaktadır (Stănculescu, Diaconescu, & Diaconescu, 2015).

3. Engelli Turizmi

Dünya nüfusunun yaklaşık %15’i engellilik yaşamakta ve bu durum yaşlanma veya hastalıklara bağlı olarak artmaya devam etmektedir. Erişilmeyen ve engellerin yaşamına uygun olmayan ortamların varlığı engelli bireylerin diğer bireyler gibi tam ve eşit yaşamalarına engele teşkil etmektedir (WHO, 2021). Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşabilmelerinde birtakım engeller bulunmaktadır ve bunlar sağlık personellerin tutumu, sağlık kurumlarındaki fiziksel engeller, mali engeller ve iletişim engelleridir (WHO, 2020). Bu engellerin ortadan kaldırılması,

engelli bireylerin de faydalanabileceği şekilde sağlık cihazlarının tasarlanması ve personellerin eğitilmesi sağlık turizmi kapsamında engelli bireylerin tercih edecekleri kurumların niteliğini artıracaktır.

4. Yaşlı Turizmi

Yaşlanan nüfusun artışı sağlık harcamalarının artışı ile doğru oranda artmaktadır. Hastanelerdeki uzun bekleme süreleri ve maliyetler de sağlık turizmi faaliyetlerini arttırmaktadır. Ülkemiz de yaşlı turizmi ve yaşlı bakımı hakkında çalışmalara başlamış olup; sağlıklı yaşlı bakımı, kronik hastalıklara sahip yaşlı bakımı, rehabilitasyon ve tedavi öncelikli yaşlı bakımı, palyatif (termal dönem) yaşlı bakımı alanlarında personel yetiştirerek hizmet sunmaktadır (Tontuş, 2010).

B. YAVAŞ (SLOW) TURİZM

Yavaş turizm kavramı; insanlar, kültürler, yerel yemekler, çevre ve miras ile otantik ilişkileri içeren anlamına gelmektedir (Caffyn, 2012).

Yavaş turizm, yapılan her etkinliğin, pişirilen her yemeğin, yapılan her seyahatin; yavaş yavaş, doğaya zarar vermeden, en doğal haliyle yapıldığı, en az karbon salınımının gerçekleştiği ve faaliyetlerin zaman süresiyle kısıtlanmadığı, hazır ve doğal olmayan ürünlerin tüketilmediği ulaşımın trenle, bisikletle ya da yürüyerek sağlandığı, trafik ya da koşuşturma sıkıntısından uzak doğayla iç içe ortamlarda yapılan küreselleşmeye karşı oluşturulmuş, yerelliği ve doğallığı savunan bir turizm faaliyetidir. Yavaş turizm terimi yeni bir kavram olup (Oh vd., 2016), kitle turizmine alternatif (çevreyi, toplumu, ekonomiyi destekleyen) bir tür olarak son on yılda önem kazanmıştır (Conway & Timms, 2010).

Yavaş turizmde amaç; turistleri insana, destinasyona ve yerel kültüre bağlamaktır (Moira, Mylonopoulos, & Kondoudaki, 2017). Yavaş turizm, grup seyahatlerinden ziyade bağımsız seyahat etmeyi teşvik etmekte (Cosar & Kozak, 2014), turistlerin sık sık seyahat etmesini değil gittikleri destinasyonda daha uzun süre kalıp yerel kaynak ve üretimi tercih etmelerini ve daha kısa mesafeli yolculuklar yapmalarını savunmaktadır (Caffyn, 2012; Losada & Mota, 2019).

1. Yavaş Turizmin Tarihçesi

Yavaşlık olgusu son 35 yıldır kullanılan ve birçok değişikliğe uğrayan yeni bir terimdir. Bazı yazarlara göre yavaşlık terimini ilk kez Krippendorf kullanmıştır (Zielińska-Szczepkowska, 2020) ve “Zaman makinesini kapatın. Saati çıkar. Zaman baskısından, son teslim tarihinden ve gündemden kurtulun. Zamandan kaçış” terimlerinden bahsetmiştir (Krippendorf, 1987; Zielińska-Szczepkowska, 2020).

Yavaş hareketini başlatan, 1986’da Roma’da açılan McDonald’s’a karşı olan İtalyan yemek eleştirmeni Carlo Petrini’dir (Petrini, 2001). Petrini gıda anlamında yaşamın McDonaldlaştırılmasına karşı çıkararak; herkesin lezzetli, sağlıklı ve yerel yemekler yemeğe hakkı olduğunu savunmuştur ve kendisi tarafından kurulan Slow

Food Hareketi Derneği üç yıl içinde Uluslararası Sivil Toplum Örgütü (Slow Food International)’ne dönüşmüştür (Bâc, 2013).

1980’lerin sonlarına doğru yavaş yemek hareketi ‘yavaş şehirler’ fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu durum zamanla “yavaş düşünme, yavaş okuma, yavaş yönetim, yavaş bilim, yavaş eğitim, yavaş turizm, yavaş seyahat, yavaş şehir ve yavaş tasarım” gibi birçok alanda yayılım göstererek daha büyük bir sosyo-kültürel modelin parçası olan “Yavaş Hareket” adını almıştır (Bastenegar, 2020).

2. Yavaş Turizmin Amacı, Özellikleri ve Boyutları

Yavaş turistlerin yavaş turizm faaliyetini gerçekleştirirken hedeflediği amaçlar; huzur ve sakinlik istemek, günlük yaşamdan ve stresten uzaklaşmak, özgürce hareket etmek, rahatlayıp dinlenmek, kendini ödüllendirmek, yeni insanlar tanıyıp yeni yerler keşfetmek, yerel kültür ve yerel etkinliklerde yeni deneyimler kazanmak, maceralara atılmak ve harcayacağı zamanı özgürce kendisi belirlemektir (Sutthitep, Akkarangoon, & Ungpansattawong, 2016).

Yerellik, düşük karbon salınımı, üretici dostu, yavaş seyahat, doğaya saygı, yerel marka, macera, halkla içi içe olma ve uzun süre konaklama yavaş turizmin özelliklerindedir.

Yavaş turizm boyutları Dall’Aglıo’nun sınıflandırmasına göre şu şekildedir (Dall’Aglıo, 2011);

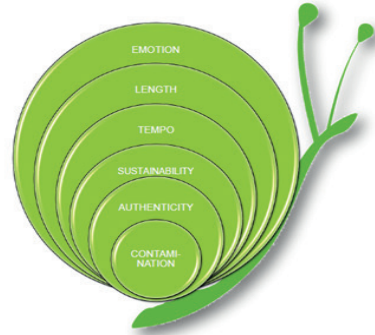
Etkileşim: “Contamination” kelime anlamıyla bulaşma ve kirlenme anlamlarını taşısa da boyut açıklamasında kişilerin birbirleriyle etkileşim içinde olmalarını, insanların verimli değişimde bulunmalarını kastetmektedir.

Özgünlük (Otantiklik): “Authenticity” boyutunda; kendine özgü karakteristik olan, yapaylıktan uzak, kültür ve geleneklerle bir bütün olan deneyimlerden bahsedilmektedir.

Sürdürülebilirlik: “Sustainability” boyutunda; yerelliği bozmadan, karşılıklı misafir ve yerel halk için uygun ve adil olan, ekolojik dengenin devamının sağlandığı uzun vadeli bir yaklaşıma değinilmektedir.

Zamanlama: “Tempo” bu boyutta hem misafirler hem de organizatörler için doğru zamanı ayarlayabilme ve üstesinden gelme amacı vardır. Sunulacak hizmetlerin açılış zamanına göre planlanması ve bu planlanmanın yapılması, organize edilmesi ve değerlendirilmesi turist ve halk için zaman deneyimine uygun rahatlık sağlayacaktır.

Süre: “Length” uzunluk anlamına gelen bu kelimeyle amaçlanan; yavaş turizm ürünlerinin organize edilmesi, sunulması ve turist miktarına değil geçirdiği günlerin kalitesi ve süresiyle ilgilenmektir.

Kaynak: (Dall’Aglıo, 2011)

Duygu: “Emotion” son boyut olan duygu boyutu; gelen misafirlerin unutamayacağı anlar yaşamalarını sağlayacak deneyimlere sahip olmaktadır.

3. Slow Food (Yavaş Yemek)

Slow Food hareketi 1986 yılında Carlo Petrini önderliğinde İtalya’da McDonald binasının önünde Fast Food hareketine karşı başlatılmış bir harekettir (Petrini, 2001). Amacı kültürel gelenekleri, gastronomik zevkleri, iyi yemekleri ve yavaş hayat temposunu savunmaktır (Slow Food, 2015). Fast Food terim olarak hızlıca pişirilip servis edilen önceden ısıtılmış veya önceden pişirilmiş yiyeceklerin paketli hallerle sunulmasını ifade etmektedir (Ngozika & Ifeanyi, 2018).

Slow Food felsefesi; kendileri için, kendilerini yetiştirenler için ve gezegen için iyi olan yiyeceklere erişebilecekleri dünyayı oluşturabilmektir ve ‘iyi, temiz, adil’ olmak üzere birbirleriyle bağlantılı üç ilke üzerine kurulmuştur. Bu ilkelere kısaca değinmek gerekirse; “İyi” kavramıyla, yiyeceklerin sağlıklı, kaliteli ve lezzetli olması kastedilirken; “Temiz” kavramıyla, üretilirken çevreye zarar vermeden üretilmesi; “Adil” kavramıyla da tüketicilerin erişebileceği fiyatlar, üreticiler için de adil koşulların ve ödemenin olması kastedilmektedir (Slow Food, 2015a).

Slow food; yiyeceklerin doğadan en organik haliyle karşılanması, yavaş yavaş pişirilmesi ve yavaş yavaş tadının çıkarılarak yenilmesi tanımlarının tümünü kapsamaktadır. Slow food turları ise; insanların üreticilerle bir araya gelip organik besinleri ve yöreye özgü lezzetleri yerinde tatmalarını, turistlerin yerel halkın yaşayışını görüp onlarla aynı ortamlarda bulunmalarını sağlayan turlardır (Slow Food, 2021b). Çeşitli seyahat turlarıyla gerçekleştirileceği gibi bireysel de gerçekleştirilebilmektedir. Dünyaca ünlü slow food turlarının ilki Avusturya’nın Karintiya eyaletinde gerçekleştirilmiştir (Slow Food, 2021a). Türkiye’de ise; ilk slow food köyü İzmir’in Çeşme ilçesine bağlı Çeşme Köyleri semtinde bulunan Germiyan Köyü’dür ve buraya ziyaretler gerçekleştirilmektedir (Demir, 2021).

3.1. Slow food hareketinin insan sağlığına etkileri

Organik ve yavaş pişmiş yiyecekleri öneren bu hareket doğal beslenmenin önemli olduğunu savunmaktadır. Organik ürünlerde var olan mineral, vitamin, omega-3 vb. elementler; konvansiyonel ürünlerdekinden daha yüksektir ve yapılan araştırmalarda organik ürünlerle beslenen kişilerin sağlık durumlarının daha iyi olduğu gözlemlenmiştir (Mie vd., 2017). Organik ürünlerin tüketiminin akut hastalıkları (preeklamps, hipospadias) ve aynı zamanda obezite riskini azalttığı görülmüştür (Barański, Rempelos, Iversen, & Leifert, 2017). Litvanyalı sporcular üzerine yapılan bir çalışmada organik ürün tüketen sporcuların kendi sağlıkları hakkında olumlu yorum yaptıkları görülmüştür (Baranauskas vd., 2015).

Çevre bilincinin artmasıyla da sağlık için güvenilir organik gıdalara yönelmede istekler artmış ve bu durum organik ürünleri gıda sektöründe en çok büyüyen sektör haline getirmiştir (Pereira, Lima-Filho, Maciel, & De Oliveira 2015) this study aimed to identify the most significant socioeconomic variables that influence

the frequency of organic products consumption, and for that, it was based on a quantitative-descriptive study with a probability sample of 400 individuals, residing of the urban area of Campo Grande/MS, Brazil, responsible, alone or not, for food purchasing in family. As a tool for data collection, was used a structured questionnaire developed from socioeconomic variables and frequency of consumption of organic products. For the data analysis was performed statistical/econometric tests with the STATA 11.0 statistical software, using Multinomial Logit model (MNL). Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu (IFOAM) organik tarımı desteklemek üzere kurulmuş 120 ülkeden 800'den fazla üye ile devamlılığını sağlamaktadır (IFOAM, 2021a). Kuruluşun sağlık ilkesi kapsamında amacı; koruyucu sağlık hizmetlerine ve esenliğe katkı sağlamak için yüksek kaliteli ve besleyici gıdaların üretimini sağlamaktır (IFOAM, 2021b).

Sağlık turizminde koruyucu ve esenlik amacıyla yapılan seyahatler termal ve spa-wellness kategorisinde incelenmektedir. Organik ürünler ile doğal ortamlarda benimsenen yaşam biçimi sağlık turizmi kapsamında değerlendirilerek faydalanılabilir.

4. Yavaş Şehir- Sakin Şehir (CittaSlow)

CittaSlow kelimesi; İtalyanca'da şehir anlamına gelen 'Citta' ve İngilizce'de yavaş anlamına gelen 'Slow' kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Türkçe'de ise yavaş şehir veya sakın şehir olarak adlandırılmıştır.

Yavaş şehir (CittaSlow) hareketi; Greve In Chanti kentinin eski belediye başkanı olan Paolo Saturnini'nin yaşam kalitesini artırmak amacıyla kentlerin değerlendirilmesi ve farklı bir kalkınma modeli ortaya koyması fikriyle 1999 yılında ortaya çıkmış ve ulusal bir boyuta ulaşmıştır. İtalya'nın 3 kentinin belediye başkanları; Francesco Guida (Bra), Stefano Cimicchi (Orvieto), Domenico Marrone (Positano) ve Slow Food Başkanı Carlo Petrini tarafından bu idealler kısa zamanda benimsenmiştir (Semens & Freeman, 2012).

Kasım 2021 itibarıyla "Cittaslow International" resmi sitesinde açıklanan listede Dünya genelinde 32 ülkede, Türkiye'de 21 kent olmak üzere toplamda 283 kent CittaSlow ilan edilmiştir (Cittaslow International, 2021). Ayrıca 2021 yılının haziran ayında toplanan CittaSlow Genel Kurulu'nun kararı ile dünyanın ilk 'CittaSlow Metropol' kenti İzmir olmuştur ve metropolün mahallelerinin 'Sakin Mahalle' projesi kapsamına alınması için ilk toplantı Eylül ayında İzmir Ekonomi Üniversitesi İletişim Fakültesinde Cittaslow International Genel Sekreteri Pier Giorgio Oliveti, araştırmacı Dr. Andrea Calori ve proje ekibiyle gerçekleştirilmiştir (İEÜ, 2021).³

3 Öneri: dünyanın ilk cittaslow metropolü seçilen İzmir ile ilgili yapılan haber linklerinden birkaçı ;

1. <https://sukufe.net/izmir-dunyanin-ilk-metropol-cittaslow-sakin-sehir-kenti-secildi/>

2. <https://www.yurtcihaberler.com/dunyanin-ilk-cittaslow-metropolu-izmir-italyada-anlatildi/>

3. <https://www.umke.org/yurt/tunc-soyer-italya-da-dunyanin-ilk-cittaslow-metropolu-izmir-in-yol-haritasini-anlatti-h45531.html>

4.1. Yavaş şehir kriterleri ve sağlığa etkileri

Bir kentin veya yerin CittaSlow seçilmesi için “CittSlow Birliği” tarafından 7 alt başlıkta 72 kriter belirlenmiştir. Belediyeler gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra belirlenen kriterlerin yer aldığı belgeler ile başvuruda bulunmaktadır. Bu belgelerdeki kriterlerden, bir asteriks (*) ile belirtilenler zorunlu olanlar; iki asteriks (**) ile belirtilenler ise geleceğe yönelik taahhütlerdir (cittaslowturkiye, 2014). Başlık, kriterler ve sağlığa etkileri şu şekildedir;

4.1.1. Çevre Politikaları

Çevre politikaları, bir yerin sakin şehir olabilmesi için gerekli olan şartları taşımaktadır ve bu şartları taşıyan kentler sürdürülebilirlikle üyelik sürecinin devamını sağlayacaktır. Kriterler;

Tablo 1. Çevre politikaları

1. Hava temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi *
2. Su temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi *
3. Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması
4. Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması *
5. Endüstriyel ve evsel kompostlamanın desteklenmesi
6. Kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması *
7. Binalarda ve kamu kullanım alanlarında enerji tasarrufu
8. Kamunun yenilebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi
9. Görsel kirliliğin ve trafik gürültüsünün azaltılması
10. Kamusal ışık kirliliğinin azaltılması *
11. Hane başına düşen elektrik enerjisi tüketimi
12. Biyoçeşitliliğin korunması

Çevre politikası kriterleri incelendiğinde; özellikle su ve hava temizliğinin uygun görülen parametrelerde olması, biyoçeşitliliğin korunması ve insanların sağlıklı hallerinin devamına destek niteliğinde olabileceği veya bu kriterlerin olmadığı durumlarda görülen hastalıklardan da korunabileceği düşünülmektedir.

4.1.2. Altyapı Politikaları

Altyapı politikaları ile şehrin daha rahat bir şehre dönüştürülmesi, daha rahat ulaşımın sağlanması amaçlanmıştır. Kriterler;

Tablo 2. Altyapı politikaları

1. Kamu binalarına bağlı verimli bisiklet yolları
2. Mevcut bisiklet yollarının araç yollarıyla kilometre üzerinden karşılaştırılması *
3. Metro ve otobüs durakları gibi aktarma merkezlerinde bisiklet park yerleri
4. Özel taşıt kullanımına alternatif olarak eko ulaşım planlanması * (Elektrikli otobüs, dik yokuşlarda yürüyen merdivenler vb.)
5. Engellilere yönelik mimari engellerin kaldırılması *
6. Aile hayatı ve hamile kadınlar için girişimler * (Kent merkezlerinde ve/veya hastanelerde hamileler için özel park yeri ayrılması gibi)
7. Sağlık hizmetlerine onaylanmış ulaşılabilirlik
8. Kent merkezlerinde malların sürdürülebilir dağıtımı (Tarihi kent merkezlerinde mal dağıtımı için havayı kirleten araçlar yerine elektrikli veya motorsuz taşıtlar gibi kirlilik yaratmayan taşıtların tercih edilmesi)
9. Şehir dışında çalışan şehir sakinlerinin oranı *

Altyapı kriterlerinin sağlandığı yerler için özellikle engellilere yönelik olarak şehrin daha engelsiz şekilde inşa edilmesinin sağlanması ve sağlık kuruluşlarına ulaşımın kolaylaştırılması, engelli turizm kapsamında değerlendirilebilir. Aynı zamanda bisiklet yollarına verilen önem ile kişilerin bisiklet kullanımına teşvik edilmesi, hareketsiz yaşayan insanların hareket etmeye yönlendirilmesi durumu, sağlığın korunması kapsamına dahil edilebilir.

4.1.3. Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları

Kentsel yaşam kalitesi politikalarının amacı; kenti de kentte yaşayan insanları da iyileştirmek ve güzelleştirmektir. Kentin olumlu yönde gelişiminin sağlanması ve bu durumun insanlara olumlu yansımaları planlamıştır. Kriterler şunlardır:

Tablo 3. Kentsel yaşam kalitesi politikaları

1. Kentin direnci için planlama ** [1]
2. Kente ait değerlerin iyileştirilmesi, kent merkezlerinin ve kamu binalarının değerlerinin artırılması için programlar * (Sokak mobilyaları, turizm levhaları, kentsel peyzaj ve korunması)
3. Verimli bitkiler ve meyve ağaçları kullanılarak sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi ve/veya oluşturulması **
4. Kentsel yaşanabilirliğin artırılması (Kentın daha yaşanabilir olması için çalışmalar yapmak. Örnek olarak işe gidiş ve çıkış saatlerinde oluşan trafik sıkışıklığını azaltmak için okulların veya kamu kurumlarının mesai saatlerini kaydırmak. İş yerlerinde kreş açılmasını teşvik etmek de örnek verilebilir)
5. Marjinal alanların tekrar değerlendirilip kullanılması *
6. Vatandaşlara ve turistlere yönelik interaktif hizmetlerin geliştirilmesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılması *
7. Sürdürülebilir mimari için hizmet masası oluşturulması * (Biyomimari vb.)
8. Kentin internet ağına sahip olması * (Fiber optik, kablosuz sistemler)
9. Kirliticilerin izlenmesi ve azaltılması * (Gürültü, elektrik sistemleri vb.)
10. Tele çalışmanın geliştirilmesi (Bilgisayar bağlantısıyla evden çalışma)

11. Kişisel sürdürülebilir kentsel planlanmanın teşviki (Pasif ev vb.)
12. Sosyal altyapıyı desteklemek
13. Kamusal sürdürülebilir kentsel planlamanın teşviki * (Pasif ev vb)
14. Kent içindeki kullanışlı yeşil alanların verimli bitkiler ile değerlendirilmesi **
15. Yerel ürünlerin ticarileşmesi için alanların yaratılması *
16. Atölyelerin korunması ve değerlerinin artırılması – doğal/yerel alışveriş merkezlerinin yaratılması * (Tarihi kent merkezlerinde yer alan geleneksel kasap, fırın, bakkal vb. dükkanların desteklenmesi)
17. Yeşil alanlarda kullanılan beton miktarı (Metre küp olarak)

[1] Kentin direnci için yapılacak planlamada; binalardaki enerjilerin tüketimini azaltmak, petrol ürünlerinin kullanımını azaltmak, verimli, karbon emisyonunu çekebilen yerel bitkiler dikmek, suyun gereksiz yere kullanımını azaltmak vb. çalışmalar fikir amacıyla CittaSlow Türkiye resmi sitesinde sunulmuştur (cittaslowturkiye, 2014e).

Kentsel yaşam kalitesi politikalarında kentnin direnci için artırılacak yeşil alanların varlığının özellikle çocukların bilişsel gelişimi üzerinde olumlu etkilerinin olduğu (Reuben vd., 2019), çalışan insanların; memur veya atölye çalışanları üzerinde olumlu etkilerinin olduğu (Andersson-Sköld vd., 2018), fiziksel aktivitelere teşvik sağladığı (Tsai vd., 2019) ve genel olarak insanların hem ruhsal (Van den Berg vd., 2016) hem de fiziksel sağlıklarını güçlendirdiği bilinmektedir (Nguyen, Astell-Burt, Rahimi-Ardabili, & Feng, 2021).

Yapılan araştırmalarda halkın yüksek gürültüye maruz kalmasının ve bunu trafikte yaşamasının psikolojik rahatsızlıklara neden olduğu görülmektedir (Hakzah, Pawelloi, Nasir, & Hamzah, 2020). Gürültülerin azaltılması ve kentnin trafik sıkışıklığının önlenmesine yönelik kriterler ile halkın psikolojik rahatsızlarının önüne geçilebilecektir.

Ayrıca tele çalışmanın geliştirilmesiyle evden çalışmanın genişletilmesi sonucunda; çalışanlar yolda geçirdikleri vakitlerde daha fazla uyuyup ya da kendilerine daha fazla vakit ayırarak aynı zamanda yöneticilerine daha rahat ulaşarak işten elde ettikleri verimi artırabilip daha pozitif bir psikolojiyle işlerine devam edebileceklerdir (Amano, Fukuda, Shibuya, Ozaki, & Tabuchi, 2021) Poisson regression was used to examine prevalence ratio and 95% confidence intervals for employees' work engagement. We analyzed 15,670 individuals (11,894 of whom did not work from home and 3776 of whom worked from home.

Özetle kentsel yaşam kalitesinin iyileştirilmesiyle toplumun rahatlık seviyesi artacağı ve refah hayat süren toplumda ruhsal ve fiziksel iyileşmeler görüleceği düşünülmektedir. Bu açıdan bu politika sağlığın korunması, hastalığın iyileştirilmesi veya rehabilite edilmesine de hizmet sunacaktır.

4.1.4. Tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar

Tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalarla; çiftçinin, üreticinin ve tüketicinin ortak kazançlarının sağlanması yerelliğin desteklenmesi ve artırılması amaçlanarak hazırlanmıştır. Kriterler şu şekildedir:

Tablo 4. Tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar

1. Agroekolojinin geliştirilmesi ** (Yerel ürünlerin sertifikalandırılması, kültür müzeleri kurulması) [2]
2. El yapımı ve etiketli veya markalı esnaf/sanatkâr ürünlerinin korunması *
3. Geleneksel iş tekniklerinin ve zanaatların değerinin artırılması *
4. Kırsal bölgede yaşayanların hizmetlere erişimini artırarak kırsal bölgelerin değerini arttırmak * (Bölgedeki halkın hizmetlere ulaşımını arttırmak)
5. Kamuya ait restoranlarda (okul kantinleri, aş evleri vb) yerel, mümkünse organik ürünlerin kullanılması *
6. Kişisel kullanımda ve yemek sektöründe tat eğitimlerinin verilmesi ve mümkünse organik yerel ürünlerin kullanılmasının teşvik edilmesi *
7. Yerel ve geleneksel kültürel etkinliklerin korunması ve değerlerinin artırılması *
8. Otel kapasitelerinin artırılması * (Yatak sayısının nüfusa yıllık oranının değerlendirilmesi)
9. Tarımda GDO kullanımının yasaklanması
10. Önceden tarım için kullanılmış alanların kullanımı hakkındaki imar planları için yeni fikirlerin varlığı

[2] Agroekoloji; gıda sisteminin hem ekolojik hem ekonomik hem de sosyal bütün bölümlerine sürdürülebilirliği getiren araştırma, eğitim, değişim ve eylem uyumudur. Toprak ekosistemini koruyarak gıda ihtiyacını giderebilmek ve yeterli sayıda üretebilmek için uygulanan bir çeşit tarım yöntemidir (Gliessman, 2018).

Agroekolojik tarımın tercih edilmesiyle kimyasal gübre kullanımıyla hızlı besin üretiminin önüne geçileceğinden daha organik ve toprak dostu besinler üretilecektir. Aynı zamanda ekilen alanlardaki diğer yeşil alanlara zarar verilmeyeceğinden ekolojik denge devamlılığını sağlayacaktır. Bu sebeple üretilen besinle sağlık açısından yarar sağlayacaktır. Bu durumla da hastalıklardan korunma sınıflamasına dahil edilebilecektir.

Kırsal bölgelerin kalkınması ve tarım alanlarının varlığıyla organik besinlerin desteklenmesinin ön plana çıkarıldığı bu kriterlerle yeşil alanların varlığının korunması, organik ürünlerin varlığı, aynı zamanda yerel ürünlerin ve kültürün korunması daha önceki başlıklarda değinildiği gibi hem ruhsal hem fiziksel sağlığı artırıcı etkiye sahip olabilecektir.

Son olarak kriterlerde yasaklanan Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)'ın sağlığa olan zararlarına bakılacak olursa; herkes tarafından sıkça söz konusu olan kanser hastalığı; Herbisitlere dayanıklı olmalarını sağlamak için özellikle mısır, soya, pamuk ve kolzalarda kullanılan “bromoxynil” ve “glufonsinate” gibi kimyasal olan maddelerin kanser yapıcı etkisi olduğu bilinmektedir (Haspolat, 2012). 1994 yılında Gıda ve İlaç Dairesi (FDA)'nın onayıyla kullanımına izin verilen büyüme

hormonlarının enjekte edildiği ineklerden alınan süt ürünlerinin tüketilmesiyle insanlarda %400-500 oranında ; kolon, prostat ve meme kanseri riskinin arttığı gözlemlenmiştir (Batalion, 2000). Aynı zamanda antibiyotik dirençleri, toksik etkiler ve alerjik reaksiyonlarla ölümlere neden olabilecek organizmalardır.

Bu organizmaların kullanımının yasaklanması kişinin sağlıklı ve organik besinlere yönlendirilmesi, sağlığı koruma kapsamında değerlendirilebilir. Cittaslowlara bu amaç ile de ziyaretlerde bulunmak kişi sağlığına katkıda bulunabilecektir.

4.1.5. Misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar

Bu bölümdeki planlar kentin daha iyiye gitmesi, devamlılığını sürdürmesi ve kentin güzel izlenimler bırakması amacıyla yerel halkın, esnafın, yöneticilerin ve sağlık çalışanlarının sürekli eğitime tabi tutulması, gelişimin desteklenmesi amaçlanmıştır.

Tablo 5. Misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar

1. İyi karşılama * (Kenti ziyaret edenlere yönelik çalışacak bir karşılama/tanıtım görevlisinin belirlenmesi, görevlendirilmiş kişilerin eğitimi, yönlendirme levhaları, ziyaretçilere uygun altyapı olanakları ve tanıtım ofisleri gibi bu alanda çalışan noktaların mesai saatlerinin düzenlenmesi)
2. Esnafın ve operatörlerin farkındalıklarını arttırmak * (Fiyatların ve tarifelerin açık bir şekilde sergilenmesi)
3. Yavaş güzergahların mevcut olması (Basılı olarak veya internet sayfasında ve web üzerinde)
4. Önemli yönetsel kararlara tabandan tavana katılım sürecini sağlayacak aktif tekniklerin benimsenmesi
5. Eğitimciler, yöneticiler ve çalışanların Cittaslow temaları hakkında sürekli eğitim görmesi **
6. Sağlık eğitimleri (Obezite, diyabet vb. sorunlara yönelik çalışmalar)
7. Yöre halkına Cittaslow'un anlamı hakkında sistematik ve kalıcı eğitim vermek *
8. Cittaslow üzerine yerel yönetim ile çalışan derneklerin aktif varlığı
9. Cittaslow kampanyalarının desteklenmesi *
10. Cittaslow logosunun internet sayfasında ve antetli kâğıt üzerinde kullanımı *

Yukarıdaki kriterler bir yerde güvenli yaşam adına gereken kriterleri içermektedir. Güvenli yaşam ortamı kişiye psikolojik rahatlık sağlayacağından rehabilitasyon adına değerlendirmeler yapılabileceği düşünülmektedir.

4.1.6. Sosyal uyum

Karma etnik kökene sahip toplumlarda dışlanmanın önüne geçebilmek, kentte yaşayan insanların memnuniyeti adına eksikliklerin tespit edilerek giderilmesi düşünülmüş kriterler şu şekildedir:

Tablo 6. Sosyal uyum kriterleri

1. Azınlıklara yönelik ayrımcılığa karşı çalışmalar
2. Farklı etnik kökene sahip insanların aynı mahallede yaşaması (Azınlıkların veya farklı etnisiteye sahip kesimlerin yaşadıkları mahallelerde yaşayan insanların yerleşim yoğunluğu değerlendiriliyor. Örneğin şehrin “normal” bir mahallesinde kilometrekare başına 100 kişi düşerken şehrin “etnik” mahallesinde 300 kişi düşmesi, yerel yönetimin entegrasyon konusunda başarısız olduğu anlamına geliyor ve aday kentin bu kriterden düşük puan almasına neden oluyor)
3. Engelli kişilerin entegrasyonu
4. Çocuk bakımının desteklenmesi
5. Genç neslin istihdam durumu
6. Yoksulluk
7. Toplumsal ortaklıklar/sivil toplum kuruluşların mevcudiyeti
8. Farklı kültürlerin entegrasyonu
9. Politikaya katılım
10. Belediyenin kamu konut yatırımı
11. Gençlik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir alanların ve bir gençlik merkezinin mevcudiyeti

Özellikle engelli bireylere yönelik yapılacak entegrasyon çalışmasıyla kişilerin engelli turizmi kapsamında kenti tercih etmesi görülebilecektir. Aynı zamanda genç kesimin istihdam durumunun düşünülmesi ve yoksulluğun giderilmesi kişilerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları üzerinde olumlu etkilere sahip olacaktır.

Yoksulluğun insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri yapılan araştırmalarda ortaya çıkarılmıştır. UNICEF’in 2016’da yayınladığı rapora göre; en yoksul çocukların 5 yaşına gelmeden ölmeleri ve beslenme yetersizlikleri; en zengin kesimlere ait çocuklara göre 2 kat daha fazladır (UNICEF, 2016). Yoksulluğun giderilmesinin çocuk psikolojisi üzerindeki etkilerinin incelendiği bir başka araştırmada ise; 6-16 yaş arasındaki çocukların okul başarısının ve motivasyonunun arttığı, sosyal davranışlarında olumlu etkilerin gözlemlendiği bildirilmiştir (Huston vd., 2005).

Geneli yöre halkının refahına yönelik olan bu kriterler CittaSlow halkının daha sağlıklı, daha mutlu ve daha üretken olmalarını sağlayacaktır.

4.1.7. Ortaklıklar

Kentin daha çok ön plana çıkarılmasına yönelik olan kriterler;

Tablo 7. Ortaklık

1. Slowfood aktiviteleri ve kampanyaları için destek
2. Doğal ve geleneksel yiyecekleri Slowfood veya diğer kurumlar ile desteklemek
3. Eşleştirme projelerini desteklemek ve gelişmekte olan ülkelerin Cittaslow ve Slowfood felsefelerinin yayılmasını da sağlayacak şekilde gelişmeleri için iş birliği yapmak

Bu kriterler ile de kentin CittaSlow özelliğini kaybetmemesine yönelik çalışmalar mevcut olup CittaSlow kriterlerini kaybetmeyen kentlerin sağlığa hizmet konusunda da devamı sağlayacağı bilinmektedir.

4.2. Dünya Genelindeki CittaSlow Lokasyonları

İtalya'da başlayan akım zamanla dünya geneline yayılmış olup 2021 yılının Kasım ayı itibariyle 32 ülkede varlığını sürdürmektedir. Türkiye ayrı bir başlıkta incelenecektir.

Tablo 8. Ülkelerdeki Cittaslow lokasyonlarının sayısı

No	Ülke	Kent Sayısı	No	Ülke	Kent Sayısı
1.	İtalya	87	17.	Avusturya	3
2.	Polonya	35	18.	Norveç	2
3.	Almanya	23	19.	Danimarka	2
4.	Türkiye	21	20.	Japonya	2
5.	G. Kore	16	21.	ABD	2
6.	Çin	13	22.	İsveç	1
7.	Fransa	12	23.	Rusya	1
8.	İspanya	11	24.	G. Afrika	1
9.	Hollanda	11	25.	Brezilya	1
10.	Belçika	7	26.	Yeni Zelanda	1
11.	B. Britanya	5	27.	Macaristan	1
12.	KKTC	5	28.	İzlanda	1
13.	Tayvan	4	29.	İrlanda	1
14.	Portekiz	4	30.	Kolombiya	1
15.	Kanada	4	31.	Finlandiya	1
16.	Avustralya	3	32.	Lüksemburg	1

Ülkeler ve şehir sayıları, Cittaslow International resmi sitesinden (Cittaslow International, 2021) 2021 yılının Kasım ayındaki güncel verilere göre elde edilen sayılarla oluşturulmuş ve Tablo 8'de gösterilmiştir. Kriterlerin devamlılığını sağlayıp sağlamama durumlarına göre ya da CittaSlow kriterlerini tamamlayıp başvuruda bulunan kentlerin de bu kimlikleri edinmesiyle liste sürekli değişmekte ve güncellenmektedir.

4.3. Türkiye'deki CittaSlow Lokasyonları

Haziran 2022 itibariyle Türkiye'deki CittaSlow lokasyon sayısı 21 olarak belirlenmiştir (Cittaslow International, 2022). Bu kentler;

- **Seferihisar (İzmir)** 2009 yılında kriterleri karşılayıp Türkiye'nin ilk sakin şehri unvanına sahip olmuştur (cittaslowturkiye, 2014c).
- **Akyaka (Muğla)**
- **Gökçeada (Çanakkale)** Türkiye'nin ilk su altı milli parkına sahip sakin şehridir (cittaslowturkiye, 2014b).

- **Yenipazar (Aydın)**
- **Perşembe (Ordu)**
- **Yalvaç (Isparta)**
- **Vize (Kırklareli)**
- **Halfeti (Şanlıurfa)**
- **Şavşat (Artvin)**
- **Uzundere (Erzurum)** Bisiklet rotalarının da bulunduğu çeşitli sporların yapılabildiği kentlerdendir (cittaslowturkiye, 2016),
- **Göynük (Bolu)**
- **Gerze (Sinop)**
- **Eğirdir (Isparta)** Su altı sporları, paraşüt, dağcılık vb. sportif faaliyetler ile her yıl yaz aylarında yapılan triatlon yarışları, klasik müzik festivali, bric turnuvaları, motosiklet ve bisiklet festivallerinin düzenlendiği sakin şehirdir (cittaslowturkiye, 2014a),
- **Mudurnu (Bolu)**
- **Köyceğiz (Muğla)**
- **Ahlat (Bitlis)**
- **Güdül (Ankara)**
- **Arapgir (Malatya)**
- **Foça (İzmir)**
- **İzmit (Bursa)**
- **Kemaliye (Ezincan)** Türkiye'nin ilan edilen son sakin şehridir (cittaslowturkiye, 2022).

5. Yavaş Seyahat (Slow Travel)

Yavaş seyahat; yüksek karbonlu seyahatlere tepki amacıyla oluşturulmuş yavaş hareket kavramlarından biridir. Seyahat, yalnızca planlanan varış noktasına ulaşmak için kullanılan bir araç değil; turizmin ayrılmaz bir parçası olarak yavaş seyahat çerçevesiyle değerlendirilmektedir (Dickinson, Lumsdon, & Robbins 2011). Diğer adıyla yeşil seyahat; çevreye zarar vermeden daha fazla seyahati amaçlayan, bütünüyle her şeyden tat alma eğilimiyle sunulan bir niş pazar yöntemi olarak yorumlanabilmektedir (Dickinson, & Lumsdon, 2010).

5.1. Yavaş seyahatin insan sağlığına etkileri

Yüksek karbon, uzaya yansıtılması gereken Güneş ışınlarının, karbondioksit, metan gazı ve su buharı tarafından tutulmasıyla sera gazı etkisi oluşturarak Dünya'nın daha fazla ısınmasına neden olmaktadır (Atik, 2017). Bu durum başta buzulların erimesine, iklim değişikliklerine ve bu sebeple Dünya üzerindeki ekolojik dengenin bozulmasına neden olacaktır (Jackson, 2021). Bu durum; yetersiz

beslenmenin artışına ve ishalden bebek ölümlerinin artmasına, su kaynaklarında kıtlığa, deri rahatsızlıklarına ve kalp damar hastalıklarında hassasiyete neden olabilmektedir (Çelik, Bacanlı, & Görgeç, 2008). Yavaş seyahat böylelikle yüksek karbonun olumsuz etkilerinden de korunmamızı desteklemektedir

6. Yavaş Turist (Slow Tourist)

2011 yılında Dall' Aglio tarafından yavaş turistlerin nitelikleri şu şekilde yazılmıştır; (Dall' Aglio, 2011)

- Güvence içerisinde iyi planlanmış belirli rotalarda seyahat eden kitle turizmiyle ilgilenmemektedirler.
- Sayılara bağlı kalmadan niteliklerle ilgilenirler ve kaliteyi tercih ederler.
- Bir yerde kalıp geri dönmektense o yeri tanıyacak seyahatleri tercih ederler.
- Destinasyondaki kültürlerle iç içe olup yeni şeyleri keşfetmeyi severler.
- Sıradanlıktan çok seyahat ettikleri yerdeki sembolik, yöresel değerlere dikkat kesilirler.
- Doğaya karşı saygı duyarlar.
- Öğrenmeye karşı isteklidirler ve kültürel heyecanlar ararlar.
- Değerleriyle yaşamaya devam eden farklı yaşam şekillerini keşfetmeyi severler.

Yavaş turistler bu nitelikleriyle en önemlisi çevreci yanlarıyla doğayı korumayı, organik ürünleri tüketmeyi ve üreticiyi desteklemeyi, kültürlere değer vermeyi benimsemişlerdir (Tekin, 2017). Yavaş turistlerin geri dönüşüme ve fazla karbon salınımı yapmayan araçları kullanmaya özen göstermeleri ile seyahat ettikleri lokasyondaki kişilerin sağlıklı yaşam alanlarına duydukları saygı ve aynı zamanda organik ürün tüketimine özen göstererek kendi sağlıklarına da önem vermeleri sağlık ile ilişkilendirilebilir.

6.1. Yavaş turistin ilgilendiği turistik faaliyetler ve sağlığa etkileri

Dall' Aglio tarafından belirlenen turistik faaliyetler (Dall' Aglio, 2011) Türkiye'de en çok hangi şehirlerde yapıldığı ve yapılan faaliyetin insan sağlığı üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur (Tablo 9).

Tablo 9. Yavaş turistin ilgilendiği faaliyetlerin insan sağlığına etkileri

Faaliyet	Türkiye’de yapıldığı şehirler	İnsan sağlığına etkileri
- Trekking	Nevşehir (Ihlara Vadisi), Antalya (Lıkyaya Yolu), Balıkesir (Kaz Dağları), Artvin- Rize (Kaçkarlar), Çorum (Hitit Yolu), Yalova (Erikli Yaylası), Niğde-Adana- Kayseri (Aladağlar), Bolu (Sülüklü Göl), Antalya (Köprülü Kanyon), Bodrum (Bafa gölü) (Innova, 2021)	- Stresi ve kaygıyı azaltır. - Kan akışını dengeler. - Kalp damar hastalıkları riskinin azalır. - Yaşlanmayı geciktirir. (Innova, 2021).
- Dağ Bisikleti	Hatay (Samandağ), İstanbul (Belgrad Ormanı), Antalya (Manavgat Gölü), Ankara (Eymir Gölü), Karabük (Yenice Ormanları) (Peker, 2016)	- Anaerobik gücü artırır (Hebisz & Hebisz, 2021). - Fiziksel görünüşü etkiler ve stresi azaltır (Koçak, 2016) reasons and benefits of using bicycle. In this regard, 110 female (Mage= 30.46, SD= 8.78.
- Bisiklete binme	Afyon, Nevşehir, Antalya ⁴ , Çorum, Van, Muğla (THY, 2020)	- Dolaşım sistemi, kalp ve akciğerler için faydalı bir aktivitedir (Şemin, 2014).
- Kano	Adana, Muğla, Antalya, Rize, Artvin, Ordu, Sinop, Elazığ (Türkaf, 2021)	- Sırt, kol ve gövde kaslarını çalıştırır, el kavramasını kuvvetlendirir (Ochi et al., 2015). - Fiziksel iyileşmeye, kilo vermeye, iyileştirilmiş ruh haline ve kalp sağlığına olumlu etkileri vardır (VBC, 2020).
- Yelken	İzmir, Muğla, Antalya, İstanbul, Çanakkale (AÜ, 2020)	- Sağlıklı yaşam kalitesinde artırır. - Olumlu bakış açısı kazandırır. - Pozitif düşünmeyi sağlar. (Clarke, Clapham, & Shim, 2020).
- At Biniciliği	Adana, Ankara, Antalya, İstanbul, İzmir, Bursa, Düzce, Eskişehir, Gaziantep, Isparta, Nevşehir, Kocaeli, Bursa, Samsun, Yalova (Türkiye Binicilik Federasyonu, 2018)	- Bedensel kuvvet ve esnekliği artırır (Özcan, 2019). - Hiperkativite tedavisinde ve uyku düzeninin oluşmasında fayda sağlamıştır (García-Peña & García-Gómez, 2021). - Stres ve kaygı bozukluğu üzerinde olumlu etkileri görülmektedir (Johnson vd., 2018)

7. Yavaş Turizmin Lokasyon ve Kişi Üzerindeki Etkileri

Her turizm faaliyetinde olduğu gibi yavaş turizm faaliyetinde de hem kişi üzerinde hem de lokasyon üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler görülebilmektedir. Seferihisar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre (Coşar, 2014); ekonomik, tanıtım ve kültürel açıdan olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir. Yeni istihdam alanlarının oluşması, kadınların iş hayatına dahil olması, el emeğinin değerlendirilmesi, binaların dış görünüşünde iyileştirilmeye gidilmesi, organik ürünlerin teşvik edilmesi, sosyal ve kültürel faaliyetlerin artması ve çevre temizliği hakkında halkın daha bilinçli davranması olumlu yönler iken; şehrin fazlaca göç alması, yörenin tanınmasıyla arsa fiyatlarında artışların görülmesi, doğal yaşamın bozulmaya başlaması, tabelalardaki dil değişiklikleri ve yöre dışından gelen girişimci sayısındaki artış olumsuz etki olarak algılanmaktadır.

4 Antalya sınırları içerisinde bulunan seksen yedi bisiklet rotasının belirlendiği ve zorluk derecesiyle, yol durumu, kullanılacak bisiklet türlerinin ayrıntılı anlatıldığı listeye (http://www.bisikletrotalari.com/?page_id_all=1) linkinden ulaşabilirsiniz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yavaş turizm, insanların küreselleşen hızlı dünyadan sıyrılması için alternatif bir kaçış yoludur. Yavaş turizm felsefesi, her hareketin yavaşlığını savunur. Özellikle seyahatlerde amaç varış noktasına varmak değil de varış noktasına varıncaya kadar yolda karşılaşılan her şeyin tadını çıkarmak, durmak, incelemek, yerelliğe karışmak, yöresellikten beslenmek; hızlı pişirilen değil de ağır ağır doğal besinlerle pişirilen yemeklerin yenmesi gerektiği fikrini savunur. Bu sebeple yavaş turistler düşük karbonlu ulaşım araçlarını tercih ederek hızlı yüksek karbon sağlayan ulaşım araçlarından uzak dururlar. Doğa dostu insanların benimsedikleri bu yaşam biçimleriyle insanlar, hızlı yaşam dayatmasından daha sağlıklı şekilde yaşarlar.

Bu bölümde değinilen tüm başlık altındaki sağlık etkileri yavaş turizmin sağlık turizmine katkılarını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle sağlık turizm sınıflandırmasındaki termal turizm, spa- wellness ve engelli turizm kategorisinde değerlendirilebilecek kriterler mevcuttur. Aynı zamanda benimsenen yaşam biçimiyle hastalıkları koruyucu veya rehabilite edici etkileri de bulunmaktadır. Lokasyon olarak; ülkemizde bulunan CittaSlow lokasyonlarının termal kaynak varlıkları veya termal kaynak bulunan bölgelere yakınlıklarıyla da tanıtımlarının yapılması bu bölgelere sağlık turistlerinin çekilmesini ve ekonomik olarak da katkıda bulunmalarını sağlayacaktır.

Özetle; yavaş turizm faaliyetinin sürdürülmesi, bunu tamamlayan kriterlerin devamının sağlanması ve sağlığa katkılarında dikkat çekilmesi yavaş turistlerin ilgisini artırarak, sağlık turistinin ilgisinin çekilmesine de sebep olacaktır.

Kaynakça

- Amano, H., Fukuda, Y., Shibuya, K., Ozaki, A., & Tabuchi, T. (2021). Factors associated with the work engagement of employees working from home during the covid-19 pandemic in Japan. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 10495. <https://doi.org/10.3390/ijerph181910495>
- Andersson-Sköld, Y., Klingberg, J., Gunnarsson, B., Cullinane, K., Gustafsson, I., Hedblom, M., Knez, I., Lindberg, F., Ode Sang, Å., Pleijel, H., Thorsson, P., & Thorsson, S. (2018). A framework for assessing urban greenery's effects and valuing its ecosystem services. *Journal of Environmental Management*, 205, 274–285. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2017.09.071>
- Ankara Üniversitesi. (2020). Türkiye'de açık deniz yat yarışları. <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=136175>
- Atik, P. H. (2017). Küresel ısınma, iklim değişikliği ve sosyo-ekonomik etkiler. 1–7.
- Bâc, D. P. (2013). Sustainable tourism and its forms –atheoretical approach. *Department of Economics, Faculty of Economic Sciences, University of Oradea*, 1(1), 759–767.
- Barański, M., Rempel, L., Iversen, P. O., & Leifert, C. (2017). Effects of organic food consumption on human health; the jury is still out! *Food & Nutrition Research*, 61(1), 1287333. <https://doi.org/10.1080/16546628.2017.1287333>
- Bastenegar M. (2020). Slow tourism in the area of slow philosophy. *Tourism of Culture*, 1(1), 37–44. https://www.academia.edu/44637764/Slow_Tourism_in_the_Area_of_Slow_Philosophy
- Batalion, N. B. (2000). 50 Harmful effects of genetically modified foods. *Americans For Safe Food*, 1–60.
- Caffyn, A. (2012). Advocating and implementing slow tourism. *Tourism Recreation Research*, 37(1), 77–80. <https://doi.org/10.1080/02508281.2012.11081690>
- Carrera, P. M., & Bridges, J. F. (2006). Globalization and healthcare: understanding health and medical tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 6(4), 447–454. <https://doi.org/10.1586/14737167.6.4.447>
- Cittaslow International. (2022). Cittaslow list. <https://www.cittaslow.org/content/association>.
- cittaslowturkiye (2014a). Cittaslow Eğirdir. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-egirdir/>
- cittaslowturkiye (2014b). Cittaslow Gökçeada. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-gokceada/>
- cittaslowturkiye (2014c). Cittaslow Seferihisar. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-seferihisar/>
- cittaslowturkiye (2014e). Üyelik süreci ve kriterler. <https://cittaslowturkiye.org/uyelik-sureci-ve-kriterler/>
- cittaslowturkiye (2016). Cittaslow Uzundere. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-uzundere/>
- cittaslowturkiye. (2021). Cittaslow uluslararası koordinasyon komitesi toplantısı İtalya Belluno'da düzenlendi. <https://cittaslowturkiye.org/cittaslow-uluslararasi-koordinasyon-komitesi-toplantisi-italya-bellunoda-duzenlendi/>
- Clarke, M. L., Clapham, E. D., & Shim, M. (2020). Sailing as therapy: adapted sailing on children with disabilities. *Palaestra*, 34(4), 37–43. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=s3h&AN=147184930&lang=pt-br&site=ehost-live>
- Conservation, V. B. C. (2020). Health benefits of canoeing. <http://www.vbcountyconservation.com/10-health-benefits-of-kayaking.html>
- Coşar, Y. (2014). Yavaş şehir olgusunun kentsel yaşam kalitesi üzerindeki algılanan etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 226. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss210131>
- Cosar, Y., & Kozak, M. (2014). Slow tourism (cittaslow) influence over visitors' behavior (pp. 21–29). <https://doi.org/10.1108/S1871-317320140000009002>
- Çelik, S., Bacanlı, H., & Görgeç, H. (2008). Küresel iklim değişikliği ve insan sağlığına etkileri. Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü, 6. internal-pdf://0.70.55.243/11_kuresel iklimdegisikligietkileri.pdf
- Dall'Aglio, S. (2011). *Slow tourism seminar. November.*

- Demir, B. (2021). Sürdürülebilir turizm hareketi olarak slow food: Germiyan örneği. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 4(2), 99–114. <https://doi.org/10.53353/atrss.898822>
- Dickinson, J. E., & Lumsdon, L. (2010). Slow travel and tourism. Earthscan. https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=zR7N37S4jGMC&oi=fnd&pg=PP6&ots=byNV1B2PJT&sig=2e d2Te8Sm-enP2Kpht76jJq_vKY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Dickinson, J. E., Lumsdon, L. M., & Robbins, D. (2011). Slow travel: issues for tourism and climate change. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(3), 281–300. <https://doi.org/10.1080/09669582.2010.524704>
- Erdoğan E ve Aklanoğlu F. (2008). Termal turizm ve Afyon-Gazlıgöl örneği. *New World Sciences Academy*, 3(1), 83–92. <https://doi.org/10.12739>
- García-Peña, I. M., & García-Gómez, A. (2021). Efecto de la equitación adaptada en una niña con una enfermedad rara: estudio de caso único. *Revista Iberoamericana de Ciencias de La Actividad Física y El Deporte*, 10(1), 86–98. <https://doi.org/10.24310/riccafd.2021.v10i1.11154>
- Gliessman, S. (2018). Defining agroecology. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 42(6), 599–600. <https://doi.org/10.1080/21683565.2018.1432329>
- Hakzah, Pawelloi, A. I., Nasir, N., & Hamzah, S. (2020). The effect of traffic noise on public health. *Enfermeria Clínica*, 30, 249–253. <https://doi.org/10.1016/j.enfcli.2020.06.057>
- Haspolat, I. (2012). Genetically modified organisms and biosecurity. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 59(1), 75–80. https://doi.org/10.1501/vetfak_0000002505
- Hebisz, P., & Hebisz, R. (2021). The effect of polarized training (SIT, HIIT, and ET) on muscle thickness and anaerobic power in trained cyclists. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6547. <https://doi.org/10.3390/ijerph18126547>
- Huston, A. C., Duncan, G. J., McLoyd, V. C., Crosby, D. A., Ripke, M. N., Weisner, T. S., & Eldred, C. A. (2005). Impacts on Children of a policy to promote employment and reduce poverty for low-income parents: new hope after 5 years. *Developmental Psychology*, 41(6), 902–918. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.6.902>
- İEÜ. (2021). Cittaslow metropol sakin mahalleler projesi, Cittaslow International’a sunuldu. <https://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/7789>
- IFOAM. (2021a). Our history & organic 3.0. <https://www.ifoam.bio/about-us/our-history-organic-30>
- IFOAM. (2021b). The principle of health. <https://www.ifoam.bio/why-organic/principles-organic-agriculture/principle-health>
- Innova. (2021). Türkiye’nin en iyi trekking rotaları. *Innova*, 53, 1–8.
- Jackson, S. T. (2021). Climate change. In *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/climate-change>
- Johnson, R. A., Albright, D. L., Marzolf, J. R., Bibbo, J. L., Yaglom, H. D., Crowder, S. M., Carlisle, G. K., Willard, A., Russell, C. L., Grindler, K., Osterlind, S., Wassman, M., & Harms, N. (2018). Effects of therapeutic horseback riding on post-traumatic stress disorder in military veterans. *Military Medical Research*, 5(1), 3. <https://doi.org/10.1186/s40779-018-0149-6>
- Koçak, F. (2016). Cycling in Turkey: Reasons and benefits of cycling<p>Türkiye’de bisiklet kullanımı: Bisiklet kullanma nedenleri ve elde edilen faydalar. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 5760. <https://doi.org/10.14687/jhs.v13i3.4190>
- Krippendorf, J. (1987). The holiday makers: Understanding the impact of leisure and travel. *Annals of Tourism Research*, 15(2), 298. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(88\)90126-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(88)90126-0)
- Lee, C., & Spisto, C. (2007). Medical tourism, the future of health services. In Samuel K M Ho (Ed.), Proceedings of the 12th International Conference on ISO 9000 and TQM (pp. 1–7). National Chin-Yi University of Technology.
- Losada, N., & Mota, G. (2019). “Slow down, your movie is too fast”: Slow tourism representations in the promotional videos of the Douro region (Northern Portugal). *Journal of Destination Marketing & Management*, 11, 140–149. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2018.12.007>

- Mie, A., Andersen, H. R., Gunnarsson, S., Kahl, J., Kesse-Guyot, E., Rembiałkowska, E., Quaglio, G., & Grandjean, P. (2017). Human health implications of organic food and organic agriculture: a comprehensive review. *Environmental Health*, 16(1), 111. <https://doi.org/10.1186/s12940-017-0315-4>
- Moira, P., Mylonopoulos, D., & Kondoudaki, A. (2017). The application of slow movement to tourism: is slow tourism a new paradigm? *Journal of Tourism and Leisure Studies*, 2(2), 1–10. <https://doi.org/10.18848/2470-9336/CGP/v02i02/1-10>
- NaRanong, A., & NaRanong, V. (2011). The effects of medical tourism: Thailand's experience. *Bulletin of the World Health Organization*, 89(5), 336–344. <https://doi.org/10.2471/BLT.09.072249>
- Ngozika, E. B. & Ifeanyi O. E. (2018). A review on fast foods and family lifestyle. *International Journal Of Current Research In Biology And Medicine*, 3(4), 26–30. https://www.researchgate.net/publication/324890740_A_review_on_Fast_Foods_and_Family_Lifestyle
- Nguyen, P.-Y., Astell-Burt, T., Rahimi-Ardabili, H., & Feng, X. (2021). Green space quality and health: a systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11028. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111028>
- Nikjoo, A. H., & Ketabi, M. (2015). The role of push and pull factors in the way tourists choose their destination. *Anatolia*, 26(4), 588–597. <https://doi.org/10.1080/13032917.2015.1041145>
- Ochi, E., Hamano, S., Tsuchiya, Y., Muramatsu, E., Suzukawa, K., & Igawa, S. (2015). Relationship between performance test and body composition/physical strength characteristic in sprint canoe and kayak paddlers. *Open Access Journal of Sports Medicine*, 191. <https://doi.org/10.2147/OAJSM.S82295>
- Özcan, K. (2019). At binme egzersizinin serebral palsili hastaların seçilmiş motorik özellikleri üzerine etkisi [ERCIYES ÜNİVERSİTESİ]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/118844?show=full>
- Ozsari, S. H., & Karatana, O. (2013). Health tourism situation of turkey. *The Journal of Kartal Training and Research Hospital*, 24(2), 136–144. <https://doi.org/10.5505/jkartaltr.2013.69335>
- Peker, G. (2016). *Türkiye’de en iyi dağ bisikleti rotaları*. <https://www.rekreasyonist.com/turkiyede-en-iyi-dag-bisikleti-rotalari/>
- Pereira, M. W. G., Lima-Filho, D. D. O., Maciel, W. R. E., & De Oliveira, D. M. (2015). Determinants of organic products consumption. *Revista Brasileira de Marketing*, 14(1), 122–137. <https://doi.org/10.5585/remark.v14i1.2780>
- Petrini, C. (2001). *Slow food: the case for taste*. Columbia University Press. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=diWJ0Knhqh0C&oi=fnd&pg=PR7&dq=slow+food+history&ots=IfgXA9KKep&sig=cDgS1eUWjzLyKGWWd3Er0YW1VR4&redir_esc=y#v=onepage&q=slow+food+history&f=false
- Reuben, A., Arseneault, L., Belsky, D. W., Caspi, A., Fisher, H. L., Houts, R. M., Moffitt, T. E., & Odgers, C. (2019). Residential neighborhood greenery and children's cognitive development. *Social Science & Medicine*, 230, 271–279. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.04.029>
- Şemin, P. D. İ. (2014). Sağlığa pedal çevirin! <https://www.ieu.edu.tr/tr/news/type/read/id/3030>
- Semmens, J., & Freeman, C. (2012). The value of cittaslow as an approach to local sustainable development: a new zealand perspective. *International Planning Studies*, 17(4), 353–375. <https://doi.org/10.1080/13563475.2012.726851>
- Slow Food. (2015). Slow food: the history of an idea. <https://www.slowfood.com/about-us/our-history/>
- Slow Food. (2021a). Alpe Adria – Carinthia slow food travel. <https://www.fondazioneslowfood.com/en/slow-food-travel/carinthia/>
- Slow Food. (2021b). Slow food travel. <https://www.fondazioneslowfood.com/en/what-we-do/slow-food-travel/>

- Sutthitep, J., Akkarangoon, S., & Ungpansattawong, S. (2016). An analysis of the characteristics of thai slow tourist along the khmer cultural routes in thailand using factor analysis techniques. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. <https://doi.org/10.5901/mjss.2016.v7n2p418>
- Stănciulescu, G.C., Diaconescu, G.N., & Diaconescu, D.M. (2015). Health, spa, wellness tourism. What is the difference?. *Christian University Knowledge Horizons – Economics*, 7(3), 158–161. <https://www.semanticscholar.org/paper/Health%2C-Spa%2C-Wellness-Tourism.-What-is-the-Stănciulescu-Diaconescu/e86d2f16e7841b2d4fb6206fb56b348b49626fe2>
- Tekin, C. (2017). Yavaş turizm ve yavaş turist: Cittaslow Seferihisar’da karşılaştırmalı bir araştırma [Batman Üniversitesi]. <http://earsiv.batman.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12402/1677>
- THY. (2020). Türkiye’nin en iyi 7 bisiklet rotası! <https://blog.turkishairlines.com/tr/turkiyenin-en-iyi-bisiklet-rotalari/>
- Tontuş H.Ö. (2010). Sağlık turizmi nedir?
- Tsai, W.-L., Yngve, L., Zhou, Y., Beyer, K. M. M., Bersch, A., Malecki, K. M., & Jackson, L. E. (2019). Street-level neighborhood greenery linked to active transportation: A case study in Milwaukee and Green Bay, WI, USA. *Landscape and Urban Planning*, 191, 103619. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2019.103619>
- Türkiye Binicilik Federasyonu. (2018). Federe kulüpler. <https://www.binicilik.org.tr/Kulup/11/Federe-kulupler>
- Türkiye Kano Federasyonu. (2021). Kano faaliyet programları. <http://www.turkaf.org.tr/Homepage>
- UNICEF. (2016). UNICEF: Dünyanın en dezavantajlı çocuklarını yoksulluk, eğitimsizlik ve erken ölümler bekliyor.<https://www.unicef.org/turkey/basin-bultenleri/unicef-dünyanın-en-dezavantajlı-çocuklarını-yoksulluk-eğitimsizlik-ve-erken>
- Ünal, Ç. (2016). Turizm coğrafyasında yeni bir kavram yavaş şehirler”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(36), 13–28. <https://doi.org/10.17295/dcd.09928>
- Van den Berg, M., van Poppel, M., van Kamp, I., Andrusaityte, S., Balseviciene, B., Cirach, M., Danileviciute, A., Ellis, N., Hurst, G., Masterson, D., Smith, G., Triguero-Mas, M., Uzdanicviciute, I., Wit, P. de, Mechelen, W. van, Gidlow, C., Grazuleviciene, R., Nieuwenhuijsen, M. J., Kruize, H., & Maas, J. (2016). Visiting green space is associated with mental health and vitality: A cross-sectional study in four european cities. *Health & Place*, 38, 8–15. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2016.01.003>
- WHO. (2020). Disability and health. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
- WHO. (2021). Disability. https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1
- Zielińska-Szczepkowska, J. (2020). Slow tourism – the fashion for slowness or a conscious choice? *Folia Oeconomica Stetinensia*, 20(2), 468–483. <https://doi.org/10.2478/fofi-2020-0060>

POST-KOLONYALİST BİR ARAÇ OLARAK MODERN TURİZM SİSTEMİ

Yakup Kemal ÖZEKİCİ¹

GİRİŞ

Turizm, kendi paydaşları ile ülke ekonomilerine katkı sunmayı sağlayan bir sektör olarak gelişmekte olan ülkelere teşvik edilmektedir. Ekonomik büyümenin aracı olarak lanse edilmiş olan sektör (Williams, 2012), insanları ve nesnelere kapitalist ve kolonyal bir anlayış neticesinde bir araya getiren bir araç olarak tanımlanmıştır (Boer, 2020: 36). Başka bir deyişle, turizm sisteminin, bir sektör olarak destinasyon sakinlerinin ulus kimliğini zedeleyici, bir nevi kolonyal bir etkiye sahip olduğu literatürde iddia edilmektedir (Palmer, 1994: 1). Küreselleşme neticesinde gelişen çekirdek-kuşak ilişkisi (Friedman ve Miller, 1965), geçmiş yüzyıllarda dünya milletlerine uygulanan kolonyalizm sistemini dönüştürmüş, politik ve askeri sahada işlenen kolonyal düzen, kültür ve ekonomi sahalarına taşınmıştır (Hall ve Tucker, 2004). Post-kolonyalizm (Hall, 1996; d’Hauteserre, 2004) olarak lanse edilen bu model, kendi içerisinde birtakım taşıyıcı sistemleri içermektedir. Turizm sektörünün, bu sistemlerden biri olarak lanse edildiği iddialar arasındadır (Kothari, 2015; Palmer, 1994; Sealy, 2018; Williams, 2012). Bunun da ötesinde, turizm sisteminin post-kolonyal sisteminin turizm sisteminde geniş çaplı problemleri beraberinde getirdiği iddia edilmektedir. Literatürde, turizm sistemi aracılığıyla yerel kültürlerin küresel tüketim kültürüne bir emtiaya dönüştürüldüğü (Özekici ve Ünlüöner, 2019), sistemin destinasyon ekonomilerini emperyal ekonomilere bağımlı hale getirdiği (Palmer, 1994), sürdürülebilirlik odaklı problemlere yol açtığı (Sealy, 2018), gelir eşitsizliğini derinleştirdiği (Zopiatis vd., 2020) ve yerli halkı kaynak kullanım kısıtlamalarına maruz bıraktığı (Sertkaya-Doğan, 2011) savunulmuştur. Turizmin bu yönlü etkilerini bertaraf edebilmenin öncülü, problemin kaynağını keşfedebilmekten geçmektedir. O sebeple, turizm-kolonyalizm ilişkisini ele alan bir çalışmanın, etkin turizm plan ve politikalarının

geliştirilmesini, seyahat odaklı tanıtım içeriklerinin belirlenmesindeki kriterlerin sağlıklı bir yolla ortaya konulabilmesini ve alandaki teorik ilerleyişi sağlayabilme adına ihtiyaç duyulan araştırmaların belirlenebilmesi gibi katkıları beraberinde getirecektir. Ancak, turizm, hegomonik düzen olarak kolonyalizmin araçlarından biri olarak görülmesine (Mouffe, 2005; Boer, 2020) rağmen, postkolonyalizm araştırmalarında, turizm-post-kolonyalizm ilişkisi yeterli ölçüde vurgulanmamıştır (Boer, 2020; Hall ve Tucker, 2004). O sebeple, turizmin kolonyalizm (Williams, 2012) ve postkolonyalizm (Carrigan, 2011) ile ilişkisini geniş bir perspektiften kurma ve kolonyalizm konusunun batı düşünce okullarının dışında tartışılma gereksinimi (Hall ve Tucker, 2004), ilgili bölümün kaleme alınma motivasyonunu oluşturmaktadır. Bölüm kapsamında, ilk olarak, kolonyalizm ve post-kolonyalizm kavramları izah edilmiştir. Sonrasında, turizm sisteminin kolonyalizm ile benzeşen yönlerini oluşturan faktörler izah edilmiştir. Turizmin kolonyal bir araç olarak ne şekilde işlevde bulunduğu izahı ilerleyen bölümün konusunu oluşturmuştur. Son olarak, turizm sisteminin kolonyal bir araç olarak yol açacağı çıktılar sıralanmıştır.

LİTERATÜR

Kolonyalizm

Kolonyalizm, anakaraya bağımlı yerleşimci anlamında gelen “colonia” kavramından türetilmiş olup, “başka insanların mallarının alınması ve denetlenmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Loomba, 2000: 18, 19; İplikçi, 2017: 1529). Kolonyalizm, bir fikir olmanın ötesinde, sürekli olarak uygulanma güdüsüyle işlenen bir gerçekliktir (Said, 2003: 3; Boer, 2020). Emperyalizm ise, kolonyalizm savını fiiliyata geçiren güçtür (İplikçi, 2017: 1538). Kolonyalizmin üzerinde inşa edildiği temel fikir, ayrımcılık üzerinedir. Bu bağlamda, kolonyalizm, biz ve onlar şeklinde ayırmayı zihinlere zerk etmektedir (Brito-Henriques, 2014). Nitekim, kolonyalizmin devam etmesi, milletler topluluğu (*commonwealth*), üçüncü dünya (*third world*) gibi kavramların benimsenmiş olmasından anlaşılmaktadır (Hall ve Tucker, 2004). Kolonyalizm fikrinin oluşmasında, emperyal toplumdan olmayan milletler öncelikle egzotik olarak lanse edilir. Sonrasında, egzotik topluluk, emperyal toplumun fikir dünyasının zıttı bir varlığı olduğu iddiasıyla o toplumun ilkel ve cahil bir topluluk olduğu savunulur. Böylece, emperyal topluluğun üstün ve aydınlanmış olduğuna kanaat getirilir ve bu şekilde diğer milletler üzerinde kolonyal bir tahakküm kurulması makul bir seçenek olarak kabul edilir (Said, 1979; Brito-Henriques, 2014). Kolonyalizmin aksine silahlı bir tahakkümden ziyade kavramlar ve değerler ile hissettirilen kolonyalizmin bu yeni türü, literatürde postkolonyalizm şeklinde ifade edilmiştir (Hall ve Tucker, 2004).

Etimolojik olarak kolonyalizm dönemi sonrası işaret eden Postkolonyalizm (Hall, 1996), batı menşeli fikir akımlarının sömüren ve sömürülen arasındaki ilişkiyi konu ettiği dönüşümsel bir kavramı esas almaktadır (Castle, 2001).

Postkolonyalizm, ilk kez Said'in 1978 yılında gerçekleştirdiği "Orientalism" adlı çalışmasında konu edilmiş olup, kavramın içerdiği anlam Ashcroft vd., (1989: 2) tarafından "kolonileşme dönemi emperyal güçlerinin etkisini bugün dahi üzerinde hissettirdiği kültür" şeklinde ifade edilmiştir. Postkolonyalizm, sömüren ve sömürülen üzerine inşa edilen bilgiyi batı temelli bir okuma ve inceleme durumunu izah etmektedir (d'Hautesserre, 2004). Daha açık ifadeyle, postkolonyalizmde batının koyduğu kriterler üzerinden dünya okunur ve koşullar batı menşeli bir anlayışla şekillendirilir (McClintock, 1992: 86; d'Hautesserre, 2004). Neokolonyalizm, bağımsız bir ülkenin, diğer bir ülkenin müdahale ve kontrol girişimlerinden muzdarip olma durumunu ifade etmektedir. Neokolonyalizm, esasen postkolonyalizm'in içerisinde yer alan bir kavram olarak adledilmektedir. Zira, neokolonyalizm tanımlamasında işaret edilen husus, çekirdek (*core*) güçlerin, eski sömürge olan çeper (*peripher*) güçler üzerinde gücünü hissettirmesidir. Bu husus aynı zamanda, kültürel küreselleşme olarak da ifade edilmektedir (Hall ve Tucker, 2004).

Kolonyalizmin tanımlanmasındaki problemler süregelmeyle birlikte (Bahri, 1997), kavramın turizm olgusuyla ilişkisi vurgulanmaktadır (Hall ve Tucker, 2004). Bunlar içerisinde yerleşimci kolonyalizmi (*settler colonialism*), işgalin bir olaydan çok, yapılaşma ile meydana gelme durumunu anlatmaktadır (Wolfe, 2006; Grimwood vd., 2019). Turizm sistemi ile kolonyalizm ilişkisi, yerleşimci kolonyalizm kavramından kaynaklanmaktadır. Yerleşimci kolonyalizm, "kolonileştiren gücün, bölgeyi dönüştürme amacıyla hakim gücünü uyguladığı ve bu şekilde üretim ile tüketim usüllerine has tüm dizilimleri kolonize etme odaklı bir metod" şeklinde tanımlanmıştır (Barker, 2012: 1). Bu tür kolonyalizmde amaç, fiziki bir işgalden çok, sosyal, kültürel ve ekonomik bir yapılaşma ile işgalci gücün bölgeye kalıcı olarak yerleşmesi söz konusudur (Veracini, 2015). Böylece, bölgede kalıcı bir ikamet mümkün hale getirilir.

Yerleşimci kolonyalizmi sağlamak amacıyla, bölge halkı bölge halkının normları ve değer yargıları üzerine inşa edilmiş hukuk sistemi ile birlikte bölgede ilgili kültüre ait tüm unsurları (edebiyatı vs.), çözülmeye tabi tutularak, emperyal gücün kendi kültür sistemi empoze edilir (Wolfe, 2006: 387; Lowman ve Barker, 2015). Söz gelimi, 1876 yılında Kanada'da gerçekleştirilen yasal düzenleme ile bölge yerlileri zorunlu ikamete tabi tutulmuş ve Kızılderili olma statülerinden vazgeçirme amacıyla asimilasyon bir politika olarak uygulanmıştır (Coulthard, 2014). Bu kapsamda, yerlilerin çocuklarını okula kaydetmeleri de zorunlu hale getirilmiş (Regan, 2010). Ayrıca, emperyal güçler tarafından tasarlanan öyküler kültürel asimilasyona katkıda bulunulmuştur. Söz gelimi, emperyal güçlerin Kanada'yı keşfetmesinin akabinde, toplumsal düzeni sağlama çabalarına giriştiği söylemi geliştirilmiş ve yerlilerin varlığı görmezden gelinmiştir (Lowman ve Barker, 2015; Grimwood vd., 2019).

Tourism-Kolonyalizm İlişkisi

Kolonyalizm, dolayısıyla sömürgecilik, yirmi birinci yüzyılda politik ve askeri anlamda son bulduğuna kanaat getirilen bir olgudur. Ancak, kolonyalizmin kültürel ve ekonomik anlamda devam ettiğine yönelik iddialar (Said, 1979), turizmin kolonyalizm ile ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Bu iddia, kavramsal düzeyde de karşılık görmüştür. Bilhassa post-kolonyalizm çalışmaları, turizm alanına has literatür üzerinde etkiye sahip olmuştur (Hall ve Tucker, 2004: 1). Çünkü, post-kolonyalizm, askeri bir tahakkümden çok kültürel ve ekonomik araçlarla emperyal güçlerin etkisini devam ettirdiği iddiası üzerine kurgulanmıştır (Dabezies, 2020). Benzer şekilde, Antropologlar, 1970'lerde başlayan turizme olan ilgilerini, kültürel dönüşüm sahasına yöneltmiş olup, turistleri conqueror, misyoner ve değişim ajanı olarak nitelemişlerdir (Nash ve Smith, 1991: 13). Bu bağlamda turizm sistemi, destinasyonlarda modernizmi geliştirmesi ve destinasyonları kültür potasına dönüştürmesi (Doğan, 1989) gibi hususlar itibariyle post-kolonyalizmle ortak bir yöne sahip olmuştur. Nitekim, hem kolonyalizm hem de turizm sistemi, toplumsal farklılıkları vurgulamak gibi bir ortak yöne sahiptir (Brito-Henriques, 2014). Benzer şekilde, turizm alanında, üçüncü dünya ülkeleri ve milletler topluluğu gibi kavramlar yerine gelişmekte olan ülkeler kavramının tercih edilmesi (Ashcroft vd., 1989; Hall ve Tucker, 2004), turizm literatüründe kolonyal anlayışın kabul edildiğine yönelik bir işaret olarak görülmektedir. Yine, turizm kavramının tanımlanmasında yaşanan güçlük, kolonyalizm kavramı için de geçerlidir (Hall ve Tucker, 2004). O sebeple, iki kavram arasındaki ilişkinin yönü ve derinliği hususunda farklı bakış açıları geliştirilmiştir.

Bu ilişki, tarihi süreç ile de açıklanmaktadır. Politik bağımsızlığına kavuşan ülkelerde geliştirilen başlıca sektörlerden olan turizm sektörü aracılığıyla, cari açık sorununu çözmeyi amaçlayan ülkeler, neo-kolonyal bir sürece dahil edilmiştir. Bu bağlamda, seyahatin toplumlar arasında demokratikleşmesi, kolonyalizmin hedonik bir yüzü olarak tanımlanan turizm sisteminin post-kolonyal bir araç olarak yaygınlaşmasına olanak tanımıştır (Williams, 2012). Dann ve Cohen (1991: 159), bu kısmı bir süreç bağlamında değerlendirmiştir. Bu kapsamda, turizm, tıpkı önceleri bir aristokratik eylem olarak başlaması gibi yerel bir kimliğe sahipti, daha sonra, önce ulusal çapta ve uluslararası çapta bir genişleme eğilimi göstermiştir. Bu süreç sonunda, güçlü dış bağlantılı ekonomik güçler, destinasyonun turistik potansiyelini sömürmeye girişmişlerdir.

Turizm Aracılığıyla Tahakküm

Turizmin kolonyal bir araç olduğuna yönelik iddianın merkezinde, turist gönderen ülkelerin turizm aracılığıyla oluşturduğu ekonomik bağımlılık düzeni yer almaktadır. Bu durumu Hall ve Tucker (2004), çekirdek-çevre ilişkisi (*core-periphery relation*) ile açıklamıştır. Önceleri, sömürülen ülkelerin ekonomi sistemlerini kendilerine bağlayan emperyal güçlerin, post-kolonyalizm döneminde bu bağlılığı, sömürülen ülkede turizm sistemini kurmak sistemiyle devam ettirdiği

düşünülmektedir. Böylece, emperyal ülkelerin gönderdiği turistler, emperyal ülkelerin destinasyonlara yerleştirdikleri zincir işletmelerde hizmet almaktadır (Britton, 1982). Bu şekilde, yeni nesil koloni ekim alanı oluşturulmaktadır. Bu ekim alanı olan destinasyonlarda kurulan düzen aracılığıyla, güçlü ve emperyal geçmişe sahip ülkeler, diğer ülkeleri ekonomik ve kültürel açıdan kendilerine bağlamaktadır. Emperyal ülke, kendi vatandaşlarının talep ettikleri ürün ve firmalar aracılığıyla, kendi ekonomi sistemlerini güçlendirmektedir. Bu süreç, post-kolonyalizmin aracı olarak görülen uluslararası firmalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Williams, 2012: 191). Ülke bütçesinin turizm sistemini geliştirmede yetersiz olması durumunda devreye konulan geniş çaplı turizm teşvik politikaları (Williams, 2012), uluslararası firmaların destinasyondaki faaliyetlerini yoğunlaştırmaktadır. Bu da sızıntıya yol açmaktadır (Ünlüöner vd., 2011). Buna göre, bir destinasyonda turizm sisteminin işleyişinin ithal ürünlere bağımlı olma durumu arttıkça, o destinasyonda kolonyalizmin etkisinin sürmektedir (Sealey, 1990; Palmer, 1994). Bilhassa, lüks tüketim ürünlerinin uluslararası zincir işletmelerince tedarik edilmesi, sızıntı oranını arttırmaktadır. Böylece, turist harcamalarının ekonomik katkısı, destinasyondaki yerli halktan ziyade uluslararası firmalar ve emperyal ülkelere yönelmektedir (Williams, 2012). Ayrıca, destinasyon ülkesinin sürdürülebilirliği olumsuz etkilenmekte (Sealy, 2018), tükenen kaynakların ikamesi için harcanan ilave bedel, turizm sistemini ülke ekonomisine yük oluşturacak bir araca dönüştürmektedir.

Gelişmekte olan ülke destinasyonlarındaki işleyen turizm sisteminin bileşenleri olarak konaklama işletmeleri, havayolları ve tur operatörlerinin emperyal güçlere ait olması, turizmin kolonyalizm aracı olduğu iddialarına argüman sunmaktadır (Kothari, 2015: 251). Bu duruma, Macleod (2004: 94), havayolları, otel ve tur operatörlerini örnek olarak vermektedir. Zira, bir araştırmaya göre, konaklama işletmeleri ve havayolları firmasının o ülkeye ait olmaması durumunda, ülkenin turizmden elde ettiği pay yüzde 25 ila 30 arasında olacaktır (Mbaiwa, 2005: 217). Bahamalar, bu duruma verilebilecek bir örnek olarak durmaktadır (Palmer, 1994). Yine, Karayiplerde kruvaziyer turizmüne uluslararası firmaların hakim olması, bölge yasalarından bağımsız, yerel halkın dışında uluslararası istihdamdan faydalanılan, mülkiyet hakkının uluslararası firmalara ait olduğu bir destinasyon yapısını ortaya çıkarmıştır (Williams, 2012). Bu da, bölgenin turizmden elde ettiği geliri neredeyse sıfıra indirgemekle kalmamakta, turizm faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ekolojik olumsuzluklar ile bölge halkını baş başa bırakmaktadır. Nitekim, bu tür bir ekonomik düzenin Karayipler'in sürdürülebilir turizm gelişimini olumsuz etkilediği ve emperyal ülkelerin Karayip turizminden edinilen gelirin yüzde 37 ila 90'ına sahip oldukları iddia edilmiştir (Sealy, 2018). Bu durum, destinasyonları emperyal gücün kontrolü altında işleyen bir üretim alanına dönüştürmektedir (Girvan, 1973; Hall ve Tucker, 2004). Dolayısıyla, turist gönderen ülke, ekonomik ve politik olarak destinasyon ülkesini kendisine bağımlı hale getirmektedir. Bağımlılık

faktörü, turizm ve kolonyalizm ilişkisini oluşturan bir unsur olarak görülmektedir. Çünkü, post-kolonyalizm anlayışının argümanlarından biri, sömürülmüş olan milletin bir unsuru icat etmemesi, kullanıcılıktan üreticiliğe geçememesi ve emperyal güce bağımlı hale gelmesi şeklindedir (Said, 2003). Bu durum, Crick (1989: 322) tarafından, “seyahat emperyalizmi” şeklinde tanımlanmıştır. Bu ise, tur operatörlerinin bir destinasyona yönelik turistleri yönlendiren paydaşları kendisine bağlayarak oligopol bir piyasa oluşturması ile açıklanmaktadır. Böylece, otellerin kar marjını en aza indirerek, tur operatörü karı maksimize edilmektedir (Sealy, 2018). Nitekim, Karamustafa (2000), Türkiye’de 2000 li yılların başında böyle bir sorunun oluştuğunu iddia etmiştir. Ona göre, Türkiye’de oluşan konaklama odaklı arz fazlası, sektörü uluslararası tur operatörlerine bağımlı hale getirmiştir. Bunun sonucunda, konaklama işletmelerinin kar odaklı politikaları ikinci plana atılarak, uluslararası tur operatörlerinin uyguladığı tarifelere razı olunması sonucu doğmuştur. Benzer bir durum Barbados’ta da gözlemlenmiş olup, otellerin yüzde 90 oranında tur operatörlerine bağımlı oldukları iddia edilmiştir (Sealy, 2014; Sealy, 2018).

Turizm Ekim Ekonomisi

Turizmin destinasyon ekonomilerinde oluşturduğu bağımlılık, turizm sisteminin 18. Yüzyılda faaliyette olan ekim ekonomisine benzetilmektedir (Beckles, 1990; Sealy, 2018). Bu konuda, Barnard ve Spencer (1998: 602)’in çıkarsaması önem arz etmektedir. Zira, Barnard ve Spencer, turizmin 20. yüzyılda yol açtığı kültürel etkileşimi görmezden gelmenin, 18. Yüzyılda kölelik düzeni ve 19. Yüzyıldaki kolonileşmeyi görmezden gelme ile eşdeğerde bir eksiklik olarak yorumlamıştır. Turizmin bu rolünün görmezden gelinmesi, kitle turizminin post-kolonyalist rolünün görmezden gelinmesinden ileri gelmektedir (Higgins ve Desbiolles, 2006: 1197). Kitle turizmi, kolonyalizmin yaygınlaşmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu turizm türü, standardize bir turizm deneyimini sunma fikrinin bir çıktısı olup, menşei ülkedeki standartlara göre tatil deneyimini şekillendirmekte, ABD, Kanada ve İngiltere gibi ülkelerin göndereceği turistlere destinasyonları bağımlı hale getirmektedir (Hazbun, 2009; Williams, 2012: 192; Sealy, 2018). Bu denli standartların sağlanma gerekliliği, ulus üstü zincir firmaların destinasyonda işlemlerini gerekli kılmaktadır. Bu da, destinasyon ülkesinin bütçesinin üzerinde bir maliyeti beraberinde getireceğinden, uluslararası zincirlerin yatırımları mücbir hale gelmektedir. Bunun sonucunda destinasyonda kurulan ekonomik sistem, kolonyal düzenin gelişimini kolaylaştırmaktadır (Sealy, 2018: 3). Kitle turizminin talep yönü, kolonyalizm-turizm ilişkisini belirleyen diğer bir unsurdur. Zira, kolonyalizmin kültürel bir uzantısı olarak toplumlara sızan tüketim kültürü neticesinde, toplumlarda kitle turizmine rağbet olduğu iddialar arasındadır (Sönmez, 2001). Kitle turistleri bu tür dev yatırımlarda tüketim ve alış-veriş deneyimini tercih edecektir. O nedenle, kitle turizmi bölge halkının, turizmden sağlayacağı finansal katkıyı en aza indirgemiş olacaktır. Bununla birlikte, yat ve marina gibi

bölgeler için şart koşulan yönetmelikler, yerli halktan balıkçılıkla uğraşanların koylarda açılmalarını yasaklamak suretiyle işlerini zorlaştıracaklardır. Bununla birlikte, balıkçıların yeni bot almaları da sınırlandırılmaktadır (Macleod, 2004: 137). Bu da, destinasyon ekonomisinin turizme olan bağımlılığını arttırmaktadır. Kitle turizminin kolonyalizmin bir aracı olduğuna yönelik iddianın bir diğer delili, uluslararası standartlara sahip otel işletmeleri ve yerli halktan izole edilmiş herşey dahil sistemidir. Bu sistem ve standartlar, kolonyalizmin üçüncü dünya ülkesi adıyla tanımladığı ülkelere yapılan muamelenin bir yansıması olarak kabul edilmektedir (Temple, 2002; d’Hauteserre, 2004). Herşey dâhil sisteminde, turistlerin harcama kalemleri uluslararası zincir işletmeler içerisinde dolaşmaktadır. Harcamanın oldukça küçük bir kısmı yerel halka yansımaktadır. Zincir işletmelerin geliri ise menşei ülkelere dönmektedir. Yerli halk, bu harcama kalemi içerisinde, düşük ücretli işlerde çalışmak suretiyle nispi bir menfaat sağlamaktadır (Kothari, 2015: 251). Dolayısıyla, destinasyon ekonomisi turizm sisteminden oluşan finansal çıktılardan asgari ölçüde yararlandığı gibi, turizm sisteminin oluşturduğu çevresel, kültürel ve ekonomik tahribatın bedelini bizzat kendisi ödemektedir (Zopiatis vd., 2020).

Yerel Kültürün Tekdüzeleştirilmesi

Turizm sisteminin kolonyal etkisi, kolonyal bir geçmişe sahip destinasyonları, emperyal geçmişe sahip ülke vatandaşlarına, kolonyal geçmişini anımsatacak tanıtım faaliyetleri oluşturmak ve destinasyonda bu geçmişi anımsatacak bir turizm sistemi kurmak suretiyle bu geçmişin etkilerini devam ettirmek şeklinde hayat bulmaktadır (Palmer, 1994). Bunun temelinde ise, turizm sisteminin, kolonyal gücün deneyimleme ve tüketme isteğini yerine getirecek, bu gücün prensip ve öykülerini hem bölge (mimari yapı) hem de insanlar üzerine uygulayacak şekilde destinasyonları tasarlaması yatmaktadır (Grimwood vd., 2019: 235). Nitekim Nash (1989), merkez konumundaki ülkelerin, turizm sisteminin dizaynı ve gelişiminde etkili olduklarını iddia etmiştir. Ona göre, bu durum, bir ülkenin diğeri üzerinde nüfuz sahibi olmasına yol açmakta ve bu nüfuz onu emperyal konuma getirmektedir. Bu durum, kolonileşmiş milletlerin batılılaşmayı benimsemelerini “modernleşme” şeklinde lanse eden post-kolonyalist yaklaşım ile benzerlik arz etmektedir (d’Hauteserre, 2004). Nitekim turizm alanında, turizmin modernleştirici etkisi, literatürde kabul görmüş argümanlar arasında yer almaktadır (Hazbun, 2009). Böylece, destinasyonlara has farklılıklar tekdüze haline getirilir ve kolonyalizmin prensibi olan kültürel farklılıkların yok edilerek farklı milletlerin tek bir çatı altında homojenleştirilmesi (Khaira, 1998’den aktaran d’Hauteserre, 2004) gerçekleştirilir. Literatürde bu durum, destinasyonlardaki yerli halkın gıda tüketim tercihlerinde fast-food’un ağırlık kazanması (Özekici, 2019), dil kullanımı, politik görüş ve kültürel benzerlik noktasında turistlerin kültürel değerlerinin benimsenmesi şeklinde teyit edilmiştir.

Gelir ve Kaynak Eşitsizliği

Turizmin post-kolonyalist bir araç olduğuna yönelik diğer bir delil, gelir eşitsizliğidir. Turistler kendi ülkelerinin kurlarının destinasyona göre oldukça yüksek olması nedeniyle diğer ülkelerde çok daha yüksek tüketim gücüne sahip olmaktadır. Burada, yerli halkın kendi ürettiklerini satması ile nispeten dengelenen eşitsizlik ise kitle turizminin ortaya çıkarak yerli halkın turistler ile irtibatının kesilmesi yoluyla ortadan kalkmaya yüz tutmuştur (Macleod, 2004: 94). Ancak, işletmelerin rekabetini arttırmak adına, orta ve üst kademe yöneticileri yerli halkın dışından temin etmesi (Mowl ve Blackwood, 1999), yerli halkın asgari ücret ile istihdam edilmesi ve ücretlerin rekabeti sağlama adına iyileştirilmemesi, zincir işletmelerin, karlarını arttırmaları ve yerli halkın gelir seviyesindeki iyileşmenin sağlanamaması ile sonuçlanmaktadır. Bu durum, destinasyon ülkesi menşei konaklama işletmeleri için de geçerli olmaktadır (Kothari, 2015: 252). Böylece, turizmin bölgeler arası eşitsizliği giderici etkisi kolonyalizm etkisiyle ortadan kalkmaktadır (Williams, 2012). Turist harcamalarının yerli halka ulaşmasını engelleyen bu tür işletmeler, turizm odaklı gelirin zincir işletmelerde toplanmasına yol açmaktadır. Bu da, destinasyondaki gelir eşitsizliğini derinleştirmektedir (Zopiatis vd., 2020). Nitekim Oviedo-Garcia vd. (2019), herşey dâhil konseptinin dâhil olduğu bir destinasyonda, yüzde bir artan turizm gelirin, bölgedeki fakirlik düzeyini yüzde 0,72 oranında azalttığını tespit etmiştir. Turist balonu oluşturulmak amacıyla tasarlanan sahnelenmiş deneyim ortamı (Sirakaya-Türk vd., 2014), yerli halkın turizm sisteminden elde edeceği gelir oranını düşürmektedir. Nitekim Tavares ve Kozak (2015)'in herşey dâhil sistemini tercih eden turistler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, bu turistlerin tatil deneyimi süresince konaklama işletmeleri dışında harcama meylinde olmadıklarını tespit etmiştir. Tur operatörünün aracı olduğu rehber ve konaklama işletmesi personelinin başka kimse ile irtibata geçmeyen turistlerin, tatil deneyimlerinin olumsuz etkilenmemesi adına bu tür bir girişime başvurmadığı söylenebilir. Bu da, turist harcamalarının belirli bir zümre içinde dağıtılmasına yol açmaktadır.

Destinasyon kaynaklarından mahrum bırakılma, kolonyalizm-turizm ilişkisinin bir diğer neticesi olarak görülebilir. Yerli halk, turizm sisteminin gelişmesi neticesinde, rekreatif alanlardan uzaklaştırılabilir. Turistleri çekmek ve etkin deneyim sağlamaları için geliştirilen bölgeler, yerli halktan mahrum bırakılabilmektedir (Cohen, 2002). Bu durumda, yerli halkın turizme yönelik algıları negatif yönde etkilenmektedir. Nitekim Türkiye'deki birtakım destinasyonlarda, turistler tarafından yoğunlukla kullanılan sahillerin, yerli halkın kullanımına yeterli ölçüde sunulmadığı literatürde iddia edilmiştir (Sertkaya-Doğan, 2011: 93). Küba'da ise sahillerin yalnızca turistlere tahsis edilmesi, yerli halkın mahrum bırakılması gibi daha ileri düzeyde vakalar rapor edilmiştir (Elliott ve Neirotti, 2008; Sealy, 2018).

Egzotizm

Turizm ile post-kolonyalizm arasındaki ilişkiyi oluşturan unsurlardan bir diğeri, turistlerin geçmiş koloni milletlerinde görmeyi arzuladığı egzotizmdir. Hem turizm sistemi hem de kolonyalizm, destinasyonlarda var olan mitleri kullanmaktadır. Egzotizmin ilki tabiat odaklı egzotizmdir. İki unsur da bölgenin iklimi, toplumsal dokusu ve jeolojik özelliklerini bir araya getirerek, toplum üzerinde bir nevi cennet imajı oluşturmayı hedeflemektedir (d’Hauteserre, 2004: 237). Bu unsur nedeniyle, batı ülkeleri dışındaki insan ve bölgelerin, neokolonist bir yaklaşımla, arzulanan biçime uyarlanma isteği pazarlamaya konu olmaktadır (Boer, 2020). Bu, turizm pazarlama araçlarında bölgenin lanse edilmesiyle gerçekleştirilmektedir (Grimwood vd., 2019). Coğrafi anlamda, görsel tanıtım araçlarında bölgenin egzotikliği, palmiye ağaçları, ormanlar, nehirler ve vahşi doğanın vurgulanması aracılığıyla, batılı turistler nezdinde, destinasyonun egzotik bir imgeye sahip olduğu vurgulanır (Debazies, 2020). Ayrıca, ziyaretçilerin satın alabileceği egzotik temalı ve vurgulanan tabiat öğelerini anımsatacak ürünler ile simgelemenin sağlanması bu süreçte gerçekleştirilir (Sierra-Huelsz ve Kainer, 2018; Debazies, 2020).

İkinci egzotizm unsuru kültürel egzotizmdir. Postkolonyalizm süreci, kültürel anlamda, kolonyal güçlerin yerel toplumların kimliği ve kültürü ile birtakım sözüm ona gerçekler üretmesi ile gerçekleştirilmektedirler (Cooke, 2016). Coğrafi unsurlar, kolonyal bir anlayış çerçevesinde tasarlanmış mitler ve efsaneler ile turistik deneyimin sağlanacağı ümit edilen destinasyonlara dönüştürülmektedir. Kolonyal anlayış ile tasarlanan gerçekliğin oluşturduğu yerellik ile küresel rekabet gücü arttırılmaktadır (d’Hauteserre, 2004: 237-238). Grimwood vd., (2019), turizm sisteminin, tanıtım araçlarında kullanılan öyküler aracılığıyla emperyal güçlerin varlığına katkıda bulunduğunu, tanıtım web siteleri üzerinden tespit etmiştir. Bunu, yerel kültüre ve kimliğe özgü öykülerin, kar etme motivasyonu ile değiştirilmesi şeklinde gerçekleştirmektedirler. Yine, Seyahat acentaların reklamlarında vurgulanan temalar üzerinden fikir teatisinde bulunan birtakım araştırmacılar (Erisman 1983; Palmer, 1994), turistlere vaadedilen tatil deneyiminde hizmet etme temasının sıklıkla vurgulanmasını, turizm sisteminin post-kolonyalist işleyişi ile açıklamışlardır. Benzer şekilde, turistlere yönelik broşürlerde, geçmiş kolonyal düzenin etkileri, Bahama adalarının tanıtım faaliyetine etki etmiştir (Palmer, 1994). Güncel araştırmalar içerisinde ise Brito-Heriques (2014), Portekiz’deki seyahat fotoğrafları üzerinden gerçekleştirdiği görsel analiz sonucunda fotoğraflarda kolonyalizmi öven bir kodlama stiline benimsendiğini ve fotoğrafların emperyalist bir motivasyonla hazırlandığını tespit etmiştir. Söz gelimi, turizm firmalarının tanıtım broşürlerinde yer alan “medeniyetten uzak”, “bakir tabiat” gibi ifadeler, emperyal toplumların zihninde, ilkelik ve geri kalmışlığı çağrıştıran ifadeler olması sebebiyle, tanıtım faaliyetlerinde diğer toplumlara yönelik post-kolonyalist algının sürdüğü iddia edilmektedir.

Küreselleşme ve Teknoloji

Turizmin bir kolonyalizm aracı olduğuna ilişkin bir çıkarsama da turizmin küreselleşme ve teknoloji unsurları ile bağıntısından ortaya çıkmaktadır. Zira uluslararası firmaların uzak ülkelere hükmetmesi dolayısıyla, küreselleşmenin koloniciliğin bir nevi uzantısı olduğu düşünülmektedir (Kartal, 2007: 255). Turizmin ise küreselleşmenin araçlarından biri olduğu ve uluslararası firmaların küreselleşme neticesinde destinasyonlarda yaygınlaşması literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır (Özekici, 2019; Özekici ve Ünlüöner, 2019). Turizmin kolonyal bir araç olarak bir diğer bağıntısı, küreselleşme ivmesine katkıda bulunan teknolojik araçlarda kendisini göstermektedir. Bilindiği üzere, teknoloji olanakları, talep yönünden, arz olanakları arasında optimum faydayı temin edecek tercihleri kolaylaştırdığı gibi finansal, zamansal ve ulaşımaya yönelik külfetleri indirgemektedir. Benzer şekilde, arz yönünden, turizmin emek yoğun yapısında sağladığı nispeten iyileştirmeler ve diğer gelişmeler aracılığıyla maliyetleri aşağıya çekmektedir. Ancak, turizmin sağlamış olduğu tüm bu faydalar, teknolojinin sağlanabildiği bu altyapıyı hayata geçiren toplumlar için söz konusudur (Dwyer, 2015: 7-8). Bu olanaklar ise yalnızca gelişmiş ülkeler de bulunmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu teknolojik gelişmelerin, batı temelli küreselleşme faaliyetlerini yaymada aracı olduğu söylenebilir. Bu da, turizmin genel kabul görmüş bölgeler arası dengesizlikleri giderici etkisi fikrini (Çeken, 2008) aşındırmaktadır.

Turizmin Kolonyal Bir Araç İşleme Süreci

Turizm sisteminin bölgeye yerleşmesi ile birlikte kolonyal düzenin harekete geçmesi, Aktör ağı (*actor-network*) teorisinin argümanı ile açıklanmaktadır. Buna göre, turistler ziyaret ettikleri destinasyonlarda deneyim edinmekle kalmaz, aynı zamanda destinasyonların fiziki ve sosyal yapısını da yeniden yapılandırır (Boer, 2020: 32). Bu sürecin ne şekilde gerçekleştiği, tüketim kültürünün destinasyonlara nüfuz etmesi ile açıklanabilir. İlk olarak, bir bölgenin destinasyona dönüştürülebilme sürecinde, bölgeye has efsane, mit ve hikâyeler ön plana çıkarılmaktadır. Böylece, destinasyon ile ilgili bir izlenim/imaaj oluşturulmaktadır. Toplumların zihinlerine yerleşen imaj doğrultusunda destinasyon dizayn edilmektedir (d'Hauesserre, 2004; Boer, 2020). Küresel kültür, yerel kültüre has öğelerin içeriğini boşaltarak, satın alma ve tüketme odaklı bir nesneye dönüştürme suretiyle bunu gerçekleştirmektedir. Nitekim, Grimwood vd., (2019), turizm sisteminin kolonyalizme ne şekilde katkı sunduğunu gösterme amacıyla gerçekleştirdiği araştırmasında, turizm sisteminin, tanıtım araçlarında kullanılan öyküler aracılığıyla emperyal güçlerin varlığına katkıda bulunduğunu, tanıtım web siteleri üzerinden tespit etmiştir. Bunu, yerel kültüre ve kimliğe özgü öykülerin, kar etme motivasyonu ile değiştirilmesi şeklinde gerçekleştirmektedirler.

Kimlik, etkileşimde bulunulan kimseler ve yaşanan hadiselere göre şekillenebilmektedir (Tajfel, 1974; Palmer, 1994). Turizm sistemi, doğası gereği, çoğunlukla gelişmiş ülke vatandaşlarının gelişmekte olan bölgelere taşınarak

deneyim sunulan bir işleyişe sahiptir. Bu işleyiş, ekonomik ve psikolojik olarak üstünlüğe sahip kimselerin, nispeten gelişmiş olan ve bu üstünlüğü taşımayan yerli halk ile etkileşimine yol açmaktadır. Bununla birlikte, destinasyonlarda, turist harcamalarına bağımlı bir ekonomik düzen de söz konusudur (Sealy, 2018). Literatürde, ekonomik ve psikolojik bağımlılığın, yerli halkın değer yargıları, dolayısıyla kimlik yapıları üzerinde bir değişime yol açtığı söz konusudur (James-Bryan, 1986: 150). Yine, algılanan üstünlüğün, muhatabın değer yargılarını benimseme ile sonuçlanması, bilhassa destinasyon hizmet sistemi kapsamında iddia edilmektedir. Turizm sisteminin gelişmesi neticesinde, kuşak ülke halkının turistlere servis etme pozisyonuna düşmesi söz konusu olmaktadır (Rasmi vd., 2014). Bu da, yerli halk-turist arasında dengesiz bir ilişki olmasına yol açmaktadır. Üstün pozisyonda olan turistler, hâkim kültürel unsura dönüşmektedir (Smith, 1990). Yerli halkın turistlerin ait olduğu kimliğe dair değer yargılarını benimsemesi, tüketim kalıplarını yeniden şekillendirmesi ve yerel kültürün referans noktası olmaktan uzaklaşması bu sürecin sonunda gerçekleşebilmektedir (Özekici, 2019). Bu durum turistler ile birlikte, yabancı yöneticiler ile de sağlanabilmektedir. Yabancı yönetici (*expatriate*)'lerin destinasyondaki uluslararası işletmelerde olması, işgörenler üzerinde etki sahibi olmasını beraberinde getirecektir (Williams, 2012). Algılanan üstünlük ile birlikte sağlanan pozisyon üstünlüğü, yabancı yöneticilerin, yerli halktan oluşan işgörenlerin değer yargılarında değişimin sağlanmasını kolaylaştıracaktır. O sebeple, turizm sisteminin yaygınlaştığı bölgelerde, turistlerin değer yargılarının benimsenerek, yerli halkın kimlik yapılarının dönüşüme uğraması söz konusu olabilir. Nitekim, turizm sisteminin, küresel tüketim kültürünün önemli bir argümanı olan narsizmi yaydığı (Canavan, 2017) ve tüketim tercihlerinde dönüşüme yol açtığı (Lin vd., 2022) iddialar arasındadır. Bu iddia ve örnekler doğrultusunda, turizm sisteminin, kolonyal bir uzantı türünde etkiye sahip olduğu ve kimlik odaklı bir dönüşüme yol açtığı söylenebilir.

Turizm Sisteminin Kolonyal Bir Araç Olarak Çıktıları

Post-kolonyalist bir araç olarak görülen turizm sisteminin demokratikleşmesi, birtakım neticeleri beraberinde getirmiştir. Bu çıktılar, ticarileşme, imaj ile alternatif turizm ve turist tipolojilerinin gelişmesi şeklinde sıralanabilir.

Ticarileşme

Turizm sistemi, kolonyalizm odaklı işleyişi neticesinde çeşitli faktörlerin gelişmesi veya ivme kaybetmesine yol açabilmektedir. Bunlardan ilki toplumların kimlikleri üzerinde gerçekleşmektedir. Nitekim, turizm, destinasyon toplumlarının kimlik yapılarında dönüşüme yol açması sebebiyle, kolonyalizm ve küreselleşme ile aynı çatı altında değerlendirilmiştir (Hall ve Tucker, 2004). Nitekim, turizm sisteminin geliştiği bölgelerde, kolonyalizm sürecinin yaşandığı bölgelere benzer şekilde (Al-Nowaihi, 2000; d'Hauterres, 2004), destinasyon kimliği ne özüne dönebilmekte ne de emperyal gücün kimliğine tam olarak adapte olabilmektedir

(d’Hauteserre, 2004). Kimliğe özgü toplumsal normların yahut bireysel değer yargılarının turizm sisteminde dönüştürülmesi, turizm sisteminin ticarileşme etkisiyle açıklanmaktadır. Ticarileşme, farklı kültürlerle has unsurların idealize edilerek ticari bir meta haline dönüştürülmesi sürecine verilen addır. Kavram, kolonyalizm dönemine ait olmak ile birlikte, turizm ve kolonyalizm ilişkisinin olağan neticeleri arasında yer almaktadır (Meethan, 2003: 13). Turizm aracılığıyla, toplum hayatına yön veren gelenekler, ticari bir metaya, pazarlama sürecinde kullanılan bir unsura dönüşmektedir (Cohen, 1988). Bu bağlamda, gelenekler, değerler ve buna bağlı unsurlar, uluslararası firmaların pazarlama faaliyetlerinde turistlere bahsedilen ölçüde (Papson, 1981’den aktaran Hall ve Tucker, 2004; Kothari, 2015) ve turistlerin tüketmeye razı olacakları şekilde dönüştürülür (Medina, 2003). Söz gelimi, yerli halk, çağın koşullarına uygun değer yargıları, gelenek ve giyim tarzına sahip olmasına rağmen, destinasyon pazarlama faaliyetleri kapsamında, yerli halk olduğundan farklı şekilde lanse edilebilmektedir. Böylece, sahte bir destinasyon imajı oluşturulur (Brito-Henriques, 2014). Smith ve Duffy (2003) bu durumu “sahte otantizm” kavramıyla ifade etmiştir.

İmaj

Bir diğer netice, emperyal ülke vatandaşları nezdinde sömürülmüş bölge kültürlerinin algılanan imajıdır. Sömürülmüş ülkelerin kültür mirasına has öğelerinin, emperyal güçlerin o kültüre yönelik yargıları doğrultusunda şekillendirildiği yönündedir (Kothari, 2015). Bu da, emperyal ülke vatandaşlarının destinasyon kültürü ile alakalı imajlarını oluşturmaktadır (Palmer, 1994). Bir diğer değişle turist imajının oluşmasında, emperyalizmin bölge kimliği üzerinde gerçekleştirdiği biçimlendirme rol oynamaktadır. Söz gelimi, yöresel mutfağın destinasyon imajı çalışmalarında kullanılmasında kolonyalizmin rol oynadığı düşünülmektedir (Timothy ve Ron, 2013). Bunun için ayrıca, basılı eserlerin zihinleri etkileme gücü de kullanılmıştır (Palmer, 1994). Bu duruma örnek olarak, oryantalizm akımı örnek olarak verilebilir (Said, 1979) İngiltere’nin 19. yy’de gerçekleştirdiği coğrafi teşebbüsler, oryantalizmin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Oryantalizm, doğu ve batı arasında, epistemolojik ve ontolojik temelde gerçekleştirilen düşünce biçimidir (Hall ve Tucker, 2004: 7-8). Oryantalizm, batı tarafından, batıdan farklı olan doğu toplumları ile ilgili fikirleri ve mitleri konu edinmektedir. Bu aynı zamanda, diğer milletlerin batılı uluslara göre geri kalmış olduklarını iddia eden bir fikir akımıdır (Said, 2003).

Farklı bir milletle karşılaşmak, mitleri doğurmuştur. Farklılık ise turizm sisteminin önemli kaynakları arasındadır (Hall, 1996; Hall ve Tucker, 2004). Çağdaş turizm sistemi, kolonyalizm döneminden kalan, pazarlama araçları aracılığıyla, destinasyonu bir güzellik abidesi olarak gösterme amacıyla bir çekim unsuru olarak kullanılmaktadır (Osagie ve Buzinde, 2011; Kothari, 2015). Emperyal devlet vatandaşları, pazarlama araçları, seyahat yazıları ve oryantalist eserlerin zihinlerinde oluşturduğu doğu destinasyonları mitlerinin etkisi ile egzotik olanı

keşfetme güdüsüyle seyahat gerçekleştirmektedir (d’Hauteserre, 2004; Kothari, 2015). Böylece, kendilerine sunulan imajı, yaşam alanlarında aşına oldukları standartlar temelinde deneyimlemektedirler (Kothari, 2015). Bu bağlamda Morin (1999), seyahat yazılarının özellikle emperyal ülke vatandaşları olan kadınların emperyal rollerini güçlendirdiğini iddia etmiştir (d’Hauteserre, 2004). Nitekim, Brito-Henriques (2014), gerçekleştirdiği görsel analiz sonucunda, Portekiz halkının emperyal mitlerden etkilenmesinin sonucu olarak, Sahra Afrikasının turistik imajının kolonyal bir şekilde sahip olduğunu tespit etmiştir. Turizm sektörü, destinasyon imajı üzerine yürütülen bir sisteme sahiptir. Bu sebeple, destinasyon halkı ile ilgili oluşturulan imaj, turizm odaklı promosyon faaliyetlerinde kullanılmak suretiyle, algılanan imaj desteklenmektedir (Palmer, 1994). Bu nedenle, turizm sisteminin bir destinasyonda desteklenmesi, emperyalizmin toplumlar üzerinde oluşturduğu ayırım odaklı imajı derinleştirebilmektedir.

Destinasyon imajı ne şekilde yerleşmiş ise, destinasyondaki turizm sisteminin gelişim türü ve seyri o yönde olmaktadır (d’Hauteserre, 2004). O sebeple, turizm plan ve politikaları kapsamında alınan kararlarda, post-kolonyalizmin etkin bir rolünün olduğu söylenebilir. İmaj tasarımı, yerli halk ve turistlerin birbirlerine yönelik algılarını olumsuzya dönüştürebilmektedir (Liu ve Tung, 2017). Nitekim beyaz tenli turistlerin, siyah tenli yöneticileri idareci olarak kabul edemedikleri, senaryo tabanlı bir araştırma kapsamında tespit edilmiştir (Williams, 2012; Sealy, 2018). Yine, yerel kültürüne bağlı olan Afrikalıların, egzotik ve geri kalmış Afrikalılar olduğu şeklinde bir imajın söz konusu olduğu ve safari destinasyonların tanıtımında eğitilmiş Afrikalılara yer verilmediği iddia edilmektedir. Afrika’nın turistik imajının oluşturulması, geri kaldığı iddia edilen Afrikalılar üzerinden gerçekleştirilmektedir (Achebe, 2000; d’Hauteserre, 2004). Bu durum, kolonize eden ve edilen topluluklar arasındaki mesafeyi açmaktadır. Yabancı düşmanlığı ilgili mesafe sonucunda oluşmaktadır (Kothari, 2015).

Alternatif Turizm ve Turist Türleri

Destinasyonların egzotik, bakir bir kaçış noktası olarak lanse edilmesi, turizm talebinin farklılaşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak, gayri-medeni davranışların destinasyonda sıklıkla yaşanması, turizmin post-kolonyalist bir anlayışla geliştirilmesinin sonucu olarak görülebilir. Kolonyalizm sürecinde sömürülmüş ülkelerin turizm sistemine açılması, sömüren ülke milletlerinin bilinçaltında, o ülkenin kölelik ve sömürü odaklı imajının devam etmesi (Pamer, 1994) durumları göz önünde bulundurulduğunda, bu ülkedeki destinasyonlarda, gayri-medeni davranışların artması öngörülen neticeler arasındadır. Diğer taraftan, turizm sisteminin rolü, tanıtım faaliyetlerinde lanse edilen beklentinin yerine getirilmesidir. Zihinlere yerleşmiş imajın, seyahat deneyimi sürecinde yerine getirilememesi, adalet teorisinin argümanlarına göre, gayri-medeni davranışların oluşmasına ve farklı turist tipolojilerinin gelişmesine yol açacaktır (Cheng vd., 2020).

Avcılık, kolonyalizmin bir diğer sonucudur. Kolonyalizm sürecinde, tabii alanlarda kendiliğinden gerçekleştirilen avcılık, post-kolonyalizm döneminde, bölge idareleri tarafından avlaklar geliştirilmek suretiyle av turizmine dönüşmüştür. Böylece, bölgenin yerel halkının avlak alanlarındaki yaşam alanları sınırlandırılmaktadır (Green, 2021: 151). Buna karşılık, Safari turizmi, kolonyalist imgelemenin bir diğer neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Yine, destinasyonun ilkel bir kabile kültürünün hâkim olduğu beldeler şeklinde lanse edilmesi, yoksul dostu turizmin bölgede canlanmasına yol açabilmektedir (Kothari, 2015).

Destinasyonun emperyal geçmişi turistik bir çekim unsuru olarak yeniden inşa edilebilmektedir (Kothari, 2015: 252). Kolonyalizm sonucunda yerli halkın sürüldüğü veya soykırımı uğradığı bölgelerin hüzün turizm alanı olarak destinasyona dönüştürülmesi de söz konusudur. Günümüz California'sının yerlileri olan Yurok'ların kolonyalizm süreci sonunda yok edilme eşğine getirilmesi, bu duruma verilecek örnekler arasında yer almaktadır. Bugün, California bölgesinde, Yurok'lara has adetler ve bu adetleri sembolize eden araç gereçlerin bulunduğu bir alan turistik amaçla faaliyete alınmıştır (Walter, 2021).

SONUÇ

Bu bölüm kapsamında, kolonyalizm ve post-kolonyalizm kavramları, turizm sisteminin işleyişi nezdinde irdelenmiş ve kavramlar arasındaki ilişki örüntüleri ortaya çıkarılmıştır. Literatürde, konuyla ilgili tartışmaların birkaç on yıldır süregelmesi, seyahat hareketlerinin yaygınlaşması ile birlikte farklı bir çehreye bürünmüştür. Yine de, ilgili literatür geniş bir perspektiften göz önüne alındığında denilebilir ki, turizm sisteminin post-kolonyalist bir araç olarak yaygınlaşmasında rol oynayan başat unsur, potansiyel turistlerin zihninde oluşturulan destinasyon imgeleme çalışmalarıdır. Bu vesileyle, talebin beklentileri, dolayısıyla yapısı değiştirilmektedir. Turistik arzın işleyiş şeklinde değişim yaşanması, bir ileri aşamada gerçekleşmektedir. Sonraki aşamada, turizm plan ve politikalarında dönüşüm söz konusu olabilmektedir. Ancak bu dönüşüm silsilesi, destinasyonlara, herşey dâhil sistemin yaygınlaştığı, sızıntı oranının yüksek bir seyir izlediği, yerli halkın kariyer olanaklarının azaldığı ve turizmin kültürler arası önyagıları azaltıcı etkisinin törpülediği bir sistemi meydana getirmektedir. Turizm sisteminin destinasyon ülkelerine ekonomik katkı sağlayabilmesi adına birtakım revizyonların gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. İlk olarak, post-kolonyalizm aracı olarak görülen kitle turizmi (Williams, 2012) yerine, alternatif turizm çeşitlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Yine, Türk turizmi açısından, ulusal tur operatörlerinin Türk turizminden aldığı Pazar payının yeterli düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Turizm odaklı KOBİ'lerin desteklenmesi, yerli tur operatörlerinin gelişimine yönelik teşvik politikalarının geliştirilmesi ve yerel turizm tedarik zincirinin geliştirilmesi elzemdir. Bu şekilde, turizmin post-kolonyalist etkisi en aza indirgeneceği gibi, turizmin finansal odaklı çıktılarında

azami ölçüde yararlanılacaktır. O sebeple, turizm odaklı teşvik politikalarının, bu yönde geliştirilmesi, Türk turizminin post-kolonyalist odaklı eleştirilerin dışında bir emsal niteliğini taşımasını sağlayacaktır.

Teorik açıdan irdelendiğinde, post-kolonyal literatürde süregelen fikir ayrılıklarının giderilmesinde turizm araştırmalarının taşıdığı önem (Hall ve Tucker, 2004) ve kavramın anlaşılmasında turizm odaklı etkilerin irdelenme ihtiyacı (Keen ve Tucker, 2012)'nin gelecek araştırmalarca giderilmesi, alandaki teorik gelişime katkı sunacaktır. Yine, gelecek araştırmaların kolonyalizmin sahnelenmiş otantiklik ile ilişkisini irdelemesi, literatürün geliştirilmesi adına önemli bir adım olarak kabul edilebilir. Böylece, küreselleşme neticesinde dünya milletlerinde gelişen hibrit kültürün, destinasyonlarda tasarlanan sahnelenmiş otantiklik üzerinde tehlike oluşturacağı (d'Hauterres, 2004) noktasındaki iddialara yönelik alternatif argümanlar geliştirilecektir.

Kaynakça

- Achebe, C. (2000). Viewpoint. In D. Brydon (editörlüğünde), *Postcolonialism* kitabında bölüm (sf. 1796–1800). New York: Routledge.
- Al-Nowaihi, M. (2000). The “Middle East”? Or... Arabic literature and the postcolonial predicament. H. Schwarz and S. Ray (editörlüğünde), *A Companion to Postcolonial Studies* kitabında bölüm (sf. 282–303). Oxford: Blackwell.
- Ashcroft, B., Griffiths, G. and Tiffin, H. (1989) *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Postcolonial Literatures*, London: Routledge.
- Bahri, D. (1997) ‘Marginally off-center: postcolonialism in the teaching machine’, *College English*, 59(3): 277–98.
- Barker, A. J. (2012). Locating Settler Colonialism. *Journal of Colonialism and Colonial History*, 13(3).
- Barnard, A., & Spencer, J. (1998). *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. Londra: Routledge.
- Beckles, H. (1990). *A history of Barbados: From Amerindian settlement to nation-state*. London: Cambridge University Press.
- Boer, D. V. (2020). *Touristic Entanglements. Settler Colonialism, World-making and the politics of tourism in Palestine*. Ghent University Press: Gent.
- Brito-Henriques, E. (2014). Visual tourism and post-colonialism: imaginative geographies of Africa in a Portuguese travel magazine. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 12(4), 320-334.
- Britton, S. G. (1982). The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research*, 9(3), 331-358.
- Canavan, B. (2017). Narcissism normalisation: Tourism influences and sustainability implications. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(9), 1322-1337.
- Carrigan, A. (2011). *Postcolonial tourism: Literature, culture, and environment*. New York ve Londra: Routledge.
- Castle, G. (2001). Editor’s introduction: Resistance and complicity in postcolonial studies. G. Castle (editörlüğünde), *Postcolonial Discourses* kitabında bölüm. Oxford: Blackwell.
- Cheng, B., Guo, G., Tian, J., & Shaaan, A. (2020). Customer incivility and service sabotage in the hotel industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(5), 1737-1754.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of tourism research*, 15(3), 371-386.
- Cohen, E. (2002). Authenticity, equity and sustainability in tourism. *Journal of sustainable tourism*, 10(4), 267-276.
- Cooke, L. (2016). ‘North’ in contemporary Canadian national-cultural imaginaries: A haunted phantasm. *Settler Colonial Studies*, 6(3), 235–251.
- Coulthard, G. (2014). *Red skin, white masks*. Vancouver: UBC Press.
- Crick, M. (1989). Representations of international tourism in the social sciences: Sun, sex, sights, savings, and servility. *Annual review of Anthropology*, 18, 307-344.
- Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 293-306.
- d’Hauteserre, A. (2004). A. A. Lew, C. M. Hall ve A. M. Williams (Editörlüğünde), *A Companion to Tourism. Postcolonialism, Colonialism, and Tourism* (sf. 235-246), Malden, Blackwell.
- Dabezies, J. M. (2020). Visuality, palm trees and tourism in Uruguay: Between tropical and traditional representations of postcolonialism. *Annals of Tourism Research*, 81, 102882.
- Dann, G., & Cohen, E. (1991). Sociology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), 155-169.
- Doğan, H. Z. (1989). Forms of adjustment: Sociocultural impacts of tourism. *Annals of tourism research*, 16(2), 216-236.
- Doğan, Ö. S. (2011). Silivri’de turizmin gelişmesi: sorunlar ve çözüm önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(25), 89-102.

- Dwyer, L. (2015). Globalization of tourism: Drivers and outcomes. *Tourism Recreation Research*, 40(3), 326-339.
- Elliott, S. M., & Neirotti, L. D. (2008). Challenges of tourism in a dynamic island destination: The case of Cuba. *Tourism Geographies*, 10(3), 375-402.
- Erisman, H. M. (1983). Tourism and cultural dependency in the West Indies. *Annals of Tourism Research*, 10(3), 337-361.
- Fisher, D. (2004) , C. M. Hall ve H. Tucker (Editörlüğünde), A Colonial Town for Neocolonial Tourism, *Tourism and Postcolonialism. Contested Discourses, Identities and Representations* (sf. 126-140), London, Routledge.
- Friedmann, J., & Miller, J. (1965). The urban field. *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 312-320.
- Girvan, N. (1973) The development of dependency economics in the Caribbean and Latin America: review and comparison, *Social and Economic Studies*, 22: 1-33.
- Green, H. (2021). ‘Game which the pampered pleasure seekers seek’: hunting tourism, conservation, and colonialism in the Yukon Territory, Canada, 1910-1940. *Journal of Tourism History*, 13(2), 138-164.
- Grimwood, B. S., Muldoon, M. L., & Stevens, Z. M. (2019). Settler colonialism, Indigenous cultures, and the promotional landscape of tourism in Ontario, Canada’s ‘near North’. *Journal of Heritage Tourism*, 14(3), 233-248.
- Hall, C. M., Tucker, H. (2004). Tourism and postcolonialism: An introduction. *Contested Discourses, Identities and Representations* (sf. 126-140), London, Routledge.
- Hall, S. (1996). When was the postcolonial? In I. Chambers and L. Curti (editörlüğünde), *The Postcolonial Question*. London: Routledge.
- Hazbun, W. (2009). Modernity on the beach: A postcolonial reading from southern shores. *Tourist Studies*, 9(3), 203-222.
- Higgins-Desbiolles, F. (2006), “More than an ‘industry’: the forgotten power of tourism as a social force”, *Tourism Management*, 27, 1192-1208.
- İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1527-1540.
- James-Bryan, M. (1986). Youth in the English Speaking Caribbean; The High Cost of Dependent Development. *Cepal Review*, 29, Ağustos: 133-152.
- Karamustafa, K. (2000). Marketing-channel Relationships: Turkey’s Resort Purveyors’ Interactions with International Tour Operators. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 41(4), 21-31.
- Kartal, Z. (2007). Kavramsal ve tarihsel yönleri ile küreselleşme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 251-264.
- Keen, D., & Tucker, H. (2012). Future spaces of postcolonialism in tourism. *The Routledge handbook of tourism geographies* (pp. 114-119). London, Routledge.
- Kothari, U. (2015). Reworking colonial imaginaries in post-colonial tourist enclaves. *Tourist Studies*, 15(3), 248-266.
- Lin, B., Wang, S., Fu, X., & Yi, X. (2022). Beyond local food consumption: the impact of local food consumption experience on cultural competence, eudaimonia and behavioral intention. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, (basım öncesi versiyon).
- Liu, Z., & Tung, V. W. S. (2017). The influence of stereotypes and host-tourist interactions on post-travel destination image and evaluations of residents. *Journal of China Tourism Research*, 13(4), 321-337.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Lowman, E. B., & Barker, A. (2015). *Settler: Identity and colonialism in 21st century Canada*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Mbaiwa, J. E. (2005). The problems and prospects of sustainable tourism development in the Okavango Delta, Botswana. *Journal of sustainable Tourism*, 13(3), 203-227.

- McClintock, A. (1992). The angel of progress: Pitfalls of the term “postcolonialism.” *Social Text*, 31(2), 82–88.
- Medina, L. K. (2003). Commoditizing culture: Tourism and Maya identity. *Annals of tourism research*, 30(2), 353-368.
- Meethan, K. (2003). Mobile cultures? Hybridity, tourism and cultural change. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1(1), 11-28.
- Morin, K. (1999). Peak practices: Englishwomen’s “heroic” adventures in the nineteenth-century American West. *Annals of the Association of American Geographers*, 89(3), 489–514.
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. Abindon: Routledge.
- Mowl, G., & Blackwood, T. (1999). The characteristics and motivations of expatriate tourism service providers on the Costa del Sol, Spain. *Anatolia*, 10(2), 72-88.
- Nash, D., & Smith, V. L. (1991). Anthropology and tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), 12-25.
- Nelson, V. (2013). *An introduction to the geography of tourism*. Rowman and Littlefield Publishers, Lanham.
- Osagie, I., & Buzinde, C. N. (2011). Culture and postcolonial resistance: Antigua in Kincaid’s *A Small Place*. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 210-230.
- Oviedo-García, M. Á., González-Rodríguez, M. R., & Vega-Vázquez, M. (2019). Does sun-and-sea all-inclusive tourism contribute to poverty alleviation and/or income inequality reduction? The case of the Dominican Republic. *Journal of Travel Research*, 58(6), 995-1013.
- Özekici, Y. K. (2019). *Yerli Halk-Turist Etkileşimi: Bir Model Önerisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Özekici, Y. K., & Ünlüönen, K. (2019). Bir Küresel Tüketim Kültürü Aracı: Turizm. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(7), 508-524.
- Palmer, C. A. (1994). Tourism and colonialism: The experience of the Bahamas. *Annals of tourism Research*, 21(4), 792-811.
- Rasmi, S., Ng, S., Lee, J. A., & Soutar, G. N. (2014). Tourists’ strategies: An acculturation approach. *Tourism Management*, 40, 311-320.
- Regan, P. (2010). *Unsettling the settler within*. Vancouver: UBC Press.
- Said, E. (1979). *Orientalism*. New York, NY: Vintage Books.
- Said, E. W. (2003). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Sealey, N. E. (1990). *The Bahamas Today*, London. MacMillan Caribbean.
- Sealy, W. (2014). Tourism Intermediaries. S. Roberts, M. Best, & A. Cameron (Editörlüğünde), *Contemporary Caribbean Tourism* kitabında bölüm. Kingston: Ian Randall Publishers.
- Sealy, W. (2018) From Colonialism to Transnationalism: The Neo-Colonial Structure of Caribbean Tourism. In: Tourism and Sustainable Development Conference, 16-18 May 2018, Kathmandu, Nepal.
- Sertkaya-Doğan, Ö. S. (2011). Silivri’de turizmin gelişmesi: sorunlar ve çözüm önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 16(25), 89-102.
- Sierra-Huelsz, J., & Kainer, K. (2018). Tourism consumption of biodiversity: A global exploration of forest product use in thatched tropical resort architecture. *Geoforum*, 94, 1–11.
- Sirakaya-Turk, E., Nyaupane, G., & Uysal, M. (2014). Guests and hosts revisited: Prejudicial attitudes of guests toward the host population. *Journal of Travel Research*, 53(3), 336-352.
- Smith, M., & Duffy, R. (2003). *The ethics of tourism development*. London: Routledge.
- Sönmez, S. (2001). Tourism behind the veil of tourism: Women and development in the Middle East. In Y. Aposstolopoulos, S. Sonmez, & D. J. Timothy (Editörlüğünde), *Women as producers and consumers of tourism in developing regions* kitabında bölüm (sf. 113–142). Praeger.
- Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour: *Social Science Information*, 13(2), 65–93.
- Tavares, J. M., & Kozak, M. (2015). Tourists’ preferences for the all-inclusive system and its impacts on the local economy. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 6(2), 7-23.
- Temple, P. (2002). *The Last True Explorer*. London: Godwit.

- Timothy, D. J., & Ron, A. S. (2013). Understanding heritage cuisines and tourism: Identity, image, authenticity, and change. *Journal of Heritage Tourism*, 8(2-3), 99-104.
- Tolkach, D., & Pratt, S. (2019). Globalisation and cultural change in Pacific island countries: the role of tourism. *Tourism Geographies*.
- Ünlüönen, K., Kiliçlar, A., & Yüksel, S. (2011). The calculation approach for leakages of international tourism receipts: the Turkish case. *Tourism Economics*, 17(4), 785-802.
- Ünlüönen, K., Kiliçlar, A., & Yüksel, S. (2011). The calculation approach for leakages of international tourism receipts: the Turkish case. *Tourism Economics*, 17(4), 785-802.
- Veracini, L. (2015). *The Settler Colonial Present*. Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.
- Walter, P. (2021). Settler colonialism and the violent geographies of tourism in the California redwoods. *Tourism Geographies*, 1-22.
- Williams, T. R. (2012). Tourism as a neo-colonial phenomenon: examining the works of Pattullo & Mullings. *Caribbean Quilt*, 2, 191-191.
- Wolfe, P. (2006). Settler colonialism and the elimination of the native. *Journal of Genocide Research*, 8(4), 387-409.
- Zopiatis, A., Savva, C. S., & Lambertides, N. (2020). The non-inclusive nature of 'all inclusive' economics: Paradoxes and possibilities of the resort complex. *Tourism Management*, 78, 104054.

TÜRK DÜNYASININ SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK HASTALIKLARINA/ SORUNLARINA YÖNELİK BİR ÇÖZÜM ARAYIŞI: AHİLİK REÇETESİ/FORMÜLÜ PERSPEKTİFİNDE ÖNERİLER

Abdullah TURAN¹

GİRİŞ

Dünya coğrafyasına bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri'nin 50 eyalet ve 1 federal bölgeden oluştuğunu; Avrupa Birliği'nin 27 ülkeden mütevellit olduğunu; Rusya'nın 6 düzeyde 85 federal bölümden oluştuğunu ve Çin'in eyalet, özerk bölge, şehir hükümeti ve özel idari bölgeler olmak üzere 33 yönetim bölgesinden meydana geldiğini görmekteyiz (<https://tr.wikipedia.org>, 2022). Dünya coğrafyasında çeşitli toplumların bu bölgelere dâhil edilerek güç ve kaynak birleştirme yoluna gidildiği buradan anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse dünyada en güçlü toplumların hangileri olduğu sorulduğunda insanların vereceği cevabın içerisinde Amerika, Rusya, AB ya da Çin'in olacağı aşikârdır. Ancak geçmişteki gücü, nüfusu, köklülüğü ve dünyadaki yayılışı baz alındığında Türklerin ve Arapların da gerçekten büyük bir coğrafi alanı kapladıkları ve yüzyıllar içerisinde büyük devletler kurdukları tarihi araştırmalarla ispatlanmaktadır. Ancak dünyada büyük güçler gerek gönüllü (AB'deki gibi) gerekse zorunlu (Rusya gibi) bir şekilde birleşerek güçlerini artırma eğiliminde iken bugün dünya enerji kaynaklarının büyük bir kısmını ve önemli bir genç nüfusu bünyesinde barındıran Türkler ve Arapların parçalanmış bir şekilde olduklarını ve mevcut kaynaklarını kontrol edemediklerini görmek şaşırtıcıdır. Arapların kendi aralarındaki husumetleri özellikle Osmanlı dağıldıktan sonra hep devam etmiştir. Dolayısıyla Türklerin nüfus çoğunluğunun Müslümanlardan oluşması Arap coğrafyasının Osmanlı bünyesinde yüzyıllarca korunmasını sağlamıştır. Ancak bugün geleneksel noktada Türklerin eski güçlerinde olmaması bağlamında Araplar da eski saadet günlerine kavuşamamaktadır. Çünkü kendi içlerinde sürdürdükleri hesaplaşmalar ve küresel oyunlar bu

¹ Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, 0000-0003-2743-6798, aturan40@hotmail.com

bölgedeki otoritesizlikten beslenmekte ve bu coğrafyada yıllardır Müslüman ya da mazlum kanı akmaktadır. Bu durum bölgede büyük bir otorite boşluğu olduğunu kanıtlamaktadır. Osmanlı'nın güçlü olduğu ve otoriteyi sahiplendiği dönemlerde diğer dinlere mensup insanlar varlıklarını muhafaza edebilirlerken Müslümanların güç kaybetmesi ile dünyada insan kıyımları artmıştır.

Türkler kendi aralarında büyük sorunları olmasa da yüzyıllardır ayrı yaşamak zorunda bırakılmış ve dillerinin lehçelerine göre ayrıştırılmışlardır. Sovyetler dağılmadan önce Türkleri kendi içerisinde Azeri, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak gibi isimlendirmelerle ayrıştırmış ve bu ayrışmanın alfabe ile de tescillenmesi sağlanmıştır. Ancak 1990'ların başından itibaren Türklerin bağımsız birer devlet haline geldiği ve Rus boyunduruğundan kurtulur kurtulmaz kültürlerine dönmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin -Osmanlı'dan sonra kurulmuş bağımsız bir devlet olarak neredeyse bir asır tarihi süreci tamamlamasına rağmen-ülke içinde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlara bağlı olarak kendisini toparlayamaması bağlamında bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletlerine tam anlamıyla sahip çıkamaması yine modern sömürgecilerin işine yaramıştır. Ancak bu ifadeden “Türklerin birlikte hareket etmeye dönük hiçbir adım atmadıkları” anlamı çıkarılmamalıdır. Bu konuda 1992'den itibaren toplanmaya başlayan “Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri” 10.zirvesini 2010 yılında İstanbul'da gerçekleştirmiş ve burada Türk Keneşi/Konseyi'nin kuruluşu resmi olarak ilan edilmiştir. Ancak bugün gelinen noktada 1.zirvesini 2011 yılında yapmış olan Türk Keneşi'nin 8.zirvesinde Kasım 2021 tarihinde “Türk Devletler Teşkilatı” adını aldığını ve bünyesinde bulunan Türk devleti sayısını artırdığını görmekteyiz. Örgütün, Nahçıvan Anlaşması'nın 2. Maddesinde ifade edilen temel amaç ve görevlerine bakıldığında “barışın korunması, terörle ortak mücadele, dış politikada ortak tutum belirlenmesi, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi, ticaret ve yatırıma dair olanakların geliştirilmesi, uygun bir ekonomik büyümenin temini, sosyal ve kültürel gelişimin sağlanması, bilim, eğitim ve teknoloji konusunda etkileşimin artırılması, adli işbirliğinin tesisi, kitle iletişim araçları ile iletişimin artırılması” şeklinde önemli maddeleri içerdiği görülebilmektedir (Türk Devletler Teşkilatı, 2021).

Bahsi geçen teşkilatın varlığı Türklerin birlik olmaya ihtiyaçları olduğunu farkında olduklarını ve bu konuda bir gayretleri olduğunu göstermekle birlikte her bir Türk devletinin kendi içerisinde yaşadığı sıkıntıları çözmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Çünkü bu birlikteliğin güçlenmesi ve tüm dünya Türklüğünü içerecek şekilde büyümesi Türk devletlerinin ya da toplumlarının kendi içerisindeki siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları çözebilmelerine bağlıdır. Bu konuda yapılacak çalışmalara odaklanmak Türk birliğinin ve Türklerin korunmasının temel gereğidir. Bu çalışma Türk devletlerinin olası sorunlarını çözmeye dönük bir arayışın ürünü olarak Türk Dünyasının siyasi, sosyal ve ekonomik hastalıklarına bir çözüm üretmeyi ve dünyadaki örneklerine benzer büyük bir Türk birliği ve

gücü oluşturulmasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte mevcut sorunlara bir çözüm reçetesi olarak yine Türklerin tarihi yaşantısında büyük bir yeri olan “ahiliği” göstermekte ve ahiliğin hangi yönlerden Türk toplumlarının hastalıklarına çözüm sunabileceğini izah etmeyi amaç edinmektedir.

Literatürde ahiliğin ekonomik, sosyal, askeri, siyasi, ahlaki, dini ve kültürel yönleri ile birlikte kalite, üretim, denetim, işletmecilik, vs. şeklindeki potansiyelinin incelendiği görülmektedir (Arslan, 2015; Aydemir, 2019; Aydın, 2020; Çandır ve Aydın, 2021; Durak ve Yücel, 2010; Hatalmış, 2019; Karagül, 2018; Öztürk, 2002). Öte yandan Türk dünyasının durumu ve sorunlarının da literatürde tartışılan konulardan olduğu dikkat çekmektedir (Akengin, 2017; Bay vd., 2017; Ceylan, 2018; Çalışkan, 2016; Hasret, 2009; İstikbal, 2021; Yereli, 2014). Bu çalışma ise Türk dünyasının siyasi, sosyal ve ekonomik tüm sorunlarını açığa çıkararak bu soruların her biri için ahiliğin hangi yönleri ile şifa olabileceğini izah eden kapsamlı bir sunum yapması ve Türk dünyasının birliğine katkı sağlayan bir bakış açısı sunması ile diğer çalışmalardan farklı ve önemli hale gelmektedir.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi için internetten ve kütüphaneden taranan kaynaklar incelenerek elde edilen/erişilen veriler ışığında öncelikle “ahilik, amacı, fonksiyonları; Türklerin teşkilatlanmaları sürecinde ahiliğin ortaya çıkışı, gelişimi ve yıkılışı; Türk dünyası ve Türklerin genel görünümü” şeklinde temel konuları içeren kavramsal yazım gerçekleştirilmiştir. Ardından Türk dünyasının siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları tespit edilip on özel başlıkta tasnif edilerek ahiliğin bu tür sorunlara karşı nasıl çözüm ürettiğinin izleri sürülmüştür. Böylece bu sorunlara ahiliğin nasıl uygulanacağı gösterilmek istenmiştir. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmına ise mevcut sorunlar ve sunulan cevaplar/reçete/formüller ışığında faydalı olacağı düşünülen bazı öneriler eklenerek çalışma nihayetlenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ahiliğin bir çözüm önerisi olarak sunulabilmesi için kavramsal çerçeve başlığı altında öncelikle “ahiliğin anlamının, amacının, fonksiyonlarının, ortaya çıkışı ve gelişiminin” açıklanması gerekmektedir. Ardından Türklerin ve Türk dünyasının genel görünümü ortaya konularak bir sonraki başlık için hazırlıkların tamamlanması hedeflenmiştir.

Ahilik, Amacı ve Fonksiyonları

Ahilik kavramının nereden gelip nasıl oluştuğuna dair kesin bir yargıya varılamayacağı öncelikle belirtilmelidir. Bu bağlamda “ahilik” sözcüğünün çoğunlukla Arapça’da “kardeşim” manasına da gelen “Ahi”den geldiği ve yine çoğunlukla Türkçe’de “eli açık, cömert, kahraman” anlamlarına gelen “Akı” kelimesinden geldiği (Kızıler, 2015:409) ve bu kelimedeki “k” harfinin Anadolu’da “h” veya “g” şeklinde (ohumak, bahmak şeklinde) telaffuz edilmesi nedeniyle “ahi” kavramına dönüştüğü ifade edilmektedir (Akgündüz, 2014:10). Bu

konuda Atebetü'l Hakayık'ın "ahi" kelimesini "bahil"(cimri)in zıddı bir anlamda yani "cömert" manasında kullanması "ahi" isminin "akı" dan geldiği görüşünü güçlendirmektedir. Öte yandan "akı" sözcüğünün karşılık geldiği "konukseverlik, mertlik, alplık, cömertlik, yiğitlik vs." şeklindeki özelliklerin ahilik teşkilatı mensuplarınca yaygın olarak gösterilmesi de Arapça "kardeşim" manasına gelen "ahi" sözcüğünün bu özellikleri karşılama yetersiz kaldığı görüşünü kuvvetlendirmektedir (Demirpolat ve Akça, 2004:363). Ancak diğer yandan ahiliğin temellerinde İslam'ın düsturları ve Türklüğün kültür ve teşkilatçılığının olması bağlamında durum okunduğunda Türklerin İslam'a geçişle birlikte fütüvvet kültürünü kendi kültürlerine benzemesi bağlamında benimsedikleri, fütüvvetin "gençlik, yiğitlik ve cömertlik" anlamı ile Türk kültüründeki "alplık" kavramının aynı anlama geldiği belirtilmektedir (Mahiroğulları, 2008:141). Bu konuda "feta" sözcüğü "genç, yiğit, cömert" ve fütüvvet sözcüğü "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamına gelirken "fütüvvetin" 8.yüzyıl itibariyle tasavvuf düşüncesinde "güzel ahlak, terbiye ve nezaket" kavramlarına karşılık gelmesi söz konusudur (Öger, 2019:4). Dolayısıyla bir dini kabul etmeyle kişinin yaşam tarzı etkileneyeceği gibi Türklerin İslam'ı seçmelerinde İslam'ın Gök Tanrı inancına ve Türklerin yaşam tarzına çok benzer olduğu geçişinin akıldan çıkarılmaması gerekmektedir (Mahiroğulları, 2008:141).

Bu konuda ahiliğin alplık geleneğinden gelmesi hususu önemli olmakla birlikte Bizans loncalarına benzemesi yönü ile fütüvvet teşkilatının devamı olduğu yönünün literatürde tartışıldığı dikkatleri çekmektedir. Ersoy (2012:175) bu konuda Ahi birliklerinin Bizans loncalarının bir devamı olmadığını ve ayrıca fütüvvetçiliğin de bir kopyası olmadığını ifade etmektedir. Yazar bu konuda ahiliğin Türk toplumunun örf ve geleneklerinin getirdiği değerlerle bezendiğini ve İslam inancının güçlendirdiği ahlakla Anadolu coğrafyasının kendisine özgü şartlarında yeşerdiğini bildirmektedir. Öte yandan Bizans loncalarının devlet tarafından bazı kamu görevlerinin yürütülmesi amacıyla kurulmuş bir meslek kuruluşu olduğu görülmektedir. Ahilik ise sivil bir organizasyon olarak kurulmuş ve işletilmiştir. Ayrıca ahilik kamu hizmetlerini kendi isteği ile gerçekleştirmiştir. Bizans loncalarında tüccarlar ile sanatkârlar üye olarak kabul edilmekte iken ahilikte böyle bir kısıtlama olmaksızın ahilik prensiplerini ve değerlerini kabul eden herkes bu organizasyona dâhil edilmiştir. Öte yandan Bizans loncalarında loncalar kan grupları halinde kast sistemi özellikleri ile dönüşürken ve farklı loncalar ile evlilik dahi yasaklanmış iken Ahiliğin bu tür bir ayrımı benimsemediği görülmektedir (Ersoy, 2012:175). Aydemir (2019:4)'in de Ahiliğin Bizans loncalarından farklılığı konusunda Ersoy'un görüşlerini desteklediği ancak 16. yüzyıl itibariyle ahiliğe devletin müdahale ettiğini belirttiği görülmektedir. Yazar Bizans Loncalarında üretim (üretici) ve pazarlamanın (tüccar) birbirinden ayrılmış olmasına rağmen Ahilikte bu tür bir ayrımın olmadığını bildirmektedir. Öte yandan Batı'daki loncaların kuruluşunun ekonomik nedenlere dayanmasına ve burjuva

ile kapitalizme hazırlık niteliği taşımasına rağmen Ahilik, toplumsal konulara da ağırlık veren bir özellik göstermiştir (Aydemir, 2019:4-5).

Fütüvvetçiliğin ise ahilikten daha evvel ortaya çıkmış ve daha kişisel erdemler ile askeri niteliklere önem veren bir organizasyon olduğu görülmektedir. Ayrıca fütüvvetçiliğin ahiliğin ahlaki kurallarına, prensip ve değerlerine katkı sağladığı açıktır. Ahilik ise -fütüvvetteki gibi bir askeri teşkilatlanma olmamakla birlikte-askeri hizmetlere ilave olarak esnaf ve sanatkârlık hizmetleri de sunmuş bir organizasyondur. Bu konuda ahiliğin fütüvvet teşkilatını “başta sosyal olmak üzere birçok yönü ile geliştirerek” Anadolu’ya özgü olarak şekillendirdiği görülmektedir (Ersoy, 2012:175). Fütüvvet Orta Doğu coğrafyasında yayılan ve benimsenen bir kardeşlik ve yardımlaşma örgütüdür. Türkler ise Anadolu’ya gelene kadar geçtikleri bölgelerde inanç, erdem, tasavvuf ve manevi değer içeren bu düşünceden etkilenmişlerdir. Fütüvvet, bireysel erdemlere ve askeri faaliyetlere önem verse de Ahilik ekonomik, ticari ve mesleki fonksiyonları ağır basan işletmecilik ve yönetim fonksiyonlarını benimseyen bir örgüt olmuştur. Türk Ahilerin bu süreçte tam bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla olacağını bilmeleri bağlamında ekonomik koşulları geliştirmeye ayrı bir önem verdikleri görülmektedir. Öte yandan ahiliğin esas yapı taşlarından birisinin Orta Asya sosyal-ekonomik yapısından beslenen Türk kültürü olduğuna dikkat edilmelidir. Bu bağlamda ahiliğin Türk kültürü ile özgün bir yapıda ortaya çıktığı gözlenebilmektedir. Orta Asya’daki alplık geleneğinin ahilik ile ilişkilendirildiğine dikkat çekmek gerekecektir. Göçebelikten gelen dayanışma kültürü ile birlikte özellikle Moğolların işgali sonrasında ahiliğin somutlaştığı bilinmektedir. Bu bağlamda “Ahiliğin Türk geleneklerine uygun şekilde geliştirilerek Türklere özgü bir teşkilat haline geldiği” konusunda hemfikir olduğu söylenebilir (Aydemir, 2019:5-6).

Görüldüğü üzere ahiliğin benzetilen kimi organizasyonlara kıyasla kendine özgü olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Ahiliğin zaman içerisinde kapsamının genişlediği ve teşkilatçılık yönünün geliştiği de dikkate alınırsa Türk kültürü ile şekillendiği daha net anlaşılacaktır (Mahiroğulları, 2008:141). Bu konuda Mahiroğulları (2008:145) Ahiliğin dini anlamda “helalinden kazanma, yoksula, kimsesize yardımcı olma, karşılıklı yardımlaşma” şeklinde bir işlev felsefesine dayandığını ancak zamanla toplumsal hayattaki gelişmelere bağlı olarak “orta sandıklarının kurulması gibi sosyal güvenlik önlemlerinin ve ürüne standardizasyon getirilmesi ile Toplam Kalite Yönetimi ve kooperatifleşme şeklindeki modern kuruluşlarının ilave edilerek yeni uygulamaların hayata geçirildiğini ifade etmektedir (Mahiroğulları, 2008:145). Bu anlamda ahiliğin sadece bir esnaf teşkilatı olmadığı ve bunun ötesinde bir konuma sahip olduğu ve sosyal hayatın her alanına yayılan bir özelliği bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ahiliğin cömertlik, mertlik, yiğitlik gibi kavramların ortaya konulması ya da bir esnaf teşkilatı olarak ekonomiyi önemsemesi yönü ile açıklanabilmesi mümkün değildir. Ahilik ilkel bir esnaf yapılanması olmaktan öte bireylerin tüm yaşamını içerisine alıp şekillendiren,

bu bağlamda toplum kurallarını belirleyen ve uygulanmasını denetleyen, kendine özgü yöntemleri ile bir eğitim yöntemi uygulayan, birleştirici, dayanışmacı bir kültür yaratmak ve sürdürmek isteyen bir kurallar, ilkeler, kaideler bütünüdür. Bu anlamda ahilik “ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı” bir bütün olarak ele almak suretiyle bireyleri tüm yönleriyle hayata hazırlayan ve bunlara uyum sağlamalarını mümkün hale getiren önlemler alan bir organizasyondur (Kart ve Çalışkan, 2019:101). Bu çeşitlilik ve çok fonksiyonluluk bağlamında ahiliğin siyasi bir yönü olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Ahiler Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında büyük bir etkiye sahip olduğu gibi zaman içerisinde gerektiğinde askeri ve yerleşim birimlerinin yönetimlerini üstlenerek de idari ve dolayısıyla siyasi vazifeler üstlenmişlerdir. Ancak zamanla Anadolu’da yerleşik bir yaşam düzeni kurulup Osmanlı askeri bakımdan kudretlenerek yönetim kapasitesi olarak güçlendiğinde ahilik bu kez sosyal ve ekonomik vazifelerine yeniden yönelmiştir (Mahiroğulları, 2008:144). Dolayısıyla Öztürk (2002:2) bu meseleye dair ahiliğin “ahlaki, ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri” sahalarda fonksiyonlar yerine getirdiğini belirtmektedir. Bu anlamda ahiliğin Anadolu’da insan ihtiyacına dönük olarak eksikleri gidererek halkın refahına yöneldiği görülebilmektedir. Özellikle Moğol saldırılarında direniş göstermesi ve yeri geldiğinde Selçuklu yönetiminin yanlış uygulamalarına meydan okuması da bu yüzdendir. Bu tür müdahaleler ile halkın mağduriyetinin giderilmesi hedeflenmiştir (Döğüş, 2011:230, 236; Akkuş, 2018:618). Dolayısıyla ahiliğin süreç içerisinde faaliyetlerinde değişiklikler ortaya koyarak halkın refahına yöneldiği görülebilmektedir. Bu çerçevede ahiliğin önemini de ortaya koyan “ahiliğin amacının ne olduğu sorusuna” yanıt aramak gerekmektedir.

Öztürk (2002:1) ahiliğinin amacının “ ‘zenginle fakir, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında’ iyi ve sağlam ilişkiler kurarak ‘sosyal adaleti’ gerçekleştirmek” olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda Ahilik, “üretmeden tüketmeye, ihtiyaç fazlasını tüketmeye, haksız rekabete, güçlünün zayıfı sömürmesine, haksız kazanç sağlamaya, insanları kandırma gibi ahlak dışı davranışlara” karşı olmuştur (Durak ve Yücel, 2010:152). Bu ise “sağlam bir teşkilatlanma modeline ve köklü bir eğitim sistemine sahip olması” ile mümkündür. Ahilik Anadolu’da yerleşik hayata geçiş sürecinde birbirleriyle çatışma içerisinde olan grupları uzlaştırmıştır. Öte yandan zayıflayan boy ve aşiretleri de bir takım koruyucu değerler ortaya koyup bunları onlara benimseterek ve ayrıca toplum huzurunu temin ederek onların Anadolu’daki varlıklarını korumuştur (Öztürk, 2002:1). Anadolu’ya gelen göçebelerin yerleşik hayata adapte olmasında, Anadolu’nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde ve Anadolu’da gayrimüslimlere bağımlı olmayan bir ekonomik sürecin gerçekleşmesinde büyük bir katkı sunmuşlardır (Mahiroğulları, 2008:142).

Arslan (2015:253-254) ise ahilik teşkilatının ana amacının Anadolu’ya ve buradan geçerek Rumeli’ye göç eden Türk ve diğer Müslüman gruplarının “kendi

dizayn ettikleri sanat ve ticaret sitiline ve yeni bir yaşama ve çalışma kültürüne ve tabi ki ahilik dünya görüşüne” hayatlarını entegre etmelerini sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bu amaçla evvela tüm esnaf ve sanatkârlar tek bir örgüt altında toplanarak “ahlaki, mesleki ve askeri” bir eğitimden geçirilmeleri sağlanmıştır. Bundan dolayı tüccar, esnaf ve sanatkârlara ilaveten bilim insanları ve diğer meslek ya da statüden kişiler ve hatta hükümdarlar dahi bu teşkilata üye olmuşlardır. Toplumda huzurun ve refahın temini için bir takım ahlaki ilke ve kuralların “toplumun geneline yayılması ve toplumdaki herkesin ve her kesimin bu ilkeleri tanınması ve uygulaması” beklenmiştir (Arslan, 2015:253-254). Böylece Tatlılıoğlu (2021:153)’nun belirttiği gibi ahilik özü itibarıyla ayrımcılık ve parçalanmaya karşı bir duruş sergilemiştir. Bu konudaki muradı ise birleştirme ve bütünleştirme olmuştur. Birliğin dirlik ve güç getireceğini beklemiştir. Bu bağlamda ahiliğin amacı insanların dünyada ve ahirette huzura kavuşmalarını sağlamak olmuştur. Bu sebeple ahiler huzuru çatışmada değil dayanışmada aramışlardır (Tatlılıoğlu, 2012:154). Böylece ahiliğin “insan-insan, insan-eşya, insan-tabiat ilişkilerinin ana eksenini”, insanın dünya ve ahiret mutluluğuna göre düzenlenmiştir. Bu bağlamda dünya için ahiret, ahiret için de dünyanın terkedilmemesi hedeflenmiştir. Ahilik felsefe olarak “eşya, tabiat ve dünya”nın insanlığa Allah’ın emaneti olduğundan hareketle emek gücüne ve tabiatın sömürülmemesine özel önem verdiği dikkat çekmektedir. Ahilik insanın birlik ve beraberlik içinde büyük hedeflere yürümesi mantığını benimsemiştir (Durak ve Yücel, 2010:152).

Bir teşkilat biçimi olduğu kadar aynı zamanda bir düşünce sistemi olan ahilik “dünya ve ahiret hayatının saadetine ulaşacak ideal insan” yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu insanın, üstünlüğü ise “doğrulukta, çalışkanlıkta ve iç güzelliğinde” aranmıştır. Vicdan ise kişinin kendi üzerinde kontrolü olmuştur. Helal kazanç, üretkenlik ve herkese yardım etme” şeklinde bir davranış sürdürülmüştür. Bu anlamda ahi insan tipinin özellikleri “yardımlaşma, çalışkanlık, yiğitlik, misafirperverlik ve temizlik” olmuştur (Akça, 2003:215). Ahilik birliği Anadolu’nun her alanına yayarak, “millî birlik ve bütünlüğü, sosyal dayanışma ve yardımı” temel ilke olarak benimsemiştir. Toplumsal ahlak kurallarını benimsediği gibi millî bir toplum kurmayı amaçlamıştır. Temel ihtiyaç maddelerini en kaliteli ve en ucuz biçimde üretmeyi amaçlamıştır. Çalışmayı ve emek sahibi ile sermayenin barış içinde olmasını, çevreyi korumayı, kaliteli mal üretmeyi, gençleri doğru yönlendirmeyi, önemsemiştir. Hammadde tedarikinden, işlenmesine ve satışına kadar, her aşamayı kurallara bağlayan bir sistemdir. Böylece toplumsal sorunların ortaya çıkmasını engellemiştir. “İnançlı, ahlaklı, bilinçli ve üretici bir toplum” oluşturarak anlayış içerisinde güven ve rıza duygularıyla işbölümü ve işbirliği kurmak suretiyle toplumda sosyal ve ekonomik dengeyi sağlamayı hedeflemiştir. Ahilik kendinden önce başkalarını düşünmeyi ve kollamayı, hak ettiğinden fazlasını istememeyi, kanaat ve tevazu ölçüleri içerisinde “hırs” ve “tamah”(azla yetinmemek)dan uzaklaşmayı, kendi yeteneğine uygun bir işle meşgul olmayı, sanatını mutlaka bir üstattan öğrenmeyi ve birliğin, beraberliğin

korunması için dayanışma içerisinde bulunmayı kural olarak benimsemektedir. Bu süreçte daima yeniliğe açık olmayı ilke edinmiştir (Gündüz vd., 2012:39-40).

Ahiliğin Doğuşu, Gelişimi ve Yıkılışı: Bu Süreçte Türkler ve Teşkilatlanmaları

Esasında ahiliğin nasıl geliştiği ve yıkıldığı meselesi bu teşkilata neden bugün ihtiyaç duyulduğu sorusunu da açıklayacaktır. Türkler asırlarca Türklük bilincini muhafaza etmeyi bilmiş bir millet olarak tarihe yazılmıştır. Özellikle teşkilatlılıkları sayesinde devletsiz kalmamış ve dünyaya yayılmışlardır. İslamiyet'e geçişle birlikte Türklerin teşkilat kültürlerinde feyiz alarak fütüvvet ilkeleri ile de yoğurdıkları, ahilik büyük bir birikim ve gayretle ortaya çıkarılmıştır (Akça, 2003:215). Fütüvvet, "Allah'ın emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zâhiren ve bâtinen ahlakın en güzeline sarılma" şeklinde ifade edilmektedir. Fütüvvet erbabı olabilmenin temel şartı, "başkalarını düşünmek, insanların kusur ve eksiğini görmemek, mert, yiğit ve kerem sahibi olmak"tır. Fütüvvet, Abbasî Halifesi Nâsır Lidînillâh (1180-1225) zamanında devlet eliyle teşkilatlanmıştır. Halife fütüvvet libasını kendisi de giymiş ve bu konuda halka örnek olduğu gibi bu konudaki ilke ve kaidelerin anlatıldığı fütüvvetnameleri yeniden yazdırmış ve diğer İslâm devletlerini de bu teşkilata davet etmiştir. Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196; 1205-1211) bu davete icabet etmiş ve hocası Mecdüddin İshak (ö. 1221)'ı Halife Nâsır-Lidînillâh'ın yanına göndermiştir. Daha sonrasında ise "Muhyiddin-i Arabî (1165-1240), Evhadüddin-i Kirmânî (ö. 1238) ve Şeyh Nasîrüddin Mahmud" halifenin izniyle Anadolu'ya gelmişlerdir. Alâeddin Keykubad (1220-1237) döneminde Şehâbeddin Sühreverdi (ö. 1234)'nin de bu faaliyetlere katılmasıyla Ahiliğin kuruluşu yolunda önemli adımların atılması gerçekleşmiştir (Akgündüz, 2014:11). Demirtaş (2021:41), Kirmani'nin fütüvvet anlayışını XIII. asrın başında "göçebe Türkmenlerin hayat ve İslam anlayışına uygun bir tarzda yeniden yorumlayarak fikrî alt yapısını oluşturduğunu" ve Ahî Evran'ın da bunu "Anadolu'ya özgü bir renk katarak kurumsallaştırdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Ahiliğin Anadolu'da kurulup yayılmasında kendisi 1205 yılında İran'dan gelen ve Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren isimli Türk mutasavvıfın büyük bir etkisi vardır. Bu konuda Ahi Evren'in Kirmani ile birlikte 13. yüzyıl başlarında ahiliği Anadolu'da kurup yaydıkları, 1238'de Kirmani'nin ölümü sonrasında da Ahi Evren'in Anadolu'da Ahilerin önderi olduğu bilinmektedir (Mahiroğulları, 2008:142). Akgündüz (2014:11) ise bu konuda Anadolu'da ahiliği kuran kişinin Ahi Evran (Şeyh Nasîrüddin Mahmud) olduğunun kesinlik kazandığını bildirmektedir.

Ahi Evran bir Azeri Türkü olarak bir yandan Fahreddîn-i Râzî (ö. 1210)'den ders almış diğer yandan Ahmed Yesevî'nin fikirlerinden etkilenmiştir (Akgündüz, 2014:11). Anadolu'da Kayseri'ye gelerek debbağ dükkânı açmış ve etraftaki esnafı ahilik anlayışı çerçevesinde örgütlemeyi başarmıştır (Akgündüz, 2014:12). Bu organizasyon (Ahi teşkilâtını/Ahiyân-ı Rum) Anadolu'da Türkmen

çevrelerde kurulan sosyal, siyasal ve kültürel kurumlardan bir tanesi olarak kadınların da örgütlenmesini (Bacıyân-ı Rum/Anadolu Bacılar) önemseyerek kadınlara toplumda olan ihtiyacı ve verilen önemi yansıtmıştır. Bu süreçte devlet yönetiminin de önem verdiği bir müessese olarak büyümesi sağlanmıştır. Öyle ki Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde bu teşkilat devletin himayesinde onun desteği ile yayılma ve gelişme göstermiştir. Bu bağlamda sultanın Kayseri'de Ahilere ve Bacılara bir sanayi sitesi inşa ettirmesi söz konusu olmuştur. Bu gelişmeler ışığında 13. yüzyıl içinde bütün Anadolu'ya teşkilat yayılmıştır. Hatta bu dönemde teşkilatın emniyet hizmetleri ile belediye hizmetlerini de üstlendiği bilinmektedir (Bayram, 2001:1-2).

Bu önemli vazifelere ilaveten Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın zehirlenmesinin sonrasında Ahi Evran'ın "siyasi entrikalara karıştığı ileri sürülerek" beş sene hapsedilmesi bu teşkilatın siyasi yönünün olduğunu bize göstermektedir (Akgündüz, 2014:12). Ahi Evran'ın haptisten çıkması sonrasında Kırşehir'i merkez edindiği bilinmektedir. Ahi Evran 1262'de Selçuklu askerlerince öldürülene dek bu örgütün ciddi bir şekilde gelişmesine gayret göstermiştir. Hayatı boyunca fütüvvet geleneklerine bağlı kalan Ahi Evran iktisadi hayatı ahilik ile düzenlese de ahilik anlayışının esnaf topluluğu üzerinden akidelerini yayan bir tarikat özelliği olduğu da bilinmektedir. 13. yüzyıl Selçuklu devlet otoritesinin zayıfladığı bir dönemi de kapsadığından bu sivil organizasyonun şehirlerin yönetimini eline geçirdiğini ve bu bağlamda ahilerin, şehirlerin "siyasî, idarî, iktisadî, askerî" yapısını koruyarak emniyeti sağlayan yegâne kuruluşlar haline geldiğini görmek mümkündür. Ahilik vasıtasıyla devletin etkisi olmadan şehir esnafı ve halkı kendi kendisini idare edebilmiştir. Bu süreçte devlet gücü olmasa da ahilik sayesinde "herhangi bir meslekî suiistimal, yolsuzluk ve geleneğe aykırı bir harekete fırsat verilmemiştir". Bu bağlamda kapsamlı bir kudreti olan bu müessesenin 13. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda meşhur tarihçi Âşık Paşazâde ahileri, devletin tesisinde önemli rolü olan dört zümreden biri olarak saymaktadır. Yine ahiliğin siyasi yönü olması açısından Osman Gazi (1299-1324)'nin ölümü sonrası yerine gelecek olan hükümdarın belirlenmesinde Şeyh Edebâli (ö. 1326)'nin yeğeni Ahî Hasan'ın zaviyesinde bir toplantı yapılarak Orhan Gazi (1324-1362) üzerinde görüş birliğine varıldığı bilinmektedir. Orhan Gazi'nin, bir Ahilik unvanı olan "ihtiyaru'd-din" lakabını almış ve şed bağlamış olduğuna ilaveten Sultan I. Murad (1362-1389)'ın yaptığı fetihlerde ahilerin askerî gücünden faydalanmış olması ve kendisinin de "şed" kuşanmış ve teşkilatın başı olarak tanınmış olması dikkat çekicidir (Akgündüz, 2014:12). Sonrasında Yeniçeri üniformasının da ahî kıyafeti örnek alınarak dikildiği görülmekte ve bu durum ahiliğin devletle ya da siyasetle ilişkisini göstermektedir (Akgündüz, 2014:13).

Ahi birlikleri 15. yüzyıldan itibaren çözülme emareleri göstermeye başlamışsa da esas çözülme sonraki iki yüz yılda gerçekleşmiştir. Özellikle Avrupa'da teknik

ilerleme ve ticaret anlayışının değişimi bunda etkili olmuştur. Bu gerilemede Osmanlı'nın kayıpları da etkili olmuştur. Çünkü gerek siyasi gerek askeri başarısızlıklar ahiliğe de sirayet etmiştir. Sonrasında imparatorluğa geçişle birlikte yaşanan dönüşüm ve esnafar arasına katılan yeniçeri, müteşebbis sermayeci grubu ve köylüler şeklindeki grupların yarattığı düzensizlik ahlaki ilkelerin uygulanmasını zor hale getirince örgütün sistemi uygulayışı şekilcilığe dönüşmüştür (Akça, 2003:216-217). Aslında Ahi teşkilatının etkilerinin merkezi idarenin güçlenmesi ile azalmaya başladığı söylenebilir. Bu süreçte siyasi otoritelerin esnaf yönetimlerine müdahale etmeleri ve kendilerine uygun atamalar yapmaları ahiliğin sivil toplum kuruluşu olma özelliğini ciddi anlamda zayıflatmıştır. Bu süreçte ahilik, zamanla cemaat yapısından menfaat birliği yapısına dönüşmeye başlamıştır (Döğüş, 2011:239). Bu bağlamda 18. yüzyılın ilk çeyreğinde (1727) (Mahiroğulları, 2008:143) bu örgütün yerini “tekel” (monopol) ve “imtiyaz” (privilege) anlamına gelen “gedik/lonca (corporation)”lar almıştır (Mahiroğulları, 2008:144). Bu bağlamda 18. yüzyıl sonrası dönemde iç ve dış iktisadi gelişmelerin etkisi bu örgütün işlevini de azaltmıştır (Tatlıhoğlu, 2012: 154). Gedik teşkilatı varlığını 20.yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür. Ancak bu yapılanmanın özellikle 19. yüzyılın ortalarına doğru İngiltere ve Fransa'yla yapılan “ticaret anlaşmalarının el sanatları üzerindeki olumsuzlukları nedeniyle” zayıflamış olduğu bir gerçektir. Bu anlamda, 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da “bırakınız yapınlar, bırakınız geçinler” ilkesine dayalı liberal iktisat anlayışının gelişmesi Osmanlı'daki bu sistemi etkilemiştir. Böylece işyeri açma sayısına ilişkin sınırlamalar kaldırılmıştır. Bu süreçte sancak ve kaza merkezlerinde 19. yüzyılın son çeyreğine doğru “ticaret meclisleri” kurulmuş olsa da Gedik teşkilatları 1912/1913'te çıkarılan bir yasayla tamamen ortadan kaldırılmıştır (Mahiroğulları, 2008:144).

Türklere ve Türk Dünyası'na Genel Bir Bakış

İnsanlık tarihine yön veren bu milletin soyu, -Tevrat'tan ve İbn Haldun'dan aktarıldığına göre- Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in Türk adındaki oğluna dayandırılmaktadır. Türklerin dominant kavimler içerisinde gösterilmesi söz konusudur. Ayrıca beyaz ırka mensup olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Türkler “beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirmi yüzlü (ay yüzlü, badem gözlü), endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınlarıyla güzelliğe örnek insanlar topluluğu” şeklinde nitelendirilmektedirler. Türk kelimesi ise ilk defa Göktürkler zamanında kullanılmıştır. “Türk” kelimesinin isim olarak “türeyen, çoğalan”, sıfat olarak “güçlü, kuvvetli, olgun” anlamına geldiği kabul edilmektedir (Bay vd., 2017:56).

Türklerin anayurdu olarak ise Türkistan (Orta Asya) gösterilmektedir. Türkistan (Orta Asya)'nın neresi olduğu konusunda kesin bir kabul olmasa da genel olarak coğrafi alan itibarıyla “Altay Dağları'nın kuzeybatısı, Tanrı Dağları'nın kuzeyi, Aral Gölü'nün çevresi ve Hazar Gölü'nün doğusu” şeklinde değerlendirilmektedir (Bay vd., 2017:56). Bu konuda Türkistan coğrafyasının içerisine “Balkanlar ve Kafkaslar ile Hazar Denizinin güneyi; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın belli

bölgeleri; Avrupa’da Türklerin yoğun olarak yaşadığı ülkeler; Sibiry’a da Türk boylarının bulunduğu topraklar” da dâhil olacak şekilde bir değerlendirme yapılabilir (Yereli, 2014:61).

Bin yıllardır bahsi geçen alan farklı Türk devletlerinin liderliğinde daima Türklere ait kalmıştır. Ancak bu coğrafyada Rusların Osmanlı karşısında güçlenmeye başlaması bağlamında Türk toplumlarını kontrolü altına almaya başlaması ve Çin’in Doğu Türkistan denilen alanı sahiplenmesi ve devamında Osmanlı’nın geniş alanların kontrolünü yitirmesi Türklere tarihinin en sönük evresini yaşatmıştır. Bu süreçte Osmanlı’nın çok-kültürlü bir bakış açısı ile politika yürütmesi bu bölgedeki Türkleri Rus boyunduruğuna girmeye bile gerek kalmadan soyundan ve kültüründen ayrı bir hale getirmiştir. Bu süreç içerisinde 20. yüzyılın başlarında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması, 1983’de KKTC’nin kurulması ve 20.yüzyılın sonlarına tekabül eden yıllarda Orta Asya denilen alanda yayılmış Türklerin bağımsızlığına kavuşması önemli adımlar olsa da dünya üzerindeki Türklerin tamamı bağımsız halde olmadığı gibi Türkleri Orta Asya ile sınırlı bir alanda var kabul etmek de yanlış olacaktır. Ancak Türkiye bu konuda -içinde bulunduğu imkânsızlıklar nedeniyle- büyük ve doğru adımlar atamasa da 1991 yılı Türk Dünyası için büyük bir umut yılı olarak tarihi kayıtlarda yerini almıştır.

21 Aralık 1991’de yapılan Alma Ata Zirvesi’nde, Bağımsız Devletler Topluluğu kurulması kararı alınmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir ve böylece Türkiye için artık “Dış Türkler” ve “Türk Dünyası” mevzuu önemli hale gelmiştir. Türk Dünyası², 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılda tüm Türk halkları için kullanılan coğrafi ve kültürel bir kavram olmuştur. Ancak şu an Türklerin tüm dünyaya yayılmış olduğu dikkate alındığında Türk Dünyasının sınırlarının hangi kriterlere göre (soy, dil, bağımsızlık vb.) belirleneceği konusu hala tartışılmaktadır. Ancak Uçar’dan aktarıldığına göre Türk Dünyası dört farklı şekilde sınıflandırılabilir:

“1) Bağımsız Türk devletleri (Türkiye, KKTC, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) 2) Özerk olarak yaşayan Türk devletleri/ toplulukları (Altay, Başkurdistan (Başkurdistan), Çuvaşistan, Dağıstan, Gagauz (Gökoğuz) Yeri, Hakas, Kabartay-Balkar (Malkar), Karaçay-Çerkez, Kırım, Tataristan, Tuva, Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan), Yakutistan (Saka, Saha Eli) 3)Azınlık olarak yaşayan Türk toplulukları (Afganistan, Bulgaristan, Irak, İran, Kosova, Makedonya, Moğolistan, Rusya, Suriye, Tacikistan, Yunanistan) 4) Göç yolu ile başka ülkelere yerleşen Türk toplulukları (Avustralya, ABD, Avrupa ülkeleri, Kanada, S. Arabistan ve diğer Ortadoğu ülkeleri ve Kuzey Afrika ülkeleri) (Bay vd., 2017: 58)”.

Bu şekilde geniş bir coğrafyaya yayılan Türklerle ilişkiler kurmak ve geliştirmek gerçekten büyük imkânlar gerektirmektedir. Türkiye’nin ise içinde

2 Türk dünyası tabirinin Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından 1980’lerde kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Sonraki süreçte yürütülen toplantı ve çalışmalarla giderek kabul gören bir deyiş haline gelmiştir (Yereli, 2014:61).

bulunduğu siyasi koşullar yıllarca bu ilgiyi artırarak sürdürmesini engellemiştir. Türkiye bu sebeple özellikle nüfusça çoğunlukta olan bu yeni bağımsız Türk devletleri ile ileri düzey ilişkiler kurup geliştirebilme konusunda ciddi hazırlıklar gerçekleştirilememiştir. Buna bağlı olarak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1991-1995 arası dönemde ağırlıklı olarak “mali yardımlar, teknik destek ve 10 bin öğrenci projesi” şeklinde gerçekleşirken 1996-2000 arası dönemde inşaat yoğunluklu bir ekonomik bağlam kurulması söz konusu olmuştur. Bu dönem ayrıca Türkiye’nin yönünü AB’ye döndüğü dikkat çekmekteyken Rusya’nın ise 1997 sonrasında gücünü toparlamaya başlaması ile post-Sovyet bir model inşa etmeye çabaladığı ve bu konuda Türk Devletlerine ilgisinin yeniden arttığı görülmektedir. 2001-2007 dönemine gelindiğinde ise Devlet Başkanları düzeyinde durağanlaşan ilişkilerden bahsetmek mümkündür. 2007 sonrası dönemin ise yeni bir ivme yakalayarak gelişme gösterdiği ve yaşanan gelişme ile 2017 yılında Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerine olan ihracatının toplam ihracatının yüzde 2,7’si (4.2 milyar dolar) oranında olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bundan sonraki süreçte gerçekleşen resmi ziyaretlerde alınan kararlar çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri ile konulan dış ticaret hedefinin kat ve kat fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu süreçte Azerbaycan’ın enerji yatırımlarını Türkiye’de yoğunlaştırması ve Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu ekseninde yeni işbirliği seçeneklerinin ortaya çıkarması potansiyeli daha da yükseltecektir (Zorlu, 2018). Esasında ticari ilişkilerin artması Türk dünyasının kendi içindeki potansiyeli kullanabilecek düzeye geldiğinin de bir işaretidir. Ancak bu faaliyetler “300 milyonluk bir ailenin, bu kadar geniş bir alandaki yer altı kaynaklarının, tarihi İpek Yolu güzergâhında olunuşunun” hakkının verildiği anlamına gelmemektedir. Bahsi geçen potansiyel Rusya, Çin ve ABD için çok önemli olmakla birlikte bu büyük potansiyeli kullanabilmesi Türk Dünyasının kendi içindeki sorunları bertaraf etmesine bağlıdır. Türk dünyası için ifade edilebilecek sorunların görünür kılınması ise ahilik konusunda çözümlene yapılabilmesi açısından gereklidir.

TÜRK DÜNYASININ SORUNLARI/HASTALIKLARINA DETAYLI BİR BAKIŞ VE ÇÖZÜM OLARAK AHİLİK FORMÜLÜNÜN/REÇETESİNİN UYGULANMASI

Türk Dünyasına ilişkin birçok sorun mevcut bulunmaktadır. Siyasi, sosyal ve ekonomik temeldeki bu sorunların ahilik çerçevesinde detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu hususta on temel sorun şeklinde tasnif edilebilen bu sorunların neler olduğu genel şekilde belirtilerek bu sorunlara ahiliğin hangi yönleri ve özellikleri ile cevap verdiğinin izahı yapılmak istenmektedir.

Rekabet Sorunları ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyası her şeyden önce “*ezici bir rekabet*” ile baş başa kalmış durumdadır. Türk dünyasının kapitalist sistemin bu zengini zengin yapan ve rekabet koşullarında rekabet edebilecek kudrette olmayanları daha da sömürge hale getirerek yok etmeye

çalışan sancularından kurtulmaya ihtiyacı vardır. Türk dünyasının bu süreçte *yer altı ve yer üstü kaynaklarını* sömürtmekten ziyade *verimli, kazançlı ve stratejik kullanabilmesi* önemlidir (Akengin, 2017:2, 7-8; Kemaloğlu, 2021; İstikbal, 2021; Hasret, 2009). Peki, bu konuda ahilik ne sunmaktadır ya da diğer bir ifade ile ahiliğin bu soruna ilişkin sunduğu reçete nedir?

Ahilik her şeyden önce rekabeti “kaliteli mal üretmeye yönelerek, Türk malını kalite yönü ile marka haline getirerek” gerçekleştirmektedir. Bu sebeple rekabeti fiyatı indirerek karşıdaki firmayı batırma şeklinde değil daha kaliteli ürün ortaya koymakla gerçekleştirmektedir. Bu sebeple firmalar üretimi fiyatı düşürmek için malın kalitesinden çalma şeklinde değil daha fazla ustalık ortaya koyarak sergilemekte ve daha kaliteli hammadde temin ederek ürün içeriğine uygulamaktadır. Böylece ezici bir rekabetten de uzak durulmuş olmaktadır (Yücel vd., 2019:197-198; Karagül, 2018:270-271,278-279). Dolayısıyla ahilik “bugünün rekabet anlayışının aksine” rekabeti ürünün fiyatından daha çok kalite ve sanatına dayandırmıştır (Kaçanoğlu, 2021:157).

Buna ilaveten rekabetin gayrimüslimlere karşı sergilendiği bir sistem kurularak gayrimüslimlerden daha kaliteli bir ürün ortaya koymak ahilerin öncelikli hedeflerden biri olarak belirlenmiştir. Böylece Müslümanların insanlığa karşı daha dürüst olduklarını göstermeye dönük bir yarış “diğer bir ifade ile insanlığa daha faydalı olanı yapmaya dair bir yarış” sergilenmek istenmiştir (Ersoy, 2012:173; Köksal, 2016a:189). Öte yandan piyasaya gereğinden fazla mal sunulması engellenerek hem üreticinin emeğinin heba olması bu rekabet ortamında engellenirken hem de gereğinden fazla mal arzı ile kaynakların israf edilmesinin önüne geçilmiş ve aynı zamanda doğanın zarar görmesi de engellenmiş olmaktadır (Yücel vd., 2019:198; Karagül, 2018:270-271,278-279; Karagül, 2016:126-128).

Eğitim Sorunları ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyasının karşı karşıya olduğu diğer önemli bir sorunu da “gençlerin” *“iyi bir meslek eğitimi alamaması, doğru meslek seçememeleri ve aldıkları eğitimde, edebiyat ve sanat konusunda yetiştirilememeleri ve tabii ki topluma uyum sağlayamamaları temelinde toplumsallaşamamaları”*dır. Dolayısıyla insan kaynaklarının tam anlamı ile işlevsel olarak yönetilememesi sorunu mevcut bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türk devletleri kendi aralarında ortak üniversiteler kurmuş olsa da eğitimin diğer aşamalarında tüm Türk devletlerinin *birbirinden büyük oranda farklı bir eğitim modeli* uyguluyor olması diğer önemli bir sorundur. Ayrıca diploması, *bürokrasi ve özel sektör ilişkilerinde kalifiye personel yetiştirilememesi* sorunu mevcut bulunmaktadır. Ayrıca eğitim konusunda *yeterli bütçe ayrılamıyor olması* da bu süreçte önemli bir etkileyici sorundur (Bay vd., 2017:59; Zorlu, 2018). Bahsi geçen bu önemli sorunlara karşı da ahiliğin çözüm sunduğu anlaşılmaktadır.

Ahilik, eğitim anlayışını tek başına herhangi bir okula ya da medreseye veya camiye yahut aileye dayandıran bir eğitimi kabul etmemektedir. Ahiliğin eğitim anlayışı en temel noktada ailede başlamış olsa da sonrasında hem küçük yaştan itibaren iş yerinde iş başında uygulamalı mesleki eğitim ve işten çıktıktan sonra tekke ve zaviyelerde ahlaki ve kişisel eğitim şeklinde devam etmiştir (Yücel vd., 2019:197; Arıcı, 2016:170-171; Diken, 2016:311). Ancak teşkilat her şeyden önce bünyesine katacağı üyeyi geniş çaplı bir değerlendirmeye tabi tutarak ‐ahlak ve beceri‐ yönleri ile gözlemlemiştir. Üyeliğe kabul edilme sonrasında teorik ve pratik eğitimlerin yanında ahlak eğitimi de devam etmiştir. Her aşamada teşkilatın beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı gözetilerek üye yeni bir aşamaya yükseltilmiştir (Kapanşahin, 2022). Dolayısıyla ahilikte mesleki gelişmenin sürekli eğitimlerle pekiştirilmesi anlayışı hâkimdir (Aydın, 2020:181).

Ayrıca ahilik, ‐ilmi‐ çeşitli sanat dallarında uygulamayı ve toplumu bundan faydalandırmayı amaçlamaktadır. Çünkü bu sanat dalları medeniyetin gereğidir. Ahi Evran toplumun refahının yükselmesini sanatın yükselmesine bağlamıştır. İnsanın ebedi saadetinin peygamberin yolunda gitmekle (iman yolu) ve filozofların yolunda (akıl yolu) gitmekle olacağını düşünerek bu felsefi kişiliğin sanatkâr kişilikle birleşmesi gerektiğine inanmıştır. Böylece sanatın kutsal bir meslek olduğuna dair inancın gelişmesi ile sanatkâr kendisini topluma hizmet etmek için adayacaktır inancı benimsenmiştir (Bayram, 2016:25-29). Bu anlamda eğitimde hem manevi anlamda hem de maddî anlamda beklenti içerisine girilmiştir.

Her bir genç, 10 yaşından itibaren ailesinin de izni ile yatkın olduğu bir meslekte eğitimine başlatmış ve bu eğitim yavaş ilerleyen bir kariyer sistemi ile devam etmiştir. Bu süreçte eğitim, ‐yamak (2 sene), çıkar (3 ila 5 sene), kalfa (3 sene) ve usta aşamalarından geçerek‐ uygulamalı ve iş başında olacak şekilde bireye verilmiştir (Akyüz ve Özyer, 2018:203; Kızıler, 2015:418; Arıcı, 2016:170-174; Diken, 2016:312; Biçer, 2016:97-99). Ahilik sadece bireyin kendisini iyi yetiştirmiş hale getirmesini ve ustasını iyi dinlemesini yeterli bulmamaktadır. Ahilikte kişinin yükselmesi aynı zamanda ardından gelen kişiyi de yetiştirmesine bağlıdır. Bu anlamda bir kişinin usta olabilmesi için kalfalık döneminde üç çırak yetiştirmesi gerekmiştir. Meclise girebilmesi için ise üç kalfa yetiştirmesi gerekmiştir (Arıcı, 2016:174). Bu durum yetiştirilen kişiden bilgi saklanmasını engellemektedir. Bu sistem kişinin bireysel anlamda yükselebilmesini kalifiye eleman yetiştirmeye bağlaması ile hem sürekli olarak personel yetişmesini mümkün hale getirmekte hem de toplumda tecrübesiz ve eğitimsiz kalmanın önüne geçmektedir. Bu bağlamda ‐kalfalık ile ustalık‐ ardında iyi personel yetiştirmeye bağlı hale getirilmektedir. Bu durumda usta aşamasına geçmek isteyen kişi marifetini sergilemek ve yetiştirdiği çırak ve kalfaları teşkilata beğendirmek durumunda kalmaktadır. Bu süreçte usta olabilmek sadece mesleki bilgiye bağlı bırakılmamıştır. Buna ilaveten cömertlik, yiğitlik ve misafirperverlik değerlerinin de öğretilmesi önemsenerek ahlaki eğitim her şeyden önce gelmiştir. Personele dürüstlük, vefalılık, mütevazılık öğretildiği

gibi onların yalan, gıybet, dedikodu, hile ve alkolden uzak durmalarını sağlamaya dönük tedbirler hayata geçirilmiştir. Çünkü ahlaki eğitimin beraberinde kardeşlik, dirlik, düzen, eşitlik, özgürlük, adalet ve sevgiyi getireceği düşünülmüştür (Demirpolat ve Akça, 2004:368-369; Kızıler, 2015:418-420; Kıvrım, 2016:184).

Eğitimde esas amaçlardan biri ferdi sosyalleştirmek sureti ile şahsiyet sahibi üstün bir insan haline getirmektir. Dolayısıyla eğitim-öğretimle “insanı ruhsal ve bedensel olarak sağlamlaştırıp kâmil hale getirerek mükemmelleştirme, genci hayata hazır hale getirme ve herkesi meslek sahibi etme” amacı benimsenmiştir. Dolayısıyla ahi terbiyesi/eğitimi ile dünyada ve ahirette mesut olacak bir insan tipi arzu edilmiştir (Döğüş, 2011:230-231). Bu anlamda mesai saatleri tamamlandıktan sonra “sanat, edebiyat, din, dil, tarih ve toplumsallaştırma eğitimi” başlamış, bu şekilde tekerlemelerle dili daha güzel kullanma; şiirler, maniler, musiki ve ahenkli sözler ile ruhu rahatlatma, güzel yazı, destan, divan, mesnevi, name okuma, ezberi güçlendirme, duygusal güzellikleri gün yüzüne çıkarma, güzel söz söyleme; dini eğitim ile ele, bele, dile sahip olmanın hükümlerini bireysel yaşama yerleştirme ve kalabalık içinde nasıl davranılacağı, toplumda nasıl konuşulacağı ve hatta şakanın hududunun ne olacağına dair bireyi toplum adamı haline getirmeye dönük eğitimler verilmiş ve iyi bir ahlak, sosyalleşme ve sanat eğitiminin ardından kabiliyeti olanlara askeri eğitim de verilerek devletin düştüğü zor durumda korunması önemsenmiştir (Demirpolat ve Akça, 2004:368-369; Kızıler, 2015:418-420; Demirci, 2016a:202).

Dolayısıyla ahilik eğitim anlayışında gençlere hem mesleki hem de değerler eğitimi verilmesi önemsenmiştir. Genel eğitim ve mesleki eğitim birlikte yürütülmüştür. Çocuğu hayata hazırlamak önemli görüldüğü gibi, davranışlarının dengeli olması ve çevreye uyum sağlar hale gelmesi önemsenmiştir. Gençlerin düşünce dünyalarının geliştirilmesi hedeflenmiş ve mesleki eğitimin yanında ahlak, din, edebiyat, Türkçe, Arapça ve musiki dersleri ile birlikte askeri bilgi eğitimi verilmiştir. Bu süreçte gençlere sofrada adabından suyun nasıl içilmesi gerektiğine, toplumda nasıl davranılması gerektiğinden iletişimin nasıl sağlanacağına ve bir konuşmaya nasıl katılınması gerektiğine dair kapsamlı bir eğitim verilmiştir. Buna ilaveten sokakta nasıl yürüneceği, alışverişte nasıl davranılacağı, evde aile içinde ilişkilerde nelere dikkat edileceği, misafirlikte nasıl davranılıp hasta ziyaretinin nasıl yapılacağı, teferruatlı bir şekilde öğretilmiştir (Fırat, 2016:210-213).

Toplumda kadınların eğitimine ise özellikle önem verilmiştir. Kadınlara ihtiyaç duydukları her türlü eğitim verilmekle birlikte misafirlere nasıl hizmet edileceği, yemek pişirme eğitimi, temizlik, ocak, kandil ve mum yakma eğitimi, at binme ile birlikte sürek avının incelikleri, silah kullanımı ve ahlak eğitimi, ilmihal kullanımı, üretime ilişkin meslek eğitimleri ve lojistik hizmetleri konusunda eğitimler verilmiştir (Fırat, 2016:210-213).

Ahiler sadece zaviyelerle ve iş yerleri ile yetinmemiş, mescit, cami, medreseler de inşa ederek eğitime kendi sistemleri dışında katkı sağlamayı bilmişlerdir

(Demirpolat ve Akça, 2004:369; Haksever, 2018:32). Ayrıca ahilerin zaviyelerde işçi, çırak dışında uzmanları, mürşitleri, müderrisleri, imamaları, silah ehlini, şairleri, milli oyuncularını, sanatçıları, saygın ve önder kimseleri toplamaları bu örgütlenmelerin her yönden donanımlı birer eğitim kurumu haline gelmesini temin etmiştir (Döğüş, 2011:226-227). Böylece meslek eğitiminin üzerine disiplinli bir şekilde Kur'an, hadis, fıkıh, Türkçe, matematik ve müzik konularını kapsayan çok yönlü bir eğitim verilmesi mümkün hale gelmiştir (Karagül, 2019:72).

Ahlaki Sorunlar ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyası için karşılaşılan diğer sorunlardan bir tanesi de *ahlaki sorunlardır* ki bu hususta “*sapkınlık, saygısızlık, iş ahlakından yoksunluk, rüşvet, haksız kazanç*” gibi hadiseler toplumda başkaca sorunlara sebep olmaktadır (Yereli, 2014:61-62; Çalışkan, 2016). Ahiliğin düsturları ve dışı vuran özellikleri bu sorunlara da cevap olmaktadır.

Ahilik en özet ifade ile “eline, diline ve beline” hâkim olmayı ahlaki anlamda gerekli görmektedir. Bu konuda “eline sahip ol” düsturu ile hırsızlık yapmaya ve harama el uzatmaya karşı ağır yaptırımlar ortaya koymakta, rüşvet alma ve verme konusunda “bizi aldatan bizden değildir” anlayışı ile bu davranışa karşı toplumsal dışlama getirmekte, bir malın maliyetini hesaplayıp satış fiyatını tespit etmesi ile kişinin hakkından fazla kazanmasının önüne geçmektedir (Yücel vd., 2019:199; Karagül, 2018:274-275; Ersoy, 2012:176; Demirci, 2016a:203; Şahin ve Demirbaş, 2017: 812-813).

“Dilinesahipçık” düsturuda ahiliğin genel bakışı temelinden değerlendirildiğinde geniş kapsamlı yorumlanabilmektedir. Bu düstur ile ahiler Türkçeyi iyi konuşma ve korumaya dönük toplumu bilgilendirdiği gibi Türkçe konuşulmasını da teşvik etmektedir. Ayrıca yalan söylemeye karşı daha en küçük yaştan itibaren bireyi eğitmektedir. Bu süreçte riyadan uzak durmayı, iftira atmamayı, büyüğe saygılı ve küçüğe sevgili olmayı topluma öğretmektedir (Köksal, 2016c:249-254; Ayva, 2016:255-275; Köksal, 2016d:393-394).

“Beline sahip çık” düsturu ile “sapkınlık ve zinadan uzak durmayı” öğütlemektedir. Bu amaçla bir önlem niteliğinde kimsesiz kızlara sahip çıkarak onları yetiştirip çeyizlerini hazırlayarak aile kurması için evlendirmektedir. Erkekleri ise erken yaşta iş sahibi edip evini geçindirecek hale getirmektedir. Böylece Hz. Peygamberin emri olduğu gibi yaşı geleni evlendirerek gençlerin hataya sürüklenmesinin önüne geçilmekte ve böylece toplumun bozulması engellenmektedir. Ahilik toplumunda kimsenin elinin boş kalmasına müsaade edilmediğinden insanlar, “çalışma yoğunluğuna ve toplumun kendi içinde birbirini denetlemesine bağlı olarak” sapkınlığı tetikleyecek bir eyleme girme konusunda engellenebilmişlerdir. Öte yandan kadınlara toplum içinde verilen değer de bu konuda bir eşya olarak görülmelerini engellemiş ve kadınların iffetlerini korumaları o dönemin en güzel toplumsal özelliklerinden biri haline gelmiştir.

Ayrıca toplum yaşantısı içerisinde kim olduğuna bakılmaksızın herkes toplumsal denetim ve koruma altında olduğundan arsızlığa ve bu tür hatalara müsaade edilmemiştir (Ersoy, 2012:181; Demirci; 2016b:366; Köksal, 2016d:391, 396; Demirci, 2016a:195-196; Şahin ve Demirbaş, 2017: 812-813).

Ahilik ahlak anlayışı, işi kutsal görmesi ve çalışmayı ibadet sayması” ile yücelmektedir. Kutsal olup ibadet sayılan bir vazife bilinci ile hareket edilmesi dinin beklentileri olan işbirliği ve sosyal dayanışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu şekilde ibadeti işaret eden bir motivasyona sahip olunması kaliteyi ve müşteri hizmetini ilke edinme yaklaşımını da beraberinde getirmektedir. Ahilik, ahlak değerlerini kültürle bütünleştirip onları ahlâklı davranışa dönüştürmektedir (Aydın, 2020:181).

Ahiliğin ana ilkeleri, amaçları ve vazgeçilemez nitelikleri fütüvvetnameler aracılığı ile ortaya konulmaktadır. Buna göre namazın önemine işaret edilmekte, dünya hayatına aldanmamak gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca edep ve hayâ sahibi olmanın önemi, helal kazanç elde etmenin gereği, nefis-i emareden kurtulmanın ehemmiyeti bu ilkelerle belirtilmiştir. Ayrıca ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşmak gerektiği, cimri ve pinti olmak yerine cömert olmanın erdemleri ve ihsan kıvamında bir hayat yaşamının temel hedef haline getirilmesi gerektiği bu fütüvvetnamelerle verilmiştir. Ahi Evran ilimsiz amelin fayda getirmeyeceğini işaret ederek kişinin ilmini uygulayarak makul bir kimse haline geleceğini belirtmiştir. Bu konuda ayrıca kimseye yük olmadan kendi el emeği ile geçinmeyi ve başkasına ikramda bulunma konusunda cömert olmayı ülkü edinmiştir. Kulluk şuuru içinde bir hayat yaşanması gerektiği ve bu dünyanın ahireti kazanma yeri olduğunun akıldan çıkarılmaması gerektiği işaret edilerek “dünya-ahiret dengesi” önemsenmiştir (Kapanşahin, 2022). Bahsi geçen ilkeler ve beklentiler insanın ahlakının temel taşlarının dine yansıldığını göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Demokrasi, Sivilleşme, Adalet, Sendikal Kaynaklı Sorunlar ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyasında *demokrasinin, sivilleşmenin, adaletin ve sendikal düzenin tam manası ile işletilememesinden kaynaklanan sorunlar* da mevcut bulunmaktadır. Bu konudaki mevcut sorunlar “*toplumun bazı kesimlerine yönelik ortaya konulan hak ihlalleri, bir türlü sivilleşmeme ve bu konuda katılımı sağlayamama sorunları, sendikal sürecin işletilememesi bağlamında ortaya çıkan sorunlar*” şeklinde sıralanabilir. Esasında Türk dünyasında birçok devletin “*yönetim şekli*” sorun teşkil etmektedir. Yıllarca komünist parti aracılığı ile yönetilen bu ülkelerin bu kültürü içselleştirmesi sonrasında demokrasiyi ülkelerinde işletememeleri *Türk dünyasının modernlik görüntüsüne gölge düşürmektedir*. Bu ülkelerde yaşayan halkın *bir demokrasi tecrübesi bulunmaması demokrasinin yönetimlerde daha işler hale gelmesini engellemektedir*. Bu durum *sivilleşme çerçevesinde işleyen bir sorun olduğu gibi bunun bir sonucu olarak adalet sarsılabilmekte ve sendikal*

sistemlere dair işlevsellik yitirilmiştir (Yereli, 2014: 61-62; Çalışkan, 2016; Akengin, 2017:4,9; Özcan, 2012). Bu konuda da ahilik bir takım çözümler getirmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki atalarımız olan Oğuzların toplum işlerine dair kararlarını “kengeş” ya da “temek” (demek) adı verilen bir mecliste tartışarak verdikleri bilinmektedir. Bu meclislerde her bir Türkmen, meclis kararlarına itiraz etme hakkına sahip olduğu gibi bu kararları bozdurabilme hakkına da sahip olmuştur. Dolayısıyla ahiliğin ortaya çıktığı evrelerden çok daha eski tarihi dönemlerde dahi Türk toplumunda demokrasi geleneğinin olduğu anlaşılmaktadır. Ahilik ise bir dernek şeklinde bir teşkilatlanma olarak ilk kez ortaya çıkmıştır. Gönüllülük esasına dayalı bir şahıs topluluğu olarak teşkilatlanmıştır. Ahiler güvenilir yöneticilerine üstün bir sadakatle ahi kardeşliği çerçevesinde bağlanmışlar ve tüm mahalle ve köylere dağılır şekilde teşkilatlar kurmuşlardır. Ahilik, mevcudiyetleri ve özellikleri itibarıyla kaynakları Türk halkından olan “sınıfsız, demokratik bir sivil toplum örgütü” özelliği taşımıştır. Sivil toplum kuruluşları cumhuriyetçi ve hürriyetçi toplumlara özgü bir yapılanmadır. Sivil toplum kuruluşlarının güçlü olması ile toplumlar yaşam sürelerini uzatabilmektedirler. Moğollar’ın ve Bizans’ın saldırıları ile birlikte gayrimüslimlerin rekabet gücü karşısında halkın diğer ihtiyaçlarının temin edilmesi ve varlıklarını devam ettirebilmesi için böyle bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulması halkın kendiliğinden harekete geçmesi açısından anlamlıdır. Böyle bir ortamda Türk-İslam sentezi çerçevesinde işletilen bu organizasyon Türk toplumunu harekete geçirerek ve enerjisini doğru kanalize ederek tüm toplumun ihtiyaçlarını (askeri ve mesleki) temin etmesini sağlamıştır. Bu mekanizma ayrıca sosyal, kültürel, siyasi ve askeri bunalımın aşılmasını sağlamış ve dağılmış olan toplumu bir çatı altında toplamayı başarmıştır (Döğüş, 2011:221-223).

Bunlara ilave olarak, ahilik kendi bünyesinde üst kademeleri/mertebeleri seçimle belirleyen ve hatta seçimde liyakati dikkate alan bir özelliği bünyesinde taşıyarak demokratik bir örneklik sunmuştur (Ersoy, 2012:178; Döğüş, 2011:227, 235; Demir, 2016:151). Bu konuda örnek olması açısından üst düzey görevlilerin kimlerden oluştuğu, görevlerinin ne olduğu ve nasıl vazifeye geldiklerine bakmak gerekmektedir. Her ilde esnafın başında bulunan ahilerin reisi olan kişiye Ahi Baba denilmiştir. O ildeki her esnaf dalının/mesleğinin başında bulunan reise ise Ahi denilmiştir. Bu kimselerin seçimleri belli usullere bağlanmıştır. Hiyerarşik olarak Ahi’nin altında Ahinin yardımcısı ve esnaf arasındaki düzeni sağlayan Yiğitbaşı (Server) denen kişiler vazife almıştır (Biçer, 2016:94-97; Arslan, 2015:255-256; Durak ve Yücel, 2010:156-157). Esasında Ahî teşkilatı “yamak, çırak, kalfa ve ustadan” oluşan yönetilen grup ve Ahî Baba, Yiğitbaşı ve Kethüda³’dan oluşan

3 Ahilik teşkilat yapısı hiyerarşisinde en üstte yer alan kişi Kırşehir Ahi Evran Tekkesi’nde oturan “Ahi Şeyhi” dir. Onun altında ise her ildeki ahilerin başı olan “Ahi Babalar” yer almıştır. Ahi babalar aynı zamanda mahalli sivil idarenin de başkanı olarak 16. yüzyıla kadar bu statülerini korumuşlardır. Daha sonrasında ise, Ahi Babalık resmi otoritenin tayin ve tespit ettiği Kethüdalık kurumuna dönüştürülmüştür. Ahi Babalık bu dönüşümle yarı resmi kurum haline gelmiştir (Durak ve Yücel, 2010:155-157). Bu anlamda ahilik teşkilatının makamlarının her bir kaynaktan farklı ve birbirine karşışık şekilde

yönetici gruptan oluşmuştur. Görev ve yetkisini siyasi otoriteden alan kethüdalar genelde bir yıllığına seçilmiş ve gerekirse yeniden seçilebilmiştir. Aynı şekilde Yiğitbaşı da esnaf ileri gelenleri arasından seçilmiştir. Ahilik teşkilatı Yönetim Kurulu ve Büyük Meclis olmak üzere iki kurul tarafından yönetilmiştir. Yönetim Kurulu, her sanat kolunun kendi üyeleri arasından seçtikleri beş temsilciden meydana gelmiş ve seçilen bu kimseler kendi aralarında Kethüda denilen bir Yönetim Kurulu Başkanı seçmişlerdir. Kethüdaların (Ahi Baba) başlıca görevleri, “teşkilat üyelerinin ürettikleri mamullerin yönetimce tespit edilen fiyatlarını hükümete bildirmek, orta sandığa ait gelir, vergi ve aidatların hesaplarını kontrol etmek, Şed Kuşanma Törenleri düzenlemek, vb.” dir. Yönetim kurulu evrak ve hesap defterlerini inceleyerek son durumu büyük meclise bildirmiştir. Bu kurul ayrıca “teşkilat üyelerinin sorunlarını çözmek, orta sandığı denetlemek vb.” görevleri üstlenmiştir. Yönetim kurulunda kararlar meşveret usulü ile alınmıştır. Büyük meclis ise, “yönetim kurulu kararlarını, meclis kollarının çalışmalarını, esnaf şeyhlerinin yıllık hesaplarını ve şikâyet edilen esnaf şeyhlerinin durumlarını incelemek, yönetim kurulunda çözülemeyen anlaşmazlıkları karara bağlamak, büyük meclisin kararlarını hükümete bildirmek, suçluları cezalandırmak vb.” şeklinde görevler üstlenmiştir. Büyük meclisin başkanı da büyük bir katılımı seçilerek vazifelendirilmiştir. Bu meclis birbirinden farklı meslek kollarının birlik, beraberlik ve dayanışmasını esas alan iletişimin sağlandığı kurul olmuştur. Hükümet ve esnaf arasındaki iletişim bu mecliste gerçekleştirilmiştir. Hükümetlerin verdiği kararların esnaf menfaatlerine uygunluğu burada incelenmiştir. Gerektiğinde hükümetten istekte bulunma işi de bu mecliste görüşülmüştür. Hükümet ile anlaşmaya varılamaması halinde “Memleket Toplantısı” isimli bir toplantı düzenlenmiş ve hükümetin kararının esnaf menfaatine uygun olmaması durumu kadıya bildirilmiştir. Dolayısıyla hükümete yürütmeyi durdurma talebinde bulunulmuştur ve bu kabul edilmezse dükkânlarının kapatılacağı beyan edilmiştir. Olumsuz bir dönüş olması halinde dükkânların anahtarları bırakılarak toplantı terkedilmiştir (İnce, 2019:331-332; Biçer, 2016:94-97; Arslan, 2015:255-256; Durak ve Yücel, 2010:156-157).

Dolayısıyla ahi teşkilatının yönetici kademelerinde liyakate ve seçime verilen önem bu makamların durumuna bakıldığında anlaşılmaktadır. Buna ilaveten esnafın bir kayba uğrama ihtimali olduğunda hükümet karşısında talepte bulunmalarını sağlayan bir sivilleşme anlayışına ve sendikal hak arayışı özelliğine sahip oldukları görülebilmektedir. Suçluların tespiti ve cezalandırılması konusunda adım atabilme özelliğine sahip olmaları yönü ise ahiliğin adaleti işletebilmesine dair verdiği önemi göstermektedir.

sunulmasında bu durumun etkisi vardır. Bu konuda literatürde ahilik teşkilat yapısının birbirinden farklı şekilde sunulduğunu incelemek için İnce (2019:331-332), Biçer, (2016:94-97), Arslan (2015:255-256) ve Durak ve Yücel (2010:156-157)'in çalışmalarına bakılabilir. Bu çalışmada ise önemli olan şey ahiliğin hiyerarşik bir silsileden meydana geldiğini, makamların ağırlıklı olarak liyakati baz alıp seçilerek oluşturulduğunu ve adaleti temel aldığını göstermektedir.

Devlet otoritesine yer kalmadan kurulan ve işleyen bu yapılar yine devletin emri ve denetimi olmadan birçok kamu görevini üstlenmişlerdir (Ersoy, 2012:175). Bu konuda ahilik Moğol baskısına sessiz kalmayıp bu diktatör yapıya karşı bir direnç göstermiş ve silahlı olarak dahi karşılık vermiştir ki bu davranışla hem halkı korumuş hem de devletin otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde Anadolu'yu bir bütün halinde tutarak, Müslüman Türk topraklarında bozgunculuğu önleyerek ve ihtiyaç olan yönetim otoritesini sürdürerek güçlü ve zalimin haklı olmasının önüne geçebilmiştir⁴ (İSTESOB, 2015; Karagül, 2018:282-283; Akkuş, 2018:618-619). Diğer yandan yönetim kademesinin haksız ve beceriksiz tutumları karşısında da – özellikle Moğolların baskın olduğu dönemde Selçuklu hükümdarlarının karşısında duran tavır sergileyerek- bu konuda davalarının peşinde durmayı bilmişler ve milletin bekasını ezdirmeme/çiğnetmeme konusunda tüm teşkilatı harekete geçirebilmişlerdir (Haksever, 2018:31). Bu durumda ahilik, sivil bir itaatsizlik ortaya koyarak milletin hayrına olanı milletin örgütlü yapısının harekete geçirilmesi ile çözmeyi bilmiştir ki ahiliğin bu yönüyle katılımıcılığı ve demokrasiyi işlettiği görülebilmektedir.

Öte yandan ahilik, yaratılan sosyal dayanışma ruhu sayesinde çoğu zaman devletin müdahalesine ya da yardımına gerek kalmadan ve herhangi bir sorun yaşanmadan şehir esnafı ile halkın kendi kendisini yönetmelerini kolaylaştırmıştır (BESOB, 2022). Adaleti hâkim kılma konusunda ahilik sadece bununla yetinmemiştir. Günümüzde daha da önemli hale gelen “Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)” müessesinin henüz dünyadaki ilk uygulamasını ahilik göstermiş⁵ ve bu konuda insanların yaşadığı problemleri daha büyümeden ve büyümesine müsaade etmeden ve tabii ki böylece sorunları mahkeme aşamasına getirmeden kendi içinde ve kısa sürede çözerek insana huzur veren bir mekanizma olarak tarihe geçmiştir. Bu konuda “toplumsal dışlama baskısı yaptırımını kullanarak” insanları toplumsal yaşam içinde adil davranmaya sevk etmiştir. Bu konuda İslam'ın adalet anlayışının/düsturlarının uygulanmasını temin etmesi adaletsizliğin önünde durulabilmesinde ayrıca katkı sağlayıcı olmuştur (Demir, 2016:150-152).

Bunun yanı sıra üretici ve tüketicinin adalet çizgisinde dengede olmaması sonucunda yaşanan sorunların önüne geçmek ve işçi-işveren arası ilişkilerde adaleti temin etmek adına şu an Almanya ve Japonya tarafından da taklit edilen bir sendikal sistemi işletebilmeyi becermiştir (Kaçanoğlu, 2021:159; Aydın, 2020:178; Doğan ve Koç, 2014). Ahilik sistemi bu iki taraftan (üretici-tüketici) birini korumayı seçmek yerine ikisini de daima işler kılmak için üreticiler ile tüketicilerin hakkını eşit düzeyde gözetmiştir. Bu hususta üreticinin fazla mal üretmesini engelleyerek

4 Yıldırım Bayezid zamanında ahilerin Ankara'da kepenk kapatma eylemi gerçekleştirmesi ahilerin örgütlü bir muhalefet gerçekleştirmesinin örneğidir. Buna ilave olarak Osmanlı'nın son dönemlerinde, Ahilerin Çankırı'ya gelen bir valiyi faytona bindirerek şehirden kovdukları rivayet edilmektedir. Bu konuda Ahilerin, en küçük yerleşim yerlerinde bile devleti değil “mahalli halk idaresini” temsil ettikleri belirtilmektedir. Bu nedenle bu teşkilatın bir esnaf teşkilatı olmaktan daha öte bir özelliği olduğu anlaşılabilir (Döğüş, 2011:238).

5 Ombudsmanlığı İsveç Kralı XII. Karl'ın Osmanlı'da misafir olduğu 1709 yılı itibarıyla ahilerden görüp tanımaya başlayarak 1713'de ülkesinde kurduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca bu kurumun Avusturya'da özel sektörde uygulandığı görülmektedir ki bu duruma dayalı olarak Ahiliğin bir devlet müessesesi değil bir sivil toplum kuruluşu olduğuna dikkat edilmelidir (Demir, 2016:152-153).

üreticiyi, az mal üretmesini engelleyerek tüketiciyi korumuştur. Bununla beraber maliyetin üstüne belli ve uygun bir miktar kar konulup satılması ile “tüketiciyi”; izinsiz hammadde alımını yasaklayıp toplu mal alınmasını destekleyerek maliyeti düşürmesiyle ve fahiş fiyatta olmayan kaliteli mal satılmasını temin etmesiyle “üreticiyi” korumuştur. Bu şekilde davranarak toplumun temeli olan adaleti korumak suretiyle toplumsallaşmanın sürmesini temin etmiştir (Akyüz ve Özyer, 2018:202; Karagül, 2018:278; Köksal, 2016b:243).

Ekonomik Sorunlar ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyası *ekonomi temelli birçok sorunla* karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunların hangilerinin hangi Türk ülkesinde fazla ya da az olduğu “içinde bulunulan zaman ve koşullara” göre değişmektedir. Bu konuda Türk dünyasında yaşanan ekonomi bağlantılı sorunlar “*yetersiz ihracat⁶, kaynakların verimli ve milli çıkar amaçlı kullanılmaması, çeşitli ekonomik gerekçelere bağlı olarak yaşanan krizler, faiz veya enflasyonun yüksekliği, cari açık sorunu, döviz bunalımları, tasarruf/sermaye yokluğu, arz-talep dengesizliği, stokçuluk, üretim ve yatırım noksanlığı, kooperatıf soruları, işsizlik ve özellikle gençleri uzun yıllar iş gücüne dâhil edememeye bağlı kayıplar, girişimci azlığı, dışa bağımlılık, kişi başına düşen gelir azlığı, kendi kendine yetememe, iş bölümü ve uzmanlaşma ile ilgili sorunlar, önceliğin ekonomik kazanç olması bağlamında yaşanan bireyselleşme sorunları, diğer bir ifadeyle açgözlülük temelli haksız kazanç sorunları*” şeklinde sayılabilir. Bunlara ilaveten *Türk devletlerinin birlikte hareket edememesine bağlı sorunlar* da mevcut bulunmaktadır. Bu konuda “*ortak bir para fonu kurularak yardımlaşılabilmesi, Türk ülkelerinin birbirleri arasındaki ticari engelleri kaldırmaması ve Türk dünyasının dijitalleşme, havacılık, uzay ve teknolojik gelişmeler gibi önemli hususlarda hep birlikte hareket edememeleri*” önemli bir sorun teşkil etmektedir. Ayrıca tüm bu sorunlara ilaveten *Türk ülkelerinin milli gelirleri arasında bir uçurum bulunması da* önemli bir diğer sorundur (İstikbal, 2021; Yereli, 2014: 61-62; Akengin, 2017: 2, 4, 7-8; Kaya, 2021; Hasret, 2009; Çalışkan, 2016).

Bahsi geçen bu sorunlar için de ahilik çözüm üretmektedir. Öyle ki ahiliğin iç piyasada kaliteli mal üretmeye dönük gayretleri (dış ülkelerde kaliteli mallara talebin fazla olmasından dolayı) hem ihracatı artırarak cari açık sorununu ve döviz bunalımı sorununu çözmekte hem de bahsi geçen ihracat artırımı ile içeride yeni yatırımlar için bir sermaye birikimini temin etmektedir (Akyüz ve Özyer, 2018:202; Karagül, 2018:271, 278). Günümüzde az gelişmiş ülkelerin temel problemleri sermaye yetersizliği ve dış borç olduğundan hem yoksulluğun giderilmesi hem de çok çeşitli ekonomik problemlerin giderilmesi için sermayenin tabana yayılması gerekmektedir (Karagül, 2016:119). Ahilik sisteminin işleyişinde bu amaçla, bir

6 Dışa açılmak için başka ülkelere muhtaç olan ülkelere “kilitli ülkeler” denilmektedir. Orta Asya’daki Türk devletlerinin durumuna bakıldığında ise “konuları, iklimleri, su kaynakları, yüzey şekilleri” bakımından temel ihtiyaçlarının tamamını kendi topraklarından karşılayabilecekleri durumda olmadıkları anlaşılmaktadır. Sahip oldukları zengin kaynakları zanca çevirmeleri de aynı şekilde dış dünya ile ilişkilerine bağlıdır (Akengin, 2017:7).

kişi 18 dirhem üzeri kazancını ya borç vermeli ya üretime aktarmalı ya da ihtiyaç sahibine aktarmalıdır ki böylece paranın yastık altında bekletilmesi ve zengin bir sınıfın doğması engellenerek kazancın ekonomiye kazandırıldığı bir toplumsal kalkınma gerçekleştirilebilsin (Kaçanoğlu, 2021:156).

Günümüzde dış ticarete ucuz malların değil kaliteli malların daha fazla ihracat geliri sağladığı bilinmektedir. Türk malının kalitesinin markalaşması bu konuda talebi de sürekli hale getirecektir (Özdemir, 2014; Kavak, 2001:16, 26, 60; Akdeniz Ar, 2003). Ülke içerisinde sermaye birikmesi için ahilik “orta sandıkları” şeklinde bir sistemi kullanmayı tercih etmiş ve bu sandıktan faizsiz para temin ederek girişimcilerin yeni iş kurulabilmesini ve yatırımını büyütmesini teşvik etmiştir (Karagül, 2018:272). Böylece yastık altı fazla kazanç biriktirilmesine müsaade etmeyip fazla kazancı orta sandıklarında toplayan ya da zenginlik elde edenleri kendi sorumluluğunda vakıflar kurup işletmeye sevk eden bu sistem sayesinde yatırımda güvence sağlandığı gibi bireysel sermaye birikiminin ve böylece bireysel zenginleşmenin de önüne geçilmiştir (Yücel vd., 2019:198-199; Karagül, 2018:271).

Bir ülkede yatırım için ihtiyaç olan paranın iç değil dış finansman yolu ile sağlanması ise maliyetleri artıracak ve üretici bu külfeti üretim kapasitesi ve satış maliyetine yansıtacaktır. Bu sebeple ahilik finansmanı kendi iç sisteminden (orta sandığı gibi) sağlayan bir sanayi kredi bankası gibi işleyerek üretim maliyetlerini en aşağılara çekmiştir. Bu anlamda büyümeye, yeni yatırımlar ve projelere faizsiz destek verilmiştir. Sadece faizsiz para temin ederek değil hammaddenin temini konusunda da ahiliğin bir takım avantajlar sunduğu görülmektedir. Çarşı için gerekli hammaddeyi tek elden temin ederek hem hammadde kalitesini denetlemiş hem de bu hammaddeyi daha ucuza almayı mümkün kılarak satış fiyatlarını aşağı çekebilmiş ve üreticiyi tefecinin eline düşmekten muhafaza etmiştir (Aydemir, 2019:12). Günümüzdeki bankacılık sektörü ile uyarlandığında sermayenin fazlaca birikmesinin faiz oranlarını aşağı çekeceği bilinen bir gerçektir (Barışık ve Açıköz, 2007:201-203). Öte yandan iç piyasanın tüketeceğinden fazla malın dışarı ihracı ile iç piyasada fazla üretim olarak kalıp bekleyen arz fazlası ürünlerin ekonomiye kazandırılmasını temin edilebilmiştir. Ayrıca bu şekilde fazla üretim malın bekletilip stok maliyetlerinin artırılması bağlamında üreticinin zarar etmesinin de önüne geçilebilmiştir.

Öte yandan, yapılan ihracat bir yana, üretim ve tüketicinin dengede gitmesini sağlamak adına bir yerleşim yeri için gerekli olan ihtiyacı belirleyerek o yerleşim yeri için hangi üründen ne kadar üretim yapılması gerektiğini, bu ürünün nasıl ve ne kadar yetiştirileceğini önceden hesaplayıp planlama yapması ile hem halkın ürünü bulamamasına ilişkin mağduriyetini engellemekte hem de üreticinin ürününün satılamaması ve bu bağlamda ucuza/zararına elden çıkarılmasına dair ihtimalin önüne geçerek üreticiyi korumaktadır ki bu vesile ile halk bir mal yokluğu ile karşılaşmazken üreticinin de batması/iflasi engellenmektedir (Karagül,

2016:126-128). Dolayısıyla üretim ihtiyacın bir fonksiyonu olmakla birlikte israf ise tüketimin sınırlayıcısıdır (Kaçanoğlu, 2021:157). Bu şekilde bir hesaplama ve sermaye sisteminin işletilmesi olası krizlerin çıkmasını da engellemektedir. Çünkü doğal afetler dışında neredeyse her şey öngörülebilmektedir. Bu bağlamda fiyatlar hem üretici hem de tüketicinin durumuna göre belirlendiği için enflasyona sebep olacak bir husus yaşanmamaktadır. Ayrıca aynı ürün türünün kendine özgü çarşılarda üretilip satılması da kalite temelli bir rekabet yarattığı ve fiyatı en uygun seviyeye çektiği için enflasyonu engellemiştir. Çünkü enflasyonu tetikleyen hususlardan bazıları gereğinden az mal ya da hizmet üretilmesi veya ürün ya da hizmete gereğinden fazla kar yüklenmesidir. Bu bağlamda aşırı karın önüne geçmek için “narh fiyat” uygulaması ile malın piyasa fiyatının tespit edilmesi ahilik için her zaman önemli olmuştur (Kaçanoğlu, 2021:158; Karagül, 2016:128-129). Dolayısıyla üretileni tüketilene ulaştırma konusunda ahiliğin bir denetim görevi üstlenmesi ve bu süreçte aracı kurumların kazanç elde etmesine müsaade etmemesi de enflasyonun önüne geçilmesi anlamında önemlidir (Akyüz ve Özyer, 2018:202; Karagül, 2018:278). Bu bağlamda üretilen ve tüketilen malın denetlemesi sebebiyle arz-talep dengesizliğine neden olacak olan stokçuluk da engellendiğinden enflasyonun sebebi olan fahiş fiyat diye bir sorun ortaya çıkmayacaktır (Döğüş, 2011:233; Karagül, 2016:128-129). Bazı durumlarda talep azlığı ortaya çıkmışsa esnaflar üreticinin ihtiyacını sosyal güvenliğin bir sonucu olarak dayanışma ile karşılamış, ekonomi canlandığında ise kazancın fazlası piyasadan çekilerek olası krizler önlendiği gibi enflasyon ve işsizlik engellenerek ekonominin dengede kalması mümkün kılınmıştır (Kaçanoğlu, 2021:158-159; Karagül, 2016:128-129).

Diğer yandan bugün dünyanın en önemli sorunlarından bir tanesi de mülteci sorunudur. Bu insan gruplarının ucuz iş gücü olarak ekonomiye katkı sağlaması memnuniyet yaratsa da o ülkenin kendi insanlarının işsiz kalmasına sebep olması sorun oluşturmaktadır. Diğer yandan bu insanların üretici olarak değerlendirilmesi mümkün olmadığında sadece tüketici olarak varlıklarını sürdürmeleri halinde sağlık, güvenlik, barınma ihtiyaçları bağlamında ülkeye yük oldukları anlaşılmaktadır (Nurdoğan vd., 2016: 221-223, 227-233). Ahilik ise Anadolu’ya gelen Türkmen grupların yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşıladığı gibi onları herhangi bir tefecinin eline düşmekten ve bu bağlamda faizden korumuştur. Ayrıca bu kimselere orta sandıklarından destek vererek mesleklerine uygun şekilde bir iş kurmalarını sağlayıp mesleği olmayanları ise yatkın oldukları bir alanda mesleklendirerek herhangi bir yanlışa sapmalarına müsaade etmeden ve atıl bir şekilde kalmalarını önleyerek ekonomiye kazandırılmalarını sağlamıştır (Yücel vd., 2019:198; Ersoy, 2012:173; Kızıler, 2015:413; Kaçanoğlu, 2021:156).

Diğer yandan ahilik, markalaşmanın daimi kudretini sürdürebilmek için ürünlerin kalite kontrol süreçlerinden geçirilmesi ve her bir meslek dalı için kendine özgü çarşılar kurulması bağlamında müşteriye ürünlerin kalitesini karşılaştırma fırsatı vermesi ile kendi içerisinde bir otokontrol sistemi geliştirdiği için denetimi

sürekli hale getirmesi ile kaliteden taviz verilmez bir sürecin işletilmesini temin etmektedir (Akyüz ve Özyer, 2018:202; Karagül, 2018:272-273, 278; İnce, 2019:328-329). Bu şekilde sürekli bir müşteri memnuniyeti sağlanabilmektedir. Bunu yaparak ahilerin amaçladığı şey, müşterinin yeniden dükkâna gelmesini sağlamak değil Allah rızasını kazanmak ve kendine saygıyı yükseltmek olmuştur (Kaçanoğlu, 2021:158).

Ahiliğin her ürün kalemi için kendine özgü bir çarşı kurmayı istemesi uzmanlaşma ve işbölümünü işletmek anlamında önemli olsa da diğer yandan bu durum her meslek dalının bir dayanışma içinde varlığını sürdürmesi anlamına gelmekte ve bu durum bir nevi kooperatif gibi çalışılmasını temin etmektedir (Aydın, 2020:180). Bu bağlamda her kimsenin bir işte uzmanlaşması ve işine sebat etmesi ile verimlilik temin edilmiştir (Kaçanoğlu, 2021:156). Küçük yaştan beri herkesin kendi işini kademe kademe bilgisini kanıtlayıp imtihanlardan geçerek ilerletmesi/geliştirmesi ve bu süreçte meslek değişimine sıcak bakılmaması meslek erbabının işinde uzmanlaşması ile sonuçlanmaktadır. Bu uzmanlığa bağlı olarak ise mal ve hizmet üretiminde kalite yarışında dışarı ile rekabet sürekli hale getirilebilmektedir (Karagül, 2018:276).

Her meslek dalını temsil eden bir peygamber o mesleğin piri/şeyhi olarak ilan edilmekte ve “meslekte en iyi olma hedefi manevi ve dini kaidelere bağlanarak” sürekli olarak motivasyon temin edilmektedir (Döğüş, 2011:230). Maneviyatla hararetlendirilen bu gençlerin küçük yaştan beri meslek sahibi olması ve üretime katılması üretimi daha güçlü hale getirmekte ve işgücü kaybını engellediği (işgücü devamlılığını sağladığı) gibi bu gençleri devlete ekonomik yük olmaktan da uzak hale getirmiştir. Çünkü bu gençler ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilir hale geldikleri gibi üretimi de sürekli hale getirmişlerdir. Ayrıca mesleki eğitimi meslek sahiplerinden aldıkları için bu tür bir eğitime para harcamalarına/bulmalarına da gerek kalmadığından günümüzdeki öğrenciler gibi ailelerine külfet oluşturmamışlardır. Diğer bir ifade ile ahilik sisteminde aile ya da devletin genci işe yerleştirilebilir hale getirmek için bir maliyete katlanmasına gerek kalmamıştır. Bu durumda hiçbir üretim kademesinde personel eksikliği kalmamıştır.

Ahilik kapitalist sistemin “aksine doğru işleyen” bir özellik göstermektedir. Ahilik, temel ihtiyaç ürünleri üzerine odaklanarak halkın faydasını bunları üretmede görmüştür. Bu bağlamda kapitalist sistemin aksine doğadaki kaynakları sınırsızmış gibi heba etmeyi kabul etmemiş ve ihtiyaca binaen israf etmeden kullanmayı hedeflemiştir. Öte yandan suni ihtiyaçlara yönelik lüks mal üretimini, sağlıksız mal ve hizmet tüketimini kaynakların israfına sebep olduğu için ötelemiştir. Lüks malların arzının azaltılması ile geçimlik mallara enerji akışı sağlanmış ve böylece dar gelirliler ihtiyacı karşılanarak sıkıntıları azaltılmıştır (Karagül, 2018:277-279; Kaçanoğlu, 2021:158). Bu şekilde doğa mümkün olduğunca korunduğu için devlet otoritesinin doğadaki kirlenmeyi önlemek için bir maliyetin altına girmesinin önüne geçilmiştir.

Ayrıca devletin dışarı muhtaç olmasını önlemek için ülke imkânları ölçüsünde yerli üretimi ve tüketimi destekleyip ülke içinden elde edilebilen bir ürünün ya da hizmetin dışarıdan tedarikini kabul etmemiştir (Karagül, 2018:278, 284; Karagül, 2019:72; Kaçanoğlu, 2021:157). Dolayısıyla ahilik ülkenin dış bağımlılığını azaltarak egemenliği güçlü hale getirmiştir. Moğol saldırılarının olduğu bir evrede dahi mal ve hizmet temininde engelleri kaldırıp üretimi sürekli hale getirmesi ile stokçuluğu ve enflasyonu engellemesi sistemin büyüklüğünü göstermeye yetmektedir (Döğüş, 2011:233). Bugün dünyada yaşanan Ukrayna-Rusya savaşının bile dünya ülkelerine enflasyon, stokçuluk ve kıtlık şeklinde dönmesine rağmen (Ukrayna savaşının ekonomik etkileri, 2022) ahiliğin teknoloji ve iletişimin zayıf olduğu evrede bile ne kadar mükemmel bir şekilde işlediği görülebilmektedir. Özellikle üretimi planlayıp denetlemesi ve bireysel zenginleşmeyi engelleyerek bir malın daha yüksek fiyattan alıcı bulmasını engellemesi bu süreci daha sağlıklı işler hale getirmektedir (Karagül, 2016:125-127). Ahilikte öncelik her zaman dayanışma, paylaşma ve kardeşlik olmuştur. Çünkü bu düsturlar toplumun sürekliliğini ve bencilliğin yok olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda ahilik kapitalist sistemin aç gözlüğünü reddederek şükretmeyi ve eldeki ile yetinmeyi öncelemektedir. Bu şekilde toplum içerisinde bu tür beklentinin olması temelinde aksi davranışlar sergileyenlerin dışlanması ile bir kontrol sistemi işletilmiştir (Yücel vd., 2019:194, 197; Karagül, 2018:271; Ersoy, 2012:176).

Kapitalist sistemde ekonomi temel bir noktada ve en önemsenen şey olduğu için kapitalist sistemin işletildiği ülkelerde sosyal ve kültürel sorunlar had safhada olmuştur. Ancak ahiliğin bakış açısında iktisadi faaliyetler bir amaç değil araç olduğundan insana değer verilmesi ve ahlak merkeze konulmuştur (Kaçanoğlu, 2021: 159-161). Gerçek şudur ki ekonomik sorunlar bugün kapitalist ülkelerin bile yakasını bırakmamaktadır. Bu yetersizlikler nedeniyle bugün birçok ülke için büyük yatırımlar bir yana beledi hizmetlerin yapılmasında dahi aksaklıklar yaşanmaktadır. Ancak kapitalist sistemin olmadığı ve Moğol baskı ve saldırılarının olduğu bir dönemde dahi ahilerin fethedilen alanlarda yeni şehirler inşa etmesi, şifahaneler ve medreseler yapılması, ihtiyacı olanlara ev inşa edilmesi sağlanabilmiştir. Oysa insanı insan yapan barınma ve gıda ihtiyacının karşılanması bugün devletlerin sırtındaki büyük ve çözülemeyen bir yükü oluşturmaktadır. Ahilik ise bunu kurduğu vakıflarla yüzyıllarca önce ve daha kötü koşullarda gerçekleştirebilmiştir (Aksoy, 2018:32-33; Ceylan, 2018:2-11).

Güvenlik Sorunları ve Ahilik Reçetesi

Türk Dünyası *güvelik konusunda* da bazı sıkıntılarla karşı karşıyadır. Bu konuda “*haksız kazanç elde edilmesi, göç kaynaklı uyum sorunları, kendi aralarında yaşadıkları sınır sorunları, Türklere uygulanan soykırımlarla ve buna benzer zulümlerle (zorunlu kısırlaştırma, kürtaj gibi) ilgili problemler, su paylaşım problemleri, sosyal güvenlik (sağlık ihtiyacı, işsizlik, kimsesizlik ve yaşlılık gibi) mahrum kalma, mafyacılık ve yolsuzluk gibi diğer sorunlar*” bahsi geçen güvenlik

konusunda karşılaşılan sorunlar olarak özetlenebilir. Bunun yanı sıra Türkiye’de yaşananlar bağlamında Türk devletleri arasında *FETÖ’ye yönelik bakışta farklar olması* da sorun alanı olarak görülmektedir. Öte yandan Çin’den Avrupa’ya dek Türk varlığı olmasına rağmen bu coğrafyada Türklerin birlikte hareket etmemesi bağlamında *büyük bir iletişim/ulaşım/enerji* ağının kurulamamış olması⁷ da mühim bir sorundur. Çünkü bu coğrafyada güvenli bir iletişim/ulaşım ve yol ağı kurulması halinde coğrafyanın güvenliği diğer devletler tarafından da sağlanmak istenecektir. Rusya’nın AB’ye giden enerjiyi kesmesi ve Çin’in alternatif yol arayışı bu görüşü desteklemektedir. Öte yandan *herhangi bir enerji ağı ve tarihi ipek yolu kurulamaması halinde büyük güçlerin alanda nüfusunu artırmak istemesi ve bu uğurda Türkler arasına sorunlar serpiştirmesi* (Türklerin ticaret ve ekonomisini etkileyecek adımlar atarak) de ayrıca önemli bir sorundur. Son olarak *Türk devletlerinde hukuk ilkelerinin tam anlamıyla halka güven temin edecek oranda işletilememesi* gibi önemli bir sorun bulunmaktadır. Bu sorunun aşılması ise Türkleri modernizmde Avrupa’nın önüne taşıyacaktır, çünkü hukukun üstün ve öncelikli hale getirilmesi Türk ülkelerinde nizamın kurulması ve halkın refahı ile sonuçlanacaktır (Yereli, 2014: 61-62; Akengin, 2017:2, 4, 7-8; Kemaloğlu, 2021; Hasret, 2009; Zorlu, 2018; Kaya, 2021; İstikbal, 2021; Çalışkan, 2016; Kamalov, 2012; Nurmuhammedov, 2012).

Ahilik, toplum içerisinde devletin otoritesini tanıyan ancak devletin güçsüz kaldığı durumda milletin menfaati için otorite boşluğunu dolduran ve halkın başıboş kalmasını engelleyerek düşman karşısında moralini yükselten bir sistemdir (Karagül, 2018:282-283; Ersoy, 2012:173). Bu bağlamda esas amacı dünya ve ahirette insanı rahat ettirmek olduğu için liyakat özellikleri göstermeyen hiçbir kimseyi bir makama getirmediği gibi hırsızlık, yolsuzluk, arsızlık ve adaletsizlik içerisinde olan her türlü otoriteye de karşı olmuştur. Bu konuda gerektiğinde devleti yanlış yönetenlere ve her daim de Moğollara karşı bu konuda direniş göstermiştir (Karagül, 2018:282-283). Osmanlı devletinin ve yeniçeri teşkilatının kurulmasındaki ve Osmanlı’nın fetihlerinin genişlemesindeki emekleri ise devlet otoritesine ve varlığına verdiği ehemmiyeti göstermektedir (Ersoy, 2012:174). Devlet otoritesinin olmadığı alanlarda “ata binişleri, buyrukları ve yasakları” ile tıpkı bir hükümdarınki gibi varlıklarını göstermişlerdir. Nizamın standartlar çerçevesinde herkese eşit şekilde getirilmesi/sağlanması için uyulması gereken

7 Türk dünyasının kendi içerisinde birlik olamayışı Çin’den Avrupa’ya bağlanan bir iletişim ağının kurulamamasının bir yansımasıdır. Ancak son yıllarda Türk dünyası artık kültürel ilişkilerin yanı sıra ortak çıkarlar ve değerler çerçevesinde de hareket etmeye yönelmektedirler. Ortak çıkar endeksli atılan adımların başında ise Doğu-Batı güzergâhında Türk Dünyası’nın bölgesel ve küresel bir merkez olmasının teşvik edilmesi gelmektedir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru’nun hayata geçirilmesiyle birlikte “Orta Asya-Kafkasya-Türkiye” hattı, Çin’den Avrupa’ya ulaşan güzergâhların en istikrarlısı olabilecektir. Dolayısıyla Türk Dünyası ülkelerinin, Orta Koridor’un bütün potansiyelini kullanma arzusu bulunmaktadır. Bunun için güzergâh üzerinde sorunlu bir alan bırakılmaması önemlidir. Bu konuda Türkiye- Azerbaycan kardeşliği ile Ermenilerin Karabağ’dan çıkarılması sonrasında Afganistan’da yaşananlar konusunda da Türk Devletler Teşkilatının bu soruna yardım etmeye hazır bir duruş sergilediği görülmektedir (Kaya, 2021). Azerbaycan’da, ülkenin batı kısımları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni Ermenistan üzerinden, Zengezur bölgesinden geçecek kara ve demir yolu hatlarıyla birleştirerek Türkiye ile yeni ulaşım bağlantısı sağlanması (Rehimov, 2021) sadece Türk dünyası için değil Çin’in ve Avrupa’nın geleceği için de önemlidir.

kurallar tüzük ve yönetmelik niteliğindeki fütüvvetnamelerle⁸ yazılı/kalıcı hale getirilmiştir (Döğüş, 2011:227).

Ahilik insanın insan üzerinde tahakküm kurmasına izin vermeyen bir sistemdir ve bu konuda gayrimüslimler kendilerini ahilerle birlikte iken güvende hissetmişler ve haklarını alacaklarını bilmişlerdir (Hatalmış, 2019:308, 313-314). Çalışanı, hakkının sömürülmesi, ona adaletsizlikle muamele edilmesi ve haksız yere işten çıkarılmasına karşı korumuştur (Akyüz ve Özyer, 2018:203). Dolayısıyla halk arasında yaşanan sorunları o yıllarda kadıya bile gerek kalmadan, “günümüzde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) olarak da ifade edilen bir kurumun benzeri bir yaklaşım mantığı ile” çözmüş ve böylece Kamu Denetçiliğinin dünyadaki ilk uygulaması olmuştur (Demir, 2016:150-152). Faiz gibi araçlara müsaade etmediği ve adaletsizliğe karşı örgütlü bir davranış sergilediği için zaten mafya gibi sistemlerin gelişmesine müsaade etmemiştir. Çünkü ahiler her daim zalimlere karşı savaşacak şekilde talimlerle askeri anlamda yetiştirilmiş, fethede gidilecek ülkelerde/topraklarda Türklere ilişkin olumlu bir imaj oluşturmaya dönük halkla ilişkiler çalışmaları yürütmüş ve bu yönleri ile fetihleri kolaylaştırdıkları gibi bu kolaylaştırıcılığı sağladıkları lojistik ve istihbarat hizmetleriyle de sürdürmüşlerdir. Bu konuda iletişim ve haberleşme konusunda tekke ve zaviyelerde ağırlanan kişilerden toparlanan bilgilerle de hem bilgiyi temin etme hem de istihbarat konusunda çıkar sağlamışlardır. **Böylece** Moğollar gibi zorbalara göğüs gererek Anadolu’yu müdafaa etme konusunda imkânları artırmışlardır (İSTESOB, 2015; Demirpolat ve Akça, 2004:365, 367; Kızıler, 2015:413-414; Aydemir, 2019:7; Aksoy, 2018:29). Bu konuda üretime dâhil ettikleri kadınları gerektiğinde silahlandırarak da toplumsal savunmayı güçlendirmişlerdir (Ceylan, 2018:10).

Toplum içerisinde karşılaşılan “yolsuzluk, hırsızlık ve arsızlık ya da üretim hileleri” gibi hadiselerle mücadelede Kadılık makamının yükünü hafifletecek önlemler alınmıştır. Bu konuda “tüketicilerin mağdur olmaması için” bir kişinin ustalığa kadar olan süreçte hem ürettiği ürünü test edip kontrol ederek ustalık için gerekli şartları karşılayıp karşılamadığı izlenmiş hem de bu kişinin ahlaki olarak kendisini ispatlaması beklenmiştir (Biçer, 2016:97-100). Buna ilaveten fütüvvetnameler ile ürün kaliteleri ve standartları yazılı hale getirilmiş ve bu durum kadı sicillerine de kaydedilmiştir (Karagül, 2018:273-274; Karagül, 2016:122-123). Bu süreçte kalitenin dışına çıkarak tüketicide zarara sebep olan esnaf, üst kurul tarafından “pabucu dama atılma” yöntemi ile meslekten men edildiği gibi tüketicinin kaybını telafi etmesi ve kadılık tarafından cezalandırılması sağlanmış, ilgili esnaf topluma karşı teşhir edilip toplumdan dışlanmış (kınama, ayıplama ve yalnızlığa terk etme gibi) ve diğer çeşitli cezalara (çıraklığa düşürmek, elbise

8 Bu belgelerin içeriğinde ahiliğin prensipleri yer almaktadır. Bu eserler kişilerin toplumda nasıl davranmaları gerektiği hususunda, iş ahlakının nasıl olması gerektiği konusunda ve kişisel terbiye alanında, “din temelli ahlaki ilkeleri” bünyesinde bulunduran kitaplardır. Bu eserde yer alan öğütler, yüzyıllarca Türk toplumuna yön veren değerler olmuştur. Bu eserlerde kullanılan dilin sadeliği ve üslubun akıcılığı bu eserlerin toplum üzerindeki etkisini artırmıştır (Karagül, 2012:5).

çıkarılıp ocaktan kovmak, değnek vurmak, para cezası, yaka kesip borkünü atmak gibi) çarpıtılması ayrıca mümkün kılınmıştır (Akyüz ve Özyer, 2018:202; Kaçanoğlu, 2021:158; Köksal, 2016b:244-248; Biçer, 2016:97-100).

Ayrıca bir kimsenin ustalık izni aldığında “bir iş yeri açması konusunda ve iş yerini nerede açabileceği hususunda” bazı kaideleri sağlaması gerekmiştir (Karagül, 2016:120-121). Bu hususta üretim ve tüketim dengesi arz-talep çizgisinde hesap edilerek eğer üretici fazlası var ise kişi ustalık aşamasına gelse dahi orada yeni bir iş yeri açmasına müsaade edilmemiştir (Karagül, 2018:278). Böylece üretim fazlası verilerek⁹ kaynak israfı ortaya çıkmasının ve fiyat dengesinin bozulmasının önüne geçilmesi ile üretici korunmak istenmiştir.

Ahiler göç kaynaklı olarak başka coğrafyalardan gelen insanları Ahi ocaklarında, tekkelerde, zaviyelerde, yaren odalarında ağırlayarak onları başıboş bırakmadığı gibi kontrol altında tutarak onların hırsızlık gibi hatalara düşmesini engellemiş ve onları ahi kültürü ile barışık hale getirip toplumda bir kültür çatışmasının önüne geçmiştir (Yücel vd., 2019:197). Ticaret erbabına kalacak yer sağlayarak ve onları malları ile birlikte koruyarak hem ticaretin sürekliliğini hem de pazarlar ile ticaretin güvenliğini temin etmiştir. Bu süreçte gerek göç esnasında yaşanan saldırılarda gerekse savaşlarda dul kalan kadınlar, kimsesiz çocuklar ve bakıma muhtaç yaşlılar için bakım, koruma, evlendirme gibi imkânlar sunarak, maluliyet ve doğal afetlerde imkânlar sağlayarak, iş kurmak isteyene kaynak sağlayarak insanca yaşamalarını temin eden bir sosyal güvenlik sürecini işletmiştir (Yücel vd., 2019:198; Ersoy, 2012:180; Demirpolat ve Akça, 2004:367; Aydemir, 2019:13).

Ahilik anlayışında bireyin ve toplumun varlığını iyi bir şekilde sürdürmesi “yeme, içme, eğitim, barınma, sağlık ve güvenlik” şeklindeki temel ihtiyaçların sağlanmasına bağlıdır. Diğer yandan ahilik toplumun birliğini zedeleyecek olan “zenginlik, birikim ve ihtişam” karşısında durarak kanaatkârlığı öne çıkarıp toplum barışını sürdürmek istemiştir. Çünkü ahilik düşüncesine göre ekonomik kalkınma ve israftan kaçınarak kanaatkâr olma ile toplumda barış temin edilebilecektir. Bu amaçla lüks ihtiyaçların karşısında durarak “karın maksimize edilmesi için fiyatların sürekli artırılarak enflasyon yaşanması” engellenmiştir. Ahiliğe göre bugün dünyadaki açlık ve yoksulluğun sebebi kıtlık ya da yokluk değil “paylaşımındaki adaletsizlik”tir. Bu nedenle bu dağılımda adaletin temin edilmesi için “orta sandıkları” formülü işletilmiştir. Osmanlı’da yardımlaşma ve dayanışma anlayışı “can ve mal ortaklığı” sistemi şeklinde benimsenerek orta sandıkları ile vücut bulur hale gelmiştir. Esnaf gelirlerinin ihtiyaçtan fazlasının bu sandıklarda toplanması ile burada biriken sermaye hammadde temini, yeni işyerleri açılması ve yoksullara yardım eli uzatılması gibi gerekçelerle kullanılarak hem yoksullukta güvence temin edilmiş hem de istihdam ve yatırımda süreklilik muhafaza edilmiştir. Böylece para kazanmak için başvurulmuş birçok gayri ahlaki

⁹ Ahilik bir ayakkabının bile ne kadar süre ile giyilebileceğini planlayan bir çalışma fonksiyonu göstermiştir (Karagül, 2016:128).

ve yasa dışı faaliyetin (hırsızlık, kapkaç, dolandırıcılık, ihaleye fesat karıştırma, yolsuzluk, uyuşturucu, kadın ve çocuk ticareti gibi) de önüne geçilerek sosyal düzen muhafaza edilmiştir (Karagül, 2016:128-130; Karagül, 2012:10). Böyle bir paylaşım ve koruma mekanizmasının işletilmesi ile günümüzde büyük sorunlar olarak ortaya çıkan “su ve diğer doğal kaynakların korunması ve adil paylaşımı” da temin edilebilecektir.

Denetim, Liyakat, Kalite Sorunları ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyasının “denetim ve kaliteye dair sorunlar” da yaşadığı görülmektedir. Bu konuda “üretilen ürünlerin kalitesine ilişkin, mesleğin icrasında liyakatin esas alınmamasına ilişkin ve ürünlerde ya da mesleğe kabulde standardizasyonun olmamasına ilişkin” sorunların olduğu anlaşılmaktadır (Yereli, 2014: 61-62; Özcan, 2012; Çalışkan, 2016). Bu anlamda ahiliğin bu sorunlara nasıl çözüm ürettiği de sorgulanmalıdır.

Ahilikte her meslek grubunun ilk manevi ustası ve zanaatkârı olan kişiye o zanaatın piri denilmiştir¹⁰. Her meslek kolundan olan kişinin, kendi pirlерinin manevi ve dini kutsiyetini öğrenmesi gerekmiştir. Böylece çalışanlar mesleğe sadık ve bağlı hale getirilmiştir (Biçer, 2016:94-99). Sanatkârlar arasında en dürüst ve hürmete en değer olanı yaşça da ileri olması kaidesi ile Ahi olabilmiştir (İnce, 2019:330). Öte yandan “ağzı küfürlü olanlar, ikiyüzlüler, ortalığı karıştıranlar, yalan söz söyleyenler, sözünde durmayanlar, cana kıyanlar, başkalarına tuzak kuranlar, sattığı malda vurgunculuk yapanlar” Ahi yapılmamıştır Her meslek kendi içinde “eline-beline-diline” sahip bir başkan seçmiştir ve bu başkana “pir” denilmiştir. Ahilik’te reislerin ihtar ve emirleri, kesinlikle yerine getirilmiştir. Bu kimselere gösterilen saygı hükümdar olmayan yerde hükümdara gösterilen saygı kadar olmuştur. Ustalar da, pirlерin öğütleri temelinde tarikat disiplinine uygun olarak çırak ve kalfalarının bütün dertleri ile ilgilenmişlerdir; ayrıca mesleği iyi yapan bir usta olmalarını sağlamalarının yanı sıra “gidip geldikleri yerleri, konuştukları kimseleri ve yeri geldiğinde özel hayatlarını” kontrol altında tutarak, uygunsuz davranışları olması halinde ikaz edip nasihatte bulunmuşlardır (Gündüz, 2013).

Ustalığa kadar olan aşamada ve sonrasında esnafların yönetilmesini üstlenen makamlarda liyakat özellikleri dikkate alınarak görevlendirme gerçekleştirilmiştir. Ahi Baba olacak kişinin güvenilir, dindar, dürüst, işinin erbabı bir kimse olması gerekmiştir. Görev ve yetkisini siyasi otoriteden alan Kethüdalar ise genelde bir yıllığına seçilmiş ve gerekirse yeniden seçilebilmiştir. Bu kimseler esnaflar arası sorunların çözülmesi, yükselme törenlerinin yapılması, haksız rekabetin önlenmesi gibi birçok vazifeyi yürütmüşlerdir. Aynı şekilde Yiğitbaşı da esnaf ileri gelenleri arasından seçilmiştir. (Biçer, 2016:94-99). Bir tarikat şeyhi gibi nüfuz ve tesiri olan ahinin yiğitbaşı veya server denilen bu ikinci reisleri “hem Ahi teşkilatı içerisinde

10 Bu konuda örnek olması açısından Hz. Adem çiftçilerin, Hz. Nuh ise gemicilerin piri olarak bilinmektedir (Biçer, 2016:94-99).

hem de devlet meselesinde ve hükümet idaresinde söz sahibi olmaları ile” aslında bir denetim vazifesi üstlenmişlerdir. Ahi zaviyesine dâhil olan bir kimse bir memur gibi zaman içinde kabiliyetine göre yönetim kademelerinde yükselebilmiştir (İnce, 2019:330).

Ahilik teşkilatında statü tayin edilirken, “hizmet, liyakat ve icazet ölçüleri” kısas alınmıştır. Ahi birlikleri ise bir başkan ve beş kişilik bir yönetim grubundan oluşmuştur. Bu kurula aday olan kimsenin meslekte beş yıl görev yapmış olması gerekmiştir. Başkan seçilirken ahlaki yapısına, güzel hasletler taşıyıp taşımadığına, mesleğe ait sorunlardan haberdar olup olmadığına bakılarak sorun çözebilir donanımda olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca bu kimsenin halk tarafından seviliyor olmasına önem verilmiştir. Başkan ve yönetim kurulu üyelerinin daha öncesinde bir mahkûmiyetlerinin olmaması gerekmiştir. Teşkilatın ana karar organı olan bu kurulda kararlar meşveret usulü ile alınmıştır. Teşkilat içerisinde diğer önemli mevki büyük meclis başkanlığıdır ki bu makam da seçimle belirlenmiştir. Bu meclis birbirinden farklı meslek kollarının birlik, beraberlik ve dayanışmasını esas alan iletişimin sağlandığı bir yer olmuştur. Meclisin vazife alanı “meclis kollarının çalışmaları, esnaf şeyhlerinin yıllık hesapları, şikâyet edilen esnaf şeyhlerinin durumlarının incelenmesi ve suçluların cezalandırılmasını” kapsamıştır. Hükümet ve esnaf arasındaki iletişim bu mecliste gerçekleştirilmiştir. Hükümetlerin verdiği kararların esnaf menfaatlerine uygunluğu burada incelenmiştir. Gerekteğinde hükümetten istekte bulunma işi de bu mecliste görüşülmüştür. Hükümet ile anlaşmaya varılamaması halinde “Memleket Toplantısı” isimli bir toplantı düzenlenmiş ve hükümetin kararının esnaf menfaatine olmaması durumu kadıya bildirilmiştir. Dolayısıyla hükümete gerektiğinde yürütmeyi durdurma talebinde bulunulmuştur ve bu kabul edilmezse dükkânlarının kapatılacağı beyan edilmiştir. Hükümetten olumsuz bir dönüş olması halinde dükkânların anahtarları bırakılarak toplantı terkedilmiştir (İnce, 2019:331-332). Bir kişinin usta olabilmesi için kalfalık döneminde üç çırak yetiştirmesi gerekirken aynı kişinin meclise girebilmesi için ise üç kalfa yetiştirmesi gerekmiştir (Arıcı, 2016:174). Dolayısıyla makamlara yerleştirilmede liyakat ve seçim önemli olduğu gibi kalitenin sürdürülmesi için de denetim önemsenmiştir. Bireyselliği reddeden bu sistemin işletilmesi sayesinde usta olabilmek için sadece mesleği iyi yapabilmek yetmemiş, aynı zamanda “yeni iş gücü kazandırabilir şekilde liyakat sahibi olmak” gerekmiştir.

Ahilik her şeyden önce ustalık aşamasına kadar çalışanı denetleyen, inceleyen, çeşitli imtihanlardan geçirerek hem liyakat hem de ahlak olarak onu değerlendiren bir sistemdir. Bu konudaki denetimini mesleğin icrası esnasında da sürdürmekte ve yaptığı denetimlerin yanında olası şikâyetlere göre harekete geçerek hem ustayı meslekten men eden (pabucu dama atma) hem de kişinin zararını tazmin eden bir yaklaşıma sahip olması ile hem kaliteyi hem de denetimi sürekli hale getirmiştir. Ürünün işçilik ve hammadde kalitesinin denetlenmesine ilaveten ustanın iş yeri açma standartlarına ve işyerini uygun yerde açmaya dair kıstaslara uyup uymadığı

ve ayrıca ürünün belirlenen fiyattan satılıp satılmadığını da denetlemiştir (Karagül, 2018:272-273; Biçer, 2016:97-100). Bu konuda fütüvvetnameler ile standartları belirleyerek bu standartlara uygunluğun denetlenmesi (Döğüş, 2011:227) ile tüketici korunmuştur.

Ahilikte denetim iç ve dış denetim şeklinde gerçekleşmiştir. Bir çırak, “usta ve iki kalfa” tarafından denetlenirken ustanın evladı olarak kabullenip ilgilendiği çırağın yaptığı hatalardan ustasının sorumlu tutulması ve ustaya ceza verilmesi bir iç kontrol ya da oto kontrol sisteminin işletilmesi anlamına gelmektedir. Bunun dışında her meslek dalı için ayrı bir üretim standardı getirilmesi¹¹ ile de bir dış denetim yolu geliştirilmiştir. Ayrıca Ahi baba ve yiğitbaşılar esnaf üzerinde rutin kontrollerini sürdürmüşlerdir. Temizlik ve sağlamlık konusunda denetimi geçemeyen ustanın sağ ayakkabısı çıkarılıp işyerinin damına atılarak ahaliye rezil edilmiş ve zarar gören müşterinin zararı ödenmiştir. Öte yandan, günümüzde “üretilen mala karşı müşterinin ikna edilip malı satın almasını sağlamaya dönük bir yaklaşım” söz konusu iken o dönemlerde Ahi babalar yaptığı tetkiklerle “tüketicinin neye ne kadar hangi kalitede ihtiyacı olduğunu tespit ederek” müşteri taleplerini anlamaya çalışmış ve müşteri memnuniyeti konusunda yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmışsa bu konuda güncellemeler yapmışlardır. Bu süreçte belirtilen standartta hammadde kullanmamak ya da belirtilen standartta o ürünü ortaya koymamak sonucunda usta kişi yolsuz ilan edilmiş ve bu yüz kızartıcı suç neticesinde bu kimseye piyasadan hammadde verilmediği gibi kimse o kişiye mal satmamış ve ürettiği ürünü piyasada satmasına müsaade edilmemiştir. Böylece sosyal tecrit uygulanmıştır. İkaz aldığı halde bunu sürdürenler kişi ise iş yeri kapatma cezası almıştır. Daha ileri gitmesi durumunda esnafıktan çıkarma cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca akşamları zaviyelerde kaliteden taviz vermeden ürünlerin maliyetinin nasıl düşürüleceği de tartışılmıştır. Yapılan şikâyete dönük olarak Yiğitbaşının esnaf mahfeli azasının fikirlerini alarak ceza vermesi karşısında ceza alan esnafın temyize gitme hakkı korunmuştur (Erbaşı, 2016:146-150).

Ahilik, mesleki örgüt niteliği taşıyan bir sivil toplum kuruluşu olsa da yüksek bir ahlaki seviyeyi en temel şartı olarak benimsemiştir. Bu bağlamda üyeler “bilgi edinme, sabır, ruhun arındırılması, sadakat, dostluk, hoşgörü ve yasaklara uyma” gibi vasıflarla donatılmıştır. Bu kimselerden ayrıca “koşulsuz bağlılık, sonsuz itaat ve ketumiyet” istenmiştir. Dinsiz olanlar ve sofuların örgüte katılmaları yasaklanmıştır. “Elini, sofranı ve kapını açık tutma, gözünü bağlı tutma, beline ve diline sahip olma” ahiliğin önde gelen ilkelerinden olmuştur. Üyelerinden iyi bir insan ve iyi bir Müslüman olmaları negatif davranışlar ve huylardan (içki, zina, münafıklık, söz taşıma, iftira atma, gurur ve kibir, merhametsizlik, kıskançlık, kin

¹¹ Ekmekçilerden ekmeği kara ve çığ yapmamaları ve tartıda hata yapmamaları konusunda bir beklenti varken et bulamayan kasaplara hapis cezası verilmiştir. Aşçıların yemeklerini kalaysız kazanda vermeleri, temiz ve orta tuzlu yapmaları beklenmiştir. Pazar dışı bir alanda ticaret yapılmasına müsaade edilmediği gibi pazarda sebze ve meyvelerden iyi olanların üstü dizilmesine izin verilmemiştir. Değirmenlerde sıraya riayet önemsenmediği gibi bırakılan buğdayın muhafazası konusunda da vazife verilmiştir. Bunun gibi her mesleğin kendine özgü kuralları olmuştur (Erbaşı, 2016:147) ve halk böylece korunmuştur.

besleme, ahde vefa etmeme, yalan söyleme, emanete hıyanet etme, başkasının ayıbını açığa vurma, utanma özelliğini kaybetme, cimrilik ile adam öldürme) kaçınılmaları beklenmiştir. Bu çerçevede sosyal sermaye güçlendirilerek insan kalitesinin artırılması paralelinde “tabii, beşeri ve fiziki-mali sermayelerden” toplum yararına daha verimli bir şekilde yararlanabilmek mümkün hale getirilmiştir. Çünkü sosyal sermaye zayıf olduğunda diğer sermayeler ya hiç kullanılamamakta ve atıl kalmakta ya da toplum aleyhine kullanılmaktadır. Kişilerin birbirine olan güveninin düşük olduğu bir yerde sosyal sermaye kalitesi düşüktür. Ayrıca “toplumdaki bireyler arası alacak-borç ilişkilerinde senet kullanma oranı, mala ve cana yönelik suçların oranı, ticari işletmelerin ne ölçüde kişi ve aile boyutunu aşip anonimleştiği ve kamudaki bürokratik işlemler ile yolsuzluklar ve boşanmaların yoğunluğu” şeklindeki verilere bakılarak da bu sermayenin düzeyi anlaşılabilir (Karagül, 2012:5-6). Sosyal sermayenin varlığı ile ancak toplum “siyasi, askeri, sosyal ve iktisadi alanlarda” başarılı olabilecektir. Bu sağlandığında kişiler arasında ve yöneten-yönetilen arasında güvenilir bir ilişki düzeyi kurulabilecektir. Bu düzen problemlerin çıkmasını, çıkanların ise hızlıca çözümlenmesini sağladığı gibi siyasal farklılıkların çatışmaya dönüşmesini de engellemiştir. Bu durum ardından birbiri için fedakârlık yapmayı da getirdiğinden bir toplumda millet olma bilinci gelişebilmektedir. Bu güzel özelliklerin varlığı ahlakın da var olduğunu göstermektedir. Çünkü sosyal sermaye, “topluma yön veren ahlaki değerlere, kültürel ve siyasi yapı ile aldığı eğitime göre” şekillenmektedir (Karagül, 2012:7-8).

Ahilik Teşkilatı üretiminde “kişisel kara, çıkara ve güçlüye” göre değil kaliteye, toplum refahı için bütün gücüyle çalışmaya, adalet ve hak üzere paylaşmaya odaklanmıştır. Bu bakış açısı sıkı bir iç denetim sisteminin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla “üretilen malların kalitesi ve miktarı, kişilerin iş yeri açabilmeleri” devlet tarafından denetlenmiş, devletin ulaşamadığı alanlarda ise bu iş “esnaf ve zanaatkarların kendileri tarafından” yürütülmüştür. Örneğin bir kalfanın yeni bir işyeri açabilmesi ancak bir heyet huzurunda ustalığını ispatlaması ile mümkün olmuştur. Ustalığını almaya hak kazanan kişi sanatını icra edebileceği uygun bir işyeri bulamaz ise işyerini açmasına müsaade edilmemiştir. Çünkü ihtiyaca göre işyeri sayısının artırılıp artırılamayacağına teşkilat karar vermiştir. Bununla birlikte, “yeni iş kurma, hammadde temini ve dağıtımı; fiyat, standart ve üretim denetimi; tüketici şikâyetleri, eğitim ve ticaret adabı, iş ahlâkı, ürün garantisi, çalışma ilkeleri, iş yeri açma ve kapatma; çirak, kalfa, ustalık kaideleri, borçlanma ve yardımlaşma” gibi birçok konu ve kaideler bu çerçevede gerçekleşmiştir (Karagül, 2012:10-11; Karagül, 2018:272-273).

Denetimde ve kalitede sürekliliğin sağlanması için standartlar belirlemeye dönük olarak Ahi teşkilatınca kurallar konularak “üretimde kullanılacak gerekli hammadde alımı, satımı ve işlenmesi, işlendikten sonra alınıp-satılması süreçleri”, tüzükler ve narh ayarlamaları ile kontrol edilmiştir. Ahiler, bu kurallara göre

müşteri memnuniyetini gözetmişlerdir ve üretime katılanların “dürüst çalışmaları, aldatmamaları, diğer zanaat ve meslek erbabının da kazanmalarını istemeleri, üretimi ihtiyaca uygun olarak artırmaları, dükkânlarını erken açmaları, çırakları iyi yetiştirmeleri” gerekmiştir. Bu kuralların dışına çıktıklarında ise, “dükkânlarının kapatılması, onlara verilen selam ve yardımın kesilmesi” gibi bazı cezalar ile karşı karşıya kalmışlardır¹² (Aydın, 2020:180-181).

Toplumsal Sorunlar ve Ahilik Reçetesi

Her toplumda olduğu gibi elbette Türk Dünyasında da *toplumsal sorunlar* mevcut bulunmaktadır. Bu sorunlar “*aile içi anlaşmazlık ve boşanmalar*” gibi klasik sorunlara ilave olarak “*göç, etnik ayrışma, ırkçılık ve sömürgecilik* gibi gerekçelere bağlı olarak dayanışma kültürünün bozulması, ortak karar alınamaması ve milli bilinçten yoksun nesillerin ortaya çıkması” şeklindeki büyük sorunlar olarak sayılabilir. Diğer önemli bir sorun ise *Türkiye yönünü AB ve ABD’ye dönerken diğer Türk devletlerinin çoğunluğunun yıllarca Sovyet kontrolünde kalmış olmasına* bağlı olarak *algı ve hedef farklılığı* içerisinde olmalarıdır (Kemaloğlu, 2021; Hasret, 2009; Zorlu, 2018; Şahin, 2012; Çalışkan, 2016; Akengin, 2017:4). Ancak Ahilik bu tür toplumsal sorunlara cevap olan bir müessese olması ile de önemini korumaktadır.

Ahilikte üyelerin “doğruluk, cömertlik, misafirperverlik, hoşgörü, fedakârlık, insana saygı, yardımlaşma, hak, adalet, vicdan hürriyeti, eşitlik, alçak gönüllülük, millet için yaşama, dindar olma, utanma duygusuna sahip olma, yalan söylememe, içki içmeme, zina yapmama” gibi toplumsal barışı tesis edici ve güven düzeyini arttırıcı ahlaki değerlere sahip olmaları sayesinde kişiler ferdiyetçi bakıştan kurtularak toplumsal çizgide hareket etmeye başlayacaklardır. Bir toplumda “dayanışma, hoşgörü ve sevginin yerleşmesi” ancak toplumun ortak değerleri olan örf, âdet ve ahlâki kurallara uyması ile mümkündür. Anadolu’da Ahilik teşkilatının bu kaideleri uyguladığı dönemlerde, adil ve hak üzere gelir dağılımı sağlanmıştır. Bu tutum milli bütünlüğün temellerinin atılmasını sağlamıştır. İş ahlakının getirdiği “beraber çalıştığın meslektaşlarına karşı sorumluluk, müşterilerine karşı sorumluluk ve üretilen mala karşı sorumluluk” şeklindeki temel prensipler (Karagül, 2012:8) aile içinde de aynı yükümlülük ve sorumluluğu doğurmuştur.

Aile içi anlaşmazlıklar genel olarak “iki taraftan birinin vazifesini/iş bölümünü aksatmasına, gayri ahlaki davranışına ya da ruhsal bunalımına” bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Camadan vd., 2017:1524; Bayer, 2018:217-228). Bu konuda ahilik toplum içerisinde her kesime gücü, kabiliyeti ve liyakati ölçüsünde vazife vermekte ve özellikle yaşlı kesim ya da yönetici kesim bunun işlerliğini denetlemektedir. Bu konuda bir işbölümü yapılarak kocanın çalışıp evine bakması ve gayri ahlaki

¹² Dolayısıyla kötü mal üreteler “yolsuz” ilan edilmiş ve bu kimselere müşteriler tarafından ambargo uygulanarak mesleklerini sürdürmeleri engellenmiştir. Bu konuda 18. yüzyıldaki bazı vesikalardan anlaşıldığı üzere “İstanbul’da bir esnafın kilçe kabzasını boyayıp abanoz ağacından yapılmış gibi göstermesi sonucu meslekten çıkarılıp yolsuz ilan edildiği; sattığı süte su katan sütçünün kuyuya sarkıtıldığı; bozuk kantar kullanan oduncunun altmış okkalık kantarı omzuna yükletilerek çarşı-pazar dolaştırıldığı; kötü pekmez satan satıcının başına pekmez küpünün geçirildiği” görülmektedir (Aydın, 2020:181).

davranışa yönelmemesi temin edilirken kadının ilmihal bilgilerine hâkim olması, gerektiğinde üretime dâhil edilmesi ve savaşa katılması; ancak normal vakitte evine ve çocuğuna bakması görev olarak verilmektedir. Bu görev taksimi sonucunda “aile üyelerinden hiçbirinin elinin boş kalmamasına, eve kazanç girmesine ve aile bireylerinin haline şükretmesine” bağlı olarak günümüzde olduğu gibi “işsizliğe ve elin boş olmasına ilişkin ruhsal bunalımlar” yaşanmamaktadır. Bununla birlikte toplum içerisinde “aç gözlülük, gösteriş, ihtiras, ihtişam” gibi İslam’a ve dolayısıyla ahiliğin ilkelerine aykırı davranışa girişilmesine mevcut ekonomik sistemin işleyişi müsaade etmemiştir. Öte yandan gün içinde kazanç galesi güdülürken akşamüzeri eğitimin tekke ve zaviyelerde ahlaki eğitim ve din eğitimi şeklinde devam etmesi ve bu eğitimin sürekli tekrar etmesi de aynı şekilde görev bilincini hatırlatmakta ve aile ile toplum içinde saygıyı sürekli hale getirmektedir. Ustalar tarafından toplumsal davranış kuralları ile birlikte aileye ve ülkeye karşı sorumlulukların öğretilmesi bencilliği yok ederek biz duygusunu geliştirmiştir. Bu konuda ustaların yetiştirdiği kalfa ve çıraklarına ya da anne babanın evlenecek evlatlarına tecrübelerini aktarmaları ve yapıcı davranışları sonucunda boşanma gibi hususları bir alternatif olarak düşüncelerine dahi kapı aralanmadan sorunların çözülmesi mümkün olmuştur. Bu konuda mevcutla yetinilmesi ve şükredilmesi evliliğin sağlıklı ilerlemesinde çok önemli bir yere sahiptir (Yücel vd., 2019:197-198; Kaçanoğlu, 2021:159; Ceylan, 2018:6).

İnsanoğlu evvelden beri kültür aktarımında “vatanı koruma, toplumsal ve kültürel birliği oluşturma, aile birliğini sağlama” şeklindeki değerlere sahipliğini sürdürmüştür. Ahilik insan yetiştirmeyi esas almaktadır. Ahilikte model olarak sunulan bu Ahi tipi insan “alperen ruhuyla vatanına sahip çıkan, onu koruyan ve geliştiren; aile birliğine önem veren; sosyal ve toplumsal kurallara uyum sağlayan; geçmişinden hareketle geleceğini şekillendiren; Türk gelenek ve göreneklerini temel alan edepli, ahlaklı ve sorumluluk sahibi kişilerdir”. Ahi tipi insanın sahip olması gereken ilkeler de aile birliğini daimi kılan özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Aileyi sürekli ve güçlü kılmaya yardım eden ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Kişinin eli açık (cömert) olmalı, kapısı açık olmalı (konuk sever) olmalı, sofrası açık olmalı (ikramdan kaçınmamalı), gözü kapalı olmalı (kimseye kötü gözle bakmamalı, kimsenin ayıbını araştırmamalı), beli kapalı olmalı (kimsenin ırzına, namusuna, haysiyet ve şerefine tasallut etmemeli), dili kapalı olmalıdır (kimseye kötü söz söylememelidir)”. Dolayısıyla ahiliğin özünde sevgi vardır ki bu sevgi içinde “vatan sevgisi, aile sevgisi ve iş sevgisi”ni barındırmaktadır (Şahin ve Demirbaş, 2017: 812-813). Bahsi geçen bu yaklaşım aileyi ve buna bağlı olarak toplumu güçlü kılmaktadır. Osmanlı örneği üzerinden gidildiğinde bu ilkeleri benimsemeyen esnaf varlığını sürdürememiştir. Bu ilkeler çerçevesinde hareket edilmesi sonucunda işyerlerinde aile ortamı, saygı ve sevgi işletilmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı: 2016: 24).

Ahilik, dayanışma kültürünün varlığına ve sürdürülmesine özel bir önem vermiştir. Bu bağlamda “veren el alan elden üstündür” anlayışı ve ihtiyaçtan fazlasını muhtaca, fakire verme anlayışından dolayı toplumda daima bir yardımlaşma havasının olması dayanışma kültürünün gelişmesi anlamında önemlidir (Karagül, 2018:277). Bu konuda ahiliğin sömürgeciliğe karşı durması da dayanışmayı geliştirmesi açısından önemlidir. Ahiliğin, “herkese emeğinin karşılığını teri kurumadan vermeyi öğütlemesi, üretilen ürüne yeteri kadar kar hakkı vermesi ve satış garantisi sunması ile toplumda üreticinin yıpranmasını engellemesi”, “haksız kar konulması ile fahiş fiyatın önüne geçerek tüketiciyi koruması” toplumsal birliği güçlendirmektedir (Yücel vd., 2019:197). Öte yandan vakıflar ve sandıklarla muhtaç ile yoksulu doyurarak hırsızlık ve gasp gibi hadiselerin önünü kesmesi ile birlikte toplum içinde yaşanan haksızlıklar ve Moğol saldırıları gibi düşmanca tavırlara karşı “birlikte karşı konulmasını temin etmesi ile” sömürgeciliğin ortaya çıkmasını en baştan engellemiştir (Aksoy, 2018:32-33; Ceylan, 2018:2-11; Döğüş, 2011:230, 236; Akkuş, 2018:618; Haksever, 2018:31). Ahilikte “soylular, burjuvalar, bürokratlar ve din adamları benzeri” üstünlük vasfı verilen sınıfların varlığına izin verilmemesi önemli bir özelliğini oluşturmuştur (Demirpolat ve Akça, 2004:366). İşçi-işveren ilişkileri de baba-oğul ilişkisi gibi işlemiştir (Ceylan, 2018:10). Öte yandan devletin ulaşamadığı alanlara kadar teşkilatlanıp halkın ihtiyaçlarını gidermesi devlete bağlılığı artırmış ve böylece devletle milleti kaynaştırmıştır (Karagül, 2012:4). Dolayısıyla ahiler devletin salâhiyetini sağlama gayretinde olmuşlardır. Yöneticilerin ve devletin darda olduğu evrelerde uzlaşmacı bir anlayışla sorunu çözmeye ve sorun büyümeden halletmeye yönelerek yönetim anlaşmazlıklarına bağlı bir istikrarsızlık ve ardından toplumsal sorun çıkmasını engellemeyi bilmişlerdir. İç ve sınır bölgelerinde yaşanan karışıklıkları giderme konusunda devlete destek verme, onun emrinde olma vazifesini üstlenmişlerdir (Aksoy, 2018:30-31).

Öte yandan göçlere bağlı olarak Anadolu’ya gelen başka kültürden, başka ırk, din ya da mezhepten olan insanların inanç ve değerler üzerinden bir ayrışma yaşamasına müsaade etmeksizin -ya da olası mezhep sapkınlıkları karşısında- onlara karşı hoşgörü ve adalet ile davranarak ayrımcılığı ortadan kaldıran bir mükemmellik sergilenmiştir. Ahiliğin bu konuda kucaklayan, paylaşan cömertlik timsali bir görüntü sergileyerek bu temelde bir kültürün gelişmesini temin etmesi toplumsal birlikteliği ve dayanışmayı güçlendirmiştir (Yücel vd., 2019:197; Demirpolat ve Akça, 2004:366; Döğüş, 2011:233; Şahin ve Demirbaş, 2017:813). Bu dayanışmanın Orta Asya’dan gelen Türkleri ağırlama, koruma, onları meslekendirme ya da mesleklerini icra edebilecekleri imkânlar verme ile onları üretime dâhil ederek devlet için yük olmalarını ve toplumun bozulmasını engelleme şeklinde geliştiği görülmektedir. Böylece Anadolu’nun Türkleşmesine, Türk kültürü temelinde şehirleşmesine ve Anadolu’da asayişin sağlanmasına zemin hazırlanarak Türklerin ahilik kültürünü sürdürmesi temin edilmiştir (Ersoy,

2012:173-174; Kızıler, 2015:413; Şahin ve Demirbaş, 2017:813; Haksever, 2018:33). Bu konuda ahilerin ikram sahibi ve misafirperver olmaları yönü birçok seyyahın eserlerine konu olarak girmiştir (Ersoy, 2012:177-178). Ayrıca ahiliğin sultanlar tarafından da bir toplum koruma sistemi olarak kabul edilmesi dikkat çekicidir (Döğüş, 2011:235).

Birlikteliği ve dayanışmayı güçlendiren diğer husus ise ahiliğin kendi içerisinde ortak karar veren ve karar verilmesinde liyakatleri oranında fikir vermelerini temin eden özelliğidir (Biçer, 2016:94-99; İnce, 2019:330-333; Erbaş, 2016:146-150; Ersoy, 2012:178; Döğüş, 2011:227, 235; Demir, 2016:151). Bu durum ortak hareket etmeyi temin etmesi açısından önemlidir. Bu örgütlülük ahiliği güçlendirmiş ve kararlarında halkın gözünde meşru hale getirmiştir. Böylece Ahilerin güçlü ve güvenilir kimliği Moğol istilaları karşısında halkın gözünde onları söz sahibi haline getirmiştir. Bu bağlamda ahiler halka devlet ve millet sevgisi kazandırarak, Anadolu'yu istila eden Moğollara karşı devletin sessiz kaldığı evrede dahi dayanışma kültürü ile hareket ederek ve bu uğurda Anadolu halkını direnme konusunda harekete geçirerek Anadolu'da bütünlüğü temin etmek istemişlerdir. Ahi Evran, Moğol yanlısı devlet adamlarının devrin yazarları üzerindeki şiddetli siyasi ve fikirsal baskısı karşısında kurduğu teşkilatçılığı ile direniş göstermiştir. Bu süreçte Anadolu'nun beyliklere ayrıldığı bir dönemde dahi toplumun korunması adına 63 yıl boyunca devletin otoritesinin yerini doldurmayı becererek halkı muhafaza edebilmişlerdir. Bu süreçte adeta polis ve zabıta vazifesi üstlenmişlerdir (Döğüş, 2011:230, 236; Akkuş, 2018:618). Bu konuda ahiliğin Türk kimliğini güçlendiren ve Müslüman Türk imajını yükselten bir yönü olması (Demirci, 2016a:206) milli bilinçten yoksun gençlere bilinç aşılması anlamında önemlidir. Bu anlamda güçlü bir devletin mevcudiyeti ahiliğin en önemli amaçlarından birisi olmuştur (Karagül, 2018: 282).

Gençlik Sorunları ve Ahilik Reçetesi

Türk dünyasının yüz yüze kaldığı diğer önemli bir sorun da *genç nüfusun potansiyelini değerlendiremiyor olmasıdır*. Bu konuda gençlerin *işsizlik* ve buna bağlı olarak *evlilik yapıp aile kuramamaya bağlı olarak başıboşluk sorunu* bulunmaktadır. *Hedefi olmayan* bir gençliğin topluma faydası olmadığı gibi zararı da olacaktır. Üretmeden tükettiği gibi ailesi ile devleti için de sorun teşkil etmektedir. Bu genç için *aile sürekli bir eğitim harcamasına katlanmak zorunda kalmakta* ve hatta genç bu süreçte *sigara gibi kötü alışkanlıklara kalkıştığı gibi ruhsal bulanım ya da obezite* gibi sorunlarla da karşılaşmakta ve bu yeni sorunların aşılması için de ayrıca *ailesine ve devletine maliyet yüklemektedir*. Bu konuda *devlet gençlere iş sağlamak için büyük yükümlülükler altına girmektedir*. Ayrıca eli boş olan genç *topluma zararlı fiiller içerisinde* de girebilmektedir (Çalışkan, 2016; Yereli, 2014: 61-62). Dolayısıyla ahilik bu sorunlara da çözüm sunmaktadır.

Ahi teşkilatı, milletin birlik beraberlik içinde ve huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmeleri için “ağaç yaşken eğilir” atasözü ekseninde henüz gençlik

aşamasında iken bireyi tertip etmeyi görev bilmiştir. Bu hususta gençleri topluma faydalı olma konusunda hazırlayarak iş ve meslek sahibi yapmıştır. Ahi teşkilatı gençleri “zararlı alışkanlıklardan ve başıboşluktan uzaklaştırma; dinî vecibelerini yerine getirmelerini sağlayarak sosyo-ekonomik açıdan hayatlarını düzenleme; Kur’an-ı ve sünneti kılavuz haline getirmelerini temin etme; toplumla barışık, yüksek ahlâkî değerlerle millî geleneklere bağlı, ülkesine sahip çıkan, üretken, işlerinin ehli, sorumluluk sahibi olacak şekilde bilinçli hale getirme” konularında yetiştirerek sürekli eğitmiştir. Bu süreçte Türk ve İslam kültürünü temel alarak eğitim vermişlerdir. Bu eğitimlerle gelecek nesile kültür aktarımı sağlandığı gibi usta-çırak ilişkisi ile üretimin sürekliliği ve mesleklerin devamı mümkün kılınmıştır. Böylece toplumda ahlaklı ve kendini geliştirmiş gençlerin var olması sağlanmıştır (Çandır ve Aydın, 2021:775, 777-778, 784). Dolayısıyla bu teşkilatın üyeleri “millî ve manevî duygulara sahip, düşmanlara karşı cesur ve birbirlerine karşı merhametli” olacak şekilde yetiştirilmiştir (Kapaşahin, 2022).

Ahilik gençleri daha 10 yaşından itibaren mesleki vazifeye adapte ederek gereksiz stres, suç işleme, başıboşluk gibi sorunlara karşı korumuştur (Çandır ve Aydın, 2021:778; Biçer, 2016:97-99). Bu şekilde gençlerin yanlış arkadaş tercihi yapıp yapmadıkları da özellikle ustaları tarafından kontrol altında tutulmuştur. Çünkü gençlerin ne ile meşgul oldukları sürekli izlenebilmiştir. Gencin bu süreçte işe dört elle sarılması ve ahiliğin kurallarını işletmesi ile bir iş garantisi elde etmesi sağlanmıştır. Bu konuda ahilik orta sandıkları aracılığı ile vakti geldiğinde bu gençlere “günümüzde çok yaygın olan kredi, faiz, tefeci şeklindeki tuzaklara düşmelerine gerek kalmadan” iş kurma imkânı sağlamıştır (Demirpolat ve Akça, 2004:366-367; Kızıler, 2015:415; Gündüz, 2013). Esasında gençlere bir kariyer hedefi verilerek işlerini iyi yapmaları ve ahlaklı olmaları telkin edilmiş ve kariyer gelişimi buna bağlanmıştır (Akyüz ve Özyer, 2018:203). Çünkü mevcut toplumda saygınlık ustalığıtaki başarı ve ahlakın mevcudiyetine endekslenmiştir (Karagül, 2018:276). Gençlere hem mesleki hem de zaviye eğitiminde her mesleğin bir peygambere bağlı olduğu algısı aktarılmıştır. Her sanat kolunun bir peygamber mesleği olduğundan hareketle sanatın kutsallığına ve manevî kazancına atıf yapılarak sanata rağbetin artırılması sağlanmış ve böylece gençlere psikolojik bir tatmin yolu açılmıştır. Ayrıca sanatın peygamberin ve pirlerin mesleği olduğuna atıfla sanatçılara itibar kazandırılarak onların motivasyonları artırılmıştır (Döğüş, 2011:230; Biçer, 2016:94-98). Ayrıca zaviyelerde vatan ve millet sevgisi ile birlikte bu konuda yükümlülükler ve kutsiyet öğretilmiştir (Demirpolat ve Akça, 2004:367). Dolayısıyla şahsiyeti milli ve manevî anlamda güçlü bireylerden oluşan bir toplum inşa edilmesi için ahilik büyük bir görev üstlenmiştir. Ayrıca gençler için, uzun süren sosyalleştirme gayretleri sonucunda toplum normlarının içselleştirilerek davranış şekli halini alması temin edilmiştir (Döğüş, 2011:234, 236). Bu süreçte eğitilen ve kontrol altında tutulanlar sadece erkekler değildir. Genç kızlar da bu süreçte toplum içerisinde eğitilmiş ve başıboşluğa karşı kontrol

edilmişlerdir. Bu konuda kimsesiz kalan kızlara sahip çıkılarak yuvalarını kurmak için vakıflardan da yardım sağlanarak toplumsal sahiplik gösterilmiştir (Ersoy, 2012:180).

Kültürel Sorunlar ve Ahilik Reçetesi

Kültürel sorunlar dendiğinde geniş kapsamlı birçok husus bu sorunların içine girebilmektedir. Öncelikle Türk dünyası önemli bir *dil sorunu* ile karşı karşıya bulunmaktadır. Türk dünyasının kendi içerisinde *alfabe farkları* ve konuştuklarında birbirini anlamalarına mani olan *lehçe farklılıklarına* sahip olmaları bu konuda önemli sorunlardandır. Bu lehçe farklılığına bağlı olarak *Rusça'nın hala ortak dil olarak kullanılması* ayrı bir sorundur. Öte yandan *göçe bağlı dil ve din başta olmak üzere farklılıklara bağlı olan kültürel uyumsuzluklar* da bu süreçte yaşanan önemli sorunlardandır. Özellikle bazı *Türk azınlıkların ya da özerk yapılarda yaşayanların dini özgürlüklerinin engellenmesi* de önemli bir sorun alanıdır. Ayrıca *Türkler arasında din, mezhep farkları ile birlikte mezhepçiliğin sivriltilmesi ve hatta belli bir dini tercih etmeye rağmen o dinin gereklerini yerine getirmeme* gibi ayrışmalara ve farklılıklara bağlı olarak dünya üzerinde *farklı ülkelere ve kutuplara yakınlaşma* sorunları yaşanmaktadır. Öte yandan bazı Türk devletlerinin diğeri ile ilişkisinde *kültür, eğitim ve sağlık gibi alanların değil sadece enerji ve gaz gibi alanlarda ticareti öne çıkaran meselelerin* önemli olması gibi sorunlar yaşanmaktadır. Öte yandan SSCB'nin etkisi ile dinden uzaklaştırılan Türkler arasında SSCB sonrası din konusunda bir boşluk ortaya çıkmış ve *her bir devletin din konusunda kendine özgü politikalar ortaya koyması* ile bir sorun alanı yaratılmıştır. Çünkü bu tür bir politika tercihi çeşitliliği diğeri Türk devletlerinin birbirlerini yargılamalarına/değerlendirmelerine ve farklı yorumlamalarına neden olmaktadır. Ayrıca kendilerini Türk şeklinde bir üst kimlikle tanımlamaları gerekirken *Kırgız, Kazak, Özbek şeklinde ayrıştırarak tanımlamaları* da bu süreçte milli bir ayırım, ayrımcılık ve farklılaşma yaratması ile kültürel bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla toplamda dil, din, mezhep, tarih ve kültür anlamında ayrışmalar yaşanmaktadır (Kemaloğlu, 2021; Bay vd., 2017:59; Zorlu, 2018; Hasret, 2009; Şahin, 2012; Akengin, 2017:4-5; Çalışkan, 2016; Özcan, 2012). Ahilik bu şekilde ortaya çıkan sorunlara da çözümler sunmaktadır.

Ahilik müessesesi her şeyden önce Anadolu'ya gelen hiçbir insan grubunu dini, mezhebi ya da ırki kimliğine göre ayırmamıştır (Yücel vd., 2019:197; Demirpolat ve Akça, 2004:366; Döğüş, 2011:233; Şahin ve Demirbaş, 2017:813). Ahiler bu konuda İslamiyet'i yayma arzusuna sahip dahi olsalar gayrimüslimlerin dinini özgürce yaşamasını temin eden bir anlayış göstermişlerdir (Hatalmış, 2019:307-308, 313-314, 320, 323). Göç sebepli kültürel karışmalarda yaşanabilecek sorunları engellemek için aynı boydan gelen insanların Anadolu'nun her yanına dağıtılması sağlanarak ortak bir Ahi kültüründe insanları birbirine yakın kılmak amaçlanmıştır. Bu kimselerin sosyal dokuya zararı dokunmadan iskânı sağlanmıştır (Demirpolat ve Akça, 2004:364-365; Kızıler, 2015:413). Bu şekilde farklı dinlere, mezheplere

ya da dillere mensup insanlara hoşgörü gösterilmesi ile toplum içinde olası düşmanlıkların önü kapatılmıştır. Ahilik farklı unsurlara karşı hoşgörülü olmakla beraber Türkleri ve tüm Müslümanları da ayrı tercihlere yöneltmeksizin tek bir ocakta toplayıp her bir kesimi memnun etmeyi başarmıştır (Yücel vd., 2019:197; Demirpolat ve Akça, 2004:366; Döğüş, 2011:233; Şahin ve Demirbaş, 2017:813). Bu konuda özellikle iş sonrasında tekke, zaviye ya da odalarda bir araya gelinmesi ile ahlaki ve dini eğitimlerin verilmesi ile öncelikle dine uygun yaşantı temin edilmiştir. Bunun yanı sıra kültürü geliştirmek ve yaymak için tekke ve zaviyelerde tekerleme ile şiir okuma gibi faaliyetlerle dili güzel konuşma, ortak dili konuşma ve sanatı öğretme gayretleri gösterilirken diğer yandan bir takım oyunlar oynanarak “dikkat toplama, cemiyet adamı olma ve şaka kaldırma, yakınlaşmayı sağlama” gibi toplumsallaşma ve motor becerileri geliştirmeye katkı sağlanmıştır (Ersoy, 2012:177). Dolayısıyla ahiliğin bu örgütlülüğü ve kurduğu sistem sayesinde “Moğol saldırıları karşısında devletin otorite kaybettiği bir evrede” dahi ahilik Moğollara karşı direnci yükselttiği gibi Moğolların yıkıcılığına rağmen ahilik kültürünü koruyup yaşatarak toplumların yaşam huzurunu korumayı başarmıştır (Akkuş, 2018:618).

Ayrıca ahilik teşkilatı fethedilen her yerde kurularak ve buralarda derhal vakıflar açılarak, şifahane, hamam, çeşme, han, medrese ve hayır kurumları inşa edilerek derhal kültürel yaşantıyı etkilemişlerdir (Ceylan, 2018:2-11). Yeni mahallelerin kurulmasına ve şehirleşmeye katkı sağlayarak (Demirpolat ve Akça, 2004:369; Haksever, 2018:32) mahalle ve şehirleşme kültürünün kontrol altında tutulmasını sağlamıştır. Bu yeni yerleşim alanlarında derhal Müslüman-Türk hayat tarzının inşa edilmesi ve öğretilmesi mümkün olmuştur. Bu durum Anadolu'nun Türkleşmesinde, İslamlaşmasında, vatanlaşmasında çok büyük bir değere sahiptir. Ahilik Anadolu'da isyan ve istilaların arttığı bir evrede sığınılacak bir ocak olmuştur ve böylece Anadolu'da dağılıp başıboş kalmış göçebe Türkmenlerin yerleşik hayata geçirilmesi açısından önemli bir yere sahip bulunması ile önemini yüzyıllarca korumuştur (Ceylan, 2018:2-11).

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Mevcut açıklamalarda izahı yapıldığı üzere Ahilik Türk dünyası için önemli bir formüldür/reçetedir. Buraya kadar olan kısımdan Türk dünyasının tasnif edilmiş on temel sorunu çerçevesinde ahilikle nasıl çözüm sunulduğu açıklanmıştır. Ancak burada ayrıca bazı hususlara değinmek literatüre katkı sağlayacaktır. Öncelikle Türklerin şu an herhangi bir coğrafyada toplu olmaksızın dünyanın her yerinde yayılmış olmaları ahilik için büyük bir avantajdır. Çünkü bu durum dünyada tüketilmek istenen Türk imajını yeniden rağbet edilir hale getirmek konusunda örgütlenme fırsatı sunmaktadır. Ayrıca eskiden olduğu gibi ahiliğin yapacağı halkla ilişkiler çalışmaları ile Türklerin dostane ülküsü dünyaya yayılacaktır. “Dünya coğrafyasına barış getirmek için gayret gösteren tek millet Türklerdir” demek dünyadaki güçlü devletlerin tutumlarına bakıldığı zaman hiç de abartı

olmayacaktır. Ayrıca Dünya’da altı asırlık Osmanlı tecrübesi de bunu göstermiştir. Osmanlı’dan sonra ata mirası topraklarda akan kan durmak bilmemiştir. Dünyada 1990’ların başında iki kutuplu yapının son bulduğuna dair bir takım savunular olsa da günümüzdeki savaşlar bunun böyle olmadığını açıkça göstermektedir. Ahilik ise üçüncü, dengeli ve insani bir formül olarak tüm dünya halklarını feraha çıkaracak birçok özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü ahilik, kapitalizmin ayrımcılığına karşı duran bir kapsayıcılık, birliktelik ve kardeşlik ülküsüdür. Ahilik bir etnik yapıya ya da millete değil insanın kendisine değer veren ve refah sunan bir sistemdir. Ayrım yapmadan tüm insanlığı kucaklayarak insanın refah içinde yaşamını sürdürmesini istemektedir. O halde bu sistem Türk dünyasının yarısına sürülebilecek bir merhemdir. Çünkü bu sistemin getirdiği nizamı dünyaya tanıtmak için uygulamasını göstermek gerekmektedir. Özellikle Türklerin kendi içerisinde birbirinden farklı dinlere ve mezheplere mensup olanları bulunmaktadır. Türkiye’nin Müslüman bir ülke olması sebebi ile yıllarca AB’ye kabul edilmediği bir ortamda farklı dinlere ve mezheplere mensup Türklerin ahilik çatısı içinde refahını sürdürmesi dünyada dini ayrım yapılmasının ve bu bağlamda medeniyet çatışmaları inşa edilmesinin yanlışlığını da ortaya koyacaktır. Böyle bir sistem dünyadaki mazlum milletlerin tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi Türklerin liderliği etrafında toplanmasını sağlayacaktır. Böylece zıt kutuplar yıkılacak ve dünyada akan kan duracaktır. Dolayısıyla Türklerin ahilik ülküsü sadece Türklere değil dünyaya da nizam getirecek ve Türklerin “cihan hâkimiyeti mefkûresi”ni gerçekleştirecektir. Böylece 16.yüzyılda dünya topraklarının yarısını kontrol eden Türklerin 21.yüzyılda dünyanın tamamına nizam getirmesi mümkün olacaktır.

Türklerin bu süreçte yapması gerek ilk şey tezatlıkları fark etmesidir. Bugün dünyada süper güç ve medeni ülkeler olarak addedilen modern ülkelerin kendi içerisinde birçok iç sorunu olduğu halde özellikle mazlum milletlerin yaşadığı alanlarda küçük sorunları büyük meseleler/çatışmalar haline getirmelerini izlemek bu farkı görebilmek anlamına gelmektedir. Özellikle tarihi köklerimizde “ahilik gibi bir kardeşlik, dayanışma ve üretme sistemimiz varken ve bu sistem kendi içerisinde bir arabuluculuk yapısını barındırırken” üretim yoklukları ve çatışmalar yaşanması, öz vatandan kopularak mülteci olunması, dindaşı bırakıp düşmanla dost/ittifak olunması çok şaşırtıcıdır. Ahilik, insanlığı kendisine acı veren her türlü zulüm ve adaletsizlikten kurtaracak bir sistem olarak bu milletin tarihi tecrübelerinden beslenerek insanlığa yeni bir medeniyet hamlesi kazandıracaktır. Ahiliğin halkı her türlü saldırıya karşı diri tutan bir yanı bulunmaktadır. Toplumun her kesimini eğiten ve her bir kesime bir vazife yükleyen bu sistem Anadolu’nun Moğol saldırılarından korunmasında ve Osmanlı’nın büyümesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Çünkü ahiler fethedilmesi kararlaştırılan topraklara geçerek oranın halklarını Osmanlı’nın adaleti ve İslam’ın insan sevgisi konusunda ikna eden halkla ilişkiler çalışmaları yaptıkları gibi bir nevi lojistik alanları oluşturarak fetih için gelen askerlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Günümüze

uyarlanarak düşünüldüğünde ise “ahilik” terörizmin, ayaklanmaların, sömürünün sonlandırılmasında etkili bir araç olarak görülmelidir/görülebilir.

Dünyada 300 milyon Türk olması ve bunun ciddi bir kesiminin genç olması hem üretim, hem sanayi/yatırım, hem girişim gücümüzü artıracak bir avantajdır. Bu gençliğin kazanılması için ahilik bakış açısı eğitim sistemlerine yansıtıldığında ve “haftanın en az 2 günü ya da hafta içi günlerin öğleden sonraları” iş başında eğitim yönteminin uygulanması ile gençlerin hem küçük yaşta kontrole alınması sağlanacak hem de vazife şuuru ile birlikte özgüven, toplumsallaşma, kültür öğrenme, ahlak gibi yönleri güçlenebilecektir. Şu an üniversite aşamasına gelmiş fakat öğrendiği bilgiler yeterli olmadığı gibi bu bilgileri uygulamaya nasıl döküleceğini bilmeyen binlerce genç üretimden uzak bir şekilde devlete ve ailesine yük durumundadır. Meslek liseleri ise gerek eğitim verimliliği gerekse öğrenci kapasitesi ile ihtiyaca cevap verememektedir. Bu durum bugün olduğu gibi gelecekte de üretim aşamasında personel yokluğu yaşanmasına ve belki de şu an çıraklıktan yetişen mültecilerin kontrolüne geçen bir üretim sorununa neden olacaktır. Ülkedeki herkes kamu çalışanı olamayacağından en küçük yaşlarda iş sahibi olunabilmesinin alt yapısı oluşturulmalıdır. Öte yandan bugün dünyada üretilen her teknolojiye (uçaktan füze ve uzaya varana kadar) muhakkak bir Türk görev almaktadır. Türk dünyasının bu tecrübeli beyinlerinin bir potada birleştirmesi Türklerin teknoloji konusundaki noksanlarını tamamlaması açısından gereklidir. Bu durumu mümkün kılmada ahilik önemli bir yol gösterici olacaktır. Çünkü ahilik ülküsü dünyadaki Türklere vatana ve insanlığa borcunu hatırlatacaktır. Gücünü, teminatını, güvenini mazisinden alan bu gençliğe bir hedef/ülkü verilmeli ve tabii ki ahiliğin temel ideolojisi benimsetilmelidir. Çünkü Türk gençlerinin en büyük eksiklerinden bir tanesi de bir ülkülerinin olmamasıdır. Hedefsiz gençlik enerjisini heba etmekte ve yaptıkları ile pişmanlıklar yaşatmaktadır. Bunun için öncelikle gençlerin kim olduklarını bilmesi ve köklerinden güç alması gerekmektedir. Bunun için tarih, dil, kültür bilgisi şarttır ve bunun sağlanması için projeler gerçekleştirilmelidir.

Ahilik sisteminin kapitalist sistemin her yönüne karşı olan ve bu yüzden dönüşümü zor bir sistem olarak düşünülmesi de yanlıştır. Ahilik bir ekonomi yöntemi olarak Atatürk’ün de uyguladığı “karma ekonomi modeline benzemektedir”. Bu konuda özel teşebbüs ve mülkiyeti kabul ettiği gibi devlete de gerektiğinde bu sürece dâhil olması vazifesi vermektedir. Ancak ahilik “tekelleşmeyi önlemesi, denetimi mümkün kılması, dış bağımlılığa müsaade etmemesi, sürekli bir üretim hedefinin olması, ürün ekimi ve satımı hususunu kişilerin vicdanına bırakmaması, üretimde araçları kaldırması, hem işçiyi hem işvereni düşünerek yıkıcı bir rekabete de müsaade etmeden dayanışmayı sağlayarak tüm kesimleri koruması, sermayenin tek ellerde toplanmasını engellemesi, faize gerek kalmadan orta sandıkları aracılığı ile girişimcilere iş kurma fırsatı vermesi, hiçbir genci gençliğinde meslek sahibi olma ve örnek bir insan yapmaktan geri durmaması” gibi birçok yönü ile kapitalist sistemin zararlı yönlerini yok eden ve insanı koruyarak ihtiyacını gideren bir sistem

olması yönü ile çok önemlidir. Ekonomi müessesesi bugün dünyada lider ülkeleri belirleyen önemli bir meseledir. Türk devletleri ve topluluklarının durumuna baktığımızda birçoğunun ciddi enerji kaynakları üzerinde olmasına rağmen dışa ciddi anlamda bağımlı oldukları ve kaynaklarını verimli kullanamadıkları en basit haliyle kişi başına düşen milli gelirlerinin miktarından da anlaşılmaktadır. Bunda en önemli sorun kaynaklarından bir tanesi ülkelerin kendilerine yetememesi sebebi ile dış kaynaklara muhtaç olmalarıdır. Bu bağlamda öncelikle temel fizyolojik, teknolojik ve askeri ihtiyaçlarımızı karşılayacak düzeye gelmemiz gerekmektedir. Bunu mümkün kılmak için kullanabileceğimiz hem beyin gücümüz, hem hammaddemiz hem de gençlerimiz mevcut bulunmaktadır. İhtiyacımız olan şey ise ahiliğin yaptığı gibi eksikleri net bir şekilde tespit edip elle tutulur hale getirmek ve vazife taksimi yaparak bu konuda eksiklerimizi gidermektir. Bu hususta Türk toplulukları birbirine kendisinde fazlaca bulunanı sunarak destek verdiğinde eksiklerin giderilmesi çok daha hızlanacaktır. Bu konuda bir ülkeye sahip olmaya başladığında bu ülkü bizleri harekete geçiren enerji ve motivasyonu da temin edecektir.

Dünyaya dönüp bakıldığında Avrupa Birliği, Rusya, Çin gibi zorunlu birliktelikler ve Amerika gibi ekonomide ileri olunması gibi birliktelikler olduğunu görebilmekteyiz. Yani “güçlü olmak için birlik olmaya ve birlik olduğunda güçlü olunacağına” dair bu örnekleri verebiliriz. Ancak bugün İslam topluluklarına ve Ukrayna örneğine bakıldığında, bir ülkenin bu tür güçlü birlikteliklerin içinde olmadığına nasıl perişan olduğunu görebiliriz... Ya da Finlandiya ve İsveç örnekleri üzerinden bakarak bir ülkenin bu birlikteliklere nasıl dâhil olmak zorunda bırakıldığını görebiliriz... Peki, bu birlikteliklerden hangisi insanlığın hakkını savunmakta ya da insanlığa fayda sağlamaktadır? Hangisi dünyaya gerçekten nizam getirebilecek bir ideale ve masumiyete sahiptir? Hangisinin nizam anlayışı insanlara güzellik getirebilecektir? Bu soruların cevabı elbette ki “Türkler”dir. Dünyada güçlü ülkelerin kılıfını hazırlayarak yaptığı istilalar/tuzaklar/terör olayları Türkleri çaresiz bırakmadan önce Türkler bir tarafa toplanmak ve güçlü olmak zorundadır... Bunun için ise ihtiyaç olan şey ahilik sistemini uygulamaktır. Bu konuda Karagül (2019:73) endişelerden kurtulmak için ahilik kültürü ve teşkilatına dönmek zorunda olduğumuzu; Kapanşahin (2022) ise tüm Türk toplumunun ahiliğin temel ilkelerini öğrenmesi ve bunu uygulamasına her zamankinden daha fazla ihtiyacımız olduğunu ifade etmesi bizimle aynı kanaati benimsediklerini göstermektedir.

Kaynakça

- Akça, G. (2003). Ahilik Geleneği ve Günümüz Fethiye Esnafı, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, 209-219.
- Akdeniz Ar, A.(2003). Marka Yaratma ve Kalite İlişkisi, *Ekonomik ve Teknik Dergi Standart*, Yıl: 42, S.502, 53-59.
- Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Akgündüz, M.(2014). Ticari Hayatta Kardeşliği Esas Alan Ahilik Teşkilatı, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 19, Ocak-Haziran, S. 31, 9-18.
- Akkuş, M. (2018). Moğol Tahakkümü Döneminde Anadolu Şehirlerinin Korunmasında Ahiler, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Cilt 2 İçinde* (XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temeller), (5-7 Ekim 2017) (s.613-626). Kırşehir.
- Aksoy, A. (2018). 13. ve 14. Yüzyılda Anadolu'da Ahi Teşkilatı, Etkisi ve Siyaseti, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 2(1), 19-35.
- Akyüz, M. ve Özyer, K. (2018). Güneş Doğudan Yükselir: Günümüz Örgütlerine Yol Gösterici Olarak Ahilik Sistemi, *Route Educational and Social Science Journal*, 5(5), 197-209.
- Arıcı, K. (2016). Ahilikte Mesleki Eğitim, (Bölüm Editörü: Kadir ARICI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (ss.169-177). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, H. (2015). Ahilik Teşkilatı'nın Sosyo -İktisadi Yapısı ve Örneklik Değeri, *Akademik Bakış Dergisi*, Mayıs- Haziran, S. 9, 248-271.
- Aydemir, M. (2019). Osmanlı Küçük İşletme Grupları Olarak Ahilik: Tarihsel Bir Değerlendirme, *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-18.
- Aydın, K. (2020). Selçuklu ve Osmanlı'da Sosyoekonomik Kalkınma Modeli Olarak: Ahilik, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 6(12), 166-185.
- Ayva, A. (2016). Kültür ve Edebiyatımızda Ahilik, (Bölüm Editörü: Fatih KÖKSAL). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 255-275). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Barışık, S. ve Açıkğöz, E. (2007). Türkiye'de Uluslararası Sermaye Hareketleri Faiz İlişkisi (1992-2005 Dönemi VAR Analizi), *TİSK Akademi*, S.1, 198-218.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. ve Yokuş, E. (2017). "Türk Dünyası Birliği" Algısı, *Gazi Akademik Bakış*, 11(21), 55-85.
- Bayer, A. (2018). Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri, *ANTAKİYAT/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 215-234.
- Bayram, M. (2001). Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.10, 1-11.
- Bayram, M. (2016). Ahilik Teşkilatı, (Bölüm Editörü: Mustafa AKKUŞ). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.24-32). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- BESOB (2022). Ahilik Özellik ve Fonksiyonları, 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.besob.org.tr/sayfa.asp?mdl=sayfalar&id=115&kat=124> sayfasından erişilmiştir.
- Biçer, B. (2016). Kavramlar, (Bölüm Editörü: Mustafa AKKUŞ). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.94-100). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Camadan, F., Karataş, Z. ve Bozali, S. (2017). Aile İçinde Yaşanan Anlaşmazlıklar: Ebeveynlerin ve Çocukların Görüşleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(64), 1510-1530.
- Ceylan, K. (2018, 5 Haziran). Ahi Evranı Veli ve Türk Dünyasına Etkileri, *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, (s.1-16). 27 Temmuz 2022 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51254/ahi_evrani_veli_ve_turk_dunyasinin_sorunlari.html sayfasından erişilmiştir.
- Çalışkan, M. A. (2016, 5 Aralık). Türk Dünyasının Sorunları, *Stratejik Ortak*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.stratejikortak.com/2016/12/turk-dunyasinin-sorunlari.html> sayfasından erişilmiştir.
- Çandır, M. ve Aydın, Y. (2021). Ahilik Teşkilatının Türk Kültürünün Aktarımındaki Rolü, *DEÜİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı*, 769-785.

- Demir, S. (2016). Ahilik ve Arabuluculuk, (Bölüm Editörü: Ali ERBAŞI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.150-159). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, M. (2016a). Ahi Zaviye ve Vakıflarının Eğitim ve Toplumsal Dayanışmadaki Rolü, (Bölüm Editörü: Kadir ARICI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 194-206). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Demirci, M. (2016b). İslam Ticaret Ahlakının Ana Dinamikleri, (Bölüm Editörü: Ahmet DİKEN). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 365-380). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Demirpolat, A. ve Akça, G. (2004). Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 355-376.
- Demirtaş, F. (2021). Anadolu Selçuklu Devleti'nde Fütüvvet ve Ahilik: Siyasetin Kurumundan Kurumun Siyasetine, *Bilimname Ahi Evran Özel Sayısı*, S.46, 41-68.
- Diken, A. (2016). Meslek ve Ahlak, (Bölüm Editörü: Ahmet DİKEN). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 311-313). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, B. ve Koç, K. (2014). Ahilik Perspektifinde Çalışma Barışı, Çalıştay Raporu, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ankara.
- Döğüş, S. (2011). Anadolu'da Sosyal Örgütlenme Sürecinde Ahiliğin Rolü, *Ahilik Uluslararası Sempozyumu Kalite Merkezli Bir Yaşam Bildiriler Kitabı* İçinde, (s. 219-243). Kayseri.
- Durak, İ. ve Yücel, A. (2010). Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 151-168.
- Erbası, A. (2016). Ahilik ve İdari Yapılanma, (Bölüm Editörü: Ali ERBAŞI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.137-150). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, E. (2012). Geçmişten Günümüze Türk Toplumunun Yaşayan Mimarları: Ahiler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 201, 171-184.
- Fırat, Z. (2016). Ahilik ve Halk Eğitimi, (Bölüm Editörü: Kadir ARICI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 206-214). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, A. Y., Kaya, M. ve Aydemir, C. (2012). Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, XIV(II), 37-54.
- Gündüz, V. (2013). Ahiliğin Önemi, *Kardelen Dergisi*, S.77, 27 Temmuz 2022 tarihinde <http://www.kardelendergisi.com/yazi.php?yazi=1566> sayfasından erişilmiştir.
- Haksever, A. C. (2018). Şehirleşme-Medenileşme ve Ahilik: Ankara Örneği, *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu XIII Bildiriler Kitabı Cilt 1* içinde, (Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin Temelleri), (5-7 Ekim 2017). (s.27-36). Kırşehir.
- Hasret, A. (2009). Günümüzde Türk Dünyası'nın Ortak Sorunları, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.azerhasret.com/?p=611> sayfasından erişilmiştir.
- Hatalmış, A. (2019). Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahilerin Rolü, *Turkish Studies Comparative Religious Studies, International Balkan University*, 14(2), 307-328.
- <https://tr.wikipedia.org>, 2022
- İnce, F. (2019). Yerli ve Millî Bir Esnaf Teşkilatı: Ahilik, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Mart, S. 35, 323-337.
- İSTESOB (2015). Ahiliğin Siyasi ve Askeri Fonksiyonu, 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.istesob.org.tr/ahiligini-siyasi-ve-askeri-fonksiyonu/#:~:text=Ahili%C4%9Fin%20%C3%A7ok%20etkili%20oldu%C4%9Fu%20%C3%B6nemli,talim%20ve%20terbiye%20de%20g%C3%B6rm%C3%BC%C5%9Flerdir.> sayfasından erişilmiştir.
- İstikbal, D. (2021, 22 Kasım). Türk Dünyasının Ekonomik Potansiyeli, *SETA*, 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.setav.org/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli/> adresinden erişilmiştir.
- Kaçanoğlu, M. (2021). Kapitalizm ve Ahilik Tartışmalarında İslam İktisadının Yeri, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, 150-170.

- Kamalov, İ. (2012). Putin'in Yeni Orta Asya Politikası, (Hazırlayan: Abdolvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde, Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/sayfasından> erişilmiştir.
- Kapaňşahin, M. (2022, 15 Mayıs). Ahilik ve Anadolu Toplum Hayatına Etkisi, *Diyanet Haber*, 27 Temmuz 2022 tarihinde <https://www.diyanehaber.com.tr/aylik-dergi/ahilik-ve-anadolu-toplum-hayatina-etkisi-h24566.html> sayfasından erişilmiştir.
- Karagül, M. (2012). Ahilik ve Sosyal Sermaye Bağlamında İş Ahlakı ve Üretim İlişkisi, *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)* Eylül-Ekim, S.32, 1-16.
- Karagül, M. (2016). Ahilik ve Ekonomi, (Bölüm Editörü: Ali ERBAŞI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.117-136). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Karagül, M. (2018). Türk İslam Medeniyetinde Ahiliğin İktisadi Hayat ve Devletin Oluşumundaki Rolü, *TASAM*, 27 Temmuz 2022 tarihinde https://tasam.org/Files/Icerik/File/Pages_from_DTF5kit_pdf_7cb0e0b8-4b17-4b79-a504-008aa3c538b3.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Karagül, M. (2019). Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Devlet Anlayışı, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, Mayıs, 7(74), 68-73.
- Kart, M. ve Çalışkan, N. (2019). Ahilik ve İletişim: Nitel Bir Çalışma, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 93-111.
- Kavak, A. R. (2001). Türkiye'de İhracatın Teşviki ve Türk Eximbank'ın Rolü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kaya E. (2021). Türk Dünyası'nın Yenilenen Yüzü: Türk Devletleri Teşkilatı, *ANKASAM (Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi)*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.ankasam.org/turk-dunyasinin-yenilenen-yuzu-turk-devletleri-teskilati/> sayfasından erişilmiştir.
- Kemaloğlu, İ. (2021, 29 Kasım). Türk devletleri nihayet güçlerini birleştirebilecek mi?, *Fikir Turu*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://fikirturu.com/jeo-strateji/turk-devletleri-nihayet-guclerini-birlestirebilecek-mi/> sayfasından erişilmiştir.
- Kıvrım, İ. (2016). Ahiliğin Tüzüğü Fütüvvetnameler, (Bölüm Editörü: Kadir ARICI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.177-185). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Kızıler, H. (2015). Osmanlı Toplumunun Sosyal Dinamiklerinden Ahilik Kurumu, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 408-423.
- Köksal, F. (2016a). Ahi Kimliği ve Model İnsan, (Bölüm Editörü: Kadir ARICI). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s.186-194). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, F. (2016b). Sivil Yapılanma Modeli Olarak Ahilik, (Bölüm Editörü: Fatih KÖKSAL). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 231-248). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, F. (2016c). Kültür ve Edebiyatımızda Ahilik, (Bölüm Editörü: Fatih KÖKSAL). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 248-254). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Köksal, F. (2016d). Ahilik Kültürü ve Ahlak, (Bölüm Editörü: Ahmet DİKEN). *Ahilik ve Meslek Ahlakı Kitabı* içinde, (s. 389-399). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Mahiroğulları, A. (2008). Selçuklu/Osmanlı Döneminde Kurumsal Bir Yapı: Ahilik/Gedik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik İşlevleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(54), 139-154.
- Nurdoğan, A. K., Dur, A. İ. B. ve Öztürk, M. (2016). Türkiye'nin Mülteci Sorunu ve Suriye, İş ve Hayat Dergisi, 2(4), 217-238.
- Nurmuhammedov, A. (2012). Türk Dünyasında Gerçek Anlamda Birlik Hukukun Üstünlük Kazanmasıyla Oluşacak, (Hazırlayan: Abdolvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde, Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/sayfasından> erişilmiştir.
- Öger, A. (2019). Uygur Türklerinde Fütüvvet Kültürü, Fütüvvet-Nâmeler ve Ahilik Teşkilatına Etkileri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.13, 1-11.

- Özcan, K. (2012). Türkiye-Türkmenistan ilişkileri sadece gaz ve enerji alanlarında, Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Özdemir, K. K. (2014, 10 Temmuz). Türkiye’de İhracatın Rolünü Arttırmak, *The World Bank*, 6 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.worldbank.org/tr/news/opinion/2014/07/10/qa-on-enhancing-the-role-of-exports-in-turkey> sayfasından erişilmiştir.
- Öztürk, N. (2002). Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, 1-12.
- Rehimov, R. (2021, 31 Mayıs). Zengezur koridoru Türkiye ile Azerbaycan arasında yeni bağlantı sağlayacak, *Anadolu Ajansı*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zengezur-koridoru-turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-yeni-baglanti-saglayacak/2259193> sayfasından erişilmiştir.
- Şahin, A. ve Demirbaş, İ. (2017). Öğretmen Adaylarının Ahiliğe İlişkin Metaforları, *KEFAD (Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi)*, 18(3), 811-829.
- Şahin, E. (2012). Türk Dünyasında Bir Türlü Çözülemeyen Abece Sorunu, (Hazırlayan: Abdulvahap KAYA). *Türk Dünyası İşbirliğinin Günümüzdeki Sorunları İçinde*, *Güney Türkistan*, 21 Mayıs 2022 tarihinde <https://guneyturkistan.wordpress.com/2012/05/25/turk-dunyasi-isbirliginin-gunumuzdeki-sorunlari/> sayfasından erişilmiştir.
- Tatlıoğlu, K. (2012). Bir Kavram Olarak Ahilik: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım, (Hazırlayan: Kazım CEYLAN). *II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Cilt 1 Bildiriler Kitabı* içinde, (19-20 Eylül 2012). (s.149-163). Kırşehir.
- Türk Devletler Teşkilatı (2021, 12 Kasım), Organizasyon Tarihçesi, 28 Haziran 2022 tarihinde <https://www.turkkon.org/tr/turk-konseyi-hakkinda#:~:text=Bu%20zamana%20kadar%2010%20Zirve,ve%20yol%20haritas%C4%B1%20ortaya%20konulmu%C5%9Ftur.> sayfasından erişilmiştir.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2016). Meslek Ahlakı ve Ahilik, *Mesleki Gelişim*, Ankara, 27 Temmuz 2022 tarihinde http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Meslek%20Ahlak%C4%B1%20ve%20Ahilik.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Ukrayna savaşının ekonomik etkileri: Küresel büyüme beklentileri düşüyor, (2022, 17 Mayıs). *NTV Haber*, 7 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/ntvpara/doviz/ukrayna-savasinin-ekonomik-etkilerikuresel-buyume-beklentileri-dusuyor,3gURR6OL8kGGU2ve4EQ8ww> sayfasından erişilmiştir.
- Yereli, A. B. (2014). Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasında İktisadi İşbirliğinin Önemi, *Türk Yurdu Dergisi*, Haziran, S.322, 61-64.
- Yücel, Y. B., Alar, G. ve Yücel, İ. (2019). Kapitalist Sisteme Karşı Çözüm Durağı: Ahilik Teşkilatı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(12), 194-203.
- Zorlu, K. (2018, 24 Ekim). Bağımsızlığının 27. yılında Türk Dünyası ve her alanda iş birliği, *Anadolu Ajansı*, 29 Haziran 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/bagimsizliginin-27-yilinda-turk-dunyasi-ve-her-alanda-is-birligi/1291535> sayfasından erişilmiştir.

HÜZÜN COĞRAFYASI PERSPEKTİFİNDEN İLBADI MEZARLIĞI

Arzu ERSÖZ TÜĞEN¹

GİRİŞ

Değişen dünya koşulları insan faaliyetlerinin yer aldığı birçok sektörü etkilemiş, küreselleşmenin etkisi ile dünya üzerinde yer alan pek çok kültür birbirlerine entegre olmuştur. Bu sektörlerin içinde yer alan turizm gerek dinamik bir alan olması gerekse sınırsız olan insan ihtiyaçlarına göre şekil alması itibarıyla en çok etkilenen sektörlerden biridir. Tarih boyunca çalışma şartlarının etkisi ile yoğun bir strese maruz kalan insanlar olumsuz yaşam koşullarının kendilerine dayattığı istenmeyen bu durumlardan turizm yoluyla kaçmaya çalışmışlardır. Kültürel, ekonomik, ticari boyutların sürekli olarak değiştiği farklı dönemler kendine özgü turizm faaliyetleri oluşturmuştur. Teknolojinin ilerlemesi, ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ise turizmin dünya çapında yaygınlığını artırmış, bu faaliyete katılan kişilerin sayısında da oldukça yüksek bir artış meydana getirmiştir. Zamanla sadece zevk odaklı olmaktan çıkan turizm kavramının içine din, spor, iş seyahatleri, alternatif rotalar, sağlık, estetik gibi konularda dahil olmuştur.

Öznesinde insan olan ve insanın sınırsız istek ve arzularına göre şekillenen turizm kavramında insan psikolojisi de oldukça belirleyici olmuştur. İnsan hayatında önemli geçişler olan doğum, evlenme ve ölüm temaları kültürden kültüre, inançtan inanca değişen ritüelleri barındırmış ve hepsi için ayrı ayrı törenler düzenlenmiştir. Doğum ve evlilik törenleri çokça gördüğümüz mutluluk içeren seremonilerden oluşurken insanın göz ardı ettiği fakat hayatın önemli bir gerçeği olan ölüm de beraberinde dünyanın pek çok yerinde değişen törenlerle kutsanmıştır. İnsan doğasının en temel duygularından olan korku, üzüntü, hüznün, acı kavramları turizmde yeni bir alan oluşturmuştur. Hüznün ya da keder turizmi olarak adlandırılan bu turizm kolunda savaşı alanları, cezaevleri, mezarlıklar, toplu idam olaylarının gerçekleştiği mekanlar, toplama kamplarının yer aldığı bölgeler

¹ Dr. Coğrafya Öğretmeni, MEB, ORCID: 0000-0003-3009-5488, arzuaygunt@hotmail.com

gibi insanların hafızasında kötü olarak adlandırılan, geçmişin acı hatıralarını taşıyan mekanlar bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında hüzün turizmi geçmişte trajedik olayların gerçekleştiği ve ölümlerin yaşandığı mekanlara yapılan gezi olarak tanımlanmaktadır (Tarlow, 2005: 3). Tarihe yön veren insanların gömülü olduğu mezarlıklar, savaş alanları, doğal felaketlerin yaşandığı alanlar, tarihi cezaevlerinin bulunduğu mekanlar, dini açıdan önemli olan alanlar hüzün coğrafyası alanına girmektedir.

Küreselleşen ve artık dijital olarak sınırların kalktığı bir mekân olan dünyada insanlar geçmiş ve günümüze dair yaşanan trajedik ve genelde ölümle sonlanan mekanları ziyaret edip buradaki insanların yaşadığı duygulara tanıklık etmek istemektedirler. Bu amaçla yapılan seyahatler son dönemlerde artmıştır. Temel amacıyla rahatlama olan ve insanların yaşadıkları stresten kaçınmak için yaptıkları turizm faaliyeti ile ilk bakışta tezat gibi görünen hüzün turizmi Aristo'nun katarsizm kavramı ile açıklanabilmektedir. Yunanca bir tıp terimi olan catharsis olarak ifade edilen bu kavram Aristo'nun Trajedi Kuramı ile açıklanmaktadır. Aristo bu terimi ilk defa Poetika adlı eserinde kullanmıştır. Katarsis, Ruhun içinde bulunduğu sıkıntılı süreçlerden temizlenip arınması anlamına gelmektedir. Aristo'ya göre insanlar üzücü ve yıpratıcı olayları seyrederken gerçek hayatın yansımaları üzerinden kendi hayatlarında dışı vuramadıkları acıma ve korku duygularını tekrar yaşarlar. Yaşadıkları bu üzücü duyguları bir mabette, mezarda ya da kötü olayların yaşandığı alanlarda görerek tepki göstererek arınırlar. Aristo'ya göre bu olay bir nevi kabuk değiştirme ve arınma sürecidir (Tunalı, 1987:22). Bu psikolojik etkenler sebebiyle insanlar hayattayken beraber oldukları yakınlarının mezarlarını ziyaret ederek rahatlar ya da toplumda önemli olan şahsiyetlerin mezar ya da türbelerini ziyaret ederek kendi iç dünyalarında tatmin duygusunu yaşamak isterler.

20 yüzyıl ile hayatımıza giren ve kültür turizmi içinde yer alan hüzün turizmine ait dünyada ve ülkemizde çok sayıda alan bulunmaktadır. Her ne kadar insanlığın yaşadığı ve çoğu faaliyeti kısıtlayan pandemi sürecinde turizm sektörü yaraalsa da online olarak bazı mekanların ziyarete açılması ile insanlar oturduğu yerden merak ettikleri alanları gezme imkânı bulmuşlardır. Dünyada ve ülkemizde yer alan çok sayıda hüzün mekanları yer almaktadır. Bu önemli mekanlar arasında bulunan ve dünyanın en eski afet merkezi olarak adlandırılan Pompei şehri insanların en çok tanıdığı ve ziyaret ettikleri bir bölgeyi oluşturmaktadır. Şehir tarihin en eski hüzün merkezlerinden biridir. M.Ö 79 yılında Vezüv'ün püskürttüğü küllerin altında kalarak hayatlarını kaybeden insanlar yüzyıllar boyunca bir gizem oluşturmuş, ulaşımın ve teknolojinin gelişimi ile beraber buraya yapılan ziyaretlerde çok fazla artış görülmüştür (Alili , 2017:44).

Tarihte yaşanan fakat asla tarihin tozlu sayfalarına gömülü olmayan ve hatta ders almak amacıyla pek çok akademisyen, öğretmen, öğrenci ve sıradan vatandaşların ziyaret ettiği ve soykırımın kınandığı Polonya'da bulunan Auschwitz Kampı belki de hüzün coğrafyası merkezleri içinde en çok bilinen mekandır. Burada Naziler

yaklaşık olarak 1 milyonu Yahudi olmak üzere 1,1 milyon insanı çalıştırmış ve katletmiştir. 1979 yılında UNESCO bu kampı kültür mirası listesine eklemiş ve Holokos anma alanı olarak kamuya açmıştır Kazalar, patlamalar ve felaketlerin getirdiği ölümler hüznün coğrafyası kapsamında değerlendirilmiştir. 1986 yılında Sovyetler Birliği'ne bağlı Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Pripyat şehri yakınlarındaki Çernobil Nükleer Santralinde meydana gelen patlamanın şiddeti Uluslararası Atom Enerji kurumu tarafından tanımlanan ve INES olarak adlandırılan uluslararası nükleer olay ölçeğine göre en üst seviye olan 7 numarası ile tanımlanmıştır. Bu patlama ile beraber oluşan çok büyük çaplı nükleer serpinti Avrupa ve Karadeniz yoluyla Türkiye'ye kadar gelmiştir. Patlama sonrasında çevre yerleşim yerlerinden yaklaşık olarak 350.400 kişi tahliye edilmiştir. Kaza sonrasında yüksek radyasyona maruz kalan 4000 kişinin %64 vefat etmiş, nükleer radyasyona maruz kalan kişilerde kanser türleri görülmüştür. 2006 yılından itibaren International Journal of Cancer adlı dergide Çernobil'in neden olduğu kanser vakaları ve ölüm sayıları ile ilgili yapılan çok sayıda çalışmada kaza sonucu radyasyona maruz kaldığı için ölen insan sayısı 4000 olarak belirlenmiştir (Cardis, vd, 2006:18).

Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan ve tarihin ilk dönemlerden itibaren yerleşime açık olan Anadolu toprakları çok sayıda yıkım, savaş ve felaket yaşamıştır. Ülkemizin hüznün coğrafyası mekanları olarak adlandıracağımız çok sayıda alan mevcuttur. Bu alanların içinde özellikle Çanakkale Savaş Alanı ve Gelibolu Tarihi Anıt Alanı ön plana çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın önsözü olarak ifade edilen ve en çok şehit verdiğimiz cephe olan Çanakkale kahramanlık duyguları ile hüznün duygularının da harmanlandığı hem ulusal hem de uluslararası bir coğrafya olmuştur. Çanakkale'de Türk tarafı 213.882 şehit verirken İttifak kuvvetlerinde bu rakam 205.000'i İngiliz, 47.000 Fransız olmak üzere toplam 252.000 kişi olmuştur. Almanlar ise 530 kişi şehit vermişlerdir (Yıldırım, 2016: 27). 56 yerli anıtın, 35 yabancı mezar ve anıtın yer aldığı Gelibolu Yarımadası ülkemizde tek başına hüznün coğrafyasının çok önemli destinasyonlarının merkezi olmuştur. Gelibolu Yarımadası Milli Parkı 1973 yılında milli park ilan edilmiştir.

Kars'ın Sarıkamış ilçesi 1914 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nda 90000 askerimizin Allahüekber dağlarında donarak şehit olduğu Türk Milletinin toplumsal belleğinde yer etmiş bir hüznün coğrafyasıdır. Sarıkamış -40 °C soğuğa karşı Türk askerinin inanılmaz mücadelesini gösteren bir mekandır aynı zamanda. Sarıkamış savaş alanı her yıl sivil toplum kuruluşları ve kamuya ait topluluklar tarafından Sarıkamış savaş alanına yürüyüşler düzenlenmektedir.

Ülkelerin kurucu liderleri toplumu oluşturan fertler için son derece önemlidir. Ülkemizin kurucu lideri olan Ulu Önder Atatürk Türkiye'yi tüm kurumları ile çağdaş uygarlığın bir üyesi haline getirmiş tüm dünyada saygı ile anılan bir liderdir. Atamızın yüceliğini taşıyacak, onu temsil edebilecek bir anıt mezar yapmak için çalışmalar 1944 yılında başlamıştır. 9 yıl devam eden Anıtkabir'in tamamlanması

ancak 1953 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinden getirilen doğal taşlarla inşa edilen Anıtkabir, Ankara'da eski adı Rasat Tepe olan alan 750.000 m²'lik bir sahayı kaplamaktadır. Prof. Dr. Emin ONAT ile Doç. Dr. Orhan ARDA'nın projelendirdiği anıt tamamı Anadolu topraklarından gelen taşlarla inşa edilmiştir (Ancı 2019:38). Türk Millet için oldukça önemli bir hüzün merkezi olan Anıtkabir'e her yıl yurt içi ve yurt dışından yüzlerce insan ziyaret etmektedir. 2020 yılında yaşanan pandemi şartlarına rağmen 1.072.779 olan ziyaretçi sayısı, 2021'de 2.146.892 ulaşmıştır.

Ulu Önder Atatürk'ün vefat ettiği yer olan Dolmabahçe Sarayı diğer hüzün merkezlerinden birini oluşturmaktadır. 1937 yılında rahatsızlanarak 50 gün kaldığı Savarona yatından Dolmabahçe Sarayına yine hasta bir şekilde getirilen Atamız yerli ve yabancı doktorların yapmış olduğu tüm tedavilere rağmen 10 Kasım 1938 yılında Dolmabahçe sarayında hayata gözlerini yummuştur. Her 10 Kasım'da Atatürk'ün vefat ettiği odada saat 09:05 Türk Milleti yaşlısından gencine kadar aynı acıyı, üzüntüyü beraber yaşamaktadır. Aradan geçen 84 yıla rağmen yüzlerce insanın ziyaret ettiği Dolmabahçe Sarayı, 1938 yılındaki hüznü tekrar gözler önüne sermektedir.

Hüzün turizm potansiyelinin olduğu mekanlar arasında cezaevleri bulunmaktadır. Ölümün olduğu, acıların çekildiği bu alanları binlerce turist ziyaret etmektedir. Sinop'ta bulunan tarihi Sinop Cezaevi bu alanlardan birini oluşturmaktadır. Türkiye'nin en eski cezaevleri arasında yer almaktadır Sinop Kalesi içinde yer alan cezaevinin bulunduğu alan Selçuklu Sinop Cezaevi, 1214 yılında Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykavus zamanında tersane olarak yaptırılmış. 16 yüzyıldan sonra zindan olarak kullanılmaya başlanmıştır. 28 koğuşu bulunan etrafı yüksek ve kalın duvarlarla çevrilmiş olan hapishanenin bulunduğu konum dolayısıyla kaçmanın imkansızlığından dolayı ABD'de San Fransisco yakınlarındaki bir ada üzerinde bulunan ve pek çok filme konu olan Alcatraz Hapishane'sine benzediğinden ötürü Anadolu'nun Alcatraz'ı olarak anılmaktadır (Yılmaz, 2011:6). Osmanlı-Türk devlet, siyaset ve sanat insanların burada ceza çekmeleri, buraya dair yapılan film, müziklerin olması bir anda cezaevini turizm açısından önemli bir destinasyon haline getirmiştir.

Afet alanları burada ölen çok sayıda insan ve beraberinde getirdiği acı hatıralar ile meydana gelen afet sonrası oluşan mezarlıklar hüzün coğrafyasının kapsamına girmektedir. 17 Ağustos 1999 yılında İzmit Gölcük merkezli meydana gelen ve Richter Ölçeğine göre 7,4 büyüklüğünde gerçekleşen depremde çok sayıda can ve mal kaybı meydana gelmiştir. Resmi raporlara göre 17.118 kişi ölmüş, 50.000 kişi yaralanmıştır (Erener, vd, 2022: 113). Depremin etkisi sadece merkez üssü olan Gölcük'te değil, aynı zamanda Kocaeli, İstanbul, Adapazarı, Bursa gibi şehirlerde de etkili olmuş, on binlerce insan evsiz kalmış, yüzlerce insan kaybolmuş binlerce konut yıkılmış depremi yaşayan ya da yaşamayan tüm ülkenin toplumsal belleğinde bir travma olarak kalmıştır. Aktif fay hatları üzerinde yer alan

Türkiye’de farklı yerlerde meydana gelen küçük çaplı depremler bile 17 Ağustos depreminin travmalarını tekrar gün yüzüne çıkarmaya yeterlidir. Toplumsal bellek çalışmaları ile tanınan İngiliz sosyal antropolog Paul Connerton’a göre toplumun hafızasında yer etmiş olan olaylar anma törenleri ile tekrar gün yüzüne çıkar ve geçmişte yaşanan olumlu ya da olumsuz duyguları tekrar yaşatır. Connerton’a göre anma törenleri sürdürülebilir olmasıdır. Törenler, geçmişte yaşanmış olan olayların bellekte bıraktığı tortuların tekrar gündeme gelmesini sağlar (Connerton, 1999; Erdem, 2019: 145). Kocaeli’nin Gölcük İlçesi Kavaklıdere Mahallesi’nde düzenlenen anma törenleri ile yüzlerce insan kaybettiği yakınları için dualar etmekte ve o günün acısını birlikte yaşamaktadırlar.

Aynen 17 Ağustos Gölcük Depremi’nde olduğu gibi Manisa’nın Soma ilçesinde de farklı bir olay fakat aynı acıyı görüyoruz. 13 Mayıs 2014 tarihinde Soma’da meydana gelen 301 kişinin hayatını kaybettiği ve 96 kişinin yaralandığı kaza Cumhuriyet tarihinin en büyük, son 50 yıl içinde dünyada gerçekleşen ikinci büyük maden kazadır (Aliağaoğlu ve Çiltepe, 2020: 143). Kazadan sonra hayatını kaybedenler bayrakla sarılmış tabutlara konulmuş, temsili mezarlıklar açılmıştır. Toplumun derinden etkileyen bu olayı bellekten silmek mümkün değildir. Her yıl burada düzenlenen anma törenlerine hayatını kaybedenlerin yakınları ile olay yerini görmek isteyen farklı illerden insanlar gelmektedir. Aliağaoğlu ve Çiltepe’nin vurguladığı gibi Soma kömür ile ölümün buluştuğu bir mekân olarak anılmaktadır.

Hüzün coğrafyası içinde yer alan mezarlıklar ziyaret edilen yerlerin başında gelmektedir. İnsanlar kaybettikleri yakınlarının mezarlarını ziyaret ederek bir nevi onunla tekrar buluşma heyecanını yaşamış olurlar. Türbeler ile tarihin önemli kişilerine ait mezarlarda en sık ziyaret edilen yerlerdir. Türkiye’de çok sayıda mezarlık olmasına rağmen Bitlis İlinin Ahlat İlçesinde yer alan mezarlık yaklaşık olarak 12. yüzyıldan itibaren gömülerin yapıldığı Ortaçağın bilinen dünyanın en eski Türk-İslam mezarlığıdır. Türklerin Anadolu’nun sahibi olduğunun belgesi olan ve Anadolu’nun Göktürk Abideleri olarak adlandırılan yaklaşık olarak 210.000 m²’lik bir alanı kaplayan mezarlıkta Selçuklu Döneminden kalma 1500 mezar taşı bulunmuştur. Yerleşim yeri olmayan bölge tahrip edilmediği için günümüze kadar bozulmadan gelmiştir. Mezarlık UNESCO tarafından geçici miras listesine alınmıştır (Avşar ve Güleç, 2019: 3).

Çalışmaya konu olan Denizli Merkezefendi ilçe sınırlarında yer alan İlbadi mezarlığı 12. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılan Denizli tarihine yön veren şahsiyetlerin gömülü olduğu ve Anadolu’da Müslüman- Türk kimliğini barındıran Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerine ait mezarların yer en eski mezarlık olması bakımında oldukça önem arz etmektedir. Çalışmanın amacı Denizli toplum belleğinde önemli yer kaplayan ve Denizli’nin ilk yerleşiminden itibaren var olan bu değerini önemi ortaya koyarak bu konuda farkındalığı artırmaktır. Çalışma ileride yapılacak olan akademik çalışmalar için temel oluşturması hedeflenmiştir.

HÜZÜN COĞRAFYASI KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Hüzün coğrafyası alternatif turizmin bir parçasıdır. Alternatif turizm, insanların farklılaşan beklentilerine cevap verebilmek amacıyla ülkelerin turizm potansiyellerini daha verimli kullanmaları için tasarlanmış kültürel, ekonomik ve sosyal kazanımların bütünü olarak ifade edilebilir. Alternatif turizm kitle turizmine tepki olarak ortaya çıkan bir turizm türü olarak görülmektedir. Hedef kitle olan alt ve orta gelir grubuna dahil çok sayıda kişinin sadece belli bir zamana endekslenmiş döneminde değil yılın tamamına yayılan zamanını içeren bir dilimi olarak tasarlanmıştır. Ülkeler arasında rekabete konu olan alternatif turizm hükümet ve turizm paydaşları tarafından üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur.

Alternatif turizmin artıları olduğu kadar eksileri de olmuştur. Uzun süreç içinde turizme ev sahibi olan ülkelerin ekonomi-doğal ve kültürel dengeler üzerindeki koruma ve kullanma konusuna özen göstermeleri gerekmektedir. 1990 yılların ikinci yarısından itibaren kitle turizminin getirdiği olumsuz etkilerden azaltmak ve değişen turist profiline ihtiyaçlarına uygun cevaplar bulabilmek amacı ile alternatif turizm ortaya çıktı. Turizm sezonunun dönemlikten çıkarılarak tüm yıla yayılması isteği, yerel işletmelerin turizm gelirlerinden daha çok pay almalarının sağlanması, olumsuz sosyo-kültürel koşulların azaltılmak istenmesi alternatif turizmin tüm dünyada yayılmasını sağlamış, ülkeler kendi yerel potansiyellerini ortaya çıkarmak için bir yarışa girmişlerdir (Burns and Holden, 1995: 385; Boz 2019: 979).

Teknolojinin ilerlemesi, ulaşım imkanlarının gelişmesi, eğitim ve yaşam standartlarının artması sebebiyle değişen ve beklentileri daha fazla ve çeşitli olan bir turist profili ortaya çıkmıştır. İnsanların istek ve beklentilerinin sınırsız olması alternatif turizmin de çeşitliliğini artırmıştır. Alternatif turizm içinde kültürel turizmin bir parçası olan hüzün turizmi daha çok psikolojik sebeplerin örgüsü etrafında şekillenen bir turizm alanı olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Alternatif Turizm Türleri

1) KÜLTÜR TURİZMİ	3) SPOR TURİZMİ ÇEŞİTLERİ
a) Kültürel Miras Turizmi	a) Hava Sporları Turizmi
b) Etnik Turizm	b) Deniz Turizmi
c) Hüzün Turizmi	c) Futbol Turizmi
d) Etkinlik Turizmi	d) Golf Turizmi
e) İpek Yolu Turizmi	e) Kış Dağ Turizmi
2) DOĞA TEMELLİ TURİZM ÇEŞİTLERİ	f) Av Turizmi
a) Atlı Turizm	g) Su Sporları Turizmi
b) Kırsal Turizm	4) SAĞLIK TURİZMİ
c) Çiftlik Turizmi	a) Medikal
d) Eko Turizm	b) Termal
e) Agro Turizm	c) Yaşlı Engelli
f) Yayla Turizmi	5) REKREASYON TURİZMİ
g) Mağara Turizmi	6) İNANÇ TURİZMİ
h) Yaban Hayatı Turizmi	7) GASTRONOMİ TURİZMİ
i) Kuş Gözlemliği	8) GENÇLİK TURİZMİ
j) Yön Bulma	9) 3 YAŞ TURİZMİ
k) Olağanüstü Olaylar İzleme Turizmi	10) YENİ ÇAĞ TURİZMİ

Kaynak: Tapkı, 2020

Hüzün coğrafyasına ait ilk geziler Roma glatyatör dövüşleri kapsamında ele alınmıştır. (Seaton, 1996; Olsen and Korstanje, 2020: 19). Seaton, dark turizm olarak ifade ettiğimiz hüzün turizminin kökenlerinin ve dönüşümünün geleneksel Avrupa tarihine kadar gittiğini ve o döneme referans yaptığını ifade eder. Bunu üç sebebe bağlar;

- IV ve XI yüzyıl arasında gelişen Hristiyanlığın sembolü olan Haç aslında ölüme atıf yapmaktadır.
- Antikacılık ile ilgili olarak seküler ve kutsal mirasın etrafında örgülenmiş ve ilk defa XVI yüzyılda ortaya çıkan sanatçı, politikacı ve önemli figürlerin anıtları, mezarları ve heykel alanlarını ziyaret etmek
- XVIII yüzyılın son yarısında İngiltere, Fransa ve Almanya’da ortaya çıkan Romantizm akımının getirdiği edebi, sanatsal ve felsefi fikirlerin etrafında gelişen ölüm ve onunla ilgili seyahatlerin gerçekleşmesi (Seaton, 1996; Stone, 2010: 45).

1981 yılında Aries, The Hour of our Death adlı kitabında antik dönemden günümüze kadar geçen süreçte ölüm ve toplumun ölüme bakışını incelemiştir. Aries’e göre; antik dönemden günümüze ölüme bakış oldukça değişmiş, değişen bu bakış açısı toplumların ruhunu da etkilemiştir. Aries, ölüme bakışı antik dönemden itibaren ele almış daha sonra 16 yüzyıldan günümüze doğru değerlendirmiştir. Antik dönem itaatkâr dönem olarak ifade edilmektedir (Tablo 2). Bu dönemde insanların ölüme karşı boyun eğmesi aynı zamanda Hristiyanlık doktrini ile de

uyumluydu. Aries'e göre Hristiyan batı biyolojik ölümü varoluşsal bir son olarak değil, daha iyi bir dünya için yapılacak yolculuğun başlangıcı olarak görüyordu. Bu düşüncenin toplumdaki yansıması beden ölümü olarak tezahür ederken Pagan ve dini etkilerin toplumda baskın inanç olduğu belirtilmişti (Stone, 2010: 135).

XVI ve XVII yüzyılda benliğin ölümü topluma damgasını vuran bir inanıştı. Bu dönemde kilisenin toplum üzerinde oluşturduğu baskı ölümüne bakışı da değiştirmişti. Bu inanışa göre kişinin hayattayken sergilediği davranışları ölümden sonraki hayatını da etkiliyor, hayat ve ölüm arasındaki bu ilişkiyi kilise belirliyordu. Günahın tövbesine karşı, kilisenin kurtuluş reçeteleri ön plandaydı. Bu dönemde toplumda dini etkilerin baskısı görülmektedir.

Tablo 2. Etkileri ile Birlikte Ölüm Tarihinin Zaman Çizelgesi

Antik	16. Yüzyıl	17. Yüzyıl	18. Yüzyıl	19. Yüzyıl	20. Yüzyıl	Günümüze
Dönem	1500'ler	1600'ler	1700'ler	1800'ler	1900'ler	2000'ler
İtiatkar Ölüm	Benliğin Ölümü		Uzaktan Ölüm	Romantik Ölüm	Görünmez Ölüm	
Bedenin Ölümü	Sonsuz Lanet Olarak Tanınan Ölüm		Rasyonel Olarak Tanımlanan Ölüm	İtibar Olarak Tanımlanan Ölüm	Kurumsal Olarak Tanımlanan Ölüm	
Pagan / Dini Etki	Dini Etki		Dini / Laik Etki	Laik / Dini Etki	Laik Tıbbi Etki	

Kaynak: Aries (1981)'den düzenlenerek

18 yüzyılda meydana gelen bilimsel aydınlanma, rasyonalizm hareketleri ölümden yaşanan dini ritüeller yerini tıp ve biyolojiye bırakmıştır. Böylece uzaktan ölüm olarak tanımlanan bu dönemde ölüm ile yaşam ampirik olarak incelenmeye başlanmıştır. Ölümün toplum üzerindeki etkisinde hem dini hem de laik etkiler görülmeye başlanmıştır.

Modern aile yapısının ön plana çıktığı XIX yüzyılda ölüm sadece bireyin ölümü değil, aynı zamanda ailenin diğer fertlerinin de etkilendiği ve tutulan yas ile merhumun hatırasını yaşatan romantik bir ölüm anlayışına dönüşmüştür. Aynı zamanda edebiyatta, şiirde ve resim sanatında da ölüm ritüellerinin işlenmesi ölümün duygusal tarafını vurgulamıştır. Bu dönemde ölümün toplumdaki etkisi itibar ile eşleştirilmiş, toplum üzerinde önce laik sonra dini etkenlerin etkili olduğu görülmüştür.

Son olarak XX yüzyıldan günümüze ölümüne bakışın oldukça değiştiği görülmüştür. Bu dönemde ölüm görünmez olarak tanımlanmış, tıp kurumlarının etkisi toplumda etkili olmuştur. Ölüm üzerindeki otorite özellikle XVIII yüzyılda kilise iken bu dönemde otorite tıp kurumları ve doktorlar olmuştur. Sağlık kurumlarının artması, ölen insanların bu kurumlarda ölmesi sebebiyle ölüm sertifikalarının düzenlenmesi, ölünün görünmeden gömülmesi, modern insan için ölümün tabu haline gelmesine neden olmuştur. Bu dönemde ölüm aile ve tanıdık çevrenin

etkisinden uzaklaştırılıp, tıbbi ve bir açısı altında daha çok kurumsallaştırılmıştır. Bu dönemdeki toplumundaki etkisini laik ve tıbbi unsurlar olarak özetlemek mümkündür (Tablo 2).

Akademik anlamda hüznün coğrafyasının geçmişi ancak 1996 yılına kadar uzanmaktadır. Yabancı literatürde ilk defa 1996 yılında Foley ve Lennon tarafından ortaya çıkarılan ve dark tourism olarak ifade edilen turizmin bu kolunun ayak sesleri 1989 yılında MacCanell' in idama mahkûm edilmiş iki kişinin idamlarını izlemek amacıyla düzenlenen bir tur ile başlamış, Paris'te düzenlenen morg ziyaretleri de bu alana farklı bir perspektif kazandırmıştır (Stone and Sharpley, 2008: 574). Yurt dışı yayınlarda dark tourism (hüznün turizmi), morbid tourism (ölümle ilgili turizm), thana torism (Ölü/ölüm turizmi), black spot tourism (karanlık bölgeler turizmi), grief tourism (hüznün ve üzüntü turizmi) olarak 1991 ve 2004 yılları arasında tanımlanmıştır (Çelik, 2017: 45, Çakar, 2018: 19).

Dark tourism olarak ifade edilen hüznün turizmi ile ilgili ilintili yayınlar yurt dışında 1996 yılından itibaren hız kazanmıştır (Kastenbaum,1996; Foley and Lennon, 1997; Kubler and Ross, 1997; Davies, 1997; Bennett and Roud, 1997; Dann, Arfmann,1997; Blom, 2000; Leming and Dickinson, 2002; Byock, 2008; DeSpelder and Strickland, 2002; Berridge, 2002; Bruce, 2002; Laderman, 2003;Wilson, 2004; Tarlow, 2005; Ashworth, and Hartmann, 2005; Preece and Price, 2005; Seabrook, Dunkley, 2007; Beloff, 2007; Rolfes, 2005; Stone, 1996; Laqueur, 2015; Colombo, 2020; Breschi, 2018;).

2000 yılında Lennon ve Foley tarafından Dark Tourism adı altında yayınlanan kitap, akademik camianın gözlerini bu alana yöneltmesini sağlamıştır. Ölümler, felaketler ve yaşanan vahşetlerin insanların tarihi dönemlerden itibaren ilgisini çektiğini ve yine bu alanların ziyaretlerinin turizm için yeni bir alan olduğunu belgeleyen bu çalışma bu alanda yazılan önemli bir eser olmuştur (Stone, 2010: 65). Lennon ve Foley tanımı ile hüznün turizmi geçmişte ölümle sonuçlanmış trajik olayların turistlerin deneyimine sunulduğu turistik bir ürüne dönüştürülen mekanları yapılan ziyaret olarak tanımlanmaktadır (Foley and Lenon, 1997).

Ulusal yayınlarda ölüm ve ritüelleri ile ilgili akademik çalışmalar 1969 yılında başlamıştır. Ölüm adetleri, törenleri, ölüm sonrası yapılan yas törenleri ve Anadolu'nun farklı yörelerinde uygulanan ölüm ritüellerine bu çalışmalarda yer verilmiştir (Öztelli, 1953). Bununla birlikte hüznün turizmi ile ilgili yapılan ulusal yayınların daha çok turizm alanında yazılmış olduğu ve yurt dışı yayınlara göre daha geç yayınlandığı görülmektedir (Kaya, 2006; Alaeddinoğlu ve Aliağaoğlu, 2007; Kılıç ve Akyurt, 2010; Kılıç ve Sop, 2011; Kozak ve Bahçe, 2012; Kurnaz, Çeken ve Kılıç, 2013; Varol, 2015; Kozak ve Kama, 2015; Yıldız, Yıldız ve Aytemiz, 2015).

HÜZÜN TURİZMİ AÇISINDAN MEZARLIKLAR

Mezar turizmi, ölümü tasvirleştiririp mezar taşını ya da lahdini sanatsal bir bakış açısı ile heykelleştirmiş olan sıradan ya da ünlü insanların mezarlarını ziyaret etmek, mezar taşlarını incelemek, yılın belli zamanlarında burada ayinler düzenlemek amacıyla yapılan alternatif turizm koluna denir (Tanrısever, 2008). Dünyada özellikle Hristiyan dininin bulunduğu ülkelerde mezarlıklar sürekli olarak ayinlerin düzenlendiği alanlar olarak görülmektedir. Hristiyan inancı gereği heykellerle süslenen mezarlıklarda ikonografi ve idollere sıcak bakılmaktadır. Müslüman mezarlarında ise insan ve hayvan figürlerini Selçuklular Döneminde görsek bile sonraki dönemlerde bu figürler yerini bitki ve geometrik motiflere bırakmıştır. Erkeğe ait olan mezar taşlarında daha çok kavuk, fes gibi süslemeler kullanılırken, kadınlara ait mezar taşlarında bitki ve geometrik motifler tercih edilmiştir (Tanrısever, 2008).

Colombo ve Vlach'a göre eski dönemlerden itibaren insanlar mezarlıklara iki amaç için gitmekteydiler İlk amaç ölen kişi için dua etmek, ikinci olarak ölen kişinin daha önce hayatta olduğunu ve insanın ölümlü olduğunu hatırlamaktı. Bu sebepten dolayı mezarlıklar yaşamla ölüm arasındaki bağı kuvvetlendiren bir köprüyü oluşturmaktaydı (Colombo and Vlach, 2020: 218).

Mezarlık ziyaretleri gerek dini önemleri gerekse geçmişle günümüz arasında bağ kurmaları açısından dünyanın çoğu yerinde turizm destinasyonu olarak yer almışlardır. Bu mezarlıkların bazıları dilden dile aktarılan efsaneleri ile bazıları antik dönemden günümüze kadar uzanan tarihi bir geçmişi ile bazıları ise o ülkeye mal olmuş politika, sanat ve bilim insanı olarak ünlenen kişileri ile ön plana çıkmıştır. Dünyada ve ülkemizde farklı özellikleri ile ön plan çıkmış ve turizm faaliyetleri kapsamında değerlendirilen çok sayıda mezarlık yer almaktadır. Fransa'da bulunan Père-Lachaise Mezarlığı 48 ha alana yayılan, heykelleri ile meşhur olmuş, içinde yatan çok sayıda ünlüsü ile pek çok turistin ziyaret ettiği bir mekân haline gelmiştir. Burada düzenlenen ayinler ve görülmeye değer heykeller insanların dikkatlerini çekmeye yeterlidir. Fransa'da değişik alanlarda ünlü olmuş pek çok tarihi ve günümüze ait insanların mezarları ziyarete açılmıştır. Burada yatan ünler içinde iki Türk 'de yer almaktadır (Yılmaz Güney, Ahmet Kaya). Japonya'da bulunan Koya Dağı üzerinde yer alan Okunoin Mezarlığı aynı zamanda UNESCO tarafından dünya miras listesine de alınmıştır. Buraya gelen ziyaretçiler Shingon Budizmi'nin öncüsü Kobo Daishi ruhuna hediyeler sunmaktadırlar. Bu bölgeye turistik turlar düzenlenmektedir.

Hindistan'da bulunan Ganj Nehri belki de tarihte bilinen en eski mezarlıklardan biri olarak görülmektedir. Hinduizm inancına göre yakılan Hintlilerin külleri yüzyıllardır bu nehre atılmaktadır. Yaklaşık olarak 1 milyon mumyaya ev sahipliği yapan Mısır ise piramit ve mumyaları ile ünlü olmuş bir ülkedir (<https://blog.obilet.com/tarihi-15-mezarlik/>, Erişim Tarihi: 16/4/2022). Dünyanın bilinen en büyük mezarlığı ise bugün Irak Necef olduğu bilinmektedir. Yaklaşık olarak 10

km²'lik alana yayılan bu mezarlık neredeyse şehir ile iç içe girmiştir. Mezarlığı ziyaret edenlerin bisikletle ulaşımını sağladığı mezarlıkta yapılan pek çok araştırma toplumun hafızasını oluşturan bu mezarlığın ziyaretçileri için kolay erişim sağlamaları amacıyla yeni düzenlenmelerle ilgili olmuştur (Nasar, Mumar and Musawi, 2020).

Coğrafi özelliklerinin elverişli olmasından dolayı tarihin her dönemine ait izler bulunduran Anadolu topraklarında çok sayıda mezarlık yer almaktadır. İstanbul'da bulunan Türkiye'nin en büyük mezarlıklarından olan 14 yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanılan Karacaahmet Mezarlığı dünyanın da sayılı mezarlıklarındandır (Karaoğlu, 2007: 60). Çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapan İstanbul'da ayrıca Eyüp Sultan, Aziz Mahmut Hüdaî Dergâhı ve Mezarlığı, Aşiyân Mezarlığı sadece birkaç tanesidir. Bitlis Ahlat'ta bulunan Ahlat Mezarlığı Türk-İslam Dönemine ait dünyanın en büyük tarihi anıt mezarlığı olarak kabul edilmiş, UNESCO tarafından geçici dünya miras listesine alınmıştır (Meriç ve Bozkurt, 2016: 120).

YÖNTEM

Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yazılmıştır. Nite araştırma yöntemi insanların tutum, davranış, deneyimlerini daha detaycı bir şekilde inceleyen sayılarla ölçülebilen özelliklerin yerine konunun daha çok anlamaya yönelik sorularla ortaya çıkarılmasını sağlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Kıral, 2020: 3). Nitel araştırma yöntemi içinde veri toplama araçları olarak doküman analizi ve saha araştırması tekniklerinden yararlanılmıştır.

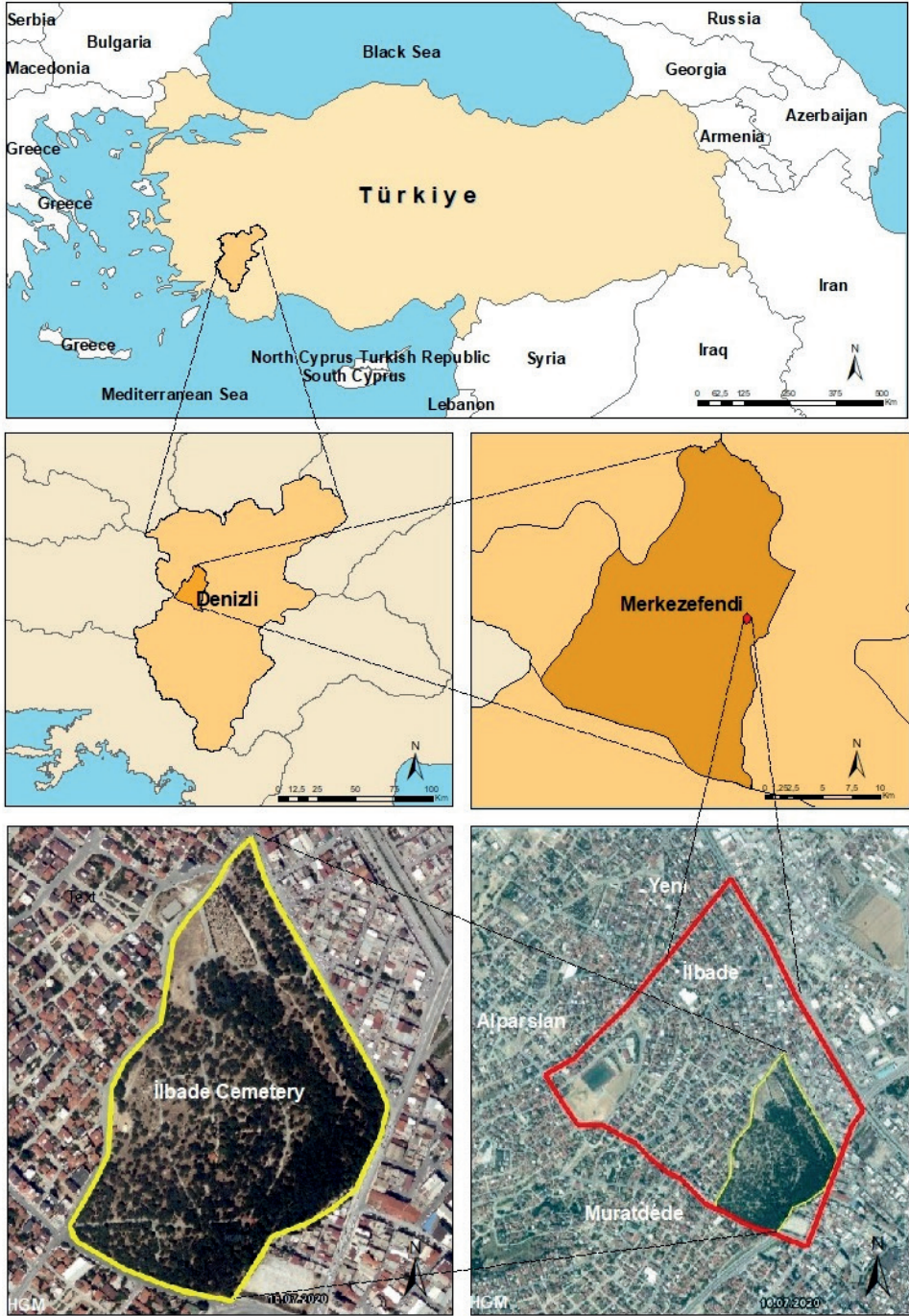
Doküman analizi toplanan tüm belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi ile oluşan bir yöntemdir. Araştırılan konu ile ilgili daha önce yazılmış birincil, ikincil kaynaklara ulaşarak bunları tasnif etme ve anlamlandırma ve değerlendirmeden oluşmaktadır. Oluşturulan dökümanlar sadece yazılı kaynaklardan oluşmayıp aynı zamanda harita, ses kayıtları gibi kategorileri de içermektedir. Çalışma için çok ayrıntılı doküman analizi yapılmıştır. Kaynaklar seçilirken sadece ulusal değil çok sayıda uluslararası kaynaktan yararlanılmıştır. Seçilen kaynaklar çalışmanın içeriğine göre değerlendirilmiştir.

Saha araştırması nitel araştırma yöntemlerinden veri toplama tekniğidir. Bu teknikte araştırmacı araştırılan konu ile ilgili alanı seçip burada ayrıntılı gözlem yapmaktadır. Bu yöntem özellikle coğrafi araştırmaların vazgeçilmez bir tekniğidir. Çalışma için İlbadi mezarlığında saha araştırması yapılmıştır. Bu araştırma yapılırken konu içeriği ile ilgili çok sayıda fotoğraf çekilmiş, çekilen fotoğraflar tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Aynı zamanda çalışma alanı haritalanarak sınırları belirlenmiştir.

İLBADI MEZARLIĞI

Denizli bir Selçuklu şehridir. Bizans'tan aldıkları şehirleri kendilerine has bakış açısı ile yeniden yapılandıran Selçuklular sistemli ve planlı bir şehircilik

anlayışına sahip oluşturmuşlardı. Anadolu'da yaklaşık olarak iki yüz yıl hakimiyet süren Selçuklular şehirleri sadece kültürel ve sosyal anlamda oluşturmamış aynı zamanda fonksiyonel özelliklerine göre sistemli alt yapı inşa etmişlerdi (Kara ve Şanlı, 2019). Bu anlamda ulaşım için çok büyük önem verilmiş, yol güzergahlarında kervansaraylar, hanlar ve köprüler kurularak şehrin erişilebilirliğini artırmışlardır (Özcan, 2005: 57-187, Ersöz Tüğen, 2019: 636). Ortalama bir Selçuklu şehirde kentlerin dış kısmı güvenlik amacıyla surlarla çevrilmiş, dış surların içinde şehri çevreleyen sosyal ve ticari hayatın devam ettiği iç surlar yer almaktadır. İç surların içinde şehrin meydanı, arasta olarak ifade edilen çarşısı, cami ve etrafını çevreleyen mahalleler kentin çekirdek kısmını oluştururlardı. Mezarlıklar genellikle surların dış kısmına inşa edilirdi. Selçuklu kentlerinin fiziksel yapısını oluşturan bölümler Denizli şehirde de can bulmuştur. Selçuklu Döneminde Denizli şimdi de güncel olarak kullanılan Kaleiçi Çarşısı, meydanı, cami ve etrafında yer alan mahallelerinden meydana gelmiştir (Eravşar, 2002).

Şekil 1. İlbadı Mezarlığının Lokasyon Haritası

Günümüzden yaklaşık olarak 30-40 yıl öncesine kadar şehrin en batı kesiminde bulunan mezarlık bugün artık şehrin sınırları içinde kalmıştır. İlbadi Mezarlığı Denizli Merkezefendi ilçesinde İlbade Mahallesinde bulunmaktadır (Harita 1). İlbadi olan mahallenin adı 2009 yılında yapılan yerel seçimlerin ardından İlbade olarak değiştirilmiştir (<https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=10763>, Erişim Tarihi: 16.4.2022). Mezarlığın adı olan İlbadi kelimesi Türkçe birleşik bir kelime olup il ve bâdı kelimelerinin birleşiminden gelmiştir. İl kelimesi eski Türklerde devlet, şehir anlamına gelmektedir. Bâdı kelimesinin ise ilk, başlangıç anlamı bulunmaktadır. İlbâdı kelime anlamı olarak şehrin en başında, ucunda yer alan anlamı vermektedir (TDK; Devellioğlu, 1984: 78).

Mezarlığın en belirleyici kısmı kuzey- güney hattı boyunca uzanmış yaklaşık olarak 1741 m uzunluğundaki duvarlardır. Duvarların bir kısmı Bizans ve Roma Dönemine ait devşirme mermerlerle inşa edilmiştir. Hatta mezarlık içinde bazı mezar taşlarında da o dönemlere ait olan mezar taşları bulunmaktadır. XX. yüzyılın başlarından itibaren bölgede yapılan yol genişletme çalışmaları sonucunda duvarların büyük bir kısmı tahrip olmuştur. Sadece Yediler Türbesi olarak adlandırılan İnançoğlu Beyliğinin kurucusu İnanç Bey ve onun yöneticilerine ait olduğu bilinen türbenin yanından geçen ihata duvarının bir kısmı orijinal olarak kalmıştır (Pektaş, 2019: 15).

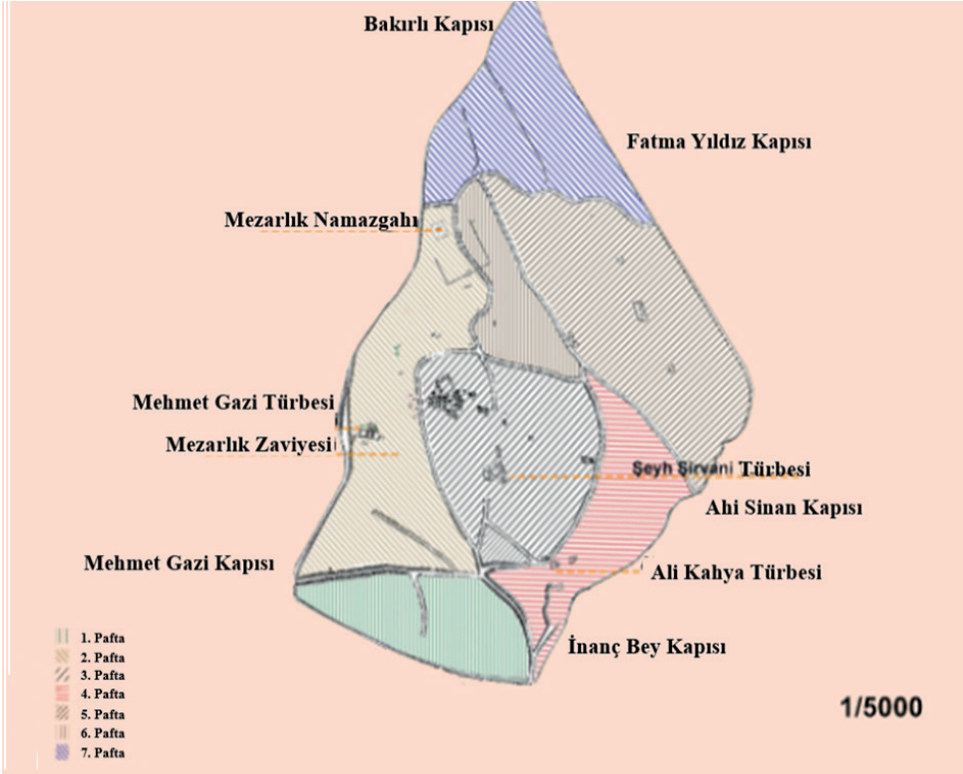
İlbadi Mezarlığında Roma, Bizans Dönemine ait devşirme taşlar bulunduğu gibi, Beylikler Dönemi, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait mezar taşları da yer almaktadır (Foto 1). Bu açıdan değerlendirildiğinde mezarlık Denizli ilinin açık bir tarihi olduğu kadar bir açık hava müzesi görünümündedir.

Şekil 1. (a) Bizans Dönemi (b) Selçuklu Dönemi (d) Osmanlı Dönemi (e) Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşlarından Bir Görünüm

4 ayrı kapıdan mezarlığa giriş yapılmaktadır. Bu kapılar; Ahi Sinan Kapısı, Fatma Yıldız Hanım Kapısı, Bakırlı Kapısı, Mehmet Gazi Kapısıdır (Harita 2). Mezarlığın etrafını çevreleyen duvarların büyük bir kısmı etrafında yapılan yol genişletme çalışmaları sonucunda tahrip olmuştur.

Şekil 2. İlbadı Mezarlığı Yerleşke Planı

Kaynak: <https://ilbadimezarligi.tumblr.com/post/640840172676759552>/Erişim Tarihi:15.5.2022)

2008 yılından itibaren Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kadir Pektaş yönetiminde mezarlıkta kazı ve restorasyon çalışmaları yapılmaya başlanmıştır (Foto 2). Pektaş'ın yaptığı çalışmalarda mezarlıkta bulunan mezar taşının en eski tarihli olanı XIII yüzyıla aittir. Bu yüzyıldan itibaren Denizli ve çevresinin Selçukluların yönetimine geçtiği bilindiğinden mezarlık alanının bu yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı kesinlik kazanmıştır. Selçuklular Döneminde İlbadı Mezarlığı sadece gömülerin yapıldığı bir alan olmayıp aynı zamanda yapılan kazılarda ortaya çıkan medrese, zaviye ve namazgah gibi yapılar bu bölgenin eğitim amaçlı da kullanıldığını göstermektedir. Kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında Roma, Bizans, Beylikler Dönemi, Osmanlı ve Avrupa Devletlerine ait sikkelere de rastlanmıştır (Paktaş, 2019: 299). Bununla birlikte mezarlıkta bulunan mühür, ok uçları, seramik parçaları, toprak kap ve bardaklar mezarlığın hayatın içinde yer aldığını gösteren canlı örneklerdir.

Şekil 2. İlbadi Mezarlığı Ahi Sinan Kapısından Bir Görünüm

İlbadi mezarlığında Denizli kent hafızasını oluşturan çok sayıda kişinin mezarı ve türbesi bulunmaktadır. Denizli tarihine yön vermiş tarihi ve dini liderler şunlardır;

- Fatma Yıldız Hanım
- Mehmet Gazi Türbesi
- Şeyh Mehmed Şirvani Türbesi
- Yediler Türbesi
- Derviş Ali Kâhya Türbesi
- Müftü Ahmed Hulusi Efendi

Yıldız Bey'in kızı olan Fatma Yıldız Hanım III. Haçlı Savaşları sırasında orduya komutanlık etmiş olan kadın komutandır. Mezarı Roma Döneminden kalma devşirme taşlarla yapılmıştır (Paktaş 2019). Haçlılarla giriştiği mücadelede şehit olan Mehmet Gazi Denizli halkının saygı duyduğu uç beyidir. Türbesi mezarlığın uç tarafında bir tepe üzerinde yer almaktadır. Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinden olduğu bilinen Şeyh Mehmed Şirvani, Nakşibendi şeyhlerindedir. Birçok yerde İslamiyetin emir ve yasaklarını anlatan Şirvani çok sayıda öğrenci yetiştirmiş dini bir liderdir. Denizli'de vefat ettiği için türbesi İlbadi Mezarlığında bulunmaktadır. Fakirlerin yardımcısı, şehir kahyası ifadeleri mezar taşındaki kitabede yazan Derviş Ali Kâhya Kayalık Mahallesi civarında dergâhı olduğu bilinen bir şeyhtir.

Ahmet Hulusi Efendi Kurtuluş Savaşı yıllarında halkı Kuvayi Milliye'ye destek vermesi için teşvik etmiş olan din alimidir (Özav ve Ersöz Tügen, 2020: 371).

Şekil. (a) Yıldız Hanım Mezarı

(b) Derviş Ali Kâhya Türbesi

Şekil. (a) Yediler Türbesi Bilgilendirme Levhası

(b) Yediler Türbesi İç Görünümü

Şekil. (a) Mehmet Gazi Türbesi

(b) Mehmet Gazi Türbesi'nin İç Görünümü

İLBADI MEZARLIĞINI ÖN PLANA ÇIKARAN ÖZELLİKLERİ

Çok farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu toprakları sahip olduğu kültürel zenginliği her alanda karşımıza çıkarmaktadır. Bu topraklarda yaşayan farklı medeniyetlerin kendilerine has kültürel özelliklerini, inançlarını, gelenek ve

göreneklerini toplumsal ritüellerini somut olarak görebileceğimiz mekanlardan bir mezarlıklardır. Anadolu topraklarında geçmişi oldukça eskiye dayanan mezarlıklar bulunmaktadır. Mezar taşları ülkenin geçmişle olan bağı kuvvetlendiren tapu senetleridir. Taşlar aynı zamanda yaşanan topraklarda varoluşun tarihini gösteren dikili belgelerdir. Bunlardan, geçmişi 12 yüzyıla kadar uzanan UNESCO tarafından dünya geçici miras listesine alınan Bitlis Ahlat Mezarlığı, 14 yüzyıldan itibaren gömülerin yapıldığı tahmin edilen İstanbul Karacaahmet Mezarlığı, Erciş Mezarlığı sadece öne çıkan birkaçıdır.

Denizli ve çevresi antik dönemlerden itibaren yerleşime açık olan bir bölgedir. Bilinen en eski yerleşim yeri bugünkü Çivril İlçesi sınırları içinde yer alan Beycesultan Höyüğü'dür. Burada yerleşim günümüzden yaklaşık olarak 3500 yıl öncesine kadar dayanmaktadır (Ersöz Tüğen, 2019: 370). Türklerin Denizli'ye ilk gelişleri 1070 yılında Afşin Bey tarafından yapılan keşif gezisi ile olmuştur. 1206 yılında Gıyasettin Keyhüsrev zamanına kadar Türkler ve Bizanslılar arasında el değiştiren şehir bu tarihten sonra kesinlikle Türk Yurdu haline gelmiştir (Pektaş, 2019: 12). Selçuklu yerleşim düzenine göre kurulan İlbadi Mezarlığı şehrin en batı ucuna inşa edilmişti. Burada yapılan ilk gömülerin XIII yüzyıla ait olduğu bilinmektedir. Mezarlıkta bulunan en eski mezar taşının XIII yüzyıla ait olması bu savı doğrulamaktadır.

Mezarlıkta bulunan Bizans, Beylikler, Anadolu Selçukluları, Osmanlı, Cumhuriyet dönemine ait olan mezarlar, İlbadi mezarlığının kesintisiz olarak bu dönemler boyunca aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Yine bu farklı dönemlere ait olan mezar taşlarındaki işlemler dönemlerin kültürel, toplumsal, ekonomik özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Mezarlıkta kullanılan bazı mezar taşlarının Laodikya ve Hierapolis antik şehirlerinden buraya taşınarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Devşirme taşları olarak kullanılan bu taşların bazılarının üzerinde yer alan haç işaretlerinin silinmeden Müslüman mezarlarında kullanılması da dikkat çekicidir. İlbadi Mezarlığında Romalılara özgü mimari teknikle inşa edilmiş tonozlu bir mezar bulunmuştur. Tonozlu mezarların Anadolu'da Roma Döneminde inşa edilen en yaygın mezar tipi olduğu bilinmektedir (Şahan, 2017: 14). Anadolu'da bulunan mezarlıklarda tonozlu yapıların varlığı azdır. 2008 yılından itibaren başlayan kazı ve restorasyon çalışmaları sonucunda mezarlıkta bulunan medrese, namazgah ve zaviye kalıntıları bulunmuştur. Anadolu Selçukluları bir kenti fethettiklerinde öncelikle orada cami, medrese ve zaviye inşa edip çevrede bulunan din alimlerini ve Türk nüfusunu buraya çekerlerdi. Zaviyeler dervişlerin toplandığı, eğitim gördüğü alanlar olduğu gibi aynı zamanda yolculara ücretsiz yiyecek ve kalacak yer sağlayan binaları oluşturlardı (Aladağ, 2018: 6).

Şekil. Mezarlıkta Bulunan Zaviye Kalıntısından Bir Görünüm

İlbadı Mezarlığında bulunan bu tip yapılar bölgenin eğitim amaçlı olarak kullanıldığının göstergesidir. Döneminin güncel hayatın içinde yer alan İlbadı Mezarlığı sadece ölülerin değil aynı zamanda yaşayan insanların bir arada olduğu bir mekân olmuştur. İbn-i Batuta seyahatnamesinde belirttiği; Denizli’de yaşayan ahilerin özellikle Ramazan aylarında kurbanlarını mezarlıkta keserek fakirlere dağıttığını anlatması bu olaya güzel bir örnek oluşturmaktadır (Şeker, 1993: 22).

İlbadı Mezarlığı Denizli’nin tarih sahnesinde yer alan önemli şahsiyetlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu kişiler arasında Yıldız Bey’in kızı olan ve kadın bir komutan olarak tarihe geçen Fatma Yıldız Hanım, Uç Beyi olarak Denizli’de şehit olan Mehmet Gazi, Kurtuluş Savaşı sırasında Kuvayı Milliye saflarında yer alan ve Denizli halkını düşmana karşı birlik olma çağrısı yapan Denizli müftüsü Ahmet Hulusi Efendi gibi tarihi şahsiyetlerin yanı sıra Şeyh Şirvani, Derviş Ali Kahya gibi tarikat liderlerin de bulunması önemlidir. Aynı zamanda Denizli’de bulunan İnançoğlu Beyliğinin kurucusu İnanç Bey ve onun beylerine ait olduğu bilinmektedir. Türbe, Denizli halkı arasında sürekli ziyaret edilen ve saygı duyulan bir mekandır.

SONUÇ

Hüzün turizmi; turizm disiplini içinde geçmişi ancak 1996 yılına uzanan oldukça yeni bir kavramdır. Bu disiplin içinde yer alan mezarlık turizmi hayatın oldukça hızlı aktığı ve yoğun iş temposunun esir aldığı insanların geçmişle olan bağlarını kuvvetlendiren bir ritüel olma özelliği göstermektedir. Bu sebepten ötürü

son yıllarda oldukça popüler olmuştur. Uluslararası literatürde dark tourism olarak ifade edilen ve daha çok Avrupa kaynaklı yayınların çokça yer aldığı bu turizm türüne yönelik çalışmalara ülkemizde daha az rastlanmaktadır. Tarihe yön veren insanların gömülü olduğu mezarlıklar, savaş alanları, doğal felaketlerin yaşandığı alanlar, tarihi cezaevlerinin bulunduğu mekanlar, dini açıdan önemli olan alanlar hüzün coğrafyası alanına girmektedir. Mezarlık alanları mekân kavramının farklı bir anlam bulduğu alanları oluşturmaktadırlar. Mekân kavramı coğrafya disiplininin temelini oluşturmaktadır. İnsanın hayattayken kendi bedeni ile inşa ettiği mekân, öldükten sonra yine farklı bir mekânın temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla insan hem hayattayken hem de öldükten sonra bir mekânın parçasıdır. Toplumların farklı kültürel yapıları, buldukları coğrafya, dini özellikleri gibi kavramların canlı olarak görüldüğü alan mezarlıklardır.

Tarihi İlbadi Mezarlığı XIII yüzyıldan itibaren gömülerin yapıldığı aktif olarak kullanılan bir mezarlık alanıdır. Burada yapılan kazılarda İlbadi'nin mezarlıktan çok daha öte bir alan olduğu tespit edilmiştir. Gerek Bizans, Beylikler, Anadolu Selçukluları, Osmanlı, Cumhuriyet Dönemine ait mezarların bulunması gerekse yapılan kazılarda ortaya çıkan medrese, zaviye gibi alanlarda eğitim verilmiş olması bu alanı diğer mezarlıklardan daha özel yapmaktadır. İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesinde buradan bahsedilmesi İlbadi'nin günlük hayatın içinde bir alan olduğunun da göstergesidir. Mezarlıkta bulunan mezar taşları üzerinde yer alan yazılar, işlemler dönemin özelliklerini yansıtan birer belge konumundadır.

Denizli'nin kent hafızası içinde oldukça önemli bir yer kaplayan İlbadi Mezarlığının tanıtılması ve gelecek nesillere aktarımı oldukça önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aladağ, İ. (2018) Anadolu Selçukluları ve Beylikler Devrinde Dini Yapıların Toplum Hayatına Etkileri. Akademik Matbuat, 2 (2), 1-18.
- Alaeddinoğlu, F. ve Aliğaoglu, A. (2007). Savaş Alanları Turizmine Tipik Bir Örnek: Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı. *Anatolia. Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 215-225.
- Aliğaoglu, A. ve Çiltepe, F. (2020). Kömür ve Ölümün Buluştuğu Yer: Hüzün Turizmi Açısından Soma Maden Faciası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (Aralık Özel Sayı), 131-150.
- Alili, M. (2017) Avrupa'daki ve Türkiye'deki Hüzün Turizmi Destinasyonlarının Karşılaştırması Üzerine Teorik Bir Çalışma. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-51.
- Angı, S. (2019). Türk Doğal Taşlarıyla Bezenmiş Yüce Mekân "Anıtkabir", *Anıtkabir Dergisi*, 19(73), 26-39.
- Arfmann, L. (2000) Whose Cemetery? Mortality, 5 (2): 125–126
- Aries, P. (198). *The Hour of our Death*. Translated by H.Weaver, Oxford: Oxford University Press,
- Ashworth, G., and Hartmann, R. (2005). *Horror and Human Tragedy Revisited: The Management of Sites of Atrocities for Tourism*. New York: Cognizant Communications Corporation,
- Avşar, A. O., ve Güleç, A. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Mezar Taşları Analiz Çalışmaları ve Konservasyon Önerileri. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 1 (22) .3-16
- Beloff, H. (2007). *Immortality Work: Photographs As Memento Mori* In M.Mitchell (ed) *Remember Me*, London: Routledge,..
- Bennett, G. and Roud, S. (1997). *Death in Folklore: A Selective Listing from the Journal of the Folklore Society*. Mortality,
- Berridge, K., Vigor M: (2000). *The End of the Death Taboo*. London: Profile Books Ltd.,
- Blom, T. (2000). *Morbid Tourism-a Postmodern Market Niche with an Example from Althorp*, *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 54(1), 29-36
- Breschi, M., Ruiu G. and Francini M. (2018). *Ashes to Ashes...Could the Recent Evolution of the Cremation Practice in Italy be Interpreted as an Indication of Secularisation?* Review of Religious Research,.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell Publishing,
- Burns, P. and Holden, A. (1995). "A Tourism: A New Perspective". *Prentice Hall London Tourtwm Management*, Vol. 17, No. 5, 387-390.
- Boz, M. (2019). *Turizmin Gelişmesinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi: Antalya Örneği*. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*. (4): 977-994.
- Byock, I. (2002). *The Meaning and Value of Death*. *Journal of Palliative Medicine*" 5, 279-288.
- Cardis E, Howe G, Ron E, Bebesko VG, Bogdanova T, Bouville A, Carr Z, Chumak V, Davis S, Demidchik Y, Drozdovitch V, Gentner N, et al. (2006). *Estimates Of The Cancer Burden İn Europe From Radioactive Fallout From The Chernobyl Accident*", *Cancer Journal* 119, 1224–1235.
- Colombo, Asher, and Vlach, Elenora." *Why Do We Go to the Cemetery?" Religion, Civicness, and the Cult of the Dead in TwentyFirst Century Italy*. *Review of Religious Research* vol, 63: 2020, pp. 217–243
- Connerton P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar? Alâaddin Şenel (çev)*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,
- Çakar, K. (2018). *Experiences of Visitors to Gallipoli, a Nostalgia-Themed Dark Tourism Destination: An Insight from Tripadvisor*. *International Journal of Tourism Cities*. 4(1), 98-109
- Çelik, A (2017). *Turizmi Üzerine Bir Derleme*. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 41-55
- Dann, G.M.S. (1998). *The Dark Side of Tourism*". *Etudes et Rapports Centre International de Recherches et d'Etudes Touristiques, Aix-en-Provence, serie L, Vol 14, 1-31*.
- Davies, D. (1997). *Death, Ritual and Belief*. London: Cassell
- Denizli Büyükşehir Belediyesi. (<https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=10763> Erişim Tarihi:16.4.2022), 2022,
- DeSpelder, L. and Strickland, A. (2002). *The Last Dance: Encountering Death and Dying*. 6th edition, New York: McGraw-Hill.
- Devellioğlu, F. (1984). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi. Ankara,

- Dunkley, R.A., Morgan, Nigel. and Westwood, S. (2007). A Shot İn The Dark? Developing A New Conceptual Framework For Thanatourism” *Asian Journal of Tourism and Hospitality*, 1 (1), 54-63.
- Eraşar, O. (2002). *Ortaçağ Anadolu Kentleri, Türkler*, C. 7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Erener, A vd. (2022). İzmit Körfezi ve Çevresinde Bina Yoğunluk ve Sıvılaşma Yayılımının Mekânsal Analizi”. *Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler Uygulama ve Araştırma Merkezi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi* 8(1), 111-121
- Erdem, P (2019). 17 Ağustos Marmara Depremi’ni Anma Töreni Haberlerinde Cisimleşen Belleği Okumak. *Selçuk İletişim*, 12 (1): 142-163.
- Ersöz Tüğen, A. (2020). Merkezefendi ve Pamukkale İlçesinin Coğrafyası, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Ersöz Tüğen, A. (2019). İpekyolu’nda Bir Durak: Akhan Kervansarayı”, *Kent Akademisi*, 12 (39), Issue 3, 634-643.
- Foley, M. J. and Lennon, J. (1997). Dark Tourism – An Ethical Dilemma. In M. Foley, J.Lennon and G.A.Maxwell (eds) *Hospitality, Tourism and Leisure Management: Issues in Strategy and Culture*. Scarborough: Cassell., 153-164.
- Gordlevski V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara
- Harrison, R.P. (2003). *The Dominion of the Dead*. Chicago: Chicago University Press.
- Şanlı, C. and Kara, H. (2019). Determination of thermal tourism potential in Karahayıt, Denizli: A study on local tourists. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 40, 266-282.
- Karaoğlu, D. (2007). Kent Mezarlıklarının Yeşil Doku İçindeki Önemi ve Ziyaretçi Memnuniyetinin Belirlenmesi Karacaahmet Mezarlığı Örneği. *İstanbul Teknik Üniversitesi*,
- Kastenbaum, R. (1996). Research Note: A World Without Death? First And Second Thoughts. *Mortality*, 1(1), 111-121
- Kaya, O. (2006). Ölüm Turizmi: Gelibolu Tarihi Milli Parkı’nı Ziyaret Eden Turistlerin Ziyaret Motivasyonlarını Anlamaya Yönelik Bir Araştırma ve Sonuçları, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*.
- Kılıç, B. ve Akyurt, H. (2011). Destinasyon İmajı Oluşturmada Hüzün Turizmi: Afyonkarahisar ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 209-232
- Kılıç, B. ve Sop, S. A. (2011). Hüzün Turizmi, Katarsis ve Alternatif Katarsistik Bir Destinasyon Örneği Olarak San Jose Madeni, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 8(3), 6-22.
- Kıral, B (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15, 171-188.
- Kozak, A. M. ve Kama, S. (2015). Dark (hüzün) Turizmi Olarak Çanakkale, 8. Lisansüstü Öğrenci Araştırmaları Kongresi, 3-6.
- Kozak, Akoğlan. M. ve Bahçe, S. A. (2012). *Özel İlgi Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Kubler-R, E. (1997). *Death: The Final Stage of Growth*. New York: Simon & Schuster,
- Kurnaz, Akyurt vd. (2013). Hüzün Turizmi Katılımcılarının Seyahat Motivasyonlarının Belirlenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 5(2), 57-73
- Laderman, G. (2003). *Rest in Peace: A Cultural History Of Death And The Funeral Home İn Twentieth Century America*. Oxford: Oxford University Press,
- Laqueur, T. (2015). *The Work of the Dead: A Cultural History of Mortal Remains*. Princeton and Oxford: Princeton University Press,
- Leming, M. and Dickinson, G. (2002). *Understanding Death, Dying and Bereavement*. 5 th Edition. New York: Harcourt College,
- Memorial And Museum Auschwitz-Birkenau. (<http://www.auschwitz.org/historia/kl-auschwitz-birkenau/>, Erişim Tarihi, 5.5.2022
- Meriç, S. ve Bozkurt, Ö. (2016). İslam Dünyasının En Büyük Tarihi-Anıt Mezarlığının (Selçuklu Mezarlığı) Kültür ve İnanç Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(1), 117-134
- Mortis, V. (2001). The Fear of Life (Vigor Mortis: The End of the Death Taboo – Review). *New Statesman*, Oct 1, 1-2.

- Musawi, M, Mumar, M, and Zuhair N. (2020). The Role Of Religious Monuments In Restructuring The Movement Systems In The Wadi Al-Salam Cemetery 4th International Conference on Engineering Sciences (ICES 2020), 1-16
- Obilet Blog. (<https://blog.obilet.com/tarihi-15-mezarlik/>, Erişim Tarihi: 17/4.2022)
- Olsen, D.H and Maximilliano, Korstanje E (2020). Dark Tourism and Pilgrimage CABI CABI Nosworthy Way 745 Atlantic Avenue Wallingford 8th Floor Oxfordshire OX10 8DE Boston, MA 02111 UK.
- Özav, L., Ersöz Tüğen, A. (2020). “Sürdürülebilir Turizm Açısından Merkezefendi ve Pamukkale İlçelerinin Doğal, Tarihi ve Kültürel Çekiciliklerinin Değerlendirilmesi”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (2), 647-664.
- Özcan, K. (2005). Anadolu’da Selçuklu Sistemi Yerleşim Modelleri ve Kent Sistemleri. Selçuk Üniversitesi,
- Özcan, K. (2015=). Selçuklu Çağında Anadolu Kentleşme Koridoru”. Bilig Dergisi, Bahar 2015 Sayı 73,185-206
- Öztelli, C (1953), “Zile’de Doğum Âdetleri”, TFA, C. 2, İstanbul.
- Preece, T. and Price, G. (2005). Motivations of participants in dark tourism: a case study of port Arthur, Tasmania, Australia. In C. Ryan, S. Page and M. Aicken (eds.) “Taking Tourism to the Limit: Issues, Concepts and Managerial Perspectives”, Oxford: Elsevier, 191-198
- Seabrook, J. (2007) “The Living Dead of Capitalism.” Race & Class, 49, 19-32.
- Seale, C. (1998). Constructing Death: the Sociology of Dying and Bereavement. Cambridge: Cambridge University Press
- Seaton, A.V. (1996) Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism. International Journal of Heritage Studies 2(4), 234-244
- Sharpley, R. and Stone, P. (2009). The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism, Aspect of Tourism Series”, Bristol: Channel View Publications,
- Stone, P. and Sharpley, R (2008). Consuming “Dark Tourism: A Thanatological Perspective Annals of Tourism Research, Vol. 35, No. 2, 574-595.
- Stone, P. (2010). Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis Doctor of Philosophy at the University of Central Lancashire..
- Şahan, M. (2017). Roma Mezar Mimarisi ve Tipleri, Gazi Üniversitesi,
- Şanlı, Cennet. and Kara, Hasan. (2019), “Determination Of Thermal Tourism Potential İn Karahayıt, Denizli: A Study On Local Tourist.” International Journal of Geography and Geography Education (IGGE), 40, 266-282.
- Şeker, M. (1993). İbn-i Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal- Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları,
- Tanrısever B, C. (2008). Dünya Mezarlık Turizmi. Ankara Üniversitesi,
- Tarlow, Peter.E. (2005). Dark Tourism: The Appealing ‘Dark’ Side Of Tourism And More. In M.Novelli (ed) Niche Tourism – Contemporary Issues, Trends and cases. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 47-58.
- Tunalı, İ. (1987). Poetika, Remzi Kitabevi Dizgi, Evrim Matbaacılık Ltd, İstanbul,
- Varol, F. (2015). Hüzün Turizminin Türkiye’de Var Olan Potansiyeli Üzerine Kuramsal Bir Araştırma, I. Eurasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends, and Indicators. 28-30 Mayıs, Konya, 3, 147-160
- Wilson, J.Z. (2004). Dark Tourism And The Celebrity Prisoner: Front And Back Regions İn Representations Of An Australian Historical Prison”. Journal of Australian Studies, 82.
- Yeşildağ, B. (2010). Savaş Alanları ve Turizmi. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2 (2), 65-72.
- Yıldırım, İ. (2016). Çanakkale Muharebelerinde Zayıf ve Zehirli, Boğucu Gaz Kullanılması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26 (1), 261-275.
- Yıldız, Z., Yıldız, S. ve Aytemiz, L. (2015). Kara turizm, terör turizmi ve Türkiye potansiyeli”, Journal of the Human & Social Science Researches, 4(2), 390-407.
- Yılmaz, C. (2011). “Tarihi Sinop Kalesi Cezaevi”. Doğu Coğrafya Dergisi, 14 (22), 1-15.

INTERNET TEKNOLOJİLERİNİN GELİŞİMİ VE TURİZM TÜKETİCİLERİNİN DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Davut Uysal¹

Giriş

Sosyal medya, bireylerin fikirlerini ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşımlarını kolaylaştıran teknolojik bir araçtır. Bu teknoloji sayesinde kullanıcılar tanıdıkları yâda tanımadıkları kişiler ile fiziksel mesafe engeline takılmaksızın hızlı iletişim kurabilmektedirler. Sosyal medya sayesinde kullanıcılar çevrimiçi araçlar kullanarak birçok multimedya içeriği paylaşma imkânına sahip olmakta ve bu araçların kullanımı için özel bir eğitim almaya veya uzmanlaşmaya gerek duymamaktadır. Sosyal Medya turizm alanında bilgi edinimi ve karar verme süreçlerinde (Fotis, 2012), turizm ürünlerinin tanıtımında (Bradbury, 2011) ve sosyal medya yoluyla müşteriler ile en iyi iletişim kurmaya odaklanılmasında (Zeng, 2013) daha fazla önem kazanmaktadır.

Turizm talebi kriz dönemlerinde bile direnç gösteren bir talep olup tüketicilerin hayat standartlarını artırıcı bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Bronner & de Hoog, 2016). Bronner & de Hoog (2016) tatilin artık insanlar bir lüksten ziyade gereklilik haline geldiğini ve birçok tüketicinin tatile bütçe ayırmak için diğer birçok giderlerinden fedakârlıkta bulunmaya hazır olduklarını savunmuştur. 2008-2013 döneminde yaşanan küresel finansal krizin tüketicilerin harcanabilir kişisel gelirlerini olumsuz etkilemesinden kaynaklı yapılan tahminlere rağmen (Papatheodorou vd., 2010; Ritchie vd., 2010; Smeral, 2010) seyahat endüstrisi bu krizin üstesinden gelmeyi başarmıştır (Bronner & de Hoog, 2016; UNWTO, 2014).

Turizm ürünleri tecrübeye dayalı ürünlerdir ve satın alım öncesi tüketici tarafından denenmesi mümkün değildir. Bundan dolayı doğası gereği bazı riskleri barındırmakta ve satın alım kararı öncesi tüketiciler için ilgili ürüne yönelik

¹ Dr Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, E-posta: davut.uysal@ike.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8241-4407

yoğun bir bilgi edinim sürecinin işletilmesini gerekli kılmaktadır (Holloway, 2004; Huang vd., 2010). Özellikle kriz dönemlerinde, yani tüketicilerin olası tatil planlarına yönelik kısıntıya gitme eğilimi içinde oldukları dönemlerde, satın alma kararı öncesi turizm ürününe yönelik bilgi edinim ihtiyacı daha yoğun yaşanmakta (Bronner & de Hoog, 2013) bundan dolayı tüketiciler olası riskleri azaltmak için farklı kaynaklardan satın almaya niyetlendikleri turizm ürününe yönelik bilgi edinim çabası içine girmektedirler (Gursoy & McCleary, 2004; Chung & Buhalis, 2008).

İnternet teknolojisinin interaktif doğası ve kullanıcıya yönelik uyarlanabilirliği ve sunduğu geniş bilgi kaynakları, aramalarda kullanıcı merkezli kriterler konulabilmesini olanaklı kılarak her tür kullanıcının ihtiyaç ve tercihinin karşılanmasını mümkün kılmıştır (Newhagen & Rafaeli, 1996). Bu durumun doğal bir sonucu olarak Web ortamı, potansiyel turistlerin olası tüketimlerine yönelik bilgi arayışında araç olarak kullandıkları en etkili platform haline gelmiştir (Werthner & Klein, 1999). Bilgi edinmeye yönelik birçok kaynağın mevcut olmasına rağmen, belirli bir ürünü deneyerek tecrübe etmiş ve o ürüne yönelik bilgi sağlamaya istekli tüketicilerin sağlayacağı bilgi, seyahat kararlarının alınmasında en etkili ve en çok tercih edilen kaynaklar olmuştur (Crotts, 1999). Web üzerinde bu kadar çok erişime açık bilgi kaynağının mevcut olması kullanıcıların kendi ihtiyaçlarını en iyi karşılayan bilgiyi ayırt etmeleri noktasında zorlar hale gelmiştir (Pan & Fesenmaier, 2006; Mintel, 2014).

İnternet ve internet tabanlı iletişim araçları tüketiciler arasında ağızdan ağıza reklam benzeri bir platforma dönüşmüş ve tüketicileri güçlendirmiştir (Pan vd., 2007). Böylece, içerik paylaşımını ve başkalarıyla iletişimi olanaklı kılan sosyal medya birçok sebepten dolayı turizmde önemli bir rol üstlenir hale gelmiştir. Bu sebepler arasında en popülerleri potansiyel turistlerin turizm ürünlerinin tecrübeye dayalı doğasından dolayı karar verme süreçlerinde ilgili ürünü tüketmiş diğer tüketicilerin tecrübelerine güvenmeleridir (Litvin vd., 2008; Yoo vd., 2007). Böylece ilgili ürüne yönelik tüketim öncesi olası belirsizlikler en aza indirilmektedir. Bir başka sebep ise sosyal medya hikayelendirmeyi olanaklı kılmakta ve kullanıcılar arasında 24 saate yayılan bir seyahat tecrübesi paylaşım kültürü oluşturmaktadır (Gretzel vd., 2006). Sosyal medya sunduğu olanaklar ile her geçen gün seyahat planlarına yönelik daha fazla bilgi kaynağı haline gelmektedir (Xiang & Gretzel, 2010).

Sosyal medya alanında meydana gelen bu gelişmelere paralel olarak, tüketici davranışlarında da bazı değişiklikler yaşanmış ve tüketiciler kısa dönemde davranışsal değişimler sergileyerek lüks seyahatlere yönelik harcamalar da bile internette en uygun fiyatı araştırır bir yapıya dönüşmüştür (Gretzel vd., 2006). İnternette birlikte yeni internet temelli teknolojik araçların kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Tablet ve akıllı telefon gibi). Bu tarz cihazların kullanıcılar arasında artan kullanımına ek olarak, sahip oldukları teknolojik gelişmişlik ve sunduğu

olanaklar, kullanıcılara sunulan etkileşim zenginliği ve sosyal medya yardımıyla içerik paylaşımı artmıştır. Bu tarz teknolojiler ve kullanımı yaygınlaşan sosyal medya tüketicilerin seyahat tüketim tercihlerini kökten değiştirmiştir (Xiang vd., 2015).

İlgili alanda yapılan bir çok çalışma sosyal medya kullanımının seyahat süreçlerindeki etkilerine odaklanmıştır (Xiang & Gretzel, 2010; Kang, & Schuett, 2013; Leung vd. 2013; Chung, & Koo, 2015; Fotis, 2015; Dwityas & Briandana, 2017; Dillette, Benjamin, & Carpenter, 2019; Berreda vd., 2020; Oliveira, Araujo, & Tam, 2020). Sosyal medya seyahat esnasında ve seyahat süreçleri sonrası kullanıcılara yönelik bazı kolaylaştırıcı imkânlar sunmaktadır (Bloomberg, 2011; Expedia, 2013). Bu çalışmanın amacı sosyal medyanın turizm ürünlerinin tüketimine yönelik tüketici davranışları üzerindeki etkisinin literatür ışığında değerlendirmektir. Bu amaçla bu kitap bölümünde aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

1. Sosyal medya nedir?
2. Turizm ürünlerinin pazarlanmasına yönelik kullanılan sosyal medya türleri nelerdir?
3. Turizm bağlamında tüketici davranışı nedir?

Bu sorulara literatür ışığında bir cevabın bulunabilmesi için, bu kitap bölümünde öncelikli olarak World Wide Web'ten Web 2.0'a sosyal medya kavramının gelişim sürecine bir göz atılacak, sonrasında sosyal medyayı diğer medya türlerinden ayıran temel özelliklere değinilecek, turizm ürünlerinin tanıtımında yaygın kullanılan temel sosyal medya organlarının tüketici davranışları üzerine olan etkilerine odaklanılacaktır.

Tüketici Davranışı Kavramı

Tüketici davranışı kavramının doğru anlaşılması, satın alma karar süreçlerinin doğru anlaşılabilmesi ve endüstri için çok önemlidir. Böylece pazarlamacılar tüketicilerin tüketim davranışlarının arkasında yatan sebepleri daha iyi anlayabilecek ve bunun sonucunda tüketici davranışlarının tüketim ve satın alma süreçlerinde nasıl etkilenebileceğine yönelik bir anlayışa varılacaktır. Böylece elde mevcut pazarlama kaynaklarının daha etkili ve verimli kullanılması mümkün olacaktır. Tüketici davranışı kavramı pazarlamanın bir alt disiplindir (MacInnis & Folkes, 2009) ve bu disiplin sayesinde karmaşık insan davranışlarından bilimsel bilgi üretimi mümkün olmaktadır. Tüketici davranışlarının anlaşılmasına yönelik ilk çabalar 1930 ve 1940'lı yıllara dayanmaktadır. Bu dönemde tüketiciler gelirlerini nasıl harcayacakları, elde edecekleri kazancı nasıl maksimize edecekleri ve maliyeti nasıl minimize edecekleri yönünde hesaplamalar yapan mantıklı karar vericiler olarak değerlendirilmiştir (Ekström, 2003). Buna rağmen bu dönemde tüketici davranışlarının mantıksal bir çerçevede gerçekleşmediğini, yaş, zekâ, enerji, eğitim ve duygular gibi ekonomik olmayan faktörlerin tüketici davranışları

üzerinde etkili olduğunu ileri sürerek tüketici psikolojisine vurgu yapan araştırmacılar olmuştur (Pitkin, 1932: 8; Aktaran Waguespack & Hyman, 1993). 1949 yılında James Duesenberry “Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour-Gelir, Tasarruf ve Tüketici Davranış Teorisi” isimli kitabını yayınlamış ve ilk defa tüketici davranışı kavramından bahsetmiştir. Bu kitap genel olarak gelir ile tasarruf arasındaki ekonomik ilişkiye odaklanmış ve kısmen tasarrufa yönelik etkili psikolojik faktörlerden bahsetmiştir (Waguespack & Hyman, 1993). 1950’li yıllarda araştırmacılar ekonomi dışı faktörlerin tüketici davranışı üzerine olan etkilerini araştırmaya başlamışlardır (Ekström, 2003). Tüketiciler rasyonel olmayan ve dürtüye dayalı karar veren, dışsal etkilere açık bireyler olarak görülmeye başlanmış ve bu bakış açısı o güne kadar yaygın kabul gören “ekonomik insan” yaklaşımıyla ters bir anlayış olmuştur.

1960 yılında Ted Levitt “Marketing Myopia- Pazarlama miyopluğu” isimli eserini yayınlamış ve yeni pazarlama ve iş yaklaşımı olarak müşteri odaklılığı tanıttı (Mittelstaedt, 1990; Holbrook, 1995). 1960’lar özellikle bilişsel psikolojiden çok etkilendi ve konuya daha ziyade uyaran, organizma ve tepki modeli üzerinden tüketici bir problem çözücü, bilgi işleyici ve sosyal sınıf, sosyal karakter, kişilik, algılanan risk ve bilişsel uyumsuzluk gibi yapılar olarak değerlendirilerek konuya yaklaşıldı (Ekström, 2003). Bu çağ ilk pazarlama tüketici davranışları uzmanlarının ortaya çıkmaya başladığı dönemdir (Arndt, 1986). 1960’lı yılların ikinci yarısında, tüketici davranışı araştırmacıları daha bütünleyici ve kapsamlı teori ve kavramsal modellere yöneldiler (Waguespack & Hyman, 1993). 1970’li yıllar ise tüketicinin kısa ve uzun dönem hafızada bilgiyi nasıl araştırdığı, ulaştığı, yorumladığı, depoladığı ve kullandığına yönelik soruların ağırlıkta olduğu (Arndt, 1986: 2) tüketici davranışlarının bilgi işleme aşaması dönemine giriş yapıldı (Ekström, 2003).

1980’li yıllarda ise dünya daha küresel bir yapıya dönüştü ve pazarlamacılar komünizmden kapitalizme geçişte özellikle üçüncü dünya ülkelerine girilirken çok kültürlülük konusuyla yüzleşmek durumunda kaldılar (Belk, 1995). Bu dönemde tüketiciler izole bilgi işleyicilerden ziyade sosyal yönden bağımlı çok kültürlü ve etkileşime açık insanlar olarak görüldüler (Belk, 1995: 5). 1990’lı ve 2000’li yılların başında, tüketici davranışları büyük oranda yorumlayıcı bir yaklaşım kazanmış, bireysellikten kolektif karar verme aşamasına evrilmiştir. Bunun başlıca iki sebebi, satın alma gücünde yaşanan düşüş ve Kuzey Amerika’da yaşayan ileri yaş vatandaşların değişen kültürleri bireysel tüketimden kolektif tüketime kaymayı beraberinde getirmiş olmasıdır.

Seyahat Süreçlerinde Sosyal Medya

Cox vd. (2009) sosyal medyanın seyahat süreçlerinde oynadığı rol ve içeriği kullanıcı tarafından sağlanan çevrimiçi bilginin güvenilirliğini ve önemini seyahat süreçleri bağlamında geleneksel bilgi kaynakları ile karşılaştırmalı analizine

tabi tutmuştur. Bulgulara göre sosyal medya siteleri genelde destinasyona karar verme öncesi eldeki seçenekleri daraltmak amaçlı ve sonrasında ise belirli bir destinasyona karar verirken kullanıldıkları bulunmuştur. Seyahat sürecinde ve seyahat sonrasında kullanımının çok sınırlı olduğu belirlenmiştir. Bir başka bulgu ise web siteleri ve seyahat acentelerinin web siteleri gibi geleneksel bilgi kaynaklarının TripAdvisor, blog ve sosyal medya sitelerinden daha güvenilir olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Fotis vd. (2011; 2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda eski Sovyet ülkelerinde yaşayan seyahatçiler arasında sosyal medyanın genelde seyahat sonrasında arkadaş veya diğer seyahatçiler ile tecrübe ve fotoğraf paylaşımı amaçlı kullanıldığı belirlenmiştir. Sonrasında gelen en yaygın sosyal medya kullanım alanı ise seyahatçilerin seyahatleri sürecinde arkadaşları ile iletişimde kalmak için sosyal medyayı kullandıklarıdır. Sosyal medyanın seyahat öncesi süreçte potansiyel bir destinasyona yönelik bilgi edinim amaçlı kullanımının sınırlı olduğu yönündedir. Sosyal medyanın etkisi ile tatil planlarında değişiklik yapılması eğilimi ve konaklama yeri tercihi arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Yapılan diğer çalışmalarda sosyal medyanın turizm sistemi üzerinde çok anlamlı etkiye sahip olduğu (Xiang & Gretzel, 2010), seyahat planlarını ve kararları etkilediği belirlenmiştir (Yoo & Gretzel, 2011: 200; Xiang vd., 2015: 246; Yoo & Gretzel, 2016: 199).

World Wide Web'den Web 2.0'a Gelişim Süreci

İnternet bir alt yapı olarak kurumların ve bireylerin iletişim kurmalarında ve bilgiye erişimlerinde büyük değişimlere sebep olmuştur. İnternet medya iletişim teorisyenlerinin önerdiği gibi toplumun daha aktif ve katılımcı olmasını sağladığı ve toplum için daha fazla demokrasiye yönelik bir araç haline dönüştüğü ifade edilmiştir (Burnett & Marshall, 2003: 8). Bireylerin ve kurumların etkileşim yollarında büyük değişikliğe sebep olan ve aynı zamanda internet teknolojisi Web 2.0 olarak bilinen ikinci nesil web hizmetleri olmuş ve daha kullanıcı dostu bir teknoloji olarak kullanıcı tarafından içeriğin oluşturulmasını mümkün kılmıştır. Web 2.0 internet teknolojisi bir ortam olarak “birden çoklu kanala” yaklaşımında “çok’tan çok’a” türü bir ortam yaklaşımına yönelmiş, aynı zamanda “birden bir’e” etkileşimi mümkün kılarak tüm dünya üzerindeki kullanıcılarca yaygın kabul görmüştür. Bu tarz süreçler sismik değişim olarak ortaya çıkmış ve birçok disiplinde paradigmatik değişimlere sebep olmuştur (Hirst & Harrison, 2014).

Sosyal Medyayı ve sosyal medyanın tüketiciler üzerindeki olası etkilerinin doğru anlaşılabilmesi için, Web teknolojisi tarihinin iyi anlaşılması gerekmektedir çünkü Web 2.0 ve sosyal medya aynı şeyler olmasa da bir biriyle yakından ilişkilidirler. 1990 yılında CERN’de, Avrupa Nükleer Araştırma Kurumu evrensel olarak birbirine bağlı bir bilgi sisteminin geliştirilmesine yönelik fon sağlanması teklifini kabul etti. Buradaki amaç yürütülmekte olan farklı projeler arasında bilginin paylaşılması ve yönetilmesine yönelik mevcut problemlerin üstesinden gelme ve farklı bilgisayarlarda depolanmış bilgilerin yönetilmesiydi. Burada CERN aslında

dünyanın küçük bir modeli rolünü üstlenmişti. 1990 yılında günümüzde bildiğimiz internetin doğumunda kritik öneme sahip bazı gelişmeler yaşandı: bilgisayarların internet üzerinden bir birleriyle iletişim kurmalarını mümkün kılan bir dil olan Hypertext Transfer Protocol (HTTP), evrensel kaynak saptama şeması, ilk web tarayıcısı olan WorldWideWeb ve web sayfalarını formatlamak amaçlı Hypertext Markup Language (HTML) ortaya çıktı. Böylece insanların mevcut bilgilerini birleştirerek beraber çalışmalarını mümkün kılan World Wide Web (WWW) ortaya çıkmış oldu. O günden sonra 1998 yılında ilk Google Index ortaya çıktı ve her geçen yıl sayfa sayısı katlanarak büyüdü. WWW ve İnternet aynı kavramlar gibi kullanılmasına rağmen aslında WWW İnternet altyapısı üzerinden çalışan bir hizmettir (W3C, 2010). Berners-Lee (2007) web'in başarılı olmasını sağlayan 3 faktörden bahseder; 1. Evrensel bağlantıyı sağlayan yapı; sınırsız bağlantıyı bünyesinde barındırma kapasite ve her hangi merkezi bir odak tarafından izin veya koordinasyon gereğinin olmaması, 2. Açıklık; açık standartlarının olması ve telif hakkı içermeyen teknolojik yapısı ve 3. Katmanlara ayrılması: yeniliklerin bağımsız network, routing ve bilgi uygulamaları

Sosyal Medyanın Tanımı

Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla, tüketici davranışıyla ilişkilendirilen tüketicinin güçlendirilmesi, ağızdan ağıza reklamın yayılması ve geleneksel kitlesel pazarlama uygulamalarına yönelik artan güvensizlik arasında yakın ilişki kurulmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2010). Web 2.0'ın bir platform olduğu daha önce ifade edilmişti. Bundan dolayı öncelikle sosyal medyanın net bir şekilde tanımlanması konunun doğru anlaşılması için önemlidir.

Constantinides (2008, 2009) ve Constantinides & Fountain (2008) sosyal medya ve Web 2.0'ı aynı anlama gelen iki terim olarak kullanmış ve her iki teriminde rahatlıkla birbirinin yerine kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Cox vd. (2008) Web 2.0 web siteleri kavramını ve içeriği kullanıcı tarafından üretilen web siteleri kavramlarını blog, wiki, podcast ve sosyal ağlar terimlerini Web 2.0 kullanıcı tarafından içerik üretilen sitelerin önemli tipleri olarak tanımlamak için kullanmıştır (Cox et al., 2008: 3). Kaplan & Haenlein (2010) ise iki kavramın birbirinden farklı olduğunu, Web 2.0 ı sosyal medyanın üzerinde kurulduğu ve işlediği bir tür teknolojik alt yapı olarak tanımlamaktadır. Richter & Koch (2007) "Sosyal Software" kavramını sosyal medyayı kapsayan geniş bir kavram olarak tanımlamaktadır. Fuchs vd. (2010) konuya tekno sosyal bir perspektiften yaklaşarak social software kavramının sosyal medya kavramından daha geniş bir kavram olduğunu ve grup iletişimini olanaklı kıldığını ifade etmiştir. Sosyal medya platformlarına yönelik kullanılan diğer kavramlar ise Sosyal Web siteleri (Kim vd., 2010: 21), Sosyal İletişim Platformları ve Sosyal İletişim Hizmetleri (Jansen et al., 2009), Sosyal Network Siteleri (De Valck vd., 2009), Sosyal Ağlar (Cox vd., 2008: 2), kullanıcı tarafından oluşturulmuş içerik (Dhar & Chang, 2009: 300) ve

kullanıcı tarafından oluşturulmuş içerik siteleridir (Burgess vd., 2009; Dotan & Zaphiris, 2010).

Her hangi bir içeriğin kullanıcı tarafından üretilmiş içerik olarak düşünülebilmesi için üç temel koşula sahip olmalıdır; halka açık içerik olması, yaratıcı bir çaba ürünü olması ve profesyonel rutin ve uygulamalar kapsamında yaratılmamış olmasıdır (Vickery & Wunsch-Vincent, 2007). Bu noktada epostalar, anlık mesajlar, her hangi blog sayfasında mevcut bir içeriğin kopyala yapıştır ile bir başka sayfaya aktarılması ve bir çevrimiçi medya kaynağından alınan içeriğin başka bir sosyal medya ortamında her hangi bir yaratıcı çaba olmaksızın paylaşılması ve ticari amaçla üretilen içerikler kullanıcı tarafından üretilmiş içerik olarak düşünülmemektedir (Kaplan & Haenlein, 2010). Burtch & Hong (2010) halka açıklık noktasında Kaplan & Haenlein (2010: 1) tarafından ileri sürülen tanıma ortalama bir internet kullanıcısının ürettiği bir bilginin üçüncü bir taraf tarafından görülmesinin yeterli olduğunu ifade ederek karşı bir duruş ortaya koymaktadır. Bu noktada ortalama bir internet kullanıcısı kavramı ileri sürüldüğü için sosyal medya uzmanlarının paylaşımlarının kullanıcı tarafından üretilmiş içerik olarak düşünülemeyeceğini savunmaktadır.

Sosyal medya için kullanılan bir başka kavram ise tüketici tarafından üretilen medya (Blackshaw & Nazzaro, 2004; Gretzel vd., 2008; Yoo vd., 2009; Yoo & Gretzel, 2011) ve yeni sosyal medyadır (Fischer & Reuber, 2011). Yukarıda şu ana kadar sosyal medya için kullanılan birçok isim arasından en sık kullanılan ve kullanımı her geçen gün artan kavram ise sosyal medyadır (Thevenot, 2007; Mangold & Faulds, 2009; Kaplan & Haenlein, 2010, 2011; Cha vd., 2010; Xiang & Gretzel, 2010; Hanna vd., 2011). Buraya kadar sosyal medyanın tanımlanması için kullanılan kavramların çeşitliliğinden de anlaşılacağı üzere, sosyal medya için üzerinde net olarak anlaşılmış bir tanımın olmaması son derece doğaldır. Ama bu tanımlara ve Kaplan & Haenlein (2010) tarafından sosyal medyaya yönelik ileri sürülen tanıma dayanarak, sosyal medyayı kullanıcı tarafından üretilen içeriğin geliştirilmesi ve karşılıklı değişimi gibi bir fonksiyonu yerine getiren web temelli uygulamalar olarak tanımlamak mümkündür. Kaplan & Haenlein (2010) ayrıca sosyal medyayı altı türe ayırmaktadır; bloglar, sosyal ağ siteleri (Facebook gibi), işbirlikçi topluluklar (Wikipedia gibi), İçerik toplulukları (YouTube gibi), sanal sosyal dünyalar (İkinci hayat gibi) ve sanal oyun dünyaları (World of Warcraft gibi).

Çalışma kapsamında, taranan literatüre dayalı olarak, seyahat süreçlerinde etkili sekiz tür sosyal medya platformundan bahsedilmektedir; sosyal ağ siteleri, bloglar, mikrobloglar (Twitter gibi), wikiler, içerik geliştirici topluluk siteleri, tüketici yorum siteleri (TripAdvisor gibi), internet forum sayfaları ve konum temelli sosyal medya (Foursquare gibi). Çalışmanın bundan sonraki aşamasında bahsi geçen bu sekiz sosyal medya türü daha derinlemesine incelenerek, sosyal

medya olgusu turizm bağlamında tartışılacak, özellikle sosyal medyanın turizm ürünlerinin tüketimine yönelik etkisi literatür ışığında tartışılacaktır.

Seyahat Süreçlerinde Etkili Sosyal Medya Türleri

Bloglar

Blog terimi “weblog” teriminin karışımı bir terimdir (Blood, 2000). Peter Merholz 1999 yılında bu terimi ikiye “we” ve “blog” olarak ayırmış ve sonrasında “blog” olarak kullanılmaya başlanmıştır (Wikipedia, 2011). Daha sonrasında “blogger” yani bloglara ev sahipliği yapan anlamına gelen web temelli bir yazılım platformu geliştirilmiştir. Bu yazılım bir düğmeye basma hareketiyle kişilerin yayına geçmesi esasına dayanmaktadır (Pyra Labs, 2011). Bloglar bir tür kişisel web sitesidir ve bu siteler sıklıkla ve düzenli olarak entry, metin, görsel, işitsel, video ve diğer web sitelerine verilen linkler yönünden güncellenir. Blog üzerinde girilen entri kronolojik bir sıra ile gösterilir (Nardi vd., 2004; Akehurst, 2009). İnteraktif yönünden bloglar asenkron ve iletişim yönünden ise çoktan çok’a bir ortam sunmaktadır (Litvin vd., 2008). Blogların çoğu tüketiciden tüketiciye iletişim sunar fakat işletmeden tüketiciye, hükümetlerden tüketiciye, işletmeden işletmeye ve hükümetten işletmeye iletişim gerçekleştiren bloglarda vardır (Schmallegger & Carson, 2008; Akehurst, 2009). Bloglar kişisel, kurumsal, konu veya endüstri specific, yayın odaklı bloglar ve profesyonel bloglar olmak üzere 5 tip blogtan bahsedilebilir (Smudde, 2005).

İnternet alanında yaşanan gelişmelerle birlikte, turizm tüketicileri sadece arkadaş ve tanıdıkların, aile yakınlarının ve birlikte çalıştıkları kişilerin fikirlerini almakla kalmaz aynı zamanda hiç tanımadıkları fiziki olarak uzaklardaki kişilerin her hangi bir ürüne veya destinasyona yönelik fikirlerine erişme şansına sahiptirler. Günümüz koşullarında daha fazla kişi belirli bir satın alma kararı öncesi çevrimiçi yorumlara bakmaktadır (Guernsey, 2000). Başkalarının belirli bir ürüne yönelik görüş ve tecrübeleri, tüketicilerin karar alma süreçlerine yönelik ihtiyaç duydukları zamandan tasarruf sağlamalarında ve daha iyi kararlar almalarında yardımcı olmaktadır (Hennig-Thurau and Walsh, 2003). Daha önemlisi internet teknolojisi ağızdan ağıza iletişimin doğasını ve kapsamını genişletmiş ve tüketici davranışları üzerinde etkisini artırmıştır (Bickart & Schindler, 2002). Böylece bloglar bir yönüyle geleneksel ağızdan ağıza reklamın yeni bir şekli olan ortaya çıkmıştır (Bickart & Schindler, 2002).

Bloglar turizm bağlamında belirli bir destinasyona yönelik tüketici tecrübesine odaklanır (Pan et al., 2007: 42). Daha bütüncül bir yaklaşımla bloglar turizm tüketiminin bir tür ifadesidir (Bosangit vd., 2009: 6). Bloglar bir tür dijital ve çevrimiçi ağızdan ağıza reklam araçlarıdır (Dellarocas, 2003). Lin & Huang (2006) gerçekleştirdiği bir çalışmada bir kişisel blogta paylaşılan tatil resimlerini gören blog ziyaretçilerini analiz etmiş ve bırakılan yorumları sınıflandırmıştır. Yapılan analiz sonucunda blog yorumlarının katılımcıların dikkatini ve ilgisini çektiği, tüketim

arzusu oluşturduğu ve tüketime yönelik eyleme geçmeyi tetiklediği belirlenmiştir. Mack vd., (2008) kişisel ve kurumsal seyahat bloglarının geleneksel ağızdan ağıza reklamdan istatistiki olarak daha az anlamlı olduğunu belirlemiştir. Burada gerekçe olarak blogları ziyaret edenler ile bloglara mesaj bırakanlar arasındaki ilişkinin doğası gerekçe olarak gösterilmiş, bir yabancından ağızdan ağıza reklama maruz kalmanın kuvvetli sosyal bağına sahip olunan bir kişiden ağızdan ağıza reklama maruz kalmaktan daha az güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yoo vd. (2009) kullanıcı tarafından içerik girilen sekiz web sitesi arasında güveni etkileyen faktörleri ve bu güvenin seyahat planları nasıl etkilediği incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre kullanıcı tarafından girilen içerikler resmi turizm büro web sitelerinde paylaşıldığında daha güvenilir algılanmakta, sonrasında seyahat acentesi ve yorum sayfaları (TripAdvisor gibi), seyahat firmalarının web siteleri ve sonuncu olarak seyahat blogları, kişisel web siteleri, sosyal ağ siteleri ve paylaşım sitelerinin (YouTube gibi) geldiği saptanmıştır. Del Chiappa (2011) bir araştırma gerçekleştirmiş ve seyahat bloglarının güvenilirlik, firma imajı üzerindeki ve turistlerin tercihleri üzerindeki etki yönünden ikinci sırada geldiği belirlemiştir. Del Chiappa (2011) firmanın web sitesinde yer alan forumlar, turizmle ilgili bloglar, fotoğraf paylaşımı, video paylaşımı, rezervasyon, yorum ve puanlama fonksiyonuna sahip çevrimiçi seyahat acenteleri turizmle ilgili sosyal ağlar, turizmle ilgili olmayan sosyal ağlar ve mikrobloglar gibi sekiz tür Seyahat 2.0 uygulamalarını güvenilirlik ve turistlerin davranışları üzerindeki etkileri yönünden değerlendirmiştir. Tek anlamlı etkinin turistlerin tercihleri üzerinde olduğu görülmüştür.

Wang (2011) bir araştırma gerçekleştirmiş ve blog ziyaretçilerinin destinasyon imajına yönelik algılarının seyahat niyetlerinin kuvvetli bir tahmincisi olabileceği belirlenmiştir. Yapılan başka araştırmalarda ise yeterli bilgi sahibi olunmayan yeni destinasyonlara yapılan tatil seyahatlerine yönelik seyahat bloglarının akraba ve arkadaşlara göre daha iyi tavsiyeler sunduğu belirlenmiştir (Tan & Chen, 2012; Lee & Gretzel, 2014).

Microbloglar

Mikrobloglar kısa cümle, bir resim veya video linki gibi içeriğin küçük bir kısmının kullanıcılar arasında değişimine izin veren internet temelli uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2011: 106). Mikrobloglara yönelik verilebilecek en iyi örnek Twitter ve bunun Çin versiyonu Weibo'dur. Mikroblogların temel mantığı kullanıcıların belirli karakter sayısına kadar olan mesajlarını veya ilgili linklerini kendi oluşturdukları web sayfalarında paylaşabilmeleridir. Bu tarz mesajlar arama motorlarınınca tarandıkları için diğer kullanıcılar içinde ulaşılabilirler. Belirli bir kişinin takipçisi olarak diğer kullanıcılar onların twitlerinin takip edebilmektedirler. Takipçiler paylaşılan bir twiti beğenebilir, görmezden gelebilir veya başkalarının da görmesi için paylaşabilirler. Tüm mikrobloglar için ortak olan

nokta paylaşılabilir mesaj için bir karakter sınırının olması, mesajların anlık olarak iletilmesi ve kullanıcıların paylaşımları almak için bir başka kullanıcıya abone olabilmesi veya takibe alabilmesidir (Jansen et al., 2009). Mikroblogların diğer sosyal medya uygulamalarından farkı takip edilen ile takipçi arasında iki yönlü bir etkileşimi zorunlu kılmamasıdır. Yani A kişisi B kişisini takip ederken B kişisi A kişisini takip etmiyor olabilir. Ayrıca paylaşımlar halka açıktır ve izin almaksızın takip edilebilir (Yardi & Boyd, 2010; Kwak vd., 2010). Ayrıca standart bloglara göre mikrobloglar daha hızlı iletişim olanağı sunmakta ve daha sıklıkla güncellenmektedir (Java vd., 2007).

Mikroblogların turizm bağlamında kullanımına odaklanıldığında, mikroblog olarak Twitter'ın belirli bir destinasyon hakkında hem bireylerden hem de yerel kurumlardan bilgi edinmek amaçlı kullanıldığını, belirli bir bölgeye ziyaret düşünen bireylerin bir grupta bir araya gelerek ziyaret planlanan bölgeye yönelik bilgi paylaşımı amaçlı kullanıldığı, özellikle ilk defa ziyaret edecekler ve tek başına seyahat edenler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Belirli bir destinasyonda turizm ürünü sağlayanlar ile turistler arasında iletişim amaçlı ve promosyon sunan geçmiş veya gelecekteki seyahatlere yönelik bir hatırlatma mekanizması olarak kullanılmaktadır (Hay, 2010). Seyahate yönelik karar alma süreçlerinde mikroblog kullanıcıları üç sebepten mikrobloglarda okudukları bilgiyi kullanma eğilimindedirler; kaynağın güvenilirliği, kaynağın konuya yönelik uzmanlığı ve bilgi zenginliği ve katılımın derecesi (Sotiriadis & van Zyl, 2013).

Sosyal Ağ Siteleri

Sosyal ağ siteleri en yaygın sosyal medya platformlarıdır ve popüleritesi dünya genelinde artmaya devam etmektedir (Richter & Koch, 2008). Facebook, LinkedIn ve Google+ en yaygın olanlarıdır. Sosyal ağ siteleri kullanıcıların kendi kişisel profillerini yaratarak, arkadaşlarını veya meslektaşlarını kendi profillerine erişim için davet edebildiği ve bir birleriyle eposta ve anlık mesajlaşma yapabildikleri uygulamalar olarak tanımlanmaktadır (Kaplan & Haenlein, 2010: 6). Buradaki tanımda arkadaşlar ve meslektaşlar ile bir sınırlamaya gidilmesi ve sadece profile erişimle, eposta veya anlık mesajlaşma sınırlanması ve diğer içeriklerin görmezden gelinmesi dikkat çekicidir. Sosyal medyanın turizm bağlamında üstlendiği rol yönünden değerlendirilirse kişiler tatil dönüşü sosyal medya hesaplarında fotoğraflar paylaşmaktadır (Expedia, 2013). Stankov vd. (2010) Facebook'un Ulusal Turizm Örgütleri (UTÖ) için önemine vurgu yapmıştır. Lo vd. (2011) bir çalışma gerçekleştirmiş ve sosyal medya sitelerinin seyahat edenler için çevrimiçi resim paylaşımında en popüler sosyal medya aracı olduklarını ifade etmiştir. White (2010) seyahate yönelik Facebook'ta paylaşılan resimlere yönelik içerik analizi ve göstergebilimsel analiz gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgulara göre paylaşılan fotoğrafların arkadaşlarda merak uyandırdığı belirlenmiştir. Resimler içinde insan bulunduran ve bulundurmeyen resimler olarak iki türde ele alınmış ve insan bulunduran resimlerin bulundurmeyen resimlere göre yorum alma ihtimalinin

daha olası olduğu belirlenmiştir. Buna dayanarak bir kişinin sosyal medyada paylaştığı bir tatil resminin bir başka kişinin tatil planının parçası olabileceği çıkarımında bulunulmuştur (White, 2010: 128). Bulencea & Egger (2013) bir çalışma gerçekleştirmiş ve çalışmada katılımcıların seyahatlerine yönelik bilgi araştırmasını sadece Facebook üzerinden yapmalarına müsaade edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre Facebook'un sadece cazibe merkezleri hakkında bilgi sunduğu ama konaklama ve ulaşım konusunda sunduğu bilginin yetersiz olduğu ortaya konulmuştur. Enter & Michopoulou (2013) gerçekleştirdikleri bir çalışmada tatil için seyahat edenlerin Facebook'u seyahat öncesi bir bilgi kaynağı olarak kullanmadıklarını ortaya koymuştur. Bulgulara göre Facebook seyahat süresince ve seyahat sonrasında kullanılmaktadır. Yani seyahat tecrübelerinin paylaşılması ve arkadaş ve aile ile tatilde temasta kalma motivasyonu ağır basmaktadır.

İçerik Toplulukları

İçerik toplulukları video fotoğraf, belge ve sunum, müzik ve web linkleri gibi medya içerikleri paylaşmalarını olanaklı kılan web temelli uygulamalardır. En akla gelen örnekler, video paylaşımı için YouTube, Vimeo ve Dailymotion, fotoğraf paylaşımı için Flickr, Picasa, Panoramio, SmugMug ve Fotolog, belge ve sunum paylaşımı için Scrib, slideshare.net ve docstoc, müzik paylaşımı için lastfm, ilike ve ping. Bunlar arasında en çok ziyaretçi çeken YouTube'dur. Jin vd. (2010) bir içerik topluluğuna bir görsel veya video yükleyip izlemenin aslında bir çeşit oy vererek tercih belirtme eylemi olduğunu ileri sürmüştür. Bu sayede kişilerin izleme ve yükleme tercihlerine bakılarak politik, ekonomik ve pazarlama eğilimlerine yönelik tahminlerde bulunmanın mümkün olduğunu savunmaktadır.

Tussyadiah & Fesenmaier (2009) içerik topluluklarında paylaşılan videoların turist tecrübesine etkileme potansiyeline sahip olduğunu, potansiyel seyahatçiler arasında ilginin yoğunlaşmasına yönelik önemli bir araç olduğunu, zihinsel hoşnutluk ve turistik tecrübeye erişim ve paylaşımı mümkün kıldığını ileri sürmüştür. Özellikle YouTube kanallarında paylaşılan videoların tatilciler için bir çeşit bilgi kaynağı olarak düşünüldüğünü, belirli aktivitelere yönelik araştırmayı mümkün kıldığını ve belirli bir destinasyona yönelik yardım ve tavsiye arayışında bir aracı rolü üstlendiği ifade edilmiştir (Reino & Hay, 2011).

Flickr üzerinden paylaşılan seyahat fotoğrafları bir başka araştırmada ele alınmış ve bu fotoğrafların turistlerin seyahat davranışlarının tahmin edilmesinde bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacağı incelenmiştir. Clements vd. (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada Flickr'de paylaşılan bir coğrafya etiketli fotoğrafın aynı kişinin veya benzer seyahat tercihleri olan diğer kişilerin ziyaret edilmemiş bir başka destinasyona yönelik davranışlarının tahmin edilmesinde kullanılabileceği sonucuna ulaşmıştır. Liu vd. (2013) Flickr'de paylaşılan yemek fotoğraflarının Flickr üyelerinin seyahat planlama süreçlerine olan etkisini incelemiş ve aktif Flickr üyelerinin yeni bir yemek tecrübesi için seyahat destinasyonu seçmesinin

daha olası ve yemek fotoğraflarının destinasyon seçimlerinde büyük etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Ye vd. (2011) kullanıcı tarafından üretilen içeriğin işletmelerin performanslarına olan etkisini incelemek için Çin merkezli çeşitli seyahat acentelerinden topladığı veriyi kullanarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Elde edilen bulgulara göre turistlerin satın alma kararlarının çevrimiçi yorumlardan çok büyük oranda etkilendikleri belirlenmiştir. Schemmann (2011) turizm sektöründe Alman turistler üzerinde bir çalışma gerçekleştirmiş ve kendileriyle görüşme gerçekleştirilen 2000 ziyaretçinin %62'sinin diğer tüketicilerin bıraktıkları çevrim içi yorum ve değerlendirmelerin tatile dönük kararları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tüketici Yorum Web Siteleri

Tüketici yorum web siteleri belirli bir ürüne yönelik puan veya yorumların yüklenmesini olanaklı kılan sosyal medya uygulamalarıdır. Tüketici yorum siteleri yorum veya resim yüklemeyi tutun, ürün veya hizmet puanlama, yapılmak istenenler listesi, fiyat kıyaslama, gelişmiş arama, çoklu değişkenli puanlama, fiyat değişim tablosu, satın alma tavsiyeleri, fiyat uyarısı, kişiselleştirilmiş alışveriş gibi geniş kullanım özellikleri sunmaktadır. Tüketici yorum web siteleri tüketici yorumlarının toplandığı ve yayımlandığı tek başına bağımsız siteler olabileceği gibi (TripAdvisor gibi) tüketicilerin karar almasını kolaylaştırmak amaçlı belirli ürün ve hizmet satışının yapıldığı web siteleri içinde gömülü olarak işleyebilir (Amazon, eBay gibi). Amerika'da seyahat planlayanların %67'sinin seyahat öncesi bilgi arama süreçlerinde diğer seyahat edenlerin yorum ve tecrübelerini okudukları belirlenmiştir (Google, 2014). Bir otel hizmetinden yararlanan Amerikalıların %15'ini seyahatleri sonrası kaldıkları otele yönelik bir yorum paylaşma eğilimindedir (Expedia, 2013). Tüketicilerin bu tarz platformlarda bıraktıkları yorumların seyahat planlama süreçlerinde sıklıkla dikkate alındığı, karar alma süreçlerinde tüketicilerin özgüvenini artırdığı, tüketime yönelik olası riski düşürdüğü ve seyahatin planlanmasına yardımcı olduğu ifade edilmektedir (Gretzel & Yoo, 2008). Vermeulen & Seegers (2009) otellere yönelik hem olumlu hem olumsuz tüketici yorumlarının tüketime yönelik tüketici bilincini artırdığını, özellikle az bilinen oteller için geçerli olduğunu savunmaktadır. Uzmanların yorumlarının uzman olmayanların yorumlarına göre tüketici tutumlarında değiştirmede daha fazla etkiye sahip olmadığı, sadece otel seçiminde aracı bir rol üstlendiği bulunmuştur. Bulgulara göre olumlu yorumlar daha fazla güven ve rezervasyon isteği yaratmaktadır (Sparks & Browning, 2011).

Wikiler

Wiki kullanıcıları yeni bir sayfa yaratabilir ve kişiselleştirebilir. Wikiler hızlıdır ve kullanıcılar aynı zamanda hem okuyup hem içeriği edit edebilirler. Her bir sayfa farklı kullanıcının katkısıyla gelişir ve daha öncekilerin bıraktığı boşluğu doldurma esasına dayanır (Lamb, 2004). En yaygın şekilde bilinen wiki, çok dilli çevrimiçi bir

ansiklopedi olan Wikipedia'dır (Gardner, 2008). Wikipedia küresel ölçekte en çok ziyaret edilen wiki web sitesidir (Alexa, 2014). Wikiler her hangi bir kişi tarafından ziyaret edilebilir ama bazı durumlarda sadece kayıtlı kullanıcıların ziyaretine açık olabilir. Gittikçe daha fazla kurum wikileri kurumsal bilgi yönetim aracı olarak kullanmakta (Gardner, 2008: 8). Böylece çalışanlar arasında bilgi paylaşımını teşvik etmektedir. Wikilere yönelik yöneltilen ilk eleştiri her hangi bir kişinin modifikasyonuna açık olduğu için içerikte hataların olabilmesidir (Connor, 2005). Turizm bağlamında en yaygın kullanılan wiki Wikitravel'dır ve bu platform dünya çapında ücretsiz seyahat ve rehberlik hizmeti sunmaktadır. Tan & Chen (2012) Wikipedia'yı seyahate yönelik bir bilgi kaynağı olarak kullanıldığını belirlemiştir. Bu bulguya göre Wikipedia, bir bilgi kaynağı olarak, seyahate yönelik karar alma noktasında kitapları ve dergileri geçtiğini ortaya koymuştur.

İnternet Forumları

İnternet forumları ortak ilgi alanına sahip kullanıcıların kullanıcı tarafında seçilen konulara yönelik asenkron tartışmalar başlatabildikleri, mesajlar, soru ve cevaplar yazabildikleri web temelli sanal platformlar olarak düşünülebilir (Poel, 2009; Carbonaro, 2011). İnternet forumları aynı zamanda tartışma forumları, web forumları, çevrimiçi forum, tartışma grupları ve çevrimiçi topluluk olarak bilinmektedir (Laughlin & MacDonald, 2010). Sosyal medyanın bugünkü gelişmişlik düzeyine gelmeden önce bile internet forumları tüketicilerin bilgi edinmesinde etkili bir kaynak olarak kullanılmıştır (Bickart & Schindler, 2001). İnternet forumları tek başlarına bağımsız web siteleri olabilecekleri gibi seyahatle ilgili web siteleri bünyesinde gömülü olarak tüketiciye sunulabilmektedir. Tüketiciler seyahat forum sitelerine fonksiyonel, sosyal, psikolojik ve hazzal ihtiyaçlarını karşılamak için ziyaret ederler (Wang & Fesenmaier, 2004). Arsal vd. (2010) yaptığı çalışmada internet forum sitesi olan the Lonely Travel's Thorn Tree forum üyelerinin seyahat planları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Kullanıcıların ilgi alanları ile forum sayfasının konusu ve kullanıcının forum sayfasına karşı olan tutumu arasındaki benzerliğin forumda tartışılan ürünü satın alma niyeti ile yakın ilişkili olduğu belirlenmiştir (Prendergast vd., 2010). Seyahat öncesi araştırma süreçlerinde, seyahat forumları potansiyel seyahatçilere destinasyona yönelik bilgiye doğrudan erişim fırsatı sunmaktadır (Arsal vd., 2010). Aynı şekilde tecrübeli seyahatçilerin genel olarak ulaşım, konaklama ve finansal bütçe gibi seyahatle ilgili konularda daha etkili oldukları bulunmuştur.

Konum Temelli Sosyal Medya

Konum temelli sosyal medya platformları kullanıcıların belirli bir zamanda belirli bir coğrafi bölgede konumlarını paylaşmalarını olanaklı kılan web veya mobil uygulamalardır. Konum atılan yere yönelik yorumlar, değerlendirmeler ve tavsiyelerde sunulabilir. Burada kullanılan cihazın konumuna bağlı bir konum paylaşımı söz konusu olmaktadır. En yaygın bilinen konum temelli sosyal medya

uygulaması Foursquare'dır. Foursquare uygulamasında kullanımı teşvik eden puan ve rozet kazanma söz konusudur ve böylece kullanıcıların yeni yerleri ziyaret etmeleri teşvik edilir (Lindqvist vd., 2011). Kullanıcılar genelde sıkıcı bulunan, sık ziyaret edilen veya ilginç bulunmayan mekânlarda konum belirtme ihtiyacı duymazlar. Konum temelli sosyal medyanın turizm bağlamında kullanımı noktasında seyahatlerde konum paylaşımının yiyecek, iş ve alışverişe yönelik konum belirtmeden sonra en popüler dördüncü davranıştır (Foursquare, 2011). Konum temelli sosyal medya alanında yaşanacak gelişmelerin firmaları daha fazla SoLoMo (Solo-Opportunity, Mobile-Opportunity, Mobile-Opportunity) pazarlamaya yöneltecektir (Buhalis & Inversini, 2014). SoLoMo pazarlama tüketicilerin akıllı telefonlarına buldukları konumu esas alarak tanıtıcı mesajlar gönderilmesi esasına dayanan bir pazarlama türüdür. Chong & Ngai (2013) bir çalışma gerçekleştirmiş ve yorumların puanlanmasının, tartışmaların gücü, yorumcuların güvenilirliği ve uzmanlığının ziyaretçilerin çevrimiçi yorumları benimsemesinde etkili olduğunu belirlemiştir. Bu aynı zamanda kullanıcıların konum temelli sosyal medya kullanımında etkili olmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmayla genel olarak internet ve sosyal medya konusuna yönelik turizm alanında gerçekleşen araştırmaların sayısı olarak artış içinde olduğu görülmektedir. Bir başka bulgu ise alanda yapılan çalışmalarda genelde turizmin belirli bazı boyutlarına odaklanılmaktadır. Bu boyutlar operasyonel, kurumsal, sektörel ve sosyal boyutlarıdır. Bunlar arasında sosyal boyuta daha az odaklanıldığı görülmektedir. İlgili literatür taramasına dayanarak turizm tüketicilerinin tüketim davranışı olarak dinamik bir süreç içinde olduğu ve turizm tüketicilerinin sosyal medya gibi internet teknolojilerinin etkisiyle karar ve satın alma süreçlerinde değişim içinde oldukları ifade edilebilir. Aynı şekilde sosyal medyanın seyahat süreçleri öncesi, esnası ve sonrasında kullanımı ve tüketiciler üzerinde bıraktığı etki her geçen gün artış kaydetmektedir. Sosyal medyanın tatil planlama ve rezervasyon gerçekleştirmelerinde artan bir öneme sahip olduğuna yönelik iddialar genelde sosyal medya veya web sitelerine yönelik gerçekleşen tüketici ziyaretlerinde yaşanan artışla desteklenmektedir (Lu, 2012). Ama ilgili literatürde yapılan çalışmalar genelde sosyal medyanın turizm endüstrisi üzerinde ne tür bir dönüştürücü etki oluşturduğuna, turizm ürünü tüketiminin ve ziyaret sayılarının artmasında ve ziyaret sürelerinin uzamasında, ziyaretçilerin memnuniyet düzeylerinin ve tekrar ziyaretlerin sayısının artmasında ne derece etkili olduğuna yönelik ilgili literatürde dolması gereken boşluklar vardır. Bundan dolayı alana yönelik daha fazla ekonometrik verilere dayalı nicel çalışmalara ihtiyaç vardır. Turizm pazarında şu an için çevrimiçi pazarlama tam olarak kavranmış ve uygulamada yaygınlık bulmuş görünmemektedir.

Sosyal medya turizm tüketicilerinin tutumlarının analiz edilmesinde önemli bir araçtır. Turistler güvenilir kaynaklardan olası turizm tecrübelerinin nasıl olacağına yönelik bilgi edinerek olası belirsizlikleri azaltmaya ve destinasyona yönelik belirli beklentiler oluşturmaya çalışırlar (Wilson vd., 2016). Turizm hizmetlerinin doğasında yer alan belirsizlikten dolayı, turistler doğru kararı verebilmek için doğru kanaldan doğru bilgiyi edinme çabası içindedirler. Günümüz turistlerinin en temel özelliği diğer tüketicilerin fikirlerini sosyal medya araçlarını kullanarak öğrenme çabası içinde olmalarıdır. Günümüz teknolojik imkanları sayesinde sosyal medyaya erişimin kolay ve ucuz olmasından dolayı, sosyal medya kullanımı turizm ürünlerinin pazarlama iletişimi için avantajlı bir seçenektir (Kotler vd., 2010). Sosyal medya platformlarının sayısı ve sundukları içerik deyişkendir ama deyişmeyen nokta ise sosyal medyanın kullanıcıları ve seyahatçileri seyahat tecrübelerine yönelik paylaşımda bulunmaya, yorumlarını paylaşmaya teşvik ettiği ve her bir seyahatçiyi bir çeşit bilgi kaynağı olmaya zorladığıdır. Sosyal medya doğası gereği tüm pazarlama faaliyetlerinin entegrasyonunu gerektirmektedir. Dün olduğu gibi bugünde ağızdan ağıza reklam önemli bir pazarlama aracıdır ve sosyal medya özellikle bloglar bir şekilde geleneksel ağızdan ağıza reklamı elektronik/dijital ağızdan ağıza reklama dönüştürmüş (eWOM). Klasik ağızdan ağıza reklam daha dar kapsamda gerçekleşirken yeni elektronik ağızdan ağıza (eWOM) reklamın kapsamı genişleyerek tanımadığımız ve uzak mesafedeki kişiler ile bile gerçekleşir hale gelmiştir. Sosyal medyayı kapsayan yeni dijital teknolojiler seyahat süreçlerine yönelik karar alma aşamalarının daha iyi anlaşılmasını mümkün kılmış, turizm davranışlarının gerek satın alım öncesi, esnası ve sonrasında daha iyi kavranmasını mümkün kılmıştır.

Dijital turizm kullanıcıları diğer kullanıcılar ile bloglar, forumlar, wikiler, sosyal ağlarda video ve fotoğraf paylaşımı, sanal topluluklar ve sohbet odaları gibi farklı platformları kullanarak etkileşime geçebilirler. Sosyal medya yardımıyla günün her anı paylaşım ve duyurum yapılması mümkün hale gelmiştir. Önümüzdeki süreçte seyahat süreçlerinde kullanılabilecek sosyal medya uygulamalarının gelişmeye devam etmesi beklenmektedir. Böylece pazarlama iletişimleri sosyal medya yardımıyla bu ilişkilerin geliştirilmesine ve tüketici ihtiyaçlarının en iyi düzeyde karşılanarak tüketici memnuniyetinin artırılmasını sağlamaya devam etme eğilimindedir. Bu bağlamda sosyal medyanın en rekabetçi turizm pazarlaması aracı olacağı umulduğu için bu alana yönelik daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç olduğu nettir.

KAYNAKÇA

- Akehurst, G. (2009). User generated content: the use of blogs for tourism organisations and tourism consumers. *Service business*, 3(1), 51-61.
- Alexa (2014). *Wikipedia.org*. Alexa Internet, Inc. Erşim Adresi: <http://www.alex.com/siteinfo/wikipedia.org>
- Arndt, J. (1986). Paradigms in consumer research: a review of perspectives and approaches. *European Journal of Marketing*.
- Arsal, I., Woosnam, K. M., Baldwin, E. D., & Backman, S. J. (2010). Residents as travel destination information providers: An online community perspective. *Journal of Travel Research*, 49(4), 400-413.
- Belk, R. (1995). *Studies in the new consumer behaviour*. In: Miller, D., ed., acknowledging consumption: A review of new studies. London: Routledge, 53-93.
- Berners-Lee, T. (2007). *Digital Future of the United States: Part I: The Future of the World Wide Web*. Washington: United States House of Representatives.
- Barreda, A. A., Nusair, K., Wang, Y., Okumus, F., & Bilgihan, A. (2020). The impact of social media activities on brand image and emotional attachment: a case in the travel context. *Journal of hospitality and tourism technology*.
- Bickart, B., & Schindler, R. M. (2001). Internet forums as influential sources of consumer information. *Journal of interactive marketing*, 15(3), 31-40.
- Bickart, B., & Schindler, R. M. (2002). Special session summary expanding the scope of word of mouth: Consumer-to-consumer information on the internet. *ACR North American Advances*.
- Blackshaw, P. (2004). Consumer-generated media (CGM) 101: Word-of-mouth in the age of the web-fortified consumer. http://www.nielsen-online.com/downloads/us/buzz/nbzm_wp_CGM101.pdf.
- Blood, R. (2000). *Weblogs: a history and perspective*. *Rebecca's pocket*. Erşim Adresi: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html
- Bloomberg (2011). *Antisocial Media: iPad Madness Causes Holiday Sadness*. Erşim Adresi: <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=conewsstory&tkr=YOU:LN&sid=a920H304K5vE>
- Bosangit, C., McCabe, S., & Hibbert, S. (2009). What is told in travel blogs? Exploring travel blogs for consumer narrative analysis. *Information and communication technologies in*
- Bradbury, K. (2011). *The growing role of social media in tourism marketing technologies in Tourism*, Innsbruck 23-25 January 2008. Innsbruck, IFIT .Vienna: Springer, 35-46
- Bronner, F., & de Hoog, R. (2013). Economizing on vacations: the role of information searching. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*.
- Bronner, F., & de Hoog, R. (2016). Crisis resistance of tourist demand: the importance of quality of life. *Journal of travel research*, 55(2), 190-204.
- Buhalis, D., & Inversini, A. (2014). Tourism branding, identity, reputation co-creation, and word-of-mouth in the age of social media. In *Tourism management, marketing, and development* (s. 15-40). Palgrave Macmillan, New York.
- Bulencea, P., & Egger, R. (2013). Facebook it: evaluation of Facebook's search engine for travel related information retrieval. In *Information and communication technologies in tourism 2014* (s. 467-480). Springer, Cham.
- Burgess, S., Sellitto, C., Cox, C., & Buultjens, J. (2009). User-generated content (UGC) in tourism: Benefits and concerns of online consumers. In *ECIS* (s. 417-429).
- Burnett, R. & Marshall, P. D. (2003). *Web theory: An introduction*. London: Routledge
- Burtch, D. G., & Hong, Y. (2010). User-Generated Content (UGC): Developing a Theoretical Framework to Inform is Research. *Social Science Research Network*.
- Carbonaro, A. (2011). Forum Summarization to Support Tutor and Teacher in group interaction management. In *Semantic Web Personalization and Context Awareness: Management of Personal Identities and Social Networking* (s. 22-31). IGI Global.
- Cha, M., Haddadi, H., Benevenuto, F., & Gummadi, K. P. (2010). Measuring user influence in twitter: The million-follower fallacy. In *fourth international AAAI conference on weblogs and social media*.
- Chong, A. Y. L., & Ngai, W. T. (2013). What influences travellers' adoption of a location-based social media service for their travel planning?. In *17th Pacific Asia Conference on Information Systems, PACIS 2013*. Pacific Asia Conference on Information Systems.
- Clements, M., Serdyukov, P., De Vries, A. P., & Reinders, M. J. (2010). Using Flickr geotags to predict user travel behaviour. In *Proceedings of the 33rd international ACM SIGIR conference*

- on Research and development in information retrieval* (s. 851-852).
- Connor, A. (2005). *Rewriting the rule books*. London: BBC News. Erşim Adresi: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/magazine/4152860.stm>
- Constantinides, E. (2008). The empowered customer and the digital myopia. *Business Strategy Series*.
- Constantinides, E. (2009). Social Media/Web 2.0 as marketing parameter: An introduction. In *Proceedings of 8th international congress marketing trends* (s. 15-17).
- Constantinides, E., & Fountain, S. J. (2008). Web 2.0: Conceptual foundations and marketing issues. *Journal of direct, data and digital marketing practice*, 9(3), 231-244.
- Cox, C., Burgess, S., Sellitto, C. & Buultjens, J. (2008). *Consumer-Generated Web-based Tourism Marketing*. Queensland, Australia: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre
- Cox, C., Burgess, S., Sellitto, C., & Buultjens, J. (2009). The role of user-generated content in tourists' travel planning behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(8), 743-764.
- Chung, J. Y., & Buhalis, D. (2008). Information needs in online social networks. *Information Technology & Tourism*, 10(4), 267-281.
- Chung, N., & Koo, C. (2015). The use of social media in travel information search. *Telematics and Informatics*, 32(2), 215-229.
- Crotts, J. (1999). Consumer decision making and prepurchase information search. *Consumer behavior in travel and tourism*, 11(3), p149-168.
- Del Chiappa, G. (2011). Trustworthiness of Travel 2.0 applications and their influence on tourist behaviour: an empirical investigation in Italy. In *ENTER* (s. 331-342).
- Dellarocas, C., Zhang, X., & Awad, N. F. (2007). Exploring the value of online product reviews in forecasting sales: The case of motion pictures. *Journal of Interactive marketing*, 21(4), 23-45.
- De Valck, K., Van Bruggen, G. H., & Wierenga, B. (2009). Virtual communities: A marketing perspective. *Decision support systems*, 47(3), 185-203.
- Dhar, V., & Chang, E. A. (2009). Does chatter matter? The impact of user-generated content on music sales. *Journal of Interactive marketing*, 23(4), 300-307.
- Dillette, A. K., Benjamin, S., & Carpenter, C. (2019). Tweeting the black travel experience: social media counternarrative stories as innovative insight on# TravelingWhileBlack. *Journal of Travel Research*, 58(8), 1357-1372.
- Dotan, A., & Zaphiris, P. (2010). A cross-cultural analysis of Flickr users from Peru, Israel, Iran, Taiwan and the United Kingdom. *International Journal of Web Based Communities*, 6(3), 284-302.
- Dwityas, N. A., & Briandana, R. (2017). Social media in travel decision making process. *International Journal of Humanities and Social Science*, 7(7), 193-201.
- Ekström, K. M. (2003). Revisiting the family tree: historical and future consumer behavior research. *Academy of Marketing Science Review*, 1(2003), 1-29.
- Enter, N. & Michopoulou, E. (2013). An investigation on the acceptance of Facebook by travelers for travel planning. Short Paper Presentation *ENTER 2013 Conference on Information and Communication Technologies in Tourism*, Innsbruck 22-25 January 2013. Erşim Adresi http://ertr.tamu.edu/files/2013/03/enter2013_submission_32.pdf [Erişim Tarihi 19 October 2020].
- Expedia (2013). *Travel Content Journey*. Bellevue, WA: Expedia Media Solutions.
- Fischer, E., & Reuber, A. R. (2011). Social interaction via new social media: (How) can interactions on Twitter affect effectual thinking and behavior?. *Journal of business venturing*, 26(1), 1-18.
- Fotis, J., Buhalis, D., & Rossides, N. (2011). Social media impact on holiday travel planning: The case of the Russian and the FSU markets. *International Journal of Online Marketing (IJOM)*, 1(4), 1-19.
- Fotis, J. N., Buhalis, D., & Rossides, N. (2012). *Social media use and impact during the holiday travel planning process* (s. 13-24). Springer-Verlag.
- Fotis, J. N. (2015). *The Use of social media and its impacts on consumer behaviour: the context of holiday travel* (Doctoral dissertation, Bournemouth University).
- Foursquare (2011). *So we grew 3400% last year...* *The Foursquare Blog*. Erşim Adresi: <http://blog.foursquare.com/2011/01/24/2010infographic/>
- Fuchs, C., Hofkirchner, W., Schafranek, M., Raffl, C., Sandoval, M., & Bichler, R. (2010). Theoretical foundations of the web: cognition, communication, and co-operation. Towards an understanding of Web 1.0, 2.0, 3.0. *Future internet*, 2(1), 41-59.

- Gardner, J. (2008). Blogs, wikis and official statistics: New perspectives on the use of Web 2.0 by statistical offices. *Statistical Journal of the IAOS*, 25(3, 4), 81-92.
- Google (2014). *The 2013 Traveler's Road to Decision: Affluent Insights*. Mountain View, CA: Google Inc.
- Gretzel, U., Fesenmaier, D. R., & O'Leary, J. T. (2006). The transformation of consumer behaviour. In *Tourism business frontiers* (s. 9-18). Routledge.
- Gretzel, U., Kang, M., & Lee, W. (2008). Differences in consumer-generated media adoption and use: A cross-national perspective. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 17(1-2), 99-120.
- Gretzel, U., & Yoo, K. H. (2008). Use and impact of online travel reviews. *Information and communication technologies in tourism 2008*, 35-46.
- Guernsey, L. (2000). Suddenly, everybody's an expert on everything. *The New York Times*, 3, 2000.
- Gursoy, D., & McCleary, K. W. (2004). An integrative model of tourists' information search behavior. *Annals of tourism research*, 31(2), 353-373.
- Hay, B. (2010). Twitter Twitter - But who is listening? a review of the current and potential use of Twittering as a tourism marketing tool, *20th International Research Conference: "Challenge the Limits"*, Hobart, Tasmania 8-11 February 2010
- Hanna, R., Rohm, A., & Crittenden, V. L. (2011). We are all connected: The power of the social media ecosystem. *Business horizons*, 54(3), 265-273.
- Hennig-Thurau, T., Walsh, G., & Walsh, G. (2003). Electronic word-of-mouth: Motives for and consequences of reading customer articulations on the Internet. *International journal of electronic commerce*, 8(2), 51-74.
- Hirst, M., Harrison, J., & Mazepa, P. (2014). *Communication and new media: From broadcast to narrowcast*. Oxford University Press.
- Holbrook, M. B. (1995). *Consumer research: introspective essays on the study of consumption*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Holloway, J. C. (2004). *Marketing for tourism*. 4th edition. Harlow: Financial Times Prentice Hall.
- Huang, C. Y., Chou, C. J., & Lin, P. C. (2010). Involvement theory in constructing bloggers' intention to purchase travel products. *Tourism Management*, 31(4), 513-526.
- Jansen, B. J., Zhang, M., Sobel, K., & Chowdury, A. (2009). Twitter power: Tweets as electronic word of mouth. *Journal of the American society for information science and technology*, 60(11), 2169-2188.
- Java, A., Song, X., Finin, T., & Tseng, B. (2007). Why we twitter: understanding microblogging usage and communities. In *Proceedings of the 9th WebKDD and 1st SNA-KDD 2007 workshop on Web mining and social network analysis* (s. 56-65).
- Jin, X., Gallagher, A., Cao, L., Luo, J., & Han, J. (2010). The wisdom of social multimedia: using flickr for prediction and forecast. In *Proceedings of the 18th ACM international conference on Multimedia* (s. 1235-1244).
- Kang, M., & Schuett, M. A. (2013). Determinants of sharing travel experiences in social media. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1-2), 93-107.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2011). The early bird catches the news: Nine things you should know about micro-blogging. *Business horizons*, 54(2), 105-113.
- Kim, W., Jeong, O. R., & Lee, S. W. (2010). On social Web sites. *Information systems*, 35(2), 215-236.
- Kwak, H., Lee, C., Park, H., & Moon, S. (2010). What is Twitter, a social network or a news media?. In *Proceedings of the 19th international conference on World Wide Web* (s. 591-600).
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2010). *Marketing 3.0.*, John Wiley & Sons, inc, New Jersey, s.8,9.
- Lamb, B. (2004). Wide-open spaces: Wikis ready or not. *EDUCAUSE review*, 39(5).
- Laughlin, J. D., & MacDonald, J. B. (2010). Identifying market mavens online by their social behaviors in community-generated media. *Academy of Marketing Studies Journal*, 14(1), 55.
- Lee, Y. J., & Gretzel, U. (2014). Cross-cultural differences in social identity formation through travel blogging. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 31(1), 37-54.
- Leung, D., Law, R., Van Hoof, H., & Buhalis, D. (2013). Social media in tourism and hospitality: A literature review. *Journal of travel & tourism marketing*, 30(1-2), 3-22.

- Lindqvist, J., Cranshaw, J., Wiese, J., Hong, J., & Zimmerman, J. (2011). I am the mayor of my house: examining why people use foursquare—a social-driven location sharing application. In *Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems* (s. 2409-2418).
- Lin, Y. S., & Huang, J. Y. (2006). Internet blogs as a tourism-marketing medium: A case study. *Journal of business research*, 59(10-11), 1201-1205.
- Litvin, S. W., Goldsmith, R. E., & Pan, B. (2008). Electronic word-of-mouth in hospitality and tourism management. *Tourism management*, 29(3), 458-468.
- Liu, I., Norman, W. C., & Pennington-Gray, L. (2013). A flash of culinary tourism: Understanding the influences of online food photography on people's travel planning process on flickr. *Tourism Culture & Communication*, 13(1), 5-18.
- Lo, I. S., Mc Kercher, B., Lo, A., Cheung, C., & Law, R. (2011). Tourism and online photography. *Tourism management*, 32(4), 725-731.
- Lu, R. (2012). Study on tourist attraction micro-blog marketing model—A case of China Zhejiang Wuzheng. In *The 13th International Joint World Cultural Tourism Conference Thailand* (s. 549-559).
- Mack, R. W., Blose, J. E., & Pan, B. (2008). Believe it or not: Credibility of blogs in tourism. *Journal of Vacation marketing*, 14(2), 133-144.
- MacInnis, D. J., & Folkes, V. S. (2010). The disciplinary status of consumer behavior: A sociology of science perspective on key controversies. *Journal of consumer research*, 36(6), 899-914.
- Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business horizons*, 52(4), 357-365.
- Mintel (2014). *Holiday Planning and Booking Process - UK - November 2014*. London: Mintel Group
- Mittelstaedt, R. A. (1990). Economics, psychology, and the literature of the subdiscipline of consumer behavior. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 18(4), 303-311.
- Nardi, B. A., Schiano, D. J., Gumbrecht, M., & Swartz, L. (2004). Why we blog. *Communications of the ACM*, 47(12), 41-46.
- Newhagen, J. E., & Rafaeli, S. (1996). Why communication researchers should study the Internet: A dialogue. *Journal of computer-mediated communication*, 1(4), JCMC145.
- Oliveira, T., Araujo, B., & Tam, C. (2020). Why do people share their travel experiences on social media?. *Tourism Management*, 78, 104041.
- Pan, B., & Fesenmaier, D. R. (2006). Online information search: vacation-planning process. *Annals of Tourism Research*, 33(3), 809-832.
- Papatheodorou, A., Rosselló, J., & Xiao, H. (2010). Global economic crisis and tourism: Consequences and perspectives. *Journal of Travel Research*, 49(1), 39-45.
- Poel, T. (2009). Conceptualizing forums and blogs as public spheres. In: Boomen, M. V. D., Lammes, S., Lehmann, A.S., Raessens, J., & Schafer, M. T., eds. *Digital material: tracing new media in everyday life and technology*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 239-251.
- Pyra Labs, (2011). *Home page*. San Francisco, CA: Pyra Labs. Erişim Adresi: www.pyra.com [Erişim Tarihi 9 March 2020].
- Prendergast, G., Ko, D., & Siu Yin, V. Y. (2010). Online word of mouth and consumer purchase intentions. *International journal of advertising*, 29(5), 687-708.
- Reino, S., & Hay, B. (2011). The use of YouTube as a tourism-marketing tool. In *Proceedings of the 42nd Annual Travel & Tourism Research Association Conference, London, Ontario, Canada..* Travel & Tourism Research Association.
- Richter, A. & Koch, M. (2007). *Social Software: Status Quo und Zukunft. Technischer Bericht Nr 2007-01 Fakultät für Informatik Universität der Bundeswehr München*. Erişim Adresi: <https://dokumente.unibw.de/pub/bscw.cgi/d1696185/2007-01.pdf>
- Richter, A., & Koch, M. (2008). Functions of social networking services. *From CSCW to Web 2.0: European Developments in Collaborative Design Selected Papers from COOP08*.
- Ritchie, J. B., Amaya Molinar, C. M., & Frechtling, D. C. (2010). Impacts of the world recession and economic crisis on tourism: North America. *Journal of travel research*, 49(1), 5-15.
- Schemmann, B. (2011). A Classification of Presentation Forms of Travel and Tourism-Related Online Consumer Reviews, 2, Short Papers. Conference on Information and Communication Technologies in Tourism. Innsbruck, Austria, 26-28 January 2011. Available at: <http://agriflife.org/ertr/files/2013/02/4.pdf>
- Schmallegger, D., & Carson, D. (2008). Blogs in tourism: Changing approaches to information exchange. *Journal of vacation marketing*, 14(2), 99-110.

- Sparks, B. A., & Browning, V. (2011). The impact of online reviews on hotel booking intentions and perception of trust. *Tourism management*, 32(6), 1310-1323.
- Smeral, E. (2010). Impacts of the world recession and economic crisis on tourism: Forecasts and potential risks. *Journal of Travel Research*, 49(1), 31-38.
- Smudde, P. M. (2005). Blogging, ethics and public relations: A proactive and dialogic approach. *Public Relations Quarterly*, 50(3), 34.
- Sotiriadis, M. D., & Van Zyl, C. (2013). Electronic word-of-mouth and online reviews in tourism services: the use of twitter by tourists. *Electronic Commerce Research*, 13(1), 103-124.
- Stankov, U., Lazić, L., & Dragicević, V. (2010). The extent of use of basic Facebook user-generated content by the national tourism organizations in Europe. *European Journal of Tourism Research*, 3(2), 105-113.
- Tan, W. K., & Chen, T. H. (2012). The usage of online tourist information sources in tourist information search: An exploratory study. *The Service Industries Journal*, 32(3), 451-476.
- Thevenot, G. (2007). Blogging as a social media. *Tourism and hospitality research*, 7(3-4), 287-289.
- Tussyadiah, I. P., & Fesenmaier, D. R. (2009). Mediating tourist experiences: Access to places via shared videos. *Annals of tourism research*, 36(1), 24-40.
- UNWTO (2014). *Tourism Highlights 2014*. Madrid: UNWTO Publications Department
- Vermeulen, I. E., & Seegers, D. (2009). Tried and tested: The impact of online hotel reviews on consumer consideration. *Tourism management*, 30(1), 123-127.
- Vickery, G., & Wunsch-Vincent, S. (2007). *Participative web and user-created content: Web 2.0 wikis and social networking*. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).
- Waguespack, B., & Hyman, M. (1993). Consumer Behavior: Still normative after all these years. *Advances in Marketing*, 29-35.
- Wang, H. Y. (2012). Investigating the determinants of travel blogs influencing readers' intention to travel. *The Service Industries Journal*, 32(2), 231-255.
- Wang, Y., & Fesenmaier, D. R. (2004). Modeling participation in an online travel community. *Journal of Travel Research*, 42(3), 261-270.
- Werthner, H., & Klein, S. (1999). *Information technology and tourism: a challenging relationship*. Springer-Verlag Wien.
- White, L. (2010). Facebook, friends and photos: A snapshot into social networking for generating travel ideas. In *Tourism informatics: Visual travel recommender systems, social communities, and user interface design* (s. 115-129). IGI Global.
- World Wide Web Consortium (W3C), (2010). *Description of W3C Technology Stack Illustration*. Cambridge, MA: World Wide Web Consortium. Erşim Adresi: <http://www.w3.org/Consortium/techstack-desc.html>
- Wikipedia (2011). *Blog*. Erşim Adresi: <http://en.wikipedia.org/wiki/Blog> [Erişim Tarihi 9 March 2018].
- Wilson, A., Zeithaml, V., Bitner, M. J., & Gremler, D. (2016). *EBOOK: Services Marketing: Integrating customer focus across the firm*. McGraw Hill.
- Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism management*, 31(2), 179-188.
- Xiang, Z., Magnini, V. P., & Fesenmaier, D. R. (2015). Information technology and consumer behavior in travel and tourism: Insights from travel planning using the internet. *Journal of retailing and consumer services*, 22, 244-249.
- Yardi, S., & Boyd, D. (2010). Tweeting from the town square: Measuring geographic local networks. In *Fourth International AAAI Conference on Weblogs and social media*.
- Yoo, K. H., Lee, K. S., & Gretzel, U. (2007). The role of source characteristics in eWOM: What makes online travel reviewers credible and likeable? In *Proceedings of the 14th international, ENTER conference in Ljubljana, Slovenia* (s. 23-34).
- Yoo, K. H., Lee, Y., Gretzel, U., & Fesenmaier, D. R. (2009). Trust in travel-related consumer generated media. *Information and communication technologies in tourism 2009*, 49-59.
- Yoo, K. H., & Gretzel, U. (2011). Influence of personality on travel-related consumer-generated media creation. *Computers in human behavior*, 27(2), 609-621.
- Yoo, K. H., & Gretzel, U. (2016). Use and creation of social media by travellers. In *Social media in travel, tourism and hospitality* (s. 211-228). Routledge.
- Zeng, B. (2013). Social media in tourism. *Journal of Tourism & Hospitality*, 2(1), 1-2.

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE KAYSERİ LİSESİ: TARİHİ YÖNÜ VE EĞİTİME KATKILARI

İbrahim Hakan GÖVER¹

GİRİŞ

Eğitim sistemi ve eğitim kurumları toplumların bekasında ve mevcut siyasal otoritenin idaeolojisini yeniden üretmede hayati bir rol ve öneme sahiptir (Erdoğan, 1996:184). Bununla birlikte, toplumlar ve ihtiyaçlar değiştiğinde eğitim kurumlarının da aynı şekilde değişmesi kaçınılmazdır (Doğan, 1997:407). Bu bağlamda yaklaşık 600 yıl hüküm süren ve bir cihan devleti olma özelliği taşıyan Osmanlı Devleti'nde uygulanan eğitim sistemi de dönemin şartlarına uygun olarak belli değişimlerden geçmiştir. Devlete yönetici yetiştiren Saray (Enderun) mektebi ile ilmiye sınıfını yetiştiren medreseler uzunca bir dönem Osmanlı Devleti'ne eğitim sisteminin temel kurumları olarak hizmet etmiştir. Bununla birlikte, bu kurumlar Batı'daki gelişmeler karşısında işlevini yitirmiş ve yerine Batı tarzı kademeli eğitim kurumları (mektepler) getirilmiştir. Günümüzdeki liselere karşılık gelen idadiler de bu kapsamda açılan ortaöğretim kurumlarıdır. Osmanlı Devleti'nde merkez (İstanbul) dışında taşrada kurulan idadilerden biri de Kayseri'de bulunan ve bugün hala eğitim-öğretim faaliyetine devam eden *Kayseri Mekteb-i İdadisi* ya da bugünkü adıyla Kayseri Lisesidir. 2022 yılı itibari ile 129 yıldır kesintisiz eğitim veren bu eğitim kurumu Osmanlı Devleti'nin ilk modern eğitim kurumlarından olup, önemli tarihi olaylara tanıklık etmiş ve mezunları arasından çok sayıda tanınmış siyaset ve bilim adamı çıkarmıştır.

Yelkenci, *Türk Modernleşmesi ve II: Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi* adlı kitabında II. Abdülhamid'in (eğitimde) yenilik hareketlerinin ve bu dönemde açılan modern eğitim kurumlarının önemi konusunda aşağıdaki ifadeleri kullanır:

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Abdullah Gül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-1258-0124.
E-Mail: hakan.gover@agu.edu.tr

...Osmanlı İmparatorluğu'nun bu önemli dönemi, Türk modernleşmesinin ve modern Türk Eğitim Tarihi'nin kökleri konularında zengin ve bununla birlikte iyi tetkik edilmesi gereken bir dönem olarak önemini her geçen gün artırmakta, daha çok ilgiyi hak etmektedir (Yelkenci, 2010:16).

Gerçekten de 2. Abdülhamid döneminde hukuk, iktisat, tıp ve mühendislik okulları gibi klasik okullar dışında sanat okulu, ticaret okulu, aşiret mektebi, bağcılık ve aşçılık okulu, polis okulu gibi çeşitli alanlarda çok sayıda eğitim kurumu açılmıştır. Armağan, bu okullar arasında Ankara'da açılan Çoban Mektebini örnek göstererek 2. Abdülhamid dönemini “Çobanların dahi okullu olduğu bir dönem” olarak tanımlar (Armağan, 2008:244). Osmanlı'nın son dönemlerinde açılan modern eğitim kurumlarının genç Türkiye Cumhuriyeti'ne olan katkılarının öneminden yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada dönemin eğitim kurumlarından biri olan Kayseri lisesinin tarihi yönünün ön plana çıkarılması ve eğitim faaliyetlerinin tarihi yönü içinde ele alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla gerek fiziki gerekse internet ortamında tarama yapılarak konu ile ilgili kaynaklardan (kitap, makale, haber, web portalları vb) yararlanılmıştır. Çalışma temel olarak dört bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde Osmanlı'da eğitim sistemi ve eğitimde yenilik hareketleri genel hatlarıyla tanıtılmış; ikinci bölümde idadilerin kurulması ve eğitim sistemi içinde idadilerin yeri ve öneminden bahsedilmiş; üçüncü bölümde ise Kayseri lisesinin kuruluşuna, özelliklerine ve tarihsel süreç içinde eğitim faaliyetlerine yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümü olan sonuç bölümünde de mevcut bilgilerden yola çıkılarak Kayseri lisesi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

OSMANLI'DA EĞİTİM SİSTEMİ VE YENİLİK HAREKETLERİ

17.yüzyıla kadar Osmanlı eğitim sisteminin temel eğitim kurumları; medreseler, sıbyan (mahalle) mektepleri ve Enderun (Saray) Mektebi idi (Cihan, 2007, 11,12). Üstün yeteneklilere eğitim verilen Enderun Mektebi (Sabancı, Bulut ve Dağlıoğlu, 2017:50) ile mahalle mektebi niteliği taşıyan sıbyan mektepleri bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı klasik döneminde bilgi üretimi sağlayan ve ilmiye sınıfını yetiştiren tek eğitim kurumu Medreselerdi (Cihan ve Doğan, 2007:55).

Arapça “ders” kelimesinden türetilen ve “ders verilen yer” anlamına gelen (Bozkurt'dan akt. Karakök, 2013:209) medreselerin başlangıcı Selçuklular dönemine kadar gitmektedir (Hızlı, 2004:371). Selçuklu dönemindeki eğitim anlayışının bir devamı niteliğinde olan Osmanlı dönemi medreselerinin (Arı, 2002:182; Doğan, 1997:421) ilki 1331 yılında Orhan Bey zamanında İznik'de kurulan medresesidir (Cihan, 2007:18). Daha sonra Osmanlı medreselerinin sayısı hızla artmış ve merkezden taşraya doğru yayılmıştır. Fatih ve Kanuni dönemlerinde İstanbul'da kurulan medreselerle altın çağını yaşayan bu sistem (Beyazıt, 2014:956) uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin nitelikli yönetici ihtiyacını karşılamıştır. Bununla birlikte, medreselerde kullanılan eğitim dilinin Arapça olması halk ile ilmiye sınıfı arasında zamanla önemli kopmalara yol açmıştır. *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı kitabında Berkes bu konuya değinerek medreseler için şu ifadeleri kullanır:

“Medrese, düşün hayatını tekeline alması sonucunda, yalnız halk diline yabancı kalmamış, yeni düşün biçimine de kendini uyarlayamamıştır” (Berkes, 2010:257). Medreseler Batıdaki gelişmeler karşısında eski işlevini kaybetmiş, Cumhuriyet kurulduktan sonra 1924 yılında Maarif Nezaretine (Millî Eğitim Bakanlığına) bağlanmış ve ardından aynı yıl “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” çerçevesinde kapatılarak öğrenci ve öğretmenleri ortaöğretim kurumlarına aktarılmıştır (Arı, 2002:187-189).

Medreselerin kapatılmasına ya da eğitim sisteminde radikal değişikliklere/yeniliklere gidilmesine neden olan sürecin başlangıcı 18.yüzyıla kadar gitmekle birlikte, değişimin asıl kırılma noktası Tanzimat dönemidir (Cihan, 2007:14). Batıda çıkan sanayileşme, kentleşme, etnisite, hümanizm gibi gelişmeler karşısında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan ve bünyesinde farklı etnik ve kültürel unsurları barındıran Osmanlı Devleti, artık Batı ile askerî açıdan rekabet edemez hale gelmiş ve klasik devlet anlayışını değiştirmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti Batı karşısında aldığı askeri yenilgileri ve toprak kayıplarını salt Batı'nın askeri ve teknik alanlardaki üstünlüğüne bağladığı için yönetici sınıf orduyu batı ile rekabet edebilecek şekilde modernize etme ve bunun için gerekli teknolojik-ekonomik altyapıyı oluşturma düşüncesindeydi. Nitekim, Berkes bu tespiti aşağıdaki ifadelerle vurgular:

...17.yy.'da Osmanlı egemenliğinin yayılı olduğu alanın teknolojik düzeyi ile Avrupa'da 17.yy. sonunda erişilen düzey arasında doldurulması güç bir uçurumun meydana gelmiş olmasıdır. Bunun kolaylıkla görülebilecek yansıması da askerlik teknolojisi alanında gözüktür (Berkes, 2010:73).

Bu nedenle Osmanlı'daki ilk yenilik ve reform hareketleri askeri ve teknik alanda olmuştur. Bu kapsamda öncelikle Humbarahane, Tophane, Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun, Mekteb-i Tıbbiyeyi Askeriye, Mekteb-i Harbiye gibi Batı tarzı askeri eğitim kurumları açılmış, ancak, askeri ve teknik alanda yapılan ıslahatların yeterli olmadığı görülünce yenilik ve reform hareketlerinin kapsamı genişletilerek tüm toplumsal ve kültürel alanlara da uygulanmaya başlanmıştır.

Yenilik hareketlerinin ilk dönemlerinde bir yandan eski eğitim kurumları bir yandan da yeni eğitim kurumları birlikte faaliyet göstermekteydi. Buna bir de azınlıkların okulları dahil edildiğinde 1850'li yıllarda Osmanlı eğitim sisteminde parçalanmış bir görünüm hakimdi. Faaliyet gösteren okullar; dini ve siyasi inanç, eğitim-öğretim anlayışı bakımından birbirlerinden tamamen farklıydılar. Müslümanlara ait okullarda bile kendi aralarında bir birlik yoktu. Eğitim kurumları, bu özellikleri ile Osmanlı toplumunda birleştirici olmaktan ziyade adeta ayrıştırıcı unsurlar olarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Tüm bunlara rağmen, eğitim reformunun ilk dönemlerinde yeni ve eski sistem bir müddet birarada yaşadı (Georgeon, 2012:348; Yelkenci, 2010:192). Zamanla eski usul terk edilerek yeni usul uygulanılmaya başladı: ilköğretim medreseden ayrıldı, sıbyan mekteplerinin

yerini iptidai mektepler (ilkokullar) aldı, iptidai mekteplerden sonra rüştiyeler (ortaokullar), idadiler, sultaniler (liseler) ve yüksekokullar açıldı. Netice itibariyle eğitim sisteminde kademeli eğitime geçilmiş olundu. Osmanlı Devletindeki tüm bu yenilik hareketlerini, eğitim hizmetini halkın özelinden (elitlerin tekeline) çıkarıp halkın geneline yayma (Erdoğan, 1996:184) ve eğitimi farklı etnik unsurlar arasında toplumda birleştirici bir unsur olarak kullanıp Osmanlı toplumu yaratma çabası olarak yorumlamak mümkündür.

İDADİLERİN (LİSELERİN) KURULMASI

Osmanlı'da eğitim alanındaki ilk yenilik hareketleri, daha önce de belirtildiği üzere, Tanzimat döneminde başlar. Bu kapsamda 1845 yılında *Meclis-i Maarif-i Muvakkat* adıyla 8 kişilik bir heyet kurulmuş ve bu heyet Osmanlı'da Batıdaki gibi kademeli eğitim anlayışının (ilk, orta ve lise) gerekliliğini savunmuştur (Erdoğan, 1996:194). Daha sonra 1869 yılında dönemin Maarif Nazırı (Eğitim Bakanı) Saffet Paşa tarafından Fransız eğitim sistemini örnek alan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (Genel Eğitim Tüzüğü) yayınlanır. (Karataş, 2003:237). Bu nizamnameyle eğitimde medrese sisteminden vazgeçilerek idadi (lise)² adı altında rüştiyeden (ortaokul) sonra gelecek bir ortaöğretim kurumunun kurulması öngörülmüştür. Ancak, devletin maddi yetersizlikleri nedeniyle idadiler 1873 yılına kadar açılmamıştır. Merkezde ilk mülki (sivil) idadi 1873 yılında İstanbul'da; taşrada ise 1875 yılında Mora Yenişehir'de açılmıştır. 1876 yılına kadar açılan idadi sayısı oldukça sınırlı sayıda kalmış ve bu sayı İstanbul'da 4-5'i geçememiş; taşrada ise sadece 1 tanede kalmıştır (Kodaman, 1991:115,117-118). Bununla birlikte, taşrada kurulan idadilerin ve idadilerde okuyan öğrencilerin sayısı zamanla artmış ve 1896 yılında 54 idadi, 7.644 öğrenciye; 1901 yılında 68 idadi, 11.445 öğrenciye ulaşmıştır. 1906 yılına gelindiğinde ise ülke genelinde idadilerin sayısı 93'e çıkmış olup, bu idadilerde okuyan öğrenci sayısı tahminen 20.000'i bulmuştur (Kodaman, 1991:129).

İdadilerin amacı, Nizamnamede de belirtildiği üzere, ayrı okullarda eğitim gören müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasını birbirleriyle kaynaştırmaktı. Bundan dolayı idadiler, tüm osmanlı halkına açık tutuldu ve rüştiyeyi bitiren tüm müslüm ve gayrimüslim talebeler giriş sınavı ile idadilere kabul edildiler. Bununla birlikte, idadilerdeki gayrimüslüm öğrencilerin sayısı oldukça düşük kalmıştı. Örneğin 1913-1914 eğitim-öğretim yılında idadi öğrencilerinin milliyetlerine göre dağılımı; 6.060 müslüman (%97,42), 57 Rum (%0,16), 75 Ermeni (%1,20), 17 Yahudi (%2,73) ve diğer milletlerden 11 (%0,176) olmak üzere toplam 6.220 öğrenci şeklindeydi (Alkan, 2000:235).

Kurulacak idadilerin temel özellikleri, Nizamnamede *Fasl-ı Sani Mekatib-i İdadiye* (İkinci Bölüm İdadiye Mektepleri) başlığı altında yer alan 33-41. maddelerde şu şekilde belirtilmiştir: İdadilere rüştiyeyi bitirmiş olan Müslüman

2 *İ'dadi/İdadiye* kelimeleri hazırlama, geliştirme anlamına gelen Arapça *İ'dad* kelimesinden türetilmiş olup, hazırlama yeri, hazırlamaya mahsus (yer) anlamına gelmektedir. Bu durumda idadileri ya da idadiyeleri, Türkçe'de, *öğrencileri kendisinden sonra gelen yüksekokullara hazırlayan okul* olarak yorumlamak mümkündür (Özön, 1989:355).

ve gayrimüslüm talebeler kabul edilecek, bin haneyi geçen ve ihtiyaç duyulan yerleşim yerlerine birer idadi açılacak, idadilerin inşa masrafı ve eğitim giderleri İl Eğitim Müdürlüklerince karşılanacak, her bir idadiye en az 6 muallim ve 1 hademe atanacak, idadilerde eğitim süresi 3 yıl olacak ve idadilerde mantık, cebir, hesap ve defter tutma (muhasebe), hendese (geometri) ve ilm-i mesaha (ölçüm bilimi), ilm-i mevalid (tabiat bilgisi), mebadi-i ulum-i servet-i milel (ekonomi), Fransızca, Kavanin-i Osmaniye (Osmanlı kanunları), Türkçe kitabet ve inşa (Yazım Sanatı), tarih-i umumi (Genel Tarih), coğrafya, resim, kimya ve hikmet-i tabiiyye (fen) dersleri okutulacaktı (Ünal, Budak, Bayır ve Yıldıztaş, 2014:107-108). Sınavlarda uygulanan not sistemi ise şu şekildeydi: 9-10 aliyhül ala (çok iyi), 7-8 ala (iyi), 6 karib-i ala (iyiye yakın), 5 vasat (orta), 4 karib-i vasat (ortaya yakın), 3 zayıf, 1-2 sıfır (Gülmez, 2021:120; Kodaman, 1991:127). İdadiler; vilayet merkezlerinde 3 senesi rüştiye ve 4 senesi idadiye olmak üzere toplam 7 yıllık leyli (yatılı) veya nehari (gündüzlü) olarak; sancak merkezlerinde ise 3 senesi rüştiye ve 2 senesi idadiye olmak üzere toplam 5 yıllık nehari (gündüzlü) olarak kurulmuştur (Aydemir, 2009:36-37). İlerleyen yıllarda idadilerin süresi, eğitim ücreti, okutulacak derslerin adları ve ağırlıkları gibi konularda bazı değişiklikler yapıldı. Örneğin Maarif-i Umumiye Nezaretinin 1902 yılında yayımladığı 78 no'lu genelgeyle toplam 3 yıllık eğitim süresine derslerin yoğunluğundan dolayı birer yıl daha eklenmiş ve 1909 yılında yayımlanan 84 no'lu genelge ile de idadilerde (burslu öğrenciler hariç) eğitimin paralı olmasına ve öğrencilerden ücret alınmasına karar verilmiştir (Ünal ve Diğ., 2014:225, 241). Tüm bunlardan 1869 Nizamnamesi sonrası açılan ilk idadilerde belli bir süre uygulamada tereddütler yaşandığı ve idadilere leyli/nehari, sancak/vilayet ve beş yıllık/yedi yıllık eğitim süreleri gibi bazı ayrımların getirildiği görülmektedir. Bu nedenle, 1892 yılında idadilerle ilgili yeni bir talimatname yayınlanmış ve idadilerin özellikleri bu talimatnameyle daha kesin hükümlere bağlanmıştır (Kodaman, 1991:126).

KAYSERİ MEKTEB-İ İDADİSİ (KAYSERİ LİSESİ)

Kayseri lisesinin kuruluşundan bahsetmeden önce lisenin kurulduğu kent olan Kayseri'nin o dönemdeki siyasi ve fiziki özelliklerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. 2021 yılında yaklaşık 1.435.000'lik nüfusuyla Türkiye'nin en büyük 14. ili konumunda bulunan Kayseri (www.tuik.gov.tr), 1800'lü yıllarda³ Osmanlı İdaresine bağlı 56.178 nüfuslu⁴ bir liva (sancak) konumundaydı (Ahmet Nazif, 1987:10). Osmanlı İdari yapısı temelde eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklardan oluşmakla birlikte, çeşitli yıllarda (1842, 1858, 1864 ve 1871) yapılan düzenlemelerle bu sistemde bazı değişikliklere gidilmiş ve sancakların yanı sıra idari yapıya müstakil sancak, kaza; nahiye ve köy gibi diğer bazı idari yapılar eklenmiştir (Torun, 2017: 88-89). Kayseri ili, Osmanlı idari yapısı içinde önceleri 1856'da Bozok (Yozgat) eyaletine ve 1868'de de Ankara vilayetine bağlı

3 Ahmet Nazif'in Mir'at-ı Kayseriyye (Kayseri Tarihi) adlı kitabında Osmanlı Tahrir ve Vergi Kalemi İstatistik Cetvelinden aldığı nüfus rakamlarının hangi yıla ait olduğunu açıkça belirtilememekle birlikte, aynı kitapta Kayseri'ye ait başka bir veriden bahsedilirken (s.4) 1890 yılı zikredilmiştir (Yazarın notu).

4 Bu nüfusun 34.436'sı Müslüman; 21.742'si ise gayrimüslüm halktan oluşmaktadır (Ahmet Nazif, 2010:10).

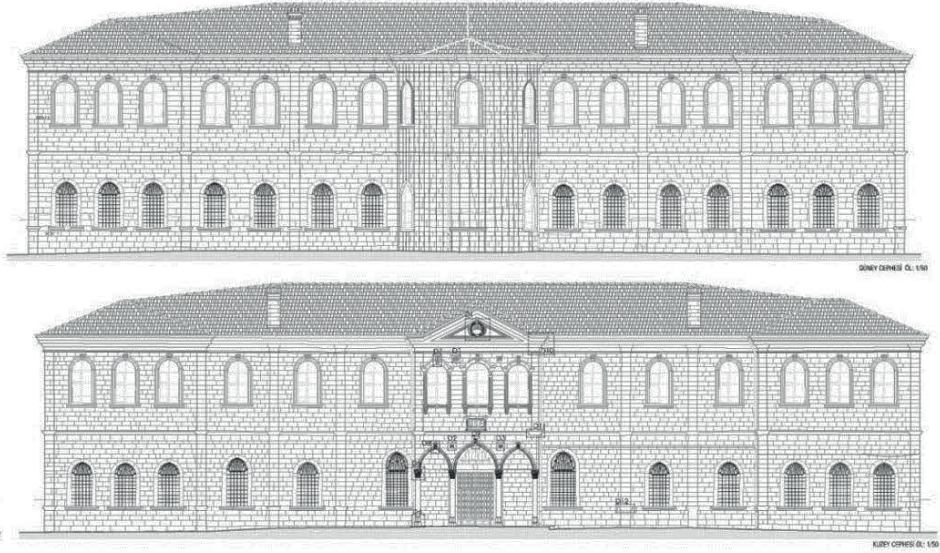
bir sancak iken (Demirci ve Kartal, 2014:5), 1800'lü yılların sonlarında müstakil sancak haline getirilmiştir (Taşer, 2010:166).

Kayseri Mekteb-i İdadisi ya da bugünkü adıyla Kayseri Lisesi, 13 Eylül 1893 tarihinde *Derece-i Ula Mekteb-i Mülkiye İdadisi* (1.Derece Mülki Mektep) adıyla kurulmuştur (Özmerdivenli, 1997:105). Okul 1893 yılında kurulmasına rağmen, okulun inşaatı 1904 yılına kadar sürdüğünden bu süre zarfında eğitim-öğretim faaliyetine geçici olarak Seyfullah Efendi Konağında devam edilmiştir. Ancak, okulun öğrenci sayısı zamanla artınca okul binası olarak kullanılan konak ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Bundan dolayı 1900'lü yılların başlarında Kayseri mutasarrıfı Ferik Mehmet Paşa önderliğinde Ali Hilmi ve Hacı Beylerin desteğiyle Küçük Hasan Paşa Konağının arsasına 1903 yılında (bugünkü) tek katlı taş bir bina yapılmış ve okul bu binaya taşınmıştır. 1915-1916 eğitim-öğretim yılında idadi mektepler sultaniye çevrilince artan öğrenci kapasitesini karşılamak için aynı yıl okula bir kat daha eklenmiştir (Özmerdivenli, 1997:105, 114).

Okulun mimari ve fiziki özelliklerini Arslan şu şekilde belirtir:

İki ana yapım evresi geçirdiği tespit edilen yapı bütünüyle muntazam kesme taştan inşa edilmiştir. Yapıyla ilgili M.1899 tarihli arşiv belgesinde yapının su basman katının "siyah yonu Germir taşından" inşaa edilmiş olduğu, beden duvarının da (bugünkü zemin katının) çift taraflı yonu taşıyla oluşturulduğu bilgileri bulunmaktadır. Aynı belgede binanın kirişlerinin çırallı çam taban ağacından yapıldığı, taban kirişleri döşendikten sonra odalarda kuru tahtalardan geçmeli ve süpürgelikli tahta döşeme ile kapatıldığı, salonunda (bugünkü U şeklindeki hol koridor) mancusun taşının sert cinsinin bol harç ile geçmeli olarak döşendiği belirtilmiştir. Ancak bugün yapının ana beden duvarlarının malzemesi dışında, iç mekanlardaki tavan ve kirişlerin malzemeleri değişmiştir. Odalarda olması gereken kuru tahta döşemeliklerin üzeri 1920'lerden sonra (ki üst katta da aynı sistem var) taş çimento, mozaik ile kaplanmıştır. Sadece yapının güneyinde, ana giriş ekseninde yer alan yarım yuvarlak planlı olarak dışa taşan, bugün merdiven sahanlığı olarak kullanılan bölümde; doğu ve batı merdivenlerinin altındaki ardiye (depo) odası olarak kullanılan iki küçük mekânın tabanları orijinal kara tahta süpürgelikli döşemesini muhafaza etmektedir (Arslan, 2014: 4).

Arslan'ın yukarıda naklettiği özelliklere göre Kayseri Lisesi binası, II. Abdülhamit döneminde yapılan (neo-klasik) binaların tipik mimari özelliklerinden izler taşımaktadır. Kesme taştan yapılmış olup, kışın sıcak yazın ise serin bir ortam sağlamaktadır. Binanın dikdörtgen bir yapısı vardır ve okulun giriş kısmı, üçgen şeklinde dışarı doğru çıkıntılıdır. Okulun 2 katı farklı zamanlarda (yaklaşık 15 yıl arayla) yapılmasına rağmen, mimari olarak ve kullanılan malzeme bakımından her iki kat da birbirine benzerlik gösterir. Binanın tüm cepheleri yuvarlak kemerli pencerelerle dışa açılmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Okulun Orijinal Taş Binasının Güney ve Kuzey Cephesleri
Kaynak: Arslan, 2014:21 (Çizim, Y. Mimar Oktay Çağlıbulanık'a aittir).

Resim 1. Okulun İlk Yıllarına Ait Bir Görsel

Kaynak: Kayseri Lisesi 125.Yılığ, 2018:21 (Fotoğraf Tevfik Erarslan Koleksiyonuna aittir).

100 küsur yıllık köklü bir eğitim kurumu olması nedeniyle Kayseri lisesi, kurulduğu yıl olan 1893'den bugüne gerek fiziki gerekse milli eğitim uygulamaları (mevzuat) bakımından bazı önemli değişikliklerden geçmiştir. 1903 yılında ilk katı tamamlanarak kendi binasına taşınmış, 1916 yılında ikinci katı yapılarak idadiden sultaniye'ye çevrilmiştir. 1921 yılında son sınıf öğrencilerinin tamamının Sakarya savaşında şehit düşmesi nedeniyle o yıl Kayseri lisesi mezun verememiştir. 1923'de Ziya Gökalp'in kanun teklifi ile sultani adı liseye çevrilmiş ve Kayseri

Sultanisi (Kayseri Lisesi) adını almıştır. Önceleri sadece erkek öğrencilere eğitim veren bu okul, 1935-36 eğitim-öğretim yılında kız ortaokulu ile birleştirilerek karma lise haline getirilmiştir. 1959 yılında akşam lisesi kurularak okul bünyesine eklenmiştir. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında da okula Anadolu lisesi statüsü verilmiştir (ogm.meb.gov.tr). Son olarak, kent belleğinin önemli bir parçası olması ve Millî Mücadeleye olan katkılarından dolayı okulun orijinal taş binası 2016 yılında Millî Mücadele Müzesine dönüştürülmüştür (Güner, 2017:79). Tüm bu süreci Şekil 2'deki gibi özetlemek mümkündür.

Şekil 2. Kayseri Lisesi Kronolojisi (1893-2022)

Kaynak: Yazarın Kişisel Çalışması

Süreç fiziki açıdan değerlendirildiğinde; kurulduğu yıllarda taş mektep olarak anlandırılan okul binasının yapılan değişiklik ve ilavelerle o günkü orijinal form ve kondüsyonundan çok şey kaybettiği anlaşılmaktadır. Okula zaman içinde spor salonu, konferans salonu, pansiyon binası gibi ek binalar yapılmış ve kütüphane, laboratuvar gibi fiziki imkanlar kazandırılmıştır. Milli eğitim uygulamaları açısından değerlendirildiğinde ise; kurulduğu yıllarda sadece erkek öğrencilere hizmet veren okulun ilerleyen yıllarda kız öğrencileri de bünyesine dahil ederek Anadolu lisesine dönüştüğü görülmektedir.

Okulların eğitim-öğretim faaliyetlerinin en önemli unsurları hiç şüphesiz o okulun öğrenci ve öğretmenleridir. Kayseri lisesi öğrenciler açısından değerlendirildiğinde; okulun kurulduğu yıllarda fiziki imkanlarının kısıtlı olması ve idadilere ilk yıllarda yeterince ilgi gösterilmemesi nedeniyle öğrenci ve mezun sayısı da ilk başlarda oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, okulun imkanlarının zamanla artması ve sadece Kayseri'den değil çevre illerden de gelen taleplerle birlikte öğrenci ve mezun sayısı da zamanla artış göstermiştir. Nitekim, çeşitli yıllarda Kayseri Lisesinde okuyan öğrenci ve mezun sayısını gösteren Tablo 1 incelendiğinde; 1895-96 eğitim-öğretim yılında sadece 60 olan öğrenci sayısının 1932-1933 eğitim-öğretim yılında 11 kat artarak 681'e ulaştığı açıkça görülmektedir. Bu sayı, ilerleyen yıllarda daha da artmış ve ikibinli, üçbinli rakamlara ulaşmıştır. Tabloda kayda değer önemli bir husus da 1920-21 eğitim-öğretim yılında okulun hiç mezun verememiş olmasıdır. Bunun nedeni, milli mücadele yıllarında okulun son sınıf öğrencilerinin tamamının⁵ Sakarya Savaşında cepheye katılarak savaşta şehit olmalarıdır (Özmerdivenli, 1997:114). Bundan dolayı lisenin mezuniyet defterine son sınıfların olduğu bölüme “*Lise son sınıf*

5 Anıtta şehit olan 10 öğrencisini ismi belirtilmiş, 61 öğrencinin ismi ise kayıtlarda olmadığı için belirtilmemiştir. Buradan 1920-21 eğitim- öğretim yılında okulun son sınıfında toplam 71 öğrenci olduğunu ve bu öğrencilerin tamamının savaşta şehit düştüğünü anlıyoruz (yazarın notu).

öğrencileri sakarya savaşı için cepheye gidip hepsi cepheye şehit düştüğünden bu öğretim yılında okulumuz mezun verememiştir.” ifadesi düşülmüştür. Kayseri Lisesinden 1964’de mezun olan jandarma kd. Albay Haydar Aksu’nun teklifiyle şehitler anısına okulun bahçesine bir anıt dikilmiştir⁶

Tablo 1. Yıllar itibariyle Kayseri lisesi öğrencileri ve mezun sayıları

Eğitim-Öğretim Yılı	Öğrenci Sayısı	Mezun Sayısı
1895-96	60	8
1903-04	?	4
1908-09	141	?
1909-10	?	8
1915-16	?	9
1920-21	?	-
1927-28	?	13
1930-31	?	23
1932-33	681	?
1940-41	?	77
1949-50	1.223	?
1950-51	?	93
1960-61	?	166
1970-71	?	444
1980-81	?	281
1984-85	?	352
1985-86	2.870	531
1986-87	3.101	?
1989-90	?	587
1990-91	2.716	?
1991-92	?	915
1992-93	3.542	?
1993-94	?	1.000
1994-95	?	1.260

Kaynak: Özmerdivenli, 1997:25, 105, 107, 108

Kayseri lisesi kurulduğu yıl olan 1893’den bugüne binlerce mezun vermiştir. Mezunların çoğu diğer illerde yüksek öğrenimlerine devam etmiş ve doktor, avukat, hâkim, eczacı, mimar, mühendis, öğretmen, bilim adamı, müfettiş, iş adamı, siyasetçi ve sanatçı gibi mesleklere sahip olmuşlardır. Bunlar arasında Türk siyasetine yön veren çok sayıda devlet adamı ile (Tablo 2) Kayseri’nin yönetiminde söz sahibi olan çok sayıda yerel idareci de vardır (Tablo 3). Tablo 1’deki mezunlar listesinde 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün isimleri dikkat çekmektedir.

6 Okuldaki anıta isimleri yazılı şehit öğrenciler: Mustafa Oğlu İsmail, Şükrü Oğlu Seyit Ahmet, Ahmet Oğlu Mustafa, Osman Oğlu Ahmet, Numan Oğlu Mehmet, Hacı Mehmet Oğlu Halil, Emin Oğlu Hacı Mehmet, H. Ahmet Oğlu Mustafa, Nuh Oğlu Cemal ve Derviş Oğlu Ahmet (Bu öğrencilerin dışında ismi kayıtlara giremeyen 61 öğrenci daha).

Tablo 2. Yurt Çapında Tanınan Kayseri Lisesi Mezunları⁷

	Adı Soyadı	Mezuniyet Yılı	Açıklama	Kaynak ⁸
1	Behçet Kemal Çağlar (1908-1969)	1925	Devrim Şairi ya da Atatürk Şairi olarak da bilinen Şair ve Edebiyatçı, VII.ve VIII. Dönem Erzincan milletvekili	https://tr.wikipedia.org/wiki/Behçet_Kemal_Çağlar
2	Ziya Müezzinoğlu (1919-2020)	1938	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı (1962), Cumhuriyet Halk Partisi Kayseri Senatörü (1975), 36.ve 42. Hükümet Maliye Bakanı	http://turkiyeavrupavakfi.org/ziyamuezzinoglu-nukaybettik/
3	Memduh Güpgüpoğlu (1921-1993)	1939	T.C. Merkez Başkanı (1972-1975)	https://tr.wikipedia.org/wiki/Memduh_Güpgüpoğlu
4	Sadettin Bilgiç (1920-2012)	1939	Adalet Partisi Isparta milletvekili (1962), İstanbul Milletvekili (1965 ve 1969), Demokratik Parti kurucusu (1970), Demokratik Parti İstanbul Milletvekili (1973), Adalet Partisi Genel Başkan Yardımcısı (1976), İstanbul milletvekili (1977), 30. Hükümet Ulaştırma Bakanı ve 41. Hükümet Millî Savunma Bakanı	https://sadettinbilgicdh.saglik.gov.tr/TR-255114/sadettin-bilgic--kimdir.html
5	Mehmet Özgüneş (1921-1992)	1940	Cumhuriyet Senatosu üyesi (1961-1980) ve 33., 38. 44. Hükümetlerde Devlet Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Özgüneş
6	Hayrettin Nakipoğlu (1922-2002)	1940	Emniyet Genel Müdürü (1965-1969), 3. (XIV) ve 4. (XV) Dönem Kayseri Milletvekili, 31 ve 32. Hükümette İmar ve İskân Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayrettin_Nakipoğlu
7	Mehmet Yüceler (1923-2010)	1944	1. (XII), 2. (XIII), 3. (XIV), 4. (XV) ve 5. (XVI) Dönem Kayseri Milletvekili, 28. Hükümet Gümrük ve Tekel Bakanı, 42. Hükümet İmar ve İskân Bakanı ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Yüceler
8	Turgut Özal (1989-1993)	1945	Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekili, Anavatan Partisi Kurucusu ve bu partinin Genel Başkanı, 19. Dönem Hükümet Başbakanı ve 8. Cumhurbaşkanı	https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/turgut_ozal/
9	Hilmi İşgüzar (1929-2019)	1945	13, 14 ve 16'ncı dönem Sinop milletvekili ve 1978 - 1979 yılları arasında Sosyal Güvenlik Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Hilmi_İşgüzar

7 Halen Millî Savunma Bakanı olarak görev yapan ve önceki yıllarda Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunan Hulusi Akar Kayseri lisesinden mezun olmamakla birlikte, 1966-1968 yılları arasında Kayseri Lisesinde eğitim-öğrenim görmüştür (aa.com.tr). Ayrıca, 1991-1998 yılları arasında Anayasa Mahkemesi Başkanlığı yapan Yekta Güngör Özden ile Türk Sinemasının "Altın Çocuk" lakaplı sanatçısı Göksel Arsoy da liseyi Kayseri Lisesinde bitirmemekle birlikte Kayseri Lisesinde eğitim-öğretim görmüşlerdir.

8 Kaynaklara erişim tarihi 09.08.2022'dir.

10	Korkut Özal (1929-2016)	1946	Milli Selamet Partisi'nden iki kere Erzurum milletvekili. 1974 ve 1975'te Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı, 1977 yılında İçişleri Bakanı Ayrıca, ANAP İstanbul Milletvekili	https://www.haberturk.com/gundem/haber/1318450-korkut-ozal-kindir https://www.haberler.com/guncel/tas-mektep-mezunlarindan-korkut-ozal-a-bassagligi-8921303-haberi/
11	Abdulhalim Aras (1925-2018)	1946	Anavatan Partisi Kurucu Üyesi, 1.(XII.) Dönem Kayseri, 2.(XIII.) Dönem Siirt, 17 ve 18. Dönem Kocaeli Milletvekil, TBMM Başkanvekili	https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdulhalim_Aras
12	Prof. Dr. Naci Kınacıoğlu (1929-2009)	1948	2002 seçimleri öncesi TBMM dışından tarafsız Ulaştırma Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Naci_Kınacıoğlu
13	Sabahattin Çakmakoglu (1930-)	1949	Ankara Vali Yardımcısı (1968); Gümüşhane (1972), Isparta (1975), Edirne (1978), Gaziantep (1979) ve Mersin (1984) Valisi; Emniyet Genel Müdürü (1988), Başbakanlık (1990) ve İçişleri Bakanlığı (1991) Müsteşarı, Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanı (1992), 48. Hükümette TBMM dışından Bağımsız İçişleri Bakanı, 21.Dönem Kayseri Milletvekili (1999), 57. Hükümet Millî Savunma Bakanı	https://www.msb.gov.tr/Bakanlar/Detay/sabahattin-cakmakoglu
14	Mehmet Yazar (1936-)	1955	XVIII. Dönem Kayseri Milletvekili, 46. Hükümet Devlet Bakanı ve 47. Hükümet Millî Savunma Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmet_Yazar
15	Bahattin Yücel (1949-)	1966	XIX. ve XX. Dönem İstanbul Milletvekili, 54. Hükümet Turizm Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Bahattin_Yücel
16	Abdullah Gül (1950-)	1968	54. Hükümet Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü, 58. Hükümet Başbakanı, 59. Hükümet Başbakan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı, ve 11.Cumhurbaşkanı	https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarımız/abdullah_gul/
17	Taner Yıldız (1962-)	1979	2002, 2007 ve 2011 AK Parti Kayseri Milletvekili ve 2009-2015 yılları Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Taner_Yıldız https://www.kayseryerelhaber.com/gundem/mezun-oldugu-lisenin-etkinliginde-h15096.html

Kaynak: Kayseri Lisesi 125. Yılığ, 2018:80

Tablo 3. Kayseri Özelinde Tanınan Kayseri Lisesi Mezunları

	Adı Soyadı	Mezuniyet Yılı	Açıklama	Kaynak ⁹
1	Osman Kavuncu (1918-1966)	1935	1950-1954 / 1954-1957 dönemi Kayseri Belediye Başkanı 1957-1960 dönemi Demokrat Parti Kayseri Milletvekili	https://tr.wikipedia.org/wiki/Osman_Kavuncu
2	Dr. Ziya Özel (1927-2021)	1946	(Zakkumdan Kanser İlacı geliştiren) Bilim Adamı	https://www.biyografi.info/kisi/ziya-ozel
3	Prof. Dr. Naci Kınacıoğlu (1929-2009)	1948	1988-1992 dönemi Erciyes Üniv. Rektörü	https://tr.wikipedia.org/wiki/Naci_Kınacıoğlu
4	Niyazi Bahçecioğlu (1934-2013)	1949	1973 ve 1977 dönemi Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı ve 1990-1991 / 1992-1993 dönemi Kayseri Erciyesspor Başkanı	https://tr.wikipedia.org/wiki/Niyazi_Bahçecioğlu
5	Şevket Bahçecioğlu (1945-)	1964	Kayseri ili Melikgazi İlçesi Eski Belediye Başkanı, Kayserispor Eski Başkanı ve Yönetim Kurulu Üyesi	https://www.kayema.org/yonetim-kurulu/

Kaynak: Kayseri Lisesi 125. Yıllığı, 2018:80

Lise eğitim-öğretim faaliyetinin diğer önemli bir boyutunu oluşturan öğretmenler açısından değerlendirildiğinde ise okulda öğrencilere nitelikli bir eğitim vermek için ilk yıllardan itibaren yönetimin öğretmen seçiminde oldukça titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Bunun için öğretmen adayları öncelikle sıkı bir mülakata tabi tutulur ve yeterli oldukları takdirde işe kabul edilirdiler. Ak ve Kartal, bu konuda Kayseri lisesinde öğretmen olmak isteyen Gübgüzbâde Efendi'ye yapılan mülakatı örnek olarak gösterir. Mülakatta adaya adı soyadı, şöhreti, soyu, öğrenim hayatı ve devlet memuriyeti ile ilgili sorular sorulmaktadır. Gübgüzbâde Efendi, yapılan mülakatı geçer ve 3. ve 4. sınıf Türkçe dersi ile İlm-i Eşya dersini vermesi uygun görülür (2021:334-336). Okul yönetiminin öğretmen seçiminde ve okulda verilen eğitimin kaliteli olmasında gösterdiği özeni ve titizliği yine Ak ve Kartal'ın aşağıdaki ifadelerinden anlamaktayız:

Kayseri İdâdîsi'nde Arabî, Farisî ve Ahlak muallimliğinde bulunan Ömer Fevzi Efendi'nin yaşlılığından dolayı dersleri hakkıyla veremediği ve öğrencilerin derslerden tam anlamıyla istifade edemediği için emekliliğe sevk edilmiştir. 17 Ocak 1909 tarihinde Ömer Fevzi Efendi, işten el çektirilmiştir. Arabî dersi mahalle ulemasından Hacı Bekir, Farisî dersi ise Şaban Efendi'ye okutulması için verilmiştir (Ak ve Kartal, 2021:337).

Yine bu kapsamda Kayseri'nin ilk eczacılarından olan İbrahim Hakkı Göver'in de 1930'lu yıllarda Kayseri Lisesinde dışarıdan kimya dersine girdiğini, ders

verdiği sırada Atatürk'ün ziyaretine konu olduğunu ve kendisinin Atatürk tarafından takdirle karşılandığını Eczacı Halil Tekiner'in *Kayseri Eczacılık Tarihi* adlı kitabında görmekteyiz (Tekiner, 2005:85).

Okulun öğretmenleri kapsamında belirtilmesi gereken bir husus da şair Behçet Kemal Çağlar ile birlikte 10.yıl marşının sözlerini yazan, Türk edebiyatında hecenin beş şairi olarak bilinen ünlü Han Duvarları şiirinin yazarı Faruk Nafiz Çamlıbel'in¹⁰ Kayseri Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmış olmalarıdır. Ayrıca, Faruk Nafiz Çamlıbel dışında, Necmettin Halil Onan ve Cevdet Kudret gibi Türk edebiyatının diğer tanınmış kişileri de Kayseri Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmışlardır. Erciyes Üniversitesi Türk Dili Bölümünden Dr. Mustafa Parlak, bu isimleri müze kuruluş çalışmaları yaparlarken okulun 3 ciltlik memur ve sicil defterleri içinde (tesadüfen) bulduklarını belirtir (Parlak, 1997:115).

Resim 2. Kayseri Lisesi Öğretmenleri Toplu Halde (1930'lu yıllar)

Kaynak: Yazarın kişisel fotoğraf arşivi.

Okulla ilgili belirtilmesi gereken diğer bir husus da milli mücadele dönemi sırasında Ankara'da bulunan TBMM'nin güvenlik gerekçesiyle Kayseri'ye (Kayseri Lisesine) taşınması hususudur. Yunan ordusunun İnönü yenilgisi üzerine 10 Temmuz 1921'de başlattığı saldırı ve Anadolu'da ard arda düşen şehirler sonrası Atatürk güvenlik gerekçesiyle Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye naklini istemiş, hatta Meclisin çalışmaları için Kayseri Lisesinde kürsü bile kurulmuştur (Yalçın,

¹⁰ Okulun yıllığını hazırlayan ve okulla ilgili bilgi ve belgeleri derleyen Yusuf Özmerdivenli, kişisel web sitesinde Faruk Nafiz Çamlıbel'in 1922-1924 yılları arasında Kayseri lisesinde edebiyat öğretmenliği yaptığını ve ayrıca Kayseri Lisesi marşının sözlerini de Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazdığını belirtir (<https://www.yusufozmerdivenli.com/?pnun=16&pt=, E.T.:14.08.2022>).

2011:903). Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye nakli konusu, 23 Temmuz 1921 ve 22 Ağustos 1921 tarihli TBMM gizli oturumlarında üyeler arasında görüşülüp ele alınmıştır. 23 Temmuz tarihli celsede söz alan Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa, savaşın gidişatı hakkında meclis üyelerini bilgilendirmiş ve gerek ordumuzun gerekse Yunan ordusunun yapılan her harekatta Ankara'yı esas aldığını, mevcut durum dikkate alındığında (askeri taktik ve strateji açısından) Meclisin Kayseri'ye naklinin uygun olacağını şu sözlerle belirtmiştir:

Biz burada Ankara'da buldukça ordu başka bir şey düşünemeyeceği için her halde merkezi hükümetin tebdili zaruriyetindeyiz. Bunun için Heyeti Vekile yaptığı müzakeratta Kayseri'yi münasip görmüştür. Kayseri, malumu âliniz. Anadolu'nun göbeği addolunur. Konya'ya yakındır. Adana'ya yakındır. Otomobil yolları üzerindedir. Orada barınacak emakin de vardır. Hükümetin orada tesisini, ordunun harekâtı noktai nazarından, daha emin addediyoruz (23.07.1921 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s.102).

Ancak, söz konusu oturumda kesin bir karara varılamaz ve konu 22 Ağustos 1922 tarihli gizli oturumda tekrar görüşülür. Bu oturumda da söz alan Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa Meclisin Kayseri'ye nakli konusunda ısrar ederek şu ifadeleri kullanır:

Demin verdiğimiz karar mucibince Meclisi Ali Kayseri'ye naklolunacaktır. Düşman şimdilik faaliyetini tatil etmiştir. Fakat düşman yakında yine harekete başlayabilir ve bu harekât on beş günde Ankara'yı yine tehdit edebilir. Bunun için bendenizin bir teklifim vardır. Bu mesele bir hafta içinde mevkii fiile konulmalıdır. Yani bir hafta içinde ağırlıklar naklolunmalı. Meclisin müzakere edecek bir kısmı burada kalır. Kısmı diğeri Kayseri'ye gerek Meclis binasını ve gerek salonunu temin etmek üzere Kayseri'ye gider (Gürültüler). Bir kısmı kalmak lâzımdır. Tehlike olmazsa Meclis yine burada kalır. Bunu karara vaz ediyorum. Bir hafta zarfında bu ikmâl edilmelidir. Karar verilirse Hükümet.. (Gürültüler) Efendim Melisin bir kısmı kalır, nisabı ekseriyet kalmak şartıyla... Aileler naklolunur. Ailelerin ve diğer ağırlıkların bir hafta zarfında taşınacağını Hükümete tebliğ ederiz. Hükümet buna çalışsın. Bunu teklif ediyorum (22.08.1921 TBMM Gizli Celse Zabıtları, s.221).

Ancak, ilk oturumda Meclisin nakline karşı çıkan Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey, 23 Ağustos tarihli ikinci oturumda da bu fikre karşı çıkar ve diğer üyeleri de ikna ederek Meclisin Kayseri'ye taşınmasını adeta tek başına durdurur (Yalçın, 2011:904, 906).

Son olarak belirtilmesi gereken bir konu da okulun şeref defteridir. Kayseri lisesinin 1923-1926 yılları arasında müdürlüğünü yapan Sadık Bey zamanında "Kayseri Sultanisinin Muhterem Ziyaretçilerine Mahsus Hatıra Defteri" adı altında bir şeref defteri açılmıştır (Özmerdivenli, 1997:109). Bu defteri, başta Atatürk olmak üzere¹¹ çok sayıda devlet adamı ve tanınmış kişi okulla ilgili görüşlerini belirterek imzalamıştır.

11 Atatürk, 14 Ekim 1924 tarihinde eşi Latife Hanım ile birlikte okula yaptığı ziyaret sırasında okulun şeref defterine şu notu düşmüş ve eşi ile birlikte imzalamıştır "Kayseri Lisesi'ni müdürü ile muallimleri ile, bütün talebisiyle, cumhuriyetin ateşi, feyizli bir ocağı buldum." (Özmerdivenli, 1997:109).

Resim 3. Atatürk'ün Kayseri Lisesini Ziyareti (19.11.1930)
Kaynak: <https://commons.wikimedia.org>, E.T.: 12.09.2022.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kayseri Lisesi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında eğitimde yapılan islahat hareketlerinin bir ürünü ve dönemin modern eğitim yapılarından biridir. 1893 yılında kurulan ve geçici olarak Seyfullah Efendi Konağında eğitim hayatına başlayan, 1903 yılında da kendi binasına kavuşan Kayseri lisesi kurulduğu tarihten bu yana fiilen eğitim-öğretim vermeye devam etmektedir.

1893'den 2022'ye kadar geçen süreç ve bu süreçte yaşananlar gözönüne alındığında Kayseri lisesi için aşağıdaki değerlendirmelerde bulunulabilir:

- Kayseri lisesi gerek (neo-klasik) mimari yapısı gerekse kademeli eğitimin bir parçası olması bakımından Anadolu'daki II. Abdülhamid dönemi ilk modern eğitim kurumları arasındadır.
- Günümüz kentlerindeki sıradan ve modern binaların çokluğu ve tekdüzeliği dikkate alındığında, Kayseri Lisesi döneme özgü farklı mimari yapısı ile kent içinde dikkat çeken nadide tarihi ve kültürel yapılardan biri konumundadır.
- Osmanlının son dönemine ve milli mücadeleye tanıklık etmiş olması bakımından kent belleğinin önemli bir parçasıdır.
- Kayseri Lisesi; Eğitim-öğretim faaliyeti boyunca bugüne kadar aralarında cumhurbaşkanları, başbakanlar, bakanlar, milletvekilleri, bilim adamları ve sanatçıların da olduğu çok sayıda öğrenciyi mezun etmiştir. Okulun kurulduğu yıllarda Osmanlı idaresine bağlı küçük ve sıradan bir sancak olan Kayseri kentinin günümüzde Türkiye'nin önde gelen illeri arasında yer

almasında şüphesiz Türk siyasetine ve kent yönetiminde yön veren Kayseri Lisesi mezunlarının da önemli katkı ve payları vardır.

- Kayseri lisesi sadece öğretmenleri ve binalarıyla eğitim hayatına değil, aynı zamanda öğrencileriyle Millî Mücadeleye de önemli katkılarda bulunmuştur (1921 yılında Sakarya savaşına katılan okulun son sınıf öğrencilerinin tamamını bu savaşta şehit olmuştur).
- Asırlık tarihi ile kent belleği ve kent kültürünün önemli bir parçası olması ve Millî Mücadeleye olan katkılarından dolayı okulun orijinal taş binası 2016 yılında Millî Mücadele Müzesine dönüştürülmüştür. Eğitim-öğretim faaliyetine ise okulun diğer binalarında devam edilmektedir.
- Okul, çeşitli vesilelerle Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk'ün ziyaretlerine ve milli mücadele sırasında Meclisin Ankara'dan Kayseri'ye (Kayseri Lisesine) nakline konu olmuştur.

Yukarıda belirtilen tarihi, mimari ve kültürel özelliklere sahip olması nedeniyle Kayseri lisesi kentte çok sayıda ortaöğretim kurumu (lise)¹² olmasına rağmen, öğrenciler arasında hala en çok tanınan, ilgi gösterilen ve tercih edilen¹³ liseler arasında yer almaktadır.

12 Kayseri Valiliği eğitim istatistiklerine göre Kayseri'de 169'u resmi ve 45'i özel olmak üzere toplam 214 ortaöğretim kurumu (lise) bulunmaktadır (kayseri.gov.tr).

13 Kayseri lisesi, 2022 LGS'de Kayseri'deki liseler arasında %4,65'lik dilimle 6. Sırada yer almaktadır (<https://tabanpuanlari.net/lgs/kayseri>).

KAYNAKÇA

- Ak, İ. ve Kartal, S. S. (2021). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kayseri İdadisi (lisesi), içinde A. Altı ve S. Sevim Kartal (editör), *Kayseri Eğitim Tarihi Araştırmaları*, s.323-340, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları Tarih Dizisi No 177, Kayseri: Önder Ofset.
- Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Arı, A. (2002). Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 181-192.
- Armağan, M. (2008). *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*. 11. Baskı, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Ahmet Nazif. (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)*, (çev. M. Palamutoğlu), Kayseri: İl Özel İdare Müdürlüğü ve Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları No 2.
- Arslan, A. S. (2014). Kayseri'nin İlk Modern Eğitim Yapısı: Kayseri Lisesi, Erciyes Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 1-33.
- Aydemir, S. S. (2009). Antalya İdadisi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 33-48.
- Beyazıt, Y. (2014). XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi, *Belleten*, 78(283), 955-991.
- Berkes, N. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları 1713.
- Cihan, A. ve Doğan, İ (2007). *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Cihan, A. (2007). *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Demirci, S. ve Kartal, K. (2014). 1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi, *History Studies*, 6(4), 1-29.
- Doğan, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 407-442.
- Erdoğdu, T. (1996). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51/1-4, 183-247.
- Georgeon, F. (2012). *Sultan Abdülhamid*. (çev. A. Berktaş), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gülmez, A. (2021). Osmanlı Devleti'nde İdadiler, *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 106-131.
- Güner, H. E. (2017). Liseden Müzeye, Eğitimden Tüketime; Kayseri Lisesi'nin Milli Mücadele Müzesi'ne Dönüşümü, *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 16, 67-87.
- Hızlı, M. (2004). Anadolu'daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2(4), 371-409.
- Karakök, T. (2013). Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme, *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 208 – 234.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 231-242.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII Dizi, Sayı 94, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özmerdivenli, Y. *Kayseri Lisesi: Kuruluşunun 100.Yılında, 1992-1993 Yıllığı*, Kayseri.
- Özmerdivenli, Y. (1997). *Kayseri Lisesi 100.Yıl Şeref Belgeseli*, Cilt 1, Ankara: Arman Ofset ve Matbaacılık.
- Özön, M. N. (1989). *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. 7.Basım, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Parlak, M. (1997). 14 Ekim Kayseri Lisesi Atatürk Müzesi'nin Kuruluş Tarihi, içinde *Kayseri Lisesi 100.Yıl Şeref Belgeseli*, Cilt 1, s.114-115. Ankara: Arman Ofset ve Matbaacılık.
- Sabancı, O.; Bulut, S. S. ve Dağlıoğlu, H. E. (2017), Gifted Education Program in Enderun System, *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 5(3), 49-69.
- Taşer, S. (2010). Osmanlı Devleti Vilayetleri ve Sancakları Maarif Müdürlükleri ve Müdürleri (1912), *İstem*, 8(15), 159-167.

- Tekiner, H. (2005). *Kayseri Eczacılık Tarihi*. Türk Eczacılar Birliği Yayınları, Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Torun, S. F. (2017). Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı, *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(14), 85-110.
- Ünal U., Budak M., Bayır Ö. ve Yıldıztaş M. (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No.134, İstanbul: Bion Matbaacılık.
- Yalçın, E. (2011). Meclis'in Kayseri'ye Nakli Tartışmaları ve Mustafa Durak (Sakarya) Bey, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 893-909.
- Yelkenci, Ö. F. (2010). *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamit'in Eğitim Hamlesi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- Atatürk'ün Kayseri Erkek Lisesi'ni Ziyareti, 19 Kasım 1930, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Atatürk%27ün_Kayseri_Erkek_Lisesi%27ni_ziyareti,_19_Kasım_1930.png, (E.T.: 12.09.2022).
- Eğitim İstatistikleri, <http://www.kayseri.gov.tr/egitim-istatistikler>, (E.T.: 12.08.2022).
- Kayseri Lisesi 125.Yılı (1893-2018), <http://www.yusufozmerdivenli.com.tr/pdf/1893-2018-kayseri-lisesinin-125yili.pdf>
- Kayseri liseleri LGS Taban Puanları 2022-2023, <https://tabanpuanlari.net/lgs/kayseri>,(E.T.: 12.08.2022).
- Tablo-1 İllere göre il/ilçe merkezi, belde/köy nüfusu ve yıllık nüfus artış hızı, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500>, (E. T.:30.07.2022).
- Tarihi 100 Lise (İnteraktif Harita), <http://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1893-MELIKGAZI-KAYSERI-LISESI.html>, (E.T.: 12.08.2022).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gez01002065.pdf>, (E.T.: 16.07.2022).
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT02/gez01002054.pdf>, (E.T.: 16.07.2022).
- URL-1: <http://www.yusufozmerdivenli.com.tr>, (E.T.: 11.07.2022).

SİMGESEL BİR ALAN OLARAK KOŞER: ANTAKYA MUSEVİ CEMAATİ ÖRNEĞİ¹

Kadriye ŞAHİN²

Giriş

Akdeniz Bölgesinin tarihi dönemlerde kültürel yapısı üzerine çalışmalar yapan Geoffrey (2005: 152) İbrahimi dinlerin Akdeniz bölgesinde nüfuz kazanmasıyla birlikte özellikle Antik Çağın sonlarında dinsel bir dönüşüme sahne olduğunu belirtir. Akdeniz Bölgesinin doğusunda yer alan Hatay, özellikle de Antakya'nın bu dinsel dönüşümün merkezlerinden birisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tarih öncesi zamana kadar uzanan geçmişi ile Antakya özellikle Romalılar döneminde güçlü bir imparatorluk merkezi haline gelmiştir. Bizans hâkimiyetinden sonra Memlukler ve Osmanlılar ile birlikte İslamiyet'in etki alanına giren şehir, en son Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Bulunduğu coğrafi konum ve verimli toprakları nedeniyle yüzyıllarca çekim merkezi olan Antakya günümüzde çokkültürlü yapısını korumaya devam etmektedir. Türkçe ve Arapçanın günlük konuşma dili olduğu bölgede etnik bakımdan ağırlıklı olarak Türkler ve Araplar yaşamaktadır. Ayrıca farklı din ve mezheplere mensup cemaatler de bir arada yaşamaktadır. Uzun yıllar birlikte yaşama tecrübesine sahip olan ve aralarında simbiyotik ilişkinin bulunduğu Museviler/Yahudiler, Hıristiyanlar, Sünniler ve Arap Aleviler/Nusayrilerin ortak birçok geleneği bulunmaktadır (Şahin, 2010). Bu ortak geleneklerden biri de mutfak kültürüdür. İnançlar, gelenekler, çevresel faktörler, sosyal statü, etnik kimlik, eğitim, göç, coğrafi konum ve ekonomi gibi değişkenler toplumların mutfak alışkanlıklarını ortaya çıkaran nedenlerdir (Şahin, 2003: 10; Türk ve Şahin, 2004: 3; Şahin, 2010: 2; Kutluay-Merdol, 2012: 1).

Antakya mutfak geleneği bağlamında ikircikli bir durum sergilemektedir. Bir yandan Antakya'da ortak bir mutfak kültürünün oluşumunda tarihi, mekânsal ve

1 Bu çalışma, yazarın *Dini Kimliğin İnşasında Kutsal ve Tabu Olan Yiyecek ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.
2 Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-1139-8213, sahinkadriye@gmail.com

çevresel etmenlerden söz edilebilirken, diğer yandan mutfak kültürünün önemli bir yönünü oluşturan “alışkanlıklar” üzerinden etno-dinsel bir sembolik sınır inşa edildiği görülür. İnsanlar temelde karınlarını doyurmak zorundadır ancak ait olunan kültür neyi ne zaman nasıl yenilebileceğini öğretir (Güvenç 1996:14; Kottak 2002: 51). Bir şeyin yenilebilmesi için öncelikle toplum zihniyetinden geçebilmesi gerekir, çünkü yiyecek tercihleri ve iğrenmeleri yiyeceğin maddi yapısından değil daha çok insanların belleklerinde oluşan aktarımlardan kaynaklanır (Haris 1998:14).

İnsanın kimliği biyolojik olduğu kadar kültürel ve sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve diğer kategoriler de en önde gelen öznel araç insanın yeme içme göreneğidir (Tapper 2000:215). Dolayısıyla beslenme temel bir gereksinim olmakla birlikte, salt biyoloji ve çevresel unsurlara indirgenemez. İnsanın beslenmesi aynı zamanda kültürel ve psikolojik olmak üzere çok yönlüdür (Şahin, 2010: 153). Başka bir ifade ile insanlar bu temel gereksinimlerini çevre ile mekanik bir ilişki içinde karşılamazlar. Kültürel, psikolojik vb. unsurlar toplumların çevrelerinde bulunan besinlerin hangilerini tüketebileceğini ya da tüketemeyeceğini tayin etme noktasında en az çevre ve biyoloji kadar önemlidir. Bu nedenle Chee-Beng’in (2001: 153)’de ifade ettiği üzere her bir toplum kendi kültürü için ideal olan besinleri tüketme eğilimine sahiptir. Bu eğilim her toplumun besinlerini yenilebilen ve yenilemez olmak üzere iki kategoriye ayırmalarıyla sonuçlanır (Sauner-Lorey, 2007: 139). Öte yandan yeme alışkanlıkları yukarıda vurgulandığı üzere gruplar arasındaki sınırların inşa edilmesinde önemli bir dinamiktir. Gerçekten de “öteki”nin yemek alışkanlıklarına ilişkin kalıp yargılar birçok dini, etnik vb. gruplarla ilgili tanımlarda görünür hale gelir (Yıldırım, 2006: 266). Bununla birlikte yemek alışkanlıkları grupların öz tanımlarının da bir yönünü oluşturur.

Emile Durkheim (2005: 55), bütün dinlerde “kutsal” ve “din dışı” olan bir ayrım görüldüğünü ileri sürer. O halde yiyecek sınıflaması yapılmasının en temel nedenlerinden birinin dini kimlik olduğu söylenebilir. Din, bir simgeler sistemidir (Geertz, 1973: 90), bilişsel, işlevsel ve sembolik açıdan ele alınır (Glazier,1998: 26), din bir uyarlanma aracıdır ve içinde bulunduğu kültürel sistemin merkezinde olan bir yapıdır bu neden ile öğrenilmiş davranışları etkiler (Yel, 1999: 70) ve insanların ihtiyacını karşıladığı sürece varlığını sürdürür (Atay, 2009: 25). Dinin işlevi insanların evren hakkındaki inançlarını ifade ederek bilinmeyen kontrol altında tutma ihtiyacını gidermeye yardımcı olur (Fieldhouse 1996:120). Bu noktada inanç ve yeme davranışının yolu kesişir. Yemek yaşamın en güçlü simgesi haline gelirken aynı zamanda gruplar arası farklılıkları ortaya koyan güçlü bir bariyerdir (Fox, 2003:1).

Toplumların tükettiği veya tüketimini reddettiği yiyecekler toplumsal olayları kodlayarak bir anlam aktarımına sahiptir olur (Douglas,1974: 61). Bu bağlamda Anderson (2005: 6)’a göre de kutsal ve yasak olan gıdalar etnik, dini, sosyal vb. yapılar gibi konularda hem düzenleme işlevine sahiptir hem de bazı mesajlar içerir.

İnsanın bilimi olan antropoloji dini, merkezi bir tema, dini doktrin ve inançtan ziyade kişilerin bireysel ve toplu olarak ilahi kavramlarla, kozmosla ve ruhlarla ilişki kurma biçimleriyle ilgili toplumsal deneyim olarak görür (Bowie, 2021: 1). Sürekli bir tekrarı içeren din, insan için bir uyarlanma aracıdır ve bu uyarlanma süreci kutsal, yasak, mekan, ritüel, kutsal metinler, gibi farklı olguları kapsar (Şahin, 2010: 46). Yiyecek kimliğinin bir parçası haline gelir (Anderson 2005: 125) ve bazen dini veya etnik kimliğin birer simgesi haline dönüşür (Şahin, 2010: 31). Yemek sosyal bir göstergedir ve olumlu kullanıldığında bir gruba aitliği, olumsuz olarak algılandığında ise gruptan ayırma, bir anlamda ayrımcılık için gerekçe sağlar (de Garine, 2001: 487).

Bu çalışmanın araştırma grubunu oluşturan Musevilerin yiyecekleri derin duygulara bağlı olup, geçmişlerinden anılar taşır (Roden, 2000:157). Örneğin geçmişte yaşanan sürgün ve göçler ile diğer dinlere mensup olanlar ile birlikte yaşama deneyimleri mutfak geleneğine taşınmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada Antakya Musevi cemaatinin mutfak alanını tanımlayan “koşer” simgeselliği üzerine durulmuştur.

Çalışma Alanı ve Yöntem

Çalışmanın araştırma alanı Hatay iline bağlı Antakya ilçesidir. Eskiçağlardan günümüze farklı uygarlıklar tarafından iskân edilen Antakya, ticari yolların kesiştiği bir noktada olup etno-dinsel açıdan farklı toplulukların yaşadığı bir ilçedir. (Şahin, 2010). Museviler uzun yıllardır Antakya’da yaşayan cemaatlerden birisidir. Tarihleri I. Selevkos Nikator’a (MO 323 yılları) kadar uzanır (Kraeling, 1932: 132) ve İskender’den bu yana Antakya’da yaşadıkları bilinmektedir (Magemizoglu, 2021: 39). Antakya’da yaşayan diğer cemaatlere göre sayıca en az olan Museviler aynı mahallede veya birbirine yakın yerlerde ikamet etmektedir (Şahin, 2022: 121).

Yiyecek paylaşımı sosyal bir çevre oluşturur ve böylece ait olduğu toplumun bireyleri arasında bir iletişime neden olur (Barthes, 1997:21-23). Bu iletişim ortamı bir kimliğe neden olur, çünkü “insan doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkisini kültür yoluyla kurar ve içinde biçimlendiği kültüre bitişik bir kimlik taşır” (Aydın 2003: 471). Kültür denilen şey etnisiteyi oluşturur. Etnisite “kolektif isim, ortak soy miti, ortak tarih, özel olarak kültür belli bir teritorya ile özdeşleşme ve dayanışma duygusu “ oluşturmaktadır (Smith, 2002:47). Eriksen (2002:15-16)’e göre, etnisite, kendilerini kültürel açıdan farklı tanımlayan ve başkalarının da bu şekilde tanınan gruplar arasındaki ilişkileri ifade eder. Musevilik din aracılığıyla kurulan etnisiteye örnek teşkil etmektedir.

Musevilerin tarihi ile ilgili yapılan görüşmede bir cemaat üyesi; “tarihlerinin 2000 yıl öncesine dayandığını, ticaret amacıyla ilk kez Antakya’ya geldiklerini ve sözü edilen dönemde 2000-3000 kişinin yaşadığı kentteki cemaat üye sayısının 1950’lilerde 600-700 kişiye düştüğünü” aktarmıştır (Şahin, 2010: 130). Cemaat

üye sayısındaki düşüş, ibadetlerini de etkilemiştir. Sözelimi Havra'da ibadet için 10 erkek üye ve hahama gereksinim duyulmaktadır. Bu sayının sağlanamadığı durumlarda İstanbul, İskenderun gibi illerde bulunan cemaat üyelerinden yardım alınarak dışarıdan ibadet gerçekleştirilmektedir (Şahin, 2010: 115, 129). Benzer biçimde üye sayısının zamanla azalması cemaat üyelerinin toplu ibadetlerini de güç hale getirmiştir. Bu nedenle İstanbul'dan gelen Rabbi/haham ile ritüeller gerçekleştirilmektedir (Oflozoğlu, 2017). Saha verilerinde de öne çıkan bağlamlardan biri cemaat nüfusundaki düşüşe işaret etmektedir. Günümüzde 14 kişiden oluşan cemaat İstanbul'dan gelen Rabbi'ye bağımlıdır. Cemaat mensubu bir görüşmeci konuyla ilgili şunları aktarmıştır:

“Eskiden bu tarafa yabancı biri gelince bizim oturduğumuz yerleri Yahudi Mahallesi diye anlatılırdı. Çünkü sayımız o zaman çoktu. Ama yoğunlukla yaşadığımız bu mahallede sadece biz yoktuk. Hristiyan, Alevi, Sünni hepsi vardı ve iç içe oturuyorduk. Hala da beraber yaşamaya devam ediyoruz” (Şahin, 2010: 138).

Antakya Musevi Cemaati hem Arapça hem de Türkçe konuşmaktadır. İbadet dilleri İbranicedir. Kendilerini Musevi veya Yahudi olarak tanımlarlar. Cemaat üyeleri her iki kullanımda da etnik kimlikten ziyade dinsel kimliklerini ön plana çıkarmaktadır (Şahin, 2022: 121). İsrail Devletinin kuruluş sürecine kadar tarihi sürgünlerle dolu olan Museviler, Yahudi ismini Babil sürgünü esnasında almıştır (Aydın, 2004: 13).

Araştırmada alan çalışması yöntemi ile kullanılmış olup, katılımlı gözlem, yarı yapılandırılmış soru, gönüllü katılımcı formu, derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Mutfak üzerine çalışan antropologlar özellikle de “katılımcı gözlemi” durumunda iken kişilerin yaşamlarını ve tabi ki yemeklerini paylaşır, hatta birlikte yemek pişirebilir (Tierney ve Ohnuki-Tierney, 2012:117). Gözlem ve katılımcı gözlem teknikleri, nitel araştırma yapanlar için söylem ile ifade edilemeyen bazı geleneklere ulaşmayı, detayları ortaya çıkarmaya olanak sağlar (Patton, 2014:501). Bu bağlamda alan çalışması esnasında bu çalışmada geçen bazı gelenekleri gözlemlene olanağı elde edilmiştir. Topluluk üyeleri ile birlikte yenilen yemekler, yemek esnasında yapılan sohbetler konuyu derinleştirmiştir. Sekiz kişi ile görüşme yapılmış, çalışmaya katılım sağlayan cemaat üyelerine dair kişisel hiçbir bilgi etik kurallar gereğince burada paylaşılmamıştır.

Dini Kimliğin Simgesi Olarak Besinsel Yasaklar

Simgesel antropoloji üzerine çalışan antropologlar farklı çerçevelerden hareket etmiş olsalar da kültürü görece özerk bir kendilik, bir anlamlar sistemi olarak ele almakta, simgeler ve toplumsal törenlerin şifrelerini çözülmesi ya da yorumlanması yoluyla anlamın ortaya çıkartılmasıyla ilgilendiler (Özbudun ve Şafak, 2005:262). Gıdalar ait oldukları toplumların kimliklerinin bir yansıması olarak kabul edildiğinde, yemeğin maddi olması dışında hazırlanma, sunma ve tüketim aşamaları da simgeleştirme sürecine katkıda bulunur (Oven 2007:2).

Gıda üzerine çalışan antropologlar, yiyecek üretimi, yiyecek teknolojisi, aile bütçesi, yiyecek kıtlığı gibi maddi materyaller ile bölgesel yiyecek gelenekleri, din ve kimlikle ilgili yiyecekler, sembolik yiyecekler, yiyecek ve beden algısı veya yiyecek sağlık ilişkisi gibi maddi olmayan kültür³ üzerine çalışır (de Garine, 2004: 20). Gıda ve beslenmeyle ilgili sosyo-kültürel faktörler, malzeme teknolojilerinden örtük ideolojilere ve sembollere kadar uzanır ve özgün bir model içinde birbiriyle ilişkilidir (de Garine 1972: 20, 143).

Gıdalar kültürü simgeleyen bir işleve sahip olmanın yanında inançları da simgeler. Geertz, dini bir imgeler sistemi olarak ele alır. Din gibi kültür de çoğu zaman simgeler ile ifade edilir. Kültüre ait her bir simge, kültür ile ilişkili bir anlam alanını yansıtır (Foster 1999: 366). Hem din hem de kültürel açıdan yiyecekler de bu simgeler sisteminin bir parçasıdır (Fieldhouse 1996: 23) Bir toplumun beslenmesinde simgeler ritüeller ile paralellik gösterir (Mintz ve Nayak, 1985:195). Yiyeceği paylaşma kutsal olarak kabul edilen zamanlarda gerçekleştirilen ritüellerin de merkezinde yer alır. Gıda konusunda çalışan antropologların bazıları farklı gıda alışkanlıklarının simgesel bir anlam alanı oluşturduğunu belirtir (Mennel ve ark. 1992: 33). En genel anlamda din ve yiyecek-içecek simgeselliği yasak-yasak olmayan, haram-helal, kutsal-kutsal olmayan veya tabu olarak değerlendirilebilir. Tabu kelimesi işaretlenmiş yani kutsal ya da yasaklanmış olanı ifade eder (Wester, 1973: 3-4).⁴

Yiyecekler de dinsel kimlikte birer tabu olarak karşımıza çıkar. Bu çalışmaya konu olan Musevi beslenme kurallarını belirleyen “koşer” bir anlamda tabudur ancak burada söz konusu olan şey sadece yasak olan şeydir, yani yasaktan kaynaklı bir kutsallık söz konusu değildir. Aslında koşerin ne anlama geldiği Samuel Dreuner (1966) tarafından tam olarak şu şekilde ifade edilmiştir; “Kaşerut, Yahudi davranışının en sağlam kalelerinden biridir ve güçlü bir özveri, öz disiplin ve kararlılık gerektirmektedir. Kaşerut’un amacı kutsallıktır; kutsal bir kişi ve kutsal bir millet oluşturmaktır. Kaşerut insanın hayvansal tabiatının basit bir gereksinimi olan yemek olayını Tanrı katına çıkararak kutsallaştırdığı gibi Yahudiliği diğer milletlerden farklı kılmaktadır” (Alalu, vd, 2001: 197). Houston’da koşerin nedenlerinden birisini dini ve ahlaki sembollerin oluşması için oluşturulduğunu belirtir (1993: 69). Yemek, yaşamı sürdürdüğü için, dinsel sembollerin, ayınların ve geleneklerin önemli bir parçasıdır, günlük yaşamın ruhani veya doğüstü âlemlerle düzenli bir ilişki kurmaya yönelik eylemlerdir (Kittler, Sucher ve Nelms, 2016: 82).

3 Son yıllarda antropolojide gıda/besin ile ilgili öne çıkan konulardan biri, gıdanın akrabalık ilişkisini oluşturmadaki rolüne aittir. Buna göre bir çocuğu besleme ve büyüme, besin ile toplumsal ilişkiler arasındaki bağa işaret eder. Örneğin Sahlins “bizim akrabalık olarak düşündüğümüz ilişkinin, gıda paylaşımı-“ortak aidiyet”-üzerinden tanımlandığı toplumlar bulunduğunu belirtir. Mary Weismantel ise Ekvatorun yüksek bölgelerinde gerçekleştirdiği çalışmasında bir görüşmecisinin evine getirdiği bir çocuk ile ilgili “onun babası olacağım, çünkü onu beslemeye başladım” biçimindeki ifadesinin besin vermenin/beslemenin zaman içinde akrabalık bağı yarattığını aktarır (Yıldırım, 2022: 802).

4 Polinezya dilindeki tapu kelimesinden türemiş olan tabu Pasifik Adalarının, modern konuşma diline kattıkları kelimelerden birisidir. Polinezya dilindeki bu kelime aslında sıfat olarak önem kazanmıştır. “Tabu” kelimesi aslında Tonga diline ait olarak bilinir. Tapu terimi ise Samoa, Marguesas, Society adalarında ve Yeni Zelanda da bulunmuştur (Wester, 1973:3-4). Tabu kelimesine Eski Romalılar yabancı değildi; onların sacer’i, Polinezyalıların tabusu ile aynı şeydir. İbranilerin kadosch’u da, Polinezyalıların tabu’su ve Amerika, Afrika (Madagaskar), Kuzey ve Orta Asya kavimlerinden birçoğunun benzer deyimleriyle aynı anlama gelse gerektir (Freud 1996:35). Ancak bütün tabular doğüstü varlıklara duyulan korkudan kaynaklandığını (Smith,1889) ileri süren çalışmalarda mevcuttur.

Koşer, Koşher, Kaşrut, Kaşerut ya da Kaşer

“Koşer” terimi, Yahudilerin gözlemlediği ve “uygun”, “mümkün” ama aynı zamanda “saf” olduğunu düşündükleri yiyecekleri simgeler (Della, Del Gaudio ve Sepe, 2018: 2274). Yani inancın ve geleneğin yemek için izin verdiği gıdalar ve kuralları kapsar (Werblowsky&Wigoder, 1997: 343). En genel anlamda koşer, bir Yahudi için uygun olan yiyecekler ve bunların hazırlanma kurallarını ifade eder (Werblowsky&Wigoder, 1997: 343; Demirci, 1998: 174; Stern, 2004:1; Rich, 2011; Jeong, Yang, Lee&Bosselman, 2019; Rosenblum, 2010:68; Regenstien, 2020). Mermelstein (2022: 344) ise Museviler ’de yeme yasalarını gözlemleyenlerin duyguları, çeşitli şekillerde nefret, olumsuz duyguların kendi kendini kontrol etmesi veya iğrenme olarak tanımlandığını belirtir. Ancak “koşer”, kelimenin tam anlamıyla “uygun veya kabul edilebilir” anlamına gelir, dolayısıyla (Newman, 2012: 218). Musevi cemaat üyeleri tarafından kaşer, kaşerut biçiminde ifade edilen koşer, cemaatin yiyecek ve içecek kurallarını düzenleyen bir kavram olmasının ötesinde derin anlamlar ifade eder; cemaat üyeleri için bu kavram, bir yandan temiz diğer yandan sağlıklı olmayı ve asıl olarak Tanrıya bağlılıklarını simgeler (Şahin, 2010: 153).

Koşer Kurallarının Kaynağı

İsrail dini tam anlamıyla kitaplı bir dindir. “Bu yazılı külliyat, kuşkusuz oldukça eski sözel gelenekleri temsil eden çeşitli yasalarda ve yönelimlerde metinlerden oluşmakla birlikte söz konusu gelenekler, yüz yıllar boyunca ve farklı ortamlarda yeniden yorumlanmış, düzeltilmiş ve kâğıda dökülmüştür” (Eliade 2003: 204). Yahudilerin Kutsal Kitabı, Tanah, üç grupta toplanan 24 kitaptan oluşur (Hasanoğlu, 2015: 26). Dini eğilimin aksine bazı bilim çevreleri Museviliğin kitabının farklı hahamlık geleneklerinden oluştuğu ve Ezra tarafından MÖ 6. yüzyılda yapılan bir derleme olarak değerlendirme eğilimindedir (Suano 2005: 97). Koşer olan yiyecek- içecek ve davranış biçimi de kökenini Tevrat’tan almaktadır. Ancak Tevrat’ta koşer kavramı yerine, gıdaların yenilip yenilemeyeceğini anlatmak için “tahor”, “tame” ve “toeva” gibi kavramlar kullanılmış ve yenmesine izin verilen hayvanlar temiz yani “tahor”, yasaklananlar ise pis, yani “tame” veya iğrenç “toev” olarak nitelendirilmiş (Kurt, 2010: 107).

Koşher kanunlarına göre üç çeşit yiyecek vardır. Bunlardan ilki et (fleischig) ürünleridir, öngörülen şekilde kesilen tüm koşer hayvanları ile kümes hayvanlarını ve ayrıca bu hayvanların türev ürünlerini ifade eder. Süt ürünleri (milchig) etten ayrılmalıdır ve ikinci kategoriye oluşturur. Üçüncü kategori pareve veya parve’dir. Ne süt ne de et olan pareve yiyecekleri meyve ve sebzeleri içerir, ancak en önemlileri yumurta ve balıktır (Newman, 2012: 218). Koşer olan yiyeceklerle ilgili birçok sınıflama mevcuttur. Bu sınıflamadan birisi “et ve et ürünleri, süt ve süt ürünleri ve bunların dışında kalan yumurta, tahıl, bakliyat, sebze, meyve, balıklar, tuz ve su gibi gıdalar” (Batu, 2022:49) olarak verilmektedir.

Musevilikte yeme yasaklarının bazıları, Tora, Neviim ve Talmud kaynaklı olan ancak Tevrat'ta nedeni açıklanmayan mitsvaları (uyulması zorunlu olan kurallar) köken alır (Besalel, 2001: 415).⁵ Örneğin domuz Musevilerce tüketilmesi tamamen yasak olan bir hayvandır. Domuz tabusu üzerine çalışan birçok bilim insanı olmuştur. Söz konusu tabuyu kendisi tarafından isimlendirilen kültürel materyalizm anlayışı ile açıklayan Marvin Harris bu araştırmacılarından birisidir. Harris, domuzun yaşam alanının bedeninin neme olan ihtiyacını karşılamak için olduğunu, trişinoz hastalığı taşıdığına bir yana bırakılması gerektiğini, aynı zamanda iştah kesici olduğu tezini yetersiz görür (Harris 1984:199). Harris yaptığı çalışmalarda yeme tercihlerinin temelde faydacı olması ile açıklamaktadır (Harris, 1998). Yine domuz tabusunun nedenlerini tarihsel dönemlerde değişen çevresel dengeler ve yaşam alanının sınırlanması sonucu ortaya çıktığını belirtir (Harris, 1994:197).

Domuzu sahip olduğu biyolojik özellikler Musevilerin koşer sınıflamasının dışında yer alır. Bunun dışında Talmud'da domuz etinin yasaklanmasının bir başka sebebi Yahudi âlimlerince M.Ö. 2. yüzyılda Antiokhus Epifanes'in Bet Amikdaş'da⁶ Yahudileri domuz kurban etmeye ve onların etini yemeye zorlamasına bağlarlar (Besalel, 2001: 315). Katılımcılar ile yapılan görüşmeler koşer kabul edilen yiyeceklerin ya da hayvanların kökenin Tevrat olduğu bilgisi yinelenmiştir:

“Bizde yenen hayvanlar Tevrat'a göre belirlenir. Bu hiç değişmemiş ve değişmeyecektir. Hayvanın etinin tüketilebilmesi için çatal tırnaklı ve geviş getirebilmesi gerekir. Deve yemeyiz. Deve geviş getirir ama çatal tırnaklı değildir. Denizden ise mutlaka pullu olan balıklar yenmelidir. Çünkü dışının temizlenmesi ve yüzgeçli olması gerekir. Bu nedenle kalamar, istakoz gibi canlıları da yemeyiz. Tavşan çatal tırnaklı olmayıp geviş getirmediği için, domuz ise geviş getirmediği için tüketilmesi yasaklanmıştır” (Şahin, 2010: 154).

Simons'un (1981) “Eski Dünyada Gıda Kaçınmaları” üzerine yaptığı araştırması, özellikle et ile ilgili besinsel çekincemeler üzerine yapılan kapsamlı ve ayrıntılı çalışmadır (Şahin, 2010: 58). Belirli gıdalardan uzak duran bütün toplumlarda, hayvan kökenli gıdalar, özellikle de etli gıdalar, en şiddetli duyguları beraberinde getirmekte, çoğunlukla dini geleneklerle birleştirilmekte ve en ağır yaptırımlarla desteklenmektedir (Simons 1981: 107).

Tevrat'ta geçen kısıtlamaların da çoğu etle ilgili olanlardır. Sadece hangi hayvan türüne ait olduğu değil, aynı zamanda tüketime hazır hale gelinceye kadar geçirdiği aşamalar da en ince ayrıntısına kadar verilmektedir. Tevrat'ta yiyecek veya içecekler pis, kirli, iğrenç gibi bazı tanımlamalar ile birlikte verilmektedir. Burada şunu hatırlatmak gerekir. Günümüzde Musevilerin kurban gelenekleri

5 Yahudiler 'de, erkek çocukların 13, kız çocukların 12 yaşında dine giriş ritüeli ile başlayan ve herkesin dini açıdan uymakla yükümlü oldukları kurallara mitsva denir (Besalel, 2001 :415).”Mitsvalar Yahudilerin tarih boyunca değerleri için bir çerçeve çizerek, bu çerçevede günlük hayatta uyulması gereken sınırlamalardır (Yoel, 2021:136-137).

6 Bet Amiktaş, Süleyman Mabedi anlamına gelmektedir. Museviler, 17 Temmuz günü, “Musa peygamberin buzağıya tapınanları görüp elindeki levhaları kırduğuna, Beytü'l Makdis'e (Bet Amikdaş) Zeus heykelinin konulduğuna, tapınakta kurban sunulmadığına ve Romalılar tarafından Sefer Tora'nın (Tevrat yazmalarının) yakıldığına inanılmaktadır (Tural,2022 :151).

ortadan kalkmıştır. Tevrat'ta önemli bir yer işgal eden kurban geleneği, Romalılar, II. Mabad'in M.S 70 yılında yıkılmasından sonra bırakılmıştır (Güngör, 2017: 57-60).-

Şehita ve Şohet

Tesniye, Musa'ya koşer kesim kurallarının verildiğini gösterir, ancak, hayvanların kesilmesiyle ilgili ayrıntılar Mişna ve Talmud'da listelenmiştir (Bouchnik, 2016: 306). Musevilerde kesim kurallarına "şehita" bu işlemi gerçekleştiren kişiye ise "şohet" denilmektedir. Musevilerin koşer kurallarının en ince ayrıntısını ve sembolik anlamlarını bu işlemlerde görmek mümkündür. Kesilen hayvanın Tevrat yasalarına göre kusursuz ve sağlıklı olması şarttır. Şohet hayvanı usulüne uygun olarak kestikten sonra iç organlarını inceler ve uygun olup olmadığına karar verir. Örneğin kesilen hayvanın bir yıl içinde ölümlerle sonuçlanacak bir hastalık geçirdiğine dair bulgu varsa eti kaşer sayılmaz (Alalu vd. 2001: 122-123). Tanrıya sunulan kurban nasıl kusursuz olması gerekiyorsa topluluğun tüketebileceği yiyeceklerinde koşer kurallarına göre uygun yani kusursuz olması gerekir (Şahin, 2010).

Koşer hayvan kesimi için, tamamen sağlam ve sağlıklı bir hayvanın boyun arterinden düzgün bir şekilde kesilmesini kuralı geçerlidir (Diner ve Foer, 2020: 132). Farklı etno-dinsel grupların aynı kentte yaşamaları kimi alanların ortak kullanımını ve alışverişi de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Museviler, Antakya'daki diğer etno-dinsel gruplarla komşuluk ilişkileri, ticaret ve mutfak üzerinden bazı paylaşımları bulunur. Söz gelimi Arap Alevileri/Nusayrilerin ile Musevilerin ortak kullanım alanı olarak kasaplardan söz etmek mümkündür. Ancak aşağıdaki görüşmeden de anlaşılacağı üzere Musevilerin, Nusayri kasaplarından alışveriş yapmaları koşer kurallarının uygulanmasına bağlıdır:

"Yahudilerin eskiden beri ticaret nedeniyle herkesle diyalogları vardır. Mesela ben kasapken Yahudiler gelip etlerini bende keserlerdi. Haham eti benim mezbahada keser, göğüs kafesi arasında bir bez parçasına benzer et vardı. O, göğüs kafesine yapışmışsa dinlerine göre mekruhtu, yemezlerdi. Et yenebiliyorsa mühür basar ve cemaatine bende olduğunu haber verirdi. Cemaat gelir mühürlü etten alır bana parasını vermez. Onun felsefesi bu, önce kazanacak ki hakkımı verebilin, ama kimsenin hakkını yemez akşam gelir paramı verir" (Doğruel, 2005:72).

Saha araştırmasında da Doğruel'in bulgularına paralel tespitler elde edilmiştir. Et ihtiyacını karşılamak için Museviler, Arap Alevileri/Nusayrilerin kasabını kullanmaktadır. Kesim konusunda eğitilmiş olan haham ya da şohet belgesine sahip olanlar bu işlemi gerçekleştirir ve cemaat mensubu olanlar et ihtiyacını karşılar (Şahin, 2010: 147). Kesim işleminde kullanılacak bıçağın boyutları, şekli ve hayvanın nasıl kesileceğine ilişkin bilgilerde ayrıntılı olarak verilmektedir:

"Kesim uzman bir kişi tarafından yapılmalıdır. Bıçak keskin ama ucu sivri olmamalı. Keskin olmasının nedeni hayvanın acı çekmemesidir. Sivri olmamasının nedeni ise kesim esnasında hayvana batarak acıtmamasıdır.

Hayvanın hızlı ve acısız ölmesi için şahdamarı ile soluk borusu aynı anda ve hızlı kesmesi gerekir. Kanın büyük ölçüde akıtıldığı bu işlemin ardından iç organları incelenir. Eğer sağlıklı ise ve hiçbir sorun görünmüyorsa yenilir” (Şahin, 2010:155).

Kesim yapılan hayvanın iç organları incelendiğinde örneğin bir organı sağlıklı olsa bile normalden daha fazla büyük ise yine koşer için uygun görülmez (Şahin,2010).

Menaker ve Nikur

Şehita ve şöhetin yanı sıra önemli olan iki unsur menaker ve nikurdur. Yahudi kültürünün benzersiz bir özelliği olan nikur, kesilen hayvanın siyatik sinirin çıkarılmasını içerir (Bouchnik:2016, 303). Yahudiler ’de özel bir meslek olan menaker bu siyatik sınırları nasıl çıkarılacağını bilen uzman bir kişidir (Kaspın ve Surer, 2016: 76). Musevilerdeki nikur kuralı Tekvin’de geçen bir olaya dayandırılmaktadır:

“Ve Yakub yalnız başına kaldı ve seher sökünceye kadar bir adam onunla gürleşti. Ve onu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu ve onunla gürleşirken Yakub’un uyluk başı incindi.....Uyluğundan ötürü aksıyordu Bunun için bugüne kadar İsrailoğulları uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemezler; çünkü Yakub’un uyluk başına kalça adalesine dokundu.”⁷

Yahudi din adamlarınca hayvanın yenilmeyecek bu bölümü, but kası, but kirişi, burkulmuş kas, kalça kası, siyatik sinir, siyatik damar gibi farklı isimler ile tanımlanmıştır (akt. Özbaş, 2001: 70). Hayvanların arka kısmında etten ayrılması çok güç kan damarları bulunduğundan etlerin bu kısmı yenilmez; Yahudilere et satmayan kasaplara satılır (Alalu vdg. 2001: 126). Uzman kişinin olmaması durumunda hayvanın but kısmı tüketilmez ve başkasına verilir. Cemaat üyesi konuyla ilgili olarak kesilen hayvanın uyluk kemiği üzerindeki eti de yemediklerini belirtmiştir (Şahin,2010: 170). Bu nedeni uzman kişinin olmamasıdır, eğer uzman kişi olsaydı hayvanın bu bölüme de tüketim için uygun hale dönüştürebilirdi.

Kan ve İçyağı

Kan tabusu yaygın bir tabudur. Bazı toplumlarda canlılığın ve yaşamın simgesi olarak kabul edilen kanın doğrudan kendisi ve aynı zamanda kanlı olan etin tüketimi de yasaklanmıştır. Tevrat’ta da kan ile birlikte ve içyağının yenmesi açıkça yasaklanmıştır (Şahin, 2010: 74). Bir gıdayı hem elde etme hem de yenilecek hale dönüştürmek, üretim, dağıtım, hazırlama ve tüketim aşamalarından geçer (Goody 1982:37) Tüm bu aşamalar mutfağın alanına dâhildir ve bu alan hem maddi hem de yiyeceğin üretimi, ticarileştirmesi, tüketimi vb. süreçlere ilişkin alanlardan oluşur (Boudan 2006:13). Museviler de bir etin tüketilebilir hale gelmesi için öngörülen kurallara uygun olarak üretilip hazırlanması gerekir. Etin tüketilir hale gelmesi için izlenen sürecin tamamı topluluk tarafından kabul edilen bir takım anlam aktarımlarına sahiptir. Son noktada etin kandan arındırılması, canlılığın

simgesi olan kanın tüketime uygun olmaması ile ilgilidir. Bir tüketim nesnesi olarak yiyecekler maddi olmalarının dışında aynı zamanda soyut yani simgeseldir (Mcintosh 1996: 3). Kanlı olan et canlılığın simgesi olarak görüldüğü için bu soyut alanın somut olan ve kabul edilebilir alana taşınması gerekir. Musevilerde kan tabusu ile ilgili Tevrat'ta açık hüküm yer almaktadır:

“İsrail halkından ya da aralarında yaşayan yabancılardan kim kan yerse, ona öfkeyle bakacağım ve halkımın arasından atacağım. Çünkü canlılara yaşam veren kandır. Ben onu size sunakta kendinizi günahtan bağışlatmanız için verdim. Kan yaşam karşılığı günah bağışlatır. Bundan dolayı İsrail halkına, Sizlerden ya da aranızda yaşayan yabancılardan hiç kimse kan yemeyecek, dedim. İsrail halkından ya da aralarında yaşayan yabancılardan kim eti yenen bir hayvan veya kuş avlarsa, kanını akıtıp toprakla örtecektir. Çünkü canlılara yaşam veren kandır. Bundan dolayı İsrail halkına, Hiçbir etin kanını yemeyeceksiniz, dedim. Çünkü her canlıya yaşam veren kandır. Onu yiyen halkın arasından atılacaktır.”⁸

Kan tabusu yukarıdan anlaşılacağı üzere sadece Museviler için değil, Museviler ile birlikte yaşayan ötekiler için de geçerlidir. Tabuya uymayan kişi topluluk tarafından dışlanarak cezalandırılır. Antakya Musevi cemaati bu hükmü açıkça benimser ve “mesela kan bize haram kılınmıştır, kanlı olan hiçbir şeyi yemeyiz” (Şahin, 2010: 170) diyerek Tevrat'ın emrini yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Et tuzlu suda iyice yıkanır, kandan tamamen temizlenmesi için ılık suda bekletilir. Etin kandan arındırılması işlemi Arap Alevileri/Nusayrilerde de görülmektedir (Şahin, 2010: 154). Benzer pratiğe sahip farklı iki cemaat, bu benzerlikten dolayı Nusayriler'den yardım aldıklarını belirtir:

“Biz, burada Nusayri bir kasapta kesimi gerçekleştiririz. Bize kesim yaparken yardımcı olurlar; özellikle etin tuzlanarak yıkanması sırasında. Hayvan parçalara ayrıldıktan sonra tuzlu suda iyice yıkanmalıdır. Kan demek can demektir. Kanlı et yemek bizi günaha sokar. Koşher olması için tuzlu suda yıkarız. Mesela karaciğer çok kanlı bir organdır. Kandan arınması için yüzeyine delikler açılır ve suda iyice bekletilir. Rengi kırmızıdan olabildiğince açığa doğru döner. Bundan sonrada pişirilir” (Şahin, 2010: 155).

Musevilerin tüketmesinin yasak olduğu diğer bir yiyecek ise içyağıdır. İçyağını tüketen de tıpkı kan tabusunda olduğu gibi grup tarafından dışlanacaktır.

“RAB Musa'ya şöyle dedi: “İsrail halkına de ki, ‘İster sığır ister koyun ya da keçi yağı olsun, hayvan yağı yemeyeceksiniz. Kendiliğinden ölen ya da yabancı hayvanların parçaladığı bir hayvanın yağı başka şeyler için kullanılabilir, ama hiçbir zaman yenmemeli. Kim yakılan ve RAB'be sunulan hayvanlardan birinin yağını yerse, halkımın arasından atılacak.”⁹

Burada bahsedilen iç yağa *heleb* denir. Ete karışmayan yağ olan Heleb, deri veya zarla kaplanmış yılan gibi katı bir tabaka oluşturur ve kolayca soyulabilir (Kittler, Sucher ve Nelms, 2016: 85). Helebin yasaklanmasının başlıca nedeni et ile bütünleşmemesi ve ayrıca bir tabak oluşturmasından kaynaklanıyor olabilir.

8 Levililer, 17:10-14

9 Levililer, 7: 22-25

Zıtlık: Et ve Süt Ürünleri

Musevilerde gıdalarla ilgili tabulardan bir diğeri et ve süt ürünlerinin birlikte pişirilmemesidir. Bu iki ürün ayrı ayrı tüketildiği zaman koşer kurallarına uygun görülmesine rağmen, bir arada tüketilmesi tamamen geleneğin dışında görülmektedir. Bunların pişirilmesine dair yasak dışında kullanılan kap-kacakların dahi ayrı olması, ayrı yıkanması gerekir (Nahya, 2005; Koluman, 2009; Şahin, 2010). Musevilerde bu uygulamanın kökeni Tevrat'ta geçen "Oğlağı anasının sütünde haşlamayacaksınız"¹⁰ söyleminden gelmektedir.

Yiyecek seçimlerinde Tevrat'ı köken alan Museviler için bu durum diğer uygulamalardan farklı değildir. Mutfakta her iki ürün içinde kullanılan mutfak araç ve gereçlerinin ayrılması, hazırlık, pişirme, servis etme ve temizlik aşamalarının her birisine özen göstermektedirler. Grivetti (1980: 203), et ve süt ürünlerinin ayrılmasının sadece Yahudilere özgü olmadığını, Güneybatı Asya, Orta Sahra, Doğu Afrika ve Güneybatı Afrika bölgelerindeki bazı toplumlarda var olduğunu aktarmaktadır.¹¹

Kara Hayvanları ve Kuşlar

Tevrat'ta koşer grubuna giren tüm canlılar tek tek belirtilmiştir. Kara hayvanları, böcek türleri, kanatlılar ve deniz canlılarının hangilerinin tüketilip hangilerinin tüketilemeyeceği veya hangi kurallara göre tüketilebileceği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Tevrat'ın emirlerine göre, sadece koşer hayvanlar kesilebilir ve sağlıklı olmaları, kesim işleminin Yahudi yasalarına göre yapılması gerekir (Bouchnik, 2016: 306). Koşer olarak kabul edilen hayvanlar aynı zamanda Tanrıya sunmak için de ideal olan hayvanlardır.¹² Bu hayvanların fiziksel özelliklerine göre bir sınıflama yapılmıştır.

"İğrenç sayılan hiçbir şey yemeyeceksiniz. Çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren her hayvanın etini yiyebilirsiniz. Ancak geviş getiren, çatal ve yarık tırnaklı hayvanlardan etini yememeniz gerekenler şunlardır: Deve, tavşan, kaya tavşanı. Bunlar geviş getirir, ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılırlar. Domuz çatal tırnaklıdır, ama geviş getirmez. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız"¹³

Yukarıda yer alan sınıflamaya göre bir hayvanın tüketilebilmesi için hem geviş getiren hem de çatal tırnaklı olması gerekmektedir. Her iki özelliğe sahip olmayan canlılar kirli sayılmıştır. Hayvanların yasaklanmasının ardında yatan şey Douglas'ın (2007) da ortaya koyduğu gibi aynı zamanda toplumun kirlilik algısıyla da ilişkilidir. Tavşan ve deve geviş getirir ama çatal tırnaklı değildir, bu nedenle tüketime uygun değildir, yani kirlidir (Şahin, 2010: 73). İğrenç bulunan

10 Mısır'dan Çıkış, 34:26

11 Grivetti, et ve süt ürünündeki ayrımın kökeninin Yahudi ilminde olduğu düşüncesinin tartışmaya açık olduğunu öne sürer, çünkü farklı bölgelerde aynı gelenek gözlemlenmiştir. Afrika'nın pastoral bölgelerinde yaşayanların inekten daha fazla süt alınmasını engeller korkusuyla sütü kaynatmadıklarını belirtir. Bazı bilim adamları, problemin Ahit'in yanlış yorumlanması yani kanın süt ile karıştırılmasından ileri geldiğine değinir (Grivetti, 1980: 203).

12 Yahudilikte yenmesi uygun olan hayvanlar aynı zamanda tapınağın olduğu zamanlarda sunu olarak Tanrıya sunulması içinde uygun olanlardır. Örneğin günahkâr olan bir Yahudi sembolik olarak günahını hayvana aktararak tanrıya sunabilemekteydi (Yel, 1999: 70).

13 Yasalar, 14: 3-8

şeylerin evren örüntüsüne uymayan muğlak bir alana sahiptir ve sınıflandırılmaz, bu durum kutsallığa aykırıdır (Douglas, 2007: 123). Tevrat'ta temiz olan ve olmayanların belirtildiğini ve davranışlarla kodlandığını söyler. Yahudiliğe göre müminin vücuduna giren yiyecekler kişinin doğasını etkileyen önemli bir faktördür, bu nedenle et tüketimi ve hazırlık süreçleri sıkı bir şekilde düzenlenir ve yasak yiyecekleri yemenin ruhu kirlettiğine inanılır (Bouchnik, 2016: 306). Çünkü temiz yiyecekler, yalnızca bedenin sağlıklı olması için değil, aynı zamanda ruhun da “saf”lığı içindir. Temiz yiyecekleri tüketenler hem beden hem de ruhen temizdir. Bedeni ve ruhu saf olanlar, Tanrıya biat edebilir, ona minnettarlığını gösterebilir ve de cemaatin içinde kardeşleriyle birlikte yaşayabilir (Şahin, 2010: 155). Cemaatin temizlik anlayışına, yemek için uygun hayvanların hangileri olması gerektiği konusuna devamlı olarak vurgu yapılması, aslında cemaat ile Tanrı arasında kurulan bir bağı ortaya koyar ki, bu da yalnızca temizlik değil, yukarıda da ifade edildiği gibi Tanrı'nın saflığıdır (Şahin, 2010: 154).

Deniz Canlıları

Tevrat'ta deniz ve akarsularda yaşayan bazı canlıların tüketimiyle de ilişkili emirler yer almaktadır. Ancak bunların kesilmesi veya temizlenmesi ile ilgili çok detaylı bilgilere yer verilmemiştir.

“Denizde, akarsularda yaşayan pullu ve yüzgeçli canlıların etini yiyebilirsiniz. Denizdeki ve akarsulardaki bütün pulsuz ve yüzgeçsiz canlılar –suda toplu halde yaşayanlar ve ötekiler– sizin için iğrenç sayılır. Bunlar sizin için iğrenç sayılacak. Etlerini yemeyecek, leşlerinden tiksineceksiniz.” “Ama pulsuz ve yüzgeçsiz canlıların hiçbirini yemeyeceksiniz. Bunlar sizin için kirli sayılır.”¹⁴

Tevrat'ta geçen canlı türlerine paralel olarak cemaat üyeleri şu bilgiyi paylaşmışlardır: Yılan balığı, pulsuz balıklar, *kalamar*, *karides*, ıstakoz, *gibi Tevrat'ta geçen ve yememiz yasak olanların hiçbirini yemeyiz ve içmeyiz.* (Şahin, 2010: 170). Yılan balığı yasaklı gruptadır. Çünkü hem şekil olarak yılan benzer hem de pulsuzdur, su da yaşamasına rağmen kara hayvanına benzediği için sınırları belli değildir bu nedenle tüketilemez. Sınırları belli olmayan hayvanlar da bu durumda tüketim dışıdır. Balıklardan özellikle pullu ve yüzgeçli olması gerekir, bunun dışında kalan balıkların tüketilmesi yasaktır. Musevilerin uygulamakta olduğu bu tabular Arap Alevileri/Nusayriiler tarafından da uygulanmaktadır (Şahin, 2010).

Böcekler, Sebze ve Meyveler

Koşer ve yasaklarla ilgili ayrıntı içeren diğer bir sınıflama böceklerdir. Bu böceklerden kanatlı olanlar yasaklanmıştır ancak istisnai olan grup vardır: “Dört ayaklı ve kanatlı böceklerin hepsi sizin için iğrençtir. Ama dört ayaklı ve kanatlı olup ayaklarını sıçramak için kullanan bazılarının etini yiyebilirsiniz.”¹⁵ Böcekler ile sebze ve meyvelerin ayrıca bir ilişkisi vardır. Sebze meyveler koşer olarak

¹⁴ Levililer, 11:9-12

¹⁵ Levililer, 11: 20-21

kabul edilmesine rağmen bazı uygulamalar mevcuttur. Örneğin kiraz, incir, zeytin gibi ürünlerin içinde böcek bulunma ihtimaline karşın tek tek kontrol edilmelidir (Behar, 2004: 164). Bu durum bazı cemaat üyeleri tarafından da ifade edilmiştir. Sadece böcek değil aynı zamanda meyvelerin işlenmesine dair bazı kurallar da bulunmaktadır. Örneğin Musevilikte eğer meyve suyu pastörize edilirse sonrasında sıradan bir koşer katkı maddesi katılarak herhangi bir çalışan tarafından işlenebilir. Ancak ortamın temiz olması şarttır. (Regenstein vd. 2003: 117).

Böceklerin yanında diğer bir yasak ise aynı tarlada iki farklı ürünün yetiştirilmemesi ile ilgilidir: “Bağına iki çeşit tohum ekmeyeceksin. Yoksa ektiğin tohumun da bağın da ürününü kullanamazsın.”¹⁶ Aynı tarlada iki farklı ürünün yetiştirilmesinin uygun olmadığı görüşüne paralel olarak uygun olan çiftçilik davranışları da ayrıca belirtilir: “Çift sürmek için eşiği öküzle birlikte koşmayacaksın.”¹⁷ Daha önce hayvanların tüketilmesinde belirlenen sınır gibi tohumların da yetiştirilebileceği alan da tek olarak tanımlanmaktadır. Tarla bir tek tür için kabul etmekte olup, ikinci bir tür tohumun ekilmesi uygun görülmemektedir. Antakya Musevi cemaatinde tarımla uğraşan kimse olmadığı için bu konuyla ilgili görüşme yapılmamıştır.

Sonuç

Antakya Musevi Cemaati yüzyıllardır varlığını sürdürmesine karşın gün geçtikçe nüfusu azalan bir topluluktur. İbadetlerini Antakya merkezinde yer alan Kurtuluş Caddesi üzerinde bulunan sinagogda gerçekleştiren Museviler, aynı mahallede ve yakında ikamet eder. Büyük oranda göç veren cemaatin kalan üyeleri orta yaş ve üzeri olanlardan oluşmaktadır. Cemaat mensubu olanlar Tevrat'ta geçen emir ve yasaklara uyararak, bayram, oruç, şabbat gibi ritüellerini sıkı sıkıya devam ettirmektedir.

Tevrat Museviler için uygun olan ya da olmayan davranış reçetelerini sunan bir kaynaktır ve bu kaynağa konu olanlardan biri de beslenmedir. Kültür, inanç, gelenek, teknoloji, ekonomi, eğitim, çevresel koşullar, tarihi olaylar ve deneyimlerin etkisi ve Musevi kimliğini nasıl şekillendirdiği Tevrat üzerinden okunabilir. Bunlardan birisi de kendilerini seçilmiş halk olarak gören Musevilerin mutfak alanına dair her şeydir. Musevi mutfak gelenekleri ve davranışları, yemek yemenin salt biyolojik bir gereksinimin karşılanması olarak değerlendirilemeyeceğine en açık örneklerden birisidir.

Mutfak dediğimiz alan simgeler üzerinden kimliği inşa eden bir yapıdır. Tevrat'ta hem yaşam alanı hem de hayvanların sahip olduğu özelliklerin belirleyici olduğu kuralların hemen hemen hepsi de temiz ve kirli, uygun ve uygun olmayan şeklinde sınıflanmıştır. Her şeyden önce Musevi cemaati için uygun beslenmek, geleneğe uygun davranmak ve devam ettirmek Tanrı ile olan bağlarının bir

16 Yasa'nın Tekrarı, 22:9

17 Yasa'nın Tekrarı, 22:10

göstergesidir. Topluluk olarak bu inanç algısını paylaşmak, bunun yiyecekler üzerinden yapmak kendi grup kimliklerini korumanın bir yoludur. Dolayısıyla insanların ve toplumların yemek seçimleri birdenbire ortaya çıkmaz.

Musevilerin grup kimliğini ve dini kimliğini korumak için seçtikleri en güçlü simgelerden birisi mutfak alanıdır. Cemaat üyelerinin sayısı azalmış olsa dahi Tevrat'tan köken alan ancak gelenek tarafından sıkıca korunan yemeğe dair kurallar altında Musevilerin için ortaklaşa deneyimledikleri bir komünite durumudur. Museviler için ortaklaşa kabul edilen koşer kurallarının sorgulanması söz konusu değildir. Tanrı'ya itaat olarak görülen beslenme kurallarının doğruluğu veya yanlışlığı değil, emir olması, Museviler için uygun görülmüş olması önemlidir.

Kaynakça

- Alalu, S. A., Klara-Asayas, E. B., Teri-Ender, F. H., Beki-Dalya, M. P., & Ninet-Yanarocak, S. (2001). *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Anderson, E. N. (2005). *Everyone Eats Understanding Food and Culture*. New York And London: New York University Press.
- Atay, T. (2009). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batu, A. (2022). Helal Gastronomi ve Helal Sertifikalı Gıda (Beslenme) Kültürü. Helal ve Etik Araştırmalar Dergisi, 4 (1) , 44-61 . doi: 10.51973/head.1072453
- Besalel, Y. (2001). *Yahudilik Ansiklopedisi (I-II-III. Cilt)*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Bouchnick, R. (2016). Meat Consumption Patterns as an Ethnic Marker in the Late Second Temple Period: Comparing the Jerusalem City Dump and Qumran Assemblages. In N. Marom, R. Yeshurun and G. Bar-Oz (Editors), *Bones and Identity: Zooarchaeological Approaches to Reconstructing Social and Cultural Landscapes in Southwest Asia (Proceedings of the 11th Conference of the International Council of Archaeozoology)*. (p. 302–322). Oxford: Oxbow Books.
- Boudan, Christian (2006) *Mutfak Savaşı: Damak Zevkinin Jeopolitiği.*(çev.:Y.Avunç) İstanbul; Ayrıntı Yayınevi.
- Bowie, F. (2021). Anthropology of Religion. In R. A. Segal and N. P. Roubekas (Editors), *The Wiley Blackwell Companion to the Study of Religion* (p. 1-24). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Chee-Beng, T. (2001). Food and Ethnicity with Reference to the Chinese in Malaysia. In David Y. H. Wu and T. Chee-beng (Editors), *Changing Chinese Foodways in Asia* (p.125–160). Hong Kong: The Chinese University Press
- Counihan C.M. 1999. *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning, and Power*. New York: Routledge.
- de Garine, I. (2001). Views About Food Prejudice and Stereotypes. *Social Science Information*, 40 (3), 487–507.
- de Garine, I. (2004). Antropology of food and pluridisciplinarity. In H. Macbeth, and J. MacClancy (Editors), *Researching Food Habits. Methods and Problems* (p. 15-27). Oxford: Berghahn Boks.
- de Garine, I. de (1972). The Socio-Cultural Aspects of Nutrition. *Ecology of Food and Nutrition*, 1 (2), 143-163.
- Della Corte, V., Del Gaudio, G., and Sepe, F. (2018). Ethical Food and the Kosher Certification: A Literature Review. *British Food Journal*, 2270-2288.
- Demirci, K. (1998). Helâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 17 (s. 174). İstanbul: TDV Yayınları.
- Diner, H. R., and Foer, J. S. (2020). *Feasting and Fasting: The History and Ethics of Jewish Food*. New York: New York University Press.
- Doğruel, F. (2005). *Hatay'da Çoketnili Ortak Yaşam Kültürü, "İnsaniyetleri Benzer..."*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Douglas, M. (2007). Sağlık ve Tehlike, Kirlilik ve Tabu Kavramlarının Bir Çözümlemesi. (Çev. E. Ayhan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. F. Aydın) İstanbul: Ataç Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (1. cilt). (Çev. Ali Berktaş) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Fieldhouse, P. (1996). *Food and Nutrition Customs and Culture*. London: Published by Chapman and Hall.
- Foster, M. L. (1999). Symbolism:The Foundation of Culture. In T. Ingold (Editor). *Companion Encyclopedia of Anthropology* (s. 366-395). London: Routledge.
- Fox, R. (2003). Food and Eating: An Anthropological Perspective. *Social Issues Research Centre*, 1, 1-21.
- Freud, S. (1996). *Totem ve Tabu*. (çev. K. S. Sel) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması*. Ankara: Dost Kitabevi.

- Geoffrey, R. (2005). Mare Nosrtum'un Yarattılması: İÖ 300-İS 500. İçinde Abulafai David (Editör). (Çev. N. Elhüseyni) *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (s. 127-156). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Glazier, S. (1998). Anthropology of Religion. In W. H. Swatos, Jr. Ca (Editor), *Encyclopedia of Religion and Society* (p. 23-27), London–New Delhi: Altamira Press.
- Goody, J. C. (1982). *Cuisine and Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grivetti, L. E. (1980). Dietary Separation of Meat and Milk a Cultural-Geographical Inquiry. *Ecology of Food and Nutrition*, 9 (4), 203-217.
- Güngör, M. (2017). Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi. *İsrailiyat*, (1), 54-78.
- Güvenç, B. (1996). Yemek, Kültür ve Yemek Kültürü. Hrz. S. Arsel içinde, *Eskimeyen Tatlat / Türk Mutfak Kültürü* (s. 13-17). İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Harris, M. (1994). *Yamyamlar ve Krallar Kültürlerin Kökenleri*. (Çev. M. F. Gümüş) Ankara: İmge Kitabevi.
- Harris, M. (1995). *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*. (Çev. M. F. Gümüş) Ankara: İmge Kitabevi.
- Harris, M. (1998). *Good to Eat Riddels of Food and Culture*. USA: Waveland Pres.
- Housten, W. (1993). *Purity and Monotheismi Clean and Unclean Animals in Biblical Law*. England: JSOT Press.
- Jeong, E., Yang, Q., Lee, S., ve Bosselman, R. (2019). Factors For Non-Jewish Consumers' Kosher Food Choice: An Investigation of the Food Quality Perception. *Journal of Foodservice Business Research*, 22 (6), 529-548.
- Jones, M. O. (2007). Food Choice, Symbolism, and Identity: Bread and Butter Issues for Folkloristics and Nutrition Studies (American Folklore Society Presidential Address, October 2005). *Journal of American Folklore*, 120 (476), 129-177.
- Kitab-ı Mukaddes*. (1995). İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- Kittler, P. G., Sucher, K. P., and Nelms, M. (2016). *Food and culture*. Cengage Learning.
- Koluman, A. (2009). Dinler ve Gıda, İlkelden Semaviye. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 25-32.
- Kottak, C.P. (2002). Antropoloji-İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. İstanbul, Ütopya Yayınları.
- Kraeling, C. H. (1932). The Jewish Community at Antioch. *Journal of Biblical Literature*, 51 (2), 130-160. doi: <https://doi.org/10.2307/3259099>
- Kurt, A.O. (2010). Yahudilik'te Koşer ve Koşer Ekonomisi. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 103-149.
- Magemizoğlu, G. (2021). The Jews of Antioch in Modern Times. *Australian Journal of Jewish Studies*, XXXIV, 24-43.
- Mcintosh, W.M. (1996). *Sociologies of Food and Nutrition*. New York: Plenum Press.
- Mennel, S., Murcott, A. and van Otterloo, A. H. (1992). *The Sociology of Food Eating, Diet and Culture*. London: Sage Publications.
- Merdol, T. K. (2012). *Beslenme Antropolojisi I*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Mermelstein, A. (2022). What Did It Feel Like to Be a Jew? The Kosher Food Laws and Emotional Norms Among Ancient Jews. *Journal for the Study of Judaism*, 53 (3), 344-376. doi: <https://doi.org/10.1163/15700631-bja10047>
- Mintz, S.,and Nayak, S. (1985). The anthropology of food: core and fringe in diet. *India International Centre Quarterly*, 12(2), 193-204.
- Mintz, Sidney W. and du Bois, C.M. (2002). The Anthropology of Food And Eating. *Annu. Rev. Anthropol.* 31, 99-119.
- Nahya, Z. N. (2005). Kaşere Bakmak: İstanbul Yahudilerinin Beslenme Kuralları ve Gençlerin Yorumları Hakkında. İçinde K. Toygar ve N. Berkok (Editörler), *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar* (s. 289-304), Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Newman, F. (2012). Keeping Kosher: Cause for Celebration?. In *Celebration: Proceedings of the Oxford Symposium on Food and Cookery 2011*, Totnes: Prospect Books.

- Oflazoğlu, S. (2017). Antakya Arap Yahudileri ve Göç Süreçleri: Leh Leha. İçinde H. Mertcan (Derleyen), *Asi güllüşüm: Ah güzel Antakya* (s. 179-195), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbaş, M. (2001). *Yahudilik'te Yiyecek ve İçecek Yasakları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özbudun, S. ve Şafak, B. (2005). *Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Sage Publications. Fourth Editions.
- Regenstein J. M. (2020). Kosher and Halal: How They Affect Muslim and Jewish Dietary Practices. In H. L. Meiselman (Editor), *Handbook of Eating and Drinking*. Springer, Cham, Doi: https://doi.org/10.1007/978-3-030-14504-0_158
- Regenstein, J. M., Chaudy, M. M. and Regenstein, C. E. (2003). Kosher and Halal Food Laws and Potentials Implications of Food Safety. *Comprehensive Review Food Science Food Safety*, 2, 111–27.
- Rich, T. R. (2011). Kashrut: Jewish Dietary Laws. *Judaism 101*, Retrieved from <http://www.jewfaq.org/kashrut.htm> (E.T.: Erişim 16.09.2022).
- Roden, C.(2000). Ortadoğu'da Musevi Yemekleri. İçinde S. Zubaida ve R. Tapper (Editörler), (Çev. Ü. Tansel) *Ortadoğu Mutfak Kültürleri* (s. 152-157). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rosenblum, J. (2010). *Food and Identity in Early Rabbinic Judaism*. England: Cambridge University Press.
- Sauner- Leroy, M. H. (2007). Yemeli mi? Yememeli mi? Yeme Yasaklarına Antropolojik Bir Yaklaşım. *Yemek ve Kültür*, (7), 139.
- Simoons, F. J. (1981). *Eat Not This Flesh, Food Avoidances in the Old World*. Connecticut: Greenwood Press.
- Smith, A.D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. (Çev. S. Bayramoğlu ve H. Kendir). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Smith, W. R. (1889). *Lectures On The Religion of The Semites*. New York: Appleton And Company.
- Stein, L. and Isaacs, R. H. (2017). *Let's Eat: Jewish Food and Faith*. Washington: Rowman & Littlefield.
- Stern, L. (2004). *How to Keep Kosher: A Comprehensive Guide to Understanding Jewish Dietary Laws*. New York: Harper Collins Publishers.
- Suano, M. (2005). İlk Ticari İmparatorluklar: Tarih Öncesinden İÖ Yak. 1000'lere. İçinde A. David (Editör), (Çev. N. Elhüseyini *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları* (s. 67-98), İstanbul: Oğlak yayıncılık.
- Şahin, K. (2003). *Antakya Geleneksel Yemek Kültürünün Beslenme Antropolojisi Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi.
- Şahin, K. (2010). Dini Kimliğin İnşasında Kutsal ve Tabu Olan Yiyecek ve İçeceklerin İşlevleri: Antakya Örneği. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Şahin, K. (2022). Musevilerin Yılbaşı Bayramına Simgesel Bir Yaklaşım: Antakya'da Roş Aşana. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 5 (9), 122-139.
- Tapper, R. (2000). *Kan, Şarap, Su; Ortadoğulu Müslümanlarda İçkinin Toplumsal ve Simgesel Yanları*. İçinde S. Zubaida-R. Tapper (Editors), (Çev. Ü. Tansel) (s. 215-232) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tierney, R. K. and Ohnuki-Tierney, E. (2012). Anthropology Of Food Oxford. In Pilcher, J. M. (Compiler.) *The Oxford Handbook Of Food History* (p. 117-132). Oxford University Press.
- Tural, M. (2022). Psiko-Fenomenolojik Açından Yahudilikte Arınma Ritüelleri . *Türk Din Psikolojisi Dergisi* , (5) , 131-168.
- Türk, H. ve Şahin, K. (2004). Antakya Geleneksel Yemek Kültürü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 1-17.
- Webster, H. (1973). *Taboo A Sociological Study*. New York: Octagon Boks.
- Werblowsky, R. J. and Wigoder, G. (1997). *Kasher. The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. New York: Oxford University Press.

- Yel, A. M. (1999). An Anthropological Interpretation of A Christian Pilgrimage: Promessa de Joelhos As An Expression of Religious Emotion at Fátima. *Journal of Economic & Social Research*, 1 (1) 19, 65-107.
- Yıldırım, A. (2006). “Kaplumbağadan Mir, Şeyhbızından Aşiret.” İki Aşiret Arasında Kültürel Rekabet ve Çatışma. İçinde C Suvari vd. (Editörler), *Anadolu'dan Etnik Manzaralar*; İstanbul: E yayınları.
- Yıldırım, A. (2022). Geleneksel Bir Evlat Edinme Biçimi Olarak Kardeşler Arasındaki Çocuk Dolaşımı: “Sipariş Bebekler”. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (8), 794-814.
- Yoel, S. (2021). Adım Yoel, Ben Bir Satmar Hasidiyim ve Kitâb-ı Mukaddes Eleştirmeniyim. *İsrailiyat*, (8), 129-138.

ÖRGÜTSEL SİNİZM VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ

Emine ARDIÇ¹

GİRİŞ

İşletmenin kâr maksimizasyonu sağlamak, sürdürülebilirliği sağlamak ve büyümeyi gerçekleştirmek için insan gücüne ihtiyacı bulunmaktadır. İşletmenin etkinlik ve verimliliğinde etkili olan bu gücün harekete geçmesi için çalışanların örgütün temel amaç ve hedeflerini aynen kendi amaç ve hedefleri gibi benimsemeleri önem arz etmektedir. Amaçlardaki uyumun gerçekleşmesi durumunda çalışanın örgütsel bağlılığında artış meydana gelmesi kaçınılmazdır.

Örgütsel bağlılık kavramı çalışanın örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi ve bu amaçların gerçekleşmesi için aktif olarak örgüte katılımı ile gerçekleşmesi şeklinde açıklanmaktadır (Porter vd., 1979: 604). Örgütsel bağlılık pek çok faktörü etkilediği gibi pek çok faktörden de etkilenmektedir. Bu faktörlerden birisini de örgütsel sinizm oluşturmaktadır. Örgütsel sinizm, çalışanın örgüte karşı kuşku duyması, güvensiz hissetmesi, her an kötü düşüncelere sahip olması anlamını taşımaktadır (Yıldız, 2013;856). Bir örgütte sinizm çalışanlar arasında giderek yaygınlaşır ise o çalışanların performanslarının düşeceği (Akdemir vd, 2016) ve personel devir hızında artış olabileceği söylenebilir (Köse ve Aydoğan, 2021).

Teknolojinin gelişmesi bankacılık sektöründe de değişim ve gelişime sebep olmaktadır. Artık bu sektör mekanik bir işleyişten ziyade müşteri odaklı olup organik olma yolunda ilerlemektedir. Bu sebeple çalışanlar daha sık müşterilerle iletişim içerisinde olma zorunluluğu yaşamaktadır (Sparrow, 1996: 75). Yoğun, stresli ve tempolu bir çalışma ortamında bulunan banka çalışanlarının örgütlerine dönük örgütsel sinizm algılarında artış olmakta ve bunun sonucunda da örgütlerine olan bağlılıkları azalabilmektedir. Bu durumun yaşanmaması için örgütler, çalışanlarının örgütsel bağlılığını artıracak örgütsel sinizm algılarını azaltacak bir yol izlemeleri gerekmektedir.

¹ Pamukkale Üniversitesi, SBE, ORCID:0000-0001-7228-958, emineardic0@gmail.com

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgütsel Sinizm

Sinizmin felsefi bir akım olarak kökünün Antik Yunan'a dayandığı görülmektedir. O dönemlerde sinizm bağımsızlığa, arzunun bastırılmasına ve fiziksel dayanıklılığa vurgu yapan bir kavram olarak ele alınmaktadır (Copleston, 1962: 412). Sinizm kavramının bireyde dışa vurum hali diğer bir ifade ile sinizmi davranışa yansıtan bireyler “sinik” biçiminde açıklanmaktadır. Antik Yunan'da sinikler doğal ve sade yaşam tarzını benimseyen toplumsallığın gereksiz olduğunu düşünen bireylerden oluşmaktadır. Anlam bütünlüğü zamanla değişen sinik kavramının günümüzdeki tanımlamasına bakıldığında ise bireyin kendi çıkarları için yaşadığına inanan ve buna bağlı olarak her bireyin bu şekilde var olduğunu düşünen kişi şeklinde ele alındığı görülmektedir. Sinik bireyler insanları asosyal, ahlaksız, kötü ve cimri olarak görmekte ve bu sebeple kötülüklerinin karşılıksız kalmaması gerektiğine inanmaktadırlar (Cook and Medley, 1959: 417-418). Dolayısıyla sinizm kavramına bakıldığında günümüzde karamsarlık, güvensizlik, şüphecilik ve umutsuzluk ifadelerinin yer aldığı görülmektedir (Mantere ve Martinsuo, 2001: 5). Diğer bir ifadeyle hayata karşı umudun tükenmesi, depresyon hali, manen tükenmişlik ve hayal kırıklığı olarak ele alınan sinizm kavramının insanlar üzerinde hayata dair her şeye karşı aşağılama, küçük görme, mutsuzluk ve sabırsızlık şeklinde yansıdığı görülmektedir (Balay vd., 2013: 126). Diğer bir ifadeyle sinizm her insanın birey ve özgür olarak yaşantısına devam edebileceğine; hiçbir topluluğa ihtiyacı olmadan hayatını devam ettirebileceğine yönelik bir inancı ifade ederken zamanla bu düşüncenin tam tersi bir yapıya dönüştüğü söylenebilmektedir.

Örgütler işleyişlerinin devamlılığını sağlayabilmek için iç çevre ve dış çevre şartlarına dikkat etmeleri gerekmektedir. Örgütün dış çevre şartlarından olan ekonomi, politika, kanunlar, teknoloji, sendikalar, rakipler, ikame ürünler kadar iç çevre şartlarını kapsayan üretim, pazarlama, finansman, yönetim, insan gücü birbirlerini destekler niteliktedir. Birinin eksikliği işletmenin amaçlarına ulaşmada zorluk çıkmasına sebep olmaktadır. Günümüzdeki hızlı gelişim ve değişimden kaynaklı örgütlerinden buna uyum sağlaması gerekmektedir. Bundan dolayı dış çevre şartlarındaki değişim iç çevre şartlarındaki etkilemektedir. Bir örnek ile ele almak gerektiğinde inovatif kararlardan ziyade hemen küçülmeye giden bir örgütün insan gücü istemli veya istemsiz bir şekilde olumsuz tutum ve davranışlara göstermektedir. Bu olumsuz tutum ve davranışlar örgüte karşı temel bir kavram olan güvensizliği oluşturmaktadır. Bu durum tek faktörle kalmayarak devamında da birçok faktörün ortaya çıkmasına yol açacaktır. Sonuç olarak örgütlerde yaşanan bu olumsuz davranışlar örgütte örgütsel sinizm kavramının oluşmasına da yol açmaktadır (Dean vd., 1998: 341).

Örgütsel sinizm ise bir çalışanın örgütüne karşı duyduğu güvensizliği ifade eden bir kavramdır. Bu güvensizlik çalışanların performanslarının olumsuz

değerlendirilmesine, çalışma koşullarının sağlıksız olmasına veya yönetimin uyguladığı örgüt politikalarının yeterince açık olmamasından kaynaklanan hayal kırıklıklarına bağlı olabilir (Köktürk ve Bağcı, 2021; 183-184). Diğer bir ifadeyle örgütsel sinizm bireyin örgütteki diğer bireylerin dürüstlüğünden şüphe duyması şeklinde de tanımlanmaktadır ve genel olarak bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak üç boyuttan meydana geldiği ifade edilmektedir (Dean vd., 1998: 345). Bilişsel sinizm, çalışanların örgüte karşı olan güvenindeki inançsızlığa işaret etmektedir (Terzi ve Koçoğlu-Sazkaya, 2020: 130). Bilişsel boyuta göre örgüt içerisinde hiçbir uygulama belirli olan kurallara göre işlemez. Bu sebeple sürekli ahlaksızlığın söz konusu olduğu düşüncesi yaygındır. Duyuşsal boyut bilişsel boyuta göre daha yoğun yaşanmaktadır ve öfke, saygısızlık, sıkıntı, aşağılama ve utanç duymak gibi duyguları içermektedir (Abraham, 2000: 269). Çalışanın örgütte yaşadığı bir olay sonucunda yaşadığı duygu durumunun örgütü hakkındaki düşüncelerine şekil vermesidir. Davranışsal boyut ise bilişsel ve duyuşsal boyutun dışı vurum aşamasıdır. Bu boyutu yüksek derecede yaşayan çalışanlar örgütü küçük düşürmeye çalışma ve olumsuz eleştirilerde bulunma davranışları sergilemektedir (Dean vd., 1998, s. 345). Diğer bir ifadeyle bilinçaltında bulunan duygu ve düşünceler şaka yoluyla örgüte yansıtılmasıdır. Sonuç olarak denilebilir ki; örgütsel sinizm doğruluk, dürüstlük, adalet, samimiyet ve güven gibi temel birtakım beklentilerin örgüt tarafından yeterince karşılanamamasına bağlı olarak kendini göstermekte ve her örgütte sinik davranışlar sergileyen çalışanlara rastlanılmaktadır (Sırma ve Bağcı, 2019:463).

Andersson ve Bateman'in (1997) yaptığı çalışma incelendiğinde maaşlardaki dengesizlikler, düşük örgütsel performans ve hızlı personel devri gibi faktörlerin örgütsel sinizmi ortaya çıkardığı bulgusuna ulaşmışlardır. Örgüt içerisinde rol belirsizliklerinden kaynaklı yaşanan çatışmalar, nepotizm, verilen sözlerin tutulmaması gibi nedenlerin örgütsel sinizme yol açtığı ve bunun sonucunda iş tatminsizliği, motivasyon kaybı, örgütsel bağlılıkta azalma gibi faktörler ile karşılaşmaktadır (Kutaniş ve Çetinel, 2010: 189). Sonuç olarak yanlış bir yönetim kararı örgüt içerisinde sinizme neden olduğu ifade edilebilmektedir. Bu noktada yönetime hem örgüt hem de çalışan için en etkili kararı verme ve büyük bir sorumluluk yüklenmektedir.

Örgütsel Bağlılık

Bağlılık toplumun olduğu her alanda hissedilebilecek olan duygu durumu şeklinde ifade edilebilmektedir. Öyle ki bireyi bir olay ya da olguya bağlayan bir süreç olarakta açıklanabilmektedir (Luchak and Gellatly, 2007: 768). Genel olarak sadakat kelimesi ile eşleştirilmektedir. Bireyin hayatında önemli bir kavram olan bağlılık dolayısıyla örgüt için de gerekli bir kavram olmaktadır.

Literatür tarandığında örgütsel bağlılık, çalışanın iş devamlılığında azalma göstermeden ve örgütte kalarak örgütün amacı için gerekli uğraşı gösterme eğilimi

olarak tanımlanmaktadır (Morrow, 1983:491). Başka bir tanımlamada ise genel olarak çalışanın örgütün amaç ve değerlerini kabul etmesi, bunun için çaba sarf etmesi ve örgütte kalma arzusu duyması şeklinde açıklandığı görülmektedir (Porter, Steers, Mowday and Boulian 1974:604). Diğer bir ifadeyle örgüt ile çalışan arasında oluşan pozitif ilişki sonucunda ortaya çıkan kavrama örgütsel bağlılık denilmektedir.

Örgütsel bağlılık örgüt genelinde oluşan bir aidiyet duygusudur. Çalışanların gönüllü olarak dahi örgüt için çaba sarf etmesinde örgütsel bağlılık kavramından söz edilmektedir. Örgütsel bağlılığın içerisinde gurur ve saygı kavramlarını barındırdığı yapılan çalışma sonucunda da gözlemlenmektedir (Boezeman and Ellemers, 2007: 772). Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanın zorlu çalışma şartlarında dahi etkilenmeyeceği, örgütsel bağlılığın stresli çalışma ortamını avantaj sağlayacak şekilde etkisi olduğu ifade edilmektedir (Namasivayam and Zhao, 2007:1215). Bağlılık düzeyi yüksek olan bir çalışan yaptığı işlerde örgütün yapılacak iş neticesinde ödüllendirme veya yapılmadığı durumda ise cezalandırma kriterine bakmadan davranışlarını şekillendirecektir. Örneğin, bir yemek şirketi içerisinde paket sorumlusu olarak çalışan bir görevlinin sipariş edilen yemeği olabildiğince hızlı bir şekilde teslimat adresine götürmesi çalıştığı iş yerinin yemek soğumadan getiriyoruz imajını oluşturmak içinse bu çalışanın örgütüne değer verdiği dolayısıyla bağlılığının yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Fakat çalışan götürdüğü paket sayısınca promosyon aldığı için daha fazla paket taşıması gerektiğinden dolayı bu şekilde davranıyorsa örgütüne yeterince değer vermediği dolayısıyla örgütüne olan bağlılığının da düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Örgütsel bağlılığın bireysel olarak örgütsel verimliliği artırma yönünde gözle görülür bir etkisi olmayabilir. Bireyin yaptığı ekstra çabalar gereksiz olarak görülebilir fakat örgütsel bağlılık örgütsel yardımlaşma eğilimini artırarak, iş görenler arasında sorumluluk duygusunun gelişmesine, çalışanlar arasında olumlu tutumları geliştirerek örgütsel yaşamı üzerinde olumlu yönde bir etki meydana getirebilir.

Örgütsel bağlılık kavramının kronolojisine bakıldığında 1950’li yıllarda çalışmaların başlandığı gözlemlenmektedir. Örgütsel bağlılık ile ilgili öne çıkan araştırmacılar dikkate alındığında Becker (1960), Kanter (1968), Mowday, Steers ve Porter (1979), O’Reilly ve Chatman (1986) ve Allen ve Meyer (1990) şeklinde sıralanmaktadır. Öne çıkan araştırma olmalarında temel sebep olarak çalışmalarda bu araştırmacıların sınıflandırmalarının ele alındığı ifade edilebilmektedir.

Literatür incelendiğinde örgütsel bağlılık sınıflamaları içerisinde genel olarak Allen ve Meyer’in (1990) yapmış olduğu çalışma ele alınmaktadır. Bunlar duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık şeklinde üç boyuta ayrılmaktadır (Allen and Meyer, 1990: 3).

Duygusal bağlılık örgüt ile çalışan arasında oluşan psikolojik yansıma şeklinde ifade edilebilir. Çalışanın duygusal bağlılığındaki artış örgütün verimliliğine katkı sağlamaktadır. Bu sebeple çalışan ve örgüt arasında etkin iletişimin gerçekleşmesi bu noktada önemli olmaktadır. Devam bağlılığı, çalışanların örgüte yaptıkları kazanımlarını ele alan bir boyuttur. Çalışanın bir örgütte kazanmış olduğu deneyimlerini farklı bir örgüte geçtiğinde kullanamayacağı düşüncesinden kaynaklanmakta olup bu durum çalışanın çoğu kez işten ayrılma niyeti göstermesini engelleyebilmektedir (Bağcı ve Akbaş, 2016: 159). Bu boyutta tamamen karşılıklı bir ilişkiden bahsedilmektedir. Çalışan örgüte sağladığı katkıyı işten ayrılması durumunda kaybetme duygusu yaşamaktadır. Bu sebeple işe devam etme zorunluluğu hissetmektedir. Normatif bağlılık ise örgütün çalışma şartlarında çalışanına yapmış olduğu bütün iyileştirmeler sonucunda çalışanın örgüte karşı sorumluluk bilincinde artış olmasıdır. Genel olarak çalışanlar örgüte verdikleri emeği kendileri için bir artı değer olarak görmektedir. Normatif bağlılıkta şartlılık bilinci meydana gelmektedir. Çalışan örgütün ona katkı sağladığının bilincine varmakta ve bu sebeple de örgütte kalması gerektiğini düşünmektedir.

Örgütsel bağlılık kavramının temeli çok eskiye dayansa da hala etkisi devam etmektedir. Bunun altında yatan sebebe bakıldığında bağlılığı yüksek olan çalışan davranışlarında farklılık yaratılabilir, personel devir hızı azalmaktadır, örgütün performansı artar dolayısıyla yönetim örgütsel bağlılığı artırma gayesiyle çalışmalar gerçekleştirmek isteyeceklerdir (Bayram, 2009: 125).

Çalışanların örgütlerine karşı olumlu duygular beslemeleri örgüt için daha istekli çalışmalarını sağlamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için de örgütün tüm gücünü çalışanlarının böylesine pozitif tutum geliştirmeleri için kullanması gerekmektedir. Aslında örgütsel bağlılık, içerisinde insan olmanın temel özelliklerini barındırması sebebiyle toplumun bulunduğu her alanda önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı banka çalışanlarının örgütsel sinizm algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla Denizli ilinde bulunan özel bir bankanın şubelerinde görevli 110 katılımcıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tek bir bankada yürütülmüş olması çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

İlgili literatür incelendiğinde katılımcıların örgütsel sinizm algıları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir (Biçici ve Nehir, 2020; Yavuz ve Bedük, 2016; Yücel ve Çetinkaya, 2015; Yıldız, 2013). Bu noktadan hareketle araştırmanın hipotezleri aşağıdaki biçimde kurulmuştur;

H_{1a}: Bilişsel sinizm ile duygusal bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

H_{1b}: Bilişsel sinizm ile devam bağlılığı negatif yönde ilişkilidir.

H_{1c} : Bilişsel sinizm ile normatif bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

H_{2a} : Duyuşsal sinizm ile duygusal bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

H_{2b} : Duyuşsal sinizm ile devam bağlılığı negatif yönde ilişkilidir.

H_{2c} : Duyuşsal sinizm ile normatif bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

H_{3a} : Davranışsal sinizm ile duygusal bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

H_{3b} : Davranışsal sinizm ile devam bağlılığı negatif yönde ilişkilidir.

H_{3c} : Davranışsal sinizm ile normatif bağlılık negatif yönde ilişkilidir.

Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın örneklemini Denizli ilinde faaliyet gösteren özel bir bankanın şubelerinde çalışanlar arasından kolayda örnekleme yöntemine göre seçilmiş 110 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma için gereken veriler anket tekniği kullanılarak toplanmıştır.

Ankette üç bölüm yer almaktadır;

Birinci bölüm katılımcıların demografik bilgilerini içermektedir.

İkinci bölümde örgütsel bağlılığı ölçen sorular yer almaktadır. Bu sorular Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen 18 maddeden oluşan ölçekten elde edilmiştir. Bu ölçek daha önce Yıldız (2013), Sıgmaz ve Bağcı (2018) ile Terzi ve Koçoğlu-Sazkaya (2020) gibi birçok araştırmacı tarafından çalışmalarında kullanılmıştır. Ölçekte duygusal, devam ve normatif olmak üzere üç alt boyut bulunmaktadır. Boyutların her biri 6 madde içermektedir. Boyutların Cronbach Alpha değerleri; duygusal bağlılıkta 0.84, devam bağlılığında 0.80 ve normatif bağlılıkta 0.67 olarak hesaplanmıştır.

Üçüncü bölümde ise Brandes, Dharwadkar ve Dean (1999)'in geliştirdiği ve Kalağan (2009)'ın Türkçeye uyarladığı 13 maddelik örgütsel sinizm ölçeği bulunmaktadır. Ölçekte bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyut yer almaktadır. Boyutların Cronbach Alpha değerleri; bilişsel sinizmde 0.81, duyuşsal sinizmde 0.83 ve davranışsal sinizmde 0.86 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılan örneklem grubundakilerin demografik özelliklerini belirlemek adına frekans ve yüzde analizlerinden, örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık arasında var olan ilişkiyi belirlemek için de korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Analizler tamamlandıktan sonra bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışanların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	50	45,5
	Erkek	60	54,5
Yaş	18-25 arası yaş	10	9,1
	26-33 arası yaş	47	42,7
	34-41 arası yaş	36	32,7
	42-49 arası yaş	14	12,7
	50 ve üzeri yaş	3	2,7
Eğitim	Lise	11	10
	Ön Lisans	35	31,8
	Lisans	58	52,7
	Yüksek Lisans	6	5,5
Medeni Hal	Evli	70	63,6
	Bekâr	40	36,4
Çalışma Süresi	1-5 yıl	32	29,1
	6-10 yıl	37	33,6
	11-15 yıl	23	20,9
	16 ve üstü	18	16,4

Tablo 1’deki katılımcıların yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde %56,5 ile çoğunluğun erkek olduğu görülmektedir. Yaş dağılımına baktığımızda çoğunluğu %42,7 ile 26-33 yaş aralığındakiler oluşturmaktadır. Bunları %32,7 ile 34-41 yaş aralığındakiler, %12,7 ile 42-49 yaş aralığındakiler, %9,1 ile 18-25 yaş aralığındakiler ve % 2,7 ile 50 ve üzeri yaşa sahip olanların izlediği görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımı incelendiğinde %52,7’nin lisans, %31,8’inin ön lisans, %10’unun lise ve %5,5’inin de yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Çalışma süreleri bakımından katılımcıların %33,6’nın 6 ile 10 yıl arasında, %29,1’inin 1-5 yıl arasında, %20,9’inin 11-15 yıl arasında ve %16,4’sinin de 16 yıldan fazla olduğu söylenebilmektedir. Son olarak katılımcıların %63,6’nın evli ve 36,4’nin bekâr olduğu ifade edilebilmektedir.

Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenilirliğine İlişkin Bulgular

Ölçekler öncelikle yapı geçerliği açısından teste tabi tutulmuş ve bunun için açılımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Analiz öncesinde var olan verilerin faktör analizi için uygunluğunu tespit etmek adına ölçeklerin KMO değerleri ile Barlett testi sonuçlarına bakılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeği için KMO değeri 0,86 olarak hesaplanırken barlett testi sonucu $\chi^2=572,61$, $p<.000$ olarak hesaplanmıştır. Örgütsel

bağlılık ölçeği için KMO değeri 0,73, Barlett testi sonucu ise $\chi^2=1165,46$, $p<.000$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar dikkate alındığında mevcut verileri kullanarak faktör analizi yapılabileceğine karar verilmiştir. Ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayı aracılığıyla test edilmiştir. Ölçeklerin faktör yükleri ile Cronbach's Alpha (α) değerleri tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Faktör Değerleri ve Güvenilirlik Katsayıları

ÖLÇEK SORULARI	ÖRGÜTSEL SİNİZM			ÖRGÜTSEL BAĞLILIK		
	BİLİŞSEL	DUYUŞSAL	DAVRANIŞSAL	DUYGUSAL	DEVAM	NORMATİF
Örg.Sin.1	,73					
Örg.Sin. 2	,83					
Örg. Sin. 3	,60					
Örg.Sin. 4	,63					
Örg. Sin.5	,71					
Örg. Sin 6		,72				
Örg. Sin 7		,73				
Örg. Sin 8		,62				
Örg. Sin 9		,82				
Örg. Sin 10			,91			
Örg. Sin 11			,88			
Örg.Bağ.1				,82		
Örg.Bağ.2				,80		
Örg.Bağ.3				,89		
Örg.Bağ.4				,87		
Örg.Bağ.5				,80		
Örg.Bağ.6				,83		
Örg.Bağ.7					,80	
Örg.Bağ.8					,71	
Örg.Bağ.9					,83	
Örg.Bağ.10					,58	
Örg.Bağ.11						,68
Örg.Bağ.12						,92
Örg.Bağ.13						,87
KMO		,83			,85	
X ²		572,61			1165,46	
Bartlett Test Sig.Değeri		,000			,000	
Özdeğer	4,90	1,66	1,06	6,86	2,39	1,00
Açıklanan Varyans (%)	25,66	24,80	18,88	35,71	20,81	16,85
Toplam Varyans (%)		69,357			73,37	
Cronbach's Alpha (α)	,81	,83	,86	,84	,80	,67
		,86			,73	

Araştırma sorularına uygulanan faktör ve güvenilirlik analizleri sonucunda her iki ölçekte orijinal ölçekteki gibi 3'er boyuttan meydana geldiği görülmüştür. Buna göre hem örgütsel sinizm ölçeğinin hem de örgütsel bağlılık ölçeğinin gerekli şartları sağladığı diğer bir ifadeyle güvenilir ve geçerli olduğu ifade edilebilmektedir.

Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Değişkenleri Arasındaki Korelasyona İlişkin Bulgular

Örgütsel sinizm alt boyutları ve örgütsel bağlılık alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik uygulanan korelasyon analizi neticesinde elde edilen bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Değişkenleri İçin Yapılan Korelasyon Analizi Bulguları

	Ort.	Std.S	BS	DS	Dav.S	DB	Dev.B	NB
Bilişsel Sinizm	2,34	,59	1					
Duyuşsal Sinizm	2,04	,70	,59**	1				
Davranışsal Sinizm	3,64	,93	,75**	,75**	1			
Duygusal Bağlılık	3,60	,86	-,48**	-,73**	-,36**	1		
Devam Bağlılık	3,13	,45	-,30**	-,27**	-,33**	,64**	1	
Normatif Bağlılık	3,23	,52	-,33**	-,58**	-,38**	,57**	,77**	1

Tablo 3'te görüldüğü üzere banka personelinin örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık düzeylerinin orta seviyede olduğu ifade edilebilmektedir. Örgütsel sinizm boyutları içerisinde ortalaması en yüksek olan boyut davranışsal sinizm olurken en düşük boyut duyuşsal sinizm olmaktadır. Örgütsel bağlılık boyutları içerisinde ortalaması en yüksek olan bağlılık türü duygusal bağlılık iken en düşük ortalamaya sahip olan boyut ise devam bağlılığıdır.

Örgütsel sinizm ve örgütsel bağlılık boyutları arasındaki korelasyon analizi sonuçlarına göre bilişsel sinizm ile duygusal bağlılık ilişkisinin negatif yönlü ve orta bir ilişki düzeyinde olduğu sonucuna varılmaktadır ($r=-,48$, $p<,05$). Bilişsel sinizm ile duygusal bağlılık ilişkisinin negatif yönlü ve orta kuvvetli olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır ($r=-,30$, $p<,05$). Benzer şekilde bilişsel sinizm ile normatif bağlılık ilişkisinin negatif yönlü ve orta kuvvetli olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır ($r=-,33$, $p<,05$). Duyuşsal sinizm ile duygusal bağlılık ilişkisinin negatif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu bulgusuna ulaşılmıştır ($r=-,73$, $p<,05$). Duyuşsal sinizm ile devam bağlılığı ilişkisinin negatif yönlü ve düşük bir ilişki sonucuna varılmıştır ($r=-,27$, $p<,05$). Duyuşsal sinizm ile normatif bağlılık arasındaki ilişki negatif yönlü ve orta kuvvetlidir ($r=-,58$, $p<,05$). Davranışsal sinizm ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkinin negatif yönlü ve düşük bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır ($r=-,36$, $p<,05$). Davranışsal sinizm ile devam bağlılığı arasındaki ilişki negatif yönlü ve düşük kuvvetlidir ($r=-,33$, $p<,05$). Davranışsal sinizm ile normatif bağlılık arasındaki ilişki de negatif yönlü ve orta kuvvetlidir ($r=-,58$, $p<,05$). Bu sonuçlara

göre örgütsel sinizm alt boyutları ile örgütsel bağlılık alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ifade eden bütün hipotezler kabul edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

İşletmelerin en değerli varlığı “insan”dır. İşletmelerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için örgütüne karşı olumlu duygular besleyen ve buna bağlı olarak örgütüne bağlı çalışanlara sahip olması gerekmektedir. Bu durumu sağlayabilen örgütler hızla gelişen ve değişen dünyada önemli bir rekabet avantajı elde edebilmektedir.

Bu araştırmanın amacını banka çalışanlarının örgütsel sinizm algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında oluşturulan bütün hipotezler yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Dolayısıyla çalışanların örgütsel sinizm algılarının artması onların örgüte olan bağlılık düzeylerini düşürürken tersi bir durumda yani sinizm algılarındaki bir düşme durumunda örgüte olan bağlılıkları artmaktadır. Yani örgütsel sinizm ile örgütsel bağlılık arasında negatifyönlü bir ilişki mevcuttur. Literatür incelendiğinde konuyla ilgili yapılan pek çok çalışma bu bulguyu destekler niteliktedir (Yüksel ve Şahin, 2017; Nafei ve Kaifi, 2013; Terzi ve Koçoğlu Sazkaya, 2020; Yasin ve Khalid, 2015; Yavuz ve Bedük, 2016; Mohamed, 2017).

Örgütün çalışanlara işletme içerisinde en değerli varlığı kendileri olduğu hissiyatını vermeleri gerekmektedir. Ayrıca çalışanların karara katılmaları için cesaretlendirmeleri ve etkin iletişimin sağlanması neticesinde istenilen derecede örgütsel bağlılık gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca kendine değer verildiğini hisseden çalışan işletme dışında ve içerisinde kendisini önemli bir birey olduğunun farkına ve sorumluluğuna vararak hem örgüte hem kendisine fayda sağlayabilecektir.

Yapılan araştırma Denizli ilinde bulunan özel bir bankanın şubelerinde çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen yerlerin kısıtlı olması araştırma üzerinde belirli bir alandaki sonuçları etkiyeceği düşüncesi ile araştırmanın geniş bir alana yayılarak katılımcıların çoğalması ile birlikte daha detaylı bulgulara ulaşmak mümkün olabilecektir.

Araştırmada anket çalışması ile birlikte nicel veri toplama yöntemi kullanılmıştır. Karma yöntem kullanılarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilir. Bu sayede iki boyut arasında karşılaştırma imkânı bulunurken yönetici ve astlar arasında da önemli görüş ayrılıklarının olup olmadığına dair farklı bakış açılarını içeren bulgulara varılabilir.

Çalışma süresi 11 yıl altında olan çalışanların örgütsel bağlılıklarını arttırmak için diğer çalışanlar ile işletme içerisinde rotasyonlar uygulanabilir veya etkinlikler düzenlenebilir. Ayrıca birbirilerini daha yakından tanımak adına çalışma ortamı haricinde çeşitli aktiviteler gerçekleştirilebilir.

Örgütsel bağlılıkta azalma örgütsel sinizmde artış olduğu çalışanın performansından da fark edilecektir. Böyle bir durumla karşılaşıldığında örgüte bağlılığın artırılması için işletmede bulunmanın avantajlarının neler olduğu ifade edilmeli ve bu doğrultuda kariyer planlamaları yeniden düzenlenerek başarı düzeylerinin artırılması için çaba sarf edilmelidir.

Örgütü başarıya taşınması noktasında en önemli görev yöneticiye düşmektedir. Yöneticilerin çalışanlarına değerli olduklarını hissettirmeleri gerekmektedir. Ayrıca karara katılma aşamasında çalışanlara hak tanınması ve etkin bir iletişimin sağlanması örgütsel sinizm oluşumunun önüne geçebilmekte ve örgütsel bağlılığın oluşmasına temel oluşturmaktadır. Bu durumun sadece işletmeye katkı sağlayacağı düşünülmemelidir. Aslında hem işletme hem de çalışan kazan kazan yaklaşımı ile hareket etmektedir. Yöneticiler işletme için çalışanlara eşit bir şekilde uygun bir çalışma ortamı sağladıkça çalışanların sinik davranışları azalmakta, bağlılıkları artmakta ve çalışanlar işletme için daha fazla verimli olmak için çalışmaktadırlar.

Örgütsel bağlılık tanımlanırken çalışan ve örgütün amaçlarındaki uyumdan bahsedilmektedir. Dolayısıyla işe alım sırasında çalışan ve örgüt arasındaki amaçlarda uyuma dikkat edilmelidir. Ayrıca örgüte yeni katılan çalışanların uyumunun sağlanması amacıyla çeşitli alıştırma programlarının düzenlenmesinin de yararlı olacağı gözden kaçırılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and consequences. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126 (3), 269–292.
- Akdemir, B. , Kırmızıgül, B. ve Zengin, Y. (2016). Örgütsel Sinizm ile İş Performansı Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2) , 115-130.
- Andersson, L. M., & Bateman, T. S. (1997). Cynicism in the workplace: some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18(5), 449–469.
- Allen, N.J. ve Meyer, J.P. (1990). The Measurement And Antecedents of Affective, Continuance And Normative Commitment To The Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Balay, R., Kaya, A. ve Cülha, A. (2013). Örgüt Kültürü Ve Örgütsel Sinizm İlişkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (2), 123-144.
- Bağcı, Z. ve Akbaş, T. T. (2016). Hemşirelerin Örgütsel Güven Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (5), 155-170.
- Bayram, L. (2009). Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık, *Sayıştay Dergisi*, 59, 125-139.
- Becker H.S., (1960). Notes on the Concept of Commitment. *The American Journal of Sociology*, 66 (1), 32-40.
- Biçici Y. ve Nehir S. (2020). Hemşirelerde Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 7(2),177-86.
- Boezeman E.J., Ellemers N., (2007). Volunteering for Charity: Pride, Respect, and the Commitment of Volunteers. *Journal of Applied Psychology*, 92 (3), 771- 785.
- Clark, B. H. and Montgomery D. B. (1998). Deterrence, Reputations, And Competitive Cognition. *Management Science*, 44(1), 62-82.
- Cook, W. W. and Medley, D. M. (1954). Proposed Hostility And Pharisaic-Virtue Scales for the MMPI. *Journal of Applied Psychology*, 38, 414-418.
- Copleston, F. (1962) *A History of Philosophy*. New York: Doubleday.
- Dean, J.W., Brandes, P. and Dharwadkar, R. (1998). Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*, 23 (2), 341-352.
- Kanter R.M., (1968). Commitment and Social Organizations: A Study of Commitment Mechanisms in Utopian Communities, *American Sociological Review*, 33 (4), 449-517.
- Kalağan, G. (2009). Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları İle Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki. Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Köktürk, S. ve Bağcı, Z. (2021). Örgütsel Sinizm ve İş Tatmini arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Analitik Bir araştırma. İçinde Z. Tashkenbeyeve ve K. Adilbekova (Editörler). ASTANA: International Conference On Scientific Research (182-190). Nur-Sultan, Kazakistan: 23-24 Ekim 2021.
- Köse, N. ve Aydoğan, E. (2021). Örgütsel Adaletin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracılık Rolü Savunma Sanayi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (1) , 233-250.
- Kutaniş Rana Özen ve Çetinel Emine. “Adaletsizlik Algısı Sinizmi Tetikler mi?: Bir Örnek Olay”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1:26, Nisan 2010, 186-195.
- Mantere, S. ve Martinsuo, M. (2001). Adopting and Questioning Strategy: Exploring The Roles of Cynicism And Dissent. Paper to be Presented At 17th EGOS. European Group for Organisation Studies, Colloquium, Lyon: France.
- Meyer, J. P., Allen, N. J., ve Smith, C. A. (1993). Commitment to Organizations And Occupations: Extension And Test of A Three-Component Conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538–551.

- Mohamed, M. (2017). Organizational Cynicism and Organizational Commitment in Egyptian Public Primary Education: When Spring Yields Black Flowers. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 6, 4-19.
- Morrow, P. C. (1983). Concept Redundancy in Organizational Research: The Case of Work Commitment. *Academy of Management Review*, 8 (3), 486-500.
- Mowday R.T., Steers R.M. and Porter L.W., (1979). The Measurement of Organizational Commitment, *Journal of Vocational Behavior*, 14, 224-247.
- Nafei, A. A. ve Kaifi B. A. (2013). The Impact of Organizational Cynicism on Organizational Commitment: An Applied Study on Teaching Hospitals in Egypt Wageeh. *European Journal of Business and Management*, 5(12), 131-147.
- Namasivayam K., Zhao X., (2007). An Investigation of the Moderating Effects of Organizational Commitment on the Relationships Between Work-Family Conflict and Job Satisfaction Among Hospitality Employees in India, *Tourism Management*, 28, 1212-1223.
- Luchak A.A. and Gellatly I.R., (2007). A Comparison of Linear and Nonlinear Relations Between Organizational Commitment and Work Outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 92 (3), 786-793.
- O'Reilly C., Chatman J., (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification and Internalization on Prosocial Behavior, *Journal of Applied Psychology*, 71 (3), 492-499.
- Porter L.W., R.M. Steers, R.T. Mowday ve P. V. Boulian (1979), Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Şıgmaz, A. ve Bağcı, Z. (2018). İş Doyumu Ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 62-73.
- Sırma, F. ve Bağcı, Z. (2019). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sinizm Arasındaki İlişiyi Belirlemeye Yönelik Analitik Bir Araştırma. İçinde A. Sinanoğlu ve F. Faozi (Editörler). BİLTEK Uluslararası Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu (461-468). Ankara: 20-22 Aralık 2019.
- Sparrow, P. R. (1996). Transitions in The Psychological Contract, Some Evidence From The Banking Sector. *Human Resource Management Journal*, 6(4), 75-92.
- Terzi, C. ve Koçoğlu-Sazkaya, M. (2020). Örgütsel Sinizmin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Hekimlere Yönelik Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 129-143.
- Yasin, T. ve Khalid, S. (2015). Organizational Cynicism, Work Related Quality of Life And Organizational Commitment in Employees. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 9(2), 568-582.
- Yavuz, A. ve Bedük, A. (2016). Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bir Kamu Bankasının Konya Şubelerinde Örnek Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 301-313.
- Yıldız, K. (2013). Örgütsel Bağlılık İle Örgütsel Sinizm ve Örgütsel Muhalefet Arasındaki İlişki. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 853-879.
- Yücel İ, Çetinkaya B (2015). Örgütsel Sinizm ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Çalışanların Yaşının Bu İlişki Üzerindeki Etkisi- Bazen Hoşlanmasak da Kalmak Zorunda Olabiliriz!. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 247 - 271.
- Yüksel, H. ve Şahin, S. (2017). The Relationship Between Organizational Cynicism And Organizational Commitment. *European Journal of Education Studies*, 3(8), 289-211.

KRİZ YÖNETİMİNDE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ROLÜ

Zehra ÇUBUKCU¹

GİRİŞ

Krizler, her an karşılaşma potansiyeli bulunan ve aniden ortaya çıkması nedeniyle belirsizlik yaratabilecek olaylardır. Kriz yönetimi ise krizlerin yol açtığı etkenlere karşı nasıl bir yol izleneceğinin saptanmasını sağlayan ve bu anlamda krizlerin yarattığı olumsuz etkileri en aza indirerek fırsata çevirmeyi sağlayan bir yönetim yaklaşımıdır. Kriz yönetimi süreçlerinin etkinliğinde rol oynayan pek çok faktör olmakla birlikte günümüzdeki koşullar içerisinde bu faktörlerden en önemlilerinden bir tanesi şüphesiz teknolojidir.

Toplumsal düzen ve sosyal yapının günümüzde en büyük belirleyicileri şüphesiz bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) tarafından şekillenen bilgi ağlarıdır (Castells, 2000). İnternet, ağlar, çeşitli dijital platformlar telefonlar, uygulamalar ve veri tabanları gibi çeşitli mekanizmalardan oluşan BİT'ler mevcut düzende çok önemli bir yere sahiptir (Yang vd., 2020).

BİT'in, toplumların yapısını değiştirmesi, kriz yönetimi yöntemlerini yeniden şekillendirmiş ve kaynakların daha iyi kullanılmasına olanak tanımıştır. Kriz yönetiminde BİT kullanımının önemi çeşitli nedenlerle artmıştır. Krizlerin artan karmaşıklığı, bilginin artan rolü, krizin etkilediği coğrafi alanların genişliği, artan uzmanlaşma ve toplumların değişimi kriz yönetimi ve BİT'i birbiri ile daha ilişki hale getirmiştir (Kulkarni ve Campus, 2020).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin pek çok aracı kriz yönetimde oldukça önemli rol oynayabilmektedir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz sosyal medyadır. Sosyal medyanın afet zamanlarındaki katkısı insanlar için bir arka plan kanal iletişimi sunması ve afet durumlarında vatandaş katılımını ve yardımlaşmayı sağlamasıdır (Reuter vd., 2018). Bu anlamda Genç'in de belirttiği gibi (2009),

¹ Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID: 0000 0001 8578 8615, zehra.cubukcu@selcuk.edu.tr

kamusal alanlardaki kriz yönetim merkezlerinin dijitalleşmesi ve iletişimin güçlendirilmesi kamu-vatandaş arasında sosyal medya başta olmak üzere dijital iletişim araçlarının anlık kullanımı bu süreçte oldukça önemli aşamalardır. Bununla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri, kriz öncesinde olası risklerin belirlenmesi ve azaltılmasında ve kriz sonrasında, krizin olumsuz etkilerini azaltmak için hızlı müdahale yapılmasına fırsat vermektedir.

Krizler, siyasal ve ekonomik olaylardan, doğal afetlerden vb. pek çok faktörden kaynaklı olabilir. Bu anlamda teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, farklı nedenlerden kaynaklı süreçlerine katkı sağlayan önemli fırsatlar getirmiştir. Teknolojinin afet yönetimindeki rolüne baktığımızda, teknolojik gelişmelerin afet yönetimi sürecine entegre edilmeye başlandığı görülmektedir. Önceki süreçlerde afet yönetiminde uydu sistemleri, belgegeçer, televizyon, kısa mesaj sistemi (SMS) gibi uygulamalar etkili iken; günümüzde nesnelere interneti, yapay zekâ, robotlar, akıllı sistemler gibi yenilikler önem kazanmaktadır (Memiş & Babaoğlu, 2020: 777-778).

Teknolojinin kriz dönemlerindeki etkisini görebileceğimiz en güncel olay ise yaşanan Covid-19 pandemisidir. Teknolojik imkanlar, kamu sağlığı yönetimi açısından birçok alanda, epidemik tahminleme ve karar almayı destekleme konularında önem göstermiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanma ihtimali olan krizlerin olumsuz etkilerini azaltacak şekilde güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Bunun için yapay zeka teknolojilerinin sürece uyum içerisinde dahil edilmesi ve big data analizlerinin vatandaşların hastalığın yayılma trendleri ve sağlık durumu takibi gibi konularda kullanılması yönetimi sürecinde kritik olduğu görülmektedir (Deloitte, 2020: 2).

1. Kriz Yönetimi Süreci

Krizler aniden ortaya çıkan ve çıktığı bölgede çalışan sistemleri ve yapıları bozan ve panik yaratan olaylardır. Krizler kimi zaman aniden ortaya çıkmakta kimi zaman da plansız ve programsız bir yönetim anlayışının sonucu olarak gelişmektedir (Güreşçi, 2020).

Ekinci ve İzci'ye göre (2006: 40) kriz, insanları ve olağan örgütsel süreçleri olumsuz olarak etkileyen olgu ve olaylardır. Krizler, ani olarak ortaya çıktıkları için beraberlerinde belirsizliği getirmektedirler. Bu yeni durum ise belirsizlik nedeni ile bilinmeyen ve yönlendiremeyen sorunlara neden olur. Örgüt yöneticileri, bilinmeyen sorunlara ilişkin bilgi eksiklikleri nedeniyle karar almaya zorlanırlar. Sonuç olarak, kriz ortamının yarattığı belirsizlik nedeniyle işleyişte aksamalar meydana gelir ve örgütün karar verme süreci aksar (Ekinci ve İzci, 2006: 40).

Aniden gelişen olaylara verilecek tepkiler belirsiz olabilmekle birlikte krizlerin yaratacağı etkiler önceden planlı ve programlı yönetsel bir yaklaşımla azaltılabilir. Bu yüzden kriz yönetimi kavramı da oldukça önemli hale gelmektedir. Kriz yönetimi, krize yol açan etkenlere karşı nasıl başa çıkılacağına planlanması için

bir yönetim yaklaşımıdır. Bu noktada kriz yönetimi iki eksen de değerlendirilebilir. Birincisi krizler gerçekleşmeden krize karşı tahmin ve senaryoların geliştirilerek gerekli planlamaların yapılması ve koordinasyonların sağlanmasıdır. İkincisi ise Covid-19 pandemisi gibi aniden gelişen beklenmedik olayların yarattığı olumsuz etkileri azaltmak veya ortadan kaldırmak için yapılan girişimlerdir (Kırılmaz, 2020). Genç'e göre (2009: 4) kriz yönetimi, örgütlerin varlıklarını koruyabilmek, karşılaştıkları problemleri çözebilme için plan ve programlara uygun olarak geliştirdikleri bir çözüm sürecidir.

Akdağ'a göre (2005: 3), kriz beklenmedik şekilde ve aniden gerçekleşmekte ve örgüt tarafından bir hazırlık yapılmadan karşılaşıldığı takdirde, örgüte olumsuz etkileri olabilen bir durumdur. Bununla birlikte kriz ortamları iyi değerlendirilirse, kriz durumu fırsata çevrilebilir. Oluşan krizlerin, örgütler üzerindeki etkilerinin boyutları, örgüt yöneticileri tarafından hazırlanan ve uygulanan kriz yönetimi stratejileri ile ilişki içerisinde. Yöneticiler, karşı karşıya kaldıkları kriz dönemlerinden en az zararla çıkabilmek, hatta kriz dönemlerini fırsata çevirebilmek için öncelikle erken uyarı sistemleri aracılığı ile kriz sinyallerini öngörmelidirler. Sonrasında krizin etkilerini azaltacak çeşitli stratejiler geliştirmelidirler. Yaşanan kriz dönemlerinin örgütler üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması ve hatta fırsata dönüştürülmesi ancak etkili bir kriz yönetimi stratejisi ile mümkün olabilir (Karaköse, 2007: 6).

Kriz yönetiminde beş farklı aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar şunlardır (Pheng, 1999: 234):

- Kriz sinyallerinin tespit edilmesi ve hazırlık yapılması,
- Krizin denetim altına alınması,
- Krizin oluşturduğu zararın kontrol altına alınması ve normal sürece dönüş planlarının yapılması,
- İyileştirme,
- Yaşanan krizin değerlendirilmesi ve krizden dersler çıkarılması.

Pheng tarafından belirtildiği gibi (1999: 235), kriz yönetim süreci, kriz sinyallerinin tespit edilmesi, krize karşı hazırlık yapılması ve gerekli önlemlerin alınması, oluşmuş ya da oluşabilecek zararların denetim altına alınması, iyileşme için gerekli adımların atılması ve kriz sürecinden öğrenmenin sağlanmasından oluşmaktadır. Bu anlamda krizden çıkarılan geri besleme ile öğrenme süreci gerçekleşir. Sonrasında kriz süreci tekrar başa, sinyallerin tespit edilmesi aşamasına döner. Kriz yönetimi safhalarının bu şekilde gösterilmesi, kriz yönetimi uygulamalarında kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte örgütün her an kriz tehdidi ile karşı karşıya olduğunu fark etmesi ve hazırlıklı olması açısından önem arz etmektedir (Pheng, 1999: 235).

Etkin bir kriz yönetiminin sağlanması için kriz yönetimi süreçlerinde örgüt yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Örgüt yöneticileri kriz dönemlerinde normal zamandaki uygulamalardan farklı davranma yeteneği oluşturmalarıdır. Yöneticilerin bu süreçteki rolleri, kriz süreci başarısında önemli bir etki göstermektedir. Kriz sebepleri belirlenmeli, çözümler oluşturulmalıdır. Örgütler, kriz sürecinde yaşanan problemlerin çözümlerinin kendi iç hareketlerine bağlı olduğunu bilmelidirler. Bununla birlikte kriz dönemlerinde yöneticiler, personel ve dış çevre ile ilişkileri iyi tutmalıdırlar (Karaköse, 2007: 12). Etkin bir kriz yönetiminin sağlanması için en önemli faktörlerden biri ise kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası dönemlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmaktır.

2. Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Toplumsal düzen ve sosyal yapının günümüzde en büyük belirleyicileri şüphesiz bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) tarafından şekillenen bilgi ağlarıdır (Castells, 2000). İnternet, ağlar, çeşitli dijital platformlar telefonlar, uygulamalar ve veri tabanları gibi çeşitli mekanizmalardan oluşan BİT'ler mevcut düzende çok önemli bir yere sahiptir (Yang vd., 2020). Teknoloji, radikal bir değişim ve dönüşüm aracı olabileceği gibi BİT alanındaki radikal yenilikler toplumsal düzende tüm paradigmalara değişmesine olanak sağlayabilmektedir. Örneğin internet, teknoloji alanının en önemli radikal yeniliklerinden biri olarak insanların iletişim kurma, iş yapma ve öğrenme süreçlerinde bir paradigma değişimi meydana getirmiştir (Eryılmaz, 2018).

İnternet teknolojileri vasıtasıyla günümüzde bilgiye her yerden her an ulaşabilmekte ve her coğrafyadan insan çok rahat ve kolay bir şekilde birbirleriyle iletişim kurup bilgi alışverişi yapabilmektedir. İnternetin bilgi ve teknoloji transferi de dahil olmak üzere iletişim ve haberleşme noktasında ülke sınırlarını ortadan kaldırması küreselleşmeyi ayrı bir noktaya taşımış ve dijital vatandaşlık kavramının oluşumuna zemin hazırlamıştır (Çubukcu ve Bayzan, 2013).

Günümüzde toplumların ihtiyaçları, beklentileri ve nitelikleri bir dönüşüm evresine girmiştir. İnternet teknolojilerinin bilgi trafiğini ve stoğunu artırması daha çok bilginin işlenmesi için gerekli teknolojinin kullanımını bir zorunluluk haline getirmeye başlamıştır. Gerek toplumsal yaşamda gerekse iş yaşamında teknoloji bağlantılı bilgiye hem erişim hem kullanımının nasıl olması gerektiği bireyler için zaruri bir duruma dönüşmüştür. Diğer taraftan sadece bilgiye erişim ve bilginin kullanımı aşamaları yeterli kalmayıp bilginin üretilmesi de sınırlı bireylerin himayesinden çıkıp geniş toplulukların bir meziyeti haline gelmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2018). Toplumsal düzen bu vesileyle öğrenmeyi yaşam boyu bir alışkanlık haline getirmeye başladığı için güncel, gelişmeleri yakından takip eden, teknolojiye ayak uydurabilen ve sürekli üreten bireylere ihtiyaç duymaya başlamıştır (Geçer ve Dağ, 2010).

İnternet bilgi çağının en büyük hazinelerinden biri olarak, gelmiş geçmiş en büyük yeniliklerden biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte internet tarihine baktığımız ve interneti dağıtık ve dinamik yapısı ile ele aldığımız zaman tek bir seferde ve bir kişi tarafından ortaya çıkarılacak bir teknoloji olmadığı da görülmektedir. İnterneti de bu derece popüler yapan olgu, sürekli değişen, gelişen ve dünyadaki her bir bireyin çorbada tuzunun olması tabiriyle katkı sunabileceği ve bu katkının dünyayı büyük bir gezegenden âdeta küçük bir köy edasına dönüştürebileceği bir yapıda ilerlemesinden kaynaklanmaktadır.

İnternetin birçok farklı kullanım alanları ve amaçlar ekseninde ilerlemesi sebebiyle her geçen gün bu mecranın kullanım oranı artmaktadır. Nasıl ki şehrin yoğun noktaları, şehir merkezleri ve caddeler, insanların gündelik birçok işini halledebilecekleri ve birçok ihtiyaçlarını karşılaması gibi fırsatlar sunuyorsa; gürültülü, insanların birbirine saygısız davranabildiği ve hatta pek çok olumsuz vakanın yaşanabildiği alanlar olma özelliği de sergilemektedir. Bu noktada, internet de benzer yapıda işlemektedir. Yoğun kullanım, fırsatların yanı sıra aynı zamanda etik değerlerin yok sayılmasına, sorumsuz davranışlara ve hatta yasadışı kullanımlara da sebebiyet verebilmektedir. İnternette insanlar artık pek sorun ile karşılaşabilmektedir. İnternetin iletişim, bilgi edinme ve paylaşım gibi doğru amaçlarla kullanılması yanı sıra, barındırdığı yasadışı/zararlı içerikler ve yasadışı/zararlı faaliyetler çerçevesinde kullanımından kaynaklanan sorunlar baş gösterebilmektedir.

İyi ve kötü taraflarıyla internet başta olmak üzere BİT, hem bireylerin dolayısıyla toplumların günlük yaşam biçimini kökten değiştirebilme gücünü elde etmiştir. Bu noktada önemli olan toplumsal düzeni şekillendiren idarenin yönetim anlayışını BİT'in sunduğu fırsatları artırarak zararlarını da en aza indirerek ele alması gerekmektedir.

BİT her ne kadar özel sektör bağlantılı gibi görünse de kamunun düzenleme, altyapı, yönetim ve evrensel hizmet bağlamlarında BİT'teki rolü çok daha geniştir. BİT'in, sosyal yaşama yansımaları; eğitim, sağlık, ekonomi, finans, tarım ve üretime dayalı sanayi başta olmak üzere pek çok toplumsal alanda önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. 2000'li yıllarda, özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere pek çok ülke, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçmek adına çeşitli eylem planları ve politikalar geliştirmişlerdir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirmiş olduğu sonuçlar, kamu yönetiminin şekillenmesinde de etkili olmaya başlamıştır (Şatır, 2009).

BİT'ler Yeni Kamu Yönetimi (YKY) paradigmasının temel ilkeleri olan etkinlik ve verimliliğin sağlanmasında en önemli araçlardan biri olmuştur. İnternetin gelişimi ve evrimine bağlı olarak 21. Yüzyıla kadar BİT kamusal işleyiş ve idarenin BİT politikaları sürecinde büyük bir yer tutamamıştır (Önen ve Ozan, 2019). 2000'li yıllar ile birlikte internet kullanıcıları Web 2.0 teknolojilerini tanımaya

başlamışlardır. Web 2.0 teknolojisi ile birlikte Web 1.0'dan farklı olarak web platformlarında sadece içeriğe ulaşmak değil, içerikleri yönetmek, değiştirmek, ekleme yapmak gibi yeni içerikler üretme imkanı sağlanmıştır. Kamu hizmetlerinin sunulmasında çok paydaşlı ve vatandaşı da işin içine alan bir yönetim sisteminin en büyük tetikleyicisi şüphesiz bu dönem olmuştur. Yönetişimin temel ilkeleri olarak katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik ve verimlilik gibi faktörler ön plana çıkmaya başlamıştır (Atmaca ve Karaçay, 2020).

Anlık ve gerçek zamanlı BİT platformları ve uygulamaları aracılığıyla kamu ile vatandaş arasında etkileşim daha etkin ve şeffaf hale gelmiştir. İnternet platformları etkileşim vatandaşlara kamu politikalarının oluşum sürecinde katılma imkânı sağlayarak yönetişimin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Edgerly vd., 2013). Bu durum kamu yöneticilerinin politika belirleme ve karar alma süreçleri üzerinde bir etki oluşturmuş ve kamu hizmetlerinin sunumunu, vatandaş katılımını, karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkilemiştir (Önen ve Ozan, 2019).

Fırsatları ve riskleri ile birlikte BİT şüphesiz toplumların yapısını derinden etkilemiş bu durumda kamu politikalarının bu doğrultuda hızlı ve efektif bir şekilde ele alınmasını ve uygulamaya konmasını zaruri hale getirmiştir. Özellikle kriz zamanlarında BİT'in rolü ve kamu yönetiminin hızlı bir şekilde hareket geçmesi önemli hale gelmeye başlamıştır.

3. Kriz Yönetiminde Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Rolü

Günümüzde ülkeler siyasi, ekonomik, teknolojik veya kültürel nedenlerle iç ve dış çevrelerinde hızlı ve ani değişimlerle karşı karşıya kalmakta, bu da yapılarını, büyümelerini ve faaliyetlerinin devamlılığını tehdit edebilecek öngörülemeyen krizlere neden olmaktadır. Modern küreselleşmiş ekonomilerin sınırlarının giderek belirsizleşmesi sonucu büyüklükleri veya yasal işleyişleri nasıl olursa olsun, istisnasız tüm ülkeleri etkileyen herhangi bir öngörülemeyen olay meydana gelebilmektedir. Bu, dünyanın şu anda karşı karşıya olduğu koronavirüs krizinde de açıkça ortaya çıkmış ve bu nedenle krizin etkin ve doğru yönetilmesi, tüm devletlerin üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirmede tek yol olarak görülmüştür (Alabbadi, ve Al-Masaeed, 2020).

BİT'in, toplumların yapısını değiştirmesi, kriz yönetimi yöntemlerini yeniden şekillendirmiş ve kaynakların daha iyi kullanılmasına olanak tanımıştır. Kriz yönetiminde BİT kullanımının önemi çeşitli nedenlerle artmıştır. Krizlerin artan karmaşıklığı, bilginin artan rolü, krizin etkilediği coğrafi alanların genişliği, artan uzmanlaşma ve toplumların değişimi kriz yönetimi ve BİT'i birbiri ile daha ilişki hale getirmiştir (Kulkarni ve Campus, 2020).

Özellikle kriz yönetimi merkezlerinde BİT'in kullanımı iş yapış şekillerini ve karar alma süreçlerini pozitif yönde etkilemeye başlamıştır. İletişimin modernizasyonu ve özel bilgi teknolojisi araçlarının kullanılması, ulusal güvenlikten sorumlu unsurlar arasındaki bilgi alışverişinin güvenilirliğinin

artırılmasına katkıda bulunmuş ve iletişim teknolojilerinin kesintisiz bilgi akışı, karar alma süreçlerinin daha etkin yürütülmesine olanak tanımıştır (Michalewski ve Witkowski, 2018).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin pek çok aracı kriz yönetiminde oldukça önemli rol oynayabilmektedir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz sosyal ağlardır. Dünya Afet Raporu (IFRC, 2015), son on yılda ortalama 631 afet yaşandığını, bu afetlerde 83.934 ölüm, 193.558 kişinin bu afetlerden etkilendiğini ve yılda 162.203 milyon ABD doları tahmini hasarın oluştuğunu belirtmektedir. 2001'den beri sosyal medya, insanların dünya çapındaki bu felaketselere nasıl tepki verdiği ve bu felaketler etrafında nasıl iletişim kurduğu konusunda giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Örneğin, insanlar 2004 Hint Okyanusu tsunamisinden ve 2007 Güney Kaliforniya orman sonra bilgi alışverişi için fotoğraf depolarını kullandılar. 2005 yılında Katrina Kasırgası ile ilgili önceki bir araştırma, insanların başkalarını bulmasına (PeopleFinder) ve kalacak yerleri (ShelterFinder) bulmasına yardımcı olan çevrimiçi sitelerin kullanımına odaklandı. Bu çalışma ve uygulamaların ortak noktası, sosyal medyanın afet olaylarına bir arka plan kanal iletişimi sunması ve afet durumlarında vatandaş katılımını ve yardımlaşmayı sağlamasıdır (Reuter vd., 2018).

Bir kamu kuruluşu, kurumsal yapısında veya hizmet verdiği alanda sorunlar meydana geldiği zaman krizdedir. Genel olarak krizlerin kuruluşlar ve paydaşları için önemli etkileri olduğu için bir kamu kuruluşunun krizi yönetebilmesi daha önemli hale gelmektedir (Tokakis vd., 2019).

Kamunun etki alanlarının fazla olması ve sektörü denetleyici ve düzenleyici bir rolde faaliyet göstermesi onun hareket imkanını azaltmakla birlikte karşı karşıya kalma olasılığı yüksek olan problem sayısını arttırmaktadır. Yaşanan problemlere gerektiği zamanda ve yerinde müdahalede bulunulmadığı takdirde ise bir krizle karşı karşıya kalınması kaçınılmaz olmaktadır. Yaşanan kriz ise, meydana geldiği kurum ve kurum yönetimi başta olmak üzere tüm kamusal alanı ve ilgili paydaşlarını pek çok açıdan etkiyebilmektedir (Akdağ ve Arklan, 2013). Bu anlamda kamu yönetiminde kriz yönetim süreci diğer sektörlerde olduğu gibi kısaca kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası yönetimi şeklinde gerçekleşmektedir.

Kriz öncesinde önleme dönemi olarak nitelendirilen birinci aşama, kriz oluşmadan önce, krizin oluşabileceğinin öngörülmesi gereken aşamadır. Bu aşamada olası krize karşı gerekli hazırlıkları yapacak bir yönetim yapısı oluşturulmalıdır. BİT'in gelişimine bağlı olarak bu süreçte erken uyarı sistemleri ve hesaplama yöntemleri ile bu süreç daha etkin yönetilebilir. Kriz anında yaşanan problemlerin nasıl çözüleceğini ele alan ikinci aşama, kriz oluşuktan sonra başlayan kriz yönetimi sürecidir. Kamusal alanlardaki kriz yönetim merkezlerinin dijitalleşmesi ve iletişimin güçlendirilmesi başta olmak üzere kamu-vatandaş arasında sosyal medya başta olmak üzere dijital iletişim araçlarının

anlık kullanımı bu süreçte oldukça önemli aşamalardır. Kriz sonrasında krizin olumsuz etkilerini sona erdirmek ve normal sürece geçiş dönemi olan üçüncü aşama ise, krizin sona erme aşamasındaki çalışmaların yapıldığı ve olağan sürece dönüş için çözümlerin geliştirildiği dönemdir (Akdağ ve Arklan, 2013). Bu dönem krizin olumsuz yanlarının giderilerek, örgütün tekrar eski haline dönmesine yönelik uygulanan iyileştirme faaliyetlerini de kapsar (Genç, 2009).

Krizler, çoğunlukla olumsuz algılanarak sadece tehdit unsurları ile düşünülmektedirler. Bununla birlikte, krizleri fırsat olarak değerlendirmek de mümkündür. Krizler, sorunların ortaya çıkması, değişiklikler karşısında uyum yeteneğinin geliştirilmesi, rekabet ve inovasyon yaratması ve yeni liderlerin ortaya çıkmasına imkân vermesi gibi nedenlerle fırsatlar da yaratabilir. Krizin ortadan kalkması ile, yaşanan olumsuz olayların sona erdirilmesi ve örgüte yeni bir dinamizm kazandırmak amacıyla kriz sonrası iyileştirme çalışmalarına gidilir (Genç, 2009). İyileştirme çalışmalarında da BİT ile ilişkili yeni nesil teknolojilerin adaptasyonu oldukça önemlidir. Covid-19 pandemi sürecinde de görüldüğü üzere bireylerin dijital teknolojilere adaptasyonu böylesi bir dönemde hız kazanmıştır. Diğer taraftan kriz süreçleri yeni nesil teknolojilerin hayatımıza girmesine olanak tanımakta ve hatta BİT bağlantılı yeni iş modellerinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Geliştirilen yeni teknolojiler kriz sonrası iyileştirme çalışmalarında da yer edinebileceği gibi yeni ortaya çıkabilecek potansiyel krizlere karşı da bir erken uyarı sistemi olarak kullanılabilir.

Krizler, siyasal ve ekonomik olaylardan, doğal afetlerden vb. pek çok faktörden kaynaklı olabilir. Bu anlamda teknolojik alanda yaşanan gelişmeler, farklı nedenlerden kaynaklı süreçlerine katkı sağlayan önemli fırsatlar getirmiştir. Teknolojinin afet yönetimindeki rolüne baktığımızda, teknolojik gelişmelerin afet yönetimi sürecine entegre edilmeye başlandığı görülmektedir. Önceki süreçlerde afet yönetiminde uydu sistemleri, televizyon, kısa mesaj sistemi (SMS) gibi uygulamalar etkili iken; günümüzde nesnelerin interneti (internetin nesnelere dahil olması), yapay zekâ, robotlar, akıllı sistemler gibi yenilikler önem kazanmaktadır (Memiş & Babaoğlu, 2020: 777-778). Teknolojik araçlar, risklerin belirlenmesinde ve azaltılmasında önemli görevleri yerine getirebilmektedir. Bununla birlikte afet durumu yaşandıktan sonraki aşamada da hızlı müdahaleyi sağlamak açısından yine teknolojik uygulamalar önemli fırsatlar getirmektedir (Memiş & Babaoğlu, 2020: 168).

Kriz öncesi, krize hazırlık döneminde teknolojik araçların önemine baktığımızda verilebilecek örneklerden bir tanesi Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS)'dir. CBS, hem modern ve kullanışlı bir veri girme, işleme, analiz etme, sorgulama ve güncelleme aracı; hem de, Uzaktan Algılama, yer ile bir bağlantı olmaksızın, uzaktan yere ait çeşitli verilerin elde edilmesidir. Bu anlamda uçaktan hava fotoğrafı şeklinde veya uzaydan uydu görüntüsü olarak veri elde eder. Bu anlamda uydu ve hava fotoğrafları, sel, heyelan, çığ ve fırtınalar gibi çeşitli doğal olayların, zaman içindeki

gelişim evrelerinin takibi açısından da etkili olarak kullanılmaktadır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 80-81).

Kriz yönetimi süreçlerine teknolojinin entegre edilmesine ilişkin projelerde bir diğeri Afet Yönetim ve Karar Destek Sistemi'dir (AYDES). Afet sırasına odaklanarak geliştirilen AYDES, CBS üzerine oluşturulmuş çeşitli alt sistemlerden (mekânsal bilgi sistemi, olay komuta sistemi ve iyileştirme sistemi) meydana gelmektedir. Bununla birlikte AYDES'i tamamlayan AYDES-UZAL sistemi ve "kitle kaynak" (*crowdsourcing*) uygulaması, yine AYDES'le ilişkili 'Afet Sonrası Anlık Görüntü Aktarma' sistemi afet süreçlerinde kullanım sağlayan teknolojik araçlardır. Bununla birlikte AFAD'ın afet ve acil durumlar için kullanılan, iletişimi iyonosfer yansıma dalgalarıyla gerçekleşen yüksek frekans Hf/Ssb Telsiz Sistemini, tüm illeri kapsayacak şekilde genişletmesi önemli bir gelişmedir. Deprem Mobil uygulaması, afetlerle ilgili vatandaşlardan veriler elde edildiği ve vatandaşlara bilgi verildiği çift taraflı bir iletişimin sağlandığı önemli bir platformdur (Memiş ve Babaoğlu, 2020: 786).

Teknolojinin kriz dönemlerindeki etkisini görebileceğimiz en güncel olay ise yaşanan Covid-19 pandemisidir. Teknolojik imkanlar, kamu sağlığı yönetimi açısından birçok alanda, epidemik tahminleme ve karar almayı destekleme konularında önem göstermiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin günümüzde yaşanan ve gelecekte yaşanma ihtimali olan krizlerin olumsuz etkilerini azaltacak şekilde güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Bunun için yapay zeka teknolojilerinin sürece uyum içerisinde dahil edilmesi ve big data analizlerinin vatandaşların hastalığın yayılma trendleri ve sağlık durumu takibi gibi konularda kullanılması yönetimi sürecinde kritik olduğu görülmektedir (Deloitte, 2020: 2).

Türkiye'de de Covid-19 pandemisine karşı tedbirler alınması ve yaşanan olumsuzlukların azaltılması amacı ile teknolojik araçlardan faydalanılmıştır. Bunlardan bir tanesi üç büyük operatör ve BTK'nın (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu) işbirliğiyle oluşturulan HES uygulamasıdır. Bu uygulama ile kullanıcılar gün içinde temas ettikleri kişi sayısına bakabilmekte, yaşadıkları bölgenin yoğunluk haritasını inceleyebilmekte, alan kare kodu oluşturabilmekte, seyahat ve benzeri durumlar için HES kodu alabilmekte ve hastalık veya temas durumunda bulunmak zorunda oldukları karantina sürelerine bakabilmektedirler (Nurcan ve Coşkunçay, 2021: 368).

Kriz yönetimi sürecinde kamu kurumları, vatandaşlar ve özel sektörün iş birliği içinde çalışması büyük önem taşımaktadır. Burada hükümetin, özel sektörü yaratıcı araçlar geliştirme konusunda desteklemesi önem arz etmektedir. Bu anlamda kurumlar arası işbirliği ile oluşturulan Türkiye'de pandemi sürecinde kullanılan HES uygulaması ile vatandaşların vaka yoğunluklarını takip ederek daha dikkatli davranmaya yöneltildiği görülmektedir. Böylece hastanelerin hasta kapasiteleri kontrol edilmesine yönelik bir önlem alınmıştır.

Kriz yönetiminin aşamalarından bir tanesi de kriz ortaya çıkmadan kriz öncesi aşamasıdır. Bu anlamda oluşabilecek krizlere karşı örgütlerin hazırlıklı olması önem arz etmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde ülkeler sağlık sektörünün kriz ortamına hazırlıkları ile ilgili büyük bir sınav vermişlerdir. Hastanelerin sahip olduğu insan kaynakları kapasitesi ile birlikte alt yapı ve teknoloji kapasiteleri de salgınla mücadelede önemli bir yer edinmiştir. Türkiye’de bu dönemde uygulanan kriz yönetim stratejilerinde hastanede; yatak, ventilatör, BT cihazı gibi sağlık donanım ve malzemelerde güçlü bir kapasiteye sahip olunması bu süreçte izlenecek politikaları etkilemektedir (Güler, 2022: 122).

Kriz yönetimi süreçlerinde başarı sağlama için dijital altyapının modernize edilmesi, geliştirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bununla birlikte akıllı teknoloji altyapısına erişim de coğrafi farklılıklar ve dezavantajlı grupların da (İnternet erişimi olmayan, vb.) sürecin dışında kalmaması sağlanmalıdır Deloitte (2020 4). vatandaşlar arasındaki BİT kullanım ve erişilebilirliğine ilişkin farklılıkların, hizmet alımında eşitsizlik yaratma ihtimalini artırma ihtimali olduğunu belirtmektedir.

Bu anlamda hükümetler BİT aracılığı ile sağlanan hizmetlerin eşitlik ve tarafsızlık değerlerinin uygulanmasına zarar vermemesi için BİT’in avantajlarından yararlanırken aynı zamanda eşitlik, tarafsızlık değerlerinin uygulanmasına yardımcı olan özel çözümler üretmelidir (Cordella, 2007: 273). Hükümetler artan bilgi ve iletişim teknolojileri ile uyum sağlamak için örgütsel ve yapısal olarak yenilikler yapmalıdırlar

SONUÇ

Günümüz koşullarında toplumların ihtiyaçları, beklentileri ve nitelikleri bir dönüşüm evresine girmiştir. İnternet teknolojilerinin bilgi trafiğini ve stoğunu artırması daha çok bilginin işlenmesi için gerekli teknolojinin kullanımını bir zorunluluk haline getirmeye başlamıştır. Gerek toplumsal yaşamda gerekse iş yaşamında teknoloji bağlantılı bilgiye hem erişim hem kullanımının nasıl olması gerektiği bireyler için zaruri bir duruma dönüşmüştür. Diğer taraftan sadece bilgiye erişim ve bilginin kullanımı aşamaları yeterli kalmayıp bilginin üretilmesi de sınırlı bireylerin himayesinden çıkıp geniş toplulukların bir meziyeti haline gelmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2018). Özellikle kriz yönetimi merkezlerinde BİT’in kullanımı iş yapış şekillerini ve karar alma süreçlerini pozitif yönde etkilemeye başlamıştır. İletişimin modernizasyonu ve özel bilgi teknolojisi araçlarının kullanılması, ulusal güvenlikten sorumlu unsurlar arasındaki bilgi alışverişinin güvenilirliğinin artırılmasına katkıda bulunmuş ve iletişim teknolojilerinin kesintisiz bilgi akışı, karar alma süreçlerinin daha etkin yürütülmesine olanak tanımıştır (Michalewski ve Witkowski, 2018).

Kriz yönetimi, krize hazırlık dönemi, krizin denetim altına alınması, zararın kontrol altına alınarak normal duruma dönüş planlarının yapılması, iyileştirme ve

yaşanan krizin değerlendirilmesi ile krizden dersler çıkarılması ve faydalanılması aşamalarından oluşmaktadır (Pheng, 1999: 234). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kriz yönetiminin her bir aşamasında önem sarf ettiği görülmektedir. Kriz öncesi aşamada BİT'lerin rolüne bir örnek olarak CBS'nin elde ettiği uydu ve hava fotoğrafları, sel, heyelan, çığ ve fırtınalar gibi çeşitli doğal olayların, zaman içindeki gelişim evrelerinin takibi açısından da etkili olarak kullanılmaktadır (Demirci ve Karakuyu, 2004: 80-81). Kriz sonrası aşamasında BİT etkisine bir örnek olarak yaşanan afetler sonucunda insanların başkalarını bulmasını sağlayan ve evsiz kalan insanlara kalacak yer sağlayan çevrimiçi sitelerin kullanımı gösterilebilir. Bu anlamda günümüzde sosyal ağlar, kriz ve afet yönetimi süreçlerine hazırlık ve sonrasında kullanılan önemli araçlar olmuşlardır.

Teknolojinin kriz dönemlerindeki etkisini görebileceğimiz en güncel olay ise yaşanan Covid-19 pandemisi. Covid-19 pandemisi süreci dijital altyapıların günümüzdeki ve olası gelecek krizlerin etkilerini azaltacak şekilde güçlendirilmesi, yapay zekâ teknolojilerinin sürece uyum içerisinde dahil edilmesinin önemini tüm dünyada göstermiştir. Bu anlamda Türkiye'de de krize hazırlık ve kriz dönemlerinde pek çok teknolojik imkândan yararlanılmıştır. Büyük veri analizleri ile vatandaşların hareketliliğinin ölçümü, hastalığın yayılma trendleri ve sağlık durumu takibinin kriz yönetimi sürecinde kullanılması pandeminin kontrol altında tutulmasında önemli bir araç olmuştur (Deloitte, 2020: 2).

Kriz yönetimi sürecinde teknolojinin önemli bir rol oynadığı verilen örnekler dikkate alındığında görülmektedir. Bu anlamda kriz yönetimi süreçlerinde teknolojinin önemli etkisinin artırılması bağlamında stratejiler geliştirmelidir. Bu bağlamda, bu süreçlerde farklı finansman modelleri ve kamu -özel işbirlikleri tartışılabilir (Deloitte, 2020 4).

Kriz yönetimi süreçlerinde teknolojik imkanların vatandaşlar tarafından aynı düzeyde erişilemiyor olması ise önemli bir kısıtlılıktır. Bu anlamda kriz yönetimindeki teknoloji politikalarının avantajlarından yararlanırken aynı zamanda eşitlik, tarafsızlık değerlerinin uygulanmasına yardımcı olan özel çözümler üretmelidir (Cordella, 2007: 273). Hükümetler artan bilgi ve iletişim teknolojileri ile uyum sağlamak için örgütsel ve yapısal olarak yenilikler yapmalıdırlar. Bununla birlikte söz konusu teknolojik imkanların kullanılması sürecinde gizlilik konusundaki hassas süreç iyi yönetilmelidir.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa, “Halkla İlişkiler ve Kriz Yönetimi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 14, 2005, S. 1-20
- Akdağ, M., & Arklan, Ü. (2013). Kamu yönetiminde kriz yönetimi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4).
- Alabbadi, H., & Al-Masaeed, S. (2020). The impact of ICT on coronavirus crisis management. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(18), 3128-3129.
- Atmaca, Y., & Karaçay, F. (2020). Türkiye’deki Kamu Yönetimi Reformlarında Dijitalleşme ve E-Yönetişim. *International Journal of Management and Administration*, 4(8), 260-280.
- Castells, M. (2000). Toward a sociology of the network society. *Contemporary Sociology*, 29(5), 693.
- Cordella, A. (2007). “e-Government towards the e-bureaucratic form?”, *Journal of Information Technology*, 22/3, s. 265-274.
- Çubukcu, A., & Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5(1), 148-174.
- Deloitte (2020). Yeni Nesil Teknolojilerin COVID-19 Mücadelesindeki Önemi – Ülke Örnekleri. Erişim adresi: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/yeni-nesilteknolojilerin-covid-19-mucadelesindeki-onemi.pdf>
- Demirci, A., & Karakuyu, M. (2004). Afet yönetiminde coğrafi bilgi teknolojilerinin rolü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12, 67-100.
- Edgerly, S. & Vraga, E. K. & Dalrymple, K. E. & Macafee, T. & Fung, T. K. (2013). Directing the Dialogue: The Relationship between YouTube Videos and the Comments They Spur, *Journal of Information Technology & Politics*, 10(3), 276- 292.
- Ekinci, Hasan ve Ferit İzci, “Kriz Yönetiminde İnsan Kaynaklarına Psikolojik Desteğin Önemi ve Kayseri Tekstil sektöründe Bir Araştırma”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık 2006, s. 39-54
- Eryılmaz, S. (2018). Öğrencilerin bilgi ve iletişim teknolojileri yeterliliklerinin belirlenmesi: Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 37-49.
- Geçer, A. ve Dağ, F. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar Okur-Yazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kocaeli Üniversitesi Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7 (1), 20-44.
- Genç, F. N. (2009). Kriz yönetimi ve kamu yönetiminde uygulanabilirliği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 7-22.
- Güler, H. G. (2022). Türkiye’de Covid-19 Salgınıyla mücadele sürecinde kriz yönetimi ve kamu politikaları. Yüksek lisans tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Güreşçi, M. (2020). COVID-19 Salgınında Türkiye’de Kriz Yönetimi İletişimi: TC SAĞLIK BAKANLIĞI. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 53-65.
- Karaköse, T. (2007). “Örgütler ve Kriz Yönetimi”. *Akademik Bakış, Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 13 (1-15).
- Kulkarni, S. R. & Campus, S. (2020). Role of social media in crisis communication: case study on garbage crisis. *Journal of Xi’an University of Architecture & Technology*, 1006-7930.
- Kırılmaz, H. (2020). *Kriz Yönetimi Bağlamında Pandemi*, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2020). “Afet Yönetimi ve Teknoloji”, iç. *Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi* (Edt. M. Yaman ve E. Çakır), Ankara: Nobel, s. 163-178.
- Memiş, L., & Babaoğlu, C. (2020). ACİL DURUM VE AFET YÖNETİMİNDE SÜREÇ YAKLAŞIMI VE TEKNOLOJİ. *Omer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4).
- Michalewski, G. & Witkowski, M. (2018). Role of networks and ICT systems in decision-making in crisis situations. *Collegium of Economic Analysis Annals*, 49, 319-332.

- Nurcan, A., & Duygu, C. (2021). Covid-19 Salgınında Hayat Eve Sığar (HES) Uygulamasının Kullanıcılar Tarafından Benimsenmesi: Ampirik Bir Çalışma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 14(4), 367-376.
- Önen, S. M., & Ozan, M. S. (2019). Kamu Yönetiminde Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Evrimi. 1. *Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi*.
- Pheng, L. S., David, K. H., Ann, Y. S. (1999). Crisis Management: A Survey of Property Development Firms. *Property Management*, 17 (3), 231-251.
- Reuter, C., Hughes, A. L., & Kaufhold, M. A. (2018). Social media in crisis management: An evaluation and analysis of crisis informatics research. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 34(4), 280-294.
- Şatır, İ. Ahmet (2009). Avrupa Birliği Sürecinde Yerel Yönetimlerde E-Dönüşüm ve Türkiye. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tokakis, V., Polychroniou, P., & Boustras, G. (2019). Crisis management in public administration: The three phases model for safety incidents. *Safety science*, 113, 37-43.
- Yang, S., Fichman, P., Zhu, X., Sanfilippo, M., Li, S., & Fleischmann, K. R. (2020). The use of ICT during COVID-19. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 57(1), e297.

SAĞLIK HİZMETLERİNDE OKUYAN ÖĞRENCİLERİN HAYVANLARA KARŞI TUTUMLARININ BELİRLENMESİ: KİLİS İLİ ÖRNEĞİ

Yadigar POLAT¹, Seval SÜZÜLMÜŞ²

GİRİŞ

İlkçağlardan beri insanlar ile hayvanlar arasındaki ilişki süregelerek, hayvanlar insan yaşamının her alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Hayvanlar ekolojik dengenin kurucu unsuru olurken, diğer yandan da şevkat ve sevgi duyguları nedeniyle insanların yanında olmuşlardır.

Daha çok insanların çıkarlarına olan insan hayvan ilişkisi ilkçağlara kadar uzandığı halde, son yıllarda hayvan refahı ve haklarının önemi daha fazla gündeme gelmiştir (Koç vd., 2014; Akbulut ve Çobanoğlu, 2020).

İlk olarak Çin'in Wuhan Şehrinde 17 Kasım 2019 yılında görülen COVID-19 hastalığı (URL-1; Kaymaz, 2021) kısa bir sürede tüm dünyayı sardığından Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 30 Ocak 2020 yılında uluslararası acil durum şeklinde değerlendirmiş ve 11 Mart 2020 tarihinde pandemiyi ilan etmiştir (URL-2, Li, You, Wang, Zhou, Qiu, Luo, & Ge, 2020; Kaymaz, 2021).

Bu çalışma pandemi sürecinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi sağlık hizmetlerinde 2020-2021 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören, online ankete gönüllü olarak katılan 339 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin hayvanlara karşı görüşleri ve tutumları; Gül ve Özay Köse (2019) tarafından geliştirilen "Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği", Önal vd., (2020) tarafından geliştirilen "Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği" ve pandemi sürecinde hayvanlara ilgi ve sahiplenme durumu ayrıca COVID-19'un hayvandan insana ya da insandan hayvana bulaşması hakkında görüşlerini belirlemek için araştırmacılar tarafından Tablo 2'de gösterilen sorular yöneltilerek, bulunan sonuçlar karşılaştırılmıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, ORCID NO: 0000-0001-5603-2149. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, TR- 12, Karataş Kampüsü, Kilis – TÜRKİYE. yadigarpolat@kilis.edu.tr
2 Dr. Öğr. Üyesi, ORCID NO: 0000-0001-8519-3187. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Osmaniye Meslek Yüksek Okulu Merkez/OSMANIYE. sevalsuzulmus@osmaniye.edu.tr

ALAN YAZIN

Literatürde yer alan hayvanlara karşı tutum ölçeği ile yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir:

Ascione vd., (1997); hayvanlara karşı kötü davranış hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla “CAAI” isimli ölçek geliştirerek, hayvanlara yönelik kötü davranışta önemli olan dokuz boyutu ölçmek amacıyla iki ayrı form hazırlayarak ölçeği 4 yaş üzeri çocuklar ve ebeveynlere uygulamışlardır.

Dadds vd., (2004); Ascione vd., (1997)’in yapmış olduğu CAAI adlı ölçeği dikkate alarak “Children and Animals Inventory” adıyla “Hayvanlara yönelik kötü davranış envanteri” ölçeği geliştirilmiş ve Avustralya’da uygulanmıştır. Çocuklarda 6-13 yaş grubunda hayvanlara karşı kötü davranışı belirlemek için tanımlayıcı istatistik, ki-kare ve anova analizlerini uygulayarak, yaşça büyük çocukların ve ebeveynlerin % 30 kadarının hayvanlara yönelik kötü davranış gösterdiklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca bu durumun erkek çocuklarda yaşla beraber arttığını kız çocuklarda sabit kaldığını, ancak ilerleyen yaşla birlikte az bir şekilde arttığını belirlemişlerdir.

Taylor ve Signal (2009); “ASTA” ölçeğini geliştirerek, açıklayıcı faktör analizini uygulamışlar ve ölçeğin “evcil hayvanlar”, “zararlılar” ve “fayda” olmak üzere üç boyutlu olduğu sonucuna varmışlardır.

Koç vd., (2014); Türkiye’nin 13 ilinde yaşayan veteriner hekim, veteriner fakültesi öğrencisi ve zabıta, polis, avukat, hakim, savcı olan toplam 153 kişinin yaptığı elektronik anketi internet yolu ile toplayarak, verileri SPSS paket programıyla değerlendirmişlerdir. Ankete katılanların hayvan haklarına yönelik tutum düzeylerinin kısmen pozitif olduğunu ve yaşanan il, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, hayvan besleme/yetiştirme parametrelerinin tutum düzeylerini anlamlı düzeyde etkilediğini belirlemişlerdir. Katılımcıların yaşları ve gelir düzeyleri ile hayvan haklarına karşı tutumları arasında istatistiksel anlamlı fark olmadığı sonucuna varmışlardır.

Akdemir (2016); hayvanlara karşı kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasında olan ilişkiyi araştırmak amacıyla İstanbul’da İlkokul 4.sınıf dönemindeki 1248 çocuk ile anket gerçekleştirerek, verilere bağımsız örneklem t-testi, ki-kare, tek yönlü varyans analizi, Pearson Korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Hayvanlara yönelik kötü davranış ve saldırganlık arasında olumlu, empati arasında ise ters yönlü ilişki olduğunu belirlemiştir.

Gül ve Özyay Köse (2019); Taylor ve Signal (2009) tarafından geliştirilen ASTA ölçeğini “Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği” şeklinde adlandırarak Türkçe formunun dil geçerliliği sağladıktan sonra Atatürk Üniversitesi’nde öğrenim gören 218 biyoloji ve fen bilgisi öğretmen adaylarına 30 maddelik 5’li Likert Ölçeğini uygulayarak, madde analizi ve açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçek 19 maddeli, “evcil hayvanlar”, “zararlılar” ve “fayda” olmak üzere üç

faktörlü yapıdan oluştuğunu belirleyerek bu yapıya doğrulayıcı faktör analizini uygulayarak yapının veriye uyumlu ve tutarlı olduğunu belirleyerek, ASTA ölçeğinin Türk öğrencileri için geçerli ve güvenilir olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Önal vd., (2020); kişilerin hayvan sevgisi düzeylerini ölçmek amacıyla başlangıçta 53 maddelik ölçek Isparta il merkezinde bulunan Aile Sağlığı Merkezine gelen 18 yaş ve üzeri toplam 625 hasta ve hasta yakınları ile gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analizi için madde analizi, Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı, testin iki yarıya bölünmesi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemlerini uygulamışlardır. Analiz sonucunda ölçek, 28 maddeli ve 5 boyutlu olarak oluşmuştur. Sonuç olarak; “ÖNEY hayvan sevgisi ölçeği”nin geçerli ve güvenilir olduğunu belirlemiştir.

Kılıç & Bozkurt (2020); Türkiye'nin 7 bölgesinin 14 ilinde toplam 2295 tüketici ile anket gerçekleştirerek Türk tüketicilerin hayvan refahına yönelik tutumlarını bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlar açısından incelemek için hayvan refahı tutum ölçeği (AWAS)'ı geliştirmişlerdir. Anketi doğrulamak ve verileri analiz etmek için tanımlayıcı istatistikler, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, Ward hiyerarşik kümeleme yöntemi ve Tek yönlü ANOVA analizi kullanmışlardır. Açıklayıcı faktör analizi sonucu model 42 maddeden oluşan 3 boyutlu (bilişsel, duyuşsal ve davranışsal), toplam varyansın %72'sini açıklamıştır. Bu faktör yapısı daha sonra 425 tüketiciden oluşan farklı bir örneklem üzerinde gerçekleştirilerek doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Cronbach's Alpha katsayısı 0.829 şeklinde hesaplanan AWAS ölçeği geçerli ve güvenilir olup, tüketicilerin hayvan refahına yönelik tutumlarının bilişsel veya duygusal boyutlardan ziyade davranışsal boyutta daha olumsuz olduğunu belirlemiştir.

Kübilay ve Bozkurt (2020); pet hayvan sahiplerinin hayvan refahına karşı tutumlarını incelemek amacıyla İzmir, Afyonkarahisar ve Ankara'da Kılıç ve Bozkurt (2020)'un geliştirdiği AWAS ölçeğini uygulamışlardır. Hayvan refahı tutumunun bilişsel boyutunda elde edilen sonuçlarına göre pet sahiplerinin hayvan refahının en çok besleme, barınma ve sağlık koşulları, en az hayvanların kurban edilmesi, kesilmesi ya da onlara isim verilmesiyle etkilendiğini düşündüklerini ortaya çıkarmışlardır. Davranışsal boyuta ilişkin bulgular ise pet sahiplerinin sokak ve kendi hayvanlarına iyi davrandıkları sonucu çıkmıştır.

Bilgili (2021); çalışmasında Ukrayna, Moldova, Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan gibi ülkelerde hayvanların refahının korunması yönündeki yetersiz uygulamalar hakkında bilgi vererek, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Hollanda, Finlandiya gibi ülkelerde ileri düzeydeki çalışmalardan da söz ederek ülkemizdeki sorunların çözüm önerileri hakkında bilgiler vermiştir.

Kaymaz (2021); COVID-19 pandemi sürecinin Türkiye'de hayvanlar, hayvan yakınları ve Veteriner Fakültesi'nde klinik eğitimi alan öğrenciler, klinik

akademisyenler ve serbest veteriner hekimler üzerine olan etkilerini değerlendirmiş, COVID-19 hastalığının yaygın olarak görüldüğü köpekler ve kediler üzerindeki etkileri, bulaşma biçimleri ve hastalık seyri hakkında bilgi vermiştir.

Polat ve Süzölmüş (2022); Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'nda 2018-2019 eğitim-öğretim döneminde öğrenim gören tesadüfî örnekleme yöntemi ile seçilen 315 öğrenciye demografik sorular, öğrencilerin hayvanlarla ilgili görüşlerini belirlemek için 8 soru ve hayvanları korumaya karşı tutumlarının belirlenmesi amacıyla 5199 sayılı hayvanları Koruma Kanunu'ndan alınan 22 maddeyi uygulamışlardır. Faktör analizi sonucunda 22 madde 2 boyuta indirgenerek yasal ve refah olarak isimlendirilmiş ve öğrencilerin hayvan haklarına karşı tutum düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu belirlemiştirlerdir.

Ünal (2022); ilk önce Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde görülen COVID-19 hastalığına arkadaş hayvanlarının çoğunun duyarlı olduğunu, fakat arkadaş hayvanlarının insanlara hastalık bulaştırmasında etkili olup olmadığının bilinmemekte olduğunu belirtmiştir.

YÖNTEM

Çalışmanın uygulanabilmesi için Kilis 7 Aralık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 05.05.2021 tarih ve 2021/15 sayı ile araştırmanın etik kurul izni alınmıştır. Araştırma Mayıs-Haziran 2021 tarihleri arasında Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu (SHMYO) ve Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi (YŞSBF)'nde yapılmıştır.

Araştırmanın evrenini Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu (SHMYO) ve Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi (YŞSBF)'nde 2020-2021 Eğitim Öğretim döneminde öğrenim gören öğrenciler, örneklemini ise online gönüllülük esasına göre anketi dolduran 339 öğrenci oluşturmuştur.

Anketin ilk bölümünde araştırmacılar tarafından literatürden yararlanılarak oluşturulan demografik sorular; öğrencilerin yaşları, cinsiyetleri, öğrenim gördükleri okul, annenin ve babanın eğitim durumu, hayatta olup olmadığı ve ailenin ekonomik durumu, aile içi şiddete maruz kalıp kalmadıklarını belirlemeyi amaçlayan sorulardan oluşmaktadır.

İkinci bölümünde “*Hayvanlara İlişkin Görüşler*” araştırmacılar tarafından literatürden yararlanılarak hazırlanan 7 sorudan oluşmaktadır.

Üçüncü bölümünde Gül ve Özay Köse (2019) tarafından geliştirilen “*Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği*” dördüncü bölümde ise Önal vd., (2020) tarafından geliştirilen “*Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği*” bulunmaktadır.

Verilerin değerlendirilmesi IBM SPSS 22 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı özelliklerle alakalı verilerin değerlendirilmesinde ve öğrencilerin hayvanlara ilişkin görüşlerinin değerlendirmesinde frekans ve

yüzde hesapları kullanılmıştır. Verilerin ve örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığını incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçütü ve Bartlett Küresellik Testi analizleri yapılmıştır. Öğrencilerin hayvan müdahalesine yönelik tutumu ve hayvan sevgisi düzeylerine ait analizler için ortalama ve standart sapma değerleri kullanılmış, verilerin normal dağılıma sahip olmadığı ($p<0.05$) belirlenerek, nonparametrik testlerden Mann-Whitney U testi ve Kruskal Wallis-H testi uygulanmıştır.

BULGULAR

Öğrencilerin tanıtıcı özelliklerinin sunulduğu Tablo 1'den ankete katılan 339 kişinin %82.6'sı kadın, %59'u 20-21 yaş aralığında, %95.3'ü SHMYO öğrencisi, %50.7'sinin annesi ve %43.4'ünün babası ilkökul mezunu, %67.3'ünün ekonomik durumunun orta düzeyde olduğu görülmektedir. Öğrencilerin %2.7'si aile içi şiddete maruz kaldığını ifade etmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin Tanıtıcı Özelliklerinin Dağılımı

	Özellikler	Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	280	82.6
	Erkek	59	17.4
	18-19	61	18.0
Yaş	20-21	200	59.0
	22 ve üzeri	78	23.0
Okul	SHMYO	323	95.3
	YŞSBF	16	4.7
	Okur yazar değil	69	20.4
Annenin Eğitim Durumu	İlkokul	172	50.7
	Ortaokul	48	14.2
	Lise	42	12.4
	Üniversite	8	2.4
	Okur yazar değil	13	3.8
Babanın Eğitim Durumu	İlkokul	147	43.4
	Ortaokul	73	21.5
	Lise	77	22.7
	Üniversite	24	7.1
	Yüksek Lisans	5	1.5
	Kötü	38	11.2
Ailenin Ekonomik Durumu	Orta	228	67.3
	İyi	68	20.1
	Çok iyi	5	1.5
	Anne Hayatta	334	98.5
Anne-Baba	Baba Hayatta	309	91.2
	Anne Baba Birlikte	299	88.2
	Aile içi şiddet	9	2.7

Öğrencilerin hayvanlarla ilgili görüşlerinin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin % 91.4'ünün ailesinin hayvanları sevdiği ve ailesinin hayvanlara kötü davranmadığı (% 98.8), kendilerinin de büyük çoğunlukla hayvanlara kötü davranmadıkları (%87.3) görülmektedir.

Pandemi sürecinde hayvanlara ilgilerinin arttığını belirtenler %41 iken, değişmedi diyenlerin oranı %51.6 ve bu süreçte hayvan sahiplenilenlerin oranı ise %16.8 olarak belirlenmiştir.

COVID-19'un hayvandan insana bulaşır mı sorusu hakkında fikri olmayanların oranı % 44.5 ve COVID-19'un insandan hayvana bulaşır mı sorusu hakkında fikri olmayanların oranı ise % 48.1 olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Öğrencilerin Hayvanlarla İlgili Görüşleri

	Özellikler	Sayı(N)	Yüzde (%)
Ailenizde hayvanlar sevilir mi?	Evet	310	91.4
	Hayır	29	8.6
Ailenizde hayvanlara kötü davranılır mı ?	Evet	4	1.2
	Hayır	335	98.8
Hayvanlara kötü davrandınız mı ?	Evet	43	12.7
	Hayır	296	87.3
Pandemi sürecinde hayvanlara ilginiz arttı mı?	Evet	139	41.0
	Hayır	25	7.4
	Değişmedi	175	51.6
Pandemi sürecinde hayvan sahiplendiniz mi?	Evet	57	16.8
	Hayır	282	83.2
COVID-19 hayvandan insana bulaşır mı?	Evet	53	15.6
	Hayır	135	39.8
	Fikrim yok	151	44.5
COVID-19 insandan hayvana bulaşır mı?	Evet	78	23.0
	Hayır	98	28.9
	Fikrim yok	163	48.1

Verilerin ve örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için KMO ölçütü ve Bartlett Küresellik Testi analizleri kullanılmıştır. “*Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği*” nin KMO ölçütü 0.927 ve Bartlett Küresellik Testi $p < 0.001$ olduğu görülmüştür “*ÖNEY Hayvan Sevgisi Ölçeği*” nin yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi uygulandığında $KMO = 0.912$ ve Bartlett Küresellik Testi ise $p < 0.001$ olarak bulunmuştur. Örneklemin faktör analizine uygun olup olmadığını ölçen KMO test değeri 0.90-1.00 arası değer aldığından, örneklem yeterliliği mükemmel olarak yorumlanmıştır (Sharma, 1996:116; Süzülmüş, 2017:63; Alpar, 2018). Bartlett küresellik testi sonucunda olduğundan korelasyon matrisinin faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılmıştır (Hair vd., 1998:374; Polat, 2012; Alpar, 2018).

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği ortalaması 84.38 ± 11.21 ve Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği ortalaması 117.81 ± 16.37 olarak bulunmuştur.

Tablo 3: Öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği ve Öney Hayvan Sevgisi Ölçeğine İlişkin Toplam Puan Ortalamaları

Ölçekler	Min.- Maks.	Aritmetik Ortalama	SS
Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği	26-95	84.38	± 11.21
Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği	49-140	117.81	± 16.37

Tablo 4'te araştırmada cinsiyet grubunda Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeğinde kadınların ortalamalarının daha yüksek, Öney Hayvan Sevgisi Ölçeğinde ise erkeklerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmekte ve her iki ölçekte de aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Aile içi şiddete uğramayanların ortalamaları her iki ölçekte de yüksek olup, aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Tablo 4: Öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği ve Öney Hayvan Sevgisi Ölçeğine İlişkin Toplam Puan Ortalamaları ile Tanıtıcı Özelliklerinin Karşılaştırılması

Özellikler	Öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği		Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği	
	X \pm SS	Test ve p	X \pm SS	Test ve p
Cinsiyet				
Kadın	86.17 \pm 0.52	MWU=4822.0	86.17 \pm 0.52	MWU=4557.0
Erkek	75.89 \pm 2.13	p=0.000*	106.69 \pm 2.34	p=0.000*
Yaş				
18-19	85.44 \pm 1.04	KW=1.447	119.31 \pm 1.79	KW=1.159
20-21	84.77 \pm 0.79	p=0.485	118.07 \pm 1.17	p=0.560
22 ve üzeri	82.57 \pm 1.47		115.96 \pm 1.97	
Okul				
SHMYO	84.74 \pm 0.59	MWU=1988.5	118.02 \pm 0.89	MWU=2378.5
YŞSBF	77.12 \pm 4.60	p=0.119	113.43 \pm 5.52	p=0.591
Annenin Eğitim Durumu				
Okur yazar değil	83.94 \pm 1.35		115.63 \pm 1.98	
İlkokul	85.14 \pm 0.64	KW=2.465	117.69 \pm 1.09	KW=8.227
Ortaokul	82.85 \pm 2.16	p=0.651	117.33 \pm 2.95	p=0.084
Lise	83.57 \pm 2.39		121.30 \pm 2.82	
Üniversite	85.37 \pm 4.37		123.62 \pm 6.64	

Babanın Eğitim Durumu				
Okur yazar değil	82.38±3.18	KW=7.637	107.61±2.49	KW=13.015
İlkokul	85.31±0.74	p=0.177	118.23±1.16	p=0.023*
Ortaokul	85.04±1.50		120.06±2.21	
Lise	84.11±1.33		117.35±2.00	
Üniversite	82.33±2.31		117.12±3.49	
Yüksek Lisans	66.60±9.53		109.40±11.14	
Ailenin Ekonomik Durumu				
Kötü	78.60±2.78	KW=5.483	112.57±3.45	KW=3.426
Orta	85.00±0.65	p=0.140	117.87±1.03	p=0.331
İyi	85.47±1.31		120.01±1.87	
Çok iyi	85.60±2.40		124.80±3.59	
Aile İçi Şiddet				
Yok	85.03±0.55	MWU=515.0	118.52±0.86	MWU=463.5
Var	60.55±7.78	p=0.001*	91.66±7.33	p=0.000*

*0,05 anlam düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı.

Tablo 5'te yer alan öğrencilerin ailelerinin hayvan sevgisi ortalamaları, hayvanlara kötü davranmayanların ortalamaları ve pandemi sürecinde hayvanlara ilgisinin arttığını belirtenlerin ortalamaları diğerlerine göre daha yüksek olup aradaki fark istatistiksel olarak anlamlıdır.

COVID-19 hayvandan insana bulaşır diyenlerin ortalamaları her iki ölçekte de daha düşük olup aradaki fark istatistiksel olarak bulunmuştur.

Tablo 5: Öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği ve Öney Hayvan Sevgisi Ölçeğine İlişkin Toplam Puan Ortalamaları ile Hayvanlarla İlgili Görüşlerinin Karşılaştırılması

Özellikler	Öğrencilerin Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği		Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği	
	X±SS	Test ve p	X±SS	Test ve p
Ailenizde hayvanlar sevilir mi?				
Evet	85.83±0.51	MWU=1721.5	119.54±0.83	MWU=1979.5
Hayır	68.89±3.48	p=0.000*	99.31±3.88	p=0.000*
Ailenizde hayvanlara kötü davranılır mı ?				
Evet	68.75±11.51	MWU=263.0	97.75±14.64	MWU=346.0
Hayır	84.57±0.59	p=0.036*	118.05±0.87	p=0.096
Hayvanlara kötü davrandınız mı ?				
Evet	73.00±2.23	MWU=2565.0	101.13±2.77	MWU=2614.5
Hayır	86.04±0.55	p=0.000*	120.23±0.84	p=0.000*

Pandemi sürecinde hayvanlara ilginiz arttı mı?				
Evet	86.17±0.87	KW=12.550	123.00±1.27	KW=40.032
Hayır	75.48±3.68	p=0.002*	100.68±3.94	p=0.000*
Değişmedi	84.24±0.75		116.13±1.12	
Pandemi sürecinde hayvan sahiplendiniz mi?				
Evet	84.50±1.20	MWU=7556.5	121.57±1.92	MWU=6766
Hayır	84.36±0.69	p=0.476	117.04±0.99	p=0.060
COVID-19 hayvandan insana bulaşır mı?				
Evet	79.83±2.06	KW=7.752	111.26±2.64	MWU=12.289
Hayır	85.03±0.82	p=0.021*	121.25±1.23	p=0.002*
Fikrim Yok	85.40±0.87		117.02±1.32	
COVID-19 insandan hayvana bulaşır mı?				
Evet	82.08±1.51	KW=4.200	116.14±2.08	MWU=3,648
Hayır	84.70±0.97	p=0.122	120.71±1.48	p=0.161
Fikrim Yok	85.29±0.84		116.86±1.26	

*0,05 anlam düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı.

TARTIŞMA

Gül ve Özay Köse (2019) tarafından geliştirilen “*Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği*” Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören toplam 218 biyoloji ve fen bilgisi öğretmen adaylarına, Önal vd., (2020) tarafından kişilerin hayvan sevgisi düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen “Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği” Isparta il merkezinde 13 ve 18 no.lu Aile Sağlığı Merkezine başvuran 18 yaş ve üzeri toplam 625 hasta ve hasta yakınları ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise her iki ölçek Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu ve Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi’nde 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında öğrenim gören gönüllü olarak anketi dolduran toplam 339 öğrenciye uygulanmıştır. Gül ve Özay Köse (2019) tarafından geliştirilen “*Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği*” çalışmasında KMO=0.801 ve Bartlett Küresellik Testi $p<0.001$ olarak bulunmuştur. Bu çalışmada aynı ölçek sağlık hizmetlerinde okuyan öğrencilerin örneklem grubuna uygulandığında KMO=0.927, Bartlett Testi ise aynı çıkmıştır. Önal vd., (2020) “ÖNEY Hayvan Sevgisi Ölçeği”nde KMO=0.912 ve Bartlett Küresellik Testi ise $p<0.001$ olarak bulunmuştur. Öğrencilere uygulan bu çalışmada da aynı sonuç elde edilmiştir. Buradan her iki ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu, farklı örneklem grubunda da doğrulandığı sonucuna varılmıştır.

Aile içi şiddet değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. İki ölçekte de aile içi şiddet görmeyenlerin toplam ortalama puanları daha yüksek bulunmuştur. Aile içi şiddet gören çocuk hayvanlara karşı kötü davranmakta, erkek çocuklar ilerde ailesine şiddet uygulamaya yatkın olmakta, kız çocukları ise eşinden şiddet gördüğü zaman bu durumu normal karşılamaktadır (Chase vd., 2001; Kubar, 2019). Benzer şekilde bu çalışmada da aile içi şiddete maruz kalan öğrencilerin ölçek puanları düşük çıkmıştır.

Her iki ölçekte Cinsiyet değişkenine göre yapılan tutum değerlendirmesinde anlamlı fark bulunmuştur. Öğrencilerin hayvan müdahalesine yönelik tutum ölçeğinde kadınların toplam puan ortalamaları daha yüksektir. Bazı çalışmalarda hayvan hakları savunucularının büyük çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu ve kadınların hayvan haklarına karşı daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir (Jerolmack, 2003; Herzog, 2007). Bu durum kadınların erkeklere oranla daha sevecen, sorumluluk alma duygularının daha gelişmiş olması ve empatik kişilik özelliklerine sahip olmalarından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır (Peek vd., 1997; Koç vd., 2014). Öney hayvan sevgisi ölçeğinde ise erkeklerin toplam puan ortalamaları daha yüksek çıkmıştır.

Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği'nde babanın eğitim durumu değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmazken Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği'nde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır. Okur-yazar olmayanların ortalamasının en düşük olduğu görülmüştür. Öney Hayvan sevgisi ölçeğinde babanın eğitim durumu değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı bulunmasının nedeni eğitim düzeyi arttıkça hayvan haklarına karşı desteğin arttığı şeklinde yorumlanmıştır (Miller, 2001; Koç vd., 2014).

Koç vd. (2014) kişilerin hayvan haklarına yönelik tutum değerlendirmesini yaptıkları çalışmalarında da yaş ve gelir düzeyi değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmazken cinsiyet ve eğitim düzeyleri değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla araştırmamızın sonuçları Koç vd. (2014) çalışmasıyla örtüşmektedir.

COVID-19 hayvandan insana bulaşır diyenlerin ortalamaları daha düşük olup aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu durumda hayvandan insana bulaşır diyenlerin hayvanlara karşı tutum ve sevgileri diğer gruplara göre daha olumsuz olduğu sonucuna varılmıştır. COVID-19 hastalığının evcil hayvanlar dahil hayvanlardan insanlara geçtiğine dair kanıt olmayıp, fakat insandan hayvana geçtiğine dair çok nadir enfeksiyonlara rastlanmıştır (Türken ve Köse, 2020; McIntosh vd., 2020). Buradan sağlık hizmetlerinde öğrenim gören öğrencilerin COVID-19 hastalığı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Öğrencilerin “*Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği*” ve “*Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği*”ne İlişkin Toplam Puan Ortalamaları ile Tanıtıcı Özellikleri karşılaştırıldığında her iki ölçekte de yaş, öğrenim görülen okul, annenin eğitim durumu, ailenin ekonomik durumu değişkenleri açısından istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır. Her iki ölçekte Cinsiyet değişkenine göre yapılan tutum değerlendirmesinde ise anlamlı fark bulunmuştur.

Hayvan Müdahalesine Yönelik Tutum Ölçeği’nde babanın eğitim durumu değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmazken Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği’nde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin ailelerinin hayvan sevgisi ortalamaları, hayvanlara kötü davranmayanların ortalamaları ve pandemi sürecinde hayvanlara ilgisinin arttığını belirtenlerin ortalamaları diğerlerine göre daha yüksek olup aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Sonuç olarak bundan sonraki yapılacak çalışmalarda, hayvanlara karşı tutum ölçeği farklı gruplara uygulanarak daha önceki çalışmalarla karşılaştırılma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbulut, O., & Çobanoğlu, N. (2020). Türk Hukukunda Hayvanların Korunmasına İlişkin Yasal Mevzuat Ve Bu Mevzuata Göre Hayvanların Hukuki Durumları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36), 1-37.
- Akdemir, S. (2016). İlkokul öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Alpar R. (2018). [Applied Statistics and validity-Reliability with Examples from Sports, Health and Education Sciences]. Geçerlik-Güvenirlik. Ankara: Detay Yayıncılık; 5. Baskı.
- Ascione, F. R., Thompson, T. M., & Black, T. (1997). Childhood cruelty to animals: Assessing cruelty dimensions and motivations. *Anthrozoös*, 10(4), 170-177.
- Bilgili, A. (2021). Sahipsiz Hayvanların Şehir, Çevre ve Halk Sağlığı, Hayvan Sağlığı ve Hayvan Refahı Yönünden Kontrolünde Bakanlıklar Arası İşbirliğinde Karşılaşılan Aksaklıklar ve Çözüm Önerileri. *System*, 5(4), 33-43.
- Chase, K. A., O'Leary, K. D., & Heyman, R. E. (2001). Categorizing partner-violent men within the reactive-proactive typology model. *Journal of consulting and clinical psychology*, 69(3), 567-572.
- Dadds, M. R., Whiting, C., Bunn, P., Fraser, J. A., Charlson, J. H., & Pirola-Merlo, A. (2004). Measurement of cruelty in children: The Cruelty to Animals Inventory. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(3), 321-334.
- Polat, Y. & Süzülmüş, S. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Hayvan Refahına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Ölçek Geliştirme, Eğitim Yayınevi.
- Gül, Ş. & Özay Köse, E. (2019). Adaptation of attitude scale towards the treatment of animals to Turkish: A validity and reliability study. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 16(2), 77-85.
- Hair, J.F., Anderson R.E., Tatham, R.L., & Black W.C., (1998). Multivariate Data Analysis With Readings. Pentice-Hall International Inc., USA.
- Herzog, H. A. (2007). Gender differences in human-animal interactions: A review. *Anthrozoös*, 20(1), 7-21.
- Jerolmack, C. (2003). Tracing the profile of animal rights supporters: A preliminary investigation. *Society & Animals*, 11(3), 245-263.
- Kaymaz, A. A. (2021). Covid-19 Pandemisinin Veteriner Hekimler ve Hayvanlar Üzerine Etkileri. Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi, 4(1), 75-82.
- Kılıç İ. & Bozkurt Z. (2020). Assessment of Turkish consumer attitudes using an Animal Welfare Attitude Scale (AWAS). *Veterinaria México OA.*, 7(1), 1-15.
- Koç., B., Altunçul, H., & Filoğlu, G. (2014). Türkiye'de veteriner hekimlerin, veteriner fakültesi öğrencilerinin ve kanun uygulayıcıların hayvan haklarına yönelik tutumları üzerine bir araştırma. İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 40(2), 147-154.
- Kubar, Y. (2019). Gençler Arası Şiddetin Nedenlerini belirlemeye Yönelik Alan Çalışması Elazığ İli Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (4), 193-205.
- Kübilay, G. S. S., & Bozkurt, Z. (2020). Animal Welfare Attitudes of Pet Owners: An Investigation in Central and Western Parts of Turkey. *Kocatepe Veterinary Journal*, 13(4), 388-395.
- Li, J. Y., You, Z., Wang, Q., Zhou, Z. J., Qiu, Y., Luo, R., & Ge, X. Y. (2020). The epidemic of 2019-novel-coronavirus (2019-nCoV) pneumonia and insights for emerging infectious diseases in the future. *Microbes and infection*, 22(2), 80-85.
- McIntosh, K., Hirsch, M. S., & Bloom, A. J. L. I. D. (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Epidemiology, virology, and prevention. *Lancet. Infect. Dis*, 1, 2019-2020.
- Miller, C. (2001). Childhood animal cruelty and interpersonal violence. *Clinical Psychology Review*, 21(5), 735-749.
- Önal, Ö., Kişioğlu, A. N., Uskun, E., & Evcil, F. Y. (2020). Öney Hayvan Sevgisi Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türkiye Klinikleri J Health Sci*, 5(3), 625-34.
- Peek, C. W., Dunham, C. C., & Dietz, B. E. (1997). Gender, relational role orientation, and affinity for animal rights. *Sex Roles*, 37(11), 905-920.

- Polat, Y. (2012). Faktör çözümleme yönteminin karşılaştırmalı olarak ve hayvancılık denemesine uygulanışı. *Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.*
- Sharma, S., (1996). *Applied Multivariate Techniques*, USA.
- Süzülmüş, S., (2017). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Öğrencilerinin Üniversiteden Beklentilerinin Faktör Analizi İle Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 58-70.
- Taylor, N., & Signal, T. D. (2009). Pet, pest, profit: Isolating differences in attitudes towards the treatment of animals. *Anthrozoös*, 22(2), 129-135.
- Türken, M., & Köse, Ş. (2020). Covid-19 bulaş yolları ve önleme. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 36-42.
- URL-1: <https://www.scmp.com/news/china/society/article/3074991/coronavirus-chinas-firstconfirmed-covid-19-case-traced-back>. erişim tarihi: 15/09/2020.
- URL-2: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/coronavirus-spreads-to-beijing-as-china-confirms-new-cases>, erişim tarihi: 09/09/2020.
- Ünal, N. (2022). COVID-19 Yayılmasında Arkadaş Hayvanların Rolü. *Journal of Faculty of Pharmacy of Ankara University*, 46(2), 651-663.

COVID-19 SÜRECİNDE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN MAKROEKONOMİK PERFORMANSLARININ ENTROPİ TABANLI TOPSİS YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Tahsin AVCI¹, Hamid YEŞİLYAYLA², Serkan DURMAZ³

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında rekabetin yaşanması ile ticari anlamda ithalat ve ihracatın çok önemli olduğu bilinmektedir. Ülkelerin makroekonomik anlamda hem kendi konumunu belirleme hem de diğer ülkelerle daha iyi rekabet etmek için o ülkelerin performanslarını bilmesi çok hayati bir durum haline gelmektedir. Üretimin gerçekleştiği her alanda verimlilik ve etkinlik kavramları üzerinde durulması ve mevcut kaynakların daha etkin kullanılmasını belirlemek adına literatürde, kriterler ve alternatifler baz alınarak çok sayıda ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır. Yöntemlerde kullanılan kriterlerin ya kar maksimizasyonu ya da maliyet minimizasyonu amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada ise, Türk Cumhuriyetleri olarak bilinen, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerinin 2019-2021 yıllarının verileri kullanılarak ENTROPİ temelli TOPSİS yöntemine performanslarını belirlemektir. Ayrıca bu ülke grubunda yer alan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti verilerinin tamamına ulaşılmadığından analiz dışında bırakılmaktadır. Literatürde yer alan ÇKKV yöntemlerinde kullanılan kriterlerin eşit önem düzeylerine göre kullanılmasının yanında farklı önem düzeylerine göre yapılan analizler de yer almaktadır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında, AHP, ANP, CRITIC, ENTROPİ vb. metotlar yer almaktadır. Makroekonomik olarak ülkelerin rekabetçi gücü, gelişmişlik göstergesi olarak yer alan değişkenlere bakıldığında genellikle GSYH, ülkelerin kalkınmışlık göstergesi olarak Satın alma gücü paritesine dayalı GSYH'nin dünya toplamı içindeki payı (SAGP), bir ülkenin ekonomik anlamda

1 Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Lojistik ABD, ÖRCID NO: 0000-0002-7243-8541, tavci@pau.edu.tr

2 Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Bilgisayar Programcılığı Programı, ÖRCID: 0000-0002-7309-615X, hyesilyayla@pau.edu.tr

3 Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasası Bölümü, ÖRCID NO: 0000-0002-9345-5148, serkand@pau.edu.tr

istikrarlı olmasının temel göstergesi olarak enflasyon ve işsizlik, cari işlemler dengesi dengesi içinde ithalat ve ihracat göstergeleri kullanılmaktadır. Burada 2019 yılı ve sonrası dönemlerin alınmasındaki temel amaç Covid-19 Dönemi ve sonrasında analize tabi tutulan ülkelerin küresel pandemi koşullarındaki konumlarını belirlemektir.

Çalışmanın amacı, Türk Cumhuriyetlerinin Covid-19 sürecinde makroekonomik performanslarını 2019-2021 dönemi için yıllık bazda analiz etmek ve Türkiye'nin diğer ülkeler arasındaki sıralamasını belirlemektir. Performansların belirlenmesinde, literatürde yer edinmiş Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden biri olan TOPSİS metodu kullanılmaktadır. Makroekonomik göstergeler kullanılarak etkinlik performansı belirlenirken, analizde değişken olarak ekonomik büyüme için GSYH değişim oranı, ekonomik kalkınma amacı için satın alma gücü paritesine dayalı GSYH dünya toplamı içindeki payı değişim oranı, ekonomik istikrar amacı için enflasyon ve işsizlik oranları, ödemeler bilançosu için ihracat ve ithalat değişkenlerinin GSYH içindeki payı kullanılmaktadır. TOPSİS metodu uygulanırken kullanılan değişkenlerin farklı önem düzeylerine sahip olduğu varsayımından hareketle kriterlerin ağırlıklandırılması için ENTROPİ metodu kullanılarak hesaplanmaktadır.

TOPSİS yönteminin yıllara göre makroekonomik performans sonuçları incelendiğinde, 2019 yılında sırasıyla Türkiye ve Kırgızistan en etkin olurken, Türkmenistan ve Kazakistan en etkinsiz ülkeler olarak yer almaktadır. 2020 yılı için bakıldığında Türkiye ve Kazakistan en etkin olurken, Türkmenistan ve Kırgızistan en etkinsiz olmaktadır. 2021 yılı için sonuçlar incelendiğinde, Türkiye ve Azerbaycan en etkin ülkeler iken, Kırgızistan ve Özbekistan ülkeleri en etkinsiz olarak yer almaktadır.

Sonuç olarak, Türk Cumhuriyetleri arasında her yıl için performanslarının tespit edilmesinin yanı sıra 2019 yılında küresel ölçekte bütün ülkeleri ekonomik anlamda zor duruma düşüren Covid-19 salgınının başlaması ve sonrasında ülkelerin salgın etkilerini yönetmesindeki başarılarını da ölçmek amacıyla 2020 ve 2021 yılları performans sıralamaları analiz edilmektedir. Analize konu olan ülke grubunda Türkiye'nin her üç yılda da en etkin ülke olduğu sonucuna varılmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, ÇKKV yöntemlerinden ENTROPİ ve TOPSİS yöntemine yer veren çalışmalar incelenmektedir. İkinci bölümde ise, ENTROPİ ve TOPSİS yöntemlerinin metodolojileri ile matematiksel denklemleri gösterilmektedir. Üçüncü bölümde ise Türk Cumhuriyetleri olarak bilinen altı alternatifleri için kriterlerin ağırlıklandırılması ENTROPİ metoduna göre belirlenerek TOPSİS yöntemine göre performans skorları ve sıralamaları tespit edilmektedir.

Literatür Taraması

Çakır ve Perçin (2013) çalışmada, AB ülkeleri için bütünleşik ENTROPİ ağırlık- TOPSİS metodu ile ar-ge performanslarının ölçülmesini ele almıştır. AB ülkesi ile aday ülkeler den oluşan 33 ülke ile 6 kriter alınarak TOPSİS yöntemiyle sıralama yapılmıştır. Sonuç olarak Almanya ülkesinin en iyi ar-ge performansı gösterdiği kullanılan yönteminde tutarlı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sevgin ve Çağlar (2017) çalışmada, öncelikli olarak veri zarflama analizi yapılmış ve bu yöntem İslam iş birliği teşkilatına üye olan ülkelerin performansları analiz edilmektedir. Ayrıca bu yöntemin yanı sıra TOPSİS metodu da uygulanmaktadır. TOPSİS metodunda kullanılan kriterlerin ağırlıklandırılması için de AHP yönteminden yararlanılmaktadır. Etkinliklerin ölçülmesinde üç farklı modele yer verilmektedir. Bu modeller, Ekonomik, Sosyoekonomik ve Sosyodemografik olarak analize tabi tutulmaktadır. Sonuç olarak her üç modelde de Katar ülkesinin en etkin ülke olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomik modelde son sırayı alan ülke Yemen olurken, Sosyoekonomik modelde Moritanya ve Sosyodemografik modelde Nijerya ülkesinin en etkinsiz olan ülkeler olduğu sonucuna varılmıştır. Bu ülke grubunda yer alan Türkiye ise ekonomik modelde otuzuncu sırada, sosyodemografik modelde sekizinci sırada ve sosyoekonomik modelde ise kırkikinci sırayla performans gösterdiği gözlemlenmektedir.

Değirmenci ve Ayan (2020) çalışmasında, OECD' üye olan ülkeler üzerine 2015 yılı verileri alınarak, sağlık değişkenleri ile TOPSİS ve Bulanık kümeleme analizi metotları uygulamaktadır. Performans sıralamasında ilk üç sırayı ABD, Japonya ve Kanada alırken son sırada Türkiye ve Meksika yer aldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Özbek ve Demirkol (2019) çalışmada, Türkiye'nin ve Avrupa Birliği üye ülkelerinin makroekonomik değişkenleri ile ARAS, COPROS ve Gri İlişkisel Analiz yöntemleri kullanılarak etkinlikleri analiz edilmektedir. Kriterlerin, enflasyon, cari işlemler dengesi, işsizlik, ekonomik büyüme, bütçe açığı, milli gelir, dış ticaret açığı ve kamu borç oranına yer verilmektedir. Sonuç olarak Almanya en etkin olurken Yunanistan en kötü performansa sahip olmaktadır.

Genç, vd. (2017) çalışmasında, TOPSİS, ARAS ve MOORA metotları kullanılarak Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkelerinin etkinlikleri belirlenmektedir. Analizde kullanılan değişkenler, ithalat, işsizlik, enflasyon, istihdam, ihracat ve kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla değişkenleri yer almaktadır. Sonuç olarak üç yönteme göre de en etkin olan alternatifin genellikle Romanya, Azerbaycan ve Rusya olurken en etkinsiz olan ülkelerin ise Arnavutluk, Sırbistan ve Ermenistan olmaktadır.

Özden (2011) çalışmada, Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerin ekonomik performanslarını TOPSİS yöntemi ile analiz etmektedir. Analizde Kamu Borçları/GSYİH, İşsizlik Oranı, Bütçe Açığı/GSYİH, İhracat/İthalat, GSYİH/

Nüfus, Enflasyon değişkenleri kullanılmaktadır. 2019 yılı verileri kullanılarak yapılan çalışmanın sonucunda Lüksemburg, Danimarka ve Hollanda performans sıralamasında ilk üç sırada yer alırken Yunanistan, Letonya ve Türkiye son 3 sırada yer almaktadır.

Işık vd. (2016) Çalışmada, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin ihracat performansları analiz edilmektedir. Bulanık AHP ve TOPSİS yöntemleri kullanılarak 2013 yılı verileri ile 22 ülkenin performansları sıralanmaktadır. Analiz sonucunda Filipinler, Malezya ve Çin ilk üç sırada yer alırken Venezüella, Şili ve Güney Afrika son üç sırada yer almaktadır.

Topçu ve Oralhan (2017) Çalışmada, OECD ülkelerinin ve Türkiye'nin 2010 ile 2015 dönemleri kullanılarak ELECTRE yöntemi ile TOPSİS metodu ile performans sıralaması yapılmaktadır. TOPSİS yöntemine göre Birleşik Krallık, Almanya ve Japonya ilk üç sırada yer alırken Türkiye 30 sırada yer almaktadır. ELECTRE yöntemine göre ise Almanya, Birleşik Krallık ve Lüksemburg ilk üç sırada yer almaktadır.

Veri Seti ve Metodoloji

Bu bölümde Türk Cumhuriyetlerinin Covid-19 sürecinde makroekonomik göstergeler açısından performansları analiz etmektir. Türk Cumhuriyetlerinin 2019-2021 dönemi ele alınarak 3 yıllık performans sıralamalarını belirlemek ve Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki sıralamalarını tespit etmektir. Ayrıca ülkelerin küresel pandemi dönemi olan Covid-19 sürecindeki makroekonomik göstergelerinin performans sıralamaları üzerindeki etkiyi de ortaya koymaktır. Çalışmada, literatürde etkinlik ölçümünde en çok kullanılan yöntemlerden biri olan TOPSİS metodu kullanılmaktadır. TOPSİS metodunda kullanılan fayda ve maliyet değişkenlerinin eşit önem düzeyinden farklı olmasından dolayı değişkenlerin ağırlık değerleri ENTROPİ yöntemiyle hesaplanmaktadır. Aşağıda veri seti ile TOPSİS ve ENTROPİ metotlarının metodolojisi aşamalar şeklinde yer almaktadır.

Veri Seti

Çalışmada, 2019-2021 dönemi için Türk Cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan) makroekonomik performans açısından değerlendirilmesi yıllık olarak yapılmaktadır. Bu bağlamda kriterlere/değişkenlere dair, makroekonomik değişkenler ve kaynaklara Tablo 1'de yer verilmektedir. Metotlarda kullanılan değişkenlerin fayda yönlü ve maliyet yönlü olmasına göre ayırım yapılmaktadır. Fayda kriterleri, CD, GSYH, SAGP olurken, maliyet kriterleri Enf ve İşs, kriterleri analize tabi tutulmaktadır.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Kriterler, Tanımları ve Kaynaklarına ilişkin bilgiler

Makroekonomik göstergeler	Değişkenler	Tanım	Kaynak
Ekonomik Büyüme	GSYH	GSYH Oranı (%) ⁴	IMF-WEO ⁵
Ekonomik Kalkınma	SAGP	Satın alma gücü paritesine dayalı GSYİH dünya toplamı içindeki payı Değişim Oranı (%)	IMF-WEO
Ekonomik İstikrar	Enf	TÜFE Oranı (%)	IMF-WEO
	İşs	İşsizlik Oranı (%)	IMF-WEO
Ödemeler Bilançosu	İT	İthalatın GSYH içindeki payı (%) ¹	IMF-WEO
	İH	İhracatın GSYH içindeki payı (%) ¹	IMF-WEO

METODOLOJİ

ENTROPİ YÖNTEMİ

ENTROPİ Yöntemi 1865 yılında Rudolph Clausius tarafından literatüre kazandırılmıştır. (Zhang, 2011: 444). Claude E. Shannon (1948) fizik, matematik, mühendislik vb. bilim dallarında yaygın şekilde kullanılan ENTROPİ yöntemini enformasyon teorisiyle açıklamaktadır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında literatürde kullanılan birçok yöntem yer almaktadır. Bir uzman görüşüne başvurmaksızın kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasına olanak sağlamasından dolayı ENTROPİ yönteminin uygulanabilmesi yöntemin en büyük avantajlarından biri olmaktadır (Perçin ve Sönmez, 2018:570).

ENTROPİ metodunun aşamaları aşağıda yer verilmektedir (Wu ve Ark., 2011:5163-5165; Li ve Ark., 2011:2085-2091; Çakır ve Perçin, 2013:77-95).

Aşama 1: Karar Matrisinin (D) Oluşturulması

Kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması için başlangıç adımın m tane alternatif ile n tane kriter kullanılarak oluşturulmaktadır. Karar matrisi eşitlik (1) yardımıyla oluşturulmaktadır.

$$D = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} x_{11} \\ x_{21} \\ \vdots \\ x_{m1} \end{matrix} & \begin{matrix} x_{12} \\ x_{22} \\ \vdots \\ x_{m2} \end{matrix} & \dots & \begin{matrix} x_{1n} \\ x_{2n} \\ \vdots \\ x_{mn} \end{matrix} \end{matrix} \quad (1)$$

C_j : j. Kriteri (j=1,2,...,n)

x_{ij} : j. Kriteria göre i. alternatifi belirtmektedir.

Adım 2: Karar Matrisi Kullanılarak Normalizasyon (R) İşleminin Yapılması

Karar matrisinde yer alan kriterlerin fayda yönlü ile maliyet yönlü olarak ayırarak eşitlik (2) ile eşitlik (3) kullanılarak R matrisi eşitlik (4) şeklinde elde edilmektedir.

4 Yöntemlerde kullanılan değişkenlerin içinde negatif veriler olduğundan pozitifte dönüştürme işlemi yapılmıştır. GSYH değişim oranı ve Cari dengein GSYH içindeki payı için değişkenlerin mutlak değerce minimumlarına 1 eklenilerek her bir değere eklemeye yapılarak elde edilmiştir.

5 IMF - WEO, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October> , (15.04.2022).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij})^2}} \quad \text{Fayda yönlü} \quad (2)$$

$$r_{ij} = 1 - \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (x_{ij})^2}} \quad \text{Maliyet yönlü} \quad (3)$$

$$(i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n)$$

$$R = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{matrix} \end{matrix} \quad (4)$$

Adım 3: Tüm Kriterlerin ENTROPİ Değerlerinin Hesaplanması

Normalize karar matrisinden hareketle eşitlik (5) yardımıyla f_{ij} değerleri hesaplanmaktadır. Tüm kriterlerin ENTROPİ değerlerinin hesaplanması için eşitlik (6) kullanılmaktadır.

$$f_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (5)$$

$$e_j = -\frac{\sum_{i=1}^m f_{ij} \ln f_{ij}}{\ln(m)} \quad (6)$$

Adım 4: ENTROPİ Değerlerinin (W_j) elde edilmesi

Eşitlik (7)'de yer alan formülden hareketle D matrisinde bulunan kriterlerin ayrı ayrı ENTROPİ skorları elde edilmektedir. Bu ağırlık değerleri farklı önem düzeylerine sahip skorlar olması, ÇKKV metotların uygulamasında ağırlıklı normalize karar matrisinin hesaplanması amacıyla kullanılabilir.

$$W_j = \frac{1 - e_j}{n - \sum_{i=1}^m e_j} \quad \sum_{i=1}^n W_j = 1 \quad (7)$$

Her bir kriter için hesaplanan ENTROPİ değeri büyüklüğüne göre önem derecesinin de büyüdüğünü göstermektedir ve sıfıra en yakın olan skora sahip kriterin de en az önem düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

TOPSİS YÖNTEMİ

Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSİS) yöntemi Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiş ve literatürde yer almaktadır. ÇKKV yöntemleri olarak literatürde yer alan metotlardan farklı olarak pozitif ideal çözüme (PİS) en yakın negatif ideal çözüme (NİS) en uzan olan değerler alternatifler aracılığıyla öklit bağıntısı baz alınarak elde edilmektedir

(Hwang ve Yoon, 1980:69). PİS’de maliyet minimum yapılmak istenirken fayda maksimum olması amaçlanarak alternatiflerin mesafeleri tespit edilmektedir. NİS’de ise tam tersi bir işlem yapılmaktadır (Çakır ve Perçin, 2013:452; Yousefi ve Hadi-Vencheh, 2010:8546). TOPSİS metodunun bir diğer özelliği ise basit matematiksel işlemlerle yapılabilir olması ve ayrıca değişkenlerin analizlerde kullanılırken ağırlık değerlerine göre hesaplamasının yapılabilmesidir (Çakır ve Perçin, 2013:452). TOPSİS metodunun aşamaları aşağıda verilmektedir

Aşama 1: Karar Matrisinin (A) Oluşturulması

Performans ölçümlerinde kullanılan yöntemlerin ilk aşaması TOPSİS metodunda olduğu gibi bir karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Bu karar matrisinde m sayıda alternatif ve n sayıda kriterler yer almaktadır. Alternatif ve kriterlerle elde edilen karar matrisi (A) aşağıdaki gibidir;

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad j = 1, \dots, n \quad i = 1, \dots, m \quad (8)$$

Aşama 2: Normalize Karar Matrisinin (R) Oluşturulması

Karar matrisinde yer alan kriterlerin fayda ve maliyet yönlü olmalarına göre bir normalizasyon işlemi yapılmaktadır. Karar matrisinde yer alan a_{ij} değerleri kullanılarak eşitlik 9’da fayda yönlü eşitlik 10’da ise maliyet yönlü normalizasyon işlemleri yapılmaktadır. Bu iki eşitlik yardımıyla hesaplanan değerler Eşitlik 11’de yer alan R_{ij} normalize karar matrisi elde edilmektedir (Tzeng ve Huang, 2011:69).

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (a_{ij})^2}} \quad \text{fayda maksimizasyonu için} \quad (9)$$

$$r_{ij} = 1 - \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (a_{ij})^2}} \quad \text{maliyet minimizeasyonu için} \quad (10)$$

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$$

Aşama 3: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin (V) Oluşturulması

Yöntemin uygulanması aşamasında analizde yer alan değişkenlerin ağırlıklandırılması işlemlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla normalize karar matrisinin oluşturulması işleminden sonra literatürde yer alan ağırlık hesaplama yöntemlerinden AHP, ANP, Eşit ağırlık, ENTROPİ, vb. metotlardan herhangi biri ile elde edilen W_j değerleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi V_{ij} elde edilmektedir. Analizde kullanılan kriterlerin tümünün ağırlık değerlerinin toplamı $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ olarak gerçekleştirilmektedir (Rao, 2013: 11). Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi;

$$V_{ij} = w_j * r_{ij} \quad \text{formülü yardımıyla hesaplanmaktadır.} \quad (12)$$

Aşama 4: Pozitif İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Referans Noktalarının Belirlenmesi

Ağırlıklı normalize karar matrisi (V_{ij}) kullanılarak kriterlerin en büyüğü Pozitif İdeal Referans Noktalarının (A^+) eşitlik 13 ile belirlenir. Negatif İdeal Referans Noktalarının (A^-) en küçüğü eşitlik 15 ile elde edilmektedir. Referans noktaların maliyet ve fayda kriterleri için;

$$A^+ = (V_1^+, V_2^+, \dots, V_n^+) \quad (13)$$

$$V_j^+ = \left\{ \begin{array}{l} (\max_i v_{ij}, j \in N), i = 1, \dots, m \text{ fayda} \\ (\min_i v_{ij}, j \in N), i = 1, \dots, m \text{ maliyet} \end{array} \right\} \quad (14)$$

$$A^- = (V_1^-, V_2^-, \dots, V_n^-) \quad (15)$$

$$V_j^- = \left\{ \begin{array}{l} (\min_i v_{ij}, j \in N), i = 1, \dots, m \text{ fayda} \\ (\max_i v_{ij}, j \in N), i = 1, \dots, m \text{ maliyet} \end{array} \right\} \quad (16)$$

Aşama 5: Pozitif İdeal (A^+) Ve Negatif İdeal (A^-) Referans Noktalarına Olan Uzaklıkların Belirlenmesi

Öklid hesabı yapılarak Pozitif İdeal (A^+) Ve Negatif İdeal (A^-) Referans Noktalarına Olan Uzaklıkların Belirlenmesi eşitlik 17 ve 18 ile elde edilmektedir.

$$d_i^+ = \sqrt{(v_{ij} - v_j^+)^2} \quad (17)$$

$$d_i^- = \sqrt{(v_{ij} - v_j^-)^2} \quad (18)$$

Aşama 6: İdeal Referans Noktasına Olan Yakınlığın Hesaplanması

Referans noktalara olan uzaklıklar belirlendikten sonra İdeal referans noktalarına olan yakınlıklar eşitlik 19 yardımıyla hesaplanır ve göreceli yakınlıkları C_i^* belirlenir.

$$C_i^* = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-}, C_i \in [0, 1] \quad (19)$$

Aşama 7: Alternatiflerin Önem Sıralaması

TOPSİS metodunun son aşamasında elde edilen C_i^* değerleri büyükten küçüğe doğru sıralaması yapılarak en yüksek değere sahip olan alternatifin en iyi performansı gösterdiği söylenmektedir. Performans sıralamasında en küçük değere sahip olan alternatif ise en kötü performansı göstermektedir.

Uygulama ve Ampirik Bulgular

Çalışmanın temel amacı, Türk Cumhuriyetlerinin 2019-2021 yılları arasında makroekonomik performanslarının sıralamasının yapılmasıdır. 2019 yılı itibarıyla insanlık hayatını ve ülkelerin ekonomilerini derinden etkileyen Covid-19

küresel pandeminin etkilerinin de ölçülmesi ve verilen mücadelelerin etkisini gözlemlemek amacıyla 2019 ve sonrası yıllar için yıl bazında analizler yapıp etkinlik skorları belirlenmektedir. Çalışmada ENTROPİ metoduyla elde edilen kriterlerin ağırlık değerleri ile TOPSİS yöntemi uygulanmaktadır. ENTROPİ yöntemini hesaplamasında aşamalara ilişkin bilgilere yer verilmeyip hesaplanan ağırlık değerleri tablo 3’de gösterilmektedir.

Metotlarda kullanılan değişkenler (Kriterler) ve Türk Cumhuriyetlerinin (Alternatifler) Karar matrisi 2019-2021 dönemlerine ait bilgiler Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. Türk Cumhuriyetlerinin TOPSİS VE ENTROPİ Yöntemlerinde Kullanılan Karar Matrisi

Ülkeler/Değişkenler	GSYH	SAGP	İH	Enf	İT	İşs	
2019	Azerbaycan	2.48	0.111	5.433	2.418	2.697	4.848
	Kazakistan	4.5	0.376	1.932	5.4	17.611	4.793
	Kırgızistan	4.601	0.026	7.381	3.056	-3.252	6.605
	Türkiye	0.89	1.826	6.534	11.836	-5.052	13.731
	Türkmenistan	-3.389	0.075	-11.862	6.267	9.001	4.268
	Özbekistan	5.71	0.19	17.06	15.189	16.952	8.976
2020	Azerbaycan	-4.31	0.11	-10.44	2.72	-8.537	7.157
	Kazakistan	-2.6	0.378	1.015	7.5	-23.849	4.925
	Kırgızistan	-8.617	0.025	-10.432	9.722	-22.27	6.605
	Türkiye	1.794	1.922	-4.961	14.599	10.703	13.147
	Türkmenistan	-2.954	0.075	-10.921	8.9	5.005	4.951
	Özbekistan	1.886	0.2	-14.435	11.167	-8.15	10.531
2021	Azerbaycan	5.619	0.11	5.949	11.982	-16.845	5.952
	Kazakistan	4	0.372	-16.365	8.4	-10.806	4.875
	Kırgızistan	3.742	0.024	-1.496	11.195	14.359	6.605
	Türkiye	10.986	2.014	13.255	36.081	1.987	11.96
	Türkmenistan	4.929	0.075	28.298	21	-3.972	5.081
	Özbekistan	7.42	0.203	0.631	9.983	4.514	9.5

Tablo 2’de 2019-2021 yıllarına ait Türk Cumhuriyetlerinin makroekonomik göstergelerinden bazıları yer almaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin içinde yer alan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti verilerinin tamamı elde edilmediğinden analize tabi tutulmamaktadır. ENTROPİ yöntemi kullanılarak değişkenlerin ağırlıklarının hesaplanması için verilerin pozitif olması gerekmektedir. Negatif veriler için literatürde yer alan her bir değişkenin minimum değerlerinin mutlak değerce her bir değer ile toplanıp bir eklenmesi yöntemiyle pozitifte dönüştürme yöntemi kullanılmaktadır.

Tablo. 3: ENTROPİ yöntemine göre Türk Cumhuriyetlerinin yıllara göre ağırlık değerleri (W_i)

Yıllar	GSYH	SAGP	İH	Enf	İT	İşs
2019	0.065	0.396	0.086	0.093	0.326	0.034
2020	0.006	0.691	0.027	0.164	0.061	0.050
2021	0.036	0.392	0.107	0.042	0.402	0.022

Tablo 3'te ENTROPİ yönteminin aşamaları uygulanarak her bir değişkenin yıllara göre ağırlık değerleri hesaplanmaktadır. Bu değişkenlerin içinde en yüksek ağırlık değerine sahip olan değişken Satın alma gücü paritesine dayalı GSYİH dünya toplamı içindeki payı Değişim Oranı (%) olmaktadır.

Tablo. 4: Türk Cumhuriyetlerinin 2019 yılı TOPSİS yöntemine göre etkinlik skorları

Karar matrisi						
	GSYH	SAGP	İH	Enf	İT	İşs
Azerbaycan	2.48	0.111	5.433	2.418	2.697	4.848
Kazakistan	4.5	0.376	1.932	5.4	17.611	4.793
Kırgızistan	4.601	0.026	7.381	3.056	-3.252	6.605
Türkiye	0.89	1.826	6.534	11.836	-5.052	13.731
Türkmenistan	-3.389	0.075	-11.862	6.267	9.001	4.268
Özbekistan	5.71	0.19	17.06	15.189	16.952	8.976
Normalize karar matrisi						
Azerbaycan	0.258	0.059	0.229	0.113	0.100	0.250
Kazakistan	0.468	0.200	0.081	0.253	0.655	0.247
Kırgızistan	0.479	0.014	0.311	0.143	-0.121	0.340
Türkiye	0.093	0.972	0.276	0.555	-0.188	0.707
Türkmenistan	-0.352	0.040	-0.500	0.294	0.335	0.220
Özbekistan	0.594	0.101	0.720	0.713	0.631	0.462
Ağırlıklı normalize karar matrisi						
Azerbaycan	0.018	0.024	0.021	0.010	0.033	0.007
Kazakistan	0.033	0.080	0.007	0.023	0.216	0.007
Kırgızistan	0.033	0.006	0.028	0.013	-0.040	0.010
Türkiye	0.006	0.389	0.025	0.050	-0.062	0.021
Türkmenistan	-0.025	0.016	-0.045	0.026	0.111	0.007
Özbekistan	0.042	0.040	0.065	0.064	0.208	0.014
İdeal ve negatif ideal çözüm değerleri						
S*	0.042	0.389	0.065	0.010	-0.062	0.007
S-	-0.025	0.006	-0.045	0.064	0.216	0.021
İdeal Uzaklık Değerleri			Negatif İdeal Uzaklık Değerleri			
	Si*		Si-			
Azerbaycan	0.381	Azerbaycan	0.208			
Kazakistan	0.420	Kazakistan	0.116			
Kırgızistan	0.386	Kırgızistan	0.278			
Türkiye	0.068	Türkiye	0.480			
Türkmenistan	0.431	Türkmenistan	0.114			

Özbekistan	0.444	Özbekistan	0.133	
TOPSİS yöntemi sonuç tablosu				
	S_i^*	S_i^-	C_i^*	Sıralama
Türkiye	0.068	0.480	0.876	1
Kırgızistan	0.386	0.278	0.419	2
Azerbaycan	0.381	0.208	0.353	3
Özbekistan	0.444	0.133	0.231	4
Kazakistan	0.420	0.116	0.217	5
Türkmenistan	0.431	0.114	0.209	6

Tablo 4’te 2019 yılı için TOPSİS yönteminin bütün aşamalarının sonuçları yer almaktadır. Sonuç tablosuna göre en iyi performansı gösteren ülke Türkiye olurken en kötü performansı Türkmenistan göstermektedir.

Tablo. 5: Türk Cumhuriyetlerinin 2020 yılı TOPSİS yöntemine göre etkinlik skorları

Karar matrisi						
	GSYH	SAGP	İH	Enf	İT	İşş
Azerbaycan	-4.31	0.11	-10.44	2.72	-8.537	7.157
Kazakistan	-2.6	0.378	1.015	7.5	-23.849	4.925
Kırgızistan	-8.617	0.025	-10.432	9.722	-22.27	6.605
Türkiye	1.794	1.922	-4.961	14.599	10.703	13.147
Türkmenistan	-2.954	0.075	-10.921	8.9	5.005	4.951
Özbekistan	1.886	0.2	-14.435	11.167	-8.15	10.531
Normalize karar matrisi						
Azerbaycan	-0.402	0.056	-0.437	0.113	-0.233	0.346
Kazakistan	-0.242	0.192	0.042	0.313	-0.651	0.238
Kırgızistan	-0.803	0.013	-0.437	0.405	-0.608	0.320
Türkiye	0.167	0.974	-0.208	0.609	0.292	0.636
Türkmenistan	-0.275	0.038	-0.457	0.371	0.137	0.239
Özbekistan	0.176	0.101	-0.604	0.466	-0.222	0.509
Ağırlıklı normalize karar matrisi						
Azerbaycan	-0.002	0.039	-0.012	0.019	-0.014	0.015
Kazakistan	-0.001	0.134	0.001	0.051	-0.040	0.010
Kırgızistan	-0.005	0.009	-0.012	0.066	-0.037	0.013
Türkiye	0.001	0.682	-0.006	0.100	0.018	0.027
Türkmenistan	-0.002	0.027	-0.012	0.061	0.008	0.010
Özbekistan	0.001	0.071	-0.016	0.076	-0.014	0.021
İdeal ve negatif ideal çözüm değerleri						
S^*	0.001	0.682	0.001	0.019	-0.040	0.010
S^-	-0.005	0.009	-0.016	0.100	0.018	0.027
İdeal Uzaklık Değerleri			Negatif İdeal Uzaklık Değerleri			
	S_i^*		S_i^-			
Azerbaycan	0.643	Azerbaycan	0.093			
Kazakistan	0.549	Kazakistan	0.148			

Kırgızistan	0.675	Kırgızistan	0.066	
Türkiye	0.101	Türkiye	0.673	
Türkmenistan	0.658	Türkmenistan	0.047	
Özbekistan	0.614	Özbekistan	0.074	
TOPSİS yöntemi sonuç tablosu				
	Si*	Sİ-	Ci*	Sıralama
Türkiye	0.101	0.673	0.869	1
Kazakistan	0.549	0.148	0.213	2
Azerbaycan	0.643	0.093	0.127	3
Özbekistan	0.614	0.074	0.107	4
Kırgızistan	0.675	0.066	0.089	5
Türkmenistan	0.658	0.047	0.067	6

Tablo 5'te 2020 yılı için TOPSİS yönteminin bütün aşamalarının sonuçları yer almaktadır. Sonuç tablosuna göre en iyi performansı gösteren ülke Türkiye olurken en kötü performansı Türkmenistan göstermektedir. 2020 yılı sonuçlarına göre en iyi ve en kötü performansla sahip olan ülkelerin 2019 yılı ülkeleri ile aynı sıralamaya sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo. 6: Türk Cumhuriyetlerinin 2021 yılı TOPSİS yöntemine göre etkinlik skorları

Karar matrisi						
	GSYH	SAGP	İH	Enf	İT	İşs
Azerbaycan	5.619	0.11	5.949	11.982	-16.845	5.952
Kazakistan	4	0.372	-16.365	8.4	-10.806	4.875
Kırgızistan	3.742	0.024	-1.496	11.195	14.359	6.605
Türkiye	10.986	2.014	13.255	36.081	1.987	11.96
Türkmenistan	4.929	0.075	28.298	21	-3.972	5.081
Özbekistan	7.42	0.203	0.631	9.983	4.514	9.5
Normalize karar matrisi						
Azerbaycan	0.347	0.053	0.166	0.257	-0.662	0.313
Kazakistan	0.247	0.180	-0.457	0.180	-0.425	0.256
Kırgızistan	0.231	0.012	-0.042	0.240	0.565	0.347
Türkiye	0.679	0.976	0.370	0.772	0.078	0.629
Türkmenistan	0.305	0.036	0.790	0.450	-0.156	0.267
Özbekistan	0.459	0.098	0.018	0.214	0.177	0.499
Ağırlıklı normalize karar matrisi						
Azerbaycan	0.013	0.021	0.018	0.011	-0.266	0.007
Kazakistan	0.009	0.071	-0.049	0.008	-0.171	0.005
Kırgızistan	0.008	0.005	-0.004	0.010	0.227	0.007
Türkiye	0.024	0.383	0.040	0.032	0.031	0.013
Türkmenistan	0.011	0.014	0.085	0.019	-0.063	0.006
Özbekistan	0.017	0.039	0.002	0.009	0.071	0.010
İdeal ve negatif ideal çözüm değerleri						
S*	0.024	0.383	0.085	0.008	-0.266	0.005

S-	0.008	0.005	-0.049	0.032	0.227	0.013
İdeal Uzaklık Değerleri		Negatif İdeal Uzaklık Değerleri				
	Si*		Si-			
Azerbaycan	0.368	Azerbaycan	0.499			
Kazakistan	0.353	Kazakistan	0.404			
Kırgızistan	0.628	Kırgızistan	0.050			
Türkiye	0.302	Türkiye	0.435			
Türkmenistan	0.421	Türkmenistan	0.320			
Özbekistan	0.489	Özbekistan	0.169			
TOPSİS yöntemi sonuç tablosu						
	Si*	Si-	Ci*	Sıralama		
Türkiye	0.302	0.435	0.590	1		
Azerbaycan	0.368	0.499	0.575	2		
Kazakistan	0.353	0.404	0.534	3		
Türkmenistan	0.421	0.320	0.431	4		
Özbekistan	0.489	0.169	0.257	5		
Kırgızistan	0.628	0.050	0.074	6		

Tablo 6’da 2021 yılı için TOPSİS yönteminin bütün aşamalarının sonuçları yer almaktadır. Sonuç tablosuna göre en iyi performansı gösteren ülke Türkiye olurken en kötü performansı Kırgızistan göstermektedir.

Tablo. 7: Türk Cumhuriyetlerinin TOPSİS yöntemiyle elde edilen sonuçların yıllara göre etkinlik sıralamaları

Yıllar	Türkiye	Kırgızistan	Azerbaycan	Özbekistan	Kazakistan	Türkmenistan
2019	1	2	3	4	5	6
2020	1	5	3	4	2	6
2021	1	6	2	5	3	4

Tablo 7’de 2019-2021 yıllarına ait TOPSİS yöntemine göre elde edilen performans sıralaması yer almaktadır. Sonuçlar incelendiğinde her üç yılda en iyi performansı Türkiye göstermektedir. 2019 ve 2020 yıllarında Türkmenistan en kötü performansa sahipken 2021 yılında Kırgızistan en kötü performansa sahip olmaktadır. Yıllara göre bakıldığında Azerbaycan ve Özbekistan’ın sıralamalarında çok değişiklik olmazken Kırgızistan Covid-19 pandemi sürecinde en iyi 2. Ülke olurken sonraki yıllarda performans sıralamasının giderek kötüleştiği görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

TOPSİS yöntemine göre makroekonomik performans sonuçları incelendiğinde, 2019, 2020 ve 2021 yıllarında Türkiye birinci sırada yer alarak bulunduğu ülke grubunda en iyi performans sıralamasına sahip olmaktadır. Kırgızistan 2019 yılında en iyi ikinci ülke olurken 2020 de beşinci sırada 2021 de ise altıncı sırada yer alarak en kötü performansı göstermektedir. Azerbaycan ülkesine bakıldığında

2019 ve 2020 yıllarında üçüncü sırada iken 2021 yılında ikinci sırada yer alarak performans sıralamasında en iyiye doğru yükseldiği görülmektedir. Özbekistan ülkesi 2019 ve 2020 yıllarında dördüncü sırada yer alırken 2021 yılında beşinci sıraya gerilemiştir. Performans sıralamasında dikkat çeken ülke ise Kazakistan 2019 yılında beşinci sırada iken 2020 yılında ikinci sıraya ve 2021 yılında ise üçüncü sırada yer almaktadır. Covid-19 pandemi dönemi sonrasında makroekonomik göstergelerinin diğer ülkelere göre daha iyiye doğru gittiğini ve küresel pandemi ile mücadele etmekte başarılı olduğu söylenebilmektedir. Türkmenistan ülkesine bakıldığında 2019 ve 2020 yıllarında performans sıralamasında son sırada yer alırken 2021 yılında dördüncü sıraya yükseldiği görülmektedir.

TOPSİS yönteminde kullanılan değişkenlerin ağırlıklandırılması ENTROPİ metodu kullanılarak elde edilmektedir. ENTROPİ yönteminin aşamaları uygulanarak her bir değişkenin yıllara göre ağırlık değerleri içinde en yüksek ağırlık değerine sahip olan değişkenin Satın alma gücü paritesine dayalı GSYİH dünya toplamı içindeki payı Değişim Oranı (%) olmaktadır.

Ülke gruplarının performanslarının ölçülmesi ve etkinliklerinin analizleri yapılırken kullanılan kriterler ve alternatifler değişkenlik gösterdiğinde TOPSİS yöntemi veya diğer ÇKKV yöntemlerinde, sonuçlar, sıralamalar ve performans skorlarında farklılıklar gösterebilmektedir. Ülkelerin makroekonomik politikalarında öncelik verdikleri göstergeler de politika gereği farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca ÇKKV yöntemlerinde değişkenlerin ağırlıklandırılması için kullanılan yöntemler olan eşit ağırlık, AHP, ANP, ENTROPİ, CRITIC vb. Metotların değişmesi sonucunda da ülkelerin sıralamalarında farklılıklar yer alabilmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada kullanılan kriterlere ek olarak değişkenler seçildiğinde veya dönemler değiştiğinde performans sıralaması farklılık gösterebilmektedir.

Bu çalışmanın geliştirilmesi ve literatüre katkı sağlamak amacıyla OECD, AB, G20, G8, EFTA Ülkeleri, Karadeniz Ekonomik İş birliği, Ekonomik İş birliği Teşkilatı, İslam İş birliği Teşkilatı, D-8 Gelişen Sekiz Ülke gruplarına kullanılan makroekonomik değişkenlerde ilave değişkenlerle farklı ÇKKV yöntemleriyle analizler yapılarak performans sıralamaları tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). AB Ülkeleri'nde Bütünleşik ENTROPİ Ağırlık-TOPSIS Yöntemiyle AR-GE Performansının Ölçülmesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXXII (1), 77-95.
- Çakır, S. ve Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü, *Ege Akademik Bakış*, 13(4), 449-459.
- Değirmenci, N., ve Ayan, T. Y. (2020). OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri Açısından Bulanık Kümeleme Analizi ve Topsis Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 229-241.
- Genç, A., Avcı, T., ve Sevgin, H. (2017). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üye Ülkelerine İlişkin Etkinlik Analizi: TOPSIS, ARAS ve MOORA Yöntemleriyle Bir Uygulama. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 4(2), 15-40.
- Hwang, C. L., ve Yoon, K. (1981). Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications. Springer: Berlin Heidelberg.
- Li X., Wang K., Liu, L., Xin, J., Yang, H. ve Gao, C. (2011). Application Of The Entropy Weight And TOPSIS Method In Safety Evaluation Of Coal Mines, *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091
- Nihat, I. Ş. I. K., Engeloğlu, Ö., ve Karaoğlan, S. (2018). Gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin ihracat performansının bulanık AHP ve TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 113-128.
- Özbek, A., ve Demirkol, İ. (2019). Avrupa Birliği ülkeleri ile Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(1), 71-91.
- Özden, Ü. H. (2011). TOPSIS Yöntemi İle Avrupa Birliği'ne Üye ve Aday Ülkelerin Ekonomik Göstergelere Göre Sıralanması. *Trakya University Journal of Social Science*, 13(2), 215-236.
- Perçin, S., ve Sönmez Ö. (2018), Bütünleşik ENTROPİ Ağırlık ve TOPSIS Yöntemleri Kullanılarak Türk Sigorta Şirketlerinin Performansının Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (4), 565-582.
- Rao, R.V. (2013). Decision Making in the Manufacturing Environment Using Graph Theory and Fuzzy Multiple Attribute Decision Making Method. Volume: 2, London, England: Springer Science+Business Media. 85-86.
- Sevgin, H., ve Çağlar, A. (2017). İslam İşbirliği Teşkilatı'na Üye Ülkelerin Veri Zarflama Analizi ve TOPSIS Yöntemiyle Karşılaştırılması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 221-244.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379-423, 623-656.
- Topçu, BA ve Oralhan, B. (2017). Türkiye Ve Oecd Ülkeleri'nin Temel Makroekonomik Göstergeler Açısından Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Karşılaştırılması. *Uluslararası Akademik Değer Araştırmaları Dergisi*, 3 (14), 260-277.
- Tzeng, G.H. ve Huang, J.J. (2011) Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, CRC Press, Taylor ve Francis Group, A ChapmanveHall
- Wu, Z., Sun, J., Liang, L., ve Zha, Y., (2011). Determination Of Weights For Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy, *Experts Systems With Applications*, 38, 5162-5165.
- Yousefi, A. ve Hadi-Vencheh, A. (2010) "An Integrated Group Decision Making Model and Its Evaluation by DEA for Automobile Industry" *Expert Systems with Applications*, 37: 8543-556.
- Zhang, H., Gu, C. L., Gu, L. W. ve Zhang, Y. (2011), "The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS ve Information Entropy – A Case in Yangtze River Delta of China", *Tourism Management*, 32, 443 – 451.

ÇEVRESEL SORUNLARI ÇEVRE YÖNETİMİ KAVRAMI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRMEK

Alper BİLGİLİ¹

GİRİŞ

Gelişen dünyada yeni olanakların oluşması yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri olan çevre sorunları önlem alınamayan bir problem olma yolunda hızla ilerlemektedir. Dolayısıyla birçok ülkenin gündemini bu yoldaki çözüm arayışlarının meşgul etmekte olduğunu görülmektedir. Ülkemizde de bu sorunlara çözüm arayışları büyük bir önem arz etmektedir. Aslında çevre sorunu ülkelerin tek başlarına karşılaştığı bir sorun olmaktan çıkıp dünyanın ortak sorunu olma noktasına gelmesi, küreselleşme olgusunu olumlu bir ortaklığın yanında sorunlarında ortak olması gerçeğiyle insanlığı karşı karşıya bırakmıştır. Bu bağlamda küreselleşme ile dolaylı veya doğrudan neden olduğu çevre sorunlarına ulusal ve uluslararası platformlarda çözüm odaklı alternatif yollar üretilmeye çalışılmıştır. Son yıllara geldiğimizde değişen dünya düzeninde çevre sorunlarında göz ardı edilemeyecek derecede bir artış olduğu görülmektedir. Bu hızlı artış dünyanın odağını çevre sorunları konusuna çekmeyi başardığı görülmektedir. Bunun asıl nedeni olarak oluşan çevre sorunlarının bir engel tanımadan insan yaşamını ve yaşamın sürdürülebilirliğini ciddi tehditler içermesi gösterilebilir. Bu bağlamda öncelikle küresel ısınma olarak gündemimize giren çevre sorunları ülkelerin uluslararası alanda ortak hareket etmesi gerekliliğini ortaya koymuş ve yeni bir kavram olarak küresel çevre sorunları kavramını doğurmuştur. (Baykal,2010:476-479)

Çevre sorunlarının oluşum sürecine bakacak olursak, belki de 1700'li yılların ortalarında başlayan sanayi devrimine kadar gitmemiz gerekecektir. Bunun temel nedeni sanayileşme ile başlayan süreçte kentlerde göç ile meydana gelen nüfus yoğunluğu artması ve bu yoğunluğuna bağlı olarak çevresel değerlerin erozyona

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-0417-5070, bilgili@comu.edu.tr

uğramasıdır. Sanayileşme ve kentleşmenin ilk zamanlarında çevre sorunları göz ardı edilebilecek bir durumda iken ikinci dünya savaşı sonrası artan kaynak kullanımı ile çevresel sorunlar gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak toplumların kalkınma çabaları ve gelirlerini artırmak için üretime ağırlık vermeleri o kadar önemli bir durumdaydı ki çevre sorunları konusu hafif bir sorun olarak görüldü ve çözüm yollarından ziyade sorunu erteleme yolları tercih edildi. Bu dönemde çevre yönetiminde alınan başarısız sonuçlarla birlikte 1970’li yıllardan itibaren artık küresel boyuta çıkan çevre sorunları geri dönülemez bir durum yolunda hızla ilerlemekteydi (Baykal, 2008:2-3).

Birleşmiş Milletler çevre sorunlarının önemli bir sorun olduğu konusunda hem fikirdi. Bunun sonucunda 1972 yılında Stockholm’de insan çevresi konferansı düzenledi. Konferansta ilk defa çevre sorunlarının küresel boyutta sorunlar olduğu tartışması gündeme gelmiştir. Bu sorun temelinde ozon tabakasının delinmesi, mevsimlerin değişiklik göstermesi, yeşil alanların azalması, buzulların erimesi gibi sorunları tartışıldı ve sonuç olarak ülkelerin belli sorumlulukları üzerlerine almaları istendi. Çevre sorunlarına karşı uluslararası alanda bir iş birliği oluşturulması hedeflenmiştir (Nemli,2001;1-2). Çevre sorunları bulunduğu yerle sınırlı kalmamış, ülkelerin birlikte karar alması durumunu gerektirmiştir. Stockholm Konferansı’ndan sonra başlayan süreçte çevre adına önemli kararlar alınmıştır. Bilgi toplumuna geçişle beraber sürdürülebilirlik, kurumsallaşma gibi bütüncül bakış açısıyla çevre kavramına yaklaşılmış ve çevre sorunlarına etkin bir çevre yönetimi anlayışıyla ulaşılabileceği üzerinde durulmuştur.

ÇEVRESEL SORUNLAR VE ÇEVRE YÖNETİMİ KAVRAMI

Çevre kavramı yeryüzünde bulunan canlıların üzerinde yaşadığı ortak alan ve bu alanda yaşamsal bir önemi olan biyolojik çeşitliliğin var olduğu ortam olarak tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte insan faaliyetleri ve diğer canlılar üzerinde ani olarak veya daha uzun bir zaman içinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etki eden fiziksel ve kimyasal, toplumsal ve biyolojik faktörlerin belirli bir zaman içindeki toplamı şeklinde tanımlanmaktadır (Aydoğdu, 2014:135). Çevre Kanunu’nda yapılan tanımlamaya göre çevre kavramı sadece insanlar, hayvanlar ve bitkileri içeren doğal çevreyi değil ayrıca insanlar tarafından doğal çevreden yararlanılarak oluşturulmuş yapay çevreyi de içermektedir (Hergüner ve Kalkan, 2018:5). Hangi anlamı taşırsa taşırsın yarar sağlanan çevrenin yaşamın sürdürülebilmesi gibi birçok nedenden dolayı çevrenin korunması önem arz etmektedir. Çünkü çevrede oluşan olumsuz veya olumlu sonuçların ortamda yaşayan diğer canlıları -ki bu canlılar içerisinde insanlarda var- en yakın şekilde etkilemektedir. Yaşamların sürdürülebilirliği ve gelecek nesillere uygun yaşam alanlarının bırakılması ve aynı zamanda yaşama ihtiyacının karşılanabilmesi için çevrenin korunması gerekmektedir (Karpuzcu,2006:27-28, Keleş & Hamamcı,2005:34-35). Bu bağlamda Sanayi Devriminin başlangıcıyla sanayi atıklarının da eklenmesi sonucu çevre artık bu yükü taşıyamamış ve geri dönüşü

mümkün olmayan çevre sorunları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Çevre sorunları 1950’li yıllarda fark edilmeye başlansa da küresel olarak bütün dünyanın sorunu olduğu anlayışı 1970’li yıllarda gelişmiştir. Toplumlarda bu tarihten itibaren çevre bilinci oluşmaya başlamış ve insanlar artık doğada bir şeylerin yolunda gitmediğini seller, çölleşme ve kuraklık, küresel ısınma gibi çevresel felaketlerin sanayileşme, nüfus artışı, aşırı kaynak tüketimi ve tarımda kullanılan zirai ilaçlar gibi sebeplerden dolayı dünyanın dengesinin bozulmaya başladığını anlamışlardır (Akın, 2007:44-46). Çevre sorunları kavramına, çevre düzeninin bozulması sonucu meydana gelen problemler şeklinde bir tanımlama yapılabilmekle birlikte insanların, doğadan faydalanma ve doğaya müdahalede bulunma sürecinde doğada oluşan tahribatlara da çevre sorunları denilmektedir (Esedov ve Zengin, 2010:151).

Aktif ve etkin bir çevre yönetimi ile hedeflenen korumayı sağlamak veya çevreye verilen zararı durdurmak veya minimize etmek daha kolay olmaktadır. Ama istenilen bu yönetim çabası bireysel çabaların çok üzerinde olduğundan ülkeler bazında hareket etmek gerekmektedir. Bunun içinde bir yönetim şeklinin geliştirilmesi veya uygulanması gerekliliği bir ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk durumuna gelmiştir.

Çevre Yönetimi

Çevre yönetimi, doğayı değiştirmeye kalkmadan onunla yaşama becerisidir. Yani herhangi bir faaliyetin planlama ve uygulama aşamasında ekonomik gelişme ile çevreyi koruma gayretlerinin bir arada götürme sürecidir (Karabıçak, Özdemir, 2015: 44-49). Çevre yönetiminin amacı, bireyin yaşamında olumlu değişiklikler meydana getirmek için gerekli çevresel düzenlemelerde bulunulmasını sağlamaktır. Çevrede oluşan sorunlara karşı uygulanan çözümlerin aktifliği, verimliliğini ve uygulanmasını disipline eden alan olarak çevre yönetimi kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda merkezi yönetimin görevi, çevresel anlamda olumlu değişime yönelik çalışmalarda bulunmak, bireylerin çevreye uyumunu sağlayarak değişimi yönetmesi olmaktadır. Bu etki alanı içerisinde yasal düzenlemeler ve kurumsal oluşumlar da yerini almaktadır. Ülkemizde bu alan içinde en önemli örnek şüphesiz ki Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’dır. Çevre yönetimi konusunda gerekli alt yapının oluşturulmasının ilk adımı da kurumsallaşma çerçevesinde başladığını da görülmektedir (Keleş, Hamamcı ve Çoban,2011:491).

Çevrenin verimliliğini daha iyi bir hale getirmek için önemli bir yere sahip olan çevre yönetimi TS ISO 14004 teki tanımına göre “*genel yönetim sisteminin; çevre politikasının geliştirilmesi, uygulanması, başarıya ulaştırılması, gözden geçirilmesi ve idamesi amacını güden; kuruluş yapısı, planlama faaliyetleri, sorumluluklar, uygulamalar, usuller, işlemleri de içerisine alan parçasıdır.*” Çevre yönetimi bir sürecin sonucunda ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Vatandaşların kirlilik ve atıkta minimum kirlilik istemeleri, geri dönüşüm olanaklarının geliştirilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılabilirliğinin artırılması gibi talepleri karşısında yöneticiler çevreye karşı daha duyarlı bir yönetim anlayışını

uygulamak zorunda kalmışlardır. Bir başka tanımla çevre yönetimi, doğayı değiştirmeye kalkmadan onunla yaşama kabiliyetini göstermektir (Sarıçoban, 2011: 17).

Günümüze gelindiğinde geleneksel yönetim ve çevreye duyarlı yönetim semasını daha nettir;

Tablo.1. Geleneksel yönetim ve Çevreye duyarlı yönetim (Shrivastava,1995:130)

GELENEKSEL YÖNETİM	ÇEVREYE DUYARLI YÖNETİM
Amaç; <ul style="list-style-type: none"> • Ekonomideki büyüklük ve kar • Ortaklara sağlanan getiri 	Amaç; <ul style="list-style-type: none"> • Sürdürülebilir yaşam ve yaşam kalitesi • Refah
Ürün; <ul style="list-style-type: none"> • İşlevi ve fiyatı için planlanmış çıktılar • Paketlemede ortaya çıkan atık 	Ürün; <ul style="list-style-type: none"> • Çevreye minimum zarar veren çevre dostu çıktılar.
Organizasyon; <ul style="list-style-type: none"> • Hiyerarşik yapı • Bürokratik karar alma sırası 	Organizasyon; <ul style="list-style-type: none"> • Daha rahat bir yapı • Yönetişim tabanlı katılım
Çevre; <ul style="list-style-type: none"> • Çevreye hâkimiyet kurma • Çevreye doğal ir kaynak olarak algılama • Oluşan etkinin dışsallık değerlendirmesi 	Çevre; <ul style="list-style-type: none"> • Doğayla entegre olmak. • Doğal kaynak kullanımının daha planlı olması • Minimum atık ve kirlilik amacı.

Çevre yönetimini oluşumunda gerekli bazı kıstaslar vardır. Bu kıstaslara da bir çerçeve çizmek, çalışmanın ilerleyişi açısından önemli olacaktır. Bu kriterlere bakacak olursak,

- Çevresel Kararların Alınmasında Katılımcılar: verimlilik ve eşitlik haklarını merkezine alan mekanizmalar, çevre mevzuatındaki taraflar, projelerin geliştirilmesinde rol oynayan aktörler. (<http://cygm.csb.gov.tr/gorev-i-18>, Erişim tarihi: 25.12.2021)
- Çevresel Mevzuatın Tasarımı ve Uygulanması: ekonominin çevresel sorunlardaki rolü, çevre kaynaklarının ekonomik değeri, kirliliğin daha az olması oluşturulan etkiler, oluşturulan mevzuatın uygulanması. (<http://cygm.csb.gov.tr/gorev-i-18>, Erişim tarihi: 25.12.2021)
- Çevre Planlamada Değerlendirmeler: projelerin yasal yaptırımları, halkın katılımı ve çıkan uyuşmazlıkların çözümü. (<http://cygm.csb.gov.tr/gorev-i-18>, Erişim tarihi: 25.12.2021)
- Yasal Düzenlemeler: görsel kalitenin en plana çıkması, ses kirliliğinin değerlendirilmesi, hava kirliliği değerlendirilmesi, su kaynaklarının kirlenme değerlendirilmesi. (<http://cygm.csb.gov.tr/gorev-i-18>, Erişim tarihi: 25.12.2021).

ULUSLARARASI ALANDA ÇEVRE YÖNETİMİ

Çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla hedeflerini belirlemek isteyen ülkeler çevre yönetimi sistemlerini oluşturmuşlardır. Çevrenin iyileştirilmesi için TS ISO 14004 yapılanmasının ortaya çıktığını görmektedir. Buna göre uluslararası alanda

çevre yönetimi; “Genel yönetim sisteminin; çevre politikasının geliştirilmesi, uygulanması, başarıya ulaşması gözden geçirilmesi ve idamesi amacını güden; kuruluş yapısı, planlama faaliyetleri, sorumluluklar, uygulamalar, usuller, işlemleri de içine alan parçasıdır.”

Ülkelerin aralarındaki ilişkilerinde çevrenin korunmasına yönelik atılan adımlara baktığımızda, 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonunun yayınladığı “Brundtland Raporu” çevre konusuna dikkatleri topladığı görülmektedir. 21. Yüzyıla girerken böyle bir raporun yayınlanması toplumların ve insanların konuya bakış açılarını değiştirmesinde önemli bir faktör olmuştur. 1992 de Rio’daki Konferansta öne çıkan “Rio Deklarasyonu” çevre yönetiminde daha somut adımların atılmasına öncülük etmiştir. Bu zirveden sonra 1994 de Kahire’de, 1995 de Kopenhag’da, 1996 da İstanbul’da 2000 yılında New York’ta, 2002’de Johannesburg’da ve 2006 da Cape Town’da yapılan konferanslarda çevre yönetimi etkin bir şekilde gündeme getirilmiştir. (Nemli,2001;214-216)

ISO 14001

Ülkeler arasında oluşturulan, çevre yönetimini daha uygun hale getirmek için uygulanan standartlar sürdürülebilirliğin ortak hedefine yönlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda gelecekte ortaya çıkması muhtemel sorunların daha kolay çözülmesi için belli yasal alt yapının da oluşmasına olanak sağlamaktadır. Dünya üzerinde kabul görmüş ISO 14001 ve ISO 14000 serisi bu kapsamda denetleyen ve sertifika veren tek standarttır. ISO14001 standardı; “çevre yönetimi nasıl daha etkin olur?” sorusuna cevap vermeye çalışır ve temel unsurları belirler. Bu unsurlar sayesinde çevre yönetimi sistemi de ortaya çıkmaktadır.

Tablo.2. ISO 14001 Çevre Yönetimi Sistem Modeli

Oluşturulan sistem sayesinde çevre performansı artan bir gelişim öngörülmektedir. Denetim kolunun da bulunması çevre konusunda biriyi bilinçlenmeye bir adım daha yaklaştırmaktadır. Diğer bir açıdan denetim işlevinin bulunması oluşabilecek zararları da engellemenin mümkünliğini ortaya çıkarmıştır (Nemli,2001:215-220). Bu bağlamda çevre yönetimi standartlarının oluşturulması çevre sorunlarının azaltılması ve insanlarda çevre koruma bilincinin artırılmasına önemli katkılar sunacaktır. Türkiye’de de çevre sorunları ve bu sorunlara karşı çevre yönetimi anlayışı günümüzde oldukça önem kazanmıştır

TÜRKİYE’DEKİ ÇEVRE SORUNLARINA ÇEVRE YÖNETİMİNDEN BAKMAK

1970’li yıllarda belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkan ve giderek artış gösteren çevre sorunları, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de nüfusun hızla artmasıyla birlikte düzensiz kentleşme ve plansız sanayileşmenin meydana gelmesi sonucu hava, su, toprak gibi kirliliklerin oluşmasına, erozyon gibi çeşitli çevre sorunlarının artış göstermesine ve doğal düzenin bozulmasına yol açmaktadır (Terzi, 2017:62). Türkiye’de görülen en önemli çevre sorunlarından birisi hava kirliliğidir. Sanayi kuruluşları için yanlış yerlerin seçilmesi, üretim sonucu oluşan gazların gerekli önlemler alınmadan atmosfere bırakılması, çevre dostu teknolojilerin kullanılmaması, sanayi kuruluşlarında kullanılan yakıtların yüksek kükürt oranlı ve vasıfsız olması da sanayileşme sonucunda oluşan hava kirliliğinin sebepleri arasında gösterilmektedir (Ertürk, 2018:81). Sanayiden kaynaklanan hava kirliliğine ise “İstanbul, İzmit, Adapazarı, Adana- Tarsus, Karabük, Murgul- Elbistan, Kırıkkale, Eskişehir, Elazığ, Samsun, Kütahya” gibi kentlerimiz örnek olarak gösterilmektedir (Görmez, 2010:36). Bunların dışında erozyon, toprak kirliliği, su kirliliği gibi bazı temel çevresel kirliliklerde görülmektedir

Ülkemizde yakın zamana kadar çevre sorunlarının bir bütün olarak ele alındığından bahsetmek pek mümkün değildir. Günümüzde bile çevre sorunları ile ilgi karmaşık bir yapılanma söz konusu olduğu görülmektedir. Ülkemizde çevre sorunlarının önlenmesi veya ortadan kaldırılmasına ilişkin sorumluluklar hem merkezi hem de yerel yönetim birimlerine çeşitli yasal düzenlemelerle verilmiştir.

Çevre ile ilgili yasal düzenlemeler 1930’lu yıllara kadar uzanmaktadır. 1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu’nda belediyelere çevrenin korunması konusunda önemli görevler yüklenmektedir. Ayrıca yeşil alanların bilinçsizce yok edilmesine karşın 1956 yılında 6831 sayılı Orman kanununun yürürlüğe girmiştir. 1961 yılında yürürlüğe giren Anayasa da ise çevreye uygulanan olumsuz etkilere önlem almak için kamu gücü görevli olarak tanımlanmıştır. (R.G.,08.07.2003 Sayı:25162)

1972 yılında ciddi adımların atılması adına Birleşmiş Milletler tarafından yapılan konferansta üye ülkelerin çevre ile ilgili konularda doğru bir şekilde örgütlenmeye gidilmesi için Çevre Sorunları Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. 1978 yılında

Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Ancak çevre sorunları 1980 yılına kadar ciddi bir kamusal bütünleşmeden söz etmek olanaksızdır. 1983 yılına gelindiğinde 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun yasalaşmasıyla bağımsız bir çevre mevzuatı oluşmuştur.

Uluslararası mevzuat farklılıklarını gidermek için Bakanlar Kurulu kararıyla Çevre Müsteşarlığı 1984 yılında Çevre Genel Müdürlüğüne çevrilmiştir. Daha sonra çevre yönetimi 1989 yılında tekrardan müsteşarlık seviyesinde devam etmiştir. Ama her ne kadar çevre konusunda kurulan kurumlar bağımsız olması istense de 4856 sayılı “Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” ile çevre yönetimi ve ormanlar bir kuruma bağlanmıştır. (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4856.html>, Erişim tarihi: 26.12.2021). Avrupa Birliğine katılım sürecinde çevre faslının açılması ile yasal mevzuatlarda yapılan değişikliklerde yeni bir boyutun ortaya çıktığı görülmektedir. Türkiye’de çevre yönetimindeki yetersizlikleri giderebilmek için 1983 tarihli Çevre Kanunu’nda ilk kez 2006 yılında değişikliğe gidilmiştir. Bu yeni kanun eski kanunla kıyaslandığında çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma 48 ilkeleri doğrultusunda korunması gerektiği amaçlanmıştır. 2872 sayılı Çevre Kanunu’ndaki değişiklik şu şekildedir (R.G.,13.05.2006 Sayı:26167);

- Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler.
- Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin bertaraf edilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yaparlar.
- Arazi ve kaynak kullanım kararlarını veren ve proje değerlendirmesi yapan yetkili kuruluşlar, karar alma süreçlerinde sürdürülebilir kalkınma ilkesini gözetirler.
- Yapılacak ekonomik faaliyetlerin faydası ile doğal kaynaklar üzerindeki etkisi sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde uzun dönemli değerlendirilir.
- Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.

Hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerde yer alan çevre ile ilgili yasal düzenlemeler belli ölçüde etkili sonuçlar vermiştir. Ancak yasal araçlara sadece sorumlu kişiler değil toplumdaki tüm bireyler eşit şekilde uyması gerekmektedir.

SONUÇ

Çevre sorunlarının katlanarak arttığı bir dönemde olduğumuz inkâr edilemez bir gerçektir. Çevreyi kirletme ve kullanılamaz hale getirme insanın kendi içinde olduğu alan ile ilişkilidir. Bu alan bölgesellik olarak değil küresel olarak algılanmalıdır. Çünkü çevre kirliliği sonuçları itibari ile sadece bir bölgeye yüklenebilecek bir sorumluluk değildir. Çevre sorunlarının ana nedeninin insan faaliyetleri olduğu kabul edilmesi ile bu faaliyetlerin yönetilmesi konusu çevre korumada önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu bağlamda küresel ve uluslararası alanda çevre yönetimi anlayışı ön plana çıkmıştır. İnsan ve çevre arasındaki bu ilişki çevre yönetimi anlayışının ana konusu olmuştur. Çevre yönetimi anlayışının temel felsefesi, insanların diğer canlılarla birlikte yaşadığı doğal alanların korunması ve ekosistemin sürdürülebilirliği amaçlamaktadır. Çevre yönetimi felsefesinin zihinlerde yer etmeye başlaması ile insan faaliyetlerinden oluşan çevresel kayıpların azaltılmasına yönelik çalışmalar başlamıştır. Ekonomik çatışmaların devam etmesi çevre sorunlarının artmasını etkileyen en büyük faktördür. Hem Dünya’da hem de Türkiye’de doğal kaynakların tahrip edilmesi sonucu çevresel sorunlarda önemli artışlar meydana gelmiştir.

Türkiye’de çevre sorunlarıyla karşı karşıya durumdadır. Büyük atılımlar gerçekleştirilmesi bu konuda sorumluluğun farkında olduğunun bir göstergesidir. Bununla beraber sorumluluğu doğru bir şekilde tespit etmesi ve çözümünü en etkin şekilde bulmaya çalışması elde edilen sonuçlarında daha etkili olmasını sağlamaktadır. Türkiye’de çevre yönetiminden sorumlu kurumlar, merkezi kuruluşlar ve yerel yönetim kuruluşları olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Türkiye’de merkez ve yerel yönetim anlamında bir takım kurum ve kuruluşlar çevreye ilişkin görev ve sorumluluklar üstlenmiştir. Çevre sorunlarıyla ilgili merkezi ve yerel kuruluşlar, kendileri için çizilmiş görev alanları dahilinde çevrenin korunması ve çevrenin geliştirilmesine ilişkin yürütme, planlama, düzenleme ve denetleme gibi işlevleri yerine getirerek çevre yönetimine katkıda bulunmaktadır.

Dünyada bu sorunları önlemek için ISO çevre yönetimi politikalarıyla önlem almaya çalışmaktadır. Türkiye’de ise bu tahribatın önüne geçmek için çevre kavramı artık anayasal boyutta hukuksal olarak korunma altına alınmıştır. Çevrenin en iyi yönetimle sürdürülebilirliğinin sağlanması gelecek nesiller adına üzerimizdeki en büyük sorumluluktur. Bu sorumluluk bilincinde sürdürülebilir kalkınmayı bir hedef olarak görmek ve bu hedefe daha destekleyici, daha geliştirici bir çevre yönetimi ile sahip çıkmak daha faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2007). “Küresel Çevre Sorunları”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (1), 43-54.
- Aydoğdu, İ. B. (2014). “Yerel ve Bölgesel Düzeyde Çevre Kirliliği Sorunları: Elâzığ İli Örneği”. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 133-148.
- Baykal, H., Baykal T. (2008). Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9). 2-3.
- Baykal, T. (2010). Türkiye’de Çevre Yönetim Sisteminin Yerel Örgütlenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 476-492.
- Bozkurt, Y. (2010). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Çevre Politikalarının Dönüşümü, Bursa, Ekin Yayınları.
- Çolak, A. H. (2000). Ormancılıkta Baş ve Taç Prensibi: Süreklilik Prensibi. *Teknik Bülten dergisi*.2.1-7.
- Ertürk, H. (2018). *Çevre Bilimleri*. 5. Baskı, Ekin Yayınevi: Bursa.
- Esedov, A., Zengin, E. (2010). “Çevre Sorunlarının Yerel Özellikleri ve Üsküdar Örneği”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0 (59), 149-178.
- Görmez, K. (2010). *Çevre Sorunları*. Geliştirilmiş 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara.
- Hergüner, B., Kalkan, E. (2018). Türkiye’de Çevre Politikaları. Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara. <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> Erişim tarihi: 28.12.2021. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4856.html> ,Erişim tarihi:26.12.2021.
- Karabıçak, M., Özdemir, M.B. (2015). Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6, 13, 44-49.
- Karpuzcu, M. (2006). Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Keleş, R., Hamacı, C., Çoban, A. (2011). Çevre Politikası. Ankara: İmge Kitapevi.
- Keleş, R., Yavuz, F. (1983). *Yerel Yönetimler*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Nemli, E. (2001). Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 23(24).
- Sarıçoban, K. (2011). “Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikalarının Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkileri” Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Shrivastava, P. (1995). Ecocentric Management For A Risk Society. *Academy Of Management Review*, 20(1), 130.
- Terzi, S. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye’de Uygulanan Çevre Politikası Araçlarının Değerlendirilmesi. T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- 5491 Sayılı Çevre Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (R. G. 13.06.2006).
- 648 Sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname (R.G. 08.07.2003)

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOĞUK ZİNCİR ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLER:2014-2022

Hakan ÖZKAN¹

GİRİŞ

Ürün özelliklerine göre, belirli ısı ve nem ortamı gerektiren ve bu ortam koşulları sağlanmadığı zaman niteliklerini ve kalitesini kaybeden ürünler bozulabilir ürün olarak değerlendirilmektedir. Bu ürünlerin kalitesinin ve niteliklerinin bozulmadan uygun koşullar altında üretim yerinden, tüketim yerine ulaştırılması amacıyla yapılan süreçler (taşıma, depolama vb.) bütünü de soğuk zincir olarak bilinir. Bu nedenle organlar, kan ve doku örnekleri, aşular, ilaçlar, kimyasallar, askeri malzemeler, tarım ürünleri ve gıdalar soğuk zincir ile taşınmalıdır (Tamimi ve ark., 2010).

Bilinçli tüketiciler satın alacakları bozulabilir gıda ürünlerinin kalitesini, fiyatını, son kullanma tarihini, ambalajını ve raf ömrünü dikkate almaktadır. Bu tarz hususlar tüketicinin beklentisini karşılamıyorsa ürünü satın almamaktadır. Bu da soğuk zincir ve lojistiği kavramlarının bozulabilir gıda ürünleri için önemini göstermektedir.

Çalışmanın içeriği şekil 1’de yer almaktadır. İlk bölümde kavramların tanımlarına, ikinci bölümde soğuk zincir ve lojistiğinin önemine, son bölümde ise YÖKTEZ veri tabanından elde edilen “soğuk zincir” konulu tez çalışmalarının önceden belirlenmiş normlara göre sistematik derlemesi yapılmıştır.

TANIMLAR

Zincir

Zincir kavramı, zincirde yer alan firmalar ile tedarikçilerini birbirine entegre eden süreçlerdir (Omta ve ark., 2001).

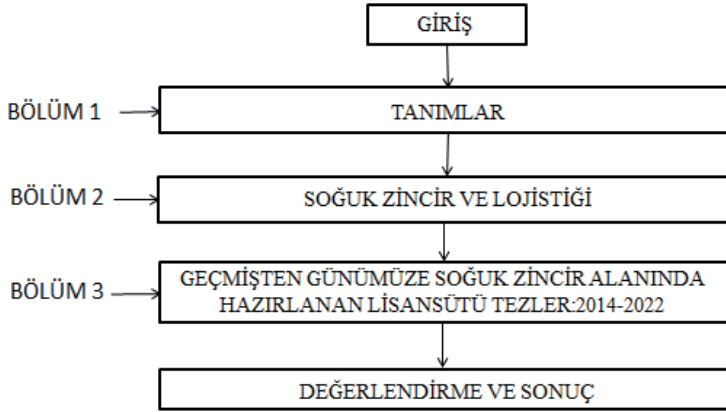
¹ Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Finike MYO, hakanozkan@akdeniz.edu.tr, (ORCID:0000-0001-7948-8333)

Tedarik Zinciri

Hammadde bulunması ve tedarik edilmesi, hammaddenin nihai ürüne dönüştürülmesi ve nihai ürününde son tüketim noktasına ulaştırılması için gerçekleştirilen süreçler bütünüdür.

Tedarik Zinciri Yönetimi

Tedarik zinciri süreçlerinin; minimum maliyetle, arz-talep dengesini kurarak, toplam tedarik zincirinin etkinliğini arttırmak amacıyla yapılan planlamalar ve yönetsel faaliyetlerdir.

Şekil 1: Çalışmanın Akışı

Soğuk Zincir

Soğuk zincir; ısıya duyarlı ürünlerin takip ve kontrolünün yanısıra lojistik faaliyetler, kayıtlar, prosedürler ve soğuk hava depoları, ısı kontrollü taşıma kapları, soğutucular ve ekipmanlardan oluşan bütünleşik bir sistemdir (Vesper ve ark., 2010).

Lojistik

Müşteri taleplerini karşılayabilmek için gereksinim duyulan ürünlerin/hizmetlerin ve gerekli bilgilerin üretim noktasından tüketim noktasına ulaştırılıncaya kadar gerçekleştirilen (taşama depolama, elleçleme, ambalajlama gibi) faaliyetler olup, tedarik zincirinde yer alan bir süreçtir (Douglas, 2012).

Lojistik Yönetimi

Müşterilerin gereksinimi karşılamak için malların/hizmetlerin; doğru yerde, doğru zamanda, doğru koşullarda, doğru kalitede ve rekabet edilebilir fiyattan sunabilmek amacıyla gerçekleştirilen lojistik faaliyetleri etkin kılabilmek için yapılan planlamalar ve yönetsel faaliyetlerdir.

Soğuk Zincir Lojistiği

Isı ve nem ortamlarına duyarlı ürünlerin, kalitesini ve özelliğini kaybetmeyecek şekilde gerçekleştirilen lojistik faaliyetlerdir. Bir başka deyişle; soğuk zinciri

kırmayacak şekilde lojistik faaliyetlerin (taşıma, depolama, pazarlama vb.) gerçekleştirilmesidir.

SOĞUK ZİNCİR VE LOJİSTİĞİNİN ÖNEMİ

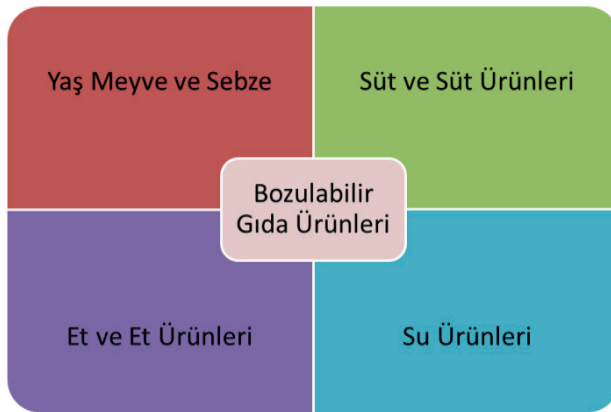
Bozulabilir Gıda Ürünleri

Bozulabilir ürün denildiği zaman ilk akla şekil 2’de yer alan gıda ürünleri gelmektedir. Özel kargolar arasında yer alan bozulabilir gıda ürünlerinin, taşımacılık faaliyetlerinde; ısı, basınç, yükseklik ve nem ortamlarından etkilenmesi ve gecikmesi halinde çürüme, bozulma ve kalite kaybına uğrayabileceklerinden çok önemli kargo olarak nitelendirilir (MEB, 2011). Bu nedenle bozulabilir gıda ürünlerinin nakliyesinde kullanılan taşımacılık modu/modlarının hatalı olması, nakliye maliyetlerinin ve kayıp (fire ve zayıt) miktarlarının artırmasına neden olmaktadır. Bu durumda israfın yanısıra ülkelerin ve işletmelerin ihracat gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır. Örneğin; tablo 1’de yaş meyve ve sebze ürünlerinin bazıları için taşımacılık modlarına göre kayıp (fire ve zayıt) oranları yer almaktadır.

Tablo 1: Taşımacılık Türlerine Göre Kayıp Oranları

Bozulabilir Bazı Ürünler	Taşımacılık Modları		
	Karayolu	Denizyolu	Havayolu
Şeftali	10	10	8
Kiraz / Vişne	10	10	8
Çilek	12	12	10
Muz	6	6	4
Domates	8	8	6
Portakal	8	8	6

Kaynak: (MTSO, 1996)

Şekil 2: Bozulabilir Gıda Ürünleri

Soğuk zinciri yönetimi, bozulabilir gıda ürünlerinin soğuk ortamlarda muhafaza edilmesinin yanı sıra tedarik zincirinin etkinliğinin artırılması ve

maliyetlerin düşürülmesidir (Forcinio & Wright, 2005). Bu da soğuk zincirinde yer alan firmalar arası bağlantılarda ve firmaların kendi iç süreçlerinde yaşanan planlama hatalarının giderilmesi ve soğuk zincirin bütününe yönelik katma değer yaratmayan unsurların elemine edilmesiyle sağlanabilmektedir.

Soğuk zincirde, gıda maddelerinin lezzet ve aroma gibi özelliklerinin tüketim aşamasına kadar bozulmalarını engelleyecek şekilde soğuk ortamlarda muhafaza edilmelidir (Yurtman, 2003) Aksi durumda ürünler temel özelliklerini kaybetme durumuyla karşılaşacak ve müşteriler açısından herhangi bir değer ifade etmeyecektir. Karşılaşılacak böylesi bir durum tedarik zincirinin temel hedefi olan müşteri memnuniyeti ilkesinin sağlanamamasına ve kaynakların israfına neden olacaktır. Örneğin; ülkemizde yaş meyve ve sebze ürünlerinin, hasattan tüketiciye ulaşana kadarki süreçte, soğuk zincir de yaşanan sorunlar nedeniyle 30-40% oranında kayba uğramakta ve bu oran hasat-taşıma-soğutma-paketleme-depolama-taşıma-satış zincirindeki aksamalar nedeniyle 50%'lere ulaşabilmektedir (Sorhocam.com, 2022). Bu nedenle bozulabilir gıda ürünlerinin depolama ve taşınma koşullarının ve raf ömürlerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Tablo 2'de bozulabilir gıda ürünlerinin bazıları için uygun ısı aralıkları ve raf ömürleri görülmektedir.

Tablo 2: Bozulabilir Gıda Ürünlerinin Uygun Isı Aralıkları ve Ömürleri

Taze Meyve ve Sebze Ürünü	Isı Aralıkları (°C)			Ömrü
	0/4,4	4,5 /10,4	10,5/15	
Muz			+	24 Gün
Kiraz	+			2 - 3 Hafta
Portakal		+		2 - 5 Ay
Şeftali	+			2 - 4 Hafta
Çilek	+			5 - 7 Gün
Domates		+		7 - 14 Gün
Et Ürünleri	(-2)/1	(-23)/(-18)		Ömrü
Taze Sığır Eti	+			1 Hafta
Donmuş Sığır Eti		+		6 - 12 Ay
Su Ürünleri	(-1)/2	5/10	(-29)/(-18)	Ömrü
Donmuş Balıklar			+	6 - 12 ay
Süt Ürünleri	(-23)/(18)	(-2)/0	1/6 7/21	Ömrü
Tereyağı (Taze)		+		2 - 4 Hafta
Tereyağı(Donmuş)	+			12 - 20 ay
Sıvı, pastörize Süt			+	7 Gün
Yeni Sağılmış Süt			+	2 Gün

Kaynak: (timfog, 2020)

ATP Konvansiyonu

ATP Konvansiyonu ülkemizde “Bozulabilir Gıda Maddelerinin Uluslararası Taşımacılığı ve Taşımalarında Özel Ekipmanların Kullanımı Antlaşması” olarak bilinmektedir. Bu konvansiyonun hedefi bozulabilir gıda ürünlerinin uluslararası ticaretinde ürün kalitesinin muhafazası ve ürün kaybının en az seviyede olabilmesi için uluslararası taşımacılıkla ilgili kurallar ve standartlar getirmektedir. Ülkemizde ATP konvansiyonunun getirmiş olduğu bu kurallar ve standartlar ile ürünlerinin taşımada kullanılan teçhizatların kontrolleri ve belgelendirme işlemleri TSE (Türk Standartları Enstitüsü) tarafından yapılmaktadır. Yapılan kontrollerin olumlu olması sonucunda ise ATP uygunluk belgesi düzenlemektedir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOĞUK ZİNCİR ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜTÜ TEZLER: 2014-2022

Çalışmanın bu bölümünde; soğuk zincir alanında hazırlanan lisansüstü tez çalışmalarının, Ulusal Tez Merkezinin arşivinden (YÖKTEZ) edinilen ve şekilde 3’de yer alan, verilerden yararlanarak sistematik derlemesi yapılmıştır. Çalışma önceden belirlenmiş olan normlar (Tezler; hazırlandığı yıllar, üniversitelere göre dağılımları, konunun hangi enstitülerce çalışıldığı, tezlerin hangi anabilim dallarında yapıldığı, özgün dilleri, danışmanlığını yapan öğretim üyelerinin unvanları, kullanılan araştırma yöntemleri ve türleri) kapsamında incelenmiştir.

Tablo 3: Tezlerin Yapıldığı Yıllar

Yıl	Tez Sayısı
2014	2
2017	2
2018	1
2019	3
2020	2
Toplam	10

Geçmişten (2014 yılı), günümüze (2022 yılı) kadar soğuk zincir alanında toplam 10 adet çalışmanın yapıldığı ve bu konuyla ilgili ilk çalışmanın 2014 yılında, son çalışmanın ise 2020 yılında hazırlandığı tablo 3’te görülmektedir. Yine aynı tabloda, bu alanla ilgili en çok çalışmanın (3 adet) 2019 yılında, en az çalışmanın (1 adet) ise 2018 yılında yapıldığı yer almaktadır.

tatistikler	SSS	Yasal Uyarı	Bize Ulaşın	YÜKSEK ÖĞRETİM DERGİSİ	Yeni
Tarama sonucunda 10 kayıt bulundu.					
Tez Adı (Orijinal/Çeviri) ①					
Filtrele					
Warehouse location selection for 3PL cold chain suppliers in gulf countries using neutrosophic fuzzy EDAS <i>Bulanık nötrosofik EDAS yöntemi ile Körfez ülkelerindeki 3. parti soğuk zincir tedarikçileri için depo yeri seçimi</i>					
Conceptual framework model for performance improvement of a cold chain management in supply chain by using Fuzzy Dematel Method <i>Bulanık Dematel Yöntemi ile tedarik zincirinde soğuk zincir yönetiminin geliştirilmesi için kavramsal çerçeve modeli</i>					
Nesnelerin interneti (IoT) ve yiyecek içecek sektörü için öneriler, örnek bir uygulama <i>Internet of things and suggestions for food and beverage sector, a sample practice</i>					
Aile hekimliği uzmanlık öğrencilerinin aşı soğuk zinciri hakkındaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin değerlendirilmesi <i>Evaluation of knowledge and awareness levels of family medicine specialist students on vaccine cold chain</i>					
Türkiye'de tedarik zinciri yönetimi'nde gıda sektöründeki soğuk zincir uygulamaları, Avrupa Birliği ve örne ülke incelemeleri (Almanya, Çin ,Kanada, Güney Kore, ABD) <i>Cold chain applications in the food industry supply chain management in Turkey, European Union, a review of sample countries (Germany, China, Canada, South Korea, USA)</i>					
Türkiye'de üretilen soğuk zincir ilaçların lojistik faaliyetlerinin iyileştirilmesi üzerine bir çalışma <i>A study on the improvement of drugs produced by cold chain logistics activities in Turkey</i>					
Aile sağlığı merkezlerinde çalışan sağlık personelinin soğuk zincir konusundaki bilgilerinin belirlenmesi <i>Evaluation of the medical staff's knowledge cold chain process within family health centers</i>					
Soğuk zincir lojistiğinde nesnelerin interneti üzerine bir uygulama <i>An internet of things application in cold chain logistics</i>					
Sürdürülebilirlik açısından soğuk zincir oluşturmaın önemi ve bir araştırma <i>L'importance de la chaîne du froid sur la durabilité et une étude sectorielle</i>					
Soğuk zincir lojistik yönetiminde dış kaynak kullanımının işletme performansı üzerine etkisi gıda tedarik zincirine yönelik bir alan çalışması <i>The effects of outsourcing in cold chain logistics management on business performance a case study on food supply chain</i>					

Şekil 4: Soğuk Zincir Alanında Yapılan Çalışmalar

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ)

Tablo 4: Üniversitelere Göre Tez Dağılımları

No	Üniversite	Tez Sayısı
1	Galatasaray Üniversitesi	2
2	Dokuz Eylül Üniversitesi	2
3	Cumhuriyet Üniversitesi	1
4	Okan Üniversitesi	1
5	Sağlık Bilimleri Üniversitesi	1
6	Ufuk Üniversitesi	1
7	Haliç Üniversitesi	1
8	Yaşar Üniversitesi	1
Toplam		10

Tablo 4’de soğuk zincir alanında 8 farklı üniversitede çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili 2’ şer çalışmayla en çok çalışma yapan üniversiteler, Galatasaray ve Dokuz Eylül Üniversiteleridir.

Tablo 5: Enstitülere Göre Tez Dağılımı

Enstitüsü	Tez Sayısı
Sosyal Bilimler Enstitüsü	6
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	1
İstanbul Şişli Hamidiye Etfal Eğitim ve Araştırma Hastanesi	1
Fen Bilimleri Enstitüsü	2
Toplam	10

Soğuk zincir alanında yapılan çalışmaların çoğunlukla sosyal bilimler enstitüsünde(adet) hazırlandığı tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 6: Anabilim Dallarına Göre Tez Dağılımları

Anabilim Dalı	Tez Sayısı
İşletme Anabilim Dalı	3
Denizcilik İşletmeleri Anabilim Dalı	2
Ebelik Anabilim Dalı	1
Sosyal Bilimler Anabilim Dalı	1
Aile Hekimliği Anabilim Dalı	1
Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı	1
Lojistik ve Finansman Anabilim Dalı	1
Toplam	10

Tablo 6’da soğuk zincir alanında yapılan çalışmaların anabilim dallarına göre dağılımı görülmektedir. Tabloya göre, bu alanda en fazla çalışma (3 adet) İşletme Anabilim Dalında yapılmış olup, bu anabilim dalını 2 adet çalışmayla Denizcilik İşletmeleri Anabilim Dalı takip etmektedir.

Tablo 7: Hazırlanış Dillerine Göre Tez Dağılımı

Dil	Tez Sayısı
Türkçe	8
İngilizce	2
Toplam	10

Tablo 7’ye göre, bu alanda hazırlanan 10 adet çalışmanın; 8 adetinin Türkçe, 2 adetinin ise İngilizce dilleriyle hazırlanmış olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Öğretim Üyelerinin Unvanlarına Göre Tez Dağılımı

Unvanlar	Tez Sayısı
Profesör Doktor	2
Doçent Doktor	2
Doktor Öğretim Üyesi / Yardımcı Doçent Doktor	6
Toplam	10

Tablo 8’de soğuk zincir alanında yapılan çalışmalara danışmanlık yapan öğretim üyelerinin unvanlarına göre dağılımları yer almaktadır. Tabloda, soğuk zincir altında yapılan çalışmalara Dr. Öğr. Üyesi / Yard. Doç. Dr. unvanına sahip olan akademik danışmanlar 6 adet çalışmayla ve Prof. Dr. ve Doç. Dr. unvanlarına sahip olan akademik danışmanlar ise 2’şer adet çalışmaya danışmanlık yaparak Ulusal Tez Merkezi arşivine katkı sağlamıştır.

Tablo 9: Türlerine Göre Tez Dağılımı

Tür	Tez Sayısı
Doktora	-
Yüksek Lisans	9
Tıpta Uzmanlık	1
Toplam	10

Soğuk zincir alanında yapılan çalışmaların 9 adedinin yüksek lisans, 1 adedinin ise tıpta uzmanlık çalışması olduğu tablo 9’da görülmektedir. Bu konuyla ilgili günümüze kadar yapılan (2022 yılı) doktora çalışması henüz bulunmamaktadır.

Tablo 10: Araştırma Yöntemlerine Göre Tez Dağılımı

Yöntem	Tez Sayısı
Nicel	5
Nitel	4
Nicel ve Nitel (Karma)	1
Toplam	10

Tablo 10’da hazırlanan tezlerin %50’sinde nicel, %40’ında nitel ve %10’ununda ise karma (Nicel ve Nitel) yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma soğuk zincir konusunu içeren Ulusal Tez Merkezinin arşivinde bulunan 10 adet çalışmaya ulaşılarak hazırlanmıştır. Bu tezler, yapıldığı yıllar, üniversiteler, enstitüler, anabilim dalları, özgün dilleri, danışmanların unvanları, kullanılan araştırma yöntemleri ve tezlerin türlerini kapsayacak şekilde oluşturulan ölçütlere göre hazırlanmıştır. Sistemik derleme prensipleri esas alınarak hazırlanan bu çalışma; nitel araştırma özelliği taşımaktadır.

Bu alıŐma, YÖK (Yüksek Öğretim Kurumu) Tez Arşivinde (YÖKTEZ) soğuk zincir konulu tezlerin sistematik derleme ölçütlerinde 2014 yılından 2022 yılına kadarki zaman aralığına yönelik değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu alıŐma soğuk zincir alanında veri tabanında bulunan tezler hakkında bilgi vermeyi ve ilerleyen zamanlarda, bu alanda, çalışma yapmayı planlayan yazarlar için fikir oluşturmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Douglas, L. (2012). Uluslararası Lojistik Küresel Tedarik Zinciri Yönetimi / International Logistics Global Supply Chain Management . (M. Tanyaş, & M. Düzgün, Çev.) Nobel Yayıncılık.
- Forcinio, H., & Wright, C. (2005). Cold Chain Concerns. Packaging Forum, Pharmaceutical Technology, Nisan:44-50.
- MEB. (2011). Havayolu Taşımacılığı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MTSO. (1996). Mersin Ticaret ve Sanayi Odası: <https://www.mtso.org.tr/tr/fire-zayiat-ve-teamul-kararlari-2> adresinden alınmıştır
- Omta, S., Trienekens, J. H., & Beers, G. (2001). Chain and network science: A research framework. Wageningen University and Research Centre.
- Sorhocam.com.(2022).<https://www.sorhocam.com/konu.asp?sid=1124&meyve-ve-sebzelerin-muhafazasi.html> adresinden alındı(ET:11.05.2022).
- Tamimi, M., Sundarakani, B., & Vel, P. (2010). Study of cold chain logistics implementation strategies: insights from UAE industry. POMS 21.st Annual Conference. Canada.
- timfog. (2020). <https://timfog.com/Files/brosurler/12.pdf> adresinden alındı(ET:22.09.2020).
- Ulusal Tez Merkezi(YÖKTEZ). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Vesper, J., Kartoğlu, Ü., Bishara, R., & Reeves, T. (2010). A Case Study in Experiential Learning: Pharmaceutical Cold Chain Management on Wheels. Journal of Continuing Education In The Health Professions, 30(4), 229-236.
- Yurtman, A. (Dü.). (2003). *İstanbul Ticaret Odası*. Dondurulmuş Gıda Sektör Raporu. <https://docplayer.biz.tr/10524557-Dondurulmus-gida-sektor-raporu.html> adresinden alındı(ET: 10.05.2022).

İNANÇ VE SAĞLIK TURİZMİ

Mehmet DAĞLI¹, Ali Osman UYMAZ²

GİRİŞ

Günümüzde dinler ve sağlık arasındaki etkileşimi inceleyen “Din Epidemiyolojisi” adında yeni bir alan ortaya çıkmaktadır (Levin vd., 2005). Konuya olan ilginin son dönemlerde artış göstermesi, inanç kökenli uygulamaların tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Halihazırda din ve sağlık arasındaki bağlantıyı anlamaya yönelik yapılan araştırmalar mevcuttur ve yapılan çalışmalarda nicel bir artış gözlenmektedir. Ancak bunların büyük çoğunluğu, katılımcıların fiziksel ve ruhsal durumunu etkileyen faktörleri tanımlamak üzerinedir. Sosyoloji, psikoloji, gerontoloji ve halk sağlığı gibi bilimsel alanların odağında bulunan (Dein, 2020) dini deneyim ve şifa konusu ile bunların zihinsel sağlık üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik çalışmalar henüz çok daha az akademik ilgi görmektedir.

İnanç turizmi, kültürel ve geleneksel mirasın bir ürünüdür. Bu nedenle niteliklerini tarihten alır. İlk çağlardan günümüze turizm hareketleri çoğunlukla sağlık arayışı, manevi rahatlık sağlama, benzer kişilerle sosyal ilişkiler kurma ve dini gereklilikleri yerine getirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu nitelikler itibariyle inanç turizmi ve sağlık turizminin iç içe geçmiş noktaları bulunmaktadır. Sürekli artış trendinde olan sağlık turizmi seyahatlerine katılan kişi sayısının 2017 yılında 14-16 milyon aralığında olduğu tahmin edilmektedir (Dalen & Alpert, 2019). İnanç turizmine katılan turist sayısı ise her yıl 300-330 milyon dolaylarındadır (UNWTO, 2014). Bu açıdan inanç ve sağlık turizmi kavramları ile ortak noktalarının ortaya konmasının gelecekte yapılacak çalışmalar için fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

1 Doktora Öğrencisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Turizmi, Antalya, Türkiye, ORCID: 0000-0001-9143-8814, mail: grmdagli@gmail.com
2 Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Antalya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-2572-0085, mail: ali.uymaz@alanya.edu.tr

Bu bölümde öncelikle inanç turizmi ve dinamiklerinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, turizm alanının son dönemde en hızlı büyüyen ve inanç turizmi ile ortak noktaları bulunan sağlık turizmi ve özellikleri ele alınmıştır. Son olarak, inanç ve sağlık ilişkisi, inanç ve sağlık destinasyonları, özellikleri ve yapılan uygulamalar açıklanmıştır.

A. İNANÇ TURİZMİ

1. İnanç Kavramı

Kültür turizmi içinde yer alan “inanç turizmi” ve “dini turizm” kavramlarının genellikle birbirini karşılayan anlamları olduğu düşünülmektedir. Bu iki kavram, turizmde aynı uygulamayı içermekle birlikte temelde birbirinden farklıdır. Her dinin çeşitli inanç yönlü özellikleri olmasına rağmen her inanç dine dönüşmemiştir. Bu bakımdan “inanç”, dini de içine alan geniş ve anlaşılması güç bir kavramdır (Doğaner, 2010).

Araştırmacıların tartışmanın nereden başlayıp nerede biteceği ile ilgili genel bir uzlaşma durumunun henüz bulunmadığı “İnanç kavramı”, Türk Dil Kurumu tarafından “Tanrı’ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat”, “inanılan şey, görüş, öğreti”, “ bir düşünceye gönülden bağlı bulunma” ve “birine duyulan güven, inanma duygusu” olarak ifade edilmektedir (TDK, 2022). Bilimsel inanç ve dini inanç tartışmaları dışında, son dönemlerde turizm disiplini de kendine sıkça yer bulmaktadır. Söz konusu turizm olduğunda, inanç alanının en büyük paydaşı olan din kavramı karşımıza çıkmaktadır. Dinin ne olduğu, insan yaşamı üzerindeki etkileri ve sınırları üzerine yapılan tartışmalar çok eskilere dayanır (Gündüz, 2010). Bu nedenle dini açıklamaya yönelik tanımlarda çeşitli niteliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bazı bilim insanlarının din tanımları gösterilmiştir.

Tablo 1. Bazı Bilim Araştırmacıların Din Tanımları

Herbert Spencer	“ Din, her şeyin bizim bilgimizin üstünde çıkan bir kudretin tezahürleri olduğunun kabulüdür. ”
Matthew Arnold	“Din, duyguyla yükselmiş, alevlenmiş, yanmış bir ahlak ilmidir.”
J. G. Frazer	“Dinden ben, netice olarak, tabiat nizamını ve beşer hayatını yönettiğine ve kontrol ettiğine inanılan insan üstü kuvvetlerin bir yatırma ve uzlaştırmasını anlarım”
James Martineau	“ Din, daima yaşayan bir tanrıya yani bir ilahi şuur ve iradenin kâinatı yönettiğine ve insanlıkla ahlaki bağlantıları elinde tuttuğuna inanıştır.”
Edward Caird	“Bir insanın dini, onun kainata karşı en yüksek tavrı, onun tüm eşya idrakinin özetlenmiş anlam ve kavramıdır.”

Kaynak: (Tümer, 1994)

Bilgin (2014) ise dini “Hayatı her alanıyla kuşatan, emir ve yasaklarının çerçevesi belirgin, bu bağlamda inananlara sınırları bazen esnek bazen de sert bir biçimde çizilmiş bir yaşam tarzı sunan, davranış ve öğretiler” olarak tanımlamıştır. Tanımlar incelendiğinde, insanların her zaman “üstün, kudretli, olup bitene hakim, iyi ve kötünün sınırlarını çizen yaratıcı bir aklın varlığına ve bu aklın hayat akışını idare ettiğine inandığı” söylenebilir (Yılmaz, 2006).

2. İnanç ve Seyahat

İnançla seyahat arasında geçmiş dönemlerden günümüze yakın bir ilişki olmuştur. Yapılan seyahatler dini inanışlarla ilişkilendirilmiş ve dinin gereklerini yerine getirme güdüsü seyahat motivasyonunun temel kaynağı olmuştur (Henderson, 2002). Hac amacıyla gerçekleştirilen seyahatler, modern anlamda turizm hareketi niteliklerini karşılamasa da bilinen ilk seyahatler olarak kabul edilir (Okuyucu & Somuncu, 2013).

1970'li yıllara kadar geleneksel kitle turizmi şeklinde ve deniz, kum, güneş dayanan turizm algısı, bu dönemden sonra toplumdaki sosyo-ekonomik, kültürel değişimler ve turizmi alanındaki gelişmeler, insanların yeni ürün taleplerine neden olmuş, bu da alternatif turizm türlerinin ortaya çıkmasının ve sektöre yapılan yatırımların artmasının yolunu açmıştır (Reisinger, 2009). Günümüzde alternatif turizm türleri, her geçen gün turizm pazarındaki yerini genişleten potansiyelli alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (McKercher & Cros, 2002). Özellikle kültür turizmi içinde sayabileceğimiz ve birbirlerinin gelişimini destekleyen miras, sanat ve inanç turizmi alternatif turizm türleri içerisinde en hızlı gelişim gösteren alanlardandır (Okuyucu & Somuncu, 2013). Dini yapılar (camiler, katedraller, kiliseler), törenler, festivaller, ritüeller turizmin çekicilik unsurlarındandır ve tanıtım organizasyonları için önemlidir (Henderson, 2002; Timothy & Olsen, 2006). İnanç turizmi, insanları inanca yönelten tüm güdülemeleri ve dini alanlarda turizme konu olan tüm etkenleri kapsar. Bu nedenle söz konusu turistik çekiciliklerin günümüz dinleri ile ilgili olması gerekmez. Dünya birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve bu uygarlıklardan kalan kültürel miras tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Tüm bu çekicilikler insanlar üzerinde inanç turizmine dair farklı motivasyonlar oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda inanç turizminin çekicilik unsurları (Shackley, 2003):

- Doğa olayları sonucu oluşmuş alanlar
- Bir inancı temel alarak yapılmış binalar
- Dini özellik göstermeyen ancak çeşitli dini organizasyonlarla belirginleşmiş alanlar
- İnanç temelli olmayan fakat toplum hafızasında yer eden, büyük olaylar sonucu kutsallaştırılmış alanlar şeklinde sıralanabilmektedir.

3. İnanç Turizmi ve Özellikleri

İnsanlar her dönem dilek ve isteklerini sunmak, ruhunu arındırmak, güvende hissetmek gibi nedenlerle kendinden üstün bir varlığa ibadet etmek amacıyla ritüeller hazırlamışlardır. Bu durum insanların inanma, tapınma, ibadet etme eylemlerinde dinin ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir (Sinanoğlu, 1999). Din; inanç ile toplum arasında köprü niteliğindedir ve kültürlerin sanat, felsefe, müzik ve sosyal yaşamların oluşumuna temel hazırlar. Bu nedenle, dinlerin yaşandığı ve/veya önemli olaylarının gerçekleştiği, toplumsal anlamda kutsal sayılan inanç turizmi destinasyon alanları bulunmaktadır. Bunlar, mabetler,

mekanlar, kutsal kabul edilen dağlar, göller, ağaçlar, mağaralar vb. inançla ilgili ilk yapılar ve kutsal kişilerin makamları ve kabirleri şeklinde sıralanabilir (Vukonic, 1996). İnanç turizmi kavramı, söz konusu inanç alanlarına yönelik gerçekleştirilen turizm hareketleri ile ortaya çıkmıştır.

İnanç turizminin tanımlanması konusunda iki farklı görüş hakimdir. Bunlardan ilki “ziyaret edilen yer inanç merkezi niteliği taşıyorsa buraya yapılan seyahatler inanç turizmi” olarak kabul edilir (Kozak, 2012; Wang vd., 2016). Bu doğrultuda Avcı (2011) inanç turizmini “dinlerce kutsal sayılan beldeleri ziyaret etmek, dinsel toplantı ve törenlere katılmak ya da bunları izlemek, hac gibi dinsel görevleri yerine getirmek, kutsal ve ünlü mabetleri görmek amacıyla yapılan ve zaman zaman çok önemli boyutlara ulaşan seyahatlerin ve konaklamaların oluşturduğu turizm olayıdır” şeklinde tanımlamıştır. Bir diğer görüş ise, “kutsal yerlerin ilgili dine mensup turistler tarafından ziyaret edilmesi ve turistik tüketimin bu şekilde gerçekleşmesi” şeklindedir. Bu görüşe göre, kişilerin kendi inancı dışındaki inanç merkezlerine ziyareti inanç turizmi olarak değil, kültürel turizm içerisinde değerlendirilmektedir ((Karaman vd., 2008; Demir vd., 2017; Arslantürk vd., 2013).

Günümüzde inanç turizminin boyutları ve uzman görüşleri incelendiğinde, büyüyen bir inanç turizmi endüstrisi ile karşı karşıya olduğumuz sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu gerçekle birlikte sektör paydaşlarını bilerek ilerlemek, konuyu daha anlaşılır bir zemine oturtmak açısından önemlidir.

Şekil 1. İnanç Turizminin Paydaşları (Tălă & Pădurean, 2008)

Şekil 1’de önem sırası belirlenmeksizin oluşturulan inanç turizmi paydaşları gösterilmektedir. Bu noktada hükümet, kültürel (dini) faaliyetlerden ve turizm faaliyetlerinden sorumlu yapılar aracılığıyla paydaşlar arasındaki işbirliğini geliştirebilir ve turizmi destekleyebilir (Tala & Pădurean, 2008).

İnanç turizmi endüstrisinin varlığı, belki de sektörel işleyişin ilk dışlisi olarak kabul edeceğimiz dini toplulukların kendileri için kutsal sayılan bölgelere yaptıkları seyahatler ile görünür hale gelmiştir. İnanç, insanları seyahate iten güçlü bir motivasyondur. Güzel (2010) bu motivasyonları:

- Hac görevini yerine getirerek manevi rahatlık sağlamak,
- Aynı dini görüşe sahip kişilerle iletişim kurmak
- Dinlerce kutsal sayılan inanç merkezleri görmek ve buralarda ibadet etmek,
- Dinin gerekliliklerini yerine getirmek, dua etmek ve günahlardan kurtulmak

ile ilişkilendirilmekte ve inanç yönlü seyahatlerin kişilerin fiziksel, zihinsel, duygusal, ruhsal ve sosyal birçok noktasına hitap ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, bireylerin inanç yaklaşımı ve algısı birbirinden ayrılmadığından organizasyona katılan turist profilleri de birbirinden farklı olabilmektedir. Stefko ve ark. (2015)’a göre kutsal alanları ziyaret edenler beş kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu kategoriler;

- Ziyarete gidilen kutsal bölgenin inanışları açısından anlamı olan Hacılar,
- İnanç turistleri,
- Din dışı (seküler) turistler,
- Ziyarete gidilen kutsal bölgenin inanışları açısından anlamı olmayan Hacılar,
- İnanç festival ve törenlerine katılan turistler

4. İnanç Turizmi Şekilleri

Dünya Dini Seyahat Birliği (WRTA) Başkanı Kevin J.Wright (2008) inanç öğelerinin turizm pazarı içindeki yeri ve hac yolculuklarının turizm sektörü üzerindeki etkilerinden bahsettiği “Religious tourism, a new era, a dynamic industry” adlı çalışmasında inanç turizmi hareketlerini on iki kategoriye ayırmıştır. Bunlar:

• Haç Yolculuğu	• Hristiyan Kampları
• Misyonerlik Seyahatleri	• Macera/Aktiviteler
• Gemi Yolculukları	• Gönüllü Seyahatler
• Boş Zaman / Kaçamak	• Öğrenciler/Gençler
• Konferanslar / Kongreler	• Aileler
• Destinasyonlar / Çekicilikler	• Sağlık
• İnzivaya Çekilme / Misafir Evleri	

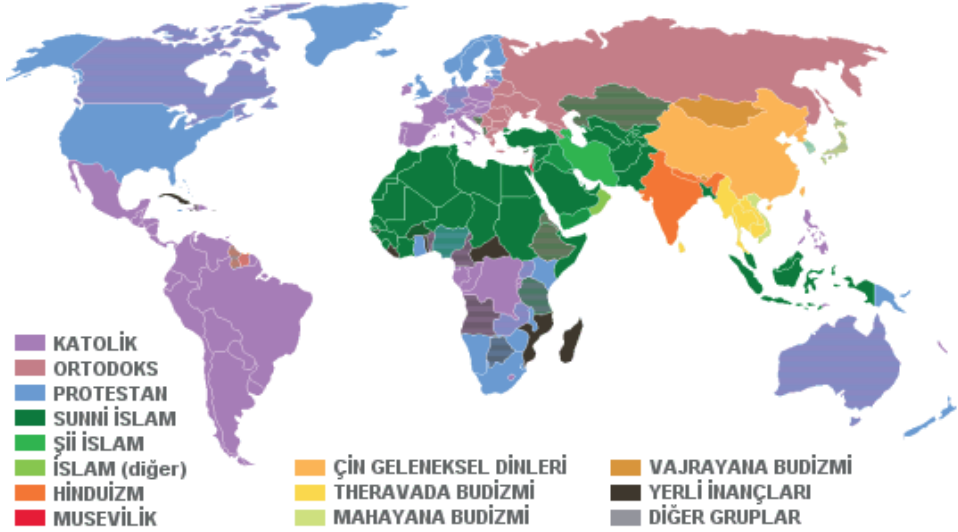
Wright (2008) hac yolculuklarını ve misyonerlik faaliyetlerini inanç turizminin temel taşları arasında saymış ancak, sadece bu iki unsurdan söz etmenin inanç turizmi olayını açıklamada yetersiz kalacağını belirtmiştir. Söz konusu on iki unsurun inanç turizmi endüstrisindeki payları birbirinden farklı olsa da yapıları itibariyle çeşitli açılardan birbirini etkileme potansiyeline sahiptirler. Konuya dair henüz belirgin bir araştırma yapılmasa da inanç turizmi aktivitelerinin %20'sinin boş zaman ve kaçamak seyahatleri olduğu belirtilmektedir. Geriye kalan kısım büyük oranda destinasyon çekicilikleri ile ilgilidir. Amerika'da dini nitelikteki organizasyonlar her yıl 1 milyona yakın misafir ağırlamaktadır. Bununla birlikte ülkede bulunan 120.000'den fazla kilise ve 10.000'den fazla okul Hristiyan kampları, genç ve öğrenciler için hizmet vermektedir. Genellikle kitle turizmi şeklinde gerçekleştirilen seyahatlerde, özellikle Hristiyan toplulukların %75 oranında gemi yolculuğunu tercih ettiği belirtilmektedir.

Wright'ın (2008) çalışması döneminin en değerli çalışmalarından biri olarak kabul edilmektedir ve yeni dönem araştırmalara kaynaklık etmektedir. Ancak, günümüz turizm faaliyetleri ve sosyo-ekonomik koşullar düşünüldüğünde bu sınıflandırmanın yetersiz olduğu düşünülmektedir. Son birkaç asırdır liberalizm hegemonyasına giren dünyada zamanla bireycilik varlığını hissettirmiş ve insan hayatına verilen önem artmış, yaşam standartları yükselme trendine girmiştir. Bununla birlikte hızla gelişen teknoloji, sağlık sektörünü de derinden etkilemiş ve birçok sağlık problemi artık sorun olmaktan çıkmıştır. Bu da dünya nüfusunun artması ve ortalama yaşam süresinin uzaması sonucunu doğurmuştur. Yaş ilerledikçe, hem olgunlaşma hem de ölüme yaklaşma gerçeği ile birlikte insanların "maneviyat" konusuna harcadığı zamanın artması bilinen bir durumdur. Dünyada söz konusu nüfusun belirgin bir kısmı, ülke yapılarındaki çeşitli problemlerden dolayı (ekonomik, teknolojik, sosyal...) sağlık hizmetlerini farklı ülkelere almaktadırlar. Önceliği sağlık olan bu seyahatler bünyesinde turizm faaliyetlerini de barındırmaktadır ve bunların başında yer alan alanlardan biri de inanç turizmidir. Bununla birlikte, halihazırda çevresel ve içsel birçok nedenle dini faaliyetler içinde yer alan insanlarla; kuraklık, tsunami, sel, hortum gibi doğal afetler, pandemiler, dünyada artan gerginlik, nükleer tehdit, savaşlar gibi maddi ve manevi yıkıcı olaylar sonucunda "inanca sığınanlar" inanç turizmine katılımı arttırmaktadır. Tüm bu nedenlerle birlikte, sağlık turizminin bir türü olan medikal turizm 2016 yılı itibariyle 439 milyar dolarlık pazar payına ulaşarak (Visa, 2016) dünyada göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle bu sınıflandırmaya "sağlık" ögesinin de eklenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

5. Dünyada İnanç Turizmi

Dünya geçmiş çağlardan günümüze kadar pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, çeşitli inanç sistemlerinin etkisi altında kalmıştır. Bu sistemler altında nesiller boyunca oluşan İnanç merkezleri, psikolojik ve çevresel pek çok nedenle taraftarlarını bu bölgelere çekmeyi başarmıştır. Özellikle tek tanrılı dinlerin dünya

sahnesinde belirginleşmesiyle beraber dini yönde gerçekleştirilen seyahatlerde de artış yaşanmıştır. Misyonerlik faaliyetleri, kutsal yerleri yeniden ele geçirme ve yakın olma motivasyonu, dinin emir ve gereklerini yerine getirme güdüsü (hac ibadeti, dini ritüeller vb.) inanç turizmine yönelik faaliyetlerin doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Aksoy, 2001).

Şekil 2. Dinlerin Dünya Üzerindeki Dağılımı (Karaman vd., 2008)

Dünya nüfusunun 3/4'ü Müslüman, Hristiyan, Yahudi (Musevi), Budist ve Hindu topluluklardan meydana gelmektedir. Bu oran içerisinde sırası ile; Hristiyan topluluklar 2.1 milyar, Müslümanlar 1.3 milyar, Hindular 900 milyon, Budistler 370 milyon ve Yahudiler 18 milyon kişiden meydana gelmektedir (Avcı, 2011). Bu denli büyük bir nüfusun farklı dinlere inanıyor olması, pek çok inanç merkezinin oluşumuna ve çeşitli dini faaliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Müslümanlık için önemli inanç merkezleri Mekke ve Medine, Musevilik için Kudüs, Hristiyanlık için Kudüs ve Vatikan'dır. Bunların yanında; İspanya'da bulunan Santiago de Compostela, Portekiz'de yer alan Fatima Bölgesi, Fransa'dan Lourdes, İtalya'nın Roma şehri, Japonya'dan Meiji Tapınağı, Çin'in Nanputuo Tapınağı, Irak'ta bulunan Arba'een ve Hindistan'da yer alan Varanasi (Baneras) inanç turizminin önemli destinasyonlarıdır (Pinter, 2014; Turan, 2012; Sargın, 2006; Fleischer, 2000). Kudüs'ün bulunduğu İsrail ve Filistin toprakları, inanç turistleri tarafından "Kutsal Topraklar" olarak nitelendirilmekte ve üç semavi din (Müslümanlık, Hristiyanlık, Musevilik) için de önemli olan pek çok kutsal kaynağa ev sahipliği yapmaktadır (Batuk & Mert, 2017). Hristiyanlığın en önemli merkezi sayılan bölgeye, özellikle kutsal gün ve festivallerde yoğun hac seyahatleri gerçekleştirilmektedir. Hac İslamiyet ve Hristiyanlıkta emir niteliği taşıdığından her yıl dünyanın farklı ülkelerinden milyonlarca insan bu bölgelere kutsal görevini yerine getirmeye gelmektedir. Suudi Arabistan'da gerçekleşen

Müslüman haccı için de başta Malezya, İran ve Suudi Arabistan'dan olmak üzere pek çok ülkeden inanç turistleri yılın belirli dönemleri bölgeyi ziyaret etmektedir (Tekin, 2014).

6. Dünyadaki İnanç Turizmi Merkezleri

İnanç turizmi, dünyanın çeşitli destinasyonları tarafından turizm pazarına sunulan alternatif bir üründür ve söz konusu ürün çerçevesinde evrensel bir tüketici psikolojisinden söz edilebilir. Bir başka ifadeyle dünyadaki insanların dini ve milliyeti ne olursa olsun inanç faaliyetlerine yaklaşımları benzerlik göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak bir yandan inanç temelli turizm hareketleri ortaya çıkarken, diğer yandan ziyaret edilen destinasyonlar birer inanç merkezi olarak ortaya çıkmıştır (Turan, 2012). Tablo 2-3'te önemli inanç merkezleri gösterilmektedir.

Tablo 2. Dünyadaki Önemli İnanç Merkezleri

İslamiyet	Hristiyanlık	Musevilik
<p>Mekke: Kabe, Nur Dağı, Sevr Mağarası, Cin Mescidi</p> <p>Medine: Hz. Muhammed'in mezarı, Cuma-Kıbleteyn-Seba Mescitleri</p> <p>Kudüs: Mescid-i Aksa</p> <p>Konya: Mevlana Türbesi</p> <p>Urfa: Balıklı Göl</p> <p>Neşehir: Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi</p> <p>Budapeşte: Gül Baba Türbesi</p> <p>Tetovo: Harabati Baba Tekkesi</p>	<p>Vatikan: St. Peter Bazilikası</p> <p>Kudüs: Kutsal Kabir Kilisesi</p> <p>İzmir (Efes): Meryem Ana Evi</p> <p>Antakya: Saint Pierre Kilisesi</p> <p>Kapadokya: İlk Hristiyan keşiş topluluklarının yerleştiği yeraltı şehirleri, kaya manastırları</p> <p>Lalibela: Kayalara oyulmuş kiliseler</p> <p>Lizbon: Fátima Şapeli</p> <p>Galiçya: Camino de Santiago de Compostela</p> <p>Hautes-Pyrénées: Lourdes</p>	<p>Kudüs: Ağlama Duvarı, Zeytindağı, Tapınak Tepesi</p>

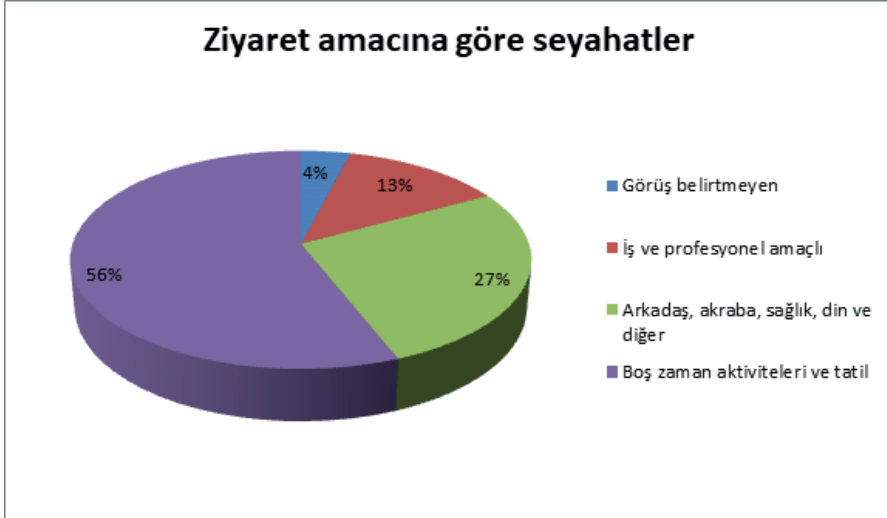
Tablo 3. Dünyadaki Önemli İnanç Merkezleri (Devamı)

Hinduizm	Budizm
<p>Endonezya (Java Adası): Prambanan Tapınağı, Kraton Ratu Boko Tapınağı</p> <p>Hindistan (Benares): Hac ziyareti</p> <p>Hindistan (Allahabad): Ganj, Yamuna ve Saraswati gibi üç kutsal nehrin birleştiği bir noktada kurulduğu için 'Tanrı'nın kenti' olarak adlandırılmıştır.</p>	<p>Nepal: Lumbini, Bodhgaya</p> <p>Hindistan: Sarnath, Kushinagar</p> <p>Sri Lanka: Anuradhapura, Polonnaruwa, Kandy ve Dambulla</p> <p>Tayland (Bangkok): Wat Phra Kaew, Wat Pho ve Wat Arun</p> <p>Tibet (Lhasa): Potala Sarayı, Jokhang Tapınağı, Ganden Manastırı, Drepung ve Sera Manastırları</p>

Kaynak: (KTB, 2022a; Olcay & Albuz, 2016; Erbaş, 2002; Turan, 2012)

Günümüzde 'dini' / 'manevi' alan turizm endüstrisi içinde önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. İnanç temelli turizm hareketlerinin artması sadece eğlence veya zevk için değil, aynı zamanda postmodern kapitalist dünyada insanlarda uyandırdığı kişisel anlam ve tatmin duygusu ile ilişkilidir (Sharma, 2013). UNWTO (2019) verilerine göre 2018 yılında toplam 1.451 milyon kişi

uluslararası turizm hareketlerine katılmış ve toplam 1.401 milyar \$ turizm geliri ortaya çıkmıştır. Pandemi gibi dünyayı etkisi altına alan büyük sosyal, ekonomik ya da siyasal olaylar dışında bu rakam sürekli artış göstermektedir. Araştırmacılar, her yıl toplam turist sayısının yaklaşık 1/4 'ünün (300-330 milyon kişi) dini nedenlerle seyahat ettiğini belirtmektedirler (UNWTO, 2014).

Şekil 3. Uluslararası Turizme Katılma Nedenleri (UNWTO, 2019)

Boş zaman aktiviteleri, Ortadoğu hariç dünyanın tüm bölgelerinde seyahatlerin temel amacıdır. Orta Doğuda ise, arkadaş ve akraba ziyareti, sağlık veya dini nedenlerle yapılan seyahatler daha baskındır. İş ve eğlence amaçlı seyahatlerdeki ivme çok yüksek olmasa da istikrarlı şekilde artmaya devam etmektedir. Eğlence amaçlı seyahatlerin payı 2000'de %50 iken 2018'de %56'ya yükselmiştir.

7. Türkiye'de İnanç Turizmi

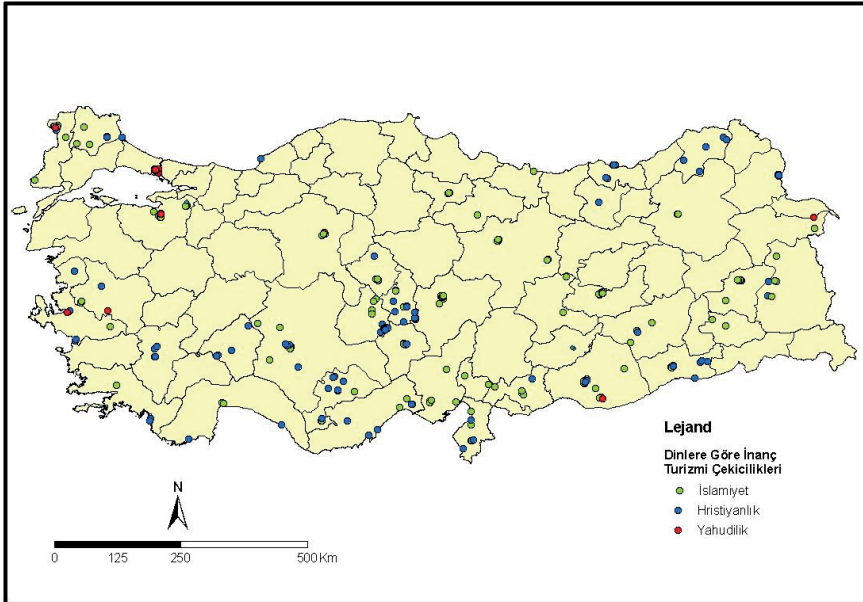
Anadolu, üç semavi dine (Müslümanlık-Hristiyanlık-Musevilik) uzun yıllar ev sahipliği yapmış, kültürlerin doğduğu, geliştiği ve yayıldığı bir inanç merkezi konumundadır. Burada yaşayan halkların yaşam tarzı ve hayatlarını sürdürdüğü döneme ışık tutan dini inançları, gelenekleri, mimarisi ve sanat eserleri günümüzde turizmin önemli kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır (Kozak vd., 2010). Söz konusu avantajlara rağmen henüz inanç turizmi alanından beklenen karşılığın alınmadığı düşünülmektedir. Bu noktada 2007-2013 yılları Eylem Planı içerisinde yer alan "Turizm Stratejisi 2023" hayata geçirilerek inanç turizmi konusunda atılacak adımların yeniden planlanması ve yatırımların desteklenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, ülke genelinde örgütlenme, AR-GE, ulaşım ve altyapının güçlendirilmesi, tanıtım-pazarlama, eğitim, hizmet kalitesi, markalaşma ve turistik alanların rehabilitasyonu gibi alanlarda temel stratejiler belirlenmiş, aynı zamanda bölgelerin özelliklerine göre "Turizm Gelişim Koridoru" fikri önerilmiştir. Toplam 7 adet tematik alandan oluşan Turizm Gelişim Koridoru; Zeytin Koridoru,

Kış Koridoru, İpek Yolu Turizm Koridoru, Batı Karadeniz Kıyı Koridoru, Yayla Koridoru, Trakya Kültür Koridoru ile İnanç Turizmi Koridoru'ndan oluşmaktadır ve İnanç Turizmi Koridoru Tarsus'tan Siirt'e kadar olan birçok şehir arasında ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, konaklama ihtiyacı için otel/pansiyonculuğun artırılması, tarihi yapılarda restorasyon ve ekoturizmin planlanması gibi geniş bir planlama içermektedir (KTB, 2007).

Anadolu'da inanç turizmini geliştirmek amacıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı 1993 yılında "İnanç Turizmi Projesi"ni hazırlamıştır. Projeye göre, öncelikle Türkiye'de üç semavi din açısından turistik çekicilik unsuru oluşturan kültürel mirasın envanteri çıkarılmıştır. İlgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği içinde yürütülen envanter çalışması sonucunda, Türkiye'de yer alan ve belirli sayı ve niteliğini korumuş olan eserlerden (KTB, 2021):

- Dinsel açıdan önemli olan ve yüksek oranda ziyaret edilen,
- Sanat tarihi açısından değerli kabul edilen,
- Mimari özellikleri itibarı ile türünün ilk ve/veya eşsiz örneklerinden olan,
- Turistler ve turizm hizmet sağlayıcıları için kolay ulaşılabilir konumda bulunan

önemli merkezler tespit edilmiştir. Buna göre, Türkiye'de üç semavi din açısından değerlendirilebilecek 316 adet kutsal yer belirlenmiştir. Bu yerlerden 167'si İslam, 129'u Hıristiyan ve 20 tanesi Musevi dinine aittir (Güzel, 2010) (Şekil 4).

Şekil 4. Dinlere Göre İnanç Turizmi Çekiciliklerinin İllere Göre Dağılışı (Okuyucu & Somuncu, 2013)

Ancak alanın geliştirilmesine yönelik geniş kapsamlı çalışmalar 1995 yılında başlamıştır. Sonraki 3 yıl boyunca alanda tur operatörleri, basın mensupları ve inanç alanında uzman kişilerin katılımıyla “inanç turizmi tanıtım faaliyetleri” düzenlenmiştir (Sargın, 2006).

Söz konusu proje kapsamında Dışişleri Bakanlığı başkanlığında, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve ilgili kamu kurum ve kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir komite kurulmuş, yukarıda bahsedilen kriterler dikkate alınarak Hristiyanlık açısından önemli olan dokuz adet merkez belirlemiştir. Bunlar;

- Nevşehir-Derinkuyu: Ortodoks Kilisesi
- Hatay-Merkez: St.Pierre Anıt Müzesi
- Mersin-Tarsus: St.Paul Anıt Müzesi
- Antalya-Demre: St. Nicola Kilisesi
- Isparta-Yalvaç: Pisidia Antik Kenti
- Manisa-Sard: Sard Sinagogu
- Manisa-Alaşehir: Alaşehir Kilisesi
- Manisa-Akhisar: Akhisar Kilisesi
- Denizli-Pamukkale: Laodikya Antik Kenti
- İzmir-Selçuk: Meryem Ana Evi
- Bursa-İznik: Ayasofya Cami'dir.

Türkiye Hristiyanlık açısından önemli inanç merkezlerinden biridir. Ülke genelinde Hristiyanlığa ait pek çok eser bulunmaktadır. Bu eserlerden yukarıda bahsedilenler dışında olanlar bakanlığın İnanç Turizmi Projesi kapsamında envanter kayıtlarına alınmış olup, turizme kazandırılması adına gerekli adımlar atılmaktadır (KTB, 2021).

Ülkemizde yer alan Hristiyan inanç merkezlerinin pek çoğunda, yılın belirli zamanlarında çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinliklerin en büyüklerini:

- Meryem Ana Evi: Hac
- Isparta/Yalvaç: Hac
- Hatay-Aziz Petrus (St. Pierre): Hac
- Sümela Manastırı: Meryem Ana'nın göğe yükselişi
- İstanbul: Hz. İsa'nın Ürdün nehrinde vaftiz oluşu oluşturmaktadır.

Anadolu Yahudiler için de önemli inanç merkezlerinin bulunduğu bir ülkedir. Özellikle bugün ülkenin Şanlıurfa, Diyarbakır şehirlerinin de içinde bulunduğu coğrafyayı tanımlayan Mezopotamya bölgesi Yahudilerin kutsal kitaplarında geçen önemli merkezler arasındadır (Tapur, 2009). Türkiye’de Musevilik inancına yönelik inanç çekicilikleri:

- İstanbul'da yer alan Neve Şalom Sinagogu, Zülfaris Sinagogu, Yanbol Sinagogu ve Ahrida Sinagogu
- Urfa Bölgesi
- Hatay ili ve bölgede korunan değerli eserler ve
- Ağrı Dağı'dır.

Bu değerlerle birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın "İnanç Turizmi Projesi" kapsamında İstanbul'da sekiz, Bursa'da üç, İzmir, Manisa, Ankara, Gaziantep, Edirne'de birer adet olmak üzere toplam on altı sinagog belirlemiştir (KTB, 2021). Türkiye'de yaşayan Musevilerin en çok kutladıkları inanç etkinlikleri ise (Türk Yahudileri, 2022) :

- Roşaşana (Yeni yıl),
- Yom Kippur (Kefaret Günü),
- Hanuka (Işık Bayramı) ve
- Pesah (Hamursuz Bayramı)'dır.

İslam dinine ait eserlere ise Anadolu'nun hemen her köşesinde rastlamak mümkündür. Türklerin yaklaşık 11 asır önce Müslüman olmaları ve Anadolu coğrafyasına yerleşmeleri, bölgenin zamanla Müslümanlaşmasını ve inanç turizmi açısından birçok önemli çekim merkezinin oluşmasını sağlamıştır. İslam dinine ait çekim merkezi niteliği taşıyan değerlerin başında; camiler, medreseler, türbeler, kümbet ve külliyeler gelmektedir (Okuyucu & Somuncu, 2013). Bunlar içinde en çok bilinen ve ziyaretçi potansiyeli yüksek olan merkezler (KTB, 2022a):

- Topkapı Sarayı'nda bulunan Kutsal Emanetler Dairesi (İstanbul),
- Ayasofya Camii, Süleymaniye Camii, Halit Bin Zeyd Türbesi (İstanbul),
- Ulu Cami, Yeşil Cami, Emir Sultan Camii, külliye ve türbeleri (Bursa),
- Mevlana Türbesi (Konya),
- Selimiye Camii, külliye ve türbeler (Edirne),
- Hz. İbrahim'in doğduğu mağara, Balıklı göl, Hz. Eyüp'ün çile çektiği mağara, Hz. İlyas ve Hz. Yakup'un yaşadığı yer olan Peygamberler Şehri (Şanlı Urfa),
- Nuh Tufanından sonra Hz. Nuh'un gemisinin karaya oturduğu Ağrı Dağı,
- Anadolu Selçuklu Devleti'nden kalan cami, külliye, türbe ve kümbetler (Kayseri),
- Divriği Ulu Cami ve Darüüşşifası, cami ve medreseler (Sivas),
- Çifte Minareli Medrese (Erzurum),
- Veysel Karani Türbesi (Siirt) ve
- Hacı Bektaş-i Veli Türbesidir (Nevşehir)

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Tanıtma Genel Müdürlüğü, Türkiye’ye olan talebin artması, Türkiye’nin turistik imajının geliştirilmesi ve dünya turizm pazarında marka ülke olarak algılanmasını sağlamak amacıyla 80’in üzerinde ülkede 40’tan fazla yurtdışı tanıtım ofisiyle faaliyetlerini sürdürmektedir (KTB, 2022b). Ülkemizde özellikle deniz-kum-güneş turizmi potansiyeline bağlı olarak “Covid-19 Pandemi Dönemi” dışında sürekli artan turist sayısı inanç turisti sayısının da artmasına neden olmuştur. Ancak bu artış olağanüstü boyutlara ulaşmamıştır. Ülkemizi ziyaret eden turistlerin öncelikli tercih nedenleri; gezme, eğlenme ve kültürel faaliyetler şeklindedir (Okuyucu & Somuncu, 2013).

Aşağıdaki Tablo 4’te Türkiye’ye dini amaçla gelen turist istatistikleri verilmiştir.

Tablo 4. Türkiye’ de 2015-2021 Yılları Arası İnanç Turizmi Verileri

Yıl	Toplam Ziyareti Sayısı	Dini Amaçla Gelen Ziyaretçi Sayısı
2015	41 617 530	75 908
2016	31 365 330	47 329
2017	38 620 346	27 005
2018	45 628 673	29 072
2019	51 860 042	80 643
2020	15 826 266	11 412
2021	29 357 463	11 133

Kaynak: (TÜİK, 2022)

Türkiye coğrafi dezavantajları ve küresel anlamda yaşanan siyasi, ekonomik ve iklimsel problemlere rağmen önemli turizm destinasyonlarından biri olma niteliğini sürdürmektedir. Gün geçtikçe azalan kitle turizmi hareketlerinin yerini, kültür, miras ve inanç gibi manevi turizm türleri almaktadır (Okuyucu & Somuncu, 2013). Tablo 4 incelendiğinde Türkiye’nin toplam turist sayısı olağan dışı dönemler dışında sürekli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak Suriye Savaşı (2011-?), Türkiye-Rusya Uçak Krizi (2015), ABD S-400 Ambargosu (2020) gibi sosyal, ekonomik ve siyasi krizler akabinde toplam turist sayısında dönemsel düşüşler yaşanmaktadır. İnanç amaçlı gelen turist sayısı da toplam turist sayısına paralel olarak dalgalanmalar göstermektedir. Özellikle 2020 yılındaki “Covid-19 Pandemi Dönemi” nedeniyle turizm sektörü derinden sarsılmıştır. Bu nedenle toplam turist sayısında ve inanç turisti sayısında ciddi düşüşler gözlenmektedir.

B. SAĞLIK TURİZMİ

Bilinen ilk turizm hareketleri, sağlık ve refah seviyesini arttırmak amacıyla, kutsal kabul edilen tapınak ve su kaynaklarının yoğun olduğu alanlara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle yerel seyahatler olarak başlayan ve günümüze kadar devamlılığını sürdüren sağlık turizmi hareketleri, turizm tarihinin başlangıcı olarak kabul edilir (Connel, 2011). Sırası ile Coğrafi Keşifler, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ile sıçramalar yaşayan sağlık turizmi sektörü modern anlamıyla 19. Yüzyıldan sonra karşımıza çıkmıştır. Önceleri az gelişmiş ülkelerdeki varlıklı

kişiler tarafından yüksek standartlı sağlık hizmetine ulaşmak amacıyla gelişmiş batılı ülkelere doğru gerçekleştirilen seyahat organizasyonları (Cohen, 2008) şekil değiştirmiş, bu dönemden sonra ulaşım imkânlarının gelişmesi ve sağlık turizminin dünyada yaygınlaşması ile birlikte ilgi daha hızlı ve uygun maliyet imkanı sunan doğulu ülkelere geçmiştir (Tengilimoğlu, 2020).

Turizm ve sağlık sektörü, her geçen gün hizmet sektöründeki payını arttırmaktadır. Turizm sektörü, insanların boş vakitlerini değerlendirme, dinlenme, eğlenme, yeni yerler keşfetme gibi genellikle zorunlu olmayan ihtiyaçlarını kapsayan aktiviteleri içerirken, sağlık sektörü kişilerin mevcut sağlık durumunun korunması ya da iyileştirilmesini temel alır. Bu bakımdan sağlık turizmi, üretim ve tüketim özellikleri açısından birbirinden farklı sistemlere sahip iki sektörün birleşmesi olarak açıklanabilir (Buldukoğlu, 2014). Carrera ve Bridges (2006) sağlık turizmini; “kişinin beden ve ruhen mevcut sağlık durumunun korunması, geliştirilmesi veya restorasyonu için yerel çevresinin dışına doğru gerçekleştirdiği, planlı seyahatler” olarak tanımlamıştır. Sağlık turisti ise, tıbbi beklenti ve ihtiyaçlarını yaşamını sürdürdüğü yerde karşılayamadığı için farklı destinasyonlarda arayan kişileri tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Sağlık turistleri, sağlık ihtiyaçlarını gidermekle birlikte; dinlenme, gezme, eğlenme, boş zaman aktiviteleri, spor, festivaller gibi etkinliklerle mevcut hayatın monotonluğundan uzaklaşacak ürün ve hizmetleri talep etmektedir (Tontuş, 2017). Bu nedenle, bir ülkede çeşitli amaçlarla bulunan ve sağlık hizmeti talep eden kişilere yönelik uygulamalar sağlık turizmi değil, turistlerin sağlığı başlığı altında yer almaktadır.

1. Sağlık Turizmi Türleri

Sağlık turizminin seyahat amaçları ve yöntemleri genel olarak üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar; termal turizm, tıp turizmi, ileri yaş ve engelli turizmdir (Tontuş, 2017).

1.1. Termal Turizm (Kaplıca Turizmi)

Termal turizm, mevcut sağlık durumundan memnun olmayan kişilerin, çeşitli uygulamalardan faydalanmak amacıyla, yaşamını sürdürdüğü çevreden termal kaynaklara ulaşabileceği alanlara doğru gerçekleştirdikleri sağlık-esenlik seyahatleridir (Usta, 2009). Yeryüzüne çıkan mineralli sular ile birlikte çamur, buhar ve iklimsel özelliklerden (Yardan vd., 2014) oluşan termal uygulamaların başlıcaları; kür, kaplıca tedavisi, inhalasyon (solunum), balneoterapi (termomineralli su tedavisi), Peloidoterapi (çamur tedavisi), klimaterapi (sıcaklık, nem, güneş, rüzgar gibi iklimsel özelliklerin doz şeklinde uygulanması), hidroterapi (tatlı su tedavisi), termomineralli sıcak su banyoları, rekreasyon, fizik tedavi ve rehabilitasyon, mineralli gazlar şeklindedir (Tengilimoğlu, 2020).

1.2. Tıp Turizmi (Medikal Turizm)

“Tıbbi sağlık hizmetlerinden faydalanmak amacıyla sınır ötesi alanlara yapılan seyahatler” olarak tanımlanan tıp turizmi, sağlık hizmetleri ile birlikte eğlenme, dinlenme ve rahatlamaya yönelik organizasyonları da kapsar (Heung vd., 2011). Temeli geçmişe dayanan bu seyahatler, önceleri teknolojik altyapı ve sosyo-kültürel/siyasal bazı sorunlar nedeniyle geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerden Avrupa ülkeleri ve ABD gibi gelişmiş batılı ülkelere doğru gerçekleşmekteydi. Ancak günümüzde tıp turizminin potansiyelinin ve ülkeye katacağı değer farkına varan yönetimler, alana yönelik yatırımlarını arttırmakta ve tıbbi hizmetler için Batıya doğru gerçekleşen seyahatlerin tersine dönmeye başladığı görülmektedir (Cohen, 2008). Bunun nedeni, henüz gelişmekte olan söz konusu ülkelerin, çeşitli birlikler ve organizasyonlarla sağlık sistemlerinde yaptığı atılımlardır (Tengilimoğlu, 2020).

1.3. İleri Yaş (Üçüncü Yaş/ Geriatri/Yaşlı) ve Engelli Turizmi

İleri yaş ve engelli turizmi, hedef kitlenin tedavi şekil ve uygulama yöntemleri açısından benzer niteliklere sahip olması nedeniyle genel olarak aynı bölüm içerisinde ele alınmaktadır.

İleri yaş turizmi, genel anlamda yaşlılığın getirisi olan sağlık sorunları ile başa çıkmak amacıyla bu kategoriye giren kişilerin gerçekleştirdiği seyahatleri tanımlamak için kullanılır. Esas hedefi ‘sağlık koşullarında iyileşme’ olan seyahatler, katılan kişilerin sosyal, kültürel ve ekonomik hayat içindeki devamlılığının sağlanması açısından da önem taşır (Gürkan & Çimke, 2017).

Engelli turizmi ise Dünya Sağlık Örgütü tarafından “bireylerin bedensel, zihinsel ve ruhsal yetilerinde belirli bir oranda kayıp olması sebebiyle normal hayata adapte olmakta sorun yaşamaması” olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2020). Günümüzde söz konusu kişilerin turizm hareketleri “engelsiz turizm” olarak adlandırılmaktadır. Toplumu oluşturan her bir bireyin turizm organizasyonları içinde yer alma hakkı olduğunu belirten bu turizm türünde amaç, turizm hizmeti sağlayan işletmelerin üretim ve pazarlama stratejilerini oluştururken engelli bireylerin istek ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak planlama yapılmasıdır (Demir vd., 2017).

C. İNANÇ VE SAĞLIK TURİZMİ

1. İnançın Sağlık Üzerindeki Etkileri

Günümüzde kitaplar, videolar, filmler ve sosyal medya uygulamaları sürekli maneviyat ve sağlık turizmi konuları ile karşımıza çıkmaktadır. Bir yandan araştırmacılar gerçekten bu iki alan arasındaki etkileşimi ortaya koymaya çalışırken, diğer yandan özellikle Güneydoğu Asya ülkeleri gibi özgün kültürel ürünleri olan ve turizm sektörüne bağımlı birçok ülke söz konusu medya iletişim araçları ile inanç turistlerini bölgeye çekmektedir (Choe & O’Regan, 2020). Tıp ve inanç

arasındaki bağlantılar zayıf görünse de, araştırmalar kişilerin ruhsal inançlarının veya uygulamalarının fiziksel sağlıklarında, yaşam kalitelerini, olumlu eylemde bulunma isteklerini ve sağlıkla ilgili karar verme biçimlerini etkileyerek bir fark yaratabileceğini göstermiştir (Ellison & Levin, 1998). Buna rağmen inançla tedavi, halk için hiç azalmayan çekiciliğinin yanı sıra, hem teoloji hem de tıp için ciddi bir endişe konusu olmaktadır. Halk, olağanüstü, mucizevi fenomenleri merak ederken, bilimsel olarak eğitilmiş doktorlar şimdiye kadar iyileşme sürecinde tıbbi olmayan araçların önemini kabul etmeye başlamışlardır (Grundmann, 2015). İnanç turizmi, manevi turizmin popüler bir biçimi olduğu için yeni bir fenomen değildir. Bu sürecin başlangıcı 20. Yüzyıla dayanır. Seçkin bir tıp insanı ve erken modern tıbbın en büyük doktorlarından olan Sir William Osler (1849-1919), 1910 yılında *British Medical Journal*'da 'İyileştiren İnanç' adlı bir makale yayınladı. İnanç, terapötik yöntemde karşılıklı güvenin gücünü belirlemede en önemli unsurlardan biri olarak yazan Osler, materyalizm ve tek yönlü bilimin en parlak günlerinde, "İnanç gerçekten de bilimin harika etkilerini incelemeye hazır olduğu, insan doğasının mucizelerinden biridir" şeklinde sözleriyle inanca olan bakış açısını göstermiştir (Osler, 1910). Ancak, Osler'in meslektaşlarının bunu içselleştirmeleri neredeyse bir yüzyıl aldı. Son dönemlerde araştırmacılar dini inanç ve maneviyatın fiziksel ve zihinsel sağlık ile duygusal esenlik göstergeleri arasındaki bağlantılarını sistematik olarak araştırmışlar ve konunun 'tarafsız bir şekilde incelenmesine elverişli' olan "Din Epidemiyolojisi" adında bir disiplin kurulmuştur (Levin vd., 2005). Alana yönelik yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu sağlık uzmanları tarafından ve bölgesel nitelikte yapılmış olup, bulgular sağlık ve inanç arasında %75-90 arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Koenig, 2001).

Manevi turizm Batılı bilim insanları tarafından "bireylerin hayatlarındaki sorunlarla baş edebilmeleri için aktif bir müdahale" olarak tanımlanır. Buradaki manevi yolculukta birey kendini ve durumunu anlayarak sağlığını düzenleyen uygulamalara yönelir (Norman & Pokorny, 2017). Christian Science'ın kurucusu Mary Baker Eddy'e (1910) göre, iyileşme yalnızca doğru düşünmeyle sağlanır. 'İnsan inancındaki bir değişiklik, tüm fiziksel semptomları değiştirir ve daha iyi veya daha kötü için bir durum belirler. Kişinin yanlış inancı düzeltildiğinde, gerçek (!) beden üzerinden bir sağlık raporu gönderir. Özellikle dini bağlılığın veya dini katılımın hastalıkların önlenmesinde, halihazırda ortaya çıkan hastalıklarla baş edilmesinde ve hastalıkların iyileşmesinde rolünü inceleyen sistematik ve nicel birçok çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte, araştırmacılar, gözlemlenen bu ilişkileri hangi mekanizmaların açıklayabileceği konusunda bir fikir birliğinden uzaktır. Dini bağlılık, refahı birçok farklı mekanizma yoluyla etkilese de, yaşamdaki anlam muhtemelen baskın olanıdır. (Dar & Iqbal, 2019). Yayımlanmış ampirik verilerin büyük bir kısmı, dini bağlılığın zihinsel ve fiziksel hastalıkları önlemede, insanların zihinsel ve fiziksel hastalıklarla başa çıkma durumunu güçlendirmede ve iyileşmeyi kolaylaştırmada faydalı bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, dini katılım ve sağlık durumu arasındaki bağlantıyı açığa kavuşturmak amacıyla özel olarak oluşturulmuş, gelişmiş çalışmalarla hala araştırılması gereken çok şey var. Mevcut veriler, hastaların dini inançlarının klinik uygulamada nasıl ele alındığı konusunda birkaç küçük değişiklik yapan uygulayıcıların sağlık hizmeti sonuçlarını iyileştirebileceğini göstermektedir (Matthews vd., 1998). Bu, elbette bazı dindarlık biçimlerinin akıl sağlığına zararlı olabileceği gerçeğini görmezden gelmek değildir. Son yirmi yıl, “başa çıkma” olarak din üzerinde artan bir odaklanmaya tanık oldu. Olumlu dini başa çıkma, ruh sağlığı ile pozitif ilişkiler gösterirken, olumsuz başa çıkma ters etkiye sahip olma eğilimindedir (Ano & Vasconcelles, 2005).

Dini şifa konusu, antropoloji, sosyoloji, inanç, psikoloji, psikiyatri ve halk sağlığı gibi birçok akademik disiplin odak noktasında yer alır. Bu alandaki çalışmalar genel olarak, söz konusu coğrafyanın etnik, kültürel ve sosyal yapısını da dikkate alarak yapılan, ritüel ve duaların sağlığa yararlarının ortaya konmasıdır (Dein, 2020). Halihazırda din ve ruh sağlığına yönelik çalışmalar ve genişleyen literatür, dini katılımın ruh sağlığı ve esenliği üzerindeki faydalı etkilerini destekler niteliktedir (Hess vd., 2014; Koenig vd., 2012; Levin vd., 2005; Schumaker, 1992; Gartner vd., 1991; Eddy, 1910). Buradaki çalışmaların büyük bölümü; stres, üzüntü, depresyon, kaygı bozukluğu gibi ruhsal problemlerle inanç arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya odaklanmıştır. 1981 tarihli bir tıbbi ve pediatrik onkoloji araştırmasında, dini inançlarında rahatlık arayan ileri evre kanserli hastaların hayatlarından daha memnun olduklarını ve daha az acı çektiklerini tespit edilmiştir. 1998’de 90 HIV pozitif hasta üzerinde yapılan bir araştırma, ruhsal olarak aktif olanların daha az ölüm korkusu ve daha az suçluluk hissettiklerini ortaya çıkarmıştır. 1995 yılında, yakın zamanda kalp nakli yapılan kişilerle ilgili son 12 ayda düzenli olarak dini faaliyetlere katılanlar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların daha iyi fiziksel ve duygusal esenliğe ve daha az sağlık endişesine sahip oldukları bulunmuştur (Bahr, 2016). Bunların dışında konuya yönelik yapılmış çalışmalardan bazıları aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. İnanç ve Sağlık İlişisine Dair Bazı Çalışmalar

Hart & Weber (2005)	Mukaddes kitabı okuyan ve öğretilerini uygulayan kişiler genel olarak daha sağlıklıdır. İnançlı kişilerin aile hayatları iyidir ve depresyon oranı daha düşüktür. Hastalıklar karşısında dirençlidir, daha hızlı iyileşir ve bağışıklık sistemi güçlüdür.
Beresini (2016)	ABD’de büyük kiliseler tarafından programlanan inanca dayalı fitness merkezlerinin araştırıldığı çalışmada, inanca dayalı fitness programlarının insanları sevindirici habere çekmeyi ve kilisenin Amerika’yı kuşatan kültürel ve halk sağlığı sorunlarına tepkisini sunmayı amaçladığını belirtmiştir.
Larson & Wilson (1980)	Üç tanı grubu (Alkol bağımlılığı, uyuşturucu bağımlılığı ve şizofreni) üzerinde yapılan çalışmalarda, sanılanın aksine dinin sorun üretmekten çok koruyucu olabileceğini sonucuna ulaşmıştır. Dinin sıklıkla zihinsel problemlerle ilişkilendirilmesine rağmen, araştırmadaki bu zihinsel bozukluklarla teşhis edilen kişilerin dini bağlılığı çok az çıkmıştır. Aynı zamanda dini tercih eksikliğinin ve dini hizmetlere katılmama geçmişinin, uyuşturucu kullanımına daha fazla eğilim ile ilişkili risk faktörleri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çoruh vd., (2005)	Dini katılım, yaşam kalitesinin artması ile ilişkilidir. Evlilik, istikrar ve yaşam amacı duygusunu güçlendirir. Mormon, Adventist ve Amish gibi grupların kardiyovasküler hastalık ve kanser oranları daha düşüktür. Bu bulguların açıklaması, öncelikle dindar insanların daha az sigara, alkol gibi sağlık açısından kötü sayılan davranışlardan uzaklaşması ile ilişkilidir.
Blevins (2019)	İlk olarak 1981 yılında ABD’de görülen HIV virüsü ve 2014 yılında Batı Afrika ülkeleri Gine, Liberya ve Sierra Leona ‘ da hızla büyüyen Ebola salgını, bölge halklarının dini öğretisi, ritüel ve uygulamaları ile kontrol altına alınmıştır.
Plante vd., (1999)	ABD de 199 lisans öğrencisi üzerinde yapılan araştırma, inancın zihinsel ve fiziksel aktiviteleri olumlu etkilediğini göstermiştir. Dini inançlara bağlılık sorunlarla başa çıkma ve umut ile pozitif ilişkili, depresyon ile negatif ilişkilidir. Bir diğer sonuç, dini inanç ile bağımlılık ve anksiyete arasında negatif bir ilişki olduğu, kaygı ile baş etmede dinin kişilere güç verdiği şeklindedir.
Levin & Schiller (1987)	İlgili çalışmaların %81’inin dini bağlılık ve sağlık durumu arasında pozitif bir ilişki gösterdiğini bulmuşlardır. Buna karşılık, çalışmaların yalnızca %15’i dini bağlılık ve sağlık durumu arasında nötr bir ilişki bulmuştur ve çalışmaların sadece %4’ü negatif bir ilişki bulmuştur. Dini bağlılık ve sağlıklı olma arasındaki bu olumlu ilişkiler, çeşitli mental ve demografik özelliklere (örneğin, klinik bozukluk, yaş, cinsiyet, ırk veya etnik köken, uyruk ve dini mensubiyet) sahip çalışma grupları arasında ve farklı ampirik yöntemlerle bulunmuştur.

2. İnanç ve Sağlık Turizmi Destinasyonları

Dünyada farklı dinlere ait birçok inanç merkezi müritleri tarafından şifa kaynağı olarak görülmektedir. Bu destinasyonlar her yıl çeşitli sağlık problemlerine çözüm arayan binlerce ziyaretçi ağırlamaktadır. Yapılan ziyaretler, bazen tıbbi tedavilerin yetersizliğinden bazen de sadece inançlar doğrultusunda gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte; dini gereklilikleri yerine getirmek, kutsal sayılan yer ve mekanları ziyaret etmek, tövbe etmek, ruhsal esenliğe ulaşmak kişilerin diğer motivasyon kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu merkezlerden bahsedilecektir.

Büyükada Aya Yorgi Kilisesi (İstanbul): Hristiyan ve Müslümanların ortak ziyaret alanlarından olan Büyükada Yüce Tepe’deki Aya Yorgi Kilisesi (Agios Georgios Rum Ortodoks Manastırı) 1751’de yapıldı. Bölgede iki inancın da uzun süre hakim olması ve kültürel anlamda birbirini etkilemesi ile birlikte adaptasyon sağlanmaya başlamış ve Müslüman toplumu tarafından da kabul görmüştür (Aykıt, 2013). 23 Nisan ve 24 Eylül tarihlerinde farklı inançlardan insanların akın ettiği Aya Yorgi Kilisesi ‘dileklerin gerçekleştiği kilise’ olarak da bilinmektedir. Özellikle 23 Nisan ve 24 Eylül tarihlerinde kiliseye gidenler dileklerini diliyor, şifa ümidiyle dua ediyor. Burada edilen duaların kabul olduğuna inanılmaktadır (Uyaniker, 2016).

Hamamat Mineralli Suları (Hatay): Defne-Daphne Antik Kenti, St.Pierre Anıt Müzesi, Harbiye gibi Hristiyanlık açısından önemli inanç merkezlerine sahip olan Hatay, termal kaynaklar bakımından da zengin ve ilgi gören bir bölgedir. Reyhanlı-Antakya karayolu üzerinde Kumlu ilçesinde bulunan kaynak, yörenin en büyük kaplıcası olma özelliği gösterir (Hatay Valiliği, 2022). Nevrit, nevralsi, kronik romatizmal hastalıklara ve cilde iyi gelen, gerek sağlık turizmi gerekse

rekreasyonel faaliyetler açısından Hatay'ın önemli bir zenginlik kaynağı olan mineralli su kaynaklarının, tedavisinde yarar sağladığı hastalıkları belirlemeye yönelik çalışmalar devam etmektedir (Korkmaz & Karataş, 2011).

Musa Ağacı ve Hızır Aleyhissalam Türbesi (Hatay): Hatay'ın Samandağ İlçesi'nde, Hz. Musa'nın toprağa diktiği asasının ölümsüzlük suyu sayesinde yeşermesiyle büyüdüğüne ve 3 bin yıllık geçmişinin olduğuna inanılan Hızırbey Musa Ağacı doğal güzelliği ve heybetiyle ülkenin dört bir yanından gelen ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir (KTB, 2019).

Hatay, Nusayrilerin (Arap alevisi) yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Nuseyriiler gelenek ve inançlarına bağlı olarak, ibadetlerini gizliliğe önem vererek yaparlar. Hz. Ali'nin tanrılaştırılması, Hızır inancı ve türbe inancına gönülden bağlıdırlar. Hızır Aleyhissalam Türbesi temelde ibadet için yapılmıştır. Türbenin iç mekanda ve dışarıda kullanılan beyaz renk, temizliği ve günahsızlığı, yeşil renk ise Hızır'ı ve İslam dinini temsil etmektedir. Bu iki çekim merkezi aynı alanda bulunmaktadır. Musa Ağacı'nın yanından akan su "ab-ı hayat" olarak nitelendirilir ve şifalı olduğu söylenir. Hızır Aleyhissalam Türbesi de Hatay'daki birçok türbe gibi sağlık ile ilişkilendirilmektedir. Türbe taşlarının şifalı olduğuna inanılmakta ve ziyaretçiler ağrıyan yerlerini sürerek iyileşmeyi beklemektedir. Bölgeyi ziyaret eden kişilerden " sıkıntılarından kurtulduğunu, hastalıklara şifa bulduğunu, mucizelere tanık olduğunu" söyleyen pek çok kişiye rastlamak mümkündür (Türk, 2010; Hatay İş Adamları ve Bürokratları Derneği, 2022).

Menzil (Adıyaman): Madde bağımlılığı vb. sıkıntılı durumlardan kurtulmak amacıyla tekkeye gelen bireyler burada nefsi bir mücadele vererek kendisi ile savaşmakta, kararlılık ve duanın da yardımıyla istediği sağlıklı ve manevi hayata kavuşmaktadır. Alanın psikolojik rahatlık sağlaması, kötü alışkanlıklardan (alkol, sigara, kumar) sakındırması bu yolda önemlidir (Oğur, 2019). Söz konusu bağımlılıklarla mücadelede ilaç tedavisi dışında psiko-sosyal yaklaşımları ile de bilinen Kardelen Rehabilitasyon Merkezini araştıran çalışmada, madde bağımlılığının sonlanmasında, dinsel motivasyonun, dindar akran ve çevrenin varlığının, toplum tarafından olumlanmanın ve dinsel temelde yeni bir kimlik inşasının etkili olduğu sonucu elde edilmiştir (Kızmaz & Çevik, 2016).

Kâbe (Mekke/Suudi Arabistan): Kâbe Haccının inananlar üzerinde oluşturduğu psikolojik ve sosyal durum, bu kişilerin inanç kökleriyle bağlantılarını güçlendirmesi açısından önemlidir. Hac yolculuğuna çıkan ziyaretçilerin süreç boyunca "Allah'a yaklaşma, tövbe etme, günahlardan arınma, bağışlanma, maddi ve fani dünyadan uzaklaşma, ölüm ve sonrasında hayatın farkına varma vb." duygularını yaşadığı anlaşılmıştır. Bunun nedeni, hac olgusunun bünyesinde bulunan ve bireyin dini tecrübesini şekillendiren; ritüeller, kutsal mekanlar, semboller, aynı duygu ve amaçla gelen insanların atmosferidir. Bu havayı yakalamak; sosyal hayatta davranışlara daha çok dikkat etme, maddi varlıklara

verilen fazla değer gereksiz olduğunu idrak etme, ibadetleri ederken daha hassas ve şuurlu davranma, dini olduğu gibi yaşamaya ve öğrenmeye çalışma, hacılığın getirdiği sorumlulukları dikkate alarak hareket etme, günahların affolunduğu düşüncesiyle tekrar günaha sevk edecek durumlardan uzak durmaya gayret etme, ölüm ve sonrasında düşüncesiyle davranışları doğruya yönlendirme gibi bireylerin dünya algısı ve davranışlarında köklü değişiklikler oluşturabilmekte, bireyin kendini ve sınırlarını keşfetmesini kolaylaştırmaktadır (Geçiciöğlü, 2019).

Lourdes (Fransa): Notermans (2007) bu bölgedeki hac ibadetinin, bireyler üzerinde oluşturduğu sosyo-psikolojik değişimlere dikkat çekmiş, özellikle yakınına kaybetmiş kişilerin acılarıyla baş etme sürecinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte hac gibi geniş kitleleri bir araya getiren kolektif ibadetlerin psikolojik açıdan bireyin iyi oluş düzeyini artırdığını belirtmiştir.

Varanasi/Benares (Hindistan): Hindistan Haccında; ihtiyaç sahibi insanlara destek olmak, israftan kaçınmak, spor ve meditasyon yapmak, ruhsal ve fiziksel iyiliğe ulaşmak ile ilişkilendirilmiş, kişinin kendine ve çevresine olan olumlu yaklaşımıyla esenliğe kavuşacağı düşünülmektedir. İlgili literatür de bu kanyı desteklemektedir. Nitekim dinlerin hac merkezleri ve ritüellerine yönelik yapılan araştırmaların bazıları, bu merkezlerin sağlatım özelliğine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu özellik beden, ruhen veya manevi “iyilik hali” şeklinde karşılık bulabilmektedir (Boboc, 2010).

Hinduların hac merkezi kabul edilen Varanasi şehri, hayatın son dönemlerinin geçirildiği (öldüğünde küllerinin bu kutsal bölgeye savrulmasını istedikleri için), öleceğini hisseden veya ciddi hastalığı olanların arınma ve iyileşme amacıyla geldikleri, çeşitli fiziksel ve ruhsal ritüellerin gerçekleştirildiği bir inanç merkezidir (Singh vd., 2018). Şehrin en önemli su kaynağı Ganj Nehri'dir. Hac yolculuğu sırasında nehirde yıkanan insanlar, ruhlarını kötülüklerden arındırmış, günahlarını nehrin sularıyla sonsuza dek akıtmış kabul edilir. Burada ölen kişinin külleri nehir kıyısında yakıldıktan sonra külleri nehre uçurular, zira nehrin ruhları serbest bırakıp özgürleştirdiğine inanılır (Healing Earth, 2021).

Goa, Rajasthan ve Kerala (Hindistan): Tıp ve metafizik kavramların iç içe geçtiği alternatif bir tıp yöntemi olan “ayurveda”nın merkezi bu bölgedir. Ayurvedik tıbbın önceliği hastalığı önleme, sağlığı koruma ve tedavi şeklindedir. Yöntem, sinir, sindirim ve dolaşım sistemi ile ilgili problemleri merkeze alır (Kaya & Yılmaz, 2020).

Rishikesh (Hindistan): Kutsal Rishikesh kasabası, geçmişten günümüze “yoga” öğretilerinin uygulandığı ve yayıldığı, günümüzde dünyanın her yerinden ruhsal ve fiziksel dinginlik ihtiyacı olan inanç turistlerinin uğrak yerlerinden biridir (Kaya & Yılmaz, 2020). Yoga son yıllarda çağımızın hastalıkları olan; zihinsel stres, obezite, diyabet, hipertansiyon, koroner kalp hastalığı ve kronik obstrüktif akciğer hastalığı gibi yaygın görülen hastalıklarla savaşta “terapötik

bir yol” araştırma konusu olmuştur. Araştırmalar, düzenli yoga egzersizleri ile insan hayatındaki pozitif değişiklikler arasında ciddi paralel bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır. Kişi ritüeli uygulama sürecinde yoganın sağladığı yararları hissedecek ve hastalık yavaş yavaş iyileşecektir. Her duruşun vücudun kısımlarını, kasları, eti, kan pürüzsüzlüğünü, bezleri rahatlatmak için belirli bir işlevi bulunmaktadır. Bulgular yapılan uygulamaların; depresyon ve yorgunluk, sigara kullanımı, obezite, kronik hastalık ve yaşlılık etkilerini ciddi oranda azalttığını ortaya koymaktadır (Elstad vd., 2020).

Rishikesh dışında; Mysore (Hindistan), Siem Reap (Kamboçya), Chiang Mai (Tayland), Bali (Endonezya), Sayulita ve Tulum (Meksika), Amalfi (İtalya), Hoi An (Vietnam) ve Büyük Ada (İstanbul) dünyada bilinen yoga merkezlerindedir.

Meiji Tapınağı (Japonya): Yaklaşık bir asır önce İmparator Meiji ve eşi Shoken’in halkı tarafından kutsal sayılan ruhlarını onurlandırmak amacıyla inşa edilen tapınağın etrafında 100.000’den fazla ağaç bulunmaktadır. Bölge halkı genellikle Şintoizm’e veya Budizm’e yada her ikisine de inanmaktadır. Dini ve kültürel gelenekler halkın senede en az bir veya iki kez, özellikle de yılbaşına denk gelen ve “Hatsumode” adı verilen bir dönemde türbe ve tapınaklara gitmesini teşvik etmektedir.

Kailash Dağı (Tibet): Asya’nın en önemli nehirlerinden dördünün kaynağının Kailash’ın yakınlarında bulunması ve buranın Tanrı Shiva ve eşinin evi kabul edilmesinden dolayı en önemli kutsal mekanlar arasında sayılmaktadır ve bölgenin bereket ve şifa merkezi olduğuna inanılmaktadır. Her zaman karla kaplı olduğu için “kar mücevheri” de denilen dağa ulaşabilmek amacıyla yapılan uzun ve zorlu seyahatler, insanların manevi/ruhsal açıdan hissettiği açlığın veya eksikliğin giderilmesine hizmet etmektedir (Özgen, 2008).

KAYNAKLAR

- Aksoy, M. “Türkiye’de İnanç Turizmine Bir Bakış ve Hristiyanlığın Seyahate Verdiği Önem”, Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyumu, 2001, Ankara, s. 419-420.
- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Dini başa çıkma ve strese psikolojik uyum: Bir meta-analiz. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 61(4), 461 – 480. doi:10.1002/jclp.20049
- Aslantürk, Y., Altınöz, Ö., Bülbül, S. & Güral, F. N. (2013). İnanç turizmi ile ilgili Türkiye’de yapılan akademik çalışmaların incelenmesi. International Conference on Religious Tourism and Tolerance Proceedings, Konya, 9-12 May, s. 815-824.
- Avcı, A. (2011). İzmir’in İnanç Turizmi Potansiyelinin Seyahat Acentaları Açısından Değerlendirilmesi. *Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Aydemir, B. ve Kılıç, S. N. (2017). Dünyada ve Türkiye’de üçüncü yaş turizmi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 1(3), 1-11.
- Aykıt, D. A. (2013). Müslümanların ve Hristiyanların Ortak Ziyaretgahlarından Biri Olarak Aya Yorgi (Saint Georgid~ Astdu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 119-134.
- Batuk, C., & Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 129-149.
- Beresını, E. (2016). Righteous Abs. Outside, 41(8), 88–116, <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f6h&AN=117083052&site=ehost-live> (E.T.: 10.08.2022).
- Bilgin, A. (2014). Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 75-84.
- Blevins, J. B., Jalloh, M. F., & Robinson, D. A. (2019). Faith and global health practice in Ebola and HIV emergencies. *American journal of public health*, 109(3), 379-384.
- Boboc, R. (2010). Rabindranath Tagore: The Image of the Poet as Pilgrim. *International Journal on Humanistic Ideology*. 123-133.
- Buldukoğlu, S. Sağlık turizminin Türkiye’deki yeri ve Önemi. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.
- Carrera, P. M., & Bridges, J. F. (2006). Globalization and healthcare: understanding health and medical tourism. *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 6(4), 447–454. <https://doi.org/10.1586/14737167.6.4.447>
- Choe, J., & O’Regan, M. (2020). Faith manifest: spiritual and mindfulness tourism in Chiang Mai, Thailand. *Religions*, 11(4), 177.
- Cohen, E. H. (Ed.). (2008). Explorations in Thai tourism: Collected case studies. Emerald Group Publishing.
- Connel J. Medical Tourism. UK: CABI, 2011.
- Çoruh, B., Ayele, H., Pugh, M., & Mulligan, T. (2005). Does religious activity improve health outcomes? A critical review of the recent literature. *Explore*, 1(3), 186-191.
- Dalen, J. E., & Alpert, J. S. (2019). Medical tourists: Incoming and outgoing. *The American journal of medicine*, 132(1), 9-10. Akt. Patients Beyond Borders. Medical tourism statistics and facts. Available at: <https://patientsbeyondborders.com/medical-tourism-statistics-facts> Accessed May 31, 2018.
- Dar, K. A., & Iqbal, N. (2019). Religious commitment and well-being in college students: Examining conditional indirect effects of meaning in life. *Journal of religion and health*, 58(6), 2288-2297.
- Dein, S. (2020). Religious healing and mental health. *Mental Health, Religion & Culture*, 23(8), 657–665. doi:10.1080/13674676.2020.1834220
- Demir, M., Demir, Ş. Ş., Davras, G. M., Bulgan, G. ve Davras, Ö. Genel turizm: kavramlar ve farklı boyutlarıyla değerlendirme. Ankara: Detay Yayıncılık; 2017.
- Demir, Ö., Baltacı, M. ve İlgün, N. (2017). “Özel İlgi Turizmi Kapsamında İnanç Turizmi; “Silifke Aya Tekla Örneği”, Kent Stratejisi “Silifke” içinde, Editör: Muhammet Saygın, Eitim Yayınevi, 1. Basım.

- Doğaner, S. (2010). Din ve Turizm: Türkiye’de İnanç Turizmi. Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi II, İstanbul, 338-350, https://www.researchgate.net/profile/Suna-Doganer/publication/339353434_Din_ve_Turizm_Turkiyede_Inanc_Turizmi/links/5e4d0b42a6fdccd965b0d7ed/Din-ve-Turizm-Tuerkiyede-Inanc-Turizmi.pdf adresinden ulaşılmıştır (E.T.: 08.08.2022).
- Eddy, M. B. (1910). Science and Health, with Key to the Scriptures. <https://www.globalgreybooks.com/science-and-health-ebook.html#downloads> adresinden ulaşılmıştır (Global Gray tarafından 2018’de yayınlandı) (E.T.: 08.08.2022).
- Ellison, C. G., & Levin, J. S. (1998). The religion-health connection: Evidence, theory, and future directions. *Health Education & Behavior*, 25(6), 700-720.
- Elstad, T., Ulleberg, P., Klonteig, S., Hisdal, J., Dyrdal, G. M., & Bjorndal, A. (2020). The effects of yoga on student mental health: a randomised controlled trial. *Health psychology and behavioral medicine*, 8(1), 573-586. doi:10.1080/21642850.2020.1843466
- Erbaş, A. (2002). İslam Dışı Dinlerde Hac. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 4(5), 97-121.
- Esen, T. Türkiye’de Yabancı Turizm Talebini Artırmada İnanç Turizminin Yeri ve Önemi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara, 2012.
- Fleischer, A. (2000). The Tourist Behind The Pilgrim in The Holy Land. *Hospitality Management*, 19, 311-326.
- Gartner, J., Larson, D. B., & Allen, G. D. (1991). Religious commitment and mental health: A review of the empirical literature. *Journal of psychology and theology*, 19(1), 6-25. <https://doi.org/10.1177/009164719101900102>
- Geçiciöglü, A. (2019). The Effects Of Islamic Pilgrimage On Individual Religious Life: A Typing Attempt. *Bilimname*, 37(1), 243-287. doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.459959>
- Geçiciöglü, A. (2019). The Effects Of Islamic Pilgrimage On Individual Religious Life: A Typing Attempt. *Bilimname*, 37(1), 243-287.
- Grundmann, C. H. (2015). Faith and healing—What faith-healing is about, with special reference to the Christian tradition. *Irish theological quarterly*, 80(3), 233-247.
- Gündüz, Ş. (2010). “Dinin Anlam ve Değeri”, İçinde: Yaşayan Dünya Dinleri, Ed: Gündüz, Ş. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı.
- Gürkan, D. Y. ve Çimke, S. Yozgat ilinde alternatif bir turizmin gelişimi: yaşlı turizmi. II. Uluslararası Bozok Sempozyumu, Bozok Üniversitesi, 4-6 Mayıs 2017, Yozgat-Türkiye, 5-13.
- Güzel, F. Ö. (2010). Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2, 90-92.
- Hart, A. D., & Weber, C. H. (2005). Stressed or depressed: A practical and inspirational guide for parents of hurting teens. Thomas Nelson.
- Hatay Valiliği (2022). Termal Turizmi, <http://hatay.gov.tr/termal-turizmi> (E.T.: 08.08.2022).
- Healing Earth (2021). Case Study: The River Ganges. <http://healingearth.ijep.net/chapters/water/water-case-study-the-river-ganges/> adresinden ulaşılmıştır (E.T.: 08.08.2022).
- Henderson, J.C. (2002). Managing Tourism and Islam in Peninsular Malaysia. *Tourism Management* 24, pp. 447-456.
- Hess, R. E., Maton, K. I., & Pargament, K. (2014). Religion and prevention in mental health: Research, vision, and action. Routledge.
- Heung, V. C., Kucukusta, D., & Song, H. (2011). Medical tourism development in Hong Kong: An assessment of the barriers. *Tourism management*, 32(5), 995-1005. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2010.08.012>
- <http://www.travelandleisure.com/slideshows/worlds-most-visited-sacred-sites> Akt. Olcay, A., & Albuz, N (2016). İnanç Turizmi Ve Türkiye’nin Tanıtımına Katkısı. Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye (pp.197-229)Edition: 1.Publisher: Dora Yayıncılık.
- Karaman, S., Demirkol, Ş. ve Şahin, S. (2008). İnanç turizmi. N. Hacıoğlu ve C. Avcıkurt (Editörler), Turistik Ürün Çeşitlendirmesi (s.209-238), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

- Katie Bahr. (2016). Put your faith in health care. *USCatholic*, 81(4), 27-31. <https://uscatholic.org/articles/201604/put-your-faith-in-health-care/> adresinden ulaşılmıştır (E.T.: 08.08.2022).
- Kaya, R. R., & Yılmaz, N. (2020). Türkiye ve Hindistan'da geleneksel tıp uygulamaları: sağlık turizmi perspektifinden bir karşılaştırma. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, (3), 422-34.
- Kızmaz, Z., & Çevik, M. (2016). Madde Bağımlılığıyla Mücadelede İnanç Odaklı Yaklaşım: Kardelen Rehabilitasyon Merkezi Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 313-336.
- Koenig H. G., McCullough M. E., & Larson D. B. *Handbook of Religion and Health*. New York, NY: Oxford University Press; 2001.
- Koenig, H. G., King, D. E., & Carson, V. B. (2012). *Din ve sağlık el kitabı* (2. baskı). Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, H., & Karataş, A. (2011). Hatay ili mineralli su kaynakları. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistematik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları*, 5, 393-340.
- Kozak, M. A. (2012). *Genel turizm bilgisi*. Anadolu Üniversitesi.
- Kozak, M. A., Kozak, N. ve Kozak, M. (2010). *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2007). *Türkiye Turizm Stratejisi 2023*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Hıdırbey Musa Ağacı – Hatay, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/hatay/gezilecekyer/hidirbey-musa-agaci-efsanesi> (E.T.: 07.08.2022).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Alternatif Turizm Türleri, İnanç Turizmi, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-10173/inanc-turizmi.html> (E.T.: 01.06.2022).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022a). İnanç Turizmi ve İllerde Yer Alan Önemli Eserler, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9952/inanc-turizmi-ve-illerde-yer-alan-onemli-eserler.html> (E.T.: 09.08.2022).
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022b). *Yurtdışı Teşkilatı, Yurtdışı Ofisleri*, <https://tanitma.ktb.gov.tr/> (E.T.: 01.08.2022).
- Larson, D. B., & Wilson, W. P. (1980). Religious Life of Alcoholics. *Southern Medical Journal*, 73(6), 723-27.
- Levin, J. S., & Schiller P. L. (1987). Is there a religious factor in health? *J Religion Health*, 26, 9-35.
- Levin, J., Chatters, L. M., & Taylor, R. J. (2005). Religion, health and medicine in African Americans: implications for physicians. *Journal of the National Medical Association*, 97(2), 237-249.
- Matthews, D. A., McCullough, M. E., Larson, D. B., Koenig, H. G., Swyers, J. P., & Milano, M. G. (1998). Religious commitment and health status: a review of the research and implications for family medicine. *Archives of family medicine*, 7(2), 118-124.
- McKercher, B., & Cros, H. (2002). *Cultural Tourism The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. The Haworth Hospitality Press.
- Norman, Alex., & Pokorny, J. J. (2017). Meditation retreats: Spiritual tourism well-being interventions. *Tourism Management Perspectives*, 24, 201–207. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.012>
- Notermans, C. D. (2007). Loss and healing: A Marian pilgrimage in secular Dutch society. *Ethnology*, 46(3), 217-234.
- Notermans, C. D. (2007). Loss and healing: A Marian pilgrimage in secular Dutch society. *Ethnology*, 46(3), 217-234.
- Oğur, B. Y. (2019). Tarikatlar Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Menzil Örneği. *İmgelem*, 3(4), 33-80.
- Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2013, May). Türkiye'de inanç turizmi: bugünkü durum, sorunlar ve gelecek. In *International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (Vol. 9, No. 12, pp. 627-643).
- Osler, W. (1910). The Faith That Heals. *British Medical Journal*, 1(2581), 1470–1472. doi:10.1136/bmj.1.2581.1470
- Özgen, N. (2008). Blessed Mountain of Religions: Tourism Potential of Ağrı (Ararat) Mountain and Development of Decisions Related to Tourism Planning. *Turystyka Religijna W Obszarach Gorskich*. Bukowina Tatrzanska. 7- 10 October, Polonya.

- Pintér, A. R. (2014). Religious Tourism In Mecca, Saudi Arabia, Budapest Business School, Collage of Commerce, Catering and Tourism, Budapest, Hungary, 5-6.
- Plante, T. G., Yancey, S., Sherman, A., Guertin, M., & Pardini, D. (1999). Further validation for the Santa Clara strength of religious faith questionnaire. *Pastoral Psychology*, 48(1), 11-21.
- Reisinger, Y. (2009). *International Cultural Tourism Cultures and Behaviour*. Elsevier.
- Sargın, S. (2006). Yalvaç'ta inanç turizmi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 1-18.
- Schumaker, J. F. (Ed.). (1992). *Din ve ruh sağlığı*. Oxford Üniversitesi Yayınları.
- Shackley, M. (2003). Management challenges for religion-based attractions. *Managing Visitor Attractions –New Directions*, Ed.: Fyall A., Garrod B. ve Leask A., Oxford, UK: Butterworth, Heinemann.
- Sharma, V. (2013). Faith Tourism: for a Healthy Environment and a More Sensitive World. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 1(1), 15-23. doi:https://doi.org/10.21427/D7772J Available at: https://arrow.tudublin.ie/ijrtp/vol1/iss1/3
- Sinanoglu, M. (1999). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Singh, R. P., & Rana, P. S., & Panchakroshi, Y. (2018). the Cosmic (Pilgrimage) Circuit of Varanasi: Evaluating the World Heritage, 1-22.
- Stefko, R., Kiraova, A., & Mudrik, M. (2015). Strategic Marketing Communication in Pilgrimage Tourism. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 175: 423-430.
- Țală, M. L., & Pădurean, A. M. (2008). Dimensions of religious tourism. *Amfiteatru Economic*, 10, 242-253.
- Tapur, T. (2009). Konya ilinde kültür ve inanç turizmi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 473- 492.
- TDK (2022). İnanç, https://sozluk.gov.tr/ (E.T.: 08.08.2022).
- Tekin, Ö. A. (2014). İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye'deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 750-766.
- Tengilimoğlu D. Sağlık turizmi. (3. Baskı), Ankara: Siyasal Kitapevi; 2020.
- Timothy, D. J., & Olsen, D. H. (Eds.). (2006). *Tourism, religion and spiritual journeys (Vol. 4)*. London: Routledge.
- Tontuş, H. Ö. (2017). Sağlık turizmi nedir. SATURK Yayınları, https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10944,02pdf.pdf?0 (E.T.: 20.08.2022).
- TÜİK (2022). Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2021, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785 (E.T.: 09.08.2022).
- Tümer, G. (1994). Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1-4), 163-176.
- Türk Yahudileri (2022). Musevi Dini Bayramları ve Kutsal Günleri, https://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/106-musevi-dini-bayramlari-ve-kutsal-gunleri (E.T.: 05.08.2022).
- Türk, H. (2010). Nusayrilerde Hızır İnanıcı. *Turkish Culture & Haci Bektas Veli Research Quarterly*, (54).
- TÜRSAB (2008). Dünyada ve Türkiye'de engelsiz turizm pazarı. Erişim adresi: https://www.tursab.org.tr/engelsiz-turizm/dunyada-ve-turkiyede-engelsiz-turizm-pazari_487.html Akt. Demir, M., Demir, Ş. Ş., Davras G. M., Bulgan, G. ve Davras, Ö. Genel turizm: kavramlar ve farklı boyutlarıyla değerlendirme. Ankara: Detay Yayıncılık; 2017.
- UNWTO (2014). *Tourism Highlights 2013*. UNWTO, Madrid.
- UNWTO (2019). *UNWTO Tourism Highlights 2019 Edition*. https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284421152
- Usta, Ö. Turizm, genel ve yapısal yaklaşım. Ankara: Detay Yayıncılık; 2009.
- Uyaniker, N. (2016). Dinler Coğrafyası Bağlamında Büyükada/Aya Yorgi (Ayios Yeorgius) Yortu Günü ve Kutlamaları. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları (UHIVE) Dergisi*, İstanbul, 11.

- Visa (2016). Mapping the Future of Global Travel and Tourism, <https://usa.visa.com/dam/VCOM/regional/na/us/partner-with-us/documents/mapping-thefuture-of-global-travel.pdf> (E.T.: 10.08.2022).
- Vukonic, B. (1996). *Tourism and Religion*. Pergamon Press.
- Wang, W., Chen, J. S., & Huang, K. (2016). Religious tourist motivation in Buddhist Mountain: The case from China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(1), 57-72.
- WHO (2020). Disability, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 (E.T.: 10.08.2022).
- Wright, K. (2008). Religious tourism: A new era, a dynamic industry, <https://www.travelmole.com/news/religious-tourism-a-new-era-a-dynamic-industry/?region=uk> (E.T.: 08.08.2022).
- Yardan, E. D., Dikmetaş, H., Us, N. C. ve Yabana, B. (2014). Türkiye ve dünya’da sağlık turizmi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 8(2), 27-42.
- Yılmaz, S. (2006). *İlköğretim Okulları Öğretmenlerinin Din Algılarının Sosyolojik Tahlili: İstanbul-Bahçelievler Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMA

Mahmut AKIN¹

GİRİŞ

İşe gönülden bağlanma, örgütsel davranış alanında ilgi çeken ve önemli görülen konulardan biridir. Bu bölümde işe gönülden bağlanma ele alınacaktır. Bu kapsamda işe gönülden bağlanmanın tanımı, önemi, gelişimi, diğer kavramlarla ilişkisi, kaynakları, sonuçları, karanlık yönleri ve ölçümü hakkında bilgi verilecektir.

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN TANIMI

Schaufeli Salanova ve Bakker'e göre işe gönülden bağlanma, enerji, adanma ve yoğunlaşma ile ortaya çıkan, işle ilgili olumlu, tatmin edici bir refah durumudur. (Akünel ve Çetin, 2018: 77) İşe gönülden bağlanma, kişinin işine yönelik olarak sahip olduğu pozitif düşüncelerdir (Zyl vd. 2010). İşe gönülden bağlanan kişi çalışırken yüksek düzeyde enerjiye ve zihinsel esnekliğe sahip olur. Bu durumda kişi, işini çok anlamlı bulmakta, işinden gurur duymakta, işine yönelik olarak hevesli bir şekilde hareket etmekte ve işiyle ilgili meydan okuma duyguları içerisinde bulunmaktadır (Attridge, 2009: 384). Kişi, işini yapmaya başladığında, yüksek düzeyde bir mutluluk ile birleşen yüksek düzeyde bir yoğunlaşma yaşamakta, zamanın nasıl geçtiğini anlayamamakta, işi bırakmak istememekte, işe devam etme arzusu hissetmektedir (Zyl vd. 2010). İşe gönülden bağlanmada "kişinin yaptığı işe ve mesleğine yönelik olarak olumlu duygulara sahip olması" söz konusudur (Ravichandran vd., 2011:159; Attridge, 2009: 384). Bazı bilim insanları, işe gönülden bağlanmayı tükenmenin zıddı olarak görmektedir (Schaufeli vd., 2006: 701; Alok ve Israel, 2012; Kanste, 2011). Tükenme durumunda kişinin enerjisinin tükenmesi söz konusu iken, işe gönülden bağlanmada işe yönelik yüksek düzeyde enerji hissedilmesi söz konusudur.

Yapılan araştırmalarda işe gönülden bağlanmanın üç boyutunun bulunduğu belirlenmiştir (Bakker ve Leiter, 2011: 13). Enerji, (Vigor) kişinin çalışırken

¹ Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, orcid: 0000-0002-9592-2029, mahmut.akin@bozok.edu.tr

sahip olduğu yüksek düzeydeki enerjiyi ve zihinsel esnekliği, çabalarını işine yöneltme konusundaki istekliliğini ve zorluklarla karşılaşsa bile yılmamasını içerir. Adanma (Dedication), kişinin kendini işinin bir parçası gibi hissetmesi, işiyle ilgili anlamlılık, coşku, ilham, gurur ve meydan okuma duyguları yaşamasıdır. İşe gömülme (Absorption) Kişinin yüksek düzeyde bir yoğunlaşma ve mutluluk duygusuyla işine dalmasını, zamanın nasıl geçtiğini anlayamamasını ve işi sonlandırmada zorluk yaşamasını içerir. İşe gönülden bağlanan kişi, fiziksel, duygusal ve bilişsel tüm kişisel kaynaklarını işine tahsis eder (Christian vd., 2011: 91; Müceldili ve Erdil, 2013: 177). Bu yüzden işe gönülden bağlanmanın unsurlarını fiziksel, duygusal ve bilişsel şeklinde gruplandırmak mümkündür (Attridge, 2009: 384). Kişinin enerjik olması fiziksel boyutu, işine yönelik olumlu duygulara sahip olması duygusal boyutu, her şeyi unutacak kadar kendini işine kaptırması da bilişsel boyutu göstermektedir.

İşe gönülden bağlanma motivasyon odaklı bir kavramdır. İşe gönülden bağlanan kişi işini eğlenceli bulmakta, kendini meydan okuyucu birtakım amaçlara yönelik olarak gayret etmek için zorlamaktadır (Bakker ve Leiter, 2011: 2). Bu durum kişinin işindeki başarısına katkı sağlamaktadır.

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN ÖNEMİ

Rekabetçi iş dünyasında en az insan kaynağı ile en çok işi iş yapmaya çalışan örgütlerin işe gönülden bağlanmış çalışanlara ihtiyaçları vardır (Bal, 2009). Örgüt personelinin iş yapma potansiyeli çok yüksek olabilir ama bu potansiyel kolaylıkla yüksek performans olarak karşımıza çıkmayabilir (Brown, 2011: 1). Ancak işe gönülden bağlanmış personelin sahip olduğu potansiyeli, yüksek performans olarak örgütün yararına dönüştürdüğü görülmektedir. İşe gönülden bağlanma, işgörenlerin, fazladan rol davranışları göstermelerini ve sahip oldukları potansiyelin tamamını işlerinde kullanmalarını sağlayarak işlerini daha iyi yapmalarına katkıda bulunur (Bakker ve Leiter, 2011: 3).

Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bir araştırmada örgütlerde çalışanların % 26'sının işlerine gönülden bağlandıklarını, % 54'ünü işleriyle ilgili olarak nötr durumda oldukları, % 20'sinin de işlerine yönelik olumsuz duygu ve düşüncelere sahip oldukları görülmüştür (Attridge, 2009: 386.). Çalışanların işe gönülden bağlanma düzeylerinin coğrafi bölgelere göre farklılaştığı görülmektedir. İşine gönülden bağlanmış çalışanların oranı Meksika'da % 40, Brezilya'da % 31, Kanada'da % 17, Avrupa'da % 11, Asya'da % 7 düzeyindedir (Attridge, 2009: 387). İşe gönülden bağlanma kültüre göre farklılaştığı için araştırmalarda kültürler arasındaki farklılıkların dikkate alınması gerekir.

İşe gönülden bağlanma, geliştirilebilir olduğu için, çok sayıda insanın işlerine gönülden bağlanmaları sağlanabilir (Attridge, 2009: 383). Örgütlerde alınacak tedbirlerle çalışanların işlerine gönülden bağlanmaları sağlanabilirse bu durumdan çok yönlü yararlar elde edilebilir.

Gallup Araştırma Şirketi Yöneticileri, yaptıkları hesaplamalara dayanarak işe gönülden bağlanmayan çalışanların Amerikan ekonomisine yıllık maliyetinin 250-350 milyar dolar düzeyinde olduğunu belirlemişlerdir (Attridge, 2009: 387). Örgütlerde çalışanların işe gönülden bağlanma düzeyleri yükseltilebilirse büyük maddi kazançların elde edilmesi mümkün olabilir.

İnsan kaynaklarından en yüksek düzeyde yararlanan işletmelerin performanslarının yüksek olması ve dolayısıyla rekabette başarılı olmaları beklenir (Bakker vd., 2008: 196). Yapılan araştırmalar beklentileri doğrulamış, işe gönülden bağlanmanın, örgüt performansında önemli bir role sahip olduğunu göstermiştir (Andrew ve Sofian, 2012: 506). Bu gerçeğin farkında olan çok sayıda yönetici, örgütlerinin performansını yükseltebilmek amacıyla, personelin işlerine gönülden bağlanmalarını sağlamak için gayret göstermektedir (Erim, 2009: 146).

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMA KAVRAMININ GELİŞİMİ

İşe gönülden bağlanmanın temellerini 1959 yılında, “rolünü benimseme” kavramını ifade ederek Goffman’ın attığı söylenebilir (Yaldıran, 2010: 45). Goffman’ın “rolünü benimseme” kavramı ile ifade ettiği şey, kişinin kendini üstlendiği role adanması ve sahip olduğu tüm enerjiyi kullanarak işini en iyi şekilde yapmaya çalışmasıdır (Bal, 2008: 15).

İşe gönülden bağlanmanın gelişimine önemli katkılar sağlayan diğer önemli kişi Kahn’dır. İşe gönülden bağlanmayı ilk olarak kavramlaştıran bilim insanı 1990 yılında Kahn olmuştur. Kahn işe gönülden bağlanmayı, örgüt üyelerinin kendilerini iş rollerinin hizmetine vermeleri olarak tanımlamıştır. İşe gönülden bağlanan işgörenler, işlerini icra ederken, fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak tüm varlıklarını ortaya koyarlar. İşe gönülden bağlanmış insanlar işleri için yüksek düzeyde çaba sarfederler çünkü işleriyle özdeşleşmişlerdir (Bakker ve Leiter, 2011: 12).

Kahn, Goffman’ın rolünü benimseme yaklaşımından hareketle, “kişisel adanma” yaklaşımını geliştirmiştir (Bal, 2008: 16). Kahn’a göre “kişisel adanma”, kişinin sahip olduğu, fiziksel, bilişsel ve duygusal kaynakları üstlendiği iş rolünü gerçekleştirmek için kullanmasıdır (Kahn, 1987: 155; Jezzi, 2006: 3). “Kişisel çözülme” ise, kişinin işinden fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak çekilmesini içermektedir (Simpson, 2009: 1018). Kahn “kişisel adanma” ve “kişisel çözülme” olarak ifade ettiği durumların ortaya çıkmasına katkı sağlayan psikolojik şartları, *emniyet elde edilebilirlik ve anlamlılık* olarak ifade etmiştir (Kahn, 1987: 157; Simpson, 2009: 1018).

Emniyet, kişinin örgüt ortamında etrafındaki insanlara güvenmesi ve kendi değerlerini çekinmeden ifade edebilmesiyle ortaya çıkar (Kahn, 1987: 165; Yaldıran, 2010: 46). Emniyet duygusunun şekillenmesinde, çalışma arkadaşları, yöneticiler ve astlar arasındaki iletişimin niteliği önemlidir (Yaldıran, 2010: 46). Örgütlerde kişiler arasındaki ilişkilerin fazlasıyla resmi olması, personelin

korkarak kendi kişiliğini ve değerlerini gizlemesine sebep olabilir (Kahn, 1987: 165). Özellikle çalışma arkadaşları destekleyici olmazsa kişi kendini emniyette hissetmeyerek işle ilgili duygularını ve düşüncelerini ifade edemeyebilir (Jezzi, 2006: 4).

Elde edilebilirlik, kişinin enerji dolu olmasını ve bunu işine vermeye hazır olmasını ifade eder (Kahn, 1987: 167). Kişinin işini yapabilmek için kendisinde yeterli düzeyde fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal kaynağa sahip olduğunu hissetmesidir (Jezzi, 2006: 4). Bu kaynakların elde edilebilirliği farklı zamanlarda farklı düzeylerde olabilir (Jezzi, 2006: 4). Bu süreçte kişinin kurduğu iş/aile dengesinin önemi yüksektir (Jezzi, 2006: 4). Kişinin iş dışındaki hayatının önemsenmemesi ve dikkate alınmaması elde edilebilirliği azaltır (Kahn, 1987: 167). Personelin ailesine zaman ayıramayacak şekilde, sürekli olarak, hafta sonlarında, akşam ve gece mesailerinde çalıştırılması, iş-aile çatışmalarına ve devamında da enerjisinin azalmasına sebep olacaktır. Üretimin ve performansın yükseltilmesi için uzun çalışma saatleri uygulaması, enerjisi azalmış personelin verimliliğinin de azalmasıyla beklenen sonuçları vermeyecektir.

Anlamlılık, kişinin üstlendiği görevi önemli, değerli ve ilgi çekici bulmasıyla ortaya çıkar (Jezzi, 2006: 3). Örgütlerde, iş tasarımı, rol yapılandırması ve grupların tasarlanmasına özen gösterilirse anlamlılık güçlendirilebilir (Kahn, 1987: 165). İşbölümü ve uzmanlaşma arayışlarıyla işlerin çok küçük parçalara ayrılması, işi yapan kişilerin yaptıkları işin bütün içerisindeki yerini ve önemini görememesiyle anlamlılık azalabilir. Dolayısıyla işbölümü ve uzmanlaşmada ideal bir seviyenin yakalanması gerekmektedir. Anlamlılığa katkı sağlayabilecek önemli unsurlardan birisi de örgütün benimsenen bir vizyona ve misyona sahip olmasıdır (Bakker vd., 2011: 85). Vizyon, örgütün gelecekte nereye varacağını tanımladığı için, çalışanlar, gayretlerinin kurumun vizyonuna doğru gidişine nasıl bir katkı sağladığını görebilir ve yaptıkları iş anlam kazanır. Misyon ise örgütün varlık sebebinin çalışanlara heyecan verecek bir tarzda ifade edilmesiyle oluşturulduğu için, çalışanların yaptıkları işi daha anlamlı bulmalarına katkı sağlayacaktır.

Anlamlılığın güçlenmesine katkı sağlayan diğer bir unsur kişinin işiyle ilgili karar verme hakkıdır (Jezzi, 2006). İşle ilgili karar verme hakkı kişinin yaptığı işi daha değerli, ilgi çekici ve anlamlı bulmasını sağlayacaktır.

1997 yılında Maslach ve Leiter tükenme kavramını genişleterek “işe gönülden bağlanma eksikliği” olarak ifade etmişler ve işe gönülden bağlanmanın, tükenmenin zıddı olduğunu vurgulamışlardır (Simpson, 2009: 1019). “Maslach ve Leiter’e göre Tükenme stres verici iş unsurlarının sebep olduğu, düşük enerji, düşük bağlılık ve düşük başarı durumudur (Simpson, 2009: 1019). İşe gönülden bağlanma ise tersine yüksek enerji, yüksek bağlılık ve yüksek başarıyı içerir (Bakker ve Leiter, 2011: 13).

Farklı bir bakış açısına göre ise, işe gönülden bağlanma ile tükenme, aralarında negatif ilişki bulunan farklı kavramlardır (Bakker ve Leiter, 2011: 13). 2002 yılında

Schaufeli tükenme ve işe gönülden bağlanmanın farklı ölçeklerle ölçülmesi gereken farklı kavramlar olduğunu ifade etmiştir (Simpson, 2009: 1019). Schaufeli'ye göre tükenme düzeyi düşük olan kişi, yüksek düzeyde işe gönülden bağlanma durumunda olmayabilir. Ya da tersine işe gönülden bağlanma düzeyi yüksek olan kişi düşük düzeyde tükenme durumunda olmayabilir.

2007 yılında Bakker ve Demerouti işe gönülden bağlanmayı, iş talepleri ve iş kaynakları modeliyle açıklamışlardır (Simpson, 2009: 1020). Modele göre iş kaynakları personelin işe gönülden bağlanmasına katkı sağlamaktadır (Ouweneel vd., 2012: 539; Chen ve Chen, 2012: 41; Stadnyk vd., 2011: 85; Bakker ve Bal, 2010: 200; Lawrence, 2011: 259). Yapılan araştırmalar bu bilgiyi doğrulamış, tüm araştırmalarda iş kaynaklarının işe gönülden bağlanmayı güçlendirdiği görülmüştür (Stadnyk vd., 2011: 85; Bakker ve Bal, 2010: 200; Lawrence, 2011: 259).

Yönetici desteği, sosyal destek, güçlendirme, para ödülleri, performansın geribildirim ve kariyer fırsatları, iş kaynakları olarak ifade edilebilir (Ouweneel vd., 2012: 540; Schufeli vd., 2009: 893; Bakker vd., 2011: 6; Bargagliotti, 2012: 1414.). İş talepleri ise, işin yapılabilmesi için gerekli olan fiziksel ve zihinsel gayreti içerir. Bu gayretin fiziksel ve zihinsel yorgunluk şeklinde sonuçları vardır (Hulltel ve Gustavson, 2011: 86). Örgüt yöneticileri, personelin sağlığını ve refahını korumak ve işe gönülden bağlanmanın yüksek olmasını sağlamak istiyorlarsa, iş taleplerini azaltmaya, iş kaynaklarını da yükseltmeye çalışmalıdır (Hakanen vd., 2008: 238). İş taleplerinin çok yüksek, iş kaynaklarının ise çok düşük olduğu durumlarda, çalışanların tükenme yaşamaları, sağlık ve refahlarının bozulması beklenir (Hakanen vd., 2008: 238). Yapılan farklı araştırmalarda iş taleplerinin yüksek düzeyde olmasının kişinin tükenmesine ve sağlık problemlerinin ortaya çıkmasına sebep olduğu doğrulanmıştır (Schufeli vd., 2009: 893; Demerouti vd., 2001: 284; Hakanen vd., 2006: 508). İş dünyasının rekabetçi yapısı her zaman iş taleplerinin düşük, iş kaynaklarının yüksek düzeyde sağlanmasına imkân vermeyebilir. Bu durumda iş talepleri ve iş kaynakları açısından ideal bir denge kurulmaya çalışılmalıdır.

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN DİĞER KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Bu kısımda işe gönülden bağlanmanın pozitif psikoloji, tükenme, liderlik, duygular, duygusal zekâ ve iş koliklik ile ilişkileri ele alınacaktır.

Pozitif Psikoloji

Pozitif psikoloji yaklaşımı insanın zayıf yönlerini öne çıkarmak yerine güçlü yönlerine odaklanmakta ve insanın pozitif psikolojik kapasitesine dikkat çekmektedir (Nigah vd., 2012: 892). Rekabetçi piyasa koşullarında, personelin güçlü yönleri ortaya çıkarılabilir ve performans artırılmasında kullanılabilirse örgütlerin başarısına önemli bir katkı sağlanabilir (Agarwal vd., 2012: 210).

Çalışanların performanslarına etki eden unsurları konu alan çok sayıda araştırma dikkate alındığında yöneticilerin, çalışanların zayıflıklarına değil de,

güçlü yönlerine ve bunların nasıl geliştirilebileceğine odaklanmalarının onların performanslarını geliştirmekte çok daha etkili olması beklenir (Attridge, 2009: 391).

İnsan kaynaklarının pozitif yönlerine odaklanılması ve performanslarının artırılması işe gönülden bağlanmalarını güçlendirebilir.

Tükenme

Tükenme, düşük enerji, işe yönelik düşük özdeşleşme ve düşük kişisel başarı duygusudur (Schufeli vd., 2009: 895). Tükenme ve işe gönülden bağlanmanın birbirinin zıddı olduğunu ya da tamamen ayrı olgular olduğu iddia eden bilim insanları vardır. Yapılan bir araştırmada tükenme ile işe gönülden bağlanma birbirinin zıddı olarak kabul edilmiştir (Roma vd., 2006: 172). Farklı araştırmalarda ise işe gönülden bağlanma ve tükenmenin birbirinin zıddı değil, farklı kavramlar olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir (Hakkanen ve Schaufeli, 2012: 415; Wajid vd., 2011: 112). İşe gönülden bağlanma ve tükenmenin birbirinin tersi olması çok akılcı gözükmemektedir. Çünkü tükenme yaşamayan bir kişi, işe gönülden bağlanmış olmayabilir. Ya da işe gönülden bağlanma durumunda olmayan birisi, tükenme yaşamak zorunda değildir. Dolayısıyla iki kavram birbirinden bağımsızdır, farklı kaynakları ve sonuçları vardır ve farklı ölçeklerle ölçülmelidir (Schaufeli ve Salanova, 2011: 41).

Liderlik

İşe gönülden bağlanmanın liderlikle ilişkisi vardır. İyi liderler insanların işe gönülden bağlanmasına katkı sağlayabilirler. Lider ile üyeler arasındaki etkileşim ne kadar başarılı ise işe gönülden bağlanmanın da o derecede yüksek olması beklenir (Cheng vd., 2013: 81; Liao v.d., 2013: 65). Liderden destek, ilham ve eğitim alan işgörenin işe gönülden bağlanması güçlenir (Bakker vd., 2011: 13). Liderliğin işe gönülden bağlanmaya sağlayacağı katkının miktarı uygulanacak liderlik tarzına bağlıdır. Yapılan araştırmalarda dönüşümcü liderlerin izleyicilerinde daha yüksek düzeyde işe gönülden bağlanma sağladıkları görülmüştür (Raja, 2012; Roberson ve Strickland, 2010: 316; Attridge, 2009: 393; Bakker vd., 2011: 14). Dönüşümcü liderler izleyicilerine net bir vizyon sunarlar. Onların ihtiyaçlarına duyarlı olmanın yanı sıra onlara ilham vererek motive olmalarını ve amaçlara yönelik olarak meydan okuyucu bir havaya girmelerini sağlarlar (Attridge, 2009: 393). Benzer şekilde otantik liderliğin de işe gönülden bağlanmayı güçlendirdiği görülmüştür (Giallonardo vd., 2010: 993; Hassan ve Ahmed, 2011: 751). Otantik liderler astlarıyla güven verici ilişkiler kurarlar. Güven verici ilişkilerin bulunduğu iş ortamları da personeli memnun etmektedir. Örgütlerde personel, liderinin davranışlarında etik prensiplerden ayrılmadığına inanıyorsa, işe gönülden bağlanmanın güçlendiği görülmüştür (Hartog ve Belschak, 2012: 43).

Duygular ve Duygusal Zekâ

Kişinin pozitif duygusallığı işe gönülden bağlanmayı pozitif yönde, negatif duygusallığı ise negatif yönde etkilemektedir (Sonntag vd., 2008: 260). Kişi iş dışındaki zamanlarda da sürekli olarak iş hakkında düşünürse ve işle ilgili kaygılar içerisinde olursa bu durum negatif duygular yaşamasına sebep olarak gereksiz yere kişinin enerjisini tüketir (Sonntag vd., 2008: 257,261). Bu durum kişinin ailesine ve boş zaman etkinliklerine ayıracağı zamanı ve enerjiyi azaltır. Bu yüzden iş dışındaki zamanlarda iş ile ilgili konulardan uzaklaşabilmek, hem işe gönülden bağlanmayı güçlendirebilmek, hem de daha yüksek yaşam tatmini ve refah sağlayabilmek açısından gereklidir (Sonntag vd., 2008: 261,273).

Yapılan araştırmalara göre, duygusal zekâ ile işe gönülden bağlanma arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir (Thor, 2012: 4). Bu bilgiden hareketle duygusal zekâsı yüksek insanların, işe gönülden bağlanmalarının daha yüksek düzeyde olması beklenir (Ravichandran vd., 2011; Suan ve Nasurdin, 2011).

İşkoliklik

İşkoliklik, kontrol edilemez bir şekilde ortaya çıkan, sürekli çalışma ihtiyacıdır (Schaufeli vd., 2008: 175). İşkolikler işlerini hayatın merkezi olarak görürler ve zamanlarının çoğunu işlerine ayırırlar (Çakıl, 2011: 30). İşkolikler iş dışındaki hayatlarına önem vermeyerek zaman ayırmazlar. Teknolojik gelişmeler iş yeri dışında da çalışmaya imkân sağladığı için bu durum işkolikliği güçlendirmekte ve iş-aile dengesinin kurulmasını zorlaştırmaktadır (Öncül vd., 2013). İşkolikleri çok çalışmaya motive eden şey herhangi bir ödül beklentisi değildir, onlar içlerinden gelen güçlü bir dürtünün etkisiyle çok çalışırlar (Schaufeli vd., 2008: 175). İşkolikler iş dışındaki zamanlarda bile sıklıkla ve ısrarla işleri hakkında düşünürler (Schaufeli vd., 2008: 175). İşe gönülden bağlanan insanlar ise işlerinden keyif aldıkları için severek çalışırlar (Bakker vd., 2011: 4; Bal, 2009). İşkolikler çalışmadıkları zaman kendilerini kötü hissederler, işe gönülden bağlanmışlar ise işlerini yaparken kendilerini iyi hissederler (Schaufeli ve Salanova, 2011: 45). İşe gönülden bağlanan kişiler aşırı düzeyde çalışmazlar ve özel hayatlarına zaman ayırırlar.

İşkolik olmak ve çok çalışmak daha verimli ve başarılı olunacağı anlamına gelmez. Dinlenme araları olmadan uzun süreler çalışmak kişinin enerjisini tüketir. Enerjinin azalması da kişinin verimliliğini ve başarısını azaltır. Enerjinin yüksek düzeyde kalmasını sağlamak için çalışma, dinlenme, aileye ve hobilere zaman ayırma konularında ideal bir denge kurulmalıdır (Iwasaki, 2003: 202; Caldwell, 2005: 23; Trougakos vd., 2008: 142).

ÖRGÜTLERDE İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN KAYNAKLARI

Bu kısımda birey ve örgüt düzeyinde hangi unsurların işe gönülden bağlanmaya doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağladığına ilişkin literatürden elde edilen bilgiler verilecektir.

İşe Gönülden Bağlanmanın Birey Düzeyindeki Kaynakları

Örgütlerde, personelin sahip olduğu niteliklerin işe gönülden bağlanmayı etkilediğini gösteren çok sayıda araştırma vardır. Hangi bireysel özelliklerin işe gönülden bağlanmaya nasıl bir etkide bulunduğu ile ilgili araştırmaların sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

- Personelin kendi yararına inanması ve öz saygısı, işe gönülden bağlanmasını güçlendirmektedir (Raja, 2012; Andersen vd., 2012; Freeney ve Tiernan, 2009). Kişinin kendisi hakkında olumlu bir kanaate sahip olması, öz imajını yükseltmektedir (Polat ve Arslan, 2015: 21). Öz imajın yüksek olması kişinin yapabileceklerine ilişkin inancını artırabilir. Kişinin bir görevi yapabileceğine ilişkin inancı öz yetkinlik olarak ifade edilmektedir (Robbins ve Judge, 2012: 217). Çalışanların öz yetkinlik inançlarının yüksek olması onların, zorluklarla karşılaştıklarında kendilerinde daha çok enerji hissetmelerini ve daha çok gayret göstermelerini sağlar. Böylece öz yetkinlik işe gönülden bağlanmayı güçlendirir (Ouweneel vd., 2012: 541; Bakker vd., 2011: 7; Federici ve Skaavik, 2011: 575).
- Kişinin maharetlerine uygun bir işte çalışmasının işe gönülden bağlanma için çok önemli olduğu bilinmektedir (Attridge, 2009: 392). Yeteneklerine uygun işte çalışan kişi işini kolaylıkla ve keyifle yapar ve başarıyla sonuca ulaşır. Ulaştığı sonuçlarla başkalarını da memnun eder. Dolayısıyla bu durum kişinin işine gönülden bağlanmasını sağlar.
- Personelin adalet algılaması işe gönülden bağlanmasını güçlendirmektedir (Raja, 2012; Andersen vd., 2012; Freeney ve Tiernan, 2009).
- Bir kişinin fiziksel, duygusal ve bilişsel olarak işindeki rolüne bağlı olduğu durumda yani örgütsel bağlılığı yüksek olduğunda, işe gönülden bağlanmanın da güçlü olması beklenir (Zyl vd., 2010).
- Örgüt personelinin değerleriyle, üstlendikleri rolün uyumlu olması işe gönülden bağlanmalarını güçlendirmektedir (Hopkins ve Gardner, 2012: 59).
- Örgütlerde çalışanlar arasındaki arkadaşlığın sağladığı tatminin işe gönülden bağlanmayı güçlendirdiği görülmüştür (Nigah vd., 2012: 891).
- Yapılan bir araştırmada evli personelin bekâr personele göre işe gönülden bağlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Bal, 2009).
- Ayrıca iş hayatında kıdemli kişilerin diğerlerine göre işe gönülden bağlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Bal, 2009).
- Başka fikirlere açık olmanın ve savunmacı olmamanın işe gönülden bağlanmayı güçlendirdiği belirlenmiştir (Leroy vd., 2013: 238).
- Eğitilmiş ve yüksek düzeyde beceri sahibi kişilerin işlerine daha fazla gönülden bağlandıkları belirlenmiştir (Attridge, 2009: 387).

- Kişisel gelişim planları olan ve performansı değerlendirilerek geri besleme sağlanan çalışanların işe gönülden bağlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Attridge, 2009: 387).
- Sorumluluk sahibi, uyumlu, yaratıcı, hareketli, enerjik ve cana yakın kişilerde işe gönülden bağlanmanın daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (Çakıl, 2011: 37).
- Bir insanın pozitif duyguları güçlü ve psikolojik sermayesi yüksek düzeyde ise yani, öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dirençlilik yüksek düzeyde ise, bu durumun işe gönülden bağlanmaya katkı sağladığı belirlenmiştir (Bakker ve Leiter, 2010: 185; Ouweneel vd., 2012: 549).
- Kişilik özellikleri itibarıyla dışadönüklük ve hareketlilik özellikleri taşıyan kişilerin işe gönülden bağlanma düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Langelaan vd., 2006: 521; Liao vd., 2013: 63).
- İşe gönülden bağlanmanın, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim düzeyi, çalışma saati ve tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışma sistemlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir (Simpson, 2009: 1020).
- Kişinin boş zamanlarında dinlenmesi ve kendini yenilemesi kişisel kaynaklarını artırarak işe gönülden bağlanmasını kolaylaştırmaktadır (Bakker ve Leiter, 2011: 30)
- Bir insanın sahip olduğu kişisel kaynaklar olan iyimserlik, öz yeterlilik ve öz saygının işe gönülden bağlanmanın gerçekleşmesinde iş kaynakları kadar önemli olduğu görülmüştür (Xanthopoulou vd., 2008: 241; Lawrence, 2011: 259; Bakker vd., 2010: 7; Xanthopoulou vd., 2009: 196).

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN ÖRGÜT DÜZEYDEKİ KAYNAKLARI

İnsanların işyerlerinde üstlendikleri rol ile uyumları işe gönülden bağlanmada büyük öneme sahiptir. Kişi-rol uyumu ne kadar yüksekse işe gönülden bağlanma da o ölçüde güçlenmektedir (Zyl vd., 2010; Freeney ve Tiernan, 2009). Yapılan araştırmalara göre örgütün değerleriyle personelin değerlerinin uyumsuz olması durumunda tükenmenin artması ve işe gönülden bağlanmanın azalması söz konusudur (Attridge, 2009: 392). Kişi-rol uyumunun gerçekleşmesinde ve işe gönülden bağlanmanın güçlenmesinde ise kişinin işle ilgili kabiliyetleri önemli bir role sahiptir. Benzer şekilde örgüt mensuplarının işlerini anlamlı bulmalarının da işe gönülden bağlanmaya katkı sağladığı bilinmektedir (Warshavsky vd., 2012; Stringer, 2007: 9; Airila vd., 2012: 915).

Örgütlerde gerek çalışanlar arasında, gerekse yöneticilerle çalışanlar arasındaki iletişimin başarısı, çalışanların işe gönülden bağlanmalarında önemli bir etkiye sahiptir (Willoughby, 2011: 61). İletişimde başarılı olan örgütlerin çalışanlarında işe gönülden bağlanmanın, iletişimde başarısız örgütlere göre dört kat daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir (Attridge, 2009: 390). Bu kapsamda özellikle üst düzey yöneticilerin çalışanlarla kuracağı iletişim çok önemlidir.

Personelin işe gönülden bağlanmasını sağlamanın yollarında birisi de esnek çalışma yönteminin uygulanmasıdır. Esnek çalışma yönteminde insanlara işe geliş gidiş saatleri konusunda esneklik tanınmakta, kişi, tercih ettiği saatlerde işe gelip gidebilmektedir. Uzaktan çalışma yönteminde ise kişiye iş yeri dışındaki mekânlarda da çalışma imkânı verilebilmektedir (Brummelhuis vd., 2012; Swanberg vd., 2011: 621). Uzaktan çalışma yönteminin işe gönülden bağlanmaya olumsuz etkisi bulunduğunu gösteren farklı araştırma sonuçları vardır. Uzaktan çalışma yönteminin uygulandığı örgütlerde kişinin fiziksel olarak çalışma arkadaşlarından ve yöneticisinden uzakta olmasının işe gönülden bağlanmayı zayıflattığı belirlenmiştir (Arora, 2012: 3). Bu tespit işe gönülden bağlanmada yüz yüze iletişimin önemini ortaya koymaktadır. Çünkü uzaktan çalışma sistemlerinde bilgisayar ortamında yazılı, sesli ve görüntülü iletişim kurmak mümkündür. İşe gönülden bağlanmayı zayıflatan durum yüz yüze iletişimin kurulamamasıdır.

Örgüt üyeleri arasında gerçekleştirilen başarılı iletişimin personelin sosyal destek algısını güçlendirmesi de mümkündür. Sosyal desteğin işe gönülden bağlanmayı olumlu yönde etkilediğini gösteren araştırma sonuçları vardır (Rothmann, 2011: 173; Bakker ve Leiter, 2011: 2). Bu kapsamda, örgütlerdeki personelin diğer örgüt mensuplarıyla ve yöneticileriyle ilişkilerinin kalitesi onların işe gönülden bağlanmalarında doğrudan etkilidir (Hill, 2011: 4; Warshavsky vd., 2012). Çalışma arkadaşının takdiri, çalışma arkadaşının veya yöneticinin destekleyici yorumu veya cesaretlendirici geribeslemesi işe gönülden bağlanmayı güçlendirmektedir (Bakker ve Leiter, 2011: 27). Personelin işe gönülden bağlanmasında yöneticinin çok önemli bir rolü vardır. Yöneticilerin, çalışanların seslerine kulak verdiği, hatta kendilerinden farklı fikirlerin ifade edilmesine hoşgörü ile baktığı örgütlerde işe gönülden bağlanmanın güçlendiği görülmüştür (Kassing vd., 2012: 249). Farklılıklara hoşgörü ile bakmanın bir yolu da psikolojik kabuldür. Psikolojik kabul insanların duygu ve düşüncelerini kontrol etmeye çalışmak yerine olduğu gibi kabul etmek demektir. Örgütlerde psikolojik kabulün personelin işe gönülden bağlanmasını güçlendirdiği görülmüştür (Clark ve loxton, 2012: 893-894).

Yöneticilerin önem vermesi gereken bir konu da örgütte işbirliği havası oluşturulmasıdır. İş birliğinin hâkim olduğu örgütlerde işe gönülden bağlanmanın daha fazla olması beklenmektedir (Warshavsky vd., 2012). Örgütlerde işbirliğinin hâkim olabilmesi için personelin sosyalleşmesine ve iletişim becerilerinin geliştirilmesine özen gösterilmelidir. Bu durum işe gönülden bağlanmaya katkı sağlayacaktır (Nigah vd., 2012: 893; Jenaro vd., 2010: 865).

İşe gönülden bağlanma “sosyal değişim teorisi” kapsamında da düşünülebilir (Yaldıran, 2010: 50). Personel ile örgüt arasında karşılıklı bir alışveriş söz konusudur. Personel örgütün kendisine sağladıkları karşılığında işe gönülden bağlanarak buna karşılık verebilir (Li, 2012: 76). Mesela çalışma arkadaşlarından destek gören personelin işine gönülden bağlanarak buna karşılık vermesi mümkündür (Andrew ve Sofian, 2012: 506). Benzer şekilde iş ortamında eğitim ve gelişim imkânları

bulan personel yine işine gönülden bağlanarak buna karşılık verebilir. Bu kapsamda imkânlar dâhilinde personelin ihtiyaçlarının karşılanması, karar verme hakkının olması, kendini değerli ve güvende hissetmesi, yaptığı işi anlamlı bulması, motive edici ve meydan okuyucu bir çalışma ortamı oluşturulması, yeterli ücret, uygun yönetim tarzı, uygun iş yükü, çalışma arkadaşlarıyla iyi ilişkiler kurulması ve iş ile gurur duyulması işe gönülden bağlanmayı güçlendirmektedir (Taghipour ve Dezfuli, 2013: 152,153; Mendes ve Stander, 2011: 10; Liao vd., 2013: 63).

İşe gönülden bağlanma üzerinde örgütlerin yalnızca sosyal ve psikolojik ortamları etkili olmaz. Örgütlerin fiziksel ortamları da işe gönülden bağlanma üzerinde etkilidir. Yapılan bir araştırmada, iş yaşamının kalitesinin işe gönülden bağlanmayı güçlendirdiği belirlenmiştir (Kanten ve Sadullah, 2012: 360; Jenaro vd., 2011: 865). Bu bilgidен hareketle, örgüt yöneticilerinin personele olabildiğinde nitelikli bir çalışma ortamı oluşturmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Yöneticiler karşılarında işlerine gönülden bağlanmış personel görmek istiyorlarsa çalışma ortamının iyileştirilmesi için gayret göstermelidir.

İşe gönülden bağlanmada etkili olan uygulamalardan birisi de ödüllendirme. Ödüllendirme maddi içerikli veya maddi içerikli olmadan gerçekleştirilebilir. Yapılan bir araştırmada örgütlerde maddi olmayan ödüllendirmenin işe gönülden bağlanmada çok önemli bir rolünün bulunduğu belirlenmiştir (Nyman vd., 2012: 24).

Eğer sağlanan imkânlarla personelin örgütleriyle bütünleşmeleri sağlanabilirse bu durumun işe gönülden bağlanmaya katkı sağladığı görülmüştür. Yapılan bir araştırmada çalışanların, örgütleriyle bütünleşmesi ve işe gönülden bağlanmaları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle örgüt yöneticilerinin örgüt imajını güçlendirecek adımlar atmaları, çalışanlara yönelik imkânları ve faaliyetleri artırmaları, çalışanların kurum kimliklerini güçlendirmeleri onların işlerine gönülden bağlanmalarını kolaylaştıracaktır (Li, 2012: 75; Ötken ve Erben, 2010: 95).

Örgüt için gayret gösteren personelin, örgüt tarafından emeğinin karşılığı gereği gibi verilirse işe gönülden bağlanmanın güçlendiği görülür. Kendini değerli hisseden kişinin kendini işine verebilmesi çok daha kolay olmaktadır. Ayrıca örgütte her şeyin adaletli bir şekilde yürütüldüğüne yönelik inanç kişinin işine gönülden bağlanmasına katkı sağlamaktadır (Li, 2012: 75). Örgüt yöneticilerini adaletli bulmayan personelin işlerine gönülden bağlanmaları zorlaşmaktadır (Zyl vd., 2010).

Örgütlerin, çalışanlara sağladığı katkıların işe gönülden bağlanmalarını güçlendirmesi gibi, topluma yönelik sağladıkları katkılar da çalışanların işe gönülden bağlanmalarını güçlendirmektedir. Yapılan bir araştırmada, üyesi oldukları örgütlerin sosyal sorumluluklar üstlenmesinin personelin işe gönülden bağlanmasını güçlendirdiği görülmüştür (Lin, 2010: 528; Yener vd., 2012: 724).

Rekabetin güçlü bir şekilde hissedildiği iş dünyasında personelin üzerindeki çalışma baskısı artmaktadır (Robbins, 2012: 20). Fakat uzun süreli ve aralıksız çalışmak daha üretken olunacağı anlamına gelmez. Fiziksel ve psikolojik olarak verilen dinlenme aralarının çalışanların işe gönülden bağlanmalarını güçlendirdiği belirlenmiştir. Psikolojik dinlenmede kişinin düşüncelerini tamamen iş dışındaki konulara kaydırması söz konusudur (Kühnel vd., 2009: 575,577). İş yerlerinde spor salonlarının oluşturulması ve çalışanların fiziksel aktiviteler yapmaya teşvik edilmeleri bu konuda işe yarayabilir (Robbins, 2012: 25). Ayrıca örgütlerde personelin günlük, haftalık ve yıllık olarak dinlenme zamanları ile ilgili düzenleme yapılmalı, dinlenme konusunda personel teşvik edilmelidir (Kühnel vd., 2012: 195). İşletme yöneticileri karşılarında işlerine gönülden bağlanmış personel görmek istiyorlarsa günlük, haftalık ve yıllık dinlenme programlarını ihmal etmemelidir.

Personelin iş yerindeki görev süresi ile işe gönülden bağlanma arasında anlamlı bir ilişki vardır (Gill, 2007: 45). Bu bilgiden hareketle insan kaynaklarıyla mümkün olduğunca uzun süre birlikte çalışan örgütlerde işe gönülden bağlanmanın güçleneceği söylenebilir. Tersine işgücü devir hızının yüksek olduğu, insanların kısa süreler çalışarak işten ayrıldığı, bu yüzden sürekli yeni elemanların işe alındığı örgütlerde ise işe gönülden bağlanmanın zayıf olması beklenir.

Yapılan bir araştırmada, özerkliğin personelin işe gönülden bağlanmasında güçlü bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir (Bal, 2008: 3). Dolayısıyla çalışma ortamında işi ile ilgili olarak inisiyatif alma ve karar verme hakkı bulunan personelin bu durumdan hoşnut olması ve işine gönülden bağlanması sağlanabilir.

Örgütlerde özellikle insanlar arasındaki ilişkileri içeren psikolojik sözleşmenin işe gönülden bağlanmaya katkı sağladığı belirlenmiştir (Yeh, 2012: 67; Bal vd., 2013: 107). İşletme yöneticilerinin çalışanlarla yaptıkları yazılı sözleşmelerin yanında yazılı olmayan psikolojik sözleşmelerini de ihlal etmemeleri işe gönülden bağlanmayı güçlendirerek örgüte katkı sağlayacaktır.

Örgütsel bağlılığın işe gönülden bağlanmanın güçlenmesinde önemli bir role sahip olduğu tespit edilmiştir (Yalabik, 2013: 2816). Kişinin genel olarak çalışma ortamından memnun olması, kendini örgütün bir parçası gibi hissetmesi ve uzun vadede örgütte çalışma azmine sahip olmasının işe gönülden bağlanmayı güçlendirmesi beklenen bir durumdur. Örgütlerinden memnun olmayan ve ilk fırsatta ayrılma düşüncesi taşıyan personelin işe gönülden bağlanmaları beklenmez.

Benzer şekilde iş tatmininin yüksek olduğu örgütlerde, personelin çalışma ortamlarından memnuniyetleri işlerine gönülden bağlanmalarını kolaylaştırmaktadır (Yalabik, 2013: 2816). Bu yüzden örgütlerde personelin iş tatminlerinin yükseltilmesi ve yüksek seviyede tutulması için gayret gösterilmesi yarar sağlayacaktır. İş tatmin düzeyi değişken olduğu için belirli aralıklarla personelin iş tatminlerinin ölçülerek takip edilmesi gerekir.

Örgütlerde yöneticilerin ve personelin işe gönülden bağlanmalarını sağlamanın bir yolu da, güven verici, kibar ve saygılı bir anlayışın hâkim kılınmasıdır (Bakker vd., 2011: 85). Örgütlerde insana değer verilmesinin ve insancıl bir ortamın oluşturulmasının işe gönülden bağlanmayı güçlendirmesi şaşırtıcı değildir.

Güçlendirme uygulamasının örgüt personelinin işe gönülden bağlanmasına katkı sağladığı belirlenmiştir (Freeney ve Tiernan, 2009; Kimura, 2011: 44). Konu ile ilgili farklı araştırmaların sonuçları da benzer şekilde güçlendirmenin işe gönülden bağlanmayı artırdığını göstermiştir (Bhatnagar, 2012: 928; Laschinger vd., 2009: 645). Güçlendirme olduğunda personel üstlendiği rol ile ilgili olarak daha fazla kişisel sorumluluk hissetmektedir (Bal, 2009). Bu durum muhtemelen daha çok gayret göstermesine ve böylece de daha başarılı olmasına sebep olmaktadır. Diğer taraftan yönetim kontrol odaklı olursa bu durum personelin iç motivasyonunu azaltmakta ve başarısızlığa zemin hazırlamaktadır (Bal, 2009).

Yapılan araştırmalarda işe gönülden bağlanmanın bulaşıcı olduğu görülmüştür (Bal, 2009: 550). Birlikte çalışma ortamında işgörenler yalnızca çalışma ortamını paylaşmazlar, aynı zamanda diğerlerinin işe gönülden bağlanmalarını da etkilerler (Bakker ve Leiter, 2011: 5). Örgütlerde, çalışanlardan bir kısmının işlerine gönülden bağlanmaları sağlanabilirse, bunun o bölümde çalışan tüm personele yayılması mümkün olabilir.

İşe gönülden bağlanmanın güçlendirilebilmesi için, stresli çalışma şartlarının ve yüksek düzeydeki iş taleplerinin azaltılması gerekmektedir (Attridge, 2009: 392). Personele ergonomik bir çalışma ortamı hazırlanması, esnek mesai saatlerinin uygulanması, yapılması gereken işlerin açıkça tanımlanmış olması, personele işleriyle ilgili karar verme hakkının sağlanması, iş ortamında olumlu sosyal ilişkilerin gelişmesine destek olunması önemli katkılar sağlar (Attridge, 2009: 392). İş-aile dengesinin kurulmasını sağlayacak uygulamalar, personelin gelişimine destek sağlama, iş ortamında sağlık ve güvenlik şartlarına özen gösterme, personeli takdir etme ve övgüde bulunma işe gönülden bağlanmayı güçlendirir (Attridge, 2009: 392). Örgütsel destek, yönetici desteği, takdir edilme ve işbirlikçi örgüt ikliminin personelin işe gönülden bağlanmasını güçlendirdiği belirlenmiştir (Attridge, 2009: 392).

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN SONUÇLARI

Yapılan araştırmalarda işe gönülden bağlanmanın çok sayıda olumlu sonucunun bulunduğu belirlenmiştir. İşe gönülden bağlanmanın sonuçları aşağıda sıralanmıştır.

- İşe gönülden bağlanma, örgütsel bağlılığı, iş tatminini, motivasyonu, verimliliği ve performansı artırmakta, devamsızlık, personel devir hızı, işten ayrılma niyeti ve tükenmeyi azaltmaktadır (Zyl vd., 2010; Kanste, 2011; Suan ve Nasurdin, 2011; Yaldiran, 2010: 59; Hoigaard vd., 2012: 347; Plooy ve Roodt, 2010: 1; Bhatnagar, 2012: 944).

- İşe gönülden bağlanmış hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmada, hastaları korumak için görev tanımlarının ötesinde davranışlar gösterdikleri görülmüştür (Warshavsky vd., 2012).
- İşe gönülden bağlanmış personelin hem rol davranışlarında, hem de rol dışı davranışlarda yüksek performans gösterdikleri belirlenmiştir (Torrente vd., 2012, Christian vd., 2011: 123; Klassen vd., 2012: 331).
- İşe gönülden bağlanan personelin işlerine yönelik olarak yüksek düzeyde kimlik algılamalarının bulunduğu, fiziksel ve psikolojik olarak daha sağlıklı oldukları ayrıca yüksek düzeyde iş tatminine ve kişisel başarıya sahip oldukları belirlenmiştir (Kanste, 2011; Braine ve Roodt, 2011; Freeney ve Tiernan, 2009; Yaldıran, 2010: 59; Bakker vd., 2011: 19).
- İşe gönülden bağlanan personelin algıladıkları sağlık, refah ve sosyal desteğin yüksek olduğu, tersine işkoliklik ve tükenmenin ise düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (Attridge, 2009: 387).
- İşe gönülden bağlanmış personelin işlerinde yüksek performans gösterdikleri, yöneticilerinden ve müşterilerinden daha fazla olumlu geribildirim aldıkları belirlenmiştir (Bal, 2009).
- Yüksek performanslı örgütlerde yapılan araştırmalar, bu örgütlerin başarılarının işe gönülden bağlanmış personelden kaynaklandığını göstermiştir (Warshavsky vd., 2012). Bu örgütlerde başarıya katkı sağlayan en önemli faktör, işe gönülden bağlanmış personelin proaktif davranarak problemleri çözmesidir.
- İşe gönülden bağlanan personelin olumsuz duygularının düşük düzeyde olduğu ve kendilerini daha iyi hissettikleri görülmüştür (Freeney ve Tiernan, 2009; Bal, 2009).
- İşe gönülden bağlanan personelin örgüte zarar veren davranışlardan kaçındıkları ve daha fazla inisiyatif kullandıkları görülmüştür (Hartog ve Belschak, 2012: 43).
- İşe gönülden bağlanmanın personelin yenilikçi iş davranışlarını artırdığı, bu durumun da örgütün etkinliğine katkı sağladığı görülmüştür (Agarwal vd., 2012: 208).
- İşe gönülden bağlanma personelin ruh sağlığını güçlendirerek performansını artırmakta, böylece müşteri tatmini ve finansal performans da artmaktadır (Clark ve Loxton, 2012: 897; Agarwal vd., 2012: 211; Yaldıran, 2010: 60).
- Personelin işe gönülden bağlanmasıyla müşteri tatmini arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır (Attridge, 2009: 391).
- Bir araştırmada, personelin işe gönülden bağlanmasındaki % 5'lik artışın satışlarda 47 milyon dolarlık bir artışa sebep olduğu belirlenmiştir (Attridge, 2009: 391).

- İşe gönülden bağlanmanın çalışanlardaki depresyon bulgularını azalttığı ve yaşam tatminini olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Hakkanen ve Schaufeli, 2012: 415).
- İşe gönülden bağlanmanın örgüte zararlı davranışları azalttığı, örgütsel vatandaşlık davranışlarını, personelin refahını ve performansını artırarak pozitif iş çıktıları da artırdığı tespit edilmiştir (Ariani, 2013: 46; Runhaar vd., 2013: 105; Sonnentag, 2011: 34; Nigah vd., 2012: 893, Gill, 2007: 33).
- Örgütlerde, işe gönülden bağlanmanın, personelin sahip olduğu potansiyelin ve yeteneklerin harekete geçmesini sağladığı belirlenmiştir (Nigah vd., 2012: 894).
- İşe gönülden bağlanmış personelin tutkuyla çalıştığı ve örgütüne derin bir bağlılık duyduğu bilinmektedir (Attridge, 2009: 387; Field ve Buitendach, 2011: 68).
- İşe gönülden bağlanma, endişe ve depresyonu azaltarak, kişiye, örgüte ve içinde bulunulan ülkeye katkı sağlar (Innstrand vd., 2012: 9).
- İşe gönülden bağlanma pozitif iş çıktıları elde etmekte önemli bir araçtır (Karatepe & Aga, 2012: 355).
- İşe gönülden bağlanan personelin iş kaynaklı stresten daha az etkilendiği belirlenmiştir (Yaldıran, 2010: 59).
- Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre örgütlerde işe gönülden bağlanmanın personelin mutluluk düzeyini artırdığı tespit edilmiştir (Field ve Buitendach, 2011: 68).
- İşe gönülden bağlanan personelin yöneticileriyle daha iyi ilişkiler içerisinde olmaları, bu durumun da onları olumlu tutumlar, niyetler ve davranışlara yöneltmesi beklenir (Rothmann vd., 2011: 107).
- İşe gönülden bağlanmanın pozitif duyguları güçlendirdiği belirlenmiştir (Ouweneel vd., 2012: 541; Jezzi, 2006: 1).

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN KARANLIK YÖNLERİ

Her ne kadar işe gönülden bağlananlar işkolik değillerse de, çok çalışmaları ve eve iş götürmeleri söz konusu olabilir (Bakker vd., 2011: 18). Çok çalışmak ve eve iş götürmek kişinin sağlığının bozulmasına ve iş aile çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Sonnentag, 2011: 34; Bakker vd., 2011: 18). İşe gönülden bağlanmış kişiler zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu işlerine harcadıklarından iş dışındaki hayatlarına ve ailelerine daha az zaman ve enerjileri kalır (George, 2011: 56). İşe gönülden bağlanmış kişilerin uzun vadede işkolik duruma gelmeleri söz konusu olduğu gibi, dinlenmeyi ve kişisel ilişkilerini ihmal ettiklerinden iş/aile çatışması yaşamaları da muhtemeldir (Bakker vd., 2011: 18; Schaufeli ve Salanova, 2011: 44).

İşe gönülden bağlanan kişiler işlerine karşı hevesli olduklarından ilave görevler üstlenebilirler (Sonntag, 2011: 34). Benzer şekilde yöneticiler de işe gönülden bağlanmış personele daha fazla görev verme eğilimindedirler (Sonntag, 2011: 34). Bu durum kişinin üzerindeki iş yükünü artırarak sağlığının ve refahının azalmasına sebep olacak, zaman içerisinde de işe gönülden bağlanma düzeyini azaltacaktır (Sonntag, 2011: 34).

Ayrıca sosyal değişim teorisi kapsamında örgütlerde işe gönülden bağlanmanın bir karşılığı olmalıdır. İşine gönülden bağlanmış personel, işi için tüm enerjisini harcaması karşılığında hiçbir şey elde edemiyorsa, bu durum onu tükenmeye götürebilir (Schaufeli ve Salanova, 2011: 44). İşe gönülden bağlanarak çalışma arkadaşlarına göre çok daha fazla sorumluluk alan, daha fazla çalışarak daha fazla üreten personelin örgütlerinden emeklerinin karşılığı kadar kazanç elde etmeleri gerekir (George, 2011: 55). Aksi durumda işe gönülden bağlanmış kişilerin algıladıkları adaletsizlik işe gönülden bağlanmanın azalması başta olmak üzere pek çok olumsuzluğu beraberinde getirebilir. Yapılan bir çalışmada işe gönülden bağlanmanın mesleki strese sebep olduğu belirlenmiştir (Padula vd., 2012: 2965).

İŞE GÖNÜLDEN BAĞLANMANIN ÖLÇÜMÜ

İşe gönülden bağlanmanın ölçülmesi amacıyla Utrecht işe gönülden bağlanma ölçeği kullanılmaktadır. Ölçekle ilgili yapılan çalışmalarda güvenilirlik düzeyinin 0.80 ile 0.90 arasında olduğu görülmüştür (Schaufeli vd., 2006: 703). Ölçeğin, Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika, Asya ve Avusturalya'da geçerlilik çalışmaları yapılmıştır (Bakker vd., 2011: 9). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik analizleri Eryılmaz ve Doğan tarafından yapılmıştır (Eryılmaz ve Doğan, 2012: 49). Yapılan analizlerde ölçeğin Türkçe formunun üç faktörlü yapısını koruduğu, yüksek düzeyde geçerliliğe ve güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

Örgütlerde personelin işe gönülden bağlanma seviyeleri sürekli olarak sabit bir düzeyde kalmaz. Yapılan işle de bağlantılı olarak farklı günlerde ve haftalarda işe gönülden bağlanma düzeyinde farklılaşmanın olduğu görülmüştür (Bakker vd., 2011: 10; Bakker ve Leiter, 2010: 184; Sonntag vd., 2008: 259). Bu yüzden işe gönülden bağlanma ölçeğindeki soruların son bir aydaki ortalamayı elde edecek şekilde sorulması yararlı olacaktır (Bakker vd., 2011: 11).

KAYNAKÇA

- Agarwal, U. A., Datta, S., Blake-Beard, S. ve Bhargava, S. (2012). Linking LMX, Innovative Work Behaviour and Turnover Intentions the Mediating Role of Work Engagement. *Career Development International*, 17 (3), 208-230.
- Akünel, T., Çetin, C. (2018). İşe Adanma. İzmir: KitapAna Yayınevi
- Alok, K., Israel, D. (2012). Authentic Leadership & Work Engagement. *Indian Journal of Industrial Relations*, 47 (3), 498-510.
- Andreassen, C. S., Ursin, H., Eriksen, H. R. ve Pallesen, S. (2012). The Relationship of Narcissism with Workaholism, Work Engagement and Professional Position. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 40 (6), 881-890.
- Antoinette B.L. (2012). Work Engagement in Nursing: A Concept Analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 68 (6), 1414-1428.
- Bakker, A. B., Hetland, J., Keulemans, L. ve Lieke, L. (2012). Do New Ways of Working Foster Work Engagement? *Psicothema*, 24 (1), 113-120.
- Bal, P. M., De Cooman, R. ve Mol, S. T. (2013). Dynamics of Psychological Contracts With Work Engagement and Turnover Intention: The Influence of Organizational Tenure. *European Journal of Work & Organizational Psychology*, 22 (1), 107-122.
- Freaney, Y. M. ve Tiernan, J. (2009). Exploration of the Facilitators of and Barriers to Work Engagement in Nursing. *International Journal of Nursing Studies* 46, 1557-1565.
- Kassing, J. W., Piemonte, N. M., Goman, C. C., Mitchell, C. (2012). A Dissent Expression as an Indicator of Work Engagement and Intention to Leave. *Journal of Business Communication*, 49 (3), 237-253.
- Torrente, P., Salanova, M., Llorens, S. ve Schaufeli, W.B. (2012). Teams Make it Work: How Team Work Engagement Mediates Between Social Resources and Performance in Teams. *Psicothema*, 24 (1), 106-112.
- Eryılmaz, A. ve Doğan, T. (2012). İş Yaşamında Öznel İyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 15 (3), 49-55.
- Warshawsky, N. E., Havens, D. S ve Knafl, G. (2012). The Influence of Interpersonal Relationships on Nurse Managers' Work Engagement and Proactive Work Behavior. *Journal of Nursing Administration*, 42 (9), 418-425.
- De Braine, R. ve Roodt, G. (2011). The Job Demands-Resources Model as Predictor of Work Identity and Work Engagement: A Comparative Analysis. *South African Journal of Industrial Psychology*, 37 (2), 52-62.
- Hartog, D. ve Belschak, F. (2012). Work Engagement and Machiavellianism in the Ethical Leadership Process. *Journal of Business Ethics*, 107 (1), 35-47.
- Hulkko-Nyman, K., Sarti, D., Hakonen, A. ve Sweins, C. (2012). Total Rewards Perceptions and Work Engagement in Elder-Care Organizations. *International Studies of Management & Organization*, 42 (1), 24-49.
- Raja, M. W. (2012). Does Transformational Leadership Leads To Higher Employee Work Engagement. A Study of Pakistani Service Sector Firms. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences*, 2 (1), 160-166.
- Kanste, O. (2011). Work Engagement, Work Commitment and Their Association With Well-Being in Health Care. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 25 (4), 754-761.
- Choo, L. S. ve Nasurdin, A. M. (2011). The Effects of Emotional Intelligence and Gender on Work Engagement of Customer-Contact Employees: A Proposed Framework. *Research Journal of Business Management*, 5 (4), 178-186.
- Ravichandran, K., Arasu, R., Arun Kumar, S. (2011). The Impact of Emotional Intelligence on Employee Work Engagement Behavior: An Empirical Study. *International Journal of Business & Management*, 6 (11), 157-169.
- Cheng, J.W., Lu, K. M., Chang, Y.Y. ve Johnstone, S. (2013). Voice Behavior and Work Engagement: The Moderating Role of Supervisor-Attributed Motives. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 51 (1), 81-102.

- Hopkins, V. ve Gardner, D. (2012). The Mediating Role of Work Engagement and Burnout in the Relationship between Job Characteristics and Psychological Distress among Lawyers. *New Zealand Journal of Psychology*, 41 (1), 59-68.
- Van Z. L. E., Deacon, E. ve Rothmann, S. (2010). Towards Happiness: Experiences of Work-Role Fit, Meaningfulness and Work Engagement of Industrial/Organisational Psychologists In South Africa. *South African Journal of Industrial Psychology*, 36 (1) 1-10.
- Ouweneel, E., Le Blanc, P. M. ve Schaufeli, W.B. (2012). Don't Leave Your Heart at Home Gain Cycles of Positive Emotions, Resources, and Engagement at Work. *Career Development International*, 17 (6), 537-556.
- Nigah, N., Davis, A. J. ve Hurrell, S. A. (2012). The Impact of Buddying on Psychological Capital and Work Engagement: An Empirical Study of Socialization in the Professional Services Sector. *Thunderbird International Business Review*, 54 (6), 891-905.
- Karatepe, O. M., Aga, M. (2012). Work Engagement as a Mediator of the Effects of Personality Traits on Job Outcomes: A Study of Frontline Employees. *Services Marketing Quarterly*, 33 (4), 343-362.
- Lawrence, L. A. (2011). Work Engagement, Moral Distress, Education Level, and Critical Reflective Practice in Intensive Care Nurses. *Nursing Forum*, 46 (4), 256-268.
- Rothmann, S. ve Buys, C. (2011). Job Demands and Resources, Psychological Conditions, Religious Coping and Work Engagement of Reformed Church Ministers. *Journal of Psychology in Africa*, 21 (2) 173-183.
- Hassan, A. ve Ahmed, F. (2011). Authentic Leadership, Trust and Work Engagement. *World Academy of Science, Engineering & Technology*, 80, 750-756.
- Wajid, R. A., Zaidi, N. R., Taqi Z. M. ve Zaidi, F. B. (2011). Relationship Between Demographic Characteristics and Work Engagement Among Public Sector University Teachers of Lahore. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3 (6), 110-122.
- Stadnyk, R. L., Hultell, D. ve Gustavsson, J. P. (2011). Factors Affecting Burnout and Work Engagement in Teachers When Entering Employment. *Work*, 40 (1) 85-98.
- Kimura, T. (2011). Empowerment, P-O Fit, and Work Engagement -A Mediated Moderation Model-. *European Journal of Economics, Finance & Administrative Sciences*, 38, 44-58.
- Innstrand, S. T., Langballe, E. M. ve Falkum, E. (2012). A Longitudinal Study of the Relationship between Work Engagement and Symptoms of Anxiety and Depression. *Stress & Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 28 (1), 1-10.
- Runhaar, P., Konermann, J. ve Sanders, K. (2013). Teachers' organizational citizenship behaviour: Considering the roles of their work engagement, autonomy and leader-member exchange. *Teaching & Teacher Education*, (30), 99-108.
- Liao, F.Y., Yang, L.Q., Wang, M., Drown, D. ve Shi, J. (2013). Team-Member Exchange and Work Engagement: Does Personality Make a Difference? *Journal of Business & Psychology*, 28 (1) 63-77.
- Klassen, R. M., Aldhafri, S., Mansfield, C. F., Purwanto, E., Siu, A. F. Y., Wong, M. W. ve Woods M. (2012). Teachers' Engagement at Work: An International Validation Study. *Journal of Experimental Education*, 80 (4) 317-337.
- Chiavegato, L. D., Cabral, C. M. N., Almeida, T., Ortiz, T., Carregaro, R. L., Jacobs, K., Soares, M. M. ve Padula, R. S. (2012). Is occupational stress associated with work engagement? *Work*, 41, 2963-2965.
- Jenaro, C., Flores, N., Orgaz, M. B. ve Cruz, M. (2011). Vigour and Dedication in Nursing Professionals: Towards A Better Understanding of Work Engagement. *Journal of Advanced Nursing*, 67 (4), 865-875.
- Mendes, F. ve Stander, M. W. (2011). Positive Organisation: The Role of Leader Behaviour in Work Engagement and Retention. *South African Journal of Industrial Psychology*, 37 (1), 29-41.
- Field, L.K. ve Buitendach, J.H. (2011). Happiness, Work Engagement and Organisational Commitment of Support Staff At A Tertiary Education Institution in South Africa. *South African Journal of Industrial Psychology*, 37 (1) 68-77.

- Rothmann, S., Jorgensen, L. I. ve Hill, C. (2011). Coping and Work Engagement in Selected South African Organisations. *South African Journal of Industrial Psychology*, 37 (1) 107-117.
- Christian, M. S., Garza, A.S. ve Slaughter, J.E. (2011). Work Engagement: A Quantitative Review and Test of Its Relations with Task and Contextual Performance. *Personnel Psychology* 64 (1), 89-136.
- Sonntag, S., Mojza, E.J., Binnewies, C. ve Scholl, A. (2008). Being Engaged at Work and Detached At Home: A Week-Level Study on Work Engagement, Psychological Detachment, and Affect. *Work & Stress*, 22 (3), 257-276.
- Kühnel, J., Sonntag, S. ve Bledow, R. (2012). Resources and Time Pressure As Day-Level Antecedents of Work Engagement. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*. 85 (1), 181-198.
- Hoigaard, R., Giske, R. ve Sundsli, K. (2012). Newly Qualified Teachers' Work Engagement and Teacher Efficacy Influences on Job Satisfaction, Burnout, and The Intention To Quit. *European Journal of Teacher Education*, 35 (3), 347-357.
- Clark, D.M.T. ve Loxton, N.J. (2012). Fear, Psychological Acceptance, Job Demands and Employee Work Engagement: An Integrative Moderated Meditation Model. *Personality & Individual Differences*, 52 (8), 893-897.
- Giallonardo, L.M., Wong, C. A. ve Iwasiw, C.L. (2010). Authentic Leadership of Preceptors: Predictor of New Graduate Nurses' Work Engagement and Job Satisfaction, *Journal of Nursing Management*, 18 (8), 993-1003.
- Lin, C.P. (2010). Modeling Corporate Citizenship, Organizational Trust, and Work Engagement Based on Attachment Theory. *Journal of Business Ethics*, 94 (4), 517-531.
- Ötken, A.B. ve Erben, G.S. (2010). Örgütsel Özdeşleşme ve İşle Bütünleşme Arasındaki İlişkinin ve Amir Desteginin Rolünün İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 12 (2), 93-118.
- Chen, C.F. ve Chen, S.C. (2012). Burnout and Work Engagement Among Cabin Crew: Antecedents and Consequences. *International Journal of Aviation Psychology*, 22 (1), 41-58.
- Bhatnagar, J. (2012). Management of Innovation: Role of Psychological Empowerment, Work Engagement and Turnover Intention in The Indian Context. *International Journal of Human Resource Management*, 23 (5), 928-951.
- Babcock-Roberson, M.E. ve Strickland, O. J. (2010). The Relationship Between Charismatic Leadership, Work Engagement, and Organizational Citizenship Behaviors. *Journal of Psychology*, 144 (3), 313-326.
- Du Plooy, J. ve Roodt, G. (2010). Work Engagement, Burnout and Related Constructs as Predictors of Turnover Intentions. *South African Journal of Industrial Psychology*, 36 (1), 1-13.
- Bakker, A.B. ve Bal, P.M. (2010). Weekly Work Engagement and Performance: A Study Among Starting Teachers. *Journal of Occupational & Organizational Psychology* 83 (1), 189-206.
- Schaufeli, W.B., Bakker, A.B. ve Van R.W. (2009). How Changes in Job Demands and Resources Predict Burnout, Work Engagement, and Sickness Absenteeism. *Journal of Organizational Behavior*, 30 (7), 893-917.
- Kühnel, J., Sonntag, S. ve Westman, M. (2009). Does Work Engagement Increase After A Short Respite? The Role of Job Involvement as A Double-Edged Sword. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 82 (3), 575-594.
- Spence, L.H.K., Wilk, P., Cho, J. ve Greco, P. (2009). Empowerment, Engagement and Perceived Effectiveness in Nursing Work Environments: Does Experience Matter? *Journal of Nursing Management*, 17 (5), 636-646.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2009). Work Engagement and Financial Returns: A Diary Study On The Role of Job and Personal Resources. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 82 (1), 183-200.
- Çakıl E. (2011). Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşire ve Asistanlarda Mobbingin İşe Gönülden Bağlanma Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Zonguldak Karaelmas Üniversitesi.

- Aslı Erim F.N. (2009). Individual Response to Organizational Change: Creating Facade of Conformity its Antecedents and Effects on Participating in Decision Making, Work Engagement, Job Involvement and Intent to Quit. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Bal E. A. (2008). Self Efficacy, Contextual Factors and Well-Being: The Impact of Work Engagement. Doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yalabik, Z.Y., Popaitoon, P., Chowne, J. A. ve Rayton, B.A. (2013). Work Engagement as A Mediator Between Employee Attitudes and Outcomes. *International Journal of Human Resource Management*, 24 (14), 2799-2823.
- Ariani, D. W. (2013). The Relationship Between Employee Engagement, Organizational Citizenship Behavior, and Counterproductive Work Behavior. *International Journal of Business Administration*, 4 (2), 46-56.
- Attridge, M. (2009). Measuring and Managing Employee Work Engagement: A Review of the Research and Business Literature. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 24 (4), 383-398.
- Simpson, M.R. (2009). Engagement At Work: A Review of The Literature. *International Journal of Nursing Studies*, 46 (7), 1012-1024.
- Bakker, A.B., Schaufeli, W.B., Leiter, M.P. ve Taris, T.W. (2008). Work Engagement: An Emerging Concept in Occupational Health Psychology. *Work & Stress*, 22 (3), 187-200.
- Hakanen, J. J., Schaufeli, W.B. ve Ahola, K. (2008). The Job Demands-Resources Model: A Three-Year Cross-Lagged Study of Burnout, Depression, Commitment, and Work Engagement. *Work & Stress*, 22 (3), 224-241.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W. ve Van Rhenen, W. (2008). Workaholism, Burnout, and Work Engagement: Three of a Kind or Three Different Kinds of Employee Well-being? *Applied Psychology: An International Review*, 57 (2), 173-203.
- Kanten, S. ve Sadullah O. (2012). An Empirical Research on Relationship Quality of Work Life and Work Engagement. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 62, 360-366.
- Swanberg, J.E., McKechnie, S.P., Ojha, M.U. ve James, J.B. (2011). Schedule Control, Supervisor Support and Work Engagement: A Winning Combination For Workers in Hourly jobs? *Journal of Vocational Behavior*, 79 (3), 613-624.
- Ching-Wen Y. (2012). Relationships Among Service Climate, Psychological Contract, Work Engagement and Service Performance. *Journal of Air Transport Management*, 25, 67-70.
- Yener, M., Yaldiran M. ve Ergun, S. (2012). The Effect of Ethical Climate on Work Engagement Original Research Article. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 58 (12), 724-733.
- Langelan S., Bakker A.B., Doornen L.J.P. ve Schaufeli W.B. (2006). Burnout And Work Engagement: Do Individual Differences Make A Difference? *Personality and Individual Differences*, 40 (3), 521-532.
- Xanthopoulou D., Bakker, A.B., Demerouti E. ve Schaufeli W.B. (2009). Reciprocal Relationships Between Job Resources, Personal Resources, and Work Engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 74 (3), 235-244.
- Romá V.G., Schaufeli, W.B., Bakker, A.B. ve Lloret, S. (2006). Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles? *Journal of Vocational Behavior*, 68 (1), 165-174.
- Leroy H., Anseel F., Dimitrova, N.G. ve Sels, L. (2013). Mindfulness, Authentic Functioning, and Work Engagement: A Growth Modeling Approach. *Journal of Vocational Behavior*, 82 (3), 238-247.
- Taghipour A. ve Dezfuli Z.K. (2013). Designing and Testing a Model of Antecedents of Work Engagement. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84 (9) 149-154.
- Romá V.G., Schaufeli, W.B., Bakker, A.B. ve Lloret, S. (2006). Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles? *Journal of Vocational Behavior*, 68 (1) 165-174.
- Andrew, O.C. ve Sofian S. (2012). Individual Factors and Work Outcomes of Employee Engagement Original Research Article. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 40, 498-508.
- Demerouti, E., Bakker, A.B., Jonge J.D., Janssen P.P.M, Wilmar B Schaufeli (2001). Burnout and Engagement at Work as A Function of Demands and Control Burnout and Engagement at Work

- as A Function of Demands and Control. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 27 (4) 279-286.
- Bakker, A.B., Albrecht, S.L., Leiter, M.P. (2011). Key Questions Regarding Work Engagement, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 4-28.
- Sonnetag, S. (2011). Research on Work Engagement is Well and Alive. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 29-38.
- George, J.M. (2011). The Wider Context, Costs, and Benefits of Work Engagement. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 53-59.
- Schaufeli, W., Salanova, M. (2011) Work Engagement: On How to Better Catch A Slippery Concept. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 39-46.
- Airila, A., Hakanen J., Lusa, A.P.S., Ritva Luukkonen (2012) Is Work Engagement Related to Work Ability Beyond Working Conditions and Lifestyle Factors?, *Int Arch Occup Environ Health*, 85, 915-925.
- Federici R.A. ve Einar M. (2011). Principal Self-Efficacy and Work Engagement: Assessing A Norwegian Principal Self-Efficacy Scale. *Skaalvik Soc Psychol Educ*, 14, 575-600.
- Bakker A.B., Albrecht S.L. ve Leiter M.P. (2011). Work Engagement: Further Reflections on The State of Play. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20 (1), 74-88.
- Bakker, A.B., Leiter M.P. (2010). *Work Engagement: A Handbook of Essential Theory and Research*, New York: Psychology Press.
- Gill, D. S. (2007). Employee Selection and Work Engagement: Do Recruitment and Selection Practices Influence Work Engagement? Doctorate Thesis, New York: Kansas State University.
- Chelle S. (2007). The Relationship Between Strategic Alignment, Meaningful Work, and Employee Engagement. Doctorate Thesis. Mexico: The University of New Mexico.
- Scott, T. (2012). Organizational Excellence: A Study of the Relationship Between Emotional Intelligence and Work Engagement in Process Improvement Experts, Doctorate Thesis, Newberg: George Fox University.
- Kahn, W. A. (1987). Adjusting Self-in-Role: Influences on Personal Engagement and Disengagement at Work. Doctorate Thesis. New Haven: Yale University.
- Matthew J.M. (2006). The Moderating Role of Optimism as Related to Work Resources and Work Engagement. Doctorate Thesis. Washington: San Jose State University.
- Arora, S.A. (2012). Does Workplace Isolation Matter? Examining the Impact of Workplace Isolation on Telecommuter Work Engagement. Doctorate Thesis. Melbourne: Florida Institute of Technology.
- Jennifer, B. (2011). An Examination of Management Practices as Predictors of Employee Work Engagement. Doctorate Thesis. Washington: San Jose State University.
- Bal, E.A. Bir Pozitif Psikoloji Kavramı Olarak İşe Gönülden bağlanma ve İnsan Kaynakları Açısından Önemi, 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Eskişehir: 2009.
- Trougakos, J.P., Beal, D.J., Green, S. ve Weiss, H. M. (2008). Making The Break Count: An Episodic Examination of Recovery Activities, Emotional Experiences, and Positive Affective Displays, *Academy of Management Journal*, 51 (19), 131-146.
- Iwasaki, Y. (2003). Examining Rival Models of Leisure Coping Mechanisms, *Leisure Sciences*, 25, 183-207.
- Caldwell, L. (2005). Leisure and Health: Why is Leisure Therapeutic? *British Journal of Guidance and Counselling*, 33(1), 7-26.
- Müceldili, B. ve Erdil, O. Pozitif Organizasyonel Bilim Üzerine Bir Araştırma: İşe Cezbolmanın Organizasyonel Çıktılara Etkileri, 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Kütahya: 2013.
- Öncül, M.S., Tağraf, H. ve Özkan, A. M. Akademik Personelde İşkoliklik: Cumhuriyet Üniversitesi'nde Bir Araştırma, 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Kütahya: 2013.

İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNÜN DENETİM ÜCRETLERİ ÜZERİNE ETKİSİ: BİST 30 ENDEKSİ ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Sedat COŞKUN¹

1. GİRİŞ

Denetim işletmelerin mali tablolarında sunmuş oldukları bilgilerin doğru bir şekilde sunulmasına olanak sağlamaktadır (Wallace, 1980; Duff, 2004; Ada ve Yardımcıoğlu, 2021:3469). Bu çerçevede denetim mali raporlarda sunulan bilgilerin güvenilirliğine dolayısıyla raporların kalitesinin artırılmasına katkı sunmaktadır. Elbette ki bu durum kaliteli bir denetim faaliyeti ile ilişkilidir (Akçay ve Bilen, 2018 :229). Bu durum denetim kalitesi olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda denetim kalitesi denetim akademik yazınında farklı boyutları ile ele alınmıştır. Denetim kalitesinin tespitine yönelik yapılmış ilk çalışmalarda “denetçinin ihlalleri belirlemesi ve bildirmesi” ile kaliteli bir denetim faaliyetinin sürdürülebileceği ifade edilmiştir (DeAngelo, 1981; Önder ve İrkörücü, 2020: 143). Diğer yandan kaliteli bir denetim için ihlallerin tespit edilmesinin tek başına yeterli olamayacağı denetçinin ihlallerin yanında işletmelerin finansal tablolarının “genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine” uygunluğunu da incelemesi gerektiği savunulmuştur (DeFond ve Zhang, 2013; Erdoğan ve Kutay, 2016: 106). Bununla birlikte nitelikli denetçiler tarafından denetim sürecinin başarılı bir plan çerçevesinde bağımsız olarak yürütülmesinin ve hataların azaltılmasının sağlanması gibi faktörlerin de denetim kalitesi üzerinde etkili olduğu ileri sürülmüştür (Christensen vd. 2016; Sakin ve Türk, 2019:201). Diğer yandan denetim kalitesini etkileyen bazı farklı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler temelde literatürde denetim firmasının özellikleri ile denetlenen firma özellikleri olarak iki farklı şekilde de sınıflandırılmaktadır. Bu çerçevede denetim firmasının büyüklüğü, uzmanlığı ve tecrübesi, elde ettiği denetim gelirleri gibi faktörler denetçi özellikleri olarak kabul

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, sedat.coskun@cbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1364-6516>.

edilmektedir (Akçay ve Bilen, 2018 :229). Denetlenen firmanın özellikleri ise işletmenin büyüklüğü, kültürü, yönetim yapısı, mali yeterliliği, iç kontrol yapısı, gibi unsurlardan oluşmaktadır (Ada ve Yardımcıoğlu, 2021:3471).

Denetim ücretleri de denetim araştırmaları literatüründe denetim kalitesinin ölçülmesinde kullanılan önemli faktörler içerisinde yer almaktadır (DeFond ve Zhang, 2013; Erdoğan ve Kutay, 2016: 109; Akçay ve Bilen, 2019:27). Diğer yandan literatürde denetim ücretinin belirlenmesine yönelik ortaya konulmuş ikna edici bir çerçeve söz konusu olmasa da (Acar, 2022:367) denetim ücreti denetçinin göstermiş olduğu bir çabanın karşılığı olarak ifade edilmektedir (DeFond ve Zhang, 2014; Gökoğlan ve Tanç, 2018:179). Bununla birlikte denetçilere ödenen ücretinin de kamuoyu ile paylaşılmasının denetim kalitesine olumlu bir katkı sağladığı ve çıkar çatışmasının önüne geçerek şeffaf bir ortam sağladığı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda denetim ücretlerine işletmelerin mali tablolarında yer verilmesi birçok ülke uygulamalarında zorunlu tutulmaktadır (Çelikay, 2022:229-230). Türkiye’de KGK tarafından 26/3/2021 tarihli karar ile 2021 yılından itibaren belirli ölçekte olan şirketler için denetim ücretlerinin içerdiği alt konu başlıkları halinde karşılaştırmalı olarak sunulması zorunlu hale getirilmiştir (KGK, Kurul Kararları, 2021).

Bu çalışmada literatürde denetim kalitesinin ölçülmesinde kullanılan faktörlerden birisi olan denetim ücretleri ile denetlenen işletmenin büyüklüğünün ilişkisi konu edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda BİST 30 endeksinde yer alan şirketlerin açıklamış oldukları denetim ücretleri üzerinde işletme büyüklüğünün etkisinin olup olmadığının belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle literatürde konu çerçevesindeki önceki çalışmaların sonuçları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra araştırmanın amacı, kapsamı ve metodolojisi açıklanmış olup, araştırmanın ampirik bulgularına yer verilmiştir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Literatürde yapılan çalışmalarda yüksek denetim ücretleri üzerinde işletme büyüklüğünün etkili olduğu ve bu durumun da denetim kalitesine olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir (Cahan ve Sun 2015; Ada ve Yardımcıoğlu, 2021:3471). Literatürde büyük işletmelerin denetim faaliyeti daha fazla zaman ve emek aldığı için denetlenen işletmenin büyüklüğünde artış olması durumunda denetçi ücretlerinin arttığı açıklanmıştır (Simunic, 1980; Hackenbrack ve Knechel, 1986; Gonthier Besacier ve Schatt, 2007; Abu Rishah ve Al-Saeed; Acar, 2022:379). Krisnaa ve Rizki (2020), tarafından Endonezya borsasında yer alan şirketler üzerine yapılan çalışmada işletme büyüklüğü denetim karmaşıklığı, denetim riski ve dört büyük denetim firması ile denetim ücretleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayu vd. (2019), tarafından Endonezya borsasında tüketim malları sektörüne yönelik yapılan çalışmada işletme büyüklüğü ile denetçi ücretleri ve denetçi kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma

sonucunda işletme büyüklüğünün denetim kalitesini etkilediğini ve denetim ücretlerinin denetim kalitesi üzerinde bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kâmil (2021), tarafından yapılan başka bir çalışmada ise, denetim ücretleri ile denetim örnekleminin büyüklüğü arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda denetim ücretleri ile denetim örnekleminin büyüklüğü arasındaki pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Çelikay (2022), tarafından BİST 100 endeksinde yer alan şirketler üzerine yapılan çalışmada denetim ücretleri ile ilişkili olan faktörler incelenmiştir. Çalışma sonucunda denetçi ücreti ile denetim firmasının 4 büyük olması, denetlenen şirketin büyüklüğü ve kurumsal yönetim şekli arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Super ve Shil (2019), tarafından Nijerya borsasında işlem gören 10 şirkete yönelik yapılan başka bir çalışmada ise denetim ücreti ile firma büyüklüğü ve denetlenen firma net geliri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Literatürde denetim ücretinin yüksek olmasının denetim firmasının denetlenen işletmeye daha fazla vakit ayırarak emek sarf ettiğini bununda denetim kalitesini arttığı yaygın olarak savunulmaktadır (Ettredge vd., 2007; Sakin ve Türk, 2019:204). Bu görüşün aksine büyük işletmelerin iç kontrol yapılarının daha etkin bir şekilde çalışacağı için denetçinin bu sebeple fazla çaba göstermesine gerek kalmayacağı bu durumda denetçinin ücretlerini azaltacağı literatürde açıklanmaktadır (Vu, 2012; Acar, 2022:368). Bununla birlikte yüksek denetim gelirinin denetçiye büyük bir “kar” sağladığı ve bu durum neticesinde denetçinin bağımsız ve tarafsız davranamayacağı literatürde ifade edilmektedir (Mohammed vd., 2018; Sakin ve Türk, 2019:204). Literatürde denetim ücretlerindeki artışların net bir şekilde denetim kalitesini arttığına bir göstergesi olamayacağı da ifade edilmektedir (DeFond ve Zhang, 2014; Gökoğlan ve Tanç, 2018:175). Diğer yandan denetlenen işletmenin iş süreçlerinin yapısının denetçinin alacağı riski artırdığı (Januarti ve Wiryaningrum, 2018:137) bu durumun denetçinin sarf edeceği emeği artırdığı dolayısıyla denetim ücretinin seviyesini etkileyebileceği literatürde açıklanmaktadır (Acar, 2022:368).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmanın temel amacı işletme büyüklüğünün denetim ücreti üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu çerçevede çalışmanın amacı doğrultusunda BİST 30 şirketleri üzerine ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri şirketlerin finansal durum tablolarındaki açıklamalardan elde edilmiştir. Araştırma kapsamındaki şirketlerin finansal durum tabloları şirketlerin web sayfalarındaki yatırımcı ilişkileri bölümünden temin edilmiştir. 2020-2021 yılları arasında BİST 30 endeksinde yer alan şirket sayısı her yılda da 30’dur. Araştırma verilerinin toplanması sırasında endekste yer alan bir adet şirketin verileri temin edilememiştir. Bu çerçevede iki yıldaki gözlem sayısı 58 olarak belirlenmiştir.

4.1. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın amacı çerçevesinde öncelikle 2020-2021 yıllarında BİST 30 endeksinden yer alan şirketlerin aktif büyüklükleri ve denetim ücretleri tespit edilmiştir. Çalışmanın bu verileri şirketlerin finansal durum tablolarından temin edilmiştir. Denetim ücretleri; toplam denetim ücreti ve bağımsız denetim ücretleri şeklinde olmak üzere iki farklı başlık halinde incelenmiştir. Elde edilen bilgiler yıllara göre oluşturulan kontrol listelerine aktarılmıştır. Çalışmada işletme büyüklüğünün bağımsız denetim ücreti ve toplam denetçi ücretine etkisinin tespit edilmesi için doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın verileri kurulan modeller ile 2020 ve 2021 yılı için ayrı ayrı analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ait bilgiler aşağıda tablo 1’de özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Kapsamındaki Değişkenlere Ait Gösterim Tablosu

Değişkenler	Değişkenlerin Açıklaması	Değişkenlerin Tanımlanması	Değişkenlerin Kısaltması
Bağımlı Değişkenler	Toplam Denetim Ücreti	Bağımsız Denetim Ücreti, Diğer Güvence Hizmetleri Ücreti, Denetim Dışı Diğer Hizmetler Ücret, Vergi Danışmanlık Hizmetlerinin Toplamının Logaritması	\ln Toplamdenetimücreti
	Bağımsız Denetim Ücreti	Bağımsız Denetim ücretinin Logaritması	\ln Bağımsızdenetimücreti
Bağımsız Değişken	İşletme Büyüklüğü	Aktif Büyüklüğünün Logaritması	\ln Aktifbüyüklüğü

Literatürde yapılmış önceki çalışmalarda işletme büyüklüğünün tespiti için işletme aktif büyüklüğünün ölçüsü olarak toplam varlıkların kullanıldığı görülmüştür. Denetim ücretleri de denetim kalitesinin araştırılmasında ve işletme büyüklüğü ile ilişkisinin tespitinde önceki çalışmalarda kullanılmıştır (Singh ve Newby, 2010; Castro vd., 2015; Acar, 2022; Akçay ve Bilen, 2019; Çelikay, 2022). Bu çalışmada da bağımlı ve bağımsız değişkenler tespitinde literatürdeki önceki çalışmalardan faydalanılmıştır.

4.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında 2 ayrı model oluşturulmuştur. Araştırma kapsamındaki hipotezler doğrusal regresyon yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede araştırma kapsamında oluşturulan modeller ve hipotezlere ilişkin açıklamalar aşağıda verilmiştir;

$$\text{Model 1: } \ln \text{Bağımsızdenetimücreti}_i = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{Aktifbüyüklüğü}_i + \epsilon_i$$

Model 1 için öne sürülen hipotez aşağıdaki gibidir;

H₁: İşletme aktif büyüklüğünün bağımsız denetim ücreti üzerinde etkisi vardır.

$$\text{Model 2: } \ln \text{Toplamdenetimücreti}_i = \beta_0 + \beta_1 \ln \text{Aktifbüyüklüğü}_i + \epsilon_i$$

Model 2 için öne sürülen hipotez aşağıdaki gibidir;

H_2 : İşletme aktif büyüklüğünün toplam denetim ücreti üzerinde etkisi vardır.

Model 1 ve Model 2’de “ i ” her bir firmayı, β_0 sabit terimi, β_1 bağımsız değişkene ait katsayıyı, ε ise hata terimini temsil etmektedir. Modellerin geliştirilmesinde toplam denetim ücreti, bağımsız denetim ücreti ve işletme aktif büyüklüğünün logaritması alınarak analiz sürecine dâhil edilmiştir.

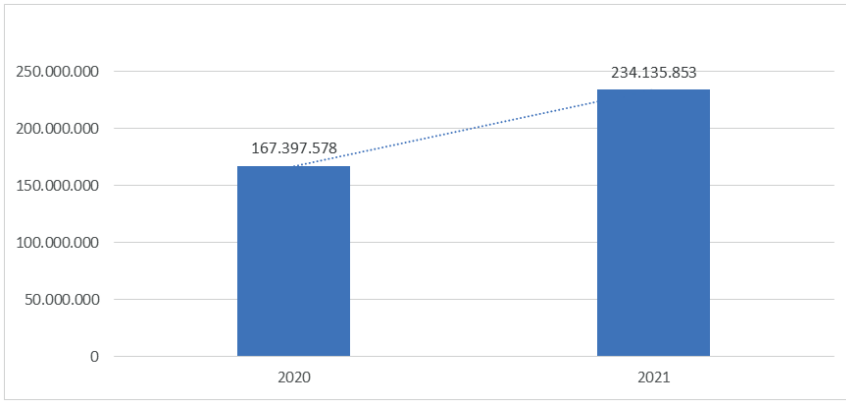
5.1. Araştırmanın Ampirik Bulguları

Araştırma kapsamında öncelikle BİST 30 endeksindeki şirketlerinin toplam denetçi ücret dağılımları incelenmiş olup, daha sonra kurulan modeller çerçevesinde çalışmanın ampirik bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 2: BİST 30 Şirketleri Denetçi Ücret Dağılımları

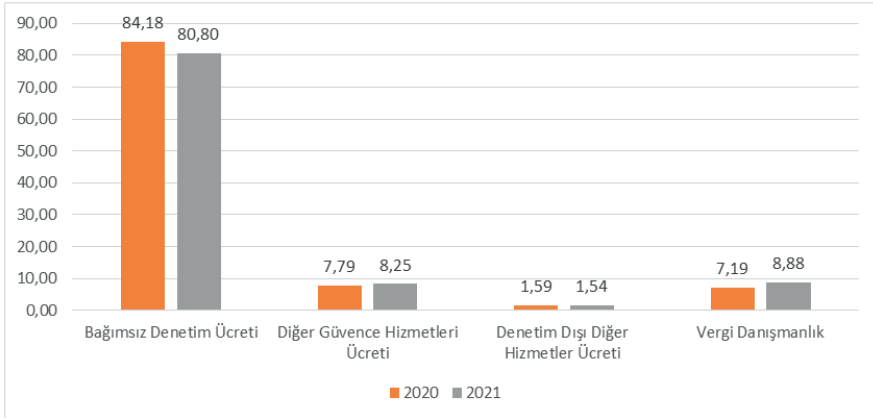
Bağımsız Denetim Ücreti		Diğer Güvence Hizmetleri Ücreti		Denetim Dışı Diğer Hizmetler Ücreti		Vergi Danışmanlık	
2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
140.920.396	189.174.545	13.040.500	19.320.500	2.668.000	3.596.000	12.033.682	20.780.808

Yukarıda tablo 1’de görüldüğü üzere her iki yılda en fazla ücret “*bağımsız denetim ücreti*” için ödenen bedeldir. BİST 30’da yer alan şirketlerin en az “*Denetim Dışı Diğer Hizmetler Ücretine*” ilişkin ücret ödedikleri görülmektedir. “*Vergi danışmanlık hizmeti*”, “*Diğer Güvence Hizmetleri Ücretleri*” en yüksek diğer ücret bedelleridir.

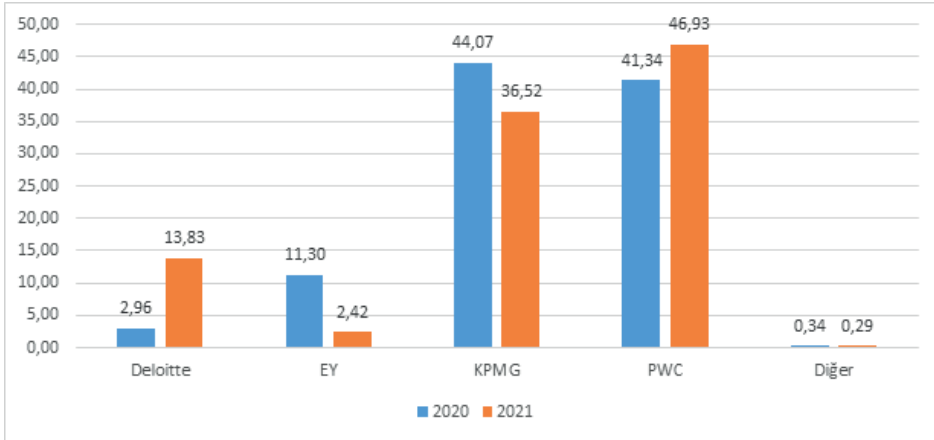
Grafik 1: Yıllara Göre Toplam Denetçi Ücretinin Dağılımı

Yukarıda grafik 1’de görüleceği üzere toplam denetçi ücretleri 2021 yılında bir önceki yıla göre 66.738.275 TL artmıştır. 2021 yılındaki artış oranı bir önceki yıla göre yaklaşık %71,5’e tekabül etmektedir. Toplam denetim ücretinin içerisinde “Bağımsız Denetim Ücreti”, “Diğer Güvence Hizmetleri Ücreti”, “Denetim Dışı Diğer Hizmetler Ücreti”, “Vergi Danışmanlık” hizmetleri yer almaktadır.

Grafik 2: Denetim Ücretlerinin Toplam Denetim Ücretleri İçerisindeki Yüzdesele Dağılımı

Grafik 2’de görüldüğü üzere 2020 yılındaki ödenen toplam denetim ücretlerinin % 84’ü bağımsız denetim ücretine aittir. Bu oran 2021 yılında % 80,80’ e gerilemiştir. Fakat her iki yılda ödenen toplam denetim ücretinin yoğunluk olarak bağımsız denetim ücretine ait olduğu görülmektedir. Bununla birlikte toplam denetim ücreti içerisinde en az pay denetim firmalarından alınan denetim dışı diğer hizmetlere ilişkindir. Vergi danışmanlık ve diğer güvence hizmetlerine ilişkin ödenen ücretler her iki yılda toplam denetim ücreti içerisinde %7 ile %9 arasında olduğu görülmektedir.

Grafik 3: Denetim Firması Bazında Toplam Denetim Ücretlerinin Yüzdesele Dağılımı

Grafik 3 bulgularına göre BİST 30 endeksi şirketlerinin toplam ödemiş oldukları denetim ücretlerinden en yüksek geliri elde eden denetim firmaları her iki yılda da PWC ve KPMG denetim firmalarıdır. Bununla birlikte 2021 yılında PWC, 2020 yılında ise KPMG denetim firması en yüksek geliri elde etmiştir. Deloitte ve EY bağımsız denetim firmalarının her iki yılda elde etmiş oldukları denetim ücretleri ise birbirine yakın orandadır. BİST 30 endeksinde yer alan şirketlerin

diğer denetim firmalarından almış oldukları hizmet çok azdır, bu sebeple diğer denetim firmalarının her iki yılda elde ettiği denetim geliri çok kısıtlıdır.

5.2. Model 1 İlişkin Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde model 1'e ilişkin ampirik bulgular 2020-2021 yıllarına göre değerlendirilmiştir. Sonuçlar çerçevesinde hipotezler sınanmıştır.

Tablo: 3 Çalışmada Kurulan Model 1 İlişkin Özet Gösterim

Model Yılı	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of the Estimate
2020	0,743	0,551	0,535	1,16572
2021	0,705	0,497	0,479	1,19414

Tabloda 3'te görüldüğü üzere R değeri 2020 yılı için 0,743 ve 2021 yılı için 0,705'dir. Doğrusal regresyon modelinin sonucunda bağımsız denetim ücreti ile aktif büyüklüğü değişkenleri arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki vardır. Bağımsız denetim ücretindeki değişimin ne kadarının aktif büyüklüğü tarafından açıklandığını gösteren R² değeri 2020 yılı verilerine göre %55,1 2021 yılı verilerine göre %49,7'dir. Bağımsız denetim ücretindeki varyansın ne kadarının aktif büyüklüğü tarafından açıklandığını gösteren düzeltilmiş R² değeri 2020 yılı verilerine göre %53,5 iken 2021 yılı verilerine göre %47,9'dur.

Tablo: 4 Model 1 İlişkin Regresyon Anlamlılık Bulguları

Model Yılı		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
2020	Regression	45,108	1	45,108	33,194	0,000
	Residual	36,690	27	1,359		
	Total	81,798	28			
2021	Regression	38,105	1	38,105	26,722	0,000
	Residual	38,501	27	1,426		
	Total	76,606	28			

Tabloda 4'te görüleceği üzere her iki yıl analiz sonuçlarında $p < 0,05$ olduğu için regresyon modeli bağımsız denetim ücretindeki varyansı iyi açıklamaktadır. Bu bulgular model 1 kapsamında oluşturulan regresyon denkleminin istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo: 5 Model 1 İlişkin Regresyon Katsayıları

Model Yılı	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Std. Error	Beta			
2020	(Constant)	-5,648	3,460		-1,632	0,114
	lnaktif2020	0,812	0,141	0,743	5,761	0,000
2021	(Constant)	-4,444	3,698		-1,202	0,240
	lnaktif2021	0,763	0,148	0,705	5,169	0,000

Tabloda 5’de model 1’e ilişkin doğrusal regresyon modelinin katsayıları görülmektedir. Bu çerçevede doğrusal regresyon denklemi 2020 yılı için $\ln\text{Bağımsızdenetimücreti}_i = -5,648 + 0,812\ln\text{Aktifbüyükklüğü}$ şeklinde, 2021 yılı için $\ln\text{Bağımsızdenetimücreti}_i = -4,444 + 0,763\ln\text{Aktifbüyükklüğü}$ şeklinde düzenlenebilir.

5.3. Model 2 İlişkin Ampirik Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde model 2’ye ilişkin ampirik bulgular 2020-2021 yıllarına göre değerlendirilmiş olup ulaşılan bulgular neticesinde hipotezler sınanmıştır.

Tablo: 6 Çalışmada Kurulan Model 2 İlişkin Özet Gösterim

Model Yılı	R	R ²	Adjusted R ²	Std. Error of the Estimate
2020	0,759	0,576	0,560	1,12336
2021	0,719	0,516	0,498	1,16007

Tabloda 6’daki R değerinin 2020 yılı için 0,759 ve 2021 yılı için 0,719 olduğu görülmektedir. Doğrusal regresyon modelinin sonucunda toplam denetim ücreti ile aktif büyüklüğü değişkenleri arasında pozitif yönlü ve kuvvetli bir ilişki vardır. Toplam denetim ücretindeki değişimin ne kadarının aktif büyüklüğü tarafından açıklandığını gösteren R² değeri 2020 yılı için %57,6 ve 2021 yılı için %51,6’dır. Toplam denetim ücretindeki varyansın ne kadarının aktif büyüklüğü tarafından açıklandığını gösteren düzeltilmiş R² değeri ise 2020 yılı için %56 iken 2021 yılı için %49,8’dir.

Tablo: 7 Model 2 İlişkin Regresyon Anlamlılık Bulguları

Model Yılı		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
2020	Regression	46,248	1	46,248	36,648	0,000
	Residual	34,072	27	1,262		
	Total	80,320	28			
2021	Regression	38,792	1	38,792	28,825	0,000
	Residual	36,336	27	1,346		
	Total	75,128	28			

Tabloda 7’de görüldüğü üzere her iki yıl analiz sonuçlarında $p < 0,05$ olduğu için regresyon modeli toplam denetim ücretindeki varyansı iyi açıklamaktadır. Bu sonuç oluşturulan regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo: 8 Model 2 İlişkin Regresyon Katsayıları

Model Yılı B		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Std. Error	Beta			
2020	(Constant)	-5,698	3,334		-1,709	0,099
	lnaktif_1_2020	0,823	0,136	0,759	6,054	0,000
2021	(Constant)	-4,381	3,592		-1,220	0,233
	lnaktif_2_2021	0,770	0,143	0,719	5,369	0,000

Tabloda 8'de model 2'ye ilişkin doğrusal regresyon modelinin katsayıları görülmektedir. Bu durumda model 2'deki regresyon denklemi 2020 yılı için $lnToplamdenetimücreti_i = -5,698 + 0,823lnAktifbüyüklüğü$ ve 2021 yılı için $lnToplamdenetimücreti_i = -4,381 + 0,770lnAktifbüyüklüğü$ şeklinde oluşturulabilir.

5.4. Ampirik Bulguların Değerlendirilmesi

Yukarıda açıklanan istatistiksel bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; 2020 yılı için aktif büyüklüğünün bağımsız denetim ücretini ne kadar belirlediğini incelemek üzere model 1 çerçevesinde gerçekleştirilen doğrusal regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır [F=33,194, p<0,0001]. Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi $lnBağımsızdenetimücreti_i = -5,648 + 0,812lnAktifbüyüklüğü$ şeklindedir. Analiz sonuçları düzeltilmiş R² değeri %53,5'tür. Buna göre bağımsız denetim ücretindeki %53,5'lik varyansın aktif büyüklüğüne bağlı olduğu görülmektedir. 2021 yılı için aktif büyüklüğünün bağımsız denetim ücretini ne kadar belirlediğini incelemek üzere gerçekleştirilen doğrusal regresyon analizi sonuçları da istatistiksel olarak anlamlıdır [F=26,722, p<0,0001]. Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ilişkin regresyon denklemi $lnBağımsızdenetimücreti_i = -4,444 + 0,763lnAktifbüyüklüğü$ şeklindedir. Analiz sonuçları düzeltilmiş R² değeri %47,9'dur Buna göre bağımsız denetim ücretindeki %47,9'luk varyansın aktif büyüklüğüne bağlı olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu sonucu çerçevesinde H1 kabul edilmiştir.

2020 yılı için aktif büyüklüğünün toplam denetim ücretini ne kadar belirlediğini incelemek üzere model 2 çerçevesinde gerçekleştirilen doğrusal regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır [F=36,648, p<0,0001]. Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ait regresyon denklemi $lnToplamdenetimücreti_i = -5,698 + 0,823lnAktifbüyüklüğü$ şeklindedir. Analiz bulguları düzeltilmiş R² değeri için %56'dır. Buna göre toplam denetim ücretindeki %56'lık varyansın aktif büyüklüğüne bağlı olduğu görülmektedir. 2021 yılı için aktif büyüklüğünün toplam denetim ücretini hangi seviyede belirlediğini incelemek üzere gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır [F=28,825, p<0,0001]. Değişkenler arasındaki basit doğrusal ilişkiye ilişkin regresyon denklemi $lnToplamdenetimücreti_i = -4,381 + 0,770lnAktifbüyüklüğü$ şeklindedir. Analiz sonuçları düzeltilmiş R² değeri %49,8'dir. Buna göre toplam

denetim ücretindeki %49,8'lik varyansın aktif büyüklüğüne bağlı olduğu söylenebilecektir. Çalışmanın bu sonuçlarına göre H2 kabul edilmiştir. Çalışmanın sonuçları literatürde yapılan önceki araştırma sonuçları ile karşılaştırıldığında Ayu vd. (2019), Krisnaa ve Rizki (2020), Kâmil (2021), Acar (2022), Çelikay (2022) tarafından tespit edilen bulgular ile örtüşmektedir. Genel olarak araştırma sonucundaki istatistiksel bulgular değerlendirildiğinde ise; toplam denetim ücreti ve toplam bağımsız denetim ücreti üzerinde işletme aktif büyüklüğünün pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Güvenilir finansal bilginin tesis edilmesi karar verici ilgi gruplarının hata paylarını azaltmaktadır. Denetim işletmelerin finansal ve finansal olmayan bilgilerine yönelik inceleme faaliyetleri neticesinde esasında makul bir oranda güvenilir finansal bilginin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Şüphesiz ki denetimin sağlamış olduğu bu bilgilerin faydalı olabilmesi için kaliteli olması gerekmektedir. Denetim kalitesinin yüksek olduğu ülkelerde yatırımcıların piyasalara olan güveni daha fazladır. Bu durum bir bütün olarak ekonomik dengelere etki etmekte ve ülkelerin refah seviyesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda denetim kalitesinin artırılmasına yönelik düzenleyici kuruluşlar tarafından yeni çalışmalar yapılmaktadır. Temel amaç denetim kalitesini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve buna yönelik tedbirlerin alınmasıdır. Bu çerçevede denetçi ücret gelirlerinin kamuoyu ile paylaşılması dünyada farklı ülkelerde denetim kalitesinin artırılması amacıyla kullanılmaktadır. Türkiye'de bu amaç doğrultusunda 2021 yılından itibaren KGK tarafından denetim ücretlerinin kamuoyu ile paylaşılması belirli ölçekte olan firmalar için zorunlu hale getirilmiştir. Bununla birlikte denetim kalitesini etkileyen faktörlerin ölçülmesinde kullanılan unsurlardan bir tanesi de denetçi ücret geliridir. Denetim ücretini etkileyen denetlenen işletmeye özgü faktörlerden birisi ise işletme büyüklüğüdür. Bu çalışmada da denetim ücretleri üzerinde işletme aktif büyüklüğünün etkisinin olup olmadığını ampirik bir uygulama ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaç kapsamında BİST 30 endeksinde yer alan şirketler üzerine bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kurulan modellerin ampirik sonuçlarına göre işletmenin aktif büyüklüğü ile denetçilerin elde etmiş olduğu toplam denetim ücreti arasında pozitif yönlü bir anlamlı ilişki söz konusudur. Bununla birlikte araştırmada işletme büyüklüğü ile bağımsız denetim ücreti arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları literatürde yapılmış önceki araştırma sonuçları ile benzer bulgular ortaya koymaktadır. Çalışmanın ileride evreninin genişletilerek sonraki çalışmalarda uygulanması alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Abu Risheh, K.E. ve A.A. Mo'taz (2014). The Impact Of Ifrs Adoption On Audit Fees: Evidence From Jordan, *Accounting and Management Information Systems/Contabilitate Si Informatica De Gestiune*, 13(3), 520-536.
- Ada, Ş., Yardımcıoğlu, M. (2021). Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerinde Etkili Olan Faktörler Üzerine Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (4), 3467-3485.
- Akçay, A. Ö., ve Bilen, A. (2019). Denetim Kalitesinin Kar Yönetimi Üzerine Etkisi: BİST-100 Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (83), 25-44.
- Akçay, A., ve Bilen, A. (2018). Denetim Kalitesi ve Göstergeleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 227-256.
- Ayu, P. D., Ida, R., ve Apit, S. W. (2019). The Influence Of Company Size And Audit Fee On Audit Quality, *Advances In Economics, Business And Management Research*, Volume 65,371-375.
- Cahan, S. F. Ve Sun, J. (2015). The Effect Of Audit Experience On Audit Fees And Audit Quality, *Journal Of Accounting, Auditing & Finance*, 30(1), 78-100.
- Castro, W. B. L., Peleias, I.R., Silva, G.P. (2015). Determinants Of Audit Fees: A Study In The Companies Listed On The Bm&Fbovespa, Brazil, *Revista Contabilidade & Finanças*, 26(69), 261-273.
- Christensen, B. E., Glover, S. M., Omer, T. C., Shelley, M. K. (2016). Understanding Audit Quality: Insights From Audit Professionals And Investors, *Contemporary Accounting Research*, 33(4): 1648-1684.
- Deangelo, Linda Elizabeth (1981). Auditor Size And Audit Quality, *Journal Of Accounting And Economist*, Vol 3, Pp. 183-199.
- Defond M., Zhang J. (2014). A Review Of Archival Auditing Research, *Journal Of Accounting And Economics*, 58(2017): 275-326.
- Defond, M., Zhang, J. (2013). A Reivew Of Archival Auditing Research, *Journal Of Accounting And Economics*, 58(2-3), 275-326.
- Duff, A. (2004). Auditqual: Dimensions Of Audit Quality, *Edinburgh, The Institute Of Chartered Accountants Of Scotland*.
- Erdoğan, S., ve Kutay, N. (2016). Türkiye’de Bağımsız Denetim Şirketlerinin Karakteristiklerinin Bağımsız Denetim Gelirleri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 105-122.
- Ettredge, M. L., Scholz, S. ve Li, C. (2007). Audit Fees And Auditor Dismissals In The Sarbanes-Oxley Era, *Accounting Horizons*, 21(4): 371-386.
- Gonthier-Besacier, N. ve A. Schatt (2007). Determinants Of Audit Fees For French Quoted Firms, *Managerial, Auditing Journal*, 22(2), 139-160.
- Gökoğlan, K., ve A. Tanç (2018). Denetim Ücretlerinin Bağımsız Denetimin Kalite ve Katma Değeri Üzerine Etkisi, 2. *International Emu Entrepreneurship & Socialsciences Congress*, 09-11 November 2018, Cappadocia.
- Hackenbrack, K. ve W.R. Knechel (1997). Resource Allocation Decisions In Audit Engagements, *Contemporary Accounting Research*, 14(3), 481-499.
- Januarti, I., ve Wiryaningrum, M. S. (2018). The Effect Of Size, Profitability, Risk, Complexity, And Independent Audit Committee On Audit Fee, *Jurnal Dinamika Akuntansi*, 10(2), 136-145.
- Kamil, O. A. (2021). The Relationship Between Audit Fees And The Size Of The Audit Sample And Their Effect On The Audit Report, *Academy Of Strategic Management Journal*, 20, 1-11.
- Kamu Gözetim Kurumu, Kurul Kararları, (2021). <https://www.kgk.gov.tr/portalv-2/uploads/Files/-Duyurular/V2/Kurul%20kararlar%C4%B1/Ek%202.Pdf>
- Krisnaa, A. N., ve Rizkib, A. (2020). The Relationship Between Business And The Audit Fee: Evidence From Indonesian Listed Companies, *International Journal Of Innovation, Creativity And Change*, 13(4), 526-540.

- Merve, Acar (2022). Bağımsız Denetim Ücretlerini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Şeffaflık Raporlarında Yer Alan Denetim Gelirleri Çerçevesinde BİST 100 Örneği, *Sosyoekonomi*, 30(51), 365-388.
- Mohammed, A. M., Joshua, O., ve Ahmed, M. N. (2018). Audit Fees And Audit Quality: A Study Of Listed Companies In The Downstream Sector Of Nigerian Petroleum Industry, *Humanities And Social Sciences Letters*, 6(2), 59-73.
- Önder, Ş., ve İrkörücü, İ. E. (2020). Bağımsız Denetim Kalitesi ile Finansal Performans Arasındaki İlişki: BİST 100 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (86), 141-152.
- Simunic, D.A. (1980). The Pricing Of Audit Services: Theory And Evidence, *Journal Of Accounting Research*, 18(1), 161-190.
- Singh, H. ve R. Newby (2010). Internal Audit And Audit Fees: Further Evidence, *Managerial Auditing Journal*, 25(4), 309-327.
- Super, S. O., ve Shil, N. C. (2019). Determinants Of Audit Fee In The Manufacturing Sector In Nigeria, *Iup Journal Of Accounting Research & Audit Practices*, 18(2).
- Şengül Çelikay, D. (2022). Türkiye'deki Bağımsız Denetim Ücretlerine İlişkin İlk Bulgular: BİST-100 Şirketlerinde Bir Araştırma, *Sayıştay Dergisi*, 33(125), 227-255.
- Türk Z. ve Sakin İ. (2019), Bağımsız Denetim Kalitesi Açısından Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Özellikleri ve Denetim Gelirleri: Bağımsız Denetim Kuruluşları Üzerine Bir Araştırma, *BMIJ*, (2019), 7(3): 200-220 Doi: [Http://Dx.Doi.Org/10.15295/Bmij.V7i3.1239](http://Dx.Doi.Org/10.15295/Bmij.V7i3.1239).
- Vu, D.H.T (2012). Determinants Of Audit Fees For Swedish Listed Non-Financial Firms In Nasdaq Omx Stockholm, [Https://Lup.Lub.Lu.Se/Luur/Download?Func=Downloadfile&Recordoid=2856912-&Fileoid=2856934](https://Lup.Lub.Lu.Se/Luur/Download?Func=Downloadfile&Recordoid=2856912-&Fileoid=2856934).
- Wallace, W. (1980). The Economic Role Of The Audit In Free And Regulated Markets, *Touche Ross, London*.

KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÇALIŞANLARININ COVID-19 ALGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Nisa EKŞİLİ¹

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, etkileri nedeniyle toplumları köklü değişimler yapmaya zorunlu kılmıştır. Tarih boyunca da birçok salgın bölgesel sınırları da aşarak küresel salgınlara dönüşmüştür (Hays, 2005). Dünyadaki büyük insan hareketliliği nedeniyle, salgın hastalıkların yayılma hızı ve etkileri oldukça artmıştır (Alcon, 2003). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020’de salgın olarak ilan edilen Covid-19’un ilk vakaları Türkiye’de de aynı tarihlerde tespit edilmiştir. Salgın hızla yayılarak sosyal yaşamın birçok alanında benzersiz etkiler yaratmaya devam etmektedir. Tarihteki salgınlar göz önüne alındığında da Covid-19’u bu etkilerinin, önümüzdeki yıllarda da devam edeceği öngörülmektedir (Shellhaas, 2020).

Covid-19, birçok endüstri ve paydaş üzerinde sayısız yansıma ve dalgalanma etkisi ile bireysel, sosyal ve küresel düzeyde yaşamın tüm alanlarını etkimiştir (Carlsson-Szlezak vd., 2020). Mevcut ve benzeri görülmemiş Covid-19 salgınının ortaya çıkması turizm sektörünü önemli ölçüde etkilemiş (Gössling vd., 2020) hatta faaliyetlerini durdurmuştur. Turizm sektörü, doğal afetler, salgın hastalıklar, terörizm, ayaklanma vb. gibi sayısız faktöre karşı son derece savunmasızdır (Yeh, 2021). Covid-19’un ekonomik şokları dünya çapında tüm endüstrilerde ve sektörlerde gözlemlenmektedir. Bazı endüstriler dijital platformlara adapte olup hayatta kalma mücadelesini sürdürebilirken, bazı endüstriler seyahat kısıtlamaları ve sosyal mesafe nedeniyle benzeri görülmemiş başarısızlıklarla karşılaşmıştır. Turizm, turistlerin hareketliliği olmadan yerini koruyamayan bir sektördür (Sharma Thomas ve Paul, 2021). Ancak salgın nedeniyle gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzeyde seyahat kısıtlamaları söz konusu olmuştur. Seyahat, turizm

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, <https://orcid.org/0000-0002-6717-3665>, nisaeksili@akdeniz.edu.tr

faaliyeti için gereklidir. Bu nedenle seyahati engelleyen herhangi bir faktör turizm sektörü üzerinde derin bir etkiye sahip olmaktadır (Yeh, 2021). Covid-19 salgınından önce, bu kadar ciddi seyahat kısıtlamalarıyla sonuçlanan küresel bir olay olmamıştır (Bahar ve İlal, 2020). Seyahat kısıtlamaları, sınırların kapanması, etkinlik iptalleri, karantina gereklilikleri ve yayılma korkusu, turizm sektöründe aşırı zorluklar yaşanmasına neden olmuştur (Grubel ve Harbert, 2018; Kaushal ve Srivastava 2021). Turizm sektörü bir yandan küresel salgının ortaya çıkardığı sorunlar ile mücadele ederlerken, diğer yandan gelecek yıllarda turizmin tam olarak nasıl görüneceğini ve nereye yöneleceğini anlamaya çalışmaktadır (Alaeddinoğlu ve Rol, 2020). Kırılgan yapıda olan turizm sektörü Covid-19 salgını ile birlikte karşı karşıya kaldığı kısıtlamalar özellikle turizm çalışanlarını da derinden etkilemiştir. Bazı sektörler uzaktan çalışmaya geçerek faaliyetlerini devam ettirirken, turizm sektörü doğası gereği faaliyetlerini durdurma aşamasına gelmiştir.

Dünyanın birçok yerindeki bilim insanları bu salgını ve bu salgının çalışanlar üzerindeki etkisini (Alonso vd., 2020) ve değişen eğilimlerini (Seyitoğlu ve Ivanov, 2020; Van, vd., 2020) ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Covid-19 etkisiyle turizm sektöründe insan makine etkileşimli cihazları konu alan araştırmaların (Van, vd., 2020) yanında çalışanın psikolojik sermayesine odaklanan çalışmalar (Pathak ve Joshi, 2021; Mao vd., 2021) bulunmaktadır. Akademisyenler, başlangıçta, bakış açıları ve yorumlar şeklinde, ancak daha sonra ve giderek artan bir şekilde, ampirik verilerle araştırma çalışmaları olarak çok sayıda çalışmayı ortaya koymuşlardır (Sigala, 2020). Dergiler Covid-19 nedeni ile ortaya çıkan kritik ve önemli sorunları ele alan her türlü bilimsel makaleyi öncelikli kabul ederken bazıları Covid-19 özel sayıları geliştirmiştir. Bugün hala Covid-19'un turizm sektörünün paydaşlarının finansal, fiziksel, psikolojik ve sosyal refahı üzerine etkilerini bildiren çalışmalar ortaya çıkmaya devam etmektedir. Covid 19 ile birlikte seyahat kısıtlamaları ile sağlık ve güvenlik kaygıları talebi azaltarak sektörü olumsuz yönde etkilemiş ve yüksek miktarlarda gelir kaybına neden olmuştur. İşletmelerin ürün ve hizmet standartlarında değişiklik yapmak zorunda olması, müşteri talebindeki değişiklikler, işletmelerin öz sermayelerinin erimesi sonuçlarıyla karşılaşmıştır. Turizm işletmelerinin kısıtlanan faaliyetlerinden etkilenen önemli bir grup da çalışanlar olmuştur.

Otel çalışanları, müşterilere hizmet verme sürecinde oluşan temasın doğası gereği Covid-19 gibi yeni salgınların ortaya çıktığı zamanlar psikolojik yükler ve aşırı stres yaşayabilir. Salgın hastalıklar gibi olumsuz dış etkenler otel çalışanlarında çeşitli endişelerle kendini gösterebilmektedir. Spesifik olarak, bu endişeler enfekte olma olasılığı, ailelerine ve arkadaşlarına yayabilecekleri psikolojik kaygı, salgın hastalıklar nedeniyle azalan otel satışlarının yükü (istikrarsız istihdam, ücretsiz izin, işçi izni nedeniyle fazla çalışma vb.), ve çeşitli müşterilerle doğrudan/dolaylı temasın olduğu otellerde çalıştıklarından rahatsız edici sosyal bakışlar. Bu tür iş stresi, otel çalışanlarının olumsuz tutum ve davranışlarına dönüştürülebileceği

gibi, otel çalışanları üzerinde de olumsuz bir etkiye sahip olabilir (Yu vd., 2021). Ayrıca salgının başlamasıyla birlikte işletmeler insan kaynağı seçme ve yerleştirme sürecini durdurmak, çalışan sayısını uzun süreli azalmak ve ücretli veya ücretsiz izin yöntemini kullanmak zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda çalışanlar maddi ve manevi önemli kayıplar yaşamışlardır. Covid-19 ile ilgili insan kaynakları yönetimi çalışmaları da, çalışanların zihinsel ve fiziksel sağlıklarının ön plana çıkması ve iş istikrarının hemen ardından gelmesiyle birlikte, önemli ölçüde çalışanların korunmasına veya bakımına odaklanmıştır (Cheng vd., 2021; Chua vd., 2020; He vd., 2020; Yu vd., 2021; Jung vd., 2021). Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma turizm çalışanlarının üzerinde bu denli etkisi olan Covid-19'un çalışanlar tarafından nasıl algılandığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışmada turizm çalışanlarının Covid-19 salgınına yönelik metaforik algıları araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim araştırmaları, günlük hayatta kullanılan ancak derin bilgiye sahip olunmayan, deneyimlenmiş olguları ortaya çıkarmayı amaçlar (Patton, 2014; Creswell, 2018; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler veri toplama ve analiz için olgu bilim araştırmalarında kullanılan tipik yöntemlerdendir. Ayrıca olgu bilim çalışmalarında betimleyici kodlama, açık kodlama veya temalandırma (verilerin temalaştırılması) gibi uygun kodlama ve veri indirgeme teknikleri kullanılmaktadır (Flynn, ve Korcuska, 2018).

Bu çalışmada konaklama işletmeleri çalışanlarının Covid-19 salgınına yönelik algıları metaforik analiz ile araştırılmıştır. Metafor çalışmalarının amacı, katılımcıların metaforlarının kendileri için taşıdığı bireysel anlamlara ilişkin iç görü kazanmaktır. Metafor, olması beklenmeyen bir bağlamdan veya alandan diğerine geçişten kaynaklanan dilsel bir temsildir. Anlamın aktarımı, metaforun arkasındaki temel fikirdir. Metaforlar, karmaşık detayları tek bir kelime veya deyimde toplayarak anlamı iletmek için kullanılır (Charteris-Black; 2004).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Antalya'da faaliyet gösteren konaklama işletmeleri çalışanlarından çalışmaya katılmayı kabul eden 83 kişi oluşturmaktadır. Çalışma grubunda yer alan katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Buna göre araştırmaya 33 kadın 50 erkek çalışan katılmıştır. Katılımcıların %26,52'si 1965-1979 yılları arasında doğanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların %63,85'ini ise 1980-1999 yılları arasında doğanlar oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan çalışanların %54,22'sinin yöneticilik tecrübesi yoktur. %45,78'inin ise farklı kademelerde yöneticilik tecrübesi bulunmaktadır. Çalışma süresi açısından %36,14'ü 0-5 yıl aralığında, %20,49'u 6-11 yıl aralığında, %43,37'si ise 11 yıl üstünde çalıştığı belirlenmiştir.

Tablo 1: Çalışma grubuna ait bilgiler

		n	%			n	%
Cinsiyet	Erkek	50	60,24	Yöneticilik Görevi	Var	38	45,78
	Kadın	33	39,76		Yok	45	54,22
Doğum Yılı	1965-1979 yılları arası	22	26,52	Çalışma Süresi	0-5 yıl arası	30	36,14
	1980-1999 yılları arası	53	63,85		6-10 yıl arası	17	20,49
	2000 ve sonrası	8	9,63		11 yıl ve üzeri	36	43,37

Veri Toplama Aracı, Verilerin Toplanması ve Analizi

Katılımcıların “Covid-19” kavramına ilişkin algılarını tespit etmek amacıyla metaforlar analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler Temmuz 2021- Ağustos 2021 tarih aralığında internet ortamında form aracılığı ile toplanmıştır. Öncelikle katılımcılara metafor kavramı açıklanmış ve bu açıklama doğrultusunda kendilerinden de metafor üretmeleri ve nedenlerini ifade etmeleri istenmiştir. Formun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru bulunmaktadır. İkinci bölümünde ise her bir katılımcıdan, “Covid-19 salgını benim içingibidir. Çünkü” cümlesini tamamlamaları istenmiştir. Araştırmanın temel veri kaynağı katılımcıların belirttiği ifadelerdir.

Veri analizinde kavram ve ilişkileri bulmak için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemde benzer veriler belirli kavramlar ve temalar bağlamında toplanır, işlenir ve anlaşılır bir şekilde değerlendirilir. Verilerin altında yatan anlam ve kavramların yanı sıra bu anlam ve kavramlar arasındaki bağlantıları kodlama yoluyla ortaya çıkarmak için analizler tümevarımsal bir yaklaşımla (Yıldırım ve Şimşek, 2016) yapılmıştır.

Elde edilen veriler 1) Kodlama ve ayıklama, 2) Örnek metafor derleme, 3) Kategori geliştirme, 4) Geçerlilik ve güvenilirlik (Kaya, 2014) olmak üzere dört aşamada analiz edilmiştir. Aşağıda bu aşamalar sırasıyla açıklanmıştır. Kodlama ve ayıklama aşamasında veriler, katılımcıların metaforlarının listelendiği bir Excel tablosuna taşınmıştır. 19 katılımcıdan elde edilen formlar; bireylerin formlarının boş bırakılması, geliştirdikleri metaforlara gerekçe sunamaması ve metaforları ile açıklamaları arasında mantıksal bir ilişki bulunmaması nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada araştırmanın amaçlarına uygun görülen 83 form kullanılmıştır. Sonraki aşama olan örnek metafor derleme aşamasında daha önce listelenen ham metaforlardan bir metafor tablosu oluşturulmuştur. Araştırmacıların üzerinde fikir birliğine vardığı metaforlar alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Tema geliştirme aşamasında üretilen 51 metaforun sahip olduğu ortak özellikler incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından kodların toplanacağı temalar belirlenmiştir. Metaforlar konusu ve kaynağı ilişki bakımından analiz edilerek Covid-19 ile ilgili toplam 51 metafor birbirleri ile ilişkilendirilerek 8 tema oluşturulmuştur. Analiz bağımsız olarak her iki araştırmacı tarafından da yapılarak geçerliliği sağlanmıştır.

BULGULAR

83 katılımcının ürettiği geçerli metafor sayısı 51 olmuştur. Bu metaforlar sıklıkları ile birlikte Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Analiz Sonucunda Ortaya Çıkan Metaforlar

Metafor	n	Metafor	n	Metafor	n
afet	1	gri	1	ölüm	1
aşk	1	grip	3	patlak lastik	1
ayna	1	hapisane	2	saldırı	2
başbelası	2	hastalık	1	savaş	1
bunalım	2	hayat dersi	2	senaryo	2
canavar	1	illet	1	siesta	1
cehennem	1	kabus	5	sınav	1
cep telefonu	1	kafein	1	sinyal	1
çekirge istilas	1	kaos	2	sülük	1
dabbe-tül arz	1	karabulut	2	şeytan	1
deprem	2	kene	1	tehdit	3
ders	2	kriz	2	tuzak	1
dipsiz kuyu	2	kısır döngü	2	tünel	2
düşman	3	kurumuş ağaç	1	veba	3
felaket	2	lanet	2	yalan	1
film	3	maske	2	yalnızlık	2
fragman	1	okul	1	zulüm	1

Üretilen 51 metafor bunaltıcı, ölümcül, aldatıcı, fark ettirici, bulaşıcı, belirsiz, sosyal ortamdan uzaklaştırıcı ve kolaylaştırıcı olmak üzere sekiz tema altında toplanmıştır. Temalar Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Analiz Sonucunda Ortaya Çıkan Temalar ve Metafor Sayısı Dağılımı

Sıra No	Temalar	Üretilen Metaforlar (f)
1	Bunaltıcı	11
2	Ölümcül	10
3	Aldatıcı	8
4	Fark ettirici	7
5	Bulaşıcı	6
6	Belirsiz	5
7	Sosyal Ortamdan Uzaklaştırıcı	2
8	Kolaylaştırıcı	2
TOPLAM		51

Üretilen temalar ve kodlar frekanslarıyla birlikte Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Covid-19 Algısına Yönelik Oluşturulan Metafor Temaları ve Kodları

Sıra No	Temalar	Kodlar	Katılımcı (f)	Kod (f)
1	Bunaltıcı	Kabus (n=5), tehdit (n=3), karabulut (n=2), lanet (n=2), başbelası (2), kriz (n=2), bunalım (n=2), kaos (n=2), zulüm, şeytan , cehennem	23	11
2	Ölümcül	Düşman (n=3), depresyon (n=2), saldırı(n=2), felaket (n=2), savaş, canavar, afet, ölüm, dabbe-tül arz, kurumuş ağaç	15	10
3	Aldatıcı	Grip (n=3), film (n=3), maske(n=2), senaryo (n=2), aşk, tuzak, yalan, fragman	14	8
4	Farkettirici	Hayat dersi (n=2), ders (n=2), ayna, sinyal, kafein, okul, sınav	9	7
5	Bulaşıcı	Veba(n=3), kene, çekirge istilası, sülük, hastalık, illet	8	6
6	Belirsiz	Tünel (n=2), dipsiz kuyu (n=2), kısır döngü (n=2), gri, patlak lastik	8	5
7	Sosyal Ortamdan Uzaklaştırıcı	Yalnızlık (n=2), hapisane (n=2)	4	2
8	Kolaylaştırıcı	Cep telefonu, siesta	2	2
TOPLAM			83	51

Tema 1: Bunaltıcı

Covid-19’un ‘bunaltıcı’ özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 23 katılımcı toplam 11 metafor üretmiştir. Bunaltıcı teması en çok metafor geliştirilen temadır. Bu temada yer alan metaforlar kâbus, tehdit, karabulut, lanet, başbelası, kriz, bunalım, kaos, zulüm, şeytan, cehennem olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Kâbus- “Kabus gibidir. Çünkü bütün sektörleri olumsuz etkilemiş ama turizmi resmen yok olma seviyesine getirmiştir.” (Katılımcı 5 / K 5)

Karabulut- “Karabulut gibidir. Çünkü iki yıldır hep üstümüze çöktü.” (K 67)

Baş belası- “Covid-19 baş belasıdır. Çünkü insanlar ondan kurtulamıyor.” (K 75)

Kaos- “Kaos gibidir. Çünkü bütün dünyayı karmakarışık hale getirdi.” (K 74)

Bunalım- “Bunalım gibidir. Çünkü gelecek beklentimi sıfırladı” (K 53)

Cehennem- “Cehennem gibidir. Çünkü içinden çıkamıyoruz” (K 14)

Tema 2: Ölümcül

Covid-19'un 'ölümcül' özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 15 katılımcı toplam 10 metafor üretmiştir. Ölümcül temas en çok metafor geliştirilen ikinci temadır. Bu temada yer alan metaforlar düşman, depresyon, saldırı, felaket, savaş, canavar, afet, ölüm, dabbe-tül arz, kurumuş ağaç olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Düşman- "Düşmandır. Çünkü iki senedir ekonomik olarak otel sıkıntı içerisinde doğal olarak bende öyleyim." (K 64)

Deprem- "Deprem gibidir çünkü hayatımı yıktı." (K 12)

Saldırı- "Saldırı gibidir. Çünkü varlığımızı tehdit ediyor" (K 30)

Savaş- "Savaş gibidir. Çünkü Covid-19 çıktı iş yükümüz arttı misafir sayımız azaldı." (K 1)

Canavar- "Canavar gibidir. Çünkü öldürüyor." (K 15)

Afet- "Afet gibidir. Çünkü her şeyi yerle bir etti, hayatlarımız alt üst oldu." (K 121)

Ölüm- "Ölüm gibidir. Çünkü yoksulluk getirdi ve bizi öldürdü." (K 56)

Dabbe-tül arz- "Covid-19 benim için dabbe-tül arz gibidir. Çünkü, doğudan çıkmış ve bütün dünyaya yayılmıştır." (K 59)

Tema 3: Aldatıcı

Covid-19'un 'aldatıcı' özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 14 katılımcı toplam 8 metafor üretmiştir. Aldatıcı teması en çok metafor geliştirilen üçüncü temadır. Bu temada yer alan metaforlar grip, film, maske, senaryo, aşk, tuzak, yalan, fragman olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Grip- "Griptir çünkü sıradan bir grip hastalığı." (K 71)

Film- "Filmidir çünkü insanoğlunun para hırsı için bilinçli olarak sunulmuş bir salgın hastalık." (K 69)

Senaryo- "Yazılmış bir senaryodur. Çünkü hiç gerçekçi değil." (K 65)

Aşk- "Aşk gibidir çünkü koca bir yalandır." (K 11)

Tuzak- "Tuzak çünkü ekonomik sebeplerden ötürü ortaya çıkarılmış" (K 36)

Yalan- "Yalan gibidir çünkü inandırıcı değil." (K 56)

Fragman- "Fragmandır çünkü sonrası film olacak." (K 68)

Tema 4: Fark ettirici

Covid-19'un 'fark ettirici' özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 9 katılımcı toplam 7 metafor üretmiştir. Fark ettirici teması en çok metafor geliştirilen dördüncü temadır. Bu temada yer alan metaforlar hayat dersi, ders, ayna, sinyal, kafein, okul, sınav olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Hayat dersi- “Covid-19 benim için hayat dersi gibidir. Çünkü o hayatımıza girdikten sonra bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmadı.” (K 3)

Ders- “Covid-19 benim için, almam gereken bir ders gibidir. Çünkü tekâmülü sabrı ve hayatın ne kadar kıymetli olduğunu öğretti.” (K 77)

Ayna- “Bir ayna gibidir Covid-19 sayesinde hayatın gerçekliği, insanların karakterini ve yaşamın ne kadar kolay ve ucuz olduğunu, ölümün korkusunu insanlar birebir gösterdi ve hissettirdi.” (K 16)

Sinyal- “Kendine daha dikkat et diyen sinyal gibidir, çünkü ömür çok kısa.” (K 20)

Kafein- “İnsanı kendine getiren uyarıcı gibidir, zamanı iyi kullanmamız gerekiyor” (K 81)

Okul- “Okul gibidir, bildiğini sandığım şeyleri acı bir şekilde öğretir.” (K 47)

Sınav- “Sınav gibidir sınavda herkes başarısız oldu, çok ölüm oldu çok kişi işsiz kaldı birçoğu hala işe dönemedi.” (K 83)

Tema 5 Bulaşıcı

Covid-19’un ‘bulaşıcı’ özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 8 katılımcı toplam 6 metafor üretmiştir. Bulaşıcı teması en çok metafor geliştirilen beşinci temadır. Bu temada yer alan metaforlar veba, kene, çekirge istilası, sülük, hastalık, illet olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Veba- “Korkutucu bir hastalıktır. Çok kısa zamanda tüm dünyaya yayıldı.” (K 73)

Kene- “Kene gibidir çünkü kan emici, kurtulamıyoruz.” (K 2)

Çekirge istilası- “Çekirge istilası gibidir. Çünkü bitmiyor, sürekli yeni varyantı çıkıyor.” (K 22)

Sülük- “Sülük gibidir çünkü bulaştığı zaman ölüme bile götürebilir.” (K 11)

Tema 6 Belirsiz

Covid-19’un ‘belirsiz’ özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 9 katılımcı toplam 7 metafor üretmiştir. Belirsiz teması en çok metafor geliştirilen altıncı temadır. Bu temada yer alan metaforlar tünel, dipsiz kuyu, kısır döngü, gri, patlak lastik olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Tünel- “Tünel gibidir. Çünkü sonu belirsiz.” (K 71)

Dipsiz kuyu- “Dipsiz kuyu gibidir. Çünkü çok ileri teknolojilerle yaşıyoruz dünyamızda, hastalıklara çözüm bulunamamasını anlamıyor, üstelik bütün dünyayı etkisi altına alarak, temel ihtiyaç sektörleri hariç diğer sektörleri durma noktasına getirecek bir faktörle ilk defa yüz yüze geliyoruz” (K 69)

Kısır döngü- “Kısır döngü gibidir. Kısır bir döngüde devam ediyor.” (K 61)

Gri- “Gridir. Çünkü bekleyiş ve belirsizlik içerir.” (K 9)

Patlak lastik- “Yolda giden Arabanın lastiğinin patlaması gibi, hem yolda kalıyorsun hem de bizi ne yöne götüreceği ne zaman biteceği belli değil” (K 82)

Tema 7 Sosyal ortamdan uzaklaştırıcı

Covid-19’un ‘sosyal ortamdan uzaklaştırıcı’ özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 4 katılımcı toplam 2 metafor üretmiştir. Sosyal ortamdan uzaklaştırıcı teması en çok metafor geliştirilen yedinci temadır. Bu temada yer alan metaforlar yalnızlık ve hapishane olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Yalnızlık- “Yalnızlıktır. Çünkü iletişim sıfır.” (K 49)

Hapishane- “Hapishane. Çünkü dört duvar arasında yatıyor..” (K 33)

Tema 8 Kolaylaştırıcı

Covid-19’un ‘kolaylaştırıcı’ özelliğine yönelik ifadelerin yer aldığı bu temada 2 katılımcı toplam 2 metafor üretmiştir. Kolaylaştırıcı teması en çok metafor geliştirilen sekizinci ve son temadır. Bu temada yer alan metaforlar cep telefonu ve siesta olarak sıralanmaktadır. Aşağıda temada bulunan metaforlara ve sebeplerine örnekler bulunmaktadır.

Cep telefonu- “Cep telefonu gibidir. Çünkü hayatımı kolaylaştırdı, evden çalışıyorum.” (K 48)

Siesta- “Siesta gibidir. Çünkü otel boştu çalışmadık.” (K 51)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma konaklama işletmeleri çalışanlarının Covid-19 algılarını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmaya katılan 83 çalışan, 51 kod üretmiştir. Bu 51 kod; bunaltıcı, ölümcül, aldatici, fark ettirici, bulaşıcı, belirsiz, sosyal ortamdan uzaklaştırıcı ve kolaylaştırıcı olmak üzere 8 tema altında toplanmıştır.

Üretilen metaforların yaklaşık beşte biri bunaltıcı teması altında toplanmıştır. Bu temada 23 katılımcı 11 kod üretmiştir. Covid-19 süreci içinde çalışanların iş yaşamının yanında sosyal yaşamlarını da kısıtlanmıştır. Katılımcılar bu salgını kâbus, lanet, karabulut gibi kavramlarla ifade etmişlerdir. 15 katılımcının toplam metaforların %20’sini ürettiği ölümcül temasında 10 kod üretilmiştir. Katılımcıların salgının gerçekliğini ele aldığı bu temada düşman, savaş, deprem gibi salgının insan yaşamını sonlandırmasına dair kodlar bulunmaktadır. 14 katılımcının toplam metaforların %15’ini ürettiği aldatici temasında 8 kod üretilmiştir. Bu temada katılımcıların Covid-19’un gerçekliğine inanmadığını içeren grip, film, senaryo, aşk gibi kodlar bulunmaktadır. 9 katılımcının toplam metaforların %14’ünü ürettiği fark ettirici temasında 7 kod üretilmiştir. Bu temada katılımcılar Covid-19 ile birlikte unuttukları değerleri tekrar hatırladıklarına ya da fark ettiklerine dair

kodlar üretmişlerdir. Bunlardan birkaçı hayat dersi, ayna, sinyal veya kafeindir. 8 katılımcının toplam metaforların %12'si ürettiği bulaşıcı temasında 6 kod üretilmiştir. Katılımcılar bulaşıcı temasında veba, kene, sülük gibi kodlarla salgının bir diğer gerçekliğine vurgu yapmışlardır. 8 katılımcının toplam metaforların %10'unu ürettiği belirsiz temasında 5 kod üretilmiştir. Bu tema tünel, dipsiz kuyu, kısır döngü gibi Covid-19 ile meydana gelen anlamlandırılmayan durumları ifade etmektedir. 4 katılımcının toplam metaforların %4'ünü ürettiği sosyal ortamlardan uzaklaştırıcı temasında 2 kod üretilmiştir. Bu tema salgın nedeniyle eve kapanma ve sosyalleşememe sürecini derinden hisseden katılımcıların ürettiği yalnızlık ve hapisane kodlarını kapsamaktadır. Son olarak 2 katılımcının toplam metaforların %4'ünü ürettiği kolaylaştırıcı temasında 2 kod üretilmiştir. Bu temada salgın nedeniyle hayatları kolaylaşan 2 katılımcının ifadesi bulunmaktadır.

Katılımcıların yaklaşık %32'si ölümcül, bulaşıcı ve sosyal ortamdaki uzaklaştırıcı temalarıyla salgının yıkıcı etkilerine vurgu yapmıştır. Salgın sürecinde seyahat kısıtlamalarının kısmen kalkmasıyla birlikte, alınan önlemlerle turizm işletmeleri çalışır hale gelmiştir. Ancak konaklama sektörlerinde çalışanlar, çeşitli milletlerden çeşitli müşterilerle doğrudan ve dolaylı temas halindedir. Özellikle, ön büro işlemleri, müşteriler tarafından kullanılan odaların temizlenmesi ve yönetimi, yiyecek içecek hizmetlerinin yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi görevlerini yerine getirme sürecinde çeşitli müşterilerle doğrudan ve dolaylı temas oluşur. Bu nedenle, müşterilere doğrudan yanıt veren otel çalışanlarının müşteri teması yoluyla enfekte olma olasılığı çok yüksektir (Yu vd., 2021). Özellikle bulaş riskinin yüksek olduğu hizmet sektörü çalışanlarında bu temaların katılımcılar tarafından ifade edilmesi anlamlıdır.

Katılımcıların yaklaşık %23'ü bunaltıcı ve belirsiz temalarında ürettikleri kodlarla ve sebepleriyle salgının sosyal ve ekonomik yaşam üzerindeki etkilerini ifade etmişlerdir. Sebep ifadelerinde Covid-19'un turizmi yok etmek üzere olduğuna ve bireysel ekonomik durumlarına vurgu yapmışlardır. Covid-19 salgının en yoğun döneminde ülkeler sınırlarını kapatmış, seyahat hizmetleri durmuştur. Birçok çalışan bu durumdan etkilenmiştir. Turizm sektörü çalışanları da işsizlikle yüz yüze gelmiştir. Türkiye'de kısmi çalışma ödeneği (İŞKUR, 2020) hakkeden çalışanlar kısmen gelir elde edebilseler de birçok turizm çalışanı gelir elde edememiştir. Yu vd., (2021)'nin turizm çalışanlarının Covid-19 algıları üzerine yaptıkları çalışmada da çalışanların salgın kaygılarıyla ilgili en önemli boyutun finansal kaygılar olduğu tespit edilmiştir. Salgın durumunda otel müşteri sayısının önemli ölçüde azalması, otel çalışanlarının iş güvencesizliği, ücretsiz izinler ve istenmeyen tatil günlerinden kaynaklanan maddi kayıplardan çok endişe duyduğunu ortaya koymuştur.

Katılımcıların %16'sı salgının gerçekliğine inanmadıklarını belirten kodlar üretmişler, bu kodlar aldatıcı teması altında toplanmıştır. Toplumda da benzer

inanişlar salgın sürecinde devam etmiş, bazı kesimler salgının gerçekliğinden şüphe etmişlerdir. Bu alanda yapılan araştırmalar sosyal medya bağımlılığının artmasıyla komplo teorilerine inanma düzeyinin de arttığını ortaya koymaktadır (Akyol ve Atlı, 2021). Katılımcıların yaklaşık %10'u salgın nedeniyle kaybettikleri imkanların farkına varmışlar ve ürettikleri kodlar fark ettirici teması altında toplanmıştır. Salgın bu katılımcıların hayata dair farkındalığını arttırmıştır. Son olarak salgının çalışma yaşamlarını kolaylaştırdığını ifade eden katılımcı oranı %2 olmuştur. Bu katılımcılar konaklama işletmesinin bilgi işlem departmanında çalışmaktadırlar. Salgın sürecinde de uzaktan çalışma imkânının olması çalışanların bu durumu kolaylık olarak algılamasını sağlamış olabilir.

Bu çalışma Covid-19 salgının konaklama işletmeleri çalışanları üzerindeki etkilerini göstermektedir. Konaklama işletmesi çalışanlarının yaklaşık %70'i salgının direkt yıkıcı etkilerini dile getirmiştir. Salgının insan hayatını tehdit etmesi ve konaklama işletmeleri çalışanlarının bulaş riski içerisinde olması çalışanların ruh sağlığını dolayısıyla iş performansını etkilemektedir. Bulaş riski yüksek yeni bir salgın ortaya çıktığında, çalışanların enfeksiyon risklerini en aza indirmeye yardımcı olacak önleyici tedbirlere ihtiyaç vardır. Ayrıca salgının sektörün satışlarını doğrudan etkilediği ortadadır. Bu durumda çalışanların ücretsiz izinleri, ücret kesintileri ve işsiz kalma ihtimalleri gibi maddi kayıplara yol açabilecek faktörlerin en aza indirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. COVID-19'un yarattığı zorlukların üstesinden gelmek ve olası salgınların olumsuz etkilerini azaltmak için hükümetler, uygulayıcılar ve çalışanlar dahil olmak üzere çeşitli paydaşlar arasında ortak çabalar gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, E. Ve Atlı, A. (2021). Sosyal medya bağımlılığı ve politik eğilimin covid-19 komplo teorileri üzerindeki etkisi. International Marmara Social Sciences Congress (Autumn) Proceedings Book. 10-11 Aralık. Kocaeli.162-181.
- Alaeddinoğlu, F. ve Rol, S. (2020). Covid-19 Pandemic and Its Effects on Tourism. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Outbreak Diseases Special Issue, 233-258.
- Alcon, S. A. (2003). A Pest in the land: New world epidemics in a global perspective. New Mexico: University of New Mexico Press.
- Alonso A.D., Kok S.K., Bressan A., O’Shea M., Sakellarios N., Koresis A., Solis M.A.B. ve Santoni L.J. (2020). COVID-19, aftermath, impacts, and hospitality firms: An international perspective. *International Journal of Hospitality Management*. 91. doi: 10.1016/j.ijhm.2020.102654.
- Bahar, O., Çelik İlal, N. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 125-139.
- Carlsson-Szlezak, P., Reeves, M. and Swartz, P., 2020. What Coronavirus Could Mean For The Global Economy. Harvard Business Review.
- Charteris-Black, J. (2004). Corpus approaches to critical metaphor analysis. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9780230000612>
- Cheng, Y., Wei, W., Zhong, Y., Zhang, L., 2021. The empowering role of hospitable telemedicine experience in reducing isolation and anxiety: evidence from the COVID-19 pandemic. *International Journal Contemporary Hospitality Management*, 33(3), 851-872.
- Chua, B.-L., Al-Ansi, A., Lee, M.J., Han, H., 2020. Impact of health risk perception on avoidance of international travel in the wake of a pandemic. *Curr. Issues Tour*. 24 (7), 985–1002.
- Evans, N., Stonehouse, G., & Campbell, D. (2012). Strategic management for travel and tourism. Taylor & Francis.
- Flynn, S. V., & Korcuska, J. S. (2018). Credible phenomenological research: A mixed-methods study. *Counselor Education and Supervision*, 57(1), 34-50.
- Grubel and Harbert (2018), “Economic freedom and human welfare: some empirical findings”, *Journal of Simon Fraser University*, Vol. 2, pp. 287-304.
- Guité-Verret, A., Vachon, M., Ummel, D., Lessard, E., & Francoeur-Carron, C. (2021). Expressing grief through metaphors: family caregivers’ experience of care and grief during the Covid-19 pandemic. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 16(1), 1996872.
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, M.C. (2021) Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19, *Journal of Sustainable Tourism*, 29:1, 1-20, DOI: 10.1080/09669582.2020.1758708
- Hays, N. (2005). Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History. Santa Barbara, CA and Oxford: ABC-Clio
- He, J., Mao, Y., Morrison, A.M., Coca-Stefaniak, J.A., 2020. On being warm and friendly: the effect of socially responsible human resource management on employee fears of the threats of COVID-19. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-04-2020-0300>.
- İŞKUR, 2020. <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/>
- Jung, H.S., Jung, Y.S., Yoon, H.H., 2021. COVID-19: The effects of job insecurity on the job engagement and turnover intent of deluxe hotel employees and the moderating role of generational characteristics. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 92, 102703.
- Kaushal, V ve Srivastava, S. (2021). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: Perspectives on challenges and learnings from India, *International Journal of Hospitality Management*, 92. doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102707.
- Kaya, M. F. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarına İlişkin Algıları: Metafor Analizi Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).

- Mao, Y., He, J., Morrison, A.M. ve Coca-Stefaniak, A. (2021). Effects of tourism CSR on employee psychological capital in the COVID-19 crisis: from the perspective of conservation of resources theory, *Current Issues in Tourism*, 24:19, 2716-2734, DOI: 10.1080/13683500.2020.1770706
- Park, E., Kim, W.-H., Kim, S.-B., 2020. Tracking tourism and hospitality employees' _real-time perceptions and emotions in an online community during the COVID-19 pandemic. *Curr. Issues Tour.* 1–5.
- Pathak D. ve Joshi, G. (2021). Impact of psychological capital and life satisfaction on organizational resilience during COVID-19: Indian tourism insights, *Current Issues in Tourism*, 24:17, 2398-2415, DOI: 10.1080/13683500.2020.1844643
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice.* Sage publications.
- Seyitoğlu, F., & Ivanov, S. (2020). Service robots as a tool for physical distancing in tourism. *Current issues in tourism*, 1-4. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1774518>
- Sharma, G.D., Thomas,A. ve Paul,J. (2021). Reviving tourism industry post-COVID-19: A resilience-based framework, *Tourism Management Perspectives*, 37. doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100786.
- Shellhaas, R.A. (2020). Neurologists and Covid-19 a note on courage in a time of uncertainty. *Neurology*, 94(20).
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: Impacts and implications for advancing and resetting industry and research, *Journal of Business Research*, 117.doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.015.
- Sigala, M., Kumar, S., Donthu, N., Sureka, R., ve Joshi, Y. (2021). A bibliometric overview of the Journal of Hospitality and Tourism Management: Research contributions and influence. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47(March), 273–288. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.04.005>
- Van, N.T.T., Vrana, V., Duy, N.T., Minh, D.X.H., Dzung, P.T., Mondal, S.R., Das, S. (2020). The Role of Human–Machine Interactive Devices for Post-COVID-19 Innovative Sustainable Tourism in Ho Chi Minh City, Vietnam. *Sustainability*, 12(22), 2-30. doi.org/10.3390/su12229523.
- Yeh, S.S. (2021). Tourism recovery strategy against COVID 19 pandemic, *Tourism Recreation Research*, 46(2), 188-194, doi: 10.1080/02508281.2020.1805933.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10b.)*, Seçkin Yayıncılık.
- Yu, J., Park, J., Hyun, S.S., 2021a. Impacts of the COVID-19 pandemic on employees' work stress, well-being, mental health, organizational citizenship behavior, and employee-customer identification. *Journal of Hospitality Marketing Management*, 30(5), 529-548.

“MAVİ OKYANUS STRATEJİSİ” BAŞLIKLİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Zümral GÜLTEKİN¹

1. GİRİŞ

İşletmelerin kuruluş amaçları, çoğunlukla rekabet üstünlüğü elde etmek, verimli, kârlı ve etkili bir şekilde varlığını sürdürebilmektir. Rekabet üstünlüğünü sağlayabilmek için işletmeler rakipleriyle fiyat, maliyet, kalite ve hız gibi bazı unsurları dikkate alarak mücadele etmektedirler. Bu çekişmeli ve aşırı rekabetçi ortam için kıvı okyanus terimi kullanılmaktadır. Bu mücadeleyi gerçekleştirirken rakipler birbirleriyle kıvı bir okyanusu andıran aşırı rekabet ortamında çeşitli oranlarda kayıplarla işlevlerini sürdürmektedirler Buna rekabet ortamını zıttı olarak son dönemde mevcut rekabetçi çekişmelerin dışına çıkarak ve rekabeti anlamsız hale getirme anlamına gelen mavı okyanus stratejisi terimi kullanılmaktadır (Ağraş vd., 2017).

Yapılan bu çalışmada da “mavı okyanus stratejisi” kavramının Web of Science (WoS) veri tabanına nasıl yansıdığı bibliyometrik analiz yöntemi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle mavı okyanus stratejisi ve mavı okyanus liderliği konuları açıklanmıştır. Daha sonra WoS’den elde edilen veriler yorumlanmış son olarak ağ analizlerine yer verilmiştir.

2. ALAN YAZINI

2.1. Mavı Okyanus Stratejisi

Mavı okyanus stratejisi, otuz endüstride yüz elli stratejik hareket analiz edilerek, eşzamanlı farklılaşma ve düşük maliyeti hedefleyerek formüle edilmiş bir stratejidir (Amarat vd.,2018). Mavı okyanus stratejisinin temelini mevcut pazarda rekabet etmek yerine, yeni bir pazar oluşturarak rekabeti anlamsız hale getirmek oluşturmaktadır (Amarat vd.,2018; Ergen, 2011).

Mavi okyanuslar terimi her ne kadar yeni bir kavram olsa da varlığı daha eskiye dayanmaktadır. Bunlar iş hayatının, geçmişin ve günümüzün bir özelliğidir. Yüz yıl geriye bakıldığında bugünün endüstrilerinden kaç tanesi o zamanlar biliniyordu? Örneğin; otomobil, havacılık, petrokimya, sağlık ve yönetim danışmanlığı gibi pek çok temel sektör o zamanlar duyulmamıştı ya da yeni ortaya çıkmaya başlamıştı. Şimdi saati sadece 30 yıl geriye çevirdiğimizde, yine, yatırım fonları, cep telefonları, gazla çalışan elektrik santralleri, biyoteknoloji, ekspres paket teslimatı ve snowboardlar gibi çok sayıda milyar dolarlık endüstri ortaya çıkmaktadır. Sadece otuz yıl önce, bu endüstrilerin hiçbiri yoktu (Kim ve Mauborgne, 2005). Günümüzde ise dijitalleşme ile birlikte, yapay zeka, sosyal medya, dijital bir çok uygulama yeni endüstri alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mavi okyanus stratejisi daha proaktif bir yaklaşım öne sürerken, çevreye uyumdan ziyade çevreyi şekillendirmeye yönelik bir stratejidir (Yiğit, 2015). Mavi okyanus stratejisiyle, rakiplerle savaşmak yerine talep yaratmak hedeflenmektedir. Bu şekilde hem kârlı hem de hızlı büyüme için bolca fırsat sunulmaktadır. eBay'in çevrimiçi müzayede endüstrisinde yaptığı gibi, tamamen yeni endüstrilere yol açan mavi okyanuslar yaratılmaktadır. Bir işletme mevcut bir endüstrinin sınırlarını değiştirdiğinde, kırmızı bir okyanusun içinden mavi bir okyanus yaratılır. Mavi okyanus stratejisi ile ilgili bazı özellikler şu şekilde sıralanabilir (Kim ve Mauborgne, 2004):

- Mavi okyanuslar sadece teknoloji yeniliği ile ilgili değildir.
- Yerleşik şirketler genellikle mavi okyanuslar yaratır ve genellikle kendi ana iş alanlarında bunları gerçekleştirir.
- Mavi okyanuslar yaratılarak markalar yaratılır.

Mavi okyanus stratejisi, iş modeli düşüncesine en az beş merkezi bakış açıyla katkıda bulunur (Parvinen vd., 2011):

- 1) Süreç, evrim (sonuç yönelimine karşı).
- 2) Radikal eğlence.
- 3) Yönetimsel biliş.
- 4) Pazar alanının yeniden tanımlanması (piyasa yapımından farklı).
- 5) Teknolojik yenilik

Mavi okyanus stratejisi yeni bir düşünme biçimi sağlar. Buradaki fikir, rekabetin alakasız olduğu, tartışmasız yeni pazar alanları (mavi okyanuslar) yaratmaktır. Mavi okyanuslarda şirketler tamamen yeni talepler ortaya çıkarır. Mauborgne (2014), mavi okyanus stratejilerinin altında yatan üç temel ilkeyi özetlemektedir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Hem farklılaşma hem de düşük maliyet peşinde koşarak yeni bir pazar alanı açmak.

- 2) Bir endüstrinin müşterisi olmayanları müşteriye dönüştürerek yeni talep yaratmak.
- 3) Stratejinin etkin bir şekilde formüle edilmesi ve yürütülmesi için sistematik, tekrarlanabilir ve görsel araçlar ve süreçler sunmak.

Yöneticiler, işletmeleri için rekabet avantajı sağlayabilmek amacıyla; en çok satan fikirler, moda sözcükler ve en iyi uygulamalarla boğulmuş durumdadırlar. Ancak, bu araçların çoğu çelişkilidir. Boyut, hız veya uyarlanabilirliğin mavi bir okyanusun yaratılmasında önemli unsurlar olup olmadığı düşünülmelidir. Her zamankinden daha hızlı değişen ve her zamankinden daha karmaşık bir iş ortamında, doğru stratejiyi seçmek kritik bir başarı faktörüdür. Yöneticilerin seçebilecekleri stratejik araç ve çerçevelerin sayısı, 1960'ların başlarında iş stratejisinin tanıtılmasından bu yana çarpıcı bir şekilde artmıştır. Bu yaklaşımların birbirleriyle nasıl ilişkili olduğu veya ne zaman kullanılması ve ne zaman kullanılmaması gerektiğine ilişkin cevaplar açık olmaktan çok uzaktır (Hammer, 2022). Bu nedenle firmaların kıvılcık okyanus stratejisi mi (rekabet odaklı), yoksa mavi okyanus stratejisi mi uygulayacakları yapılacak doğru analizler sonucunda gerçekleştirilebilir.

2.2. Mavi Okyanus Liderliği

Mavi okyanus stratejisinin yanında mavi okyanus liderliği de önemli bir kavramdır. Mavi okyanus liderlik tarzları, değer inovasyonu ile ilişkilidir. Değer inovasyonu, şirketlerin değer elde etmeye ve liderlerine değer katmaya çalıştıkları faaliyetler ve stratejilerle ilgili bir konudur. Rekabet büyümesi ve aynı zamanda teknolojik dönüşüm hızı arttıkça, mavi okyanus liderlerinin görevi sadece yeni hizmetler ve ürünler sunmak değil, aynı zamanda organizasyonlardaki yönetimin doğasını da değiştirmektir. Yönetim inovasyonu kendisine potansiyel avantajlar sağlar, ancak ek olarak yeni fikirlerin yayılmasını etkileme yoluyla bir endüstriyi yeniden tanımlar. Liderlerin işletmelerine yeni fikirler sunabilmeleri, kesin hedefler belirleyebilmeleri ve astlarından inovasyon girişimlerine ilham verebilmeleri, işletmenin inovasyon uygulamalarında hayati bir işleve sahiptir (Noruzy, Dalfard, Azhdari, Nazari-Shirkouhi, & Rezazadeh, 2013).

Mavi okyanus liderliği, geleneksel liderlik modellerinden farklıdır. Mavi okyanus liderliğinin bazı özellikleri aşağıda açıklanmaktadır (Mauborgne, 2014):

- Mavi okyanus liderleri, eylem ve faaliyetlere odaklanır. Liderlik çabalarının çoğu, empati, öz farkındalık ve öz düzenleme gibi bilişsel ve davranışsal becerilere odaklanır. Ancak çok sayıda bireyin davranışlarını dönüştürmek son derece zor ve yavaştır. Eylemler ve faaliyetler performansla bağlantılıdır.
- Mavi okyanus liderliği işletmelere özgü sübjektif liderlik tarzıdır.
- Mavi okyanus liderliği fikirleri sadece üst düzey liderler için değil, bir organizasyondaki tüm liderler için geçerlidir.

Tablo 1’de geleneksel liderlik ile mavi okyanus liderliği arasındaki farklar yer almaktadır.

Tablo 1: Geleneksel ve Mavi Okyanus Liderlik Tarzının Karşılaştırılması

Geleneksel Liderlik	Mavi Okyanus Liderliği
Değerlere, niteliklere ve davranış biçimlerine odaklanır	Liderlerin kim olması gerektiğine değil, liderlerin yapması gereken eylemlere ve faaliyetlere odaklanır.
Oldukça genel olma eğilimindedir ve genellikle kuruluşların temsil ettiği şeylerden bağımsızdır.	Liderlerin eylemlerini piyasa gerçekleriyle yakından ilişkilendirir.
Çoğunlukla yönetici ve üst düzey seviyelere odaklanır.	Liderliği her üç yönetim seviyesine de dağıtır
Liderlik uygulamaları için ekstra zaman ayırır	Düşük maliyetle yüksek etkili liderlik eylemleri ve faaliyetlerini takip eder

Kaynak: Hanafi, Daud ve Baharin, N. L. (2018)

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Yapılan bu çalışmanın amacı mavi okyanus stratejisi ile ilgili yazılmış Web of Science (WoS) veri tabanına yansımış uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizini yapmaktır. Bibliyometrik çalışmalar, “yazının zaman içerisindeki gelişimini göstermesi, yazında odaklanılan konulara ilişkin tespitlerin yapılmasına olanak vermesi yazarların eğilimlerinin ne yönde olduğunu yansıtması açısından” oldukça önemlidir (Sayğan Yağız, 2021: s. 360). Bu bibliyometrik çalışmada kullanılan Web of Science (WoS) veri tabanı multidisipliner alanları kapsayan en büyük ve kapsamlı bibliyografik veri tabanı olması nedeni ile tercih edilmiştir (Zyoud vd., 2018). Araştırmada WoS arama kısmına anahtar kelime olarak “blue ocean strategy” yazılmıştır. Araştırma 07.09.2022 tarihine kadar WoS’a yansıyan 180 çalışmanın tamamını kapsamaktadır. Mavi okyanus stratejisi ile ilgili yazılan ilk çalışmanın 2004 tarihinde yazıldığı görülmüş, bu tarihten önce yapılmış bir çalışmaya WoS’da rastlanmamıştır. Çalışma konusu incelenirken; araştırmaların doküman türü, yılı, yazarları, araştırma yapan bilim dalı, en çok atıf alan ilk 5 makale ve ülkesi olmak üzere 6 kriter incelenmiştir. Ayrıca birlikte yapılan atıflar, ortak yazarlık ve terimler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve görselleştirmek için VOSviewer 1.6.18 yazılımı kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Kısıtı

Araştırma sadece WoS veri tabanına yansıyan uluslararası yayınları kapsamaktadır. Ulusal yayınlar araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca 07.09.2022 tarihine kadar veri tabanına yansıyan çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Yayınlar ile İlgili Tanımlayıcı Bilgiler

Araştırmanın bu kısmında “mavi okyanus stratejisi” ile ilgili yapılmış çalışmalara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Tablo 2’de çalışmaların yayın türüne göre dağılımları yer almaktadır.

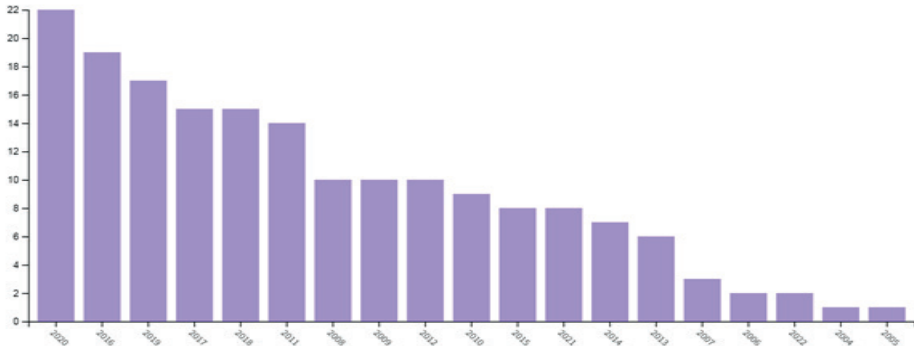
Tablo 2. Yayın Türü

Yayın Türü	Sayısı	Yüzde
Makale	93	51.661
Bildiri	76	42.222
Kitap İncelemesi	6	3.333
Kitap Bölümü	3	1.667
Erken Görünüm	2	1.111
Editöryal Makale	2	1.111
Kavramsal Makale	2	1.111
Mektup	1	0.556
Toplam	180	100

Kaynak: Web of Science Veri Tabanı (07.09.2022)

Tablo 2 incelendiğinde konu ile ilgili yapılan yayınların yaklaşık yarısının (n=93) makale olduğu görülmektedir. Bildiri olarak hazırlanan çalışma sayısı ise (n=76)’dır. Araştırmaların yapıldığı yıllara göre dağılımı Grafik 1’de yer almaktadır.

Grafik 1. Yayın yılına göre dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde konu ile ilgili yapılan ilk çalışmanın 2004 yılında (n=1) yapıldığı görülmektedir. Yayın sayısı 2020 yılına kadar artış göstermiştir. En fazla yayının 2020 yılında (n=22) yapıldığı görülmektedir. Ancak 2021 yılında bu sayı sekize düşmüş, 2022 yılında 3 yayına kadar gerilemiştir. Rekabetin kızıştığı son yıllarda mavi okyanus stratejisine olan ilgi de azalmıştır.

Çalışmaların yazara göre dağılımları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Yazara Göre Dağılımı

Yazar	Yayın Sayısı	Yüzde
Kim WC	4	2.222
Mauborgne R	4	2.222
Radzi SM	3	1.667
Zahari MSM	3	1.667
Abas R	2	1.111
Abdolshah M	2	1.111
Ahmad-ridzuan AH	2	1.111
Ahmat NC	2	1.111
Aldea A	2	1.111
Amjad MS	2	1.111
Chubarkina I	2	1.11
Dana LP	2	1.111
Ferreira JJ	2	1.111
Franken H	2	1.111
Iacob ME	2	1.111
Kaivo-oja J	2	1.111
Khan MA	2	1.111
Kuras P	2	1.111
Liumila M	2	1.111
Lukasevicius K	2	1.111
Markopoulos E	2	1.111
Markopoulos P	2	1.111
Molina B	2	1.111
Orlov A	2	1.111
Pitta D	2	1.111

Tablo 3 incelendiğinde Kim ve Mauborgne'un konu ile ilgili yaptıkları dört çalışma olduğu görülmektedir. Konuyu ilk araştıran, ortaya çıkaran ve geliştiren araştırmacı olmaları nedeniyle de en fazla çalışma yapan yazarların bu araştırmacılar oldukları söylenebilir. Tablo 4'te araştırmanın yapıldığı bilim dalına göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4. Araştırma Yapıldığı Bilim Dalı

Çalışıldığı Alan	Yayın Sayısı	Yüzde
Yönetim	55	30.387
İşletme (diğer alanlarında)	50	27.624
Ekonomi	15	8.287
Eğitim Araştırmaları	11	6.077
Bilgisayar Bilimi Yapay Zeka	10	5.525

Bilgisayar Bilimi Bilgi Sistemleri	10	5.525
Bilgisayar Bilimi Teorisi Yöntemleri	9	4.972
Mühendislik	9	4.972
Spor Turizmi	9	4.972
İşletme Finansı	8	4.420
Sosyal Bilimler Disiplinlerarası	8	4.420

Mavi okyanus stratejisi ile ilgili 62 bilim dalında çalışma yapıldığı görülmüştür. Tablo 4’te konuyu sıklıkla çalışan 12 bilim dalına yer verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde konunun yönetim ve işletme alanlarının önemli araştırma konularından birisi olması nedeniyle yönetim alanında 55, işletmenin diğer alanlarında 50 çalışma yapıldığı görülmektedir. WoS’ta en fazla atıf alan 5 çalışma Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. En Çok Atıf Alan Beş Çalışma

Başlık	Yazarı/Yazarları	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
Blue Ocean Strategy	Kim ve Mauborgne	2004	200
Blue Ocean Strategy: From Theory to Practice.	Kim	2005	171
A strategy for third-party logistics systems: A case analysis using the blue ocean strategy	Kim, Yang ve Kim	2008	65
Blue Ocean Leadership	Kim ve Mauborgne	2014	34
An integrated model of value creation based on the refined Kano’s model and the blue ocean strategy	Yang ve Yang, J.	2011	32
Higher growth through the Blue Ocean Strategy: Implications for economic policy	Lindič, Bavdaž ve Kovačič	2012	27

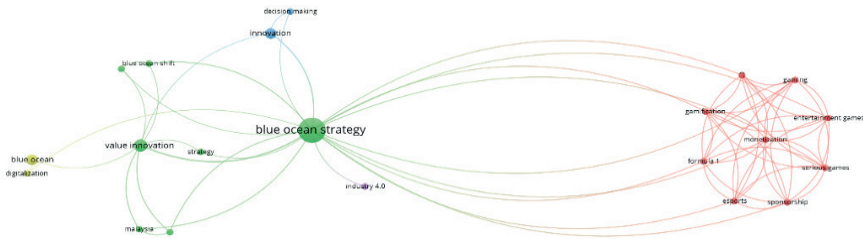
Mavi okyanus stratejisi ilk olarak Kim ve Mauborgne (2004) tarafından ortaya atılmıştır. Kim ve Mauborgne, şirketlerin birbirleri ile aynı pazar koşullarında sert rekabetçi mücadelelere girişmelerinin rakipler için zararlı sonuçları üzerinde durmuşlardır. Bu kavramı ortaya çıkardıkları 2004 yılındaki çalışma, konunun temelinin oluşturması nedeni ile en fazla atıf alan çalışma olmuştur (n=200). Yine Kim’in (2005) yaptığı “Blue Ocean Strategy: From Theory to Practice” başlıklı çalışma mavi okyanus stratejisinin gelişimine katkı sağlaması nedeniyle en fazla atıf alan 2. çalışma olmuştur (n=171). Konunun ülkelere göre dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı

WoS veri tabanında 47 ülkede konu ile ilgili araştırma yapıldığı görülmüştür. Bu araştırmalar arasında en fazla araştırma yapan 10 ülkeye ait bilgiler şekil 1 de yer almaktadır. Konu ile ilgili 1. sırada Çin'de (n=20), 2. sırada USA'de (n=19) çalışma yapıldığı görülmektedir.

4.2. VOSviewer Haritaları

Bu kısımda birlikte yapılan anahtar kelime ilişkileri, ortak yazarlık ve en fazla atıf alan yazar ilişkilerini analiz etmek ve görselleştirmek için VOSviewer haritalarına yer verilecektir. Harita 1 de kullanılan anahtar kelime ilişkilerine yer verilmiştir.

Harita 1. Kullanılan Anahtar Kelime İlişkileri

VOSviewer

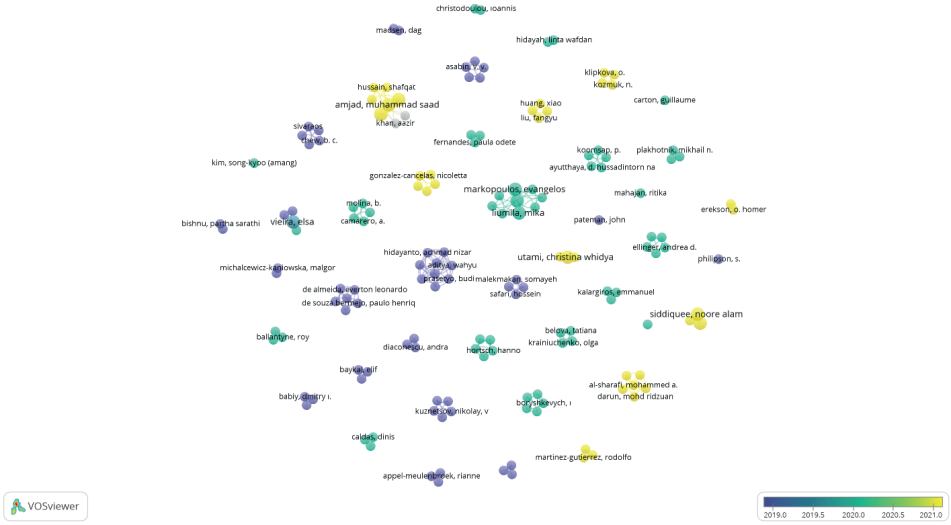
Harita 1 incelendiğinde mavi okyanus stratejisi ile ilişkili olarak değer inovasyonu, inovasyon, mavi okyanus anahtar kelimeleri ile sıkça ilişkilendirildiği görülmektedir. Tablo 6'da kelimelerin tekrar sayısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 6. Mavi Okyanus Stratejisi Konulu Araştırmalarda Kullanılan Anahtar Kelime Analizi

Anahtar Kelime	Tekrar Sayıları
Blue Ocean Strategy	28
Entertainment Game	2
e-Sport	2
F1	2
Formula 1	2
Gamification	2
Gaming	2
Monetization	2
Serious Games	2
Sponsorship	2
Value Innovation	7
Malaysia	2
Urban Transformation Centre	2
Innovation	5
Blu Ocean Shift	2
Higher Education	2
Blue Ocean	5
Decision Making	2
Digitalization	2
Stratagy	2
Industry 4.0	2

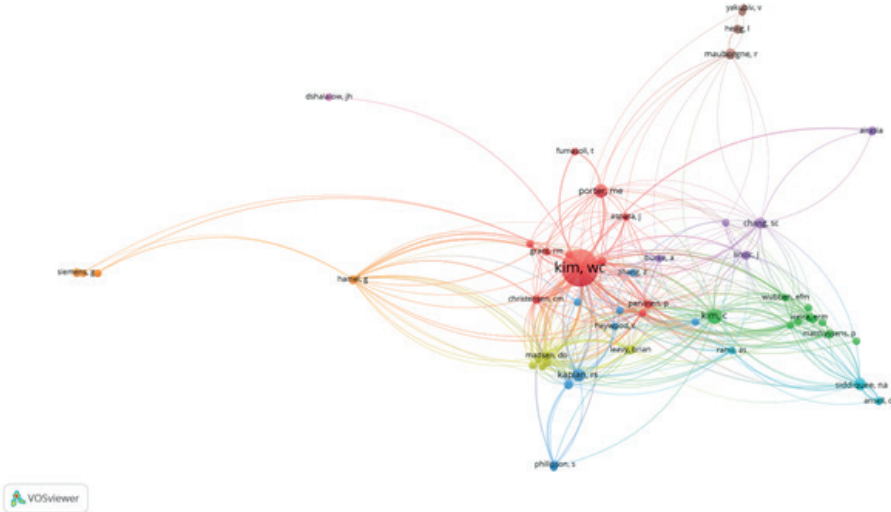
VOSviewer yazılımı kullanılarak mavi okyanus stratejisi konusunda WoS'da yayınlanan 180 çalışma incelenerek terim analizi yapılmıştır. Analiz yapılırken minimum tekrarlanan anahtar kelime 2 olarak belirlenmiş ve bu şekilde filtreleme sonucunda 21 anahtar kelimenin olduğu görülmüştür. Tablo 6 incelendiğinde tekrar eden anahtar kelime sayıları görülmektedir. Ortak yazarlıklara ait ağ analizi sonuçları Harita 2'de yer almaktadır.

Harita 2: Ortak Yazarlık

Harita 2'de Mavi Okyanus Stratejisi ile ilgili araştırma yapmış olan araştırmacıların yıllara göre ortak yazarlık ilişkileri görülmektedir. Sarı renk olan okısımalar 2021 yılında yapılan ortak yazarlıkları göstermektedir. Haritaya göre 160 yazar, 44 küme ve 277 bağlantı olduğu görülmektedir.

Harita 3. En Fazla Atıf Alan Yazar İlişkisi

Harita 3 incelendiğinde daha önce de belirtildiği gibi en fazla atfı Kim (2005) çalışması almıştır. En az atıf olarak kısıtlandığında 57 yazar, 9 küme ve 416 bağlantı olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Strateji ve rekabet yönetim ve organizasyon alan yazının önemli çalışma alanlarından bir tanesidir. İşletmeler açısından belirlenmiş iyi stratejiler işletmelerin karlılığı ve verimliliği için oldukça önemlidir. Mavi okyanus stratejisi de bunlardan bir tanesidir. Bu çalışmada mavi okyanus stratejisi ile ilgili yapılmış WoS veri tabanına yansımış 180 çalışmanın bibliyometrik analizi yapılmıştır. Konu ilk olarak Kim ve Mauborgne (2004) tarafından ortaya atılmıştır. Mavi okyanus stratejisi rekabet stratejilerinin zıttı olarak rekabeti anlamsızlaştırma üzerine geliştirilmiş bir stratejidir. Konunun ilk çalışılmaya başlandığı 2004 yılından itibaren sadece 180 çalışma yapılmış olması konu ile ilgili yapılacak araştırmaların alan yazınına önemli katkı sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir. Konu en fazla değer inovasyonu kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Farklı 47 ülkede konu ile ilgili araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Yerli yazında konunun Google akademik veri tabanına 2018-2022 yılları arasında nasıl yansıdığına da bakılmış ve sadece 6 yıllık bir süreçte 3 çalışma yapıldığı görülmüştür. Rekabetin kızıştığı günümüz iş dünyasında rekabet etmenin yoruculuğundan kurtularak rekabeti anlamsız hale getirmeyi amaçlayan mavi okyanus stratejisi belki de işletmelerin daha fazla tercih edeceği bir strateji olabilir. Bu nedenle konu ile ilgili yapılacak araştırmaların hem işletmelere hem de alan yazınına önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağraş, S., Atbaş, F., & Şeyba, E. (2017). Mavi okyanus stratejisi: Dünyadan ve Türkiye'den örnekler. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2(2), 126-144.
- Ahlstrom, D., Lamond, D., & Ding, Z. (2009). Reexamining some management lessons from military history. *Asia Pacific Journal of Management*, 26(4), 617-642.
- Amarat, M., Akbolat, M., Ünal, Ö. & Baş, T. (2018). Özel Sağlık sektöründe mavi okyanus stratejisi. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 125-141.
- Ergen, A. (2011). Stratejik düşünce yaratma: Mavi okyanusa yelken açmak. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 1-21.
- Hammer, T. (2022). Value innovation by creating blue oceans. *Open Access Library Journal*, 9(2), 1-12.
- Hanafi, W. N. W., Daud, S., & Baharin, N. L. (2018). Blue ocean leadership and emotional intelligence in government link companies (GLCs): Preparing for Industry 4.0. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 56, p. 04008). EDP Sciences.
- Sayğan Yağız, F.N. (2021). Yerel Yazındaki "İşe Angaje Olma Makaleleri"nin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 359-374.
- Zyoud, S.H., Sweileh, W.M., Awang, R., Al-Jabi, S.W. (2018). Global trends in research related to social media in psychology: mapping and bibliometric analysis. *International Journal of Mental Health Systems*, 12 (4), 1-8.
- Kim, C., & Mauborgne, W. R. (2004). Blue ocean strategy. *Harvard Business Review*, 82(10), 75-84.
- Kim, W. C. (2005). Blue ocean strategy: from theory to practice. *California management review*, 47(3), 105-121.
- Kim, C., Yang, K. H., & Kim, J. (2008). A strategy for third-party logistics systems: A case analysis using the blue ocean strategy. *Omega*, 36(4), 522-534.
- Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2005). Value innovation: a leap into the blue ocean. *Journal of business strategy*. 26 (4), pp. 22-28. DOI 10.1108/02756660510608521
- Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2014). Blue Ocean Leadership. *Harvard Business Review*.92(5),60.
- Lindič, J., Bavdaž, M., & Kovačič, H. (2012). Higher growth through the Blue Ocean Strategy: Implications for economic policy. *Research policy*, 41(5), 928-938.
- Mauborgne, R. (2014). From blue ocean strategy to blue ocean leadership. *Harvard Business School Publishing*, 1(6).
- Noruzy, A., Dalfard, V. M., Azhdari, B., Nazari-Shirkouhi, S., & Rezazadeh, A. (2013). Relations between transformational leadership, organizational learning, knowledge management, organizational innovation, and organizational performance: an empirical investigation of manufacturing firms. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 1-13.
- Parvinen, P., Aspara, J., Hietanen, J., & Kajalo, S. (2011). Awareness, action and context-specificity of blue ocean practices in sales management. *Management Decision*.
- Yang, C. C., & Yang, K. J. (2011). An integrated model of value creation based on the refined Kano's model and the blue ocean strategy. *Total Quality Management & Business Excellence*, 22(9), 925-940.
- Yiğit, S. (2015). Değer inovasyonu: İnovasyonla değer oluşturmak. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 227-244.

MODERN VE GELENEKSEL DÖNEM YÖNETİM YAZINLARINDA YÖNETİCİ BECERİLERİ

Sertaç ERCAN¹

GİRİŞ

1967 yılında Frank Maxwell Andrews ve George F. Farris tarafından Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) bünyesinde faaliyet gösteren 21 Ar-Ge takımının yöneticileri ve üyeleri üzerine yürütülen bir çalışmada, takım liderlerinin teknik yeteneklerinin takım üyelerine kıyasla daha düşük algılandığında ilgili yöneticinin daha yüksek performansa sahip olduğu sonucu raporlanmıştır. Dahası aynı çalışmada, diğer takım üyelerine göre teknik açıdan daha az yetkin olan bu yöneticilerin astlarına fikirlerini serbestçe ifade edebilme, tartışabilme hatta meydan okuma konusunda özgürlük sağladığı ifade edilmişti (Andrews ve Farris, 1967).

Andrews ve Farris (1967) tarafından yürütülen çalışmanın bulguları, bireyin organizasyon içerisindeki rolü önem kazandıkça ya da birey örgütsel hiyerarşide daha üst sıralara tırmandıkça teknik becerilerinin daha az önemsiz olduğunu kanıtlar niteliktedir. Eşyanın tabiatına uygun bir biçimde, bireyin sahip olduğu teknik beceriler üstlendikleri görevlerde bireylere kolaylık sağlamaktadır. Hatta çoğu insan bilgisayar programcılığı, muhasebe veya iş makinesi operatörlüğü gibi işlerde istihdam edilmek için başvurduğunda bu teknik işler hakkındaki bilgi düzeylerine göre işe alınmakta veya alınmamaktadır. Tek başına teknik bilgi ya da teknik beceriler, bireyi icra ettiği işte başarılı kılsa da yöneticilik hususunda teknik beceriler tek başına yeterli olmayabilmektedir. Nitekim Koen ve Crow'a (1995) göre teknik bir pozisyondan yönetsel pozisyona geçmek zordur çünkü kişinin sadece teknik bilgi ve yeterliliğinin olması değil, aynı zamanda yeni yönetsel bilgi ve becerilerini de geliştirmesi gerekmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0003-3896-9194, sercan@bandirma.edu.tr

Bireyin etkin bir yönetici olabilmesi için hangi yönetsel meziyetlere haiz olması gerektiği üzerine son yıllarda hem uluslararası hem de ulusal literatürde çok sayıda teorik ve ampirik çalışma bulunmaktadır (Kanungo ve Misra, 1992; Peterson ve Van Fleet, 2004; Yurdasever ve Fidan, 2020). Yönetici becerileri geleneksel dönemde Gazali ve Sühreverdi gibi isimler tarafından çerçevelenmekte iken modern dönemde ise Katz ve Mintzberg gibi isimlerin çeşitli sınıflandırmaları mevcuttur. Bu çalışmada ise modern yönetim literatüründe yaygın kabul görmüş Katz (1955, 1974) tarafından ortaya konan yönetici becerileri ile Türk-İslam dünyasının önde gelen ilim adamları olan Gazali, Farabi, Sühreverdi ve Nizamül Mülk'ün ortaya koyduğu yönetici becerileri arasındaki benzerlik ve farklılıkları araştırılmaktadır. Çalışmada Katz (1955, 1974) tarafından ileri sürülen kavramlar ile yukarıda isimleri geçen ilim adamlarının yaklaşık 10. yüzyılda yazmış oldukları eserler içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Yapılan incelemelerde gerek modern gerekse geleneksel yazında, yöneticilerin benzer becerilere sahip olmaları gerektiği vurgulandığı görülmüştür. Bununla birlikte İslami literatürde bazı ahlaki ve manevi becerilere ayrıca önem verildiği tespit edilmiştir.

MODERN DÖNEM YAZININDA YÖNETİCİ BECERİLERİ

Modern dönem yönetim bilimleri literatüründe birçok araştırmacı (Katz, 1955; Mintzberg, 1973; Katz, 1974; Kotter, 1982; Bigelow, 1991; Kanungo ve Misra, 1992; Peterson ve Van Fleet, 2004) yöneticilerin farklı yetenek ya da becerilere sahip olması gerektiğini öne sürmektedir. Yöneticiler, temelde örgütün amaçlarına ulaşabilmesi için gerekli olan yönetim işlevini etkin bir biçimde yerine getirebilmek için bu becerilere ihtiyaç duymaktadır. Yönetici becerilerinin neye bağlı olduğu ya da nasıl ölçülebileceği hususunda literatürde birçok yaklaşım bulunmaktadır. Örneğin sonraki yıllarda liderlik literatüründe “Özellikler Kuramı” olarak ele alınacak olan “Büyük Adam Kuramında (Great Man Theory)” liderin etkinliğinin bireysel özellikleriyle derin ilişkisi olduğu öne sürülmekteydi (Riaz ve Haider, 2010). Modern dönem yönetim araştırmacıları ise yönetici becerilerinin yalnızca doğuştan gelen kişisel özellikler üzerinden açıklanamayacağı kanaatini taşımakta ve yönetim becerilerini çeşitli şekillerde çerçevelemektedir (Katz, 1955; Mann, 1965; Mintzberg, 1973; Katz, 1974; Guglielmino, 1978; Bigelow, 1991; Kanungo ve Misra, 1992; Peterson ve Van Fleet, 2004). Günümüze dek yönetici becerilerine ilişkin yapılan birçok sınıflandırmanın temeli aslında Katz (1955, 1974) tarafından kaleme alınan “Skills of an Effective Administrator” adlı makaleye dayanmaktadır.

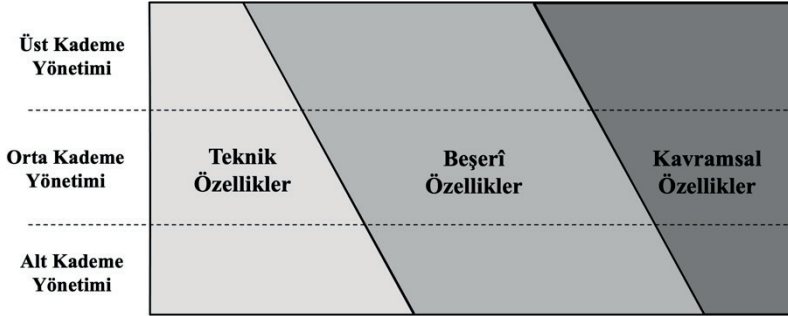
Katz (1955) tarafından yapılan çalışmada öne sürülen temel fikir, yönetim süreçlerinde önemli olanın yöneticinin özellikleri ya da kişilik özelliklerinin değil yöneticinin ne yapabileceğidir. Bir başka ifadeyle Katz (1955) asıl önemli olan hususun, örgütsel hedeflere ulaşabilmek adına yöneticinin bir dizi temel beceriye sahip olduğunu ifade etmektedir. Kavramsal olarak beceri, belirli bir davranışsal görevi yerine getirebilme yeteneği veya belirli bir görevle alakalı bilişsel süreci

yürütebilme becerisidir. Spesifik motor aktivitelerini kullanmayı gerektiren bilgisayar kullanmak, satış sunumu yapmak ya da bir iş makinesinin nasıl kullanılabileceğini başkasına göstermek gibi görevler davranışsal süreçlere örnek olarak gösterilebilirken problemin belirlenmesi ve performansın değerlendirmesi ise bilişsel süreçlere örnek olarak gösterilebilir (Peterson ve Van Fleet, 2004). Yöneticinin yerine getirmesi gereken görev davranışsal da olsa bilişsel de olsa aslında yöneticinin sahip olması gereken üç beceri bulunmaktadır (Katz, 1955; Peterson ve Van Fleet, 2004):

- Alana ilişkin bilgi düzeyine sahip olması,
- Bu bilgi düzeyine ulaşabilmek için bir metod/yöntem bilmesi,
- Verilen görevi yerine getirebilmek için elde edilen bilgiyi kullanarak bir dizi davranışı gerçekleştirebilme yeteneği.

Katz (1955) temel yönetim becerilerinin doğuştan gelen kişilik özellikleri olmadığını savunmakta ve bu becerilerin de yöneticilere bir dizi yönetsel bilgi tabanı ve bu bilgilere erişim yöntemleri sağlayarak geliştirilebileceğini öne sürmekteydi. Katz (1955) bu temel varsayımlara dayanarak üç kategoriden oluşan bir yönetim becerileri tipolojisini literatüre kazandırdı: Kavramsal, beşerî ve teknik beceriler (Şekil 1).

Şekil 1. Katz (1955, 1974) Yönetici Becerileri Sınıflandırması

Kavramsal Beceriler: Yöneticinin örgütü bir bütün olarak görebilme ya da sistematik bir bakış açısına sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Kavramsal beceriler temel fikir ve kavramlara odaklanmaktadır. Yani yöneticinin örgüt içerisindeki farklı birimler ya da departmanlar arasındaki etkileşimi, bu etkileşimin örgütün parçaları üzerindeki olası etkilerini veya bu olası etkilerin örgütün hangi parçasını ne ölçüde etkileyebileceğini öngörebilme yeteneğidir (Peterson ve Van Fleet, 2004). Katz'a (1955) göre yöneticinin bu yeteneği örgütün dış çevreyle ilişkisini de yakından etkilemektedir.

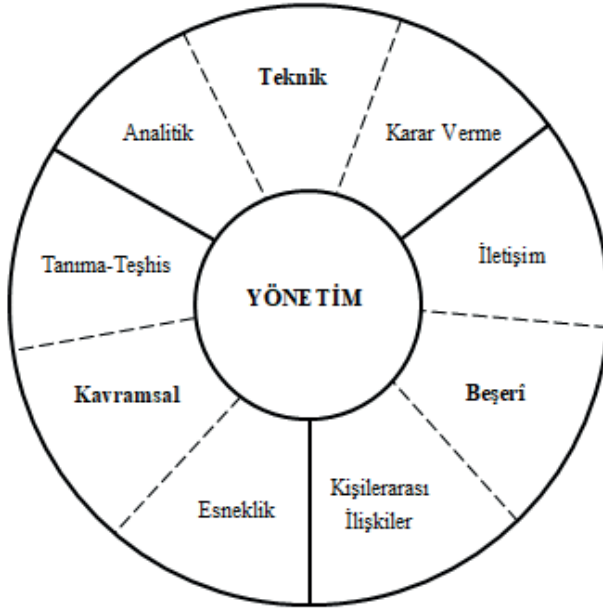
Beşerî Beceriler: Yöneticinin, örgütün diğer paydaşlarıyla işbirliği içinde çalışabilme, etkili iletişim kurabilme, örgüt içindeki olası çatışmaları öngörebilme veya çözebilme ve takım oyuncusu olabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır.

(Peterson ve Van Fleet, 2004). Yöneticinin beşerî becerilerini geliştirebilmesi için örgüt üyelerinin duygu ve düşüncelerini tanıyabilmesi, sergileyeceği davranış tarzlarının olası sonuçlarını öngörebilme, kişisel değerleri ve iş ahlakına uygun olarak diğer üyeleri örgüte yararlı olması için teşvik edebilme/ çalışanların motivasyonunu sağlayabilme şeklinde üç temel beceriye sahip olması gerekmektedir (Şencan, 2022).

Teknik Beceriler: Teknik beceriler, özel araçların, yöntemlerin, süreçlerin, prosedürlerin, tekniklerin veya bilginin kullanılmasını gerektiren belirli faaliyetlerin anlaşılması veya bu faaliyetlerde yeterlilik olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak, teknik beceriler, bireyin bazı özel yönetim görevlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu özel becerilerdir. Örneğin itfaiyeciler, bilgisayar programcıları, avukatlar ve veri tabanı yöneticileri, işlerini tam olarak yapmak için belirli teknik becerilere ihtiyaç duymaktadır. Benzer şekilde, bir alet ve kalıp imalatçısının işe alınmasında yer alan bir fabrika müdürü, işe alma sürecinde yönetsel teknik becerilerini kullanmaktadır (Katz, 1955; Peterson ve Van Fleet, 2004).

Katz'ın yönetici becerilerini kategorize ettiği ve ilk kez 1955 yılında Harvard Business Review'da yayınlanan makale 1974 yılında "HBR Klasikleri" serisinde yeniden yayınlandı. 1955 yılından günümüze dek birçok kuruluş ve yönetim alanında çalışmalarını sürdüren bazı araştırmacı tarafından yönetici becerileri konusu üzerine çalışmalar yürütülmektedir (Stewart, 1967; Mintzberg, 1973; Peterson ve Van Fleet, 2004). Örneğin Stewart (1967) yöneticilerin mesailerinin büyük bir kısmını diğer insanlarla etkileşimde kalarak geçirdiğinden bir yöneticinin "kişilerarası duyarlılık ve iletişim becerileri gibi beşerî becerilere ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Öte yandan Mintzberg (1973) ise yöneticilerin on yönetsel rolünü dört ana kategori altında toplamaktadır: kişilerarasılık, bilgilendiricilik, müzakerecilik ve karar verme. Katz'ın (1955, 1974) sınıflandırmasını baz alarak yönetici becerilerini genişleten bir diğer çalışma ise Peterson ve Van Fleet (2004) tarafından yapılmıştır (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. Peterson ve Van Fleet (2004) Yönetici Becerileri Sınıflandırması

Kaynak: Peterson, T. O. ve Van Fleet, D. D. (2004). The Ongoing Legacy of RL Katz: An Updated Typology of Management Skills.

Yukarıdaki şekilde yer alan yönetici becerileri Peterson ve Van Fleet (2004)'in 23 adet yönetim çalışması inceleyerek yaptıkları bir sınıflandırmadır. Buna göre Katz'ın temel üç becerisi kendi için üçe ayrılarak ayrıntılandırılmıştır. Kavramsal beceriler; işletmedeki ihtiyaç ve sorunları tanıma, teşhis etme (tanıma-teşhis), bu ihtiyaç ve sorunlara sistematik ve bütüncül bir bakış açısıyla çözüm üretme (kavramsal) ve bir gereklilik oluştuğunda zihinsel esneklik gösterebilmektir (esneklik). Beşerî beceriler; başkalarının düşüncelerini, ürettiği bilgileri ve duygularını anlama (iletişim), başkalarıyla birlikte çalışabilme, onları motive edebilme, çatışmaları çözebilme ve takımın bir parçası olabilme (beşerî) ve diğer çalışanlarla iletişime açık olmak ve verimli bir çalışma ortamı oluşturmaktır. Son olarak teknik beceriler ise; kritik değişkenlerin belirleme ve bunları analiz etme (analitik), ihtiyacı olan yöntemleri, teknikleri, araçları kullanma becerisine sahip olma (teknik) ve alternatifler arasında en uygun çözümü üretme ve karar vermektir (karar verme). Özetle yazarlar tarafından gerçekleştirilen bu çalışma temel üç yönetici becerisini daha ayrıntılı açıklanmasını ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Sonraki bölümde geleneksel dönem yazınında bahsi geçen yönetici becerilerine değinilmektedir.

GELENEKSEL DÖNEM YAZININDA YÖNETİCİ BECERİLERİ

Bu bölümde geleneksel dönem yazını olarak adlandırdığımız, özelde Türk-İslam bilginlerinin yöneticilerin sahip olması gereken vasıflarına ilişkin görüşleri derlenmiştir. Derleme pratik anlamda da yöneticilere öğütler, tavsiyeler ve öneriler

içeren siyasetname ve benzeri eserlerden oluşmaktadır. Siyasetnameler, siyaset ve yönetime ilişkin öğütlerin yer aldığı edebi bir türdür. Hükümdarlara daha genel bir ifade ile yöneticilere “iyi hükümet etme” ve “gücünü/iktidarını muhafaza etme” yollarını gösteren bir rehber aynı zamanda “iyi insan olma” bilgisini de sunan birer nasihatnamedir. Dolayısıyla siyasetnamelerin kaleme alınmasında temel amaç “iyi yönetici olma” bilgisinin aktarılması, böylece ideal ve adil bir devlet düzenine ulaşılmasıdır (Dinçer, 2019: 31-34).

Geleneksel yazında yer alan tüm siyasetname türü eserlerin incelenmesi bu çalışmanın kapsamının çok üzerinde olacaktır. Dolayısıyla baskılarına ulaşılabilir, yayımlanmış, bilinen ve yakın tarihlerde kaleme alınmış şu dört eser şu bu çalışmanın geleneksel yazın kaynaklarını oluşturmaktadır:

1. Yöneticilere Altın Öğütler – İmam Gazalî

Eser Hakkında: Semerkand Basım Yayın. Eserin özgün adı: et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mülûk. Çevirmen: Hüseyin Okur. Basım: 2015, 17. Baskı.

2. Yönetenlerin Yönetimi – Ebûn-Necîb Sühreverdi

Eser Hakkında: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık. Eseri özgün adı: Nehcu's-sülûk fî Siyâseti'l Mülûk. Çevirmen: Nahiifi Mehmet Efendi. Basım: 2015, 5. Baskı.

3. Siyasetnâme – Nizamülmülk

Eser Hakkında: Dergâh Yayınları. Eserin özgün adı: Siyeru'l-mülûk. Çevirmen: Nurettin Bayburtlugil. Basım: 2013, 9. Baskı.

4. İdeal Devlet – Farabî

Eser Hakkında: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Eserin özgün adı: Arâ Ahl al-Madina al-Fadıla. Çevirmen: Ahmet Arslan. Basım: 2017, 1. Baskı.

Farabî'nin İdeal Devlet eseri hariç diğer üç eser de birer siyasetname hüviyeti taşır ve müellifleri tarafından dönemin yöneticilerine/hükümdarlarına yazılmıştır. Siyasetname, Büyük Selçuklu hükümdarı I. Melikşah; Yönetenlerin Yönetimi, Eyyûbi Devleti'nin de kurucu olan Selahaddin Eyyûbi; Yöneticilere Altın Öğütler ise yine Büyük Selçuklu hükümdarı I. Melikşah için kaleme alınmıştır. Tüm eserler yöneticilerin sahip olması gereken özellikleri daha adil ve iyi bir yönetim için açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında eserleri günümüze uyarladığımızda birer yönetim danışmanlığı rehberi niteliği taşımakta olduğu ifade edilebilir. Bölümün bundan sonraki kısımlarında her bir eserden ayrı ayrı yönetici özelliklerine dair alıntılar yapılacak, geleneksel yazında öne çıkan yönetici özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Yöneticilere Altın Öğütler Eserinde Yönetici Özellikleri

Eserin müellifi olan Gazalî (miladi doğum: 1058), Nizamü'l-Mülk tarafından kurulan meşhur Bağdat Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliğini de yapmış, İslam düşünce tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip bir alimdir. Yöneticilere Altın Öğütler olarak Türkçeye tercüme edilen eser dönemin Selçuklu

hükümdarı Melikşah'a yazılmıştır. Esere "Ey doğunun ve batının sultanı!" hitabıyla başlayan Gazali Melikşah'a: "güneş doğunca birisine emret, bu kitabı sana okusun. Hatırında kalması için her Cuma buna devam etsin" tavsiyesinde bulunmaktadır (Gazali, 2015: 29-30). Bu ifadelerden Gazali'nin bu eser bir başucu rehberi düşüncesiyle yazdığı belirtilebilir. Bu tavsiyeden sonra birçok tavsiye ve bilginin bulunduğu kitaptan "yönetici özelliklerine" ilişkin aşağıdaki alıntılar yapılmıştır. Alıntılar yönetici özelliklerine göre başlıklandırılmıştır:

- i. **Yöneticiliğin Öneminin Farkındalığı:** Gazali, dini alıntularla idare etmenin öneminden bahsetmekte, doğru yöneticinin ebedi saadet ulaşacağından, işin hakkını veremeyen ve zulmeden yöneticinin ise dünya ve ahirette büyük sıkıntılar çekeceğini söylemektedir (Gazali, 2015: 43). Buradan hareketle yönetici, yaptığı işin önem ve ciddiyetinin farkında olması gerektiği ifade edilebilir.
- ii. **Danışmanlarla Çalışmak:** Yöneticiler, devamlı alimlere başvurmalı, onların görüşlerini almalı nasihatlerini dinlemelidir. Bu alimler de dünyaya aldanmış kötü kimseler değil, gerçek alimler olmalıdır (Gazali, 2015: 53). Bu yönetici özelliği de danışmanlık almak, danışmanlarla çalışmak şeklinde düzenlenmiştir.
- iii. **Adil Olmak:** Yönetici, sadece kendisi adil olmakla kalmamalı, yardımcılarının ve diğer çalışanlarının da zulmüne razı olmamalı, onların davranışlarından da sorumlu olduğunu bilmelidir (Gazali, 2015: 61). Burada da yöneticinin adalet ve adil olma özelliklerine vurgu yapılmaktadır.
- iv. **Öfke Kontrolü:** Gazali yönetici öfkelenildiğinde, öfkeyle hareket etmemeli af yolunu tercih etmelidir, tavsiyesinde bulunmaktadır (Gazali, 2015: 65). Özetle müellif öfke kontrolüne değinmektedir.
- v. **Empati:** Bu özelliğin yer aldığı konu başlığı "İdarecinin Merhameti" olarak belirtilse de içeriğinde yer alan "kendin için razı olmadığın şeylere, herhangi bir Müslüman için de razı olma" (Gazali, 2015: 72) açıklamaları yer almaktadır. Ek olarak bir başka başlık olan "şefkat ve lütufla davranmak" (Gazali, 2015: 75) başlığı da benzer bir özelliği gündeme aldığı için her iki başlığın birleştirilecek empati olarak ifade edilmesi uygun görüşmüştür. Dolayısıyla empati bir başka yönetici özelliği olarak listeye alınmıştır.
- vi. **Çalışanların Motivasyonu:** Bu başlık altında sultanın kapısına gelen ihtiyaç sahiplerinin geri döndürülmemeleri gerektiği, ihtiyaçları her ne ise giderilmesi gerektiği belirtilmektedir (Gazali, 2015: 73-74). Başlık altında halkın ihtiyacı olarak belirtilmiş olup, bir sultan için halk ne ise bir yönetici için de çalışan odur çıkarımıyla çalışanların motivasyonu olarak ifade edilmiştir.

- vii. İsraftan Sakınmak:** Gazali, her şeyde kanaatkâr ol çünkü kanaatsiz adalet olmaz (Gazali, 2015: 74) demektedir. Günümüzdeki “sıfır atık”, “geri dönüşüm” ve “sürdürülebilirlik” gibi gündemlerin aslında yüzyıllar önceden de alimler tarafından bu şekilde ifade edildiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Özetle, israftan kaçmak ve kanaatkâr olmak da bir başka yönetici vasfı olarak karşımıza çıkmaktadır.
- viii. Övgülere Aldanmamak:** Gazali, yöneticinin kendisine yapılan övgülere aldanmaması hatta halkın içinde kendisi hakkında söz edilen kusurlarını öğrenmek için özel gayret sarfetmesi gerektiğini belirtmektedir (Gazali, 2015: 77). Dolayısıyla modern yönetim anlayışında çok rastlamayacağımız bir başka kişilik özelliği daha müellif tarafından ortaya konmaktadır.
- ix. Manevi Motivasyon (Allah Rızası için Çalışmak):** Gazali, son bir özellik olarak yapılan işlerin Allah rızası için daha farklı bir ifade ile dini emirlere uygun şekilde yapılması gerektiğini, asıl amacın bu olduğunu söylemektedir (Gazali, 2015: 77). Bu özellik mutlaka dini bir motivasyon içermektedir. Ancak bahsedilen aslında yöneticinin yaptıkları işleri para, makam ve/veya şöhret için değil daha ulvi bir amaçla yapılmasıdır. Dolayısıyla asıl başarı yöneticinin maddi motivasyonlarında değil manevi motivasyonlarında olduğudur.

Gazali, yöneticilere altın öğütler isimli eserinde “iman ağacının dalları” olarak ifade ettiği başlıca on özellik saymaktadır. Yukarıda yer alan dokuz özellik bunları kapsamaktadır. Yazar daha sonra “iman ağacını sulayan ve kuvvetlendiren” tavsiyelerde bulunmaktadır. Ancak bundan sonraki tavsiyelerin direkt yönetici özelliklerinden ziyade ülke (örgüt) yönetimine ilişkin tavsiyeler olması ve yukarıdaki dokuz tavsiyenin bu tavsiyelerin de büyük çoğunluğunu kapsamaması sebebiyle ilgili kitaptan bu kadar alıntı ile yetinilmesi uygun görülmüştür.

Müellif, yukarıdaki özellikleri hükümdar/sultan için sıralarken sultanın vezirinde bulunması gereken özelliklere de ayrıca değinmektedir. Buna göre üst düzey bir yönetici olarak vezirin bazı öne çıkan özellikleri şu şekildedir (Gazali, 2015: 199, 202): Bütün işlerde iyiliği gözetmek, uyanıklık, cesaret, doğruluk ve sır saklama.

Yönetenlerin Yönetimi Eserinde Yönetici Özellikleri

Eserin müellifi Sühreverdi (miladi doğum: 1097), aynı İmam Gazali gibi Bağdat Nizamiye Medresesinde ders vermiştir. Bir vesile Selahaddin Eyyubi ile yakınlık kuran müellif, kendisine bu eseri yazarak takdim etmiştir. Aslı Arapça olan eser Osmanlı padişahlarının da dikkatini çekmiş, özellikle Yavuz Sultan Selim tarafından incelenmiştir. Eser nihayet I. Abdülhamid Han döneminin önemli yazarlarından Nahifi Mehmet Efendi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Sühreverdi eserine şu şekilde başlamaktadır: “Selahaddin-i Eyyûbi, İslâm

devletinin tahtına oturmuştu. Bu zat ilme, fazilete, bilginlere ve edebî değerlere öteki ‘hükümdarlardan’ daha çok önem veriyordu. Bunun üzerine ben de bu kitabı yazarak kendisine takdim ettim...” (Sühreverdi, 2015: 17). Eser sadece yönetici özelliklerden bahsetmemekte, ülkeyi ve halkı idare etmenin usul ve adabı, askerliğe, vergi ve ganimete ait bilgi, ordu sevk ve idaresinin esaslarına ait bilgi gibi birçok farklı konuya da değinmektedir. Bu anlamda tam bir siyasetname özelliği taşımaktadır. Ancak eserden sadece bu araştırmanın konusu olan yönetici özelliklerine ilişkin hususlarda alıntılar yapılacaktır.

İlk olarak eserde vezir olarak atanacak olan kişide bulunması gereken on özellikten bahsedilmektedir (Sühreverdi, 2015: 37): İlim, yaş, güvenilir olmak, doğru sözlü olmak, hırstan uzak ve aşırı isteklere dalmaktan kendini kurtarmış olması, herkesle düşmanlıktan uzak olmak ve hiç kimseye kin tutmamak, devlet başkanının kendisine verdiği işleri, söyledi sözleri küçümsememek ve unutmamak, zeki ve anlayışlı olmak, faydasız işlerin peşinde ve hislerinin esiri olmamak, sorumluluğuna bırakılmış olan harp ve vergi işlerinde nasıl davranılacağını bilen kişilerden olmak. Müellif bu özelliklerinin tamamının tek bir kişide bulunmasının zor olduğunu ancak ne kadar çok özellik bulunursa idarenin o kadar iyi olacağını belirtmektedir (Sühreverdi, 2015: 39).

İlgili eserin beşinci bölümünde, devlet başkanlarının sahip olması gereken iyi vasıf ve faziletler sıralanmaktadır. Bu listede on beşe tane özellik bulunmaktadır: Adaletli olmak, akıllı olmak, cesur olmak, cömert olmak, yumuşak huylu olmak, vefalı olmak, doğru olmak, şefkat ve merhamet sahibi olmak, sabırlı olmak, affedici olmak, şükredici olmak, yavaş hareket edici olmak, bilgili olmak, namuslu olmak ve vakar sahibi olmak. Eserde bu özellikler ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Bununla birlikte altıncı bölümde ise bir yöneticide olmaması gereken özellik ve huylardan da bahsedilmektedir. Ancak bu çalışmada yönetici özellikleri incelendiği için bu kötü özellikler alıntılanmamıştır.

Siyasetnâme Eserinde Yönetici Özellikleri

Eserin müellifi -yukarıda belirtilen iki alim gibi miladi 11. yüzyılda yaşamış olan- Nizamülmülk (miladi doğum: 1018), Büyük Selçuklu sultanları Alparslan ve Melikşah’ın vezirliğini yapmış, bir dönemin ilmi çalışmalarına yön veren Bağdat Nizamiye Medreselerini kurmuş, yazmış olduğu Siyasetnâme ile devlet yönetimi alanına damga vurmuştur. Eser bir siyasetname niteliği tanıdığı için padişahın görevlerinden devletin ileri gelenlerinin seçimine; elçi, haberci ve casusların öneminden, padişahın sofrasının nasıl hazırlanacağına kadar devlet yönetimi çok geniş bir perspektifle ve ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu araştırmanın konusu gereği ilgili eserden yalnızca yöneticilerin özelliklerinin anlatıldığı bölümlerden alıntılar yapılmıştır.

Nizamülmülk’e göre padişahlar; güzel yüzlü, iyi huylu, cesur, ata iyi binen, her türlü silahı kullanabilen, sanattan anlayan, merhamet sahibi, sözünü tutan, dindar,

bilgiye değer veren, nasihat ve sadaka veren, fakirlere ve emri altındakilere iyi davranan, halkın üzerindeki zulmü kaldıran kişilerdir. Burada sayılan özelliklerin bir kısmını eserin yazıldığı döneme göre değerlendirmek uygun olacaktır. Örneğin padişahın sahip olması gereken teknik özellikler, ata iyi binmek ve her türlü silahı kullanmak şeklinde döneme uygun olarak aktarılmaktadır. Buradan hareketle bir yöneticinin yaptığı işle ilgili bazı temel teknik özelliklere sahip olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir (Nizamülmülk, 2013: 26).

İdeal Devlet Eserinde Yönetici Özellikleri

Farabî'nin İdeal Devlet eseri, diğer üç eserden bir siyasetname özelliği taşıması sebebiyle ayrılmaktadır. Bununla birlikte müellif ideal devletin tanımını yaptığı, yöneticilerin özelliklerini belirttiği ve diğer müelliflere yakın bir dönemde yaşadığı için bu eserden de faydanılması uygun görülmüştür. Farabî, (miladi doğum: 870) bir Türk-İslam filozofudur. Yunan felsefesiyle yakından ilgilenmiş, bu felsefi yaklaşımla İslam düşüncesini yorumlamıştır. Eser, İlk Var Olan, yani Allah bilgisiyle başlamaktadır. Daha sonra “var olanlar”, dünyadaki cisim, varlık, madde ve suretler hakkında görüşlere yer verilmektedir. Sonrasında ise insan ruhundan, akıl yürütmeden, toplumsallaşmadan, erdemli şehirden, yöneticilerin hasletlerinden ve dindarlık gibi konulardan bahsedilmektedir. Araştırmanın konusu yönetici özellikleri olduğu için diğer eserlerden olduğu gibi bu eserde de “erdemli toplumun yöneticisinin hasletleri hakkında” başlığında yer alan özelliklere atıf yapılacaktır.

Müellif erdemli toplumun yöneticisinin şu özelliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Farabî, 2017: 107-108): Organları bakımından eksiksiz olmalı, İyi anlama ve idrak yeteneğine sahip olmalı, Hafızası güçlü olmalı, zeki olmalı, güzel konuşma kabiliyetine sahip olmalı, öğrenmeyi sevmeli, doğruluğu sevmeli yalandan nefret etmeli, şehvi arzularının peşinde koşmamalı, yüksek ruhlı olmalı, mal gibi dünyevi amaçlar onun gözünde değersiz olmalı, adaleti sevmeli ve azimli-kararlı ve cesur olmalı. Farabî, saydığı bu özelliklerinin tamamının bir insanda bir araya gelmesinin zor olduğunu, bu sebeple yukarıdaki özelliklerin altı tanesine sahip birisinin de yönetici olabileceğini ifade etmektedir.

Böylece dört farklı esere göre geleneksel yazında yönetici becerilerinin neler olduğuna ilişkin bir derlem yapılmıştır. Görüleceği üzere farklı yazarlar benzer özelliklerden bahsetmek ve bu özellikler ahlak, dindarlık gibi erdemler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Aşağıda yer alan tabloda dört esere göre yönetici özellikleri özetlenmiş ve gruplandırılmıştır.

Tablo 1. Geleneksel Yazında Yönetici özellikleri

Kategori	Özellikler
Kavramsal Özellikler	(1) İlim ve bilgi sahibi olmak (2) Danışma kurulu kurmak (3) Faaliyetlerde iyiliği gözetmek (4) Yöneticilik farkındalığı (5) Öğrenmeye açık olmak
Beşerî Özellikler (Kişilik Özellikleri / Manevi-Ruhî Özellikler)	(1) Adaletli olmak (2) Öfke kontrolü yapabilmek (3) Empati sahibi olmak (4) Çalışanların motivasyonunu sağlamak (5) Övgülere aldanmamak (6) Manevi motivasyon sahibi olmak (7) İsraftan sakınmak (8) Akıllı ve zeki olmak (9) Cesur olmak (10) Doğru ve güvenilir olmak (11) Sır saklayabilmek (12) Yaşın kemale ermiş olması (13) Hırstan uzak olmak (14) Herkesle düşmanlıktan uzak olmak (15) Kin tutmamak (16) Hislerinin ve şehvî arzularının esiri olmamak (17) Cömert olmak (18) Yumuşak huylu olmak (19) Vefalı olmak (20) Merhametli olmak (21) Sabırlı ve affedici olmak (22) Şükredici olmak (23) Aceleci olmamak (24) Sözünde durmak (25) Dindar olmak (26) Çalışanlara iyi davranmak (27) İdrak yeteneği güçlü olmak (28) Hafızası güçlü olmak (29) Hitabet kabiliyetine sahip olmak (30) Dünyevî amaçlara değer vermemek (31) Azimli ve kararlı olmak
Fiziksel Özellikler	(1) Güzel yüzlü olmak (2) Organları bakımından eksiksiz olmak (3) Sağlıklı olmak
Teknik Özellikler	(1) Sorumluluğuna bırakılmış olan işlerde nasıl davranılacağını bilmek (2) Döneminin temel teknik yeterliliklerine sahip olmak (3) Sanattan anlamak

Yukarıda yer alan Tablo 1’de dört temel eser üzerinden değerlendirilen geleneksel yazında geçen yönetici özellikleri liste olarak yer almaktadır. Listede benzer ifadeler birleştirilmiş, döneminin dili, yaklaşımı ve gereklilikleri ile yazılan bazı özellikler günümüze uyarlanmıştır. Bu özellikler kategorize edilirken ilk bölümde bahsi geçen Katz (1955, 1974)’ın yapmış olduğu sınıflandırma baz alınmıştır. Ancak görüleceği üzere beşerî özellik olarak kategorize edilen özelliklerin bir kısmı (empati, cömertlik, merhamet) kişilik özelliği iken bir kısmı da daha manevî/ruhî özellikleri (dindarlık, öfke kontrolü, manevî motivasyon) içermektedir. Bununla birlikte modern ve geleneksel yazın karşılaştırmasının daha açık şekilde yapılabilmesi için tüm özellikler beşerî özellikler başlığı altında toplanması uygun görüşmüştür. Ek olarak, geleneksel yazında yer alan bazı özellikler (güzel yüzlü olmak, sağlıklı olmak) sebebiyle “Fiziksel Özellikler” başlıklı yeni bir kategori belirlemek zorunluluğu doğmuştur. Zira bahsi geçen fiziksel özellikler modern sınıflandırmaların hiçbirinde kendisine yer bulamamaktadır.

Özetle geleneksel yazında yönetici özelliklerinin derlemesinin yapıldığı bu bölümde esas alınan dört eserden (yöneticilere altın öğütler, yönetenlerin yönetimi, siyasetnâme, ideal devlet) yola çıkılarak ilgili özellikler listelenmiş, açıklanmış ve bir tablo haline getirilmiştir. Bir sonraki bölümde her iki yazında öne çıkan yönetici özelliklerinin karşılaştırılması yapılacak, benzeyen ve farklılaşan yönler açıklanmaya çalışılacaktır.

TARTIŞMA: MODERN VE GELENEKSEL YAZINDA YÖNETİCİ BECERİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Önceki bölümlerde modern ve geleneksel yazında yönetici özelliklerine değinilmiştir. Her iki yazın da oldukça geniş kaynak ve içeriğe sahip olduğu için inceleme sınırlı bir alanda yapılmıştır. Bu bağlamda modern yazın incelenirken literatürde genel kabul görmüş olan Katz (1955, 1974)'ın yönetici özellikleri; geleneksel yazında ise siyasetnameler temelinde Gazali, Sühreverdi, Nizamülmülk ve Farabi'nin eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Bu bölümde her iki yazında ortaya konan yönetici özelliklerinin karşılaştırılmakta ve tartışılmaktadır. İki dönemi karşılaştırırken öncelikle Katz'ın yönetici becerileri sınıflandırması baz alınacak ardından geleneksel dönemde ortaya konan bazı farklılıklardan bahsedilecektir.

Kavramsal Özellikler

Kavramsal özellikler, üst düzey yöneticilerin sahip olması gereken özelliklerin başında gelmektedir. İşletmenin ihtiyaç ve sorunlarını fark etme, bu ihtiyaç ve sorunlara gerek işletmenin gerekse sektörün gerçeklerini göz önünde bulundurarak çözüm üretme ve işletmelerde yaşanan gelişmelere ilişkin zihinsel bir esneklik ve belirsizliğe karşı tolerans sahibi olmak kavramsal özelliklerin arasındadır. Bu tanımlamalar Katz'ın (1955, 1974) yapmış olduğu sınıflandırmaya uygundur. Bununla birlikte geleneksel yazında, benzer şekilde bazı kavramsal özelliklerden bahsedilmektedir: (1) İlim ve bilgi sahibi olmak (2) Danışma kurulu kurmak (3) Faaliyetlerde iyiliği gözetmek (4) Yöneticilik farkındalığı (5) Öğrenmeye açık olmak. Bu özellikleri Katz'ın (1955, 1974) yapmış olduğu sınıflamayla karşılaştırdığımızda, yöneticilik farkındalığının işletmenin durumu hakkında bütüncül bir bakış açısına sahip olma anlamına geldiği belirtilebilir. Yine bir danışma kurulu kurmak, işletmenin üst yönetiminin işi olacağını için kavramsal özelliklerle eşleştirilmiştir. Öğrenmeye açık olma görüşü ise esneklikle ilişki görülmekte ve bağdaştırılmaktadır. Tüm bunların yanında geleneksel yazında ön plana çıkan “tüm işlerde iyiliği gözetmek” modern literatürde değinilmeyen bir unsur olarak önem arz etmektedir. Zira kârın maksimizasyonunun ve verimliliğin öncelendiği bir yönetim dünyasında “iyiliği gözetmek” oldukça ütöpik görünmektedir. Ancak geleneksel yazında iyilik, erdem, ahlak gibi manevi kavramlara fazlasıyla yer verildiği, aynı zamanda ilgili dönemlerde bu kavramların hayatın içinde yer aldığı düşünüldüğünde bir ütopyadan değil gerçeklikten bahsedildiği söylenebilir. Ne var ki günümüz dünyası bu kavramları hayatımızdan çıkartarak yerine “rasyonel iyiliği” yani “kâr” ve “verim” kavramlarını yerleştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında “iyilik” bağlamında iki dönem bakış açısında önemli bir paradigma farklılığı göze çarpmaktadır.

Beşerî Özellikler

Beşerî özellikler, iletişim, motivasyon, kişilerarası ilişkiler, çalışanların arası çatışmaları yönetmek, verimli bir çalışma ortamı kurmak ve takım olabilmek gibi unsurlarla açıklanmıştır. Geleneksel yazına bakıldığında otuz bir ifadeden

oluşan beşerî özellik listesi oluşturulmuştur (Tablo 1). Ancak bu listede yer alana bazı özellikler manevi ya da ruhî diyebileceğimiz özellikleri bazıları ise kişilik özelliklerini belirtmektedir. Dolayısıyla, aynı kavramsal özelliklerde belirtildiği gibi burada da iki yazında farklı bakış açıları olduğu söylenmelidir. Modern yazın beşerî özellikleri yine “verimlilik” için çatışma yönetimi, “verimlilik” için iyi bir çalışma ortamı kurmak, “verimlilik” için sağlıklı iletişim kapsamında ele alırken geleneksel yazında övgülere aldanmamak, kin tutmamak, duygularının esiri olmamak, dindar olmak gibi çok farklı kavramlara değinilmektedir. Bununla birlikte beşerî özellikler olarak değinilen benzer kavramlar da bulunmaktadır. Örneğin hitabet kabiliyeti ve empati sahibi olmak (iletişim), çalışanların motivasyonunu sağlamak ve onlara iyi davranmak (motivasyon), herkesle düşman olmaktan uzak durmak ve kin tutmamak (kişilerarası ilişkiler) gibi özellikler her iki yazında oldukça benzerlik göstermektedir. Kısacası geleneksel yazın mevcut beşerî özelliklere ek olarak yöneticilerin bazı kişilik özelliklerine değinmekte ve yöneticilerin manevi anlamda da olgun bireyler olmasını salık vermektedir.

Teknik Özellikler

Teknik özellikler, analiz yeteneği yani sorun ve ihtiyaçları parçalara ayırabilmeyi, bu parçalardaki kritik değişkenler belirleyebilmeyi, yöneticinin işiyle ilgili olarak yöntem, teknik ve gerekli araçları kullanmak kabiliyetine sahip olmasını ve doğru karar vermek yöntemlerini bilmesini kapsamaktadır. Geleneksel yazında oldukça benzer teknik özelliklerden bahsedilmektedir: (1) Sorumluluğuna bırakılmış olan işlerde nasıl davranılacağını bilmek (2) Döneminin temel teknik yeterliliklerine sahip olmak. Bu iki özellikle modern ve geleneksel yönetici becerileri yazınının oldukça benzerlik taşıdığı ifade edilebilir. Ek olarak geleneksel yazında yöneticinin sanattan anlaması gerektiğini ifade edilmektedir. Bu özellik, incelenen dört geleneksel eser içerisinde sadece Nizamülmülk tarafından belirtilmiş olması ve müellifin ilgili eseri dönemin devlet başkanına yazdığı göz önüne alındığında ülke yöneticisinin sanattan anlaması daha anlaşılır bir özellik olmaktadır. Buna rağmen bu durum, sanattan anlama özelliğinin genel yönetici becerileri arasına alınmasına da engel değildir. Çünkü bir yöneticinin sanattan anlaması kendisine farklı bakış açıları katacak, estetik bir yaklaşım kazanmasını sağlayacaktır. Bu açıdan önemli, özgün bir öneri ve özellik olduğu belirtilebilir.

Fiziksel Özellikler

Fiziksel özellikler, modern yazında kendisine yer bulmamış bir kategoridir. Ancak geleneksel yazında farklı kaynaklarda yöneticinin temsil yetkisi olması ve işlerini aksatmadan yapabilmesi açısından bazı fiziksel özelliklerin öneminden bahsedilmektedir. Temel olarak bu özellikler şu şekildedir: (1) Güzel yüzlü olmak (2) Organları bakımından eksiksiz olmak (3) Sağlıklı olmak. Güzel yüzlü olmak ve organları eksiksiz bulunmak “ayrımcılık” bağlamında değerlendirilebilecek önerilere olmakla birlikte konu bu araştırmanın kapsamının dışında yer almaktadır.

Farklı çalışmalarda daha kapsamlı değerlendirmeler konuyu aydınlatma açısından faydalı olacaktır. Örneğin yöneticinin organlarının tam ve eksiksiz olması gerektiğini belirten Farabî (2017: 107) bu özelliği açıklarken, bu organların kendisine ait bir fiili gerçekleştirme kabiliyetine sahip olması gerektiğini söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında, eserin yazıldığı dönemde fiziksel aktivitenin, ata binmenin, silah kullanmanın, savaşmanın ön plana çıkıyor olması ilgili özelliğin daha anlamlı hale gelmesini de sağlamaktadır. Dolayısıyla konu tarihsel açıdan da değerlendirilmeye muhtaçtır. Özetle, geleneksel yazında yöneticinin bazı fiziksel özellikleri üzerinde durulmuş ve bu özelliklerin öneminden bahsedilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yönetim konusunu insanlık tarihi kadar eskiye götürebileceğimiz gibi konunun teorik çalışmalarını da milattan önce yapılmış ve elimize ulaşmış birçok esere dayandırabiliriz. Aristoteles'ten Platon'a; Sun Tzu'dan Kutadgu Bilig'e kadar çok geniş bir coğrafyada çok farklı isimler yönetim ve yöneticilik konusunda görüşleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunun yanında işletme çalışmalarının 19. yüzyıldan itibaren Taylor ve Fayol gibi araştırmacıların çalışmalarıyla daha sistematik hale geldiğini belirtmek de yanlış olmayacaktır. Bu tarihlerden itibaren işletme ve özelde yönetim bilimlerinde, konu ve kavramlar daha yoğun tartışılmaya ve nihayet bazı kavramların üzerinde fikir birliğine varılmaya başlanmıştır. İşte bu tartışmalardan biri olarak “yönetici özellikleri” konusu da ön plana çıkan konuların başında gelmektedir. Bu araştırmanın da temellerinden birini teşkil eden Kant'ın yönetici becerileri konusunda ilk kez 1955'te yaptığı sınıflandırma literatürde geniş kabul görmüş ve üzerine oldukça fazla araştırma yapılmıştır. Bunun yanında geleneksel yazın olarak ifade ettiğimiz eski dönem eserlerinden de yönetici özellikleri konusu küçümsenmeyecek oranda değinilen bir konu olagelmıştır.

Bu bilgilerden hareketle araştırmada, modern ve geleneksel yazında yönetici becerilerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Ancak konunun genişliği bu karşılaştırmanın sınırlandırılmasını zorunlu kılmış ve bu sınırlandırmanın çerçevesi modern yazında Katz'ın yapmış olduğu çalışma ile geleneksel yazında ise Gazali, Sühreverdi, Nizamülmülk ve Farabî'nin eserleriyle belirlenmiştir. İlk olarak Katz tarafından yapılan sınıflandırma aktarılmış ve bu sınıflandırma çerçevesinde yapılan farklı araştırmalara değinilmiş ardından bahsi geçen dört İslam aliminin eserleri yönetici özellikleri konusu bağlamında incelenerek bu eserlerde yer alan bilgiler derlenmiştir. Sonrasında her iki yazında geçen beceriler karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Elde edilen bulgular neticesinde modern yazınla geleneksel yazında yer alan yönetici özelliklerinin oldukça benzer olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında, geleneksel yazında modern yazına ek olarak ahlakî özelliklere, erdem olgusuna ve dindarlığa da vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan, geleneksel yazında yöneticinin sahip olması gereken fiziki özelliklere de değinerek farklı

bir bakış açısı daha geliştirmiştir. Bulgular, modern literatürün kârı ve verimliliği arttırmak üzere yöneticinin sahip olması gerektiği özellikleri ön plana çıkardığını gösterir iken geleneksel literatürün işin doğru ve güzel yapılmasının yanı sıra ahlakî özelliklerini de ön plana çıkartarak farklı bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla iki yazın arasında temel bir paradigma farklılığı olduğu açıkça ifade edilmelidir.

Araştırma incelediği eserlerin sayısı sebebiyle sınırlılıklar içermektedir. Bundan sonra konuyla ilgili yapılacak yeni çalışmalarda her iki yazından daha fazla eserin derinlemesine incelenmesinin, konunun farklı uzmanlarla derinlemesine mülakatlarla irdelenmesinin ve günümüz yöneticilerine yönelik saha araştırmalarıyla iki yaklaşımın karşılaştırılmasının önemli olduğunu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

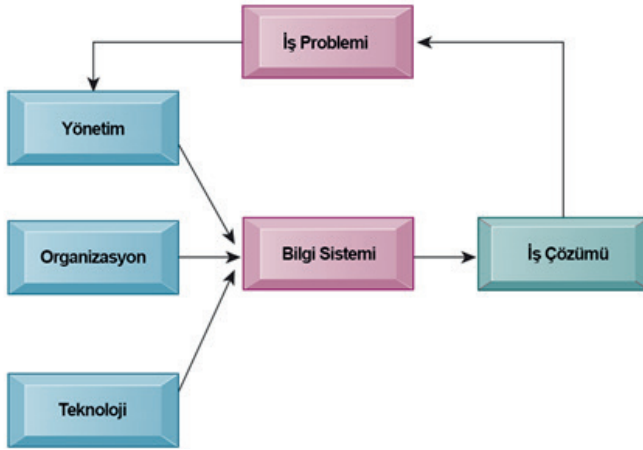
- Andrews, F. M. ve Farris, G. F. (1967). Supervisory Practices and Innovation in Scientific Teams. *Personnel Psychology*, 20, 497-515.
- Bigelow, J.D. (1991). *Managerial Skills Development*. Sage, Thousands Oaks, CA.
- Dinçer, Ö. (2019). *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Farabî. (2017). *İdeal Devlet*. Çeviren: Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gazali. (2015). *Yöneticilere Altın Öğütler*. Çeviren: Hüseyin Okur. İstanbul: Semerkand Basım Yayım.
- Guglielmino, P. J. (1978). *Perceptions of Skills Needed by Mid-Level Managers in the Future and the Implications for Continuing Education: A Comparison of the Perceptions of Mid-Level Managers, Professors of Management, and Directors of Training*. University of Georgia.
- Kanungo, R. N. ve Misra, S. (1992). Managerial Resourcefulness: A Reconceptualization of Management Skills. *Human Relations*, 45(12), 1311-1332.
- Katz, R.L. (1955). Skills of an Effective Administrator. *Harvard Business Review*, 33(1), 33-42.
- Katz, R.L. (1974). Skills of an Effective Administrator. *Harvard Business Review*, 52(5), 90-102.
- Koen, C.M. ve Crow, S.M. (1995). *Technical and Managerial Skills*. *HR Focus*, 72(11), 13-15.
- Kotter, J.P. (1982). *The General Managers*. Free Press, New York, NY.
- Mann, F.C. (1965). *Toward an Understanding of the Leadership Role in Formal Organization*, in Dubin, R., Homans, G.C., Mann, F.C. and Miller, D.C. (Eds), *Leadership and Productivity*, Chandler Publishing, San Francisco, CA, 68-103.
- Mintzberg, H. (1973). *The Nature of Managerial Work*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Nizamülmülk. (2013). *Siyasetnâme*. Çeviren: Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh Yayınlar.
- Peterson, T. O. ve Van Fleet, D. D. (2004). The Ongoing Legacy of RL Katz: An Updated Typology of Management Skills. *Management Decision*, 42(10), 1297-1308.
- Stewart, R. (1967). *Managers and Their Jobs. A Study of the Similarities and Differences in the Ways Managers Spend their Time*. London: Macmillan Press.
- Sühreverdi, Ebün-Necîb. (2015). *Yönetenlerin Yönetimi*. Çeviren: Nahifi Mehmet Efendi. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şencan, H. (2022). *Ders Notları*. Erişim Linki: https://ders.es/dorduncu_hafta.pdf
- Yurdasever, E., ve Fidan, Y. (2020). KOMB (VUCA) Dünyası ve Yeni Liderlik Becerileri. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 9(2), 1638-1664.

TÜRKİYE'DE YÖNETİM BİLİŞİM SİSTEMLERİ ALANINDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ

Yılmaz AĞCA¹

GİRİŞ

Yönetim Bilişim Sistemleri (Management Information Systems, MIS), yönetim, bilgi teknolojileri ve bilgisayar gibi temel kavramları içeren disiplinler arası bir konudur. Bu kavram, insanların bilgi işleme ve yönetim ile ilgili tüm görevleri yerine getirmelerine yardımcı olmak için bilgi teknolojisi araçlarının planlanması, geliştirilmesi, yönetimi ve kullanımı ile ilgilidir (Haag & Cummings, 2011, s. 4-13). YBS, bir organizasyonun dijital varlıklarını planlamaya, tasarlamaya, analiz etmeye, kullanmaya ve yönetmeye yönelik faaliyetlerden oluşmaktadır. Modern bir iş ortamının dijital varlıkları, yalnızca teknolojiyi değil, aynı zamanda iş faaliyetlerini yöneten BT destekli süreçleri ve ilgili bilgi/bilgi edinme, işleme, sentez, yönetim ve aktarım süreçlerini de içermektedir (Management Information Systems, 2022). YBS, işletme ve yönetim alanında bilgi sistemlerinin kullanımına odaklanmaktadır (Laudon & Laudon, 2020, s. 2). Şekil 1 yönetim, organizasyon ve teknoloji öğelerinin, işletme veya bir kurumdaki iş zorluklarına/problemlerine bilgi sistemi çözümü oluşturmak için birlikte nasıl çalıştıklarını grafiksel olarak göstermektedir.

YBS, üç çok önemli organizasyonel kaynağın koordinasyonu ve kullanımı ile ilgilenir. Bunlar bilgi, insanlar ve bilgi teknolojisidir. Başka bir ifadeyle, insanlar, bilgi ile çalışmak için bilgi teknolojisini kullanırlar. Günümüzde veri tabanları ve yapay zekâ gibi birçok farklı teknolojinin sayısız yönü keşfedilirken, asıl odak nokta, insanların bir organizasyonun hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak için bu teknolojiler ile çalışmak ve bilgiyi nasıl kullanabilecekleridir. YBS'nin üç kaynağı arasında, yani insanlar, bilgi ve bilgi teknolojisi arasında gerçek bir sinerji vardır (Haag & Cummings, 2011, s. 5).

YBS terimi yakın zamanda ortaya çıkmış olsa da böyle bir sistem ticari organizasyonların ortaya çıkmasından bu yana varlığını sürdürmektedir. Geçmişte, rekabet bu kadar yoğun değildir ve bu nedenle iş ve yönetim günümüzdekinden daha basittir. Oysa bugün her ikisi de benzeri görülmemiş karmaşıklık seviyelerine ulaşmıştır. Teknolojinin gelişmesi ile büyük miktarda bilginin uzun mesafelere ucuza ve zaman kaybı olmadan iletmek mümkün hale gelmiştir. Bu nedenle, çevresel baskılar, bilginin geleneksel dört kaynak olan para, malzeme, insan ve makinelerle birlikte beşinci önemli bir kaynak olarak değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. YBS, ilk ticari organizasyonun başlangıcından bu yana çok fazla kullanımda olmasına rağmen, tanımlanmadığı için yakın zamanda sıkça duyulmaya başlamıştır (Goyal, 2014, s. 7).

Küresel ekonomide, işletmelerde bilişim sistemlerinin önemi her geçen gün artmaktadır. 2017 yılında, ABD'deki şirketler bilgi sistemleri donanımı, yazılımı ve telekomünikasyon ekipmanına yaklaşık 1 trilyon dolar harcamıştır. Buna ek olarak, iş ve yönetim danışmanlığı ve hizmetlerine yaklaşık 143 milyar dolar daha harcanmıştır -ki bunların çoğu, firmaların yeni teknolojilerden yararlanmak için ticari operasyonlarını yeniden tasarlamayı içermektedir. 1999'da donanım, yazılım ve iletişim ekipmanlarından oluşan bilgi teknolojisine yapılan özel işletme yatırımları sermayenin %21'ini oluştururken, 2017'de bu %33'e yükselmiştir (Laudon & Laudon, 2020, s. 5-6).

YBS'nin önemi, çoğu işletme ve kurumlar için kavranmış durumdadır. Günümüzde bu alan aynı zamanda bir bilim ve araştırma alanı olmuştur (Cocosila, Serenko, & Turel, 2011). Gelişen bilgi ve iletişim teknolojisi, işletme ve kurumların sahip oldukları veri miktarındaki artış, sosyal medyanın büyümesi, teknolojinin işletmelerde kullanımının artması bu alanı hem genişletmiş hem de önemini artırmıştır. Dolayısıyla dünyanın birçok yerinde YBS bir uzmanlık alanı olarak yüksek öğretimde kendine yer bulmaktadır. Türkiye'de bu ülkelerden biridir.

Enformasyon konusunun Türkiye'de üniversite eğitim programlarına alınması 1960'lara kadar gitse de bugünkü anlamda YBS bölümlerinin ilk açılması 1990'larda olmuştur. İlk YBS bölümü 1991'de İşletme Enformatiği olarak Marmara Üniversitesi'nde açılmıştır. Bu Almanca *Wirtschaftsinformatik* teriminin Türkçe'ye uyarlamasıdır. ABD ekolündeki isimlendirme olan Yönetim Bilişim Sistemleri bölümü ise ilk kez 1995'te Boğaziçi Üniversitesi'nde açılmıştır (Damar & Bölen, 2021; Akpınar, 2011).

Geçen bu süre zarfında YBS alanında birçok bilimsel araştırma ve tez yayımlanmıştır. Bu araştırma ve tezler Türkiye'de bu alanda hangi konuların çalışıldığına ve araştırıldığına dair çeşitli bilgiler içermektedir. Bu çalışma, YBS alanında Türkiye'de hazırlanmış lisansüstü tezleri içerik analizi ve metin madenciliği yöntemi ile analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla bu tezlerin içerikleri, çalışma konuları, yıllara göre dağılımları hakkında bilgi edinmeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonucunda YBS alanında araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bu araştırma alanında çalışılan konular hakkında fikir vermek amaçlanmaktadır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Yazında Türkiye'de YBS alanında yapılan çalışmalar üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Çallı, Çallı ve Alma Çallı (2021) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de YBS alanında hazırlanan lisansüstü tezlerini gizli dirichlet ayrımı (GDA) algoritmasıyla analiz etmişlerdir. Çalışmada 2002-2020 tarih aralığında yayımlanan 574 lisansüstü tezi ele alınmıştır. Araştırma sonucuna göre tezlerin e-ticaret ve pazarlama, sistem geliştirme ve etkileri, bilişim sistemlerinin organizasyonlara etkileri, veri madenciliği, insan kaynakları yönetimi vb. 11 farklı konu başlığında kümelendiği belirlenmiştir.

Bir diğer çalışma, YBS disiplininin Türkiye'deki durumunu inceleme üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada 125 lisansüstü tezi analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemi kullanılan çalışmada, tezleri değerlendirmek için 10 soruluk bir anket kullanılmıştır. Araştırmaya göre, tezlerde en fazla nitel ve nicel teknikler bir arada kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan tezlerde, araştırma metodu olarak en çok literatür analizi ile anket tekniğinin kullanıldığı görülmektedir (Yarlıkaş, 2015).

Türkiye'de yapılan bir diğer çalışmada, YBS anabilim dalında 2006-2018 tarihleri arasında yayımlanan tezler atıf analizine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, yüksek lisans ve doktora tezlerinin kaynakçalarında yer alan atıflar bibliyometrik

özellikleri açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda tezlerin %45'nin Boğaziçi Üniversitesi, %26'sının ise Gazi Üniversitesi'nde hazırlandığı belirlenmiştir (Henkoğlu, Mizanlı, & Barutcu, 2019).

YBS çalışmaları hakkında yabancı yazında yapılan araştırmalar çok daha fazladır. Türkiye'de yayınlanmış fakat yabancı yazın hakkında yapılan araştırmada, Kefkir (2019), YBS alanında yayın yapan Avrupa ve ABD'den ikişer tanınmış akademik derginin makalelerini incelemiştir. Atıf yapılan dergilerin ve araştırmacıların dağılımı, çalışma konularındaki çeşitlenme, atıf yapılan yayınların güncelliği ve yayın üretmeye gönüllü üniversitelerin sayısı gibi faktörler dikkate alınarak yapılan çalışmada, ABD ve Avrupa çalışma gelenekleri arasında çalışılan konular çerçevesinde belirgin farklılıklar olduğu belirlenmiştir.

Yabancı yazında yapılan bir diğer çalışmada YBS alanında 1968-1988 yılları arasında yayınlanan 792 makale analiz edilmiştir. Alavi, Carlson ve Brooke (1989) tarafından yapılan bu çalışmada, bilişim sistemleri yönetimi, bilişim sistemleri, bilişim sistemleri gelişimi ve operasyonlar, referans disiplinler konu başlıklarının en sık geçtiği belirlenmiştir (Çallı, Çallı, & Alma Çallı, 2021).

Bir diğer çalışmada bu kez Information Systems Management dergisinde yayınlanan makaleler, bibliyometrik ve tematik olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmada, YBS yazınındaki eğilimleri belirlemek amaçlanmıştır. Makalelerin anahtar kelimeleri ve atıfları temelinde yapılan araştırmada, 1984-2019 yılları arasında yayınlanan 1411 belge analiz edilmiştir. Araştırmaya göre, en popüler anahtar kelimeler, donanım, bilgi yönetimi, elektronik ticaret, proje yönetimi, ERP ve bilgisayar sistemleri olarak belirlenmiştir. Fakat 2008'den sonraki dönemde, bilgi yönetimi, proje yönetimi, karar verme, bilgi yönetimi ve elektronik ticaret konularının yanı sıra bilgi yönetimi, BT yönetimi, ERP, inovasyon ve sosyal medya kavramlarının popüler konular arasına girdiği görülmektedir (Abedin, Jafarzadeh, & Olszak, 2020).

Bu çalışmada Türkiye'de YBS alanında hazırlanan lisansüstü tezleri içerik analizi ve metin madenciliği yöntemi ile analiz edilmiştir. Burada tezler hakkında çeşitli istatistiklerin yanı sıra tez konuları ve içerikleri hakkında bilgi edinmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla tez başlıkları ve özetleri, İngilizce ve Türkçe orijinal dillerine ve yüksek lisans, doktora derecelerine göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca tez danışmanları hakkında, kişi ve unvan bazında betimsel istatistikler elde edilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'deki YBS çalışmaları hakkında yazına katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezleri Yüksek Öğretim Kurumu'na ait YÖK Ulusal Tez Merkezi sisteminde yayınlanmaktadır². Bu web sitesinde, tezlere ait *tez no, yazar, yıl, tez adı, tez türü, konu, danışman, yer bilgisi, konu, dizin, dil, sayfa sayısı, Türkçe ve İngilizce özet* bilgilerine erişmek mümkündür. Ayrıca eğer tez

yazarı izin vermişse tezin tam metin hali de indirilebilir.

Bu çalışmada, YBS anabilim dalında hazırlanan tezlere ait bilgiler web kazıma/madenciliği işlemi ile elde edilmiştir (Ağca, 2021, s. 125). Web kazıma işleminde Python programlama dili ve Selenium kütüphanesi kullanılmıştır. Veriler 27.09.2022 tarihinde elde edilmiştir. Tezlerin özetleri metin madenciliği ile analiz edilirken tek başlarına anlamsız olan kelimeler (stopwords) değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Doğal dil işleme uygulamalarında bir belge hakkında bilgi edinme yollarından biri de belgede geçen kelimelerin frekanslarını elde etmektir. Bu işleme terim sıklığı (term frequency, tf) denilmektedir (Silge & Robinson, 2022). Bu çalışmada metin madenciliği işleminde bu yöntem kullanılmıştır. Ayrıca araştırmada içerik analizi de kullanılmıştır. İçerik analizi, görsel ve sözlü veriler gibi çeşitli verilerin içeriğini analiz etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem verileri, daha iyi analiz etmek ve yorumlamak için fenomenlerin veya olayların tanımlanmış daha az kategorilere indirgenmesini sağlamaya yönelik, kalitatif bir yöntemdir (Harwood & Garry, 2003; Stemler, 2000).

Elde edilen veride, bazı danışmanların unvanları Doç., Prof. şeklindedir. Veri ön işleme aşamasında, bunlar Doç. Dr. ve Prof. Dr. olarak değiştirilmiştir. Bir süre önce yapılan kanun değişikliğinde, Yrd. Doç. Dr. olan unvan, Dr. Öğr. Üyesi olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla YÖK tez sisteminde bu değişikliğin yapıldığı tarihten önceki unvanlar Yrd. Doç. Dr. olarak geçmektedir. Bunlar günümüzdeki hali ile birleştirilmiştir. Bu unvanlar Dr. Öğr. Üyesi olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Verinin elde edildiği 27.09.2022 tarihi itibarıyla Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanmış anabilim dalı *Yönetim Bilişim Sistemleri* olan 661 tez bulunmaktadır. Bu tezlerin 593'ü *yüksek lisans* teziyken, 68'i *doktora* tezidir. Bu tezlerin yıllara göre dağılımı Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Lisansüstü Tezlerin Dağılımı

Sıra	Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	2006	6	-	6
2	2007	2	-	2
3	2008	11	-	11
4	2009	15	-	15
5	2010	17	-	17
6	2011	23	1	24
7	2012	6	-	6
8	2013	20	-	20
9	2014	22	2	24
10	2015	22	-	22

11	2016	16	1	17
12	2017	49	11	60
13	2018	68	10	78
14	2019	143	9	152
15	2020	70	16	86
16	2021	73	13	86
17	2022	30	5	35
Toplam		593	68	661

Verilere göre YBS alanında ilk tez 2006 yılında yayınlanmıştır. 2022 yılına dek, en çok tez yayınlanan yıl 2019 (n=152) olmuştur. Tablo 1'in grafik olarak gösterimi Şekil 2'de verilmektedir.

Araştırmada lisansüstü tezleri *sayfa sayılarına* göre de değerlendirilmiştir. Tezlerin *minimum*, *maksimum* ve *ortalama sayfa sayılarına* ilişkin veriler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayıları

Sıra		Ortalama Sayfa Sayısı	Maksimum Sayfa Sayısı	Minimum Sayfa Sayısı
1	Yüksek Lisans	113,6	377	39
2	Doktora	190,6	337	80
3	Toplam	121,5	80	

YÖK tez sistemine göre YBS anabilim dalında lisansüstü tez hazırlanan 25 üniversite bulunmaktadır. Bu tezlerden 1 tanesi bir yurtdışı üniversitesinde hazırlanmıştır. En çok lisansüstü tez hazırlanan 10 üniversiteye ilişkin veriler Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3: En Çok Lisansüstü Tez Hazırlanan On Üniversite

Sıra	Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	Boğaziçi Üniversitesi	128	6	134
2	Gazi Üniversitesi	78	35	113
3	Dokuz Eylül Üniversitesi	58	1	59
4	Atatürk Üniversitesi	33	17	50
5	Yeditepe Üniversitesi	42	-	42
6	Sakarya Üniversitesi	33	5	38
7	Kadir Has Üniversitesi	26	3	29
8	Başkent Üniversitesi	26	-	26
9	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	25	-	25
10	Ufuk Üniversitesi	25	6	25

Tablo 3 incelendiğinde en çok lisansüstü tezlerin sırası ile *Boğaziçi Üniversitesi* (n=134), *Gazi Üniversitesi* (n=113) ve *Dokuz Eylül Üniversitesi*'nde (n=59) hazırlandığı görülmektedir.

Hazırlanan lisansüstü tezlerin 1 tanesi 3 danışman, 23 tanesi ise 2 danışman gözetiminde hazırlanmıştır. Geriye kalan tezler *tek* danışmanlıdır. Tezlerin danışmanların *unvanlarına* göre dağılımları Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 4: Tezlerin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Sıra	Unvan	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	Prof. Dr.	184	39	223
2	Doç. Dr.	194	28	222
3	Dr. Öğr. Üyesi	200	1	201
4	Dr.	14	-	14
5	Öğr. Gör.	1	-	1

Tezlerin danışmanların unvanlarına göre dağılımına bakıldığında en çok tez *Profesör* unvanına sahip danışmanların gözetiminde hazırlanmıştır (n=223). Hemen ardından ise *Doçent* unvanlı danışmanlar gelmektedir (n=222). YBS lisansüstü tezlerin yürütülmesinde 199 farklı danışman yer almıştır. En çok tez yürüten 10 akademisyen Tablo 5'te verilmektedir.

Tablo 5: Tezlerin Akademisyenlere Göre Dağılımı

Sıra	Danışman	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	Birgül Kutlu Bayraktar	15	1	16
2	Vahap Tecim	14	-	14
3	Cevriye Gencer	8	4	12
4	Aykut Hamit Turan	10	2	12
5	Çiğdem Tarhan	12	-	12
6	Alaattin Parlakkılıç	11	-	11
7	Can Aydın	10	1	11
8	İpek Kalemci Tüzün	11	-	11
9	Meltem Özturan	11	-	11
10	Üstün Özen	4	6	10
11	Ceylan Onay	10	1	10

YBS anabilim dalında tezlere danışmanlık yapan akademisyenler incelendiğinde en çok tezi *Birgül Kutlu Bayraktar*'ın yönettiği görülmektedir (n=16). *Birgül Kutlu Bayraktar*'ı, *Vahap Tecim* (n=14), *Cevriye Gencer* (n=12), *Aykut Hamit Turan* (n=12), *Çiğdem Tarhan* (n=12) takip etmektedir.

Tezler *Türkçe* ve *İngilizce* dilinde hazırlanmıştır. Tezlerin hazırlandıkları dillere ilişkin bilgiler Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6: Tezlerin Hazırlandıkları Dillere Göre Dağılımı

Sıra	Dil	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	İngilizce	214	13	227
2	Türkçe	379	55	434

Tezlerin dillere göre dağılımına bakıldığında Türkçe tezlerin yaklaşık yarısı kadar İngilizce tezin hazırlandığı görülmektedir. YÖK tez sisteminde tezlerin künyesi kısmında *konu* kısmı yer almaktadır. YBS alanında yazılan tezlerin konuları arasında *İşletme*'den, *Enerji*'ye, *Turizm*'den *Radyoloji ve Nükleer Tıp*'a birçok konu yer almaktadır. En çok tez hazırlanan 10 *tez konusuna* ait veriler Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Tezlerin Konulara Göre Dağılımı

Sıra	Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
1	İşletme	241	36	277
2	Bilim ve Teknoloji	234	22	256
3	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol	144	24	168
4	Eğitim ve Öğretim	52	2	54
5	Bilgi ve Belge Yönetimi	43	5	48
6	Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	23	14	37
7	İletişim Bilimleri	25	2	27
8	Bankacılık	18		18
9	Kamu Yönetimi	17	1	18
10	Ekonomi	15	36	15

Tablo 7 incelendiğinde en çok tez hazırlanan konunun *İşletme* olduğu görülmektedir (n=277). Bunu *Bilim ve Teknoloji* (n=256), *Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol* (n=168) konuları takip etmektedir. Bu konuların yıllara göre değişim gösterip göstermediğini belirlemek için tezlerin hazırlandığı konular yıl bazında incelenmiştir. Buna göre son 10 yıla ait, ilk üç sırada yer alan konuların *yıllara göre dağılımı* Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8: Tezlerin Konularının Yıllara Göre Dağılımı

Sıra	Yıl	1	2	3
1	2022	Bilim ve Teknoloji (22)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (10)	İşletme (10)
2	2021	Bilim ve Teknoloji (42)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (27)	İşletme (26)
3	2020	Bilim ve Teknoloji (38)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (24)	İşletme (21)
4	2019	Bilim ve Teknoloji (68)	İşletme (60)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (38)
5	2018	İşletme (58)	Bilim ve Teknoloji (14)	Eğitim ve Öğretim (8)
6	2017	İşletme (30)	Bilim ve Teknoloji (23)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (11)
7	2016	İşletme (10)	Bilim ve Teknoloji (3)	Endüstri ve Endüstri Mühendisliği (2)
8	2015	İşletme (11)	Bilim ve Teknoloji (9)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (4)
9	2014	Bilim ve Teknoloji (8)	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (8)	İşletme (7)
10	2013	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol (10)	Bilim ve Teknoloji (8)	İşletme (4)

Tablo 8 incelendiğinde ilk üç sırada genellikle *Bilim ve Teknoloji*, *İşletme*, *Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol* konularının olduğu görülmektedir. İstisna olarak 2018 yılında *Eğitim ve Öğretim* konusu 8 tez ile 3'üncü sırada yer almaktadır.

Araştırmada YBS alanında hazırlanan tezlerin başlıkları da incelenmiştir. Tez başlıkları *Türkçe* ve *İngilizce* olmak üzere iki ayrı gruba ayrılmıştır. *Stopwords* temizleme işlemi uygulandıktan sonra *Türkçe* tez başlıklarında en çok geçen ilk 10 kelime çifti Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9: Türkçe Tezlerin Başlıklarında En Çok Geçen Kelime Çiftleri

	Kelimeler	Frekans
1	veri madenciliği	14
2	bilişim sistemleri	14
3	karar destek	14
4	web tabanlı	13
5	yönetim bilişim	13
6	sosyal medya	12
7	makine öğrenmesi	12
8	destek sistemi	12
9	teknoloji kabul	11
10	karar verme	10

Tablo 9 incelendiğinde, Türkçe YBS tezlerinin başlıklarında en çok geçen kelime çiftlerinin *veri madenciliği* (n=14), *bilişim sistemleri* (n=14) ve *karar destek* (n=14) olduğu görülmektedir. Benzer şekilde *İngilizce* hazırlanan tezlerin başlıkları analiz edildiğinde ortaya Tablo 10 çıkmaktadır.

Tablo 10: İngilizce Tezlerin Başlıklarında En Çok Geçen Kelime Çiftleri

	Kelimeler	Frekans
1	decision support	15
2	information technology	11
3	e commerce	8
4	data mining	8
5	business intelligence	6
6	machine learning	6
7	information systems	6
8	case study	6
9	deep learning	5
10	supply chain	5

İngilizce tez başlıklarında en çok tekrar eden kelime çiftlerine bakıldığında ilk üç sırada *decision support* (karar destek), *information technology* (bilgi teknolojisi) ve *e commerce* (e ticaret) yer almaktadır. Türkçe tezlerde en çok tekrar eden kelime çiftlerinden olan *veri madenciliği* İngilizce tezlerde 6'ncı sırada yer almaktadır.

Araştırmada, tezlerin *özetleri* metin madenciliği *terim sıklığı* (term frequency, tf) işlemine (Silge & Robinson, 2022) tabii tutulmuştur. İlk olarak yüksek lisans ve doktora ayrımı yapılmadan bütün tezler için bu işlem uygulanmıştır. Buna göre ilk 10 kelime çiftini içeren veriler Tablo 11'de verilmektedir.

Tablo 11: Tezlerin Özetlerinde En Çok Geçen Kelime Çiftleri (Hepsi)

	Kelimeler	Frekans
1	sosyal medya	160
2	karar verme	116
3	uzaktan eğitim	95
4	bilgi teknolojileri	75
5	veri madenciliği	74
6	bilgi sistemleri	71
7	karar destek	66
8	e ticaret	65
9	bilişim sistemleri	62
10	büyük veri	61

YBS alanında yazılan tezlerin özetlerinde en çok geçen kelime çiftleri incelendiğinde ilk sırada *sosyal medya* yer almaktadır (n=161). Sosyal medyayı *karar verme* (n=116) ve *uzaktan eğitim* (n=95) takip etmektedir.

Özetlerin kelime çiftlerinin yanı sıra kelime üçlüsü (trigram) olarak da incelenmesi faydalı olacaktır. Buna göre yapılan analizde özetlerde geçen kelime üçlüleri Tablo 12’de verilmektedir.

Tablo 12: Tezlerin Özetlerinde En Çok Geçen Kelime Üçlüleri (Hepsi)

	Kelimeler	Frekans
1	yönetim bilişim sistemleri	43
2	endüstri 4 0	38
3	karar destek sistemi	37
4	yapay sinir ağları	23
5	kriterli karar verme	23
6	insan kaynakları yönetimi	22
7	yapısal eşitlik modeli	21
8	kurumsal kaynak planlama	21
9	teknoloji kabul modeli	20
10	algılanan kullanım kolaylığı	61

Tablo incelendiğinde en çok geçen terimin anabilim dalı olan *yönetim bilişim sistemleri* olduğu görülmektedir (n=43). Sonrasında endüstri 4 0 (n=38) ve karar destek sistemi (n=37) yer almaktadır.

Tez özetleri *yüksek lisans* ve *doktora* olarak iki farklı kategoriye ayrılarak metin madenciliği işlemine tabi tutulmuştur. Buna göre yüksek lisans özetlerinde en çok geçen 10 kelime çifti Tablo 13’te verilmektedir.

Tablo 13: Yüksek Lisans Özetlerinde En Çok Geçen Kelime Çiftleri

	Kelimeler	Frekans
1	sosyal medya	137
2	karar verme	94
3	uzaktan eğitim	81
4	bilgi teknolojileri	73
5	bilgi sistemleri	70
6	veri madenciliği	67
7	e ticaret	59
8	bilişim sistemleri	55
9	karar destek	54
10	web tabanlı	53

Yüksek lisans tezlerinde en çok geçen kelime çiftleri incelendiğinde ilk üç sırada *sosyal medya* (n=137), *karar verme* (n=94) ve *uzaktan eğitim* (n=81) yer almaktadır. Benzer şekilde *doktora* tezleri de değerlendirilmiştir. Buna göre doktora tezlerinin özetlerinde en çok geçen kelime çiftleri Tablo 14'te verilmektedir.

Tablo 14: Doktora Özetlerinde En Çok Geçen Kelime Çiftleri

	Kelimeler	Frekans
1	büyük veri	29
2	sosyal medya	23
3	karar verme	22
4	bilgi güvenliği	17
5	uzaktan eğitim	14
6	karar destek	12
7	kritik başarı	11
8	yapısal eşitlik	11
9	satın alma	11
10	destek sistemi	10

Doktora tezlerinin özetlerinde yüksek lisans tezlerinden farklı olarak ilk sırada *büyük veri* yer almaktadır (n=29). Bu kavram yüksek lisans tezlerinin özetlerinde en çok tekrar eden kelime çiftlerinde ilk 10 sırada yer almamaktadır. Doktora tezlerinde, yüksek lisans tezlerine ilk iki sırada yer alan *sosyal medya* ve *karar verme* doktora tezlerinde ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma Türkiye’de YBS alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin içerik olarak analiz edilmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada Yüksek Öğretim Kurumu’na ait YÖK Ulusal Tez Merkezi sisteminde yayımlanan anabilim dalı YBS olan lisansüstü tezler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda bu sistemde

anabilim dalı *Yönetim Bilişim Sistemleri* olan 661 tez bulunmaktadır. Bu tezlerin 593'ü *yüksek lisans* teziyken, 68'i *doktora* tezidir. Bu alanda ilk tez 2006 yılında yayınlanmıştır. 2022 yılına dek, bu alanda en çok tez yayınlanan yıl 2019 (n=152) olmuştur.

En çok lisansüstü tezlerin sırası ile *Boğaziçi Üniversitesi* (n=134), *Gazi Üniversitesi* (n=113) ve *Dokuz Eylül Üniversitesi*'nde (n=59) hazırlandığı görülmektedir. Tezlerin danışmanların unvanlarına göre dağılımına bakıldığında en çok tez *Profesör* unvanına sahip danışmanların gözetiminde hazırlanmıştır (n=223). Hemen ardından ise *Doçent* unvanlı danışmanlar gelmektedir (n=222). YBS anabilim dalında tezlere danışmanlık yapan akademisyenler incelendiğinde en çok tezi *Birgül Kutlu Bayraktar*'ın yönettiği görülmektedir (n=16). Birgül Kutlu Bayraktar'ı, *Vahap Tecim* (n=14), *Cevriye Gencer* (n=12), *Aykut Hamit Turan* (n=12), *Çiğdem Tarhan* (n=12) takip etmektedir. Bu sonuçlar Henkoğlu, Mizanalı, Barutçu'nun (2019) çalışmasından farklılık göstermektedir. Bunda araştırmanın yapıldığı yıl ve veri toplama yöntemi etkili olmuş olabilir.

YBS alanında en çok tez hazırlanan konunun *İşletme* olduğu görülmektedir (n=277). Bunu *Bilim ve Teknoloji* (n=256), *Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol* (n=168) konuları takip etmektedir.

Türkçe YBS tezlerinin başlıklarında en çok geçen kelime çiftlerinin *veri madenciliği* (n=14), *bilişim sistemleri* (n=14) ve *karar destek* (n=14) olduğu görülmektedir. Sınıflandırma olarak farklı bir yöntem uygulansa da Yarlıkaş'ın (2015) çalışmasında benzer konuların ön plana çıktığı görülmektedir.

İngilizce tez başlıklarında en çok tekrar eden kelime çiftlerine bakıldığında ilk üç sırada *decision support* (karar destek), *information technology* (bilgi teknolojisi) ve *e commerce* (e ticaret) yer almaktadır. YBS alanında yazılan tezlerin özetlerinde en çok geçen kelime çiftleri incelendiğinde ilk sırada *sosyal medya* yer almaktadır (n=161). Sosyal medyayı *karar verme* (n=116) ve *uzaktan eğitim* (n=95) takip etmektedir. Yüksek lisans tezlerinde en çok geçen kelime çiftleri incelendiğinde ilk üç sırada *sosyal medya* (n=137), *karar verme* (n=94) ve *uzaktan eğitim* (n=81) yer almaktadır. *Doktora* tezlerinin özetlerinde yüksek lisans tezlerinden farklı olarak ilk sırada *büyük veri* yer almaktadır (n=29). *Sosyal medya* ve *karar verme* doktora tezlerinde ikinci ve üçüncü sırada yer almaktadır.

YBS alanı teknolojinin gelişmesine bağlı olarak sürekli gelişim göstermektedir. Dolayısıyla çalışılan konular da buna bağlı olarak değişebilmektedir. YBS alanında araştırmaların yapılmaya başlandığı 1960'lardan günümüze bu alan hem çok gelişmiş hem de sınırları ve çalışma alanları daha da netleşmiştir. Fakat yine de YBS'nin teknoloji bağlantılı ve multidisipliner yapısı kendisine çok çeşitli çalışma alanları bulmaktadır. Bu araştırma Türkiye'de YBS alanında hazırlanan tezlere ait çeşitli bilgileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada YBS tez konuları yıl bazında değerlendirilmemiştir. İleriki çalışmalarda konuların yıl bazında değerlendirilmesi, tez konularının eğilimi hakkında çeşitli bilgiler verecektir. Ayrıca

YBS yazını sadece lisansüstü tezlerden oluşmamaktadır. YBS alanın tezlerden çok daha misli makale yayınlanmaktadır. Makalelerin ve kongre yayınlarının da ele alınarak değerlendirilmesi YBS çalışmaları hakkında daha açık bilgiler sunacaktır. Türkiye'deki YBS yazınının başka ülkeler ile kıyaslanması, özellikle teknoloji lideri ülkeler ile, YBS eğilimleri hakkında faydalı bilgiler sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abedin, B., Jafarzadeh, H., & Olszak, C. M. (2020). Thirty Six Years of Information Systems Management: A Bibliometric and Thematic Analysis. *Information Systems Management*, 38(2), s. 151-164. doi:10.1080/10580530.2020.1781987
- Ağca, Y. (2021). *R Programlama Dili ile İstatistiksel Analiz ve Veri Madenciliği*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Akpınar, H. (2011). Türkiye'de Enformasyon Sistemleri Öğretiminde 20. Yıl. *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve*, (s. 565-665). Sarajevo, Bosnia & Herzegovina.
- Alavi, M., Carlson, P., & Brooke, G. (1989). The Ecology of MIS Research: A Twenty Year Status Review. *ICIS 1989 Proceedings*. <https://aisel.aisnet.org/icis1989/6> adresinden alındı
- Cocosila, M., Serenko, A., & Turel, O. (2011). Exploring the management information systems discipline: a scientometric study of ICIS, PACIS and ASAC. *Scientometrics*, s. 1-16. doi:10.1007/s11192-010-0331-4
- Çallı, L., Çallı, F., & Alma Çallı, B. (2021). Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininde Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Gizli Dirichlet Ayrımı Algoritmasıyla Konu Modellemesi. *MANAS Journal of Social Studies*, 10(4), s. 2355-2372. doi:10.33206/mjss.894809
- Damar, M., & Bölen, M. C. (2021). Türkiye'de Yönetim Bilişim Sistemleri Alanındaki Araştırmacıların Genel Dokusu Üzerine Bir Değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 7(2), s. 86-97.
- Goyal, D. P. (2014). *Management Information Systems: Managerial Perspectives* (4 b.). Gurgaon, India: Vikas Publishing House.
- Haag, S., & Cummings, M. (2011). *Management Information Systems For the Information Age* (9 b.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Harwood, T. G., & Garry, T. (2003). An Overview of Content Analysis. *The Marketing Review*, 3(4), s. 479-498. doi:10.1362/146934703771910080
- Henkoğlu, H. Ş., Mizanlı, M. C., & Barutcu, S. (2019). Türkiye'de Yönetim Bilişim Sistemleri Alanındaki Tezlerin Atf Analizi. *Bilgi Dünyası*, 20(2), s. 95-117. doi:10.15612/BD.2019.741
- Kefkir, T. A. (2019). *Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininin Bibliyometrik Analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi b.). Ankara: Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2020). *Management Information Systems: Managing The Digital Firm* (16 b.). New York, US: Pearson Education.
- Management Information Systems*. (2022). 10 03, 2022 tarihinde carlsonschool.umn.edu: <https://carlsonschool.umn.edu/degrees/undergraduate/majors-and-minors/management-information-systems> adresinden alındı
- Silge, J., & Robinson, D. (2022, 06 09). *Analyzing word and document frequency: tf-idf*. Text Mining with R: A Tidy Approach: <https://www.tidytextmining.com/tfidf.html> adresinden alındı
- Stemler, S. E. (2000). An Overview of Content Analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7(1). doi:10.7275/z6fm-2e34
- Yarlıkaş, S. (2015). Yönetim Bilişim Sistemleri Disiplininin Türkiye'deki Mevcut Durumu Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Higher Education and Science*(2), s. 136-147. doi:10.5961/jhes.2015.116

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİ EDEN FAKTÖRLERİN ÇOK DEĞİŞKENLİ UYARLANABİLİR REGRESYON ZİNCİRLERİ YÖNTEMİ İLE BELİRLENMESİ

Alparslan OĞUZ¹

GİRİŞ

Üniversite öğrenimi bireylerin geleceğini önemli ölçüde etkilemektedir. Yürüteceği meslek, oluşturacağı kariyer, sosyal ve ekonomik durumu bireylerin üniversite öğrenimine göre değişmektedir. Günümüz rekabet şartlarını dikkate aldığımızda üniversite mezunu olmanın yetmediği aynı zamanda yüksek akademik başarıyı yakalamanın da gerekli olduğu görülmektedir. Akademik başarı, bireyin devinişsel (psikomotor) ve duyuşsal gelişiminin dışında kalan, bütün program alanlarındaki davranış değişmelerini ifade eder (Erdoğdu, 2006: 97). Akademik başarının yüksek olmasının bireyler üzerinde sosyal davranışları etkilediği, motivasyon sağladığı, öğrenme düzeylerini artırdığı ifade edilmektedir (Ma vd., 2000: 68-78, Bandura, 1982: 130, Karasakaloğlu ve Saracaloğlu, 2009:343-362). Bu kavram aynı zamanda öğrencilerin öğrenme düzeylerinin ne ölçüde gerçekleştiğinin tespiti içinde kullanılmaktadır.

Akademik başarının öneminin ortaya konması ile onu etkileyen birçok faktör çalışmalar ile belirlenmiştir. Büyüköztürk ve Deryakulu (2002) akademik başarıya etki eden değişkenleri çoklu regresyon analizi, Özer ve Sarı (2009) kovaryans analizi modeli, Kurt ve Erdem (2012) çeşitli veri madenciliği yöntemleri, Durmuşçelebi (2013) GLM Univarite Anova ve Post Hoc yöntemlerini, Çeşmeli vd.(2015) yapay sinir ağları, Yıldırım vd. (2016) aşamalı regresyon analizi, Bircan ve Zorlutuna (2016) lojistik regresyon analizi yöntemini kullanmışlardır. Bu çalışmada ise son yıllarda veri madenciliğinde de popüler hale gelen Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Zincirleri(MARS) yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına etki eden faktörlerin belirlenmesi, önem derecelerinin ortaya konması ve bu etki eden bağımsız değişkenlerin birbirleri ile ilişkilerinin bağımlı değişken olan akademik

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1920-5674, aoguz@erzincan.edu.tr

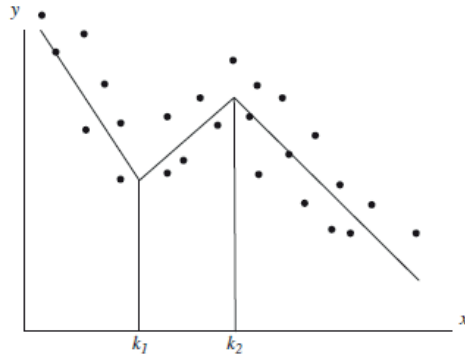
başarıya etkisinin ortaya konmasıdır. Bu bağlamda Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Zincirleri yöntemi kullanılmıştır. MARS yöntemi ile, her bağımsız değişkenin bağımlı değişkenle olan ilişkilerini incelemenin yanı sıra, bağımsız değişkenlerin birbirleri arasındaki etkileşimleri belirler ve etkileşimlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır(Oğuz, 2014: 27).

ÇOK DEĞİŞKENLİ UYARLANABİLİR REGRESYON ZİNCİRLERİ

MARS, ilk olarak Friedman (1991) tarafından tanıtilen parametrik ve doğrusal olmayan bir regresyon metodolojisidir. MARS yönteminin modelleme prosedürü, çalışma veri kümelerinin her biri kendi regresyon denklemine atanan ayrı bölgelere ayrıldığı bir böl ve yönet stratejisine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, bir cevap değişkeni ve bir bağımsız değişken arasındaki doğrusal olmayan ilişki, açıklayıcı değişkene ait bölgenin farklı aralıklarında ayrı regresyon eğimlerinin kullanımı ile yaklaşık olarak tahmin edilir. Buna ek olarak MARS, tüm etkileşimleri kontrol ederek değişkenler arasındaki etkileşimleri aramaktadır. MARS yalnız optimal değişken dönüşümleri ve etkileşimleri bulmakla kalmaz, aynı zamanda yüksek boyutlu verilerde gizlenen karmaşık veri yapılarının belirlenmesinde de iyi bir yöntemdir. Bu yönü ile MARS, diğer tahmin teknikleri için sorun yaratabilen özellikle yüksek boyutta girdiye sahip uygulamalar için uygun bir yöntemdir. MARS, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki özellikle herhangi bir ilişki türü (sürekli ve kategorik) dayatmadığı ya da varsaymadığı için özellikle veri madenciliğinin alanı içinde popüler hale gelmiştir.

MARS esasen parçalı doğrusal regresyonlara göre esnek modeller oluşturur. Yani, bir modelin doğrusal olmama durumu, bağımsız değişken uzayın ayrı aralıklarında ayrı doğrusal regresyon eğimlerinin kullanımı ile yaklaşık olarak tahmin edilir. Böylece, regresyonun eğimi bir aralıktan diğerine değişebilmektedir. Bu değişim noktaları “düğüm” olarak adlandırılmaktadır. Her bir regresyonda kullanılan değişkenler ve her bir değişken için aralıkların son noktaları, yoğun bir arama prosedürü kullanılarak bulunur. MARS, bağımlı değişken ile her bağımsız değişkenin arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bunun yanı sıra MARS prosedürü, bağımsız değişkenlerin aralarındaki etkileşimleri belirlemenin yanı sıra etkileşimlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır (Hastie vd., 2001; Tunay, 2001: 4).

Şekil 1’de MARS’in parçalı doğrusal regresyon ile iki boyutlu bir alanda verileri nasıl yerleştirmeye çalışacağını bir örneğini göstermektedir. Burada y bağımlı ve x bağımsız değişkenleri belirtmektedir. Şekil 1’deki k_1 ve k_2 ’nin, farklı doğrusal ilişkilerin tanımlandığı üç aralığı sınırlayan iki düğüm noktası olduğu gözlemlenebilir. Başlangıç noktasından k_1 noktasına kadar olan kısmın eğimi aynıdır. Aynı şekilde k_1 ve k_2 arasındaki eğimde eşittir. Yani iki düğüm arasında ki eğimler eşittir.

Şekil 1: İki Düğüm Noktalı MARS Örneği

Genel MARS modeli aşağıdaki denklem kullanılarak temsil edilmektedir.

$$Y = \beta_0 + \sum_{k=1}^M \alpha_k \beta_k(X_t) + \varepsilon_i \quad (1)$$

Burada; k düğüm sayısını, M temel fonksiyon sayısını, X bağımsız değişkeni, α_k k. temel fonksiyonun katsayısı, β_0 modeldeki sabit terim ve $\beta_k(X_t)$ t. bağımsız değişken için k. temel fonksiyonu ifade etmektedir. (Statsoft, 2018)

MARS için en uygun model iki aşamalı bir süreçte seçilir. Birinci aşamada, MARS çok sayıda temel fonksiyon inşa eder. Bunu verilerin sürekli, kategorik veya sıralı olarak girilmesine izin verildiği ve birbirleriyle etkileşime girebildikleri veya sadece katkı bileşenleri olarak girdilerle kısıtlanabilecekleri veriyi aşmak için yapar. Bu aşamada ileri doğru adım algoritması kullanılır. MARS, değişkenlerin tamamına ait tüm değerleri ve kombinasyonlarını arayarak MARS modeline bir temel fonksiyon eklemeyi amaçlayan algoritma kullanır. Temel fonksiyonlar ilk etapta bağımsız değişkenlerin değerlerinin ortalamasına göre seçilir. Temel fonksiyonların eklenme süreci, kalan hatadaki değişikliğinin çok küçük sayıya veya temel fonksiyon sayısına ulaşılan kadar devam eder.

İkinci aşamada, MARS geriye doğru adım algoritması kullanır. İlk aşamada modele en fazla sayıda temel fonksiyon eklendiğinden model aşırı tahminleme sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Temel fonksiyonlar, Genelleştirilmiş Çapraz Geçerlilik (GCV) kriteri kullanılarak en az katkı sırasına göre silinir. Burada değişken öneminin ölçümü, modelden bir değişken çıkarıldığında hesaplanan GCV'deki azalmanın gözlenmesiyle değerlendirilebilir. Bu süreç, kalan temel işlevlerin önceden belirlenen gereksinimleri karşılayana kadar devam eder. GCV formül 2 ve 3 deki gibi ifade edilebilir.

$$GCV(M) = \frac{1}{n} \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{f}_m(x_i))^2}{(1 - C(M)/n)^2} \quad (2)$$

$$C = 1 + cd \quad (3)$$

eşitliklerinden hesaplanır.

Eşitlikteki, n gözlem sayısını, d etkili serbestlik derecesini diğer bir değişle bağımsız temel fonksiyonların sayısını, C eklenen temel fonksiyonların

karmaşıklık ölçüsünü ve *M* MARS modelinin kurduğu regresyon modeli sayısını göstermektedir. Hesaplamalar sonucu *C* değeri için $2 < d < 3$ aralığındaki değerlerin iyi olduğu önerilmiştir (Briand vd, 2004: 205-217).

GCV formülünde pay hata kareler toplamını, payda ise modelin karmaşıklığını hesaplamaktadır. MARS algoritmasının ilk adımda oluşturulan en büyük modelin yorumlanması ve kullanımı kolay olmadığından dolayı ikinci adımda en büyük model budanarak, yani önemli bağımsız değişkenler ve bu değişkenlerin etkileşimleri belirlenerek, GCV ölçüsü en küçük olan model elde edilir (Yerlikaya, 2008).

MATERYAL VE METOT

Akademik başarıyı etkileyen bağımsız değişkenler ve bu değişkenlerin aralarındaki ilişkileri belirlemek amacıyla yapılan çalışmanın veri seti Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi bünyesinde bulunan meslek yüksekokullarının öğrencileri tarafından oluşturulmuştur. 12 meslek yüksekokulunun 7 tanesinden veri alınmıştır. Literatür incelenerek oluşturulan anket formunda akademik başarıyı etkileyen sürekli ve kategorik 28 değişken belirlenmiştir. Belirlenen bu değişkenler ile oluşturulan anket formu internet ortamında 412 öğrenciye uygulanmış ve 399 tanesi kullanılabilir veri olarak belirlenmiştir.

Veri setinin elde edilmesi için oluşturulan anket üç farklı soru tipinden oluşmaktadır. 19 soruda kategorik değişkenlerin belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sorulara ek olarak 4 soruda beşli likert ölçek ve diğer 6 soruda ise açık uçlu sorular kullanılmıştır. Elde edilen verilere ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir.

BULGULAR

Örneklem Özellikleri

Çalışmaya katılan öğrencilerin kategorik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur. Elde edilen verilere göre katılımcıların yaklaşık yüzde 62’si kız iken yüzde 38’i erkek olduğu görülmektedir. Yaş dağılımında yüzde 30,8 ile en büyük kısmı 20 yaş grubu oluştururken yüzde 12,5’luk kısımla 19 yaş ve altı grup oluşturmaktadır. Baba ve anne eğitim durumlarına bakıldığında her ikisi içinde yüzde 53,9 ve 78,9’lik yüzdelerle ilköğretim mezuniyeti yüksek bir orana sahipken lisansüstü eğitime sahip anne hiç yokken baba ise toplamda 5 kişidir.

Lise mezuniyet alanına bakıldığında katılımcıların yarısından biraz fazlası ile eşit ağırlık alanı yüzde 51,4 orana sahip iken lise türünde ise meslek lisesi yüzde 43,1 ile en yüksek ve yüzde 1,8’lik oranı ile özel lise en düşük orana sahiptir. Ankete katılan öğrenciler için baba mesleği diğer cevaplara göre daha homojen dağılmıştır. Yüzde 24,8 ile emekli ilk sırayı alırken bu mesleği sırasıyla aynı orana sahip işçi ve serbest meslek, çiftçi, diğer, memur ve esnaf izlemektedir. Katılımcıların yüzde 88,2’si öğrenim gördüğü süre içinde bir işte çalışmazken yüzde 11,2 ise çalışmaktadır.

Gelir durumuna ait sonuçlar için aylık gelir bazında 400 Türk Lirası ve altı gelir yüzde 38,1 oranında iken bu orana en yakın gelir grubu ise yüzde 36,6 oranı ile 401-600'dür. Ailenin yıllık gelir dağılımında oransal olarak en yüksek değer 57,6 ile 20 bin Türk Lirası ve altı olurken 3,8'lik oran ile 40-50 bin aralığı en düşük orana sahiptir. Cevap verenlerin çoğunluğu 63,4 oranı ile burs almazken geri kalan yüzde 36,6'lık kısmı ise burs almaktadır.

Öğrenim sürecinde kaldığınız yer olarak yerleşkede devlet yurdu seçeneği yüzde 43,4 ile en yüksek orana sahipken yüzde 23,3'lük oranıyla aile yanı ikinci büyük orana sahiptir ve en düşük oran ise yüzde 3 ile diğer seçeneğine aittir. Özel çalışma alanının varlığına ait cevaplarda yüzde 54,9 evet tercih edilirken yüzde 45,1 hayır tercih edilmiştir. Kaldığı yerdeki oda kişi sayısında 4 ve daha fazla kişi ile kalanların oranı yüzde 42,4 ile en yüksek iken bu değeri yüzde 22,3 ile 2 kişi, yüzde 21,3 ile 3 kişi ve yüzde 14 ile en az orana sahip bir kişi takip etmektedir.

Örgün öğretim yüzde 82,5'lik yüzdesi ile öğrenim türleri arasında en yüksek orana sahip iken yüzde 8,5 ile uzaktan öğretim en az orana sahip öğrenim türüdür. İstedğim programda öğrenim görüyorum diyen katılımcıların yüzdesi yüzde 72,9 iken istediği programda öğrenim görmeyenlerin oranı ise 27,1 olarak gösterilmektedir. Katılımcıların yüzde 45,4'ü sınavdan önce çalışırken yüzde 44,6'sı aralıklı çalışma ve yüzde 10'luk kısmı da günlük çalışma yapmaktadır. Sınavlara hazırlanırken en yüksek oranla kullanılan materyal yüzde 61,4 ile kendi ders notları olurken yüzde 15'lik kesim en az iki materyali aynı anda kullanmaktadır. Sınıf bazında yüzde 30,6'lık kısım birinci sınıf iken geriye kalan 69,4 yüzdeye sahip kısım ise ikinci sınıfa devam eden öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 1: Elde Edilen Verilere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Açıklama (KISALTMA)	Kod	Frekans	Yüzde	Açıklama (KISALTMA)	Kod	Frekans	Yüzde
Yaş (YAS)				Baba Eğitimi (BABAEGTM)			
-19	1	50	12,5	İlköğretim	1	215	53,9
20	2	123	30,8	Orta Öğretim	2	145	36,3
21	3	94	23,6	Önlisans	3	20	5,0
22	4	56	14,0	Lisans	4	163	3,3
23+	5	76	19,0	Lisansüstü	5	6	1,5
Cinsiyet (CNSYT)				İstenilen Program (ISTEK)			
Erkek	1	153	38,3	Evet	1	291	72,9
Kız	2	246	61,7	Hayır	2	108	27,1
Aile İkameti (AILEIKAMET)				Lise Mezuniyeti (LISEMEZTURU)			
Büyük şehir	1	80	20,1	Sayısal	1	89	22,3
İl	2	131	32,8	Sözel	2	96	24,1
ilçe	3	108	27,1	Eşit ağırlık	3	205	51,4
Köy	4	80	20,1	Yabancı dil	4	9	2,3
Kaldığı Yer (KALDIYER)				Sınav İçin Materyal (MATERYAL)			

Aile yanı	1	93	23,3	Kitap	1	37	9,3
Özel yurt	2	39	9,8	Kendi ders notları	2	245	61,4
Yerleşkede devlet yurdu	3	173	43,4	Başkasına ait ders notları	3	28	7,0
Yerleşke dışında devlet yurdu	4	46	11,5	İnternet tabanlı ders notları, görsel	4	21	5,3
Özel ev	5	36	9,0	Diğer	5	8	2,0
Diğer	6	12	3,0	Çoklu seçim	6		15
Öğrenim Türü (ÖGRTURU)				Sınav İçin Yöntem (SINAVYONT)			
Örgün Öğretim	1	329	82,5	Günlük çalışma	1	40	10,0
Uzaktan Öğretim	2	34	8,5	Aralıklı çalışma	2	178	44,6
İkinci Öğretim	3	36	9,0	Sınav öncesi çalışma	3	181	45,4
Mezun Olunan Lise(LİSETURU)				Anne Eğitimi (ANNEEGTM)			
Özel Lise	1	7	1,8	İlköğretim	1	315	78,9
Anadolu Lisesi	2	130	32,6	Orta Öğretim	2	73	18,3
Meslek Lisesi	3	172	43,1	Önlisans	3	8	2,0
Açık Lise	4	25	6,3	Lisans	4	3	0,8
Diğer	5	65	16,3	Lisansüstü	5	0	0
Özel Çalışma Yeri(OZELALAN)				Burs Alma Durumu (BURS)			
Evet	1	219	54,9	Evet	1	146	36,6
Hayır	2	180	45,1	Hayır	2	253	63,4
Aylık Geliri (AYGELİR)				Ailenin Yıllık Geliri (YILGELİR)			
-400	1	152	38,1	--20000	1	230	57,6
401-600	2	146	36,6	20000-29999	2	93	23,3
601-800	3	20	5,0	30000-39999	3	37	9,3
801-1000	4	20	5,0	40000-49999	4	15	3,8
1000+	5	61	15,3	50000+	5	24	6,0
Babanın Mesleği (BABAMES)				Odadaki Kişi Sayısı (ODAKISI)			
Emekli	1	99	24,8	1	56	14,0	
Memur	2	38	9,5	2	89	22,3	
İşçi	3	71	17,8	3	85	21,3	
Esnaf	4	18	4,5	4+	169	42,4	
Serbest Meslek	5	71	17,8	Çalışma Durumu (İS)			
Çiftçi	6	55	13,8	Evet	1	47	11,8
Diğer	7	47	11,8	Hayır	2	352	88,2
Sınıf (SINIF)							
1		122	30,6				
2		277	69,4				

Çalışmada dört soruda beşli likert ölçeği ile derecelendirme yapılmıştır. Buna göre Tablo 2'deki değerler incelendiğinde ders çalışma ortamına verilen yanıtların ortalaması 3,06 ve standart sapması 1,14, düzenli çalışma sıklığı için ortalama 2,74 ve standart sapma 0,95, kütüphaneyi kullanma sıklığı için ortalama 1,72 ve standart sapma 1,02 son olarak derslere devam durumu için ortalama 4,22 ve standart sapma

0,93 olduğu görülmektedir. Yine açık sorulara verilen cevaplar incelendiğinde akademik ortalamaya verilen cevapların ortalaması 2,57 ve standart sapması 0,57 ve üniversite tercihlerinde yerleştiği programın tercih sırası için ortalama 6,81 ve standart sapması 7,01 olarak gösterilmektedir. Çalışma verileri 7 farklı meslek yüksekokulu ve bunların bünyesindeki 23 program öğrencilerinden elde edilmiştir.

Tablo 2: Elde Edilen Verilere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Kısaltma	Açıklama	Ortalama	Standart Sapma
DERSORTAM	Ders Çalışma Ortamı	3,06	1,14
DUZCALISMA	Düzenli Çalışma Sıklığı	2,74	0,95
KUTUPHANE	Kütüphaneyi Kullanma Sıklığı	1,92	1,02
DEVAM	Derslere Devam Sıklığı	4,22	0,93
LISEORT	Lise Mezuniyet Ortalaması	70,96	8,41
AGNO	Akademik Ortalama	2,57	0,57
TERCIHSIRA	Programı Tercih Sırası	6,81	7,01

MARS Sonuçları

Oluşturulan anket ile 29 değişkene ait elde edilen veriler Salford Predictive Manager 8.2 adlı program bünyesinde MARS paket kullanılarak aradaki ilişkiler ortaya konmuştur.

MARS modelin kurulumu temel fonksiyon sayısı, etkileşim sayısı, düğümler arası gözlem sayısı ve düğüm optimizasyonu için serbestlik derecesi değerleri belirlemektedir. MARS programının özelliği gereği modelin kurulum aşamasında bu değerlerin tercihi kullanıcıya bırakılmıştır. Verilerle oluşturulan modeller için en iyi uyum iyiliğine sahip model tercih edilir. Bu bağlamda GCV değeri en küçük olan uyum eksikliği en az olan modeldir. Modelimize ait bu değerler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Modele İlişkin Kurulum Değerleri

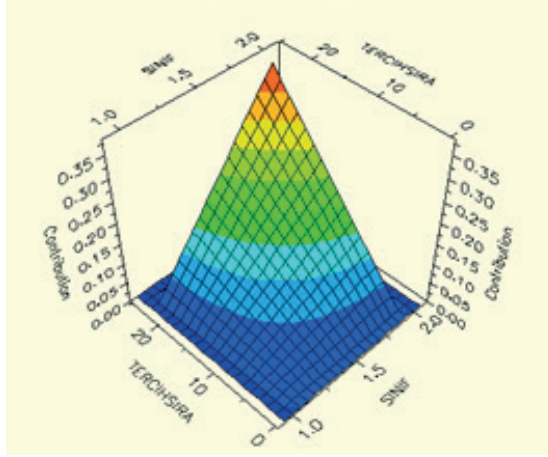
Özellikler	Değer
Temel Fonksiyon Sayısı	150
Maksimum Etkileşim Sayısı	10
Düğümler Arası En Az Gözlem Sayısı	0
Düğüm Optimizasyonu İçin Serbestlik Derecesi	3
En Küçük GCV	0,18516

İdeal modele ait değişkenler ve bu değişkenlerin AGNO üzerindeki önem dereceleri Şekil 2'de gösterilmektedir.

Değişkenler	Değer	
PROGRAM	100,00	
DUZCALISMA	90,21	
SINIF	87,53	
KALDIYER	81,63	
YILGELIR	78,04	
LISEORT	76,09	
MATERYAL	67,54	
AYGELIR	64,07	
BABAEGTM	61,72	
LISEMEZTURU	57,48	
BABAMES	54,28	
TERCIHSIRA	48,04	
LİSETURU	33,59	
DEVAM	33,12	
ODAKISI	28,58	
AILEIKAMET	28,33	
YAS	15,75	
OGRTURU	0,00	
OKUL	0,00	
ISTEK	0,00	
OZELALAN	0,00	
KUTUPHANE	0,00	
DERSORTAM	0,00	
SINAVYONT	0,00	
ANNEEGTM	0,00	
IS	0,00	
BURS	0,00	
CNSYT	0,00	

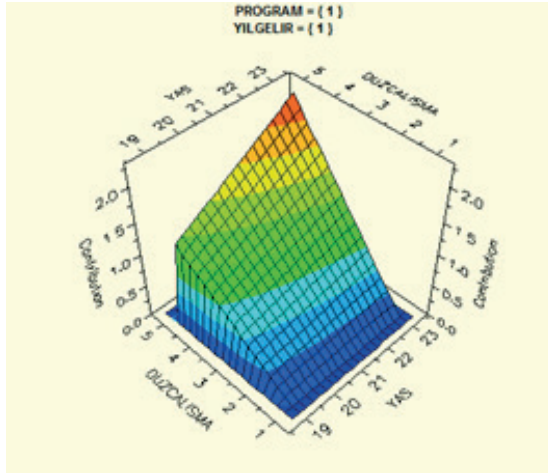
Şekil 2: Değişkenlere ait önem dereceleri

Şekil 2’de, AGNO ile PROGRAM arasındaki ilişkiyi %100 olarak açıklarken, DUZCALISMA değişkeni %90,21, SINIF değişkeni %87,53, KALDIYER değişkeni %81,63, YILGELIR değişkeni %78,84, LİSEORT değişkeni %76,09, MATERYAL değişkeni %67,54, AYGELIR değişkeni %64,07, BABAEGTM değişkeni %61,72, LİSEMEZTURU değişkeni %57,48, BABAMES değişkeni %54,28, TERCIHSIRA değişkeni %48,04, LİSETURU değişkeni %33,59, DEVAM değişkeni %33,12, ODAKISI değişkeni %28,58, AILEIKAMET değişkeni %28,33 ve YAS değişkeni %15,75 oranında açıkladığı görülmüştür. Bu değişkenlerin yanı sıra OGRTURU, OKUL, İSTEK, OZELALAN, KUTUPHANE, DERSORTAM, SINAVYONT, ANNEEGTM, IS, BURS ve CNSYT değişkenlerinin modele alınmasının önemsiz olduğu görülmektedir.

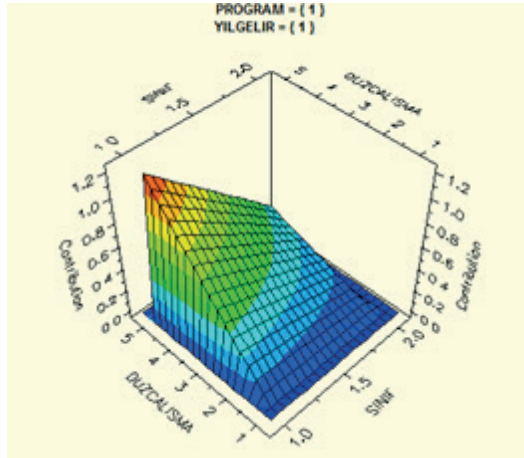
Şekil 3: TERCİHSIRA ve SINIF değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

Şekil 3'te verilen modelde, TERCİHSIRA 1'den 23'e kadar olan aralığında ve SINIF 1'den başlayarak 2'ye kadar olan bölgelerde AGNO bağımlı değişkeninin arttığı görülmektedir. TERCİHSIRA 24 olduğu bölgelerin ise AGNO bağımlı değişkenine etkisinin olmadığı görülmektedir.

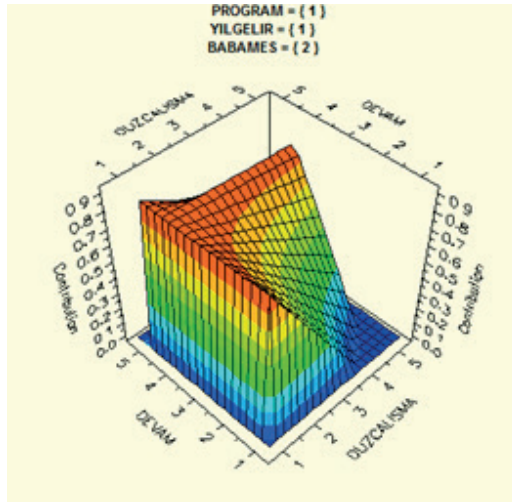
Şekil 4: DUZCALISMA ve YAS Değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

Şekil 4 incelendiğinde, PROGRAM (1) YILGELİR (1) olduğu durumda, DUZCALISMA 1-4 arasında ve YAS 19-23 arasında olduğu bölgelerde AGNO bağımlı değişkeninin arttığı görülmektedir. DUZCALISMA 4'ten büyük ve YAS 19'dan küçük olduğu bölgelerde etkisinin olmadığı, 23'ten büyük olduğu bölgelerde ise AGNO bağımlı değişkeninin azaldığı görülmektedir.

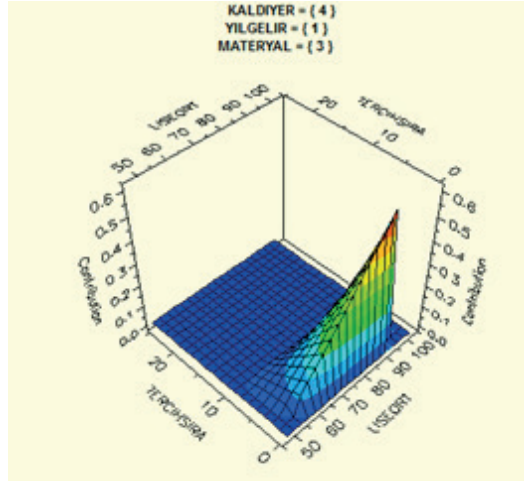
Şekil 5: DUZCALISMA ve SINIF Değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

Şekil 5'te, PROGRAM (1) YILGELİR (1) olduğu durumda, DUZCALISMA 1'den 5'e kadar olan ve SINIF 2'den 1 doğru olan bölgede AGNO bağımlı değişkeninin arttığı görülmektedir. DUZCALISMA 5 olduğu bölgede AGNO ya etki görülmemektedir.

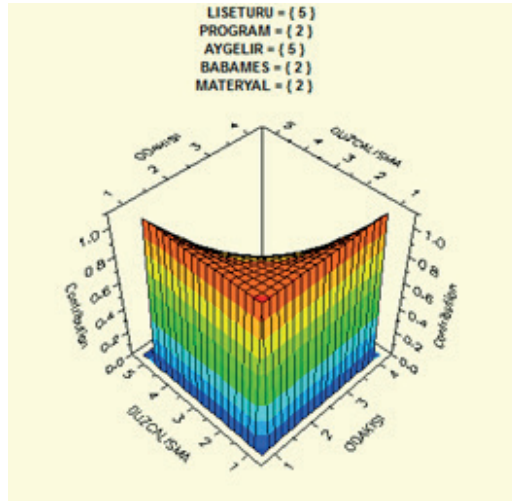
Şekil 6: DEVAM ve DUZCALISMA Değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

Şekil 6'da, PROGRAM (1) YILGELİR (1) ve BABAMES (2) olduğu durumda, bağımlı değişken AGNO devam durumunun 1-2 ve DUZCALISMA 1-4 aralığında azalmakta 4'ten büyük olduğu bölgelerde etkisi yok iken DEVAM 2 olduğu bölgeye yaklaştıkça azalan etki gösterdiği görülmektedir. DEVAM 2-4 aralığında ise DUZCALISMA 1-5 aralığında AGNO yu azaltıcı etkisinin daha az olduğu ve DEVAM 4 olduğu durumda ise DUZCALISMA 1-5 aralığında neredeyse hiç etki göstermediği görülmektedir. DEVAM 4-5 aralığında ve DUZCALISMA 1-5 aralığında ise AGNO'nun azaldığı görülmektedir.

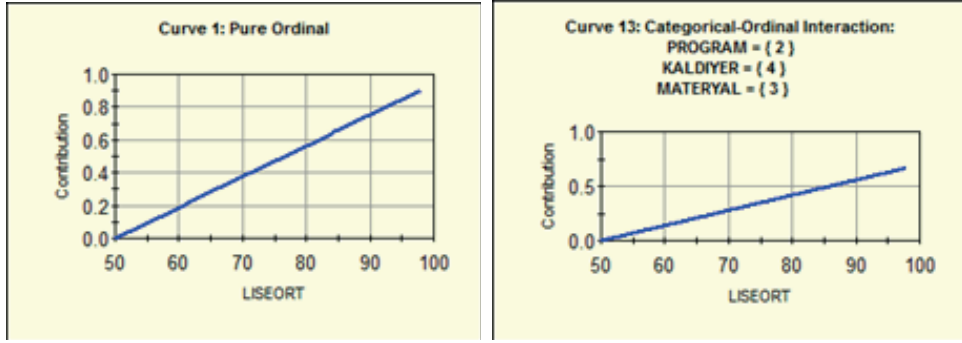
Şekil 7: TERCİHSİRA ve LİSEORT Değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

Şekil 7’de, KALDIYER (4), YILGELİR (1) ve MATERYAL (3) olduğu durumda, TERCİHSİRA 1-3 aralığının da ve LİSEORT 53-90 aralığında bağımlı değişken AGNO değişkeninin arttığı görülmektedir. Diğer taraftan tercihin 3-10 arası olduğu bölgede AGNO değişkeni azalmaktadır. TERCİHSİRA 10 dan büyük ve LİSEORT 50 den büyük olduğu bölgede AGNO’ya etki sıfırdır.

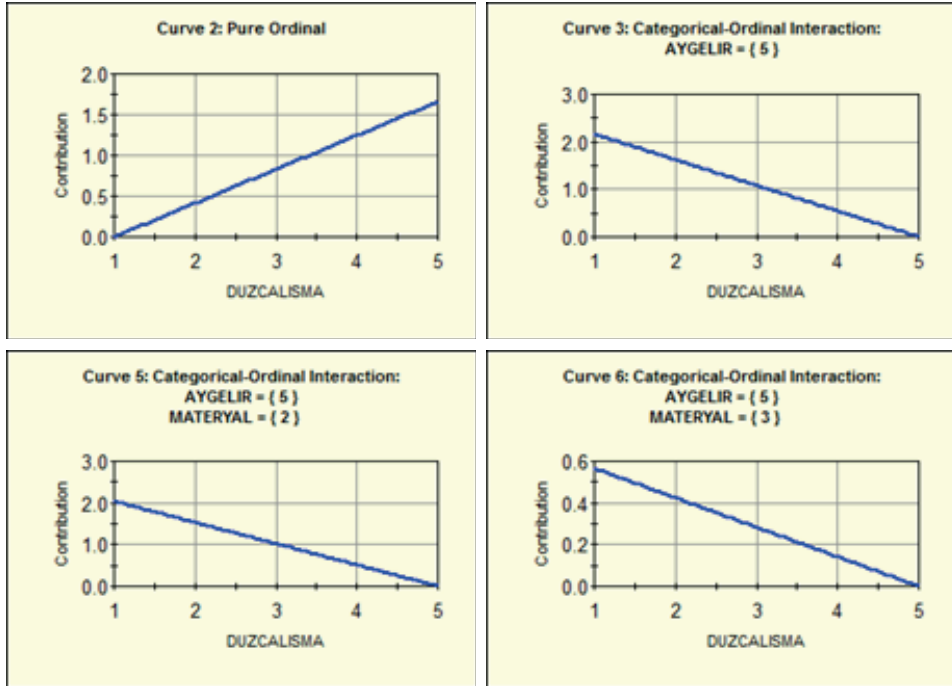
Şekil 8: DUZCALISMA ve ODAKISI Değişkenlerinin AGNO İle Etkileşimi

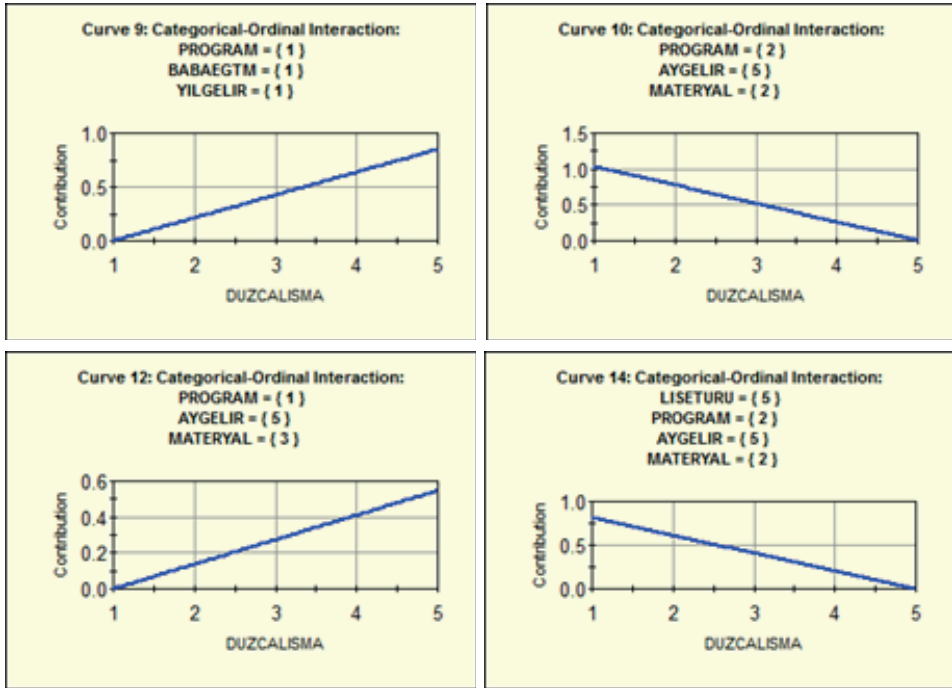
Şekil 8’de, LİSETURU (5), PROGRAM (2), AYGELİR (5), BABAMES (2) ve MATERYAL (2) olduğu durumda DUZCALISMA 1 olduğu ODAKISI 1-4 aralığında ve DUZCALISMA 1-5 aralığında ODAKISI sayısının 1 olduğu durumlarda AGNO’ya etki neredeyse hiç yokken, DUZCALISMA 1’den ve ODAKISI 1’den büyüyerek devam ettiği alanda AGNO azalmaktadır.

Şekil 9: LISEORT Değişkenin Bazı Değişken Özelliklerine Göre AGNO ile Etkileşimi

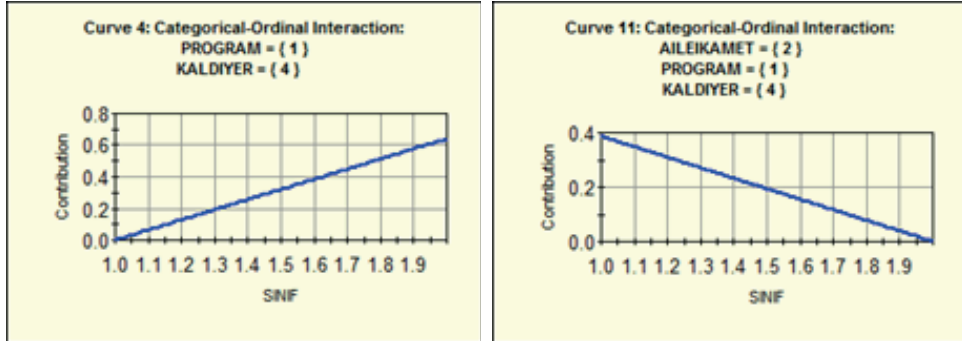
Şekil 9’da verilen ilk modelde LISEORT 50 ve daha büyük olması ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. İkinci modelde ise PROGRAM (2), AYGELIR (4) ve MATERYAL (3) olduğu durumda LISEORT 50-97 arasında olması ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır.

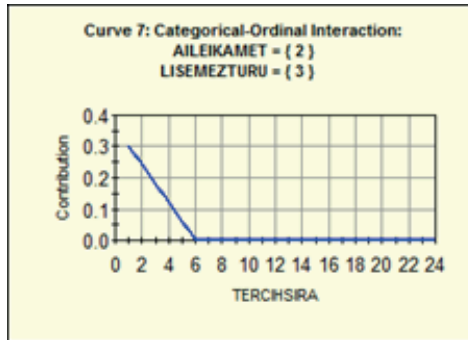
Şekil 10: DUZCALISMA Değişkeninin Bazı Değişken Özelliklerine Göre AGNO ile Etkileşimi

Şekil 10 incelendiğinde modellere ait grafikler sırası ile şu şekilde açıklanmaktadır. DUZCALISMA 1 ve 5 arasında olması ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. AYGELIR (5) yada AYGELIR (5) ve MATERYAL (2) olduğu durumda DUZCALISMA ile AGNO bağımlı değişkeni ters yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. AYGELIR (5) ve MATERYAL (3) olduğu durumda DUZCALISMA ile AGNO bağımlı değişkeni ters yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. PROGRAM (1), BABAEGTM (1) ve YILGELIR (1) olduğu durumda DUZCALISMA ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. PROGRAM (2), AYGELIR (5) ve MATERYAL (2) ya da PROGRAM (1), AYGELIR (5) ve MATERYAL (3) olduğu durumda DUZCALISMA ile AGNO bağımlı değişkeni ters yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. LISETURU (5), PROGRAM (2), AYGELIR (5) ve MATERYAL (2) olduğu durumda DUZCALISMA ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır.

Şekil 11: LISEORT Değişkeninin Bazı Değişken Özelliklerine Göre AGNO ile Etkileşimi

Şekil 11 incelendiğinde modellere ait grafikler sırası ile şu şekilde açıklanmaktadır. İlk modelde, PROGRAM (1) ve KALDIYER (4) olduğu durumda SINIF ile AGNO bağımlı değişkeni doğru yönlü bir ilişki oluşturmaktadır. İkinci modele ait grafikte, AILEIKAMET (2), PROGRAM (1) ve KALDIYER (4) olduğu durumda SINIF ile AGNO bağımlı değişkeni ters yönlü bir ilişki oluşturmaktadır.

Şekil 12: TTERCIHSIRA Değişkeninin Bazı Değişken Özelliklerine Göre AGNO ile Etkileşimi

Şekil 12’de gösterilen modelde, AILEIKAMET (2) ve LISEMEZTURU (2) olduğu durumda TECİHSIRA 1-6 arasında olması ile AGNO bağımlı değişkeni ters yönlü bir ilişki oluşturmakta iken tercihin 6’dan büyük olması durumunda ise herhangi bir ilişki oluşmamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına etki eden faktörlerin belirlenmesi ve bu faktörlerin önem derecelerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bunun yanında etki eden faktörlerinde kendi aralarındaki etkileşimin akademik başarı üzerindeki değişiminin nasıl olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi bünyesinde bulunan meslek yüksekokullarında anket çalışması yapılmış ve elde edilen veriler Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Zincirleri yöntemi ile çözümlenmiştir.

MARS yöntemi uygulanarak elde edilen sonuçlara göre öğrenim görülen program akademik başarı ile en yüksek ilişkiye ait değişken olarak görülürken düzenli çalışma, sınıf, kaldığı yer, ailesinin yıllık geliri, lise ortalaması, sınavlara hazırlandığı materyal, aylık geliri, baba eğitim durumu, mezun olduğu lise türü, derslere devam durumu, kaldığı odadaki kişi sayısı, ailesinin ikamet ettiği yer ve öğrencinin yaşı diğer ilişkili olan değişkenlerdir. Öğretim türü, öğrenim gördüğü okul, öğrenim gördüğü programı istemesi, çalışma için özel alana sahip olma, kütüphaneyi kullanma sıklığı, ders çalışma ortamı, sınavlara çalışma yöntemi, anne eğitim durumu, işte çalışması, burs alması ve cinsiyeti akademik başarıya etki etmeyen değişkenler olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmaya ait bazı kısıtlar bulunmaktadır. Elde edilen veriler tek bir üniversitede yalnız meslek yüksekokulu öğrencilerine aittir. Çalışmanın sonuçları farklı özellikte öğrenci profili olan çok sayıda üniversiteye ve meslek yüksekokulu dışında fakülte ya da yüksekokul gibi birimlerde uygulandığında sonuçlar farklılık gösterebilir.

Çalışmada parametrik olmayan yöntemlerden MARS kullanılmıştır. Benzer çalışma sürekli ve kategorik değişkenleri birlikte modelleyebilen Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları (Classification And Regression Trees-CART) yöntemi kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Bandura, A. (1982). Self-Efficacy Mechanism İn Human Agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
- Bircan, H. ve Zorlutuna, Ş. (2016). Öğrencilerin Başarılarına Etki Eden Faktörlerin Logistik Regresyon Analizi İle Belirlenmesi: Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 325-342.
- Briand, L. C., Freimut, B. ve Vollei, F. (2004). Using Multiple Adaptive Regression Splines To Support Decision Making İn Code Inspections. *Journal of Systems and Software*, 73(2), 205-217.
- Büyükköztürk, Ş. ve Deryakulu, D. (2002). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği İle Sınıf Öğretmenliği Programı Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Faktörler, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 30(30), 187-204.
- Çeşmeli, M. Ş., Bozkurt, Ö. Ç., Kalkan, A. ve Pençe, İ. (2015) “Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü Öğrencilerinin Yönetim Ve Bilişim Derslerindeki Başarılarının Veri Madenciliği Yöntemleri İle İncelenmesi. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 1(2), 36-47.
- Durmüşçelebi, M. (2013). Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Öğrenci Başarısını Etkileyen Bazı Değişkenlerin İncelenmesi Erciyes Üniversitesi Örneği. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 373-385.
- Erdoğdu, Y.M. (2006). Yaratıcılık İle Öğretmen Davranışları Ve Akademik Başarı Arasındaki İlişkiler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(17), 95-106.
- Friedman, J. H. (1991). Multivariate Adaptive Regression Splines. *The Annals Of Statistics*, 1-67.
- Hastie, T., Tibshirani, R., Friedman, J., (2001). *The Elements of Statistical Learning; Data Mining, Inference and Prediction*. New York: Springer Verlag.
- Karasakaloğlu, N. ve Saracaloğlu, A.S. (2009). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Türkçe Derslerine Yönelik Tutumları, Akademik Benlik Tasarımları İle Başarıları Arasındaki İlişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 343-362.
- Kurt, Ç. ve Erdem, O. A. (2012). Öğrenci Başarısını Etkileyen Faktörlerin Veri Madenciliği Yöntemleriyle İncelenmesi. *Politeknik Dergisi*, 15(2), 111-116.
- Ma, H. K., Shek, D. T., Cheung, P. C. ve Lam, C. O. B. (2000). Parental, Peer, and Teacher Influences On The Social Behavior of Hong Kong Chinese Adolescents. *The Journal of Genetic Psychology*, 161(1), 65-78.
- Oğuz, A. (2014). Çok Değişkenli Uyarlanabilir Regresyon Zincirlerinin İrdelenmesi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan: Erzincan Üniversitesi.
- Özer, H. ve Sarı, A. (2009). Kovaryans Analizi Modelleriyle Üniversite Öğrencilerinin Başarılarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İİBF Öğrencileri İçin Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 105-126.
- Statsoft (2018), <http://www.statsoft.com/Textbook/Multivariate-Adaptive-Regression-Splines>
- Tunay, K.B. (2001). Türkiye’de Paranın Gelir Dolaşım Hızlarının MARS Yöntemiyle Tahmini. *METU Studies in Development*, 28(2), 1-23.
- Yerlikaya, F. (2008). A New Contribution to Nonlinear Robust Regression and Classification with MARS and its Application to Data Mining for Quality Control in Manufacturing. Master’s Thesis. Ankara: Middle East Technical University.
- Yıldırım, İ., Kızıldağ, S., Dinçel, E. F. ve Demirtaş-Zorbaz, S. (2016). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Akademik Başarılarının Yordayıcıları. *The Journal of Educational Research*, 2(1), 46-59.

27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNİN YEREL BASINA YANSIMALARI: VANSSESİ GAZETESİ ÖRNEĞİ¹

Ahmet İŞLER²

GİRİŞ

Türk basını, Batı'daki basın faaliyetlerine nazaran yaklaşık iki yüzyıllık bir gecikme ile ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel sebebi, Osmanlı Devleti'nde matbaanın Avrupa'dan yaklaşık üç asır sonra kullanılması olduğu söylenir. Matbaa, 1440 yılında icat edilmesine rağmen Osmanlı Devleti'nde kurulması 18. Yüzyılın başlarıdır (Bozdağ, 2006: 141-142). Bu bakımdan basın tarihi matbaa ile paralel bir gelişim izlediğinden Türk basını tarihi de yakın döneme ait bir gelişmedir. 1831'de II. Mahmut döneminde çıkarılan *Takvim-i Vakayi* adlı gazete ilk Türkçe süreli yayınlardan olması bakımından önemlidir Ancak bu genel bilginin aksine Orhan Koloğlu, (1985: 89) ilk Türkçe gazete olarak 1828'de Mısır'da yayınlanan *Vakay-i Misriye* adlı gazeteyi gösterir.

İlk resmi gazete olarak bilinen *Takvim-i Vakayi*'nin çıkartılma sebeplerinden biri "Eskiden Vak'anüvis denen resmi tarih yazarları, kendi çağlarının önemli olaylarını kaleme alsalar da bunlar ancak 20-30 yıl sonra bastırılıp dağıtıldı. Halk gerçekleri zamanında öğrenemediği için de olaylar yanlış yorumlanır ve bunun devlete zararları olurdu. Gazete, bütün bunları önleyerek iç ve dış olayları zamanında duyurmak için çıkmaktadır" (Topuz, 2003: 15) açıklaması yapılır. Bu anlamda ilk çıkan gazetenin yaşanan gelişmeleri daha hızlı bir şekilde topluma aktarma misyonu önem arz etmektedir. Bu gazeteden sonra çıkarılan *Ceride-i Havadis* gazetesi ilk özel gazete olması bakımından önemlidir. *Takvim-i Vakayi*, dünya ile ilgili farklı yayınlar yapsa da genel anlamda devletin resmi işlerinin aktarıldığı bir beyanname özelliğini taşımaktadır. *Ceride-i Havadis* gazetesi ise güncel olayların yanında ilim ve edebiyata dair makaleler, tiyatro gibi sanat

¹ Bu çalışma Vansesi Gazetesi (1948-1960) adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-9742-1260, E-posta: ahmet_isler@hotmail.com

alanları ile ilgili haberler yayınlanmaktaydı. Ayrıca dünyadan haberler ve Avrupa gazetelerinden iktibas edilen güncel haberler bu gazetenin içeriklerindedir (Tanpınar, 1988: 146-147).

Tanzimat dönemi aydınlarından İbrahim Şinasi ve Ağâh Efendi tarafından 1860'da çıkartılan *Tercüman-ı Ahval* gazetesi Türk basın tarihi içinde önemli bir yer tutar. Daha sonra Şinasi'nin tek başına çıkarttığı *Tasfir-i Efkâr* gazetesi, Ali Suavi tarafından çıkartılan *Muhbir* (1866), Namık Kemal'in İbret (1870) gazeteleri de bu dönemin bazı gazetelerindedir. Namık Kemal basının önemine binaen Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında gerilemesini, gazeteciliğin Avrupa'ya nazaran geç gelmesine bağlar. Basın üzerinde uygulanan baskı ve sansüre eleştiriler getiren Namık Kemal, gazetelerin asıl amacının ülkenin çıkarlarına hizmet olduğunu belirtir (Topuz, 2003: 18,29).

II. Abdülhamid döneminde basına getirilen bazı kısıtlamalar II. Meşrutiyetle birlikte kaldırılmış, basına getirilen özgürlük ortamında meşrutiyetin ilk yıllarında çok sayıda gazete ve dergi çıkartılmıştır (Koloğlu, 1985: 89). Milli Mücadele döneminde ise İleri, Yenigün, Akşam ve Vakit gazeteleri Kuvay-ı Milliye taraftarı bir yayın politikası ile yayınlar yaparken İstanbul, Alemdar ve *Peyam-ı Sabah* gazeteleri ise İstanbul hükümetini destekleyen yayınlardı (İnuğur, 2005: 337,361). Cumhuriyetin erken döneminde basın 4 Mart 1925'te Tahrir-i Sükûn yasası ile sekteye uğramış, 6 Mart 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşad*, *Aydınlık* ve *Orak* gazeteleri kapatılmıştır. Daha sonra İstanbul dışındaki bazı gazeteler de kapatılmış, 15 Nisan 1925'te *Tanin* gazetesi, 12 Ağustos 1925'te *Vatan* gazeteleri kapatılan bazı gazetelerdendi (Topuz, 2003: 144). 1940 yılına gelindiğinde Türkiye'de 115 gazete yayımlanmaktaydı. İki yıl sonra gazete sayısı 333'e ulaşmış, bu gazetelerden bazıları yerel, bazıları ise ulusal alanda yayınlar yapmaktadır (Tokmakçıoğlu, 2011: 50).

Türkiye'nin yerel basın tarihinin temeli *Vilayet* gazetelerine dayanır. Tanzimat'ın ilanından sonra mahalli idarelerde yapılan düzenlemeler ile ilgili olarak her merkezde bir matbaa kurulmasına karar verilmiştir. Bu matbaalarda salnameler, takvimler, dini, edebi ve bilimsel kitaplar basılmıştır. Bu matbaalarda aynı zamanda devletin "resmi vilayet gazetesi" de çıkarılmaktadır. Vilayet gazetelerinin Türkçe kaleme alınması belirlenmiş ayrıca bölgenin sosyo-ekonomik yönünün gelişmesine katkı sağlanması amaçlanmış ve bu durumla ilgi bir kararname yayımlanmıştır (Varlık, 1985: 101). Bu bakımdan bu gazeteler taşradaki gelişmelerin kayıt altına alınması bakımından kayda değerdir. Nitekim yerel bölgelerin tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi edinebilmek için salnamelerden sonra önemli bir yer tutan belge süreli yayınlardır (Gümüüşçü, 2010: 282).

Vilayet gazetelerinin ilk örneği Tuna Vilayeti'dir. 1865'te Türkçe ve Bulgarca yayın yapan *Tuna* adında bir vilayet gazetesi çıkartılmıştır. 1876 yılına gelindiğinde İstanbul dışında 22'si vilayet gazetesi olmak üzere toplamda 29 gazete

yayınlanmaktaydı. 1906'da ise bu rakam 147 olmuştur. Bosna'daki *Bosna Gazetesi* (1866), Bağdat'taki *Zevra Gazetesi*,(1869), Şam'da *Suriye Gazetesi* (1866), Sivas'taki *Sivas Gazetesi* (1878), Selanik'teki *Selanik Gazetesi* (1869), Ankara'da *Ankara Gazetesi* (1874), Beyrut'ta *Beyrut Gazetesi* (1867) vilayet gazetelerinden bazılarıdır (Varlık, 1985: 99-101). 1899'da Van'da kurulan *Van Gazetesi* de vilayet gazetelerinden biridir (Tanılır, 1998: 191). Gayrimüslim tebaa ise bundan yaklaşık bir asır önce kendi dillerinde çıkarttığı gazeteler ile basın faaliyetlerinde bulunmuştur. Örneğin 1794-1858 yılları arasında sadece Ermenilere ait çok sayıda yerel gazetelere rastlanmaktadır (Topuz, 2003: 73).

Yerel basınının altyapısı olma niteliğindeki vilayet gazeteleri, yerelde gazeteciliğin gelişmesini sağlamış ve ülkenin birçok bölgesinde yerel basının oluşumuna katkı sağlamıştır. Nitekim 1919 ile 1938 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan 582 gazetenin çoğu yerel gazetelerdir (Tanılır, 1998: 191). Bu çalışmada da Van'da yayınlanan yerel gazetelerden biri incelenecektir. 1937'de *Yeni Yurd Van* adıyla yayın hayatına başlayan ve 1948'de *Vansesi* adını alan gazetenin Türk siyasal hayatında önemli bir yer tutan 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin Van ilindeki yansımaları ele alınacaktır. Bu bağlamda darbe ve sonrası gelişmelerin *Vansesi* gazetesinde ele alınışı incelenecektir. Öncelikle Van ilinin yerel basın tarihine, *Vansesi* gazetesinin tarihçesine ve yayın politikasına kısaca değinilecektir. Nitekim süreli yayınlardan biri olan gazeteler geçmişteki olay ve olgular ile ilgili bilgi sunmaları bakımından tarihi birer belge niteliği taşımaktadır. Türk demokrasisinin gelişim süreci ve çok partili döneme geçildikten sonra ilk askeri müdahalenin yerelde nasıl karşılandığı önem arz etmektedir.

VAN YEREL BASINI VE VANSSESİ GAZETESİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Kültürel ve stratejik öneme ve zengin bir tarihe sahip olan Van ilinin basın-yayın tarihi 1899'da yayınlanan Vilayet gazetesine dayanır. Ancak bu gazete nüshalarının çoğu günümüze kadar ulaşmamıştır. Tespit edilen tek nüsha ise 13 Kasım 1899 tarihli sayıdır. Hakkı Tarık Us kütüphanesinde bulunan bu sayı *Van Gazetesi* adıyla haftalık basılmakta ve dört sayfadan oluşmaktadır. Tümüyle yerel bir içeriğe sahip olan gazetenin basım yeri Van Matbaası'dır. Bu matbaa aynı zamanda Van'ın vilayet matbaasıdır ve Van Vilayet Salnamesi de burada basılmıştır (Tanılır, 1998: 191). Van yerel basın tarihi 1899'a dayandırılrsa da ilk gazete 1858'de Van Varak Manastırı Psikopozu Mıgırdıç Hrimyan tarafından çıkarılan *Van Kartalı* adlı Ermeni gazetesidir (Öğün, 2001: 591). Nitekim ülke genelinde de ilk süreli yayımlar gayrimüslim tebaa tarafından çıkarıldığı bilinmektedir.

1908 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Van'da bir matbaa kurulmuş ve Çaldıran adında bir gazete çıkartılmıştır. İttihat Terakki yanlısı bir yayın politikası izleyen gazete I. Dünya Savaşı şartları içinde kapanmıştır. Ayrıca Rus ve Ermeni'ler tarafından yakılıp yıkılan şehirle birlikte çok sayıda gazete ve kitabın da yok edildiği bilinmektedir (Tanılır, 1998: 191). Bundan dolayı Van'da

yayınlandığı halde günümüze ulaşmayan gazete ve dergilerin de olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Van ilinin Cumhuriyet döneminde bilinen ilk gazetesi *Yeni Yurd Van Gazetesi*'dir. Bu gazete 1943 yılında *Van Gazetesi* adını almış, 1948'den itibaren ise *Vansesi Gazetesi* adıyla günümüze kadar yayın faaliyetini sürdürmektedir. *Yeni Yurd Van Gazetesi* İlyas Kitapçı ve arkadaşları tarafından Van Matbaası'nda 21 Temmuz 1937 tarihli ilk sayısıyla yayın hayatına başlar. Belli aralıklarla yayınlanan gazete 1943'ten sonra günlük olarak yayımlanır. Gazete'nin logosu, Van'ın doğu kısmında yer alan Erek Dağı ve dağın arkasından doğan güneş ile resmedilmiştir. "Çarşamba ve Cumartesi Günleri Çıkar Siyasi Halk Gazetesidir" mottosuyla yayın yapan gazetede "Şarkın ilk Türkiye'nin en ucuz siyasi halk gazetesi" ibaresi yer alır (*Yeni Yurd*, 1937: 21 Temmuz). Sonraki sayılarda İlyas Kitapçı ve Remzi Perihan tarafından günlük olarak çıkartılan Gazete "Günlük Siyasal Tarafsız Gazete" logosunu kullanmıştır. Van'ın cumhuriyet tarihinde bilinen ilk gazetesi olması yönüyle önem arz eden gazete sadece Van ilinin değil tüm Doğu'nun ilk gazetesi olduğu iddiasında bulunur.

Van yerelinde yayınlanan gazetelere 1953'te yayınlanan *Van Postası*, 1957'de İkinisan ve 1982 yılında yayınlanan *Birnisan* gazeteleri gösterilebilir. Bu gazetelerin bazıları halen yayın faaliyetlerine devam etmektedir. 1962'de yayınlanan *Van Ekspres Gazetesi* ve *Kurtuluş Gazetesi* gibi yayınlar da kısa süreli çıkartılan ve daha sonra kapatılan gazetelere örnektir (Tanılır, 1998: 192). Ayrıca *Vansesi Gazetesi*'nin 1960 yılında yaptığı haberde Van'ın dördüncü gazetesinin açıldığı belirtilmektedir. "Van'ın kültürel kalkınmasına hizmet ederek dert ve davalarını dile getireceğine inandığı" *Göl Ekspres* adında bir gazetenin çıkarıldığı haberini veren *Vansesi*, (1960: 18 Şubat) bu gazetenin başarılı ve uzun soluklu olmasını temenni eder. Zira yerel basının en büyük sıkıntılarında biri uzun soluklu yayın yapamamalarıdır. Asıl işleri matbaacılık olan yerel gazetelerin büyük bölümü aile şirketi şeklinde faaliyet göstermektedirler. (Gazete sahipleri arasında yerel politikacılar, iş adamları, kırtasiyeci, fırıncı, taksi şoförü ve çiğerci de bulunmaktadır.) Bu gazeteler yayınına devam etmek ve kapanmamak için ayakta zor durmaktadır (Girgin, 2001: 181). Bununla birlikte yerelde toplumun kültürel kimliğinin gelişimine ve halkın sorunlarını sahiplenme ve kamuoyu oluşturmada etkin rol oynayan gazeteler, kamu hizmetlerinin takipçisi ve denetleyicisi olma misyonunu üstlenir (Yılmaz, 2009: 50).

1948'de *Vansesi Gazetesi* adını alan süreli yayın, Van yerel gazeteciliği ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Salt ticari bir kaygıyla gazete çıkarmayı ve gazeteciliğin sırf ilan ve reklam temin etme amacı gütmeye başladığını belirten İlyas Kitapçı, *Yeni Yurd* gazetesini kapatıp *Van Gazetesi* adıyla tekrar çıkartıldığını yazar. 1937'den beri "memleketin kültürel ihtiyaçlarını cevaplandırmak ve bu sahada mümkün olan nisbette faydalı olmak üzere" yayıncılık yaptığını belirten Kitapçı, Van ilinin kültürel seviyesinin gelişmesine hizmet etmenin tek ideali olduğunu ifade eder. Bu

bakımdan yaptığı kitapçılık faaliyetinin yayında dünyadan ve ülkeden haberleri Van halkına ulaştırmak için gayret ettiğini belirtir. İhsan Yazman'dan satın almak kaydıyla Van ve Bitlis'te bulunan *Yeniyurt* ve *Yurtyolu* gazete ve matbaalarını alarak bu gazeteyi çıkardığını belirtir (*Vansesi*, 1948: 1 Temmuz).

Gazete yerel haberlerin yanında özellikle ulusal ve dünya basınında yer alan haberleri okuyucularına aktarmaktadır. İlyas Kitapçı ve Remzi Perihan öncülüğünde çıkan gazete Van'ın en uzun soluklu gazetesi olma özelliğini de taşımaktadır. *Vansesi Gazetesi* Van'daki sosyal, siyasal ve ekonomik bir çok konuyu sayfalarına taşımıştır. En belirgin özelliği Van'ın gelişimi ile ilgili yaptığı yayınlardır. Bu konuda hem toplum bilinçlendirilmeye çalışılmış hem de yetkililerden problemlerin çözümü noktasında taleplerde bulunan yayınlar yapılmıştır. Gazete, belediye çalışmalarına da özel bir önem atfeder. *Vansesi Gazetesi* yerel bir yayın olmasına rağmen, Türkiye ve dünya olaylarını da okuyucularıyla paylaşan bir yayın politikası izler. Bu bakımdan Kore Harbi yakından takip edilmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girişinden, Arap-İsrail Savaşı'na kadar olaylar yakından takip edilir. Özellikle Soğuk Savaş dönemi Doğu ve Batı Blokları ve komünizm tehlikesine karşı Ayzenhaver doktrini gibi gelişmeler gazetenin sayfalarında detaylı bir biçimde yer tutmaktadır. *Vansesi Gazetesi* (1955: 4 Mayıs ve 1957: 2 Ocak) uluslararası haberleri, “dünya meseleleri” adlı bölümde ayrıca ele almaktadır. Batı dünyasındaki gelişmelerin yanında Ortadoğu coğrafyasına dönük de çok sayıda haber paylaşılmıştır. Bu bağlamda Mısır, Tunus ve Cezayir'deki gelişmeler okuyucularına aktarılır.

Kıbrıs meselesi ise *Vansesi Gazetesi*'nin özel olarak ilgilendiği bir konudur. Yapılan yayınlar ile Kıbrıs meselesi milli bir bilinç ile savunulmuş, Kıbrıs'ta yapılan katliamlar dile getirilmiş ve Kıbrıs statüsünün 1954'te BM'ye götürülmesi kararından, 1954-1958 yılları arasında Rum kesiminin “self-determinasyon” hedefi gibi konular ele alınmıştır. Kıbrıs Türklerine karşı yapılan terör faaliyetleri, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulduğu haberini de güncel olarak okuyucularıyla paylaşılmıştır. Ayrıca Kıbrıs meselesi ile ilgili Türkiye'de yapılan protesto mitingleri haber yapılmış ve Van ilinde de bir miting yapılması aktarılmıştır. Yurt genelinde Milli Türk Talebe Birliği öncülüğünde yapılan mitinglerde “yüz binlerce vatandaş iştirak etmiş ve yüzlerce hatip yaptıkları konuşmalarda, büyük millet meclisince de milli iradeye intikal ettirilen ve son fedakârlık olan taksim tezimiz kati karar olduğunu bütün dünyaya ilan etmişlerdir. Mitingler milli iman ve inancın kalplerden taşan heyecanı ve coşkunluğu içinde devam etmiş ve yüz binlerce vatandaş ‘ya taksim ya ölüm’ diye and içmiştir” (*Vansesi*, 1956: 23 Mayıs) ifadeleri kullanılmıştır.

Gazete dönemin başbakanı Adnan Menderes'in Kıbrıs, Ortadoğu ve Ayzenhaver doktrini ile ilgili beyanatlarını da aktarır. Başbakanın Kıbrıs konusunda hükümetin ve milletin bu dava ile çok yakından ilgilendiği ve Bağdat Paktı'nın kurularak komünizm tehlikesine karşı barış ve güvenlik işbirliği kurduğu gibi konular aktarılır

(*Vansesi*, 1957: 7 Ocak). Gazete Van ilinin alt yapısından, sağlık problemlerine, iş olanaklarından, sportif faaliyetlerine kadar birçok alanda yayınlar yaparak dönem ile ilgili kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Siyasi alanlarda da yayınlar yapan gazete, “Vanlılık” üzerinden şehrin her alanda gelişim göstermesi için duyarlılık göstermiştir. Gazetenin ilk basıldığı 1948 yıllarındaki *Yeniurd Van Gazetesi*’nin nüshaları incelendiğinde Cumhuriyet Halk Partisi taraftarı bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Ancak bu durum Tek Parti döneminde devlet-parti bütünleşmesi ile açıklanabilir. *Vansesi Gazetesi*’ne dönüşmesiyle daha objektif bir yerde durduğu görülse de genel itibariyle iktidar yanlısı ve devletçi bir yayın politikasına sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu durum siyasileri eleştirmelerine mani değildir. Özellikle Van’ın sosyal, kültürel ve ekonomik alan ile ilgili haberlerde bu meyanda yetkililer hakkında çok sayıda habere rastlamak mümkündür.

27 MAYIS ASKERİ DARBESİNİN VANSESİ GAZETESİ’NE YANSIMALARI

1945 yılında Türkiye’de çok partili döneme geçilmesiyle Tek Parti dönemi sona ermiştir. 7 Ocak 1946’da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), 1946 seçimlerinde önemli bir başarı elde etmese de 1950 seçimlerinden başlayarak 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar iktidarda kalmıştır. 10 yıl boyunca yapılan seçimlerde tek başına iktidar olan DP, demokrasi dışı yöntem ile yönetimden uzaklaştırılmıştır. İçte ve dışta yaşanan gelişmeler darbeye giden süreci hızlandırmış ve Türkiye’de demokrasi sekteye uğramıştır. Cumhuriyet tarihinde Türk siyasi tarihi içinde demokrasiye müdahale ile başlayan 27 Mayıs darbesi meşruiyet kazanmak için argümanlar öne sürmüş ve basını etkin bir biçimde kullanmıştır. Hatta 27 Mayısçılar, siyasi alanda Adnan Menderes ve DP ile bir hesaplaşmanın da ötesine giderek, basın yolu ile Menderes’e dönük karalama faaliyeti yürütmüştür (Koçak, 20165: 68).

DP kurulduktan hemen sonra ülke genelinde teşkilatlanmaya gitmiş, 20 Temmuz 1946’da Van’da teşkilatını kurmasına rağmen 1946 seçimlerinde aday gösterememiştir. 1950 seçimlerinden 1 aday çıkartan DP, her geçen gün daha da güçlenmiş 1954 seçimlerinde Van genelinde % 64,10 oy oranı ile 4 vekil (tamamı) çıkarmış ancak 1957 seçimlerinde bu koltukların tamamı (5 vekil) CHP’ye geçmiştir. Buna rağmen Van’da CHP’den kitlesel olarak DP’ye geçişler yaşanmış, bu durum 1960 yılına kadar devam etmiştir (Pınar, 2013: 44-50). DP’nin son seçimde başarısızlığın sebepleri içinde il teşkilatındaki huzursuzluklar ve genel merkezin müdahalesi etkili olmuş, bu durum partiyi yıpratmıştır. En önemli sebep de seçim öncesi il teşkilatının feshedilmesi ve adayların direkt merkezden belirlenmesi olduğu belirtilir (Demir, 2021: 157).

Vansesi Gazetesi, Van’ın siyasi atmosferini güncel bir şekilde takip ederek haberler hazırlamıştır. Şehre gelen bir valinin beyanatlarından veya Ankara’dan Van’a dönen bir valinin getirdiği yeni bilgilerden okuyucular haberdar edilir.

Örneğin 1948 yılında dönemim valisi olan Nurettin Aynuksa'nın gençlerle yaptığı konuşma ve valinin şehre bir lise açma ile ilgili girişimleri (*Vansesi*, 1948: 30 Temmuz) haber yapılmış ancak bunun kabul edilmediği teessüfle aktarılmıştır. Valinin Ankara'da yaptığı görüşmelerde şehrin elektrik ve su sorunlarını çözecek ve sağlık alanında yatırım yapacak müjdeleri okuyuculara aktarılmıştır (*Vansesi*, 1948: 27 Temmuz). *Vansesi Gazetesi* (1950: 5 Nisan) genel ve yerel seçimleri yakından takip etmekte, parti liderlerinin 1950 seçimlerindeki beyanatlarını paylaşmaktadır. Gazetenin haberine göre 1950 genel seçimlerinde Van'da CHP adaylarından Ferit Melen ve Celal Çeliker'in vekil adayı olarak seçildikleri belirtilmiştir. Ancak genel merkez Çeliker'in yerine Kazım Özalp'ı aday göstermiştir. Seçim sonunda CHP'den iki, DP'den ise bir aday milletvekili seçilmiştir (*Vansesi*, 1950: 10 Nisan). 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerin Van'da sükûnet içinde yapıldığı ve sonraki günlerde DP'nin iktidara gelmesi haber sayfalarında yer almıştır. Belediye seçimlerine ise yüzde 50 katılım sağlandığı Demokrat Parti'nin oyların yüzde yetmişini aldığı, bir seçim sandığı çevresinde iki DP'linin CHP'lilerce dövüldüğü haberi verilmiştir (*Vansesi*, 1950: 4 Eylül).

Vansesi Gazetesi, Demokrat Parti dönemi boyunca Van ilinin her alanda gelişmesi için yayınlarda bulunmuş ve iktidara bu doğrultuda halkın sesi olmayı hedeflemiştir. DP'nin ilk dönemlerinde Van'da lise ve üniversite açılması hususunda gazete sayfalarında siyasilere taleplerde bulunulmuştur. Özellikle Demokrat Parti döneminde üniversite haberleri sıkça dile getirilmiş ve ilde bir heyecan oluşturmuştur. Ancak Van'da açılması beklenen hatta yeri bile tespit edilen Doğu Üniversitesi, Erzurum'da Atatürk Üniversitesi adıyla açılmıştır. Van'da ise sonraki tarihlerde buna bağlı fakülte kurulmuştur. Van'da kurulması beklenen üniversitenin açılmaması üzerine “doğuda bir üniversite kurulursa, hükümet, batı illeri ile kültürel alakayı kesecek. Yani İstanbul ve Ankara üniversitelerini ihmal edip unutacak ve yalnız Doğu Üniversitesi ile meşgul olacakmış gibi bir zihniyet hakim” olduğu söylenerek sitemde bulunulmuştur. Bir ilde üniversitenin açılmasıyla şehrin kültür ve bilgi alanında gelişmesinin ülkenin kalkınmasıyla paralel olduğu dile getirilmiştir (*Vansesi*, 1952: 14 Şubat). Ayrıca Atatürk'ün Van Gölü sahilinde üniversite kurulması ile ilgili meclis konuşması aktarılmakta ve Atatürk'ün vasiyetinin yerine getirilmediği dile getirilmektedir (*Vansesi*, 1955: 15 Ocak ve 1958: 14 Ağustos).

Gazete cumhurbaşkanı olarak seçilen Celal Bayar'ın Van iline yapacağı ziyareti 2 Ekim 1950 tarihli sayı ile manşetten vermiştir. Bayar'ın Erzurum ve Erzincan ziyaretleri sonrası hava muhalefetinden dolayı Van programını iptal ettiği haberini duyuran gazete ilerleyen günlerde “Cumhurbaşkanı Gelmeyecek mi” adlı bir haber yapmış, ilin bayraklarla donatıldığını ve halkın cumhurbaşkanını heyecanla beklediği bildirilmiştir (*Vansesi*, 1950: 6 Ekim). Cumhurbaşkanı ile ilgili yapılan haberler ve bekleyiş sonunda 5 Ağustos 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Van'a gerçekleştirdiği ziyaret detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Yine başbakan

Adnan Menderes'in Van'a geleceği haberi aylar öncesinden yapılmış, 25 Eylül 1954'de başbakanın Van ziyareti gazetesinin gündemini günlerce meşgul etmiştir. "Baş Vekil ve Van" adlı başlık altında başbakan ile ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır:

"Sayın Başvekilimiz Adnan Menderes'in Van'a çok yakın bir ilgi göstermekte bulunduğunu her vesile ile öğrenmek mümkün oluyor. Gerek mebuslarımızın bundan önce kendileriyle yaptıkları temaslarda ve gerekse Van'dan muhtelif zamanlarda Ankara'ya giden heyetlerin yaptıkları görüşmelerde muhterem Adnan Menderes, Van'a ve Vanlılara karşı derin bir sempati beslemekte olduklarını ve Van'ın bütün ihtiyaçları ile yakından ilgilendiklerini ifade etmişlerdir. Başvekili Van'a bağlayan bir sebep vardır muhakkak Hükümet Reisi yaptıkları yurt gezilerinden birinde Van'a da uğramışlar ve Van'ın kötü durumunu yakından müşahade etmişlerdir. Van, yurdun diğer yerlerine nazaran hakikaten çok geri kalmış bir vilayettir. Yakın tarihte yani birinci cihan harbinde Van'ın maruz kaldığı tahribat, bu vilayeti ciddi bir sıkıntıya uğratmış, mamureleri viraneye çevirmiş, evlatlarını yuvalarından etmiştir. Taş taş üstünde kalmayacak kadar harap ve perişan olan bu vilâyetin gelişebilmesi kalkınması için büyük yardımlara ihtiyacı vardır." ((*Vansesi*, 1954: 14 Nisan).

Gazete 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar DP aleyhine ciddi bir muhalefette bulunmamış, hatta 1954'ten sonra genel itibariyle DP yanlısı bir politika izlediği söylenebilir. Ancak Van ile ilgili siyasilere taleplerde bulunmayı ve özellikle yerel siyasilere ve belediye faaliyetlerinin ihmallerini dile getirmekten de çekinmemiştir. 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreçte ülkede yaşanan siyasi gerilimlerde adeta Demokrat Parti ve Adnan Menderes'in sözcülüğünü yapan gazete, darbe ile birlikte DP karşıtı ve darbeyi öven yayınlarda bulunmuştur. 27 Mayıs sonrası yönetimi ele geçiren ordunun faaliyetleri ve müdahale sonrası yaşanan gelişmeler geniş bir şekilde işlenmiş ve darbe sahiplenilmiştir. Oysa darbeden günler öncesine kadar DP ve hükümeti öven ve muhalefeti yeren bir yayın politikası hâkimdir.

27 Mayıs darbesine giden süreçte CHP'nin DP'ye karşı suçlamalarına cevaplar yazan *Vansesi Gazetesi* muhalefeti suçlayacak yayınlar yapar. Örneğin İsmet İnönü'nün Bursa ve İstanbul'da yaptığı konuşmalarda Menderes'in seçim propagandası için Said Nursi'yi kullandığı suçlamalarına sert bir şekilde cevap verilmiştir. Menderes'in beyanı gazeteye yansımış ve İnönü'nün Said-i Nursi'nin propaganda aracı olarak kullanıldığı suçlamasının iftira olduğu belirtilmiş, iddiasını ispat etmediği takdirde müfteri ilan edileceği aktarılmıştır (*Vansesi*, 1960: 11 Ocak). Gazetede konu ile ilgili şu ifadeler yazılmıştır:

"Bırakın efendiler şu hükümetin yakasını da, memleketin hayrına, milletin menfaatine açtığı yolda ilerlesin. Tenkitlerin de bir haddi ve hududu, bir şekil ve üslubu vardır. En ufak bir hadise, size en büyük bir hadise gibi geliyor ve ağzınızı açıp gözünüzü kapıyorsunuz. Kafanız ne hükmetti ise, diliniz nasıl döndüyse söyleyip duruyorsunuz. Said-i Nursi seyahete mi çıktı? Derhal demokrat iktidara ona propaganda yaptırıyor diyorsunuz. Lideriniz, gazeteleriniz feryadı figana başlıyor. Memlekette irtica var diye. Hangi irtica. Bu memlekette mürtecinin

yeri bulunmadığını artık bu milletin her ferdi bilmektedir. Bu ülkede irtica bir daha hortlayamayacaktır.” (*Vansesi* 1960: 13 Ocak)

Gazete yazarlarından Rıfat Mehterbaşıoğlu, DP iktidarının din ile ilgili politikalarını öven yazılar kaleme almıştır. Tek Parti döneminde uygulanan laik uygulamaların esasında din düşmanlığı şeklinde tezahür ettiğini belirten yazar, başbakanın yaklaşımını doğru bulurken muhalefetin suçlamalarını ise eleştirmektedir:

“Ortaokullarda din dersleri verilmesi günün en aktüel konusu olarak hararetini muhafaza ediyor. Muhterem başvekilimiz Adnan Menderes’in son Konya nutuklarında açıkça ifade edilen ortaokullarda din dersleri verilmesi meselesi, bugün elle tutulur bir zaruret halini almıştır. İnkâr kabul etmez bir gerçektir ki son otuz seneden beri memleketimizde sistemli şekilde, laiklik perdesi ardasında bir din düşmanlığı tatbik edilmiş veya ettirilmiştir. Laikliği, gerçek manasından ayrı bir tefsire tabi tutanlar, zaman oldu ki Allah diyeni bile irtica ile itham edecek kadar küfür taassubuna kapıldılar. Bugün, bir Başvekil, en salâhiyetli bir hükümet reisi sıfatıyla, nüfusunun yüzde doksan beşi Müslüman olan bir memlekette, ortaokullarda din derslerinin lüzumundan bahsetti diye yine bir sürü laiklik, inkılapçılık yaygaraları...” (*Vansesi*, 1954: 13 Ocak).

Vansesi Gazetesi (1955: 23 Haziran) 1955 yılında yaptığı haberde Demokrat Parti iktidarının tek gayesinin milletin refah ve huzurunun artırılması ve memleketin kalkınmasını temin etmek olduğunu yazar. Bu bakımdan iktidara geldiği 1950 yılından beri bu gayeyi gerçekleştirmek için canla başla çalıştığı ve “akıllara durgunluk verecek” şekilde büyük işler yaptığı ifade edilir. Yaptığı bu faaliyetlerin takdire şayan olduğunu belirten haberde, bunu görmeyen, buna muhalefet eden ve hükümete karşı propaganda eden kesimleri “gözleri kadar vicdanları da kör olmuş” kişiler olarak suçlar. DP’nin ikinci kez iktidar olmasının arkasında yatan asıl amilin de bu gaye olduğu belirtilir. Vatandaşların hükümet tarafından yapılan gelişmeleri yakından takip ettiği ve DP’nin politikalarını doğru bulduğunu yazan gazete, köylerine elektrik, su, okul ve refah getirenlerin kim olduğunu köylü vatandaşların dahi çok iyi bildiğini yazarak DP’ye övgüler yapılmıştır.

Vansesi Gazetesi DP’nin yaptığı hizmetler ve yatırımların muhalefet tarafından “gösteriş damgası” yediğini; yaptığı imar faaliyetlerinin bir türlü beğenilmediğini yazar. Gazetecilerin istediği her şeyi yazmalarına rağmen basın hürriyeti olmadığı suçlamalarını yersiz gören gazete, Türkiye’de hukukun adil bir şekilde işlediğini vurgular. Yine DP döneminde üniversitelerin en iyi şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmesine rağmen üniversiteler ile ilgili şikâyet ve eleştirilerin haksız olduğu belirtilir. Haber içeriğinde CHP’ye şöyle hitap edilmiştir:

“Hükümet, sizin bağırmanız, haykırmalarınızla meşgul olmadan rahat rahat işini görebilsin. Dünya, dev adımlarla terakki yolunda ilerlerken bizimde aynı yolu takip etmemiz şarttır, farzdır. İşte Demokrat iktidar hükümetlerinin yaptıkları budur. Niçin ona mani olmak istiyorsunuz? En makul şekilde tenkit yapmanıza kimse mani olmaz. Fakat bu tenkitler, hakikate dayanmalı, yol

gösterici olmalıdır. Yıkıcı tenkitler, memlekete ve millete zarar getirmekten başka neye yarar? Bırakın, sakın bir hava ve huzur içinde işler yürütülsün. Zamanı geldiği zaman millet, işbaşına getireceği kimseleri elbette takdir edecek ve milli iradeyi kullanacaktır.” (*Vansesi*, 1960: 13 Ocak).

Darbeye giden süreçte Adnan Menderes’in darbe öncesi Türkiye’de yaptığı mitingler gazete sayfalarında coşkuyla aktarılmış, halkın başbakana sevgi ve tezahüratları gazete sayfalarında boy göstermiştir: “Ankara’dan itibaren bütün yol boyunca kasabalı ve köylü vatandaşlar Başvekili muhabbetle karşılaşmış ve uğurlamışlardır. Başvekil Kırşehir’e geldiği vakit on binlerce vatandaş sevinç, heyecan ve muhabbet tezahüratıyla kendisini karşılaşmış ve yaşa, varol sesleri, alkışları dakikalarca devam etmiştir. Bu münasebetle bütün şehir bayraklar ve dövizlerle donatılmıştır, ayrıntılarına yer verilmiştir (*Vansesi*, 1960: 20 Şubat). Gazetede DP ve başbakanın Türkiye ve Van’a dönük politikaları takdirle karşılanmış, hükümetin Van’a kurulacak fabrika ve okulların müjdesi halka duyurulmuştur (*Vansesi*, 1960: 2 Mart).

27 Mayıs 1960 darbesinden hemen sonra derginin yayın politikası değişmiş, DP’ye eleştiriler getirilerken Millî Birlik Komitesi ve darbe övgüyle anılmıştır. Daha önce CHP ve muhalifler sert bir şekilde eleştirilirken darbeden sonraki yayınlarda bu durum tersine dönmüştür. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki bu politika değişikliği sadece bu gazeteye has değildir. Nitekim dönemin basının geneli bu minvalde bir yayın yapmak zorunda kalmıştı.

28 Mayıs 1960 tarihli gazete “Silahlı Kuvvetler İdareyi Ele Aldı” adlı bir başlık ile başarılı bir darbe yapıldığı haberini yapmış, sonraki günlerde, “Türk Silahlı Kuvvetleri Her Yerde Duruma Hakim” (*Vansesi*, 1960: 28 Mayıs) manşetiyle silahlı kuvvetlerin “en buhranlı dönemde” idareyi ele geçirdiğini yazmıştır. Silahlı Kuvvetlerin tebliğini ilk sayfadan paylaşan *Vansesi Gazetesi*, müdahalenin sonunda tüm yurtda orduya bağlılık olduğunu haber yapmıştır. Yurdun her yerinde “millî inkılap” dolayısıyla halkın sevinç içinde olduğu ve bu günü bir bayram gibi kutladığını yazan gazete, yurdun her tarafında vatandaşlar arasında derin bir sevinç duyulduğunu ve bayram yapıldığını belirtir. Van genelinde de 27 Mayıs müdahalesi aynı sevinç ve bayram neşesi içinde kutlandığı yazılmıştır (*Vansesi*, 1960: 31 Mayıs). Gazete darbenin Erzurum’a nasıl yansıdığını da sayfalarında şöyle paylaşmıştır: “Millî inkılap dolayısıyla Erzurum’da gençlik büyük tezahüratta bulundu. 27 Mayıs Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından başarılan millî inkılap dolayısıyla üniversite gençliği büyük bir tezahüratta bulunmuştur. Gençlik neşe ve sevinç içinde bu inkılabı gerçekleştiren orduya tebrik gayesiyle ordu karargahı önüne gelmiş ve burada orduya minnet ve şükran duygularını en coşkun hislerle izhar etmiştir.” (*Vansesi*, 1960: 1 Haziran).

27 Mayıs müdahalesi aynı zamanda “Hürriyet Bayramı” şeklinde aktarılmış ve orduya bağlılık olarak nitelendirilen Van mitingi şöyle aktarılmıştır:

“27 Mayıs inkılabını yapan kahraman ve şanlı orduya bağlılık. Dün şehrimizde yapılan muhteşem bir gösteri ve törenle gençlik, teşekkürler ve halk minnet ve şükran duygularını izhar etti. Lisede toplanıldıktan sonra önde Atatürk resimleri, bayraklar ve dövizler ve bando ile yürüyüşe geçen mahşeri topluluk Erkek Sanat Enstitüsü ve Askeri mahvel yolundan geçerek belediye önüne geldi. Atatürk büstüne merasimle çelenkler konuldu ve hükümet konağı meydanında da büyük bir tören yapılarak hatipler günün mana ve ehemmiyetini anlatan hitabelerde bulundular. Şiirler okundu. Van, tarihi günlerinden birini heyecan ve sevinç içinde yaşama imkanını buldu. Memleketi iktisadi buhrana, hürriyetsizliğe ve hatta zulme götüren sabık hükümete karşı silahlı kuvvetlerin giriştiği hareketin muzaffer neticesinde yapılan milli inkılap dolayısıyla dün bir gösteri ve tören tertip edilmiş bulunuyordu. Gençliğin tertiplendiği bu muhteşem gösteri ve tören Van’da, hürriyet havasını teneffüs ederek yürekte duyduğu sevinç içerisinde şanlı ve kahraman ordusuna ve onun kurduğu hükümete bağlılığını minnet ve şükran hislerini izhara fırsat ve vesile bulmuştur. Elleri bayraklar, dövizler, Büyük ATA’nın ve milli inkılap hareketinin başbuğu General Cemal GÜRSEL’in fotoğrafları bulunan gençler, teşekkürler ve cemiyetlerle halk toplantı mahalline geliyorlardı. Bandoda milli marşlar çalıyor halk heyecan içinde (yaşasın kahraman ordu) diye bağırıyordu.” (Vansesi, 1960: 3 Haziran).

2 Haziran 1960 tarihli gazetenin yayınında 27 Mayıs “Milli İnkılap Bayramı” olarak nitelendirilmekte ve dünya basınında da önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir. Milli İnkılap olarak nitelendirilen 27 Mayıs Askeri Darbesi ile Türkiye’de demokrasinin tam olarak yerleştiği yorumu yapılmıştır. Demokrasiyi zedeleyecek ve özgürlüklere yasak getirecek her türlü harekete karşı Türk ordusunun ve Türk gençliğinin her zaman uyanık olacağını yazan gazete Van şehir merkezi ve ilçelerindeki gösterileri, halkın orduya bağlılık, şükran ve minnetlerini paylaşır (Vansesi, 1960: 2 Haziran). “Milli İnkılap” başlığıyla 27 Mayıs müdahalesi “devrim” şeklinde aktarılmış ve bu hareket, Atatürk önderliğinde yapılan Milli Mücadele ve sonrasında kurduğu cumhuriyetin emanetçileri olarak yorumlanmıştır. “Sabık hükümet” olarak nitelendirilen DP iktidarının Atatürk’ün kurduğu Türkiye’den uzaklaştığı ileri sürülerek DP hakkında suçlamalar yapılmıştır:

“Son zamanlarda eski iktidar hükümetinin hürriyetleri yok etmeğe başladığı, hatta inkılaplara karşı girişilen bazı yıkıcı hareketleri bile hoş görme niyetinde bulunduğu müşahede edilmişti. Türk gençliği buna karşı bigane kalmasına elbette imkan yoktu. Nitekim 27-28 Nisan’da üniversite gençliği harekete geçmiş ve mücadele bayrağını açmıştır. Fakat sabık hükümet, bu temiz vicdanlı asil ruhlu yüksek tahsil gençliğine en ağır şekilde mukabele göstermek faciasını elden bırakmadı, masum Türk evlatlarına silah açtırdı, şehit olmalarına, yaralanmalarına sebebiyet verdi. Bu hareketlerde gösteriyor ki memlekette artık hürriyet kalmamıştı. İnkılablar zedeleniyordu. Bu durum karşısında milleti felaketten kurtaracak tek kuvvet vardı: Türk Ordusu. İşte 27 Mayıs günü şanlı ve kahraman ordu bir defa daha kendisine terettüp eden tarihi vazifeyi ifa maksadıyla harekete geçti ve onu kansız bir şekilde muzafferane başararak idareyi ele aldı. Türk milletine yeniden hürriyet getirdi.” (Vansesi, 1960: 3 Haziran).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yönetimi ele geçiren ordu Van belediyesine de el koymuş, belediye başkanlığına Binbaşı Celal Erdener getirilmiştir. Gazete yeni başkanın çalışmaları hakkında bilgiler vermiş ve Binbaşı Erdener'in göreve geldiği günden beri Van'da başarılı çalışmalar yaptığını dile getirmiş ve *Vansesi Gazetesi* olarak da bunu memnuniyetle takip ettikleri ifade edilmiştir (*Vansesi*, 1960: 10 Haziran). 22 Haziran 1960 tarihli gazetede Van valisi Albay Fikret Ersanlı'nın Van belediye başkanlığını da üstlendiği haberi yer almıştır. Van Valisi ve Belediye Reisi Fikret Ersanlı, imzasıyla gazeteye bir beyanname veren Ersanlı, belediye başkanlığından dolayı her hangi bir ek ücret almadığını belirtmiş ve kendinden önceki başkan Binbaşı Celal Erdener'in "şerefli vazifesi"ne geri döneceğini bildirmiştir. Ersanlı "Hürriyet rejiminin tahakkukundan itibaren" ordunun kanun ve nizama uygun olarak belediye hizmetlerini yürüteceğini ve Van halkının anlayış göstererek kendilerine yardımcı olmaları istenmiştir (*Vansesi*, 1960: 22 Haziran).

Vansesi Gazetesi DP ile ilgili yayın politikasında olduğu gibi belediyecilik ile ilgili de bir değişim yaşamış darbe sonrası Vali ve Belediye Başkanı olan Fikret Ersanlı'nın verdiği bilgilere dayanarak yayınlar yapmıştır. Ersanlı'nın eski belediyenin işlerinin tümünün "çürük" olduğu beyanına karşı gazete, "birçok amme hizmetleriyle mükellef bulunan ve her belediyeden ziyade çalışması, eser vermesi icap eden Van Belediyesi, sakıt ve sabık iktidar zamanında meğer sağlam bir iş yapmağa bir türlü muvaffak olamamış. Bugün gazetelerde neşredilen vali ve belediye reisimizin beyanatını okuduktan sonra, insan hakikaten hayret içinde kalıyor Belediye bol bol ziyafet vermiş. Bu mükellef ziyafetlerde gayet mükemmel yenilmiş ve içilmiş. İki buçuk senede ziyafetlere on üç bin lira harcanmış" (*Vansesi*, 1960: 2 Temmuz) açıklaması yapmıştır. Darbeciler basını kullanarak darbeyi meşrulaştırma gayesinde bulunurken bir yandan da DP aleyhine propaganda yapmıştır. Bu propagandalar görüldüğü üzere yerel bir gazeteye de yansımıştır. Bu yayın politikası sadece yerel bir gazete olan *Vansesi Gazetesi*'ne has bir yaklaşım değildir. Nitekim diğer yerlerdeki yerel basın ve ulusal basının da bu doğrultuda bir yayın ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin Maraş'ta yayın yapan yerel gazeteler de benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. *Halk Postası* adlı gazete darbeyi "hak ve hürriyetlerimizin kurtarılışı" olarak 27 Mayıs Bayramı şeklinde aktarmıştır (Şavklı, 2018: 149).

27 Mayıs Darbesi'nin ulusal basına yansması da *Vansesi Gazetesi*'nden farklı değildir. Nitekim dönemin *Cumhuriyet Gazetesi* darbeyi sahiplenirken gazete yazarlarından Nadir Nadi, "Her şeyden önce, vatanımıza barış uğruna olağanüstü sorumluluk alan kahraman ordumuza güvenelim" ifadesiyle halkın darbeyi desteklemeleri istenmiştir. Yine *Hürriyet Gazetesi*, darbeyi bir "bayram sevinci" içinde vermiştir. *Milliyet Gazetesi* darbeyi selamlarken, *Tercüman Gazetesi* DP aleyhine yazılar kaleme almıştır (Kaya, 2019: 43-46). Bu bakımdan darbe dönemlerinde basını kontrol altına alan cuntanın basın-yayın faaliyetleri üzerinde belirleyici bir rol oynadığı da göz önüne alınmalıdır.

SONUÇ

Türkiye'nin demokrasi tarihinde önemli bir yer tutan olan 27 Mayıs Askeri Darbesi gerek ulusal basında gerekse de yerel basında geniş bir yer tutmaktadır. Darbeyi gerçekleştiren kesim, demokrasiye müdahale anlamını taşıyan eylemini meşrulaştırmak için basından etkin bir biçimde yararlanmıştır. Bu bakımdan hem ulusal basın, hem de yerel basın darbenin sözcülüğünü yapan bir yayın politikası ortaya koymuştur.

DP'nin 1954 seçimlerinden sonra yüksek bir oranla (% 58) iktidara gelmesiyle birlikte *Vansesi Gazetesi* adeta bu partinin savunucusu olmuştur. DP'nin yayın organı gibi yayınlara yapan gazete, hükümetin hem Türkiye'de hem de Van'da yaptığı hizmetleri okuyucularına iletirken muhalefete de eleştiriler yapmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesinden günler öncesine kadar bu yaklaşımı gösteren gazete, darbe ile birlikte yayın politikasını değiştirmiştir. 27 Mayıs Askeri darbesi bir "bayram sevinci" içinde gazete sayfalarına yansırken, gazete cuntanın sözcülüğünü yapmış ve DP aleyhine karalayıcı yayınlara yapmıştır. Van'da yönetimi ele alan askerinin, basın üzerinde de bir hakimiyet kurduğu rahatlıkla görülmektedir.

Van'ın ilk yerel gazetesi olma özelliği taşıyan *Vansesi Gazetesi*, Van'ın sosyal, siyasal ve ekonomik geçmişi hakkında tarihi belge niteliğinde bilgiler sunmaktadır. Gazeteye yansıyan haberler incelendiğinde yerel haberler kadar ulusal ve uluslararası haberler de güncel bir şekilde okuyuculara aktarılmıştır. Gazetenin değişmeyen çizgisi Van halkının kültürel kimliğini geliştirme ve Van'ın her alanda gelişmesine katkı sunmaktır. Bu bağlamda yaptığı yayınlara ile şehirde kamuoyunun oluşmasında etkin rol oynamıştır. Gazete, Van ve bölgenin problemlerini her fırsatta dile getirmesi yönüyle "Van'ın Sesi" olma iddiasındadır. 1937'den beri yayınlanmaya başlayan *Vansesi Gazetesi* aynı duyarlılıkla günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Bozdağ, İ. (2006). *Basın Kurt mu? Kuzumu?*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Demir, Ş. (2021). Van'da Siyasi Hayat 1945-1960. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 133-160
- Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2010). *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kaya, E. (2019). 27 Mayıs 1960 Darbesinde Basın. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçak, C. (2016). *Darbeler Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, T. (2001). Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri, *Türk Kültürü*, 462, Ankara.
- Pınar M. (2013). Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması, *Atatürk Dergisi*. 2 (2), 31-55.
- Şavklı, C. (2018). 27 Mayıs 1960 Darbesinin Maraş Yerel Basınındaki Yansımaları. *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı, 135-174.
- Tanılır, M. N. (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Van*. Ankara: Erk Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Tokmakçioğlu, E. (2011). *Türk Basın Tarihi*. Ankara: İsim Yayınları.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmud'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 1, 1 Temmuz 1948.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 23, 27 Temmuz 1948.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 26, 30 Temmuz 1948.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 542, 5 Nisan 1950.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 543, 10 Nisan 1950.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 667, 4 Eylül 1950.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 692, 6 Ekim 1950.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 695, 10 Ekim 1950.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 1109, 14 Şubat 1952.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 1691, 13 Ocak 1954.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2989, 14 Nisan 1954.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 1996, 15 Ocak 1955.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2084, 4 Mayıs 1955.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2129, 23 Haziran 1955.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2598, 2 Ocak 1957.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2602, 7 Ocak 1957.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3089, 14 Ağustos 1958.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3523, 11 Ocak 1960
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3525, 13 Ocak 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3556, 18 Şubat 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3542, 20 Şubat 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 2410, 23 Mayıs 1956.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3639, 28 Mayıs 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3641, 31 Mayıs 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3642, 1 Haziran 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3643, 2 Haziran 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3644, 3 Haziran 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3647, 10 Haziran 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3657, 22 Haziran 1960.
- Vansesi Gazetesi*, Sayı: 3666, 2 Temmuz 1960.
- Varlık, B. (1985). Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeni Yurd Van Gazetesi*, Sayı: 1, 21 Temmuz 1937.
- Yeni Yurd Van Gazetesi*, Sayı: 28, 21 Eylül 1937.
- Yılmaz, S. H. (2009). *Her Yönüyle Gazetecilik*. İstanbul: Literatürk Yayınları.

GÜVENCE, DANIŞMANLIK VE KURUMSAL SORUŞTURMA HİZMETLERİ BAĞLAMINDA İÇ DENETİM FAALİYETLERİNDE RAPORLAMA

İsmail KABAN¹

GİRİŞ

İç denetim, kurumsal yönetim anlayışını benimseyen organizasyonlarda, iş, işlem ve süreçlerin işleyişi hakkında güvence ve danışmanlık sunmak amacıyla mesleki anlamda objektiflik ve tarafsızlık taşıyan uzman personel eliyle yürütülen bir denetim faaliyetidir. İç denetim, bir işletmenin faaliyetlerinin mevzuata uygun olarak gerçekleştirilmesi, finansal raporlarının güvenilir olması, faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliği, varlıklarının korunması ve bilgi sistemlerinin güvenilirliği konusunda iç kontrol, risk yönetimi ve yönetim süreçlerinin yeterliliğini değerlendirerek iş ve işlemlerin standart, usul, ilke ve esaslara uygun olarak yürütülmesini ve bu çerçevede sistematik ve disiplinli bir yaklaşım içinde kuruluşun hedeflerine ulaşmasını amaçlamaktadır (IIA, 2016: 23). İç denetim birimlerince güvence ve danışmanlık fonksiyonunun yanında bir adli muhasebecilik hizmeti olan kurumsal soruşturmalar da üstlenilmektedir. Bu hususlar doğrultusunda faaliyetlerine yön veren iç denetim birimlerinde denetim çalışmaları, yönetime sunulan raporlar yoluyla nihayetlenmektedir. Her bir görevin gereği olarak ilgili birimin yönetimine ve üst yönetime sunulmak amacıyla iç denetçiler tarafından iç denetim raporu düzenlenmektedir. Denetim görevinin çıktısı niteliğini taşıyan iç denetim raporları ilgili taraflara organizasyonun iş, işlem ve süreçlerinin kurum içi veya yasal mevzuatın öngördüğü standartlara uygunluk derecesi hakkında önemli ve kritik bilgiler sunmaktadır.

Bir ticaret veya üretim işletmesinin ana fonksiyonları olarak sayılabilecek ve organizasyon yapısında ayrı departmanlar olarak teşekkül eden üretim, pazarlama, finans, insan kaynakları ve muhasebe gibi birimlerin her biri bazında iç denetim faaliyetleri müstakil olarak yürütülmektedir. Aynı şekilde bir banka organizasyon

¹ Dr. Öğr. Üyesi, SMMM, Ordu Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-4138-244X, ismail_kaban@yahoo.com

yapısında yer alan operasyon, ticari krediler, bireysel krediler, kredi takip tasfiye ve muhasebe fonksiyonları temelinde de şubeler, bölge müdürlükleri ve genel müdürlük birimlerini kapsayan iç denetim çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Sektöre veya organizasyonun fonksiyonel ve hiyerarşik yapılanmasına göre iç denetim çalışmalarının yürütüleceği birimler ve görevin kapsamı değişiklik gösterebilmektedir.

Bu çalışmada bir iç denetim faaliyetine ilişkin sonuçların iletilmesini sağlayan raporlama süreci ile iç denetim raporlarının nitelik (özellik) ve yapısı hakkında bilgiler sunulması amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) tarafından belirlenen standartlar ışığında iç denetim raporlarının kalite ölçütleri ve tavsiye edilen rapor çerçevesi ele alınmakta ve kamu sektörü ile özel sektör organizasyonunda yer alan iç denetim birimlerince kullanılan örnek rapor taslaklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda olağan/periodyk/rutin denetimlerde kullanılan güvence fonksiyonuna ilişkin iç denetim raporlarının yanında danışmanlık fonksiyonuna ilişkin inceleme raporları ve bir adli muhasebecilik hizmeti olan suistimal araştırmalarında kullanılan soruşturma raporları hakkında bilgiler verilmesi hedeflenmektedir. Söz konusu amaç çerçevesinde kamu iç denetim birimleri (iç denetim başkanlıkları ve teftiş kurulları) ile banka iç denetim birimleri tarafından kullanılan raporlar ilgili mevzuat ve daha önce yapılan bilimsel çalışmalar temelinde biçimsel açıdan incelenmektedir. Bu kapsamda ulaşılan rapor formatlarının iç denetim standartlarına uygunluğuna ilişkin ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu çalışmada yazarın Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisinin 2020, 7(1) sayısında yayımlanan “Bankalarda Amacına Göre İç Denetim: Türkiye Bankacılık Sektörü Özelinde Örnek Denetim Vakaları” başlıklı makalesinden esinlenilmiş ve söz konusu makalenin araştırma konusu, daha kapsamlı bir teorik altyapı ve güncel uygulamalar perspektifinden incelenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İç Denetimde Raporlama

Raporlama, saha çalışmaları neticesinde ulaşılan bulguların denetlenen birimle paylaşılmasıyla başlayan ve hazırlanan raporun üst yöneticinin imzasına sunulmasıyla ilgili birimlere gönderilmesiyle sona eren bir süreç olup iç denetim faaliyetinin bir kuruma beklenen düzeyde fayda sunabilmesi için en önemli aşamadır (İDKK, 2013: 65). Bir iç denetim faaliyeti planlama ve uygulama olmak üzere iki evreden oluşmaktadır. Planlama aşaması denetim evreninin belirlenmesi, risk değerlendirme metodolojisinin oluşturulması, stratejik denetim planının tasarlanması, yıllık denetim planının ve bütçesinin oluşturulması ve diğer güvence sağlayıcılarla iş birliği sağlanması süreçlerini kapsamaktadır. Raporlama aşaması ise görev planlaması, denetim amaçları ve denetimin kapsamı, denetim programı ve denetim saha çalışması gibi süreçlerle birlikte uygulama evresinde yer almaktadır (PEMPAL, 2012: 25-29).

Rapor, icra makamlarına hitaben yapılan bir aksiyon çağrısıdır. Bu sebeple nesnel ve şüpheden uzak bir şekilde kanıtlara dayalı olarak düzenlenen ve olayın kesinlik derecesine göre de alınacak önlemlerin şeklini ve ölçüsünü belirleyen önemli bir araçtır (Pehlivanlı, 2011: 89). Uluslararası İç Denetim Standartlarından 2400 numaralı standarda göre iç denetçiler, yürüttükleri görevlerin sonuçlarını ilgili taraflara raporlamak zorundadır (IIA, 2016: s. 2400). 2420 numaralı standartta ise iç denetim raporlamalarında kalite sağlanabilmesi için raporların taşınması gereken özelliklere yer verilmekte olup bu özellikler doğruluk, objektiflik, açıklık, özlülük, yapıcılık, tamlik ve zamanında sunum biçiminde sıralanmaktadır (IIA, 2016: s. 2420). Söz konusu ölçütlere (TİDE, 2009a: 1) ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

- **Doğruluk:** Doğru bir raporlama, bilerek veya bilmeden yapılan hatalar içermemeli ve dayandığı gerçeklere uygun olarak düzenlenmelidir. Raporun bu özelliği taşıyabilmesi için denetim görevi boyunca elde edilen kanıtlarla desteklenmesi, ayrıca anlaşılır ve net bir üslupla kaleme alınması gerekmektedir (IIA, 2019: 178).
- **Objektiflik:** İç denetçiler, iletişimde objektifliği sağlamak için tarafsız ve önyargıya dayanmayan ifadeler kullanmalı ve olayları kişiselleştirmeden süreçlerdeki ve bunların yürütülmesindeki eksikliklere odaklanmalıdır. Objektiflik, iç denetçilerin görevlerini icra ederken sahip olmaları gereken tarafsız zihinsel tutumla başlar. Objektiflik aynı zamanda Uluslararası İç Denetim Enstitüsünün Etik Kuralları ve 1120 numaralı Bireysel Objektiflik standardında açıklanan bir etik ilkedir (IIA, 2019: 178).
- **Açıklık:** İç denetçiler, hedef kitle tarafından kolayca anlaşılacak, sektörde ve kurumda kullanılan terminolojiyle uyumlu bir dil kullanmalıdır. Ancak bu yolla iletişimin netliği artacak olup ayrıca net iletişimin bir gereği olarak abartılı teknik dilden de kaçınılmalıdır. 2420 numaralı standardın yorumunda da açık iletişimlerin makul olduğu ve bu hususun iç denetim çalışmasının sistematik, disiplinli ve risk temelli yaklaşımının bir özelliği olduğu vurgulanmaktadır (IIA, 2019: 178-179).
- **Özlülük:** İç denetçiler raporları şişirmekten kaçınarak, gerekli ve önemli olmayan veya görevle ilgisi bulunmayan bilgileri hariç tutarak iletişimin uygun kısalıkta olmasını temin etmelidir (IIA, 2019: 179).
- **Yapıcılık:** İç denetçiler iletişim boyunca yaptıkları gözlemlerin ciddiyetini vurgulayan tonda yapıcı bir dil kullanmalıdır. Yapıcı iletişim, görev ve/veya kuruluş nezdinde olumlu değişimi besleyen çözümlerin belirlenmesi için iş birliğine dayalı bir süreci mümkün kılmaktadır. Nihayetinde, iç denetimin tanımında da vurgulandığı gibi, iç denetçiler görevlerinin doğası gereği, kuruluşun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmak için gayret gösterirler (IIA, 2019: 179).

- **Tamlık:** İç denetçiler raporun sunulacağı hedef kitle açısından gerekli bütün bilgileri dikkate almalıdır. Bu durum iletişimin tam olarak gerçekleştiğinden emin olunması açısından yarar sağlayacaktır. Ancak eksiksiz yazılı iletişim sayesinde okuyucunun iç denetim faaliyeti ile aynı sonuca varması temin edilebilir (IIA, 2019: 179).
- **Zamanında Sunum:** Son olarak, planlama aşamasında kararlaştırılan son tarihe kadar iç denetçilerin tüm bildirimleri yapmaları önem arz etmektedir. Zamanlama kuruluş bazında farklılık gösterebilir. Hangi bildirimlerin zamanında yapıldığını belirlemek için, iç denetçiler genellikle görev konusuyla ilgili kıyaslama yaparlar ve başka araştırmalar yürütürler. Ayrıca, İç Denetim Birim Yöneticisi veya iç denetçi tarafından zamanlılığı ölçen anahtar göstergeler oluşturulabilir (IIA, 2019: 179).

İç denetim raporu, denetim faaliyetinin yürütüldüğü birimler açısından denetim görevinin nihai ürünü niteliğini taşımaktadır. Bu kapsamda söz konusu nihai ürünün başlıca amaçları şunlardır (Pickett, 2003: 712-714):

- Değişiklik önermek,
- Yönetime risk ve kontrol konularında bir içgörü sağlamak,
- Denetim tavsiyesine yanıt olarak sunulan eylemi güvence altına almak,
- Sorunları yönetimin dikkatine sunmak,
- Denetim çalışmasının sonuçlarının açıkça belgelendiğinden emin olmak,
- Faaliyetleri hakkında yönetime güvence sağlamak,
- Yönetime sorunlarının nasıl çözüleceği konusunda yol göstermek,
- Risk yönetimi uygulamaları hakkında bilgi vermek,
- Denetçiyi korumak.

Bu amaçlardan ilki, kurumun faaliyetlerinin daha etkin, verimli ve etkili biçimde yürütülmesi amacıyla revizyon ihtiyacı olan süreçlere yönelik olarak denetim raporlarında konu edilen önerileri ifade etmektedir. Bu öneriler sayesinde kurumun faaliyetlerinin geliştirilmesi ve söz konusu süreçlere değer katılması amaçlanmaktadır. İkinci olarak risk yönetiminde etkinliğin sağlanabilmesi noktasında iç kontrolün bileşenleri olan kontrol çevresi, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenleri konusunda yönetimin bir içgörüyü sahip olması amaçlanmaktadır. Üçüncü olarak denetim görevi sırasında ortaya konulan tespitlere ilişkin ilgili birimin yönetiminden alınan cevaplar yönetimin aksiyon planını içermekte ve denetim raporları sayesinde bu eylem planları takip edilebilir bir niteliğe kavuşmaktadır. Raporlamanın temel saiki sorunlar hakkında yönetimin dikkatini çekmektir. Raporlar yoluyla denetim görevi çalışma kağıtları ve ekler de dahil olmak üzere belgelenmekte, kurumun faaliyetleri hakkında yönetime makul bir güvence sunulabilmekte, özellikle danışmanlık

fonksiyonu çerçevesinde aksaklıkların giderilmesi için yönetime tavsiyelerde bulunmakta ve nihayetinde gerçekleştirilen görevin amacı, kapsamı, denetim dönemi ve incelenen işlemlere esas teşkil eden örneklem bağlamında denetçinin sorumluluğunun sınırları çizilmektedir.

Güvence Fonksiyonu Bağlamında İç Denetim Raporları

İç denetimde güvence fonksiyonu, organizasyonun risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerine ilişkin bağımsız ve tarafsız bir değerlendirme sunmak gayesiyle kanıtların objektif olarak incelenmesini amaçlamaktadır (IIA, 2016: 21). İç denetim birimi tarafından düzenlenen raporlar yoluyla üst yönetime faaliyetler hakkında güvence sunulmaktadır. Bu doğrultuda bir iç denetim raporunun taşınması gereken unsurlar 2410 numaralı iç denetim standardı tarafından belirlenmektedir (TİDE, 2016: 240). Buna göre “denetim iletişimi (rapor); hedefler, kapsam ve sonuçları içermek zorundadır” (IIA, 2019: 174). Denetim raporunun bütün kurumlar için kullanılacak tek bir formatı bulunmayıp raporun yapısı değişkenlik arz etmektedir. Standartlar bir rapor yapısı tanımlamamakta ve temel unsurları barındırması koşuluyla raporun içerik dizilimi konusunda uygulayıcıları serbest bırakmaktadır (TİDE, 2016: 240). Bununla birlikte bir denetim raporunda (iletişiminde) bulunması gereken başlıca öğeler şunlardır (İDKK, 2013: 68; Protiviti, 2009: 18):

- Önemli konular ve bulgulara ilişkin yönetici özeti,
- Denetimin arka planı, amacı ve kapsamı,
- Denetimin yöntemi,
- Denetim bulguları/tespitler (mevcut durum),
- Uygulanabilir öneriler,
- Eylem planı,
- Bulgunun önem düzeyi,
- İyi uygulamalar,
- Ekler dahil diğer analiz ve bilgiler.

Bu çerçevede yaygın olarak kullanılan bir denetim raporu taslak örneği ve rapora ilave edilebilecek unsurlar aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 1: Yaygın Olarak Kullanılan İç Denetim Rapor Taslağı ve Rapora İlave Edilebilecek Unsurlar

GENEL RAPOR VE UNSURLARI	İLAVE EDİLEBİLECEK UNSURLAR
	Başlık Sayfası ilave edilebilir.
Sayfa Başlık ve Altlığı	
Yönetici Özeti <ul style="list-style-type: none"> • <i>Hedef</i> • <i>Kapsam</i> • <i>Görüş</i> • <i>Standartlara Uygunluk İfadesi</i> 	Raporun herhangi bir yerine örneğin sonuna ilave edilebilir. Bulgu Özetleri ilave edilebilir. Yöntemler ilave edilebilir.
Geri/Arka Plan Bilgisi	Yönetici Özeti bölümüne dahil edilebilir.
Bulgular, Öneriler, Eylem Planları	Eylem Planları adı ile yer alabilir. Öneriler final raporda yer alabilir. Yönetimin Cevapları ilave edilebilir.
Raporu Yayınlayan	Başlık Sayfasında yer alabilir.
Rapor Dağıtımı <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kime</i> • <i>Kopyalar</i> 	Başlık Sayfasında yer alabilir. <i>Birim bazında</i> <i>Kurum içi ve dışı</i>
Rapor Ekibi	Yayınlayanlarla aynı ise çıkarılabilir.
	Ekler kısmı ilave edilebilir.

Kaynak: TİDE, 2016: 241

Yukarıda yer alan iç denetim raporu taslak örneğinin unsurları/başlıkları Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü tarafından yayınlanan “Raporlama Kıstasları” başlıklı uygulama önerisinde (2410-1) açıklanmıştır. Bu kapsamda raporda yer alan unsurlarla/başlıklarla ilgili ana hususlar aşağıda yer almaktadır.

- Raporun *hedef/amaç* başlığı, iç denetim görevinin gayesini açıklamaktadır. Okuyucuya bu kısımda görevin neden icra edildiği ve bu görevden beklentilerin neler olduğu konusunda bilgiler verilmektedir (TİDE, 2009b: 1).
- Raporun *kapsam* başlığı, iç denetim görevi çerçevesinde denetlenen faaliyetleri ve denetim dönemi adı verilen denetimin kapsadığı süre dilimini açıklamaktadır. Bu bölümde görevin sınırlarının açıkça çizilmesi amacıyla denetime konu edilmeyen faaliyetler de ayrıca belirtilebilir (TİDE, 2009b: 1).
- Raporun *görüş* başlığı, iç denetim görevi neticesinde yapılan tespitleri, varılan kanaatleri, ulaşılan düşünceleri, sunulan tavsiyeleri ve eylem planlarını açıklamaktadır (TİDE, 2009b: 1).
- Raporun *arka plan bilgisi* başlığı, denetlenen birimlerin ve faaliyetlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli bilgiler ve verileri içermektedir. Bu bölümde önceki denetim raporunda yer alan bulgulara, sonuçlara ve

önerilere yer verilebileceği gibi raporun planlı bir denetim görevinin mi yoksa talep üzerine gerçekleştirilen bir denetim faaliyetinin mi sonucu olduğuna yönelik bilgiler yer alabilir (TİDE, 2009b: 1).

- Raporun özetler başlığı, denetimin esasını yansıtacak nitelikte önemli ve özlü bilgilerden oluşmaktadır (TİDE, 2009b: 1).
- Raporun *bulgular* başlığı, somut olay ve mevcut durumlarla ilgili açıklamaları içermektedir. İç denetçi ulaştığı sonuçları ve sunduğu tavsiyeleri desteklemek, ayrıca tespitler ve önerilerle ilgili yanlış anlaşılmalara önüne geçmek amacıyla uygun gördüğü bulguları açıklamaktadır. İç denetçi görece daha az önemli gördüğü tespitleri veya önerileri yazılı olmayan/sözlü şekilde paylaşabilir (TİDE, 2009b: 1-2). Bu başlık, yönetici özetini takip eden ve raporun ana yapısını oluşturan bulgular, öneriler ve/veya eylem planları bölümü içinde yer almaktadır. Bulguların sıralaması risk derecelerine göre yapılmalı ve bulgu uzunluğu ile risklilik arasında bir uyumluluk sağlanmasına özen gösterilmelidir (TİDE, 2016: 244).
- Görevle ilgili bulgu ve tavsiyeler *kıstas/kriter* (doğru durum) ile *tespitin* (mevcut durum) karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu kıyaslama sonucunda ortaya çıkan durum denetim raporunun üzerinde yükseleceği bir temel oluşturmaktadır. Bulguların kıstaslara uygunluk göstermesi halinde raporda tatmin edici performans bildirilebilir. Gözlem ve tavsiyeler *kıstas*, *tespit*, *sebep* ve *etki (sonuç)* şeklinde özelliklere dayanmaktadır. *Kıstas (doğru durum)*, bir doğrulama veya değerlendirme yapmak için temel alınan kurum içi veya kurum dışı standart, ölçü veya beklentileri; *tespit (mevcut durum)*, iç denetçinin görevi sırasında ulaştığı bilgi ve bulguları; *sebep*, beklenen durum ile mevcut durum arasında tespit edilen farklılıkların nedenlerini; *etki (sonuç)*, tespitlerin kriterlere uygun olmaması sebebiyle kurumun veya üçüncü kişilerin maruz kalabileceği veya hali hazırda mevcut olan riskleri ifade etmektedir (TİDE, 2009b: 2).
- Raporun öneriler/sonuç ve kanaatler başlığı, iç denetçinin denetime konu edilen faaliyetlere yönelik tespit ve tavsiyelerinin kurum nezdinde hangi neticeleri doğurabileceği hakkındaki değerlendirmeleri içermektedir. Bu bölümde tespit ve tavsiyelerin genel etkilerini yansıtan bir bakış açısı ortaya konulmaktadır. Raporda denetim görevi ile ilgili sonuçlara açıkça yer verilmesi gerekmektedir (TİDE, 2009b: 2).
- Raporun *eylem planları* başlığı, iç denetçinin denetlenenlerle gerçekleştirdiği görüşme ve müzakereler yoluyla görev sonuçlarına ve faaliyetlerin iyileştirilmesine yönelik olarak sağlanan mutabakatları içermektedir (TİDE, 2009b: 3).

Bir bireysel denetim görevi esnasında *doğru durumdan* sapma gösteren *mevcut durumlara* ilişkin her bir bulgu için “Denetim Bulgu Formları”

düzenlenecektir. Bu formlar denetim çalışma kağıtları arasında önem açısından ilk sıralarda bulunmaktadır. Bulgu formları, iç denetçilerin denetim görevleri kapsamında ulaştıkları sonuçları neye dayandırarak geliştirdiklerini ispatlayan anahtar dokümanlardır (Özbek, 2012: 974). Dolayısıyla olağan/rutin/periodyk bir iç denetim raporundaki en önemli unsur, bulgular olarak değerlendirilebilir. Bulgular, denetim görevi yürütülen işletmenin ilgili konuda taşıdığı ve giderilmesi veya iyileştirilmesi gereken aksaklıkları ifade etmektedir. Eğer söz konusu bulgular hataya dayanıyor ve işletmenin zararını doğuran bir davranış içermiyorsa, bu durumda ilgili aksaklıklara yönelik olarak çeşitli tavsiyelerde bulunulmakta, söz konusu tespitler ve öneriler süreç sahibi birimin yönetiminin cevabına sunulmaktadır. “Raporlama Kıstasları” başlıklı 2410 numaralı iç denetim standardına uygun olarak tasarlanan örnek bir bulgu formu aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1: Denetim Bulgu Formu Örneği

Denetimin Konusu:	
Görevli İç Denetçi:	
Alt Sürecin Adı:	
Formu Düzenleyen:	
Formu Kontrol Eden:	
Bulgu Tarihi:	
Çalışma Kâğıdı Ref. No:	
Başlık	Açıklama
Kriter	
Tespit	
Neden	
Etki	
Önem Derecesi	
Öneri	
Yönetimin Cevabı	
Denetçinin Görüşü	
Eylem Planı	
Takip İşlemleri	

Kaynak: Özbek, 2012: 981-982

Danışmanlık Fonksiyonu Bağlamında İç Denetim Raporlaması

İç denetimde danışmanlık fonksiyonu, iç denetçinin icrai görev üstlenmeden bir kuruluşun yönetim, risk yönetimi ve kontrol süreçlerine değer katmayı ve bu süreçleri iyileştirmeyi amaçlamaktadır (IIA, 2016: 22). Danışmanlık hizmetleri kapsamında kurum veya kuruluşlarda yürütülen iç denetim çalışmalarına genel anlamda inceleme veya araştırma adı verilmektedir. İnceleme, bir kurumda veya kurumun denetim yapma yetkisi olan ortaklıklarda/iştiraklerde meydana gelen mevzuata aykırılıklar veya ilgili kurumda çalışan personelin tutum ve davranışları hakkında etraflı araştırmaların yapılması, muhtelif konular üzerine yurt içi

veya yurt dışında tetkikler yürütülmesi ve bu çalışmalar neticesinde kurumun faaliyetlerini geliştirecek önerilerde bulunulması biçiminde gerçekleştirilen çalışmalar (Çatıkkaş, 2005: 189; Sarıgöl, 2001: 68; Neşeli, 2010: 70) olup bu çalışmalar iç denetimin danışmanlık fonksiyonu temelinde gerçekleştirilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir denetim görevi sırasında tespit edilen bulgular veya muhtelif konular hakkında iç denetçiler veya müfettişlerce bahse konu hususlara ilişkin daha geniş bir araştırma yapılmasını teminen re'sen veya üst yönetim tarafından verilen görev emrine istinaden inceleme raporu düzenlenmektedir.

Kurumsal Soruşturma Görevlerinde Kullanılan Raporlar

Bir çalışanın başkalarını yanıltmak/kandırmak saikiyle ve çıkar veya menfaat sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği ve işletmenin maddi veya manevi açıdan kayıp yaşamasına sebep olan fiiller suistimal olarak adlandırılmaktadır (IIA, AICPA ve ACFE, 2007: 5). Suistimal eylemlerinin açığa çıkartılması ve aydınlatılması amacıyla yürütülen görevlere soruşturma adı verilmekte olup; soruşturma, bir personelin kurum içi düzenlemelere (yönerge, yönetmelik, talimat) veya yasal mevzuata (5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu, 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu veya 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu vb.) aykırı olarak gerçekleştirdiği ve suç niteliği taşıyan eylemleri dolayısıyla yürütülen denetim çalışmalarını ifade etmektedir (Kaban, 2018: 57). Soruşturma raporlarının yapısı da büyük oranda inceleme raporları ile benzerlik göstermekte olup temel anlamda farklılık ilgili personelin savunmasının alınması ve sonuç bölümünde ilgili personel hakkında idari/cezai/mali yönden sorumluluk değerlendirmesinin ayrıca yapılması (Kaban, 2018: 97) biçiminde ortaya çıkmaktadır. Disiplin hukukunun temel kaidesi olarak uygulanan savunma hakkı, savunma yapması için imkân tanınmadıkça bir personele disiplin cezası verilmesini mümkün kılmamaktadır. Dolayısıyla hakkında disiplin cezası önerisinde bulunulması düşünülen personelin savunmasına, soruşturma raporunda mutlaka yer verilmesi gerekmektedir. Ayrıca fiil, eylem veya işlemlerinin iç düzenlemelere ve/veya yasal mevzuata aykırılık (ihmal, kusur veya suç) teşkil etmesi durumunda personel hakkında toplu sözleşme, kurumun insan kaynakları veya disiplin mevzuatı doğrultusunda çeşitli cezalar önerilmektedir. Bu cezalar raporun sonuç bölümünde idari yönden sorumluluk değerlendirmesi yapılarak tartışılmakta ve personel için uygulanması gereken cezai müeyyideler yönetime tavsiye edilmektedir. Bu minvalde iç denetçi/müfettiş tarafından düzenlenen rapora idari rapor adı verilmektedir. Yasal mevzuat açısından suç addedilen fiil ve eylemler için de ihbar niteliğinde olmak üzere yasal yönden değerlendirmeler yapılmakta ve mahkemeye sunulması amacıyla yasal rapor düzenlenmektedir. Son olarak personelin gerçekleştirdiği işlemler sebebiyle kurumun bir zararının doğması söz konusu olduğunda kusur sorumluluğu (Türk Borçlar Kanunu, 2011: m. 49) gereğince oluşan zararın kısmen veya tamamen çalışandan tazmin edilmesini teminen mali yönden değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu değerlendirmeler de

idari rapor kapsamında gerçekleştirilmektedir (TİGEM, 2017: 38-39; OGM, 2021: 20-25; Kaban, 2020: 194-195).

İç denetim biriminin soruşturma faaliyetlerine ilişkin üstlendiği rol, kurumun iç denetim mevzuatında açıkça belirtilmelidir. Bu doğrultuda iç denetim biriminin asli sorumlulukları arasında soruşturma görevleri yer alabileceği gibi iç denetim birimi soruşturma sürecinde kullanılan bir kaynak vazifesi de görebilir (IIA, 2009: 23). Soruşturma çalışmalarında kullanılan raporlar nitelik açısından benzer olmakla birlikte biçim yönüyle birtakım farklılıklar içerebilmektedir. Soruşturma raporlarının başlıkları, inceleme konusu (giriş/başlangıç/soruşturma emri), inceleme (inceleme ve tespitler) ve sonuç (sonuç ve kanaat) şeklinde tasnif edilebilir (Doğan, 2018: 114-115).

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma tekniklerinden doküman analizi (Bricki ve Green, 2007: 21) kullanılmıştır. Araştırma kapsamında kamu kurumlarının iç denetim birimleri ve banka iç denetim birimlerince olağan denetim/inceleme/soruşturma çalışmaları çerçevesinde kullanılan rapor formatları incelenmiştir. Bu doğrultuda ilgili konuda yapılan lisansüstü çalışmalar ile kamu kurumlarının yasal düzenlemeleri temel alınmıştır. Ulaşılan bulgular uluslararası iç denetim standartlarında tavsiye edilen uygulamalar ve ilkeler bağlamında değerlendirilerek tartışılmıştır.

BULGULAR

Güvence Raporlamasına İlişkin Bulgular

Şekil 1'de yer alan bulgu formunun büyük oranda benzerinin Kamu Denetim Rehberinde de tavsiye edilen format olarak sunulduğu görülmektedir (İDKK, 2013: 151). Ayrıca bankaların iç denetim çalışmalarında da söz konusu formata uygun bulgu formlarının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Neşeli, 2010: 89; Yahşi, 2014: 291). Kamu kurumlarının teftiş kurullarınca düzenlenen teftiş raporları iç denetim standartlarında tavsiye edilen formata nazaran farklılık gösterebilmektedir. Bu doğrultuda teftiş raporlarının bulgulara yer verilen bölümlerinde kullanılan başlık örnekleri şöyledir:

- Müfettişin incelediği ve eleştirmeyi gerekli gördüğü iş ve işlemler, ilgili memurun açıklamaları, müfettişin son görüş ve teklifleri (OGM, 2021: 37),
- Sorunlar, çözüm önerileri (MEB, 2021: 7),
- Müfettişçe tenkit edilen işlemler, ilgililerin cevabı ve müfettişin son görüşü ve diğer hususlar (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019: m. 51),
- Teftiş tenkitleri ve cevapları, alınması gereken tedbirler ve öneriler (T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022: 15),
- Müfettişin tespit ve önerileri, teftiş edilenin cevabı, müfettişin son görüşü (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020: 41).

Danışmanlık Raporlamasına İlişkin Bulgular

Danışmanlık faaliyetine yönelik olarak muhtelif kurumlarda kullanılan inceleme raporları içerik olarak farklı adlar taşıyan bölümlerden teşekkül etse de bu raporların bölümlerini temel anlamda başlangıç/giriş, inceleme ve tespitler ile sonuç şeklinde tasnif etmek mümkündür. Türkiye'deki çeşitli kamu kurumlarının teftiş kurulları tarafından mer'î mevzuat hükümleri doğrultusunda kullanılan inceleme raporlarının ihtiva ettiği bölümler şöyledir:

- Yetki, incelemenin konusu, incelemenin yeri ve tarihi, yapılan inceleme, sonuç ve teklifler (DİB, 2022: 8),
- İncelemeye başlama nedeni, incelemenin konusu, yapılan inceleme, değerlendirme, sonuç ve istem (TKGM, 2022),
- İncelemenin konusu ve intikal şekli, yapılan inceleme ve araştırmalar, kanıtlar, sonuç ve öneri (Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Yönetmeliği, 2020: m. 58),
- Başlangıç, inceleme ve anlatımlar, inceleme ve anlatımların çözüm ve değerlendirmesi, sonuç (TİGEM, 2017: 28),
- İncelemenin konusu, hakkında inceleme yapılan yer ve görevliler, incelemenin başlangıç ve bitiş tarihleri, yapılan inceleme ve araştırmalar, öneri, düşünce ve kanaat (Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi, 2005: m. 52),
- Başlangıç, inceleme konusu, inceleme ve değerlendirme, sonuç (Manisa Büyükşehir Belediyesi, 2014: m. 60).

Görüldüğü üzere kurumlar nezdinde inceleme raporlarının bölümleri değişkenlik arz etmektedir. Kurumun ihtiyaçlarına göre rapor bölümlerinde farklılık olabilmektedir. Her ne kadar bölümler farklı adlarla anılsa da amaçları itibarıyla inceleme çalışmalarının temelini oluşturan danışmanlık hizmeti söz konusu raporların çekirdeğini oluşturmaktadır.

Kamu kurumlarında teftiş kurulu başkanlıklarının yanında iç denetim başkanlıkları tarafından da danışmanlık faaliyetleri temelinde denetimler yürütülmekte olup söz konusu görevler kapsamında da iki tür rapor düzenlenmektedir. Bu doğrultuda danışmanlık faaliyetlerinin sonucunda düzenlenebilecek raporlar inceleme raporu (İDKK, 2013: 4) ve danışmanlık raporu (İDKK, 2013: 75) şeklinde adlandırılmaktadır. İç denetim başkanlıkları tarafından usulsüzlük ve yolsuzluklara ilişkin iddia ve gözlemlerin aydınlatılması amacıyla düzenlenen inceleme raporunda, olaylarla ilgili bulgular, kanıtlar ve diğer bilgiler, bilgisine başvuru kişilerin açıklamaları, suistimalin niteliği ve büyüklüğü, yapılan incelemeler neticesinde ulaşılan sonuçlar, tavsiyeler ve alınması gereken önlemler gibi hususlara yer verilmektedir (T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020: 19). Danışmanlık rapor metninde ise giriş, amaç ve kapsam, yöntem, tespitler ve değerlendirme bölümleri yer almaktadır (İDKK, 2013: 75).

İnceleme raporlarının içeriği kamu kurumları dışında bankalar özelinde de farklılık gösterebilmektedir. Bu doğrultuda iç denetim raporlarında başlangıç, tespit değerlendirmeler ve sonuç (Sarıgöl, 2001: 68); konu ve müfettişliğe intikali, yapılan inceleme çalışmaları ve müfettişlik önerileri (Turkishbank, 2007: akt. Çakar, 2008:139) şeklinde bölümlere rastlanmaktadır.

Rapor bölümlerinden anlaşılabilceği üzere esaslı unsurlar sabit kalmak koşuluyla kurumların ihtiyaçlarına uygun şekilde inceleme raporlarında değişiklikler yapılabilmektedir. Bu kapsamda esaslı unsurlar başlangıç/giriş, inceleme ve tespitler ve sonuç şeklinde tasnif edilebilir. Raporun başlangıç/konu ve müfettişliğe intikali bölümünün içeriğini inceleme çalışmalarına ne suretle başlandığı (re'sen veya inceleme görev emri), başka bir ifade ile çalışmaların dayanağını teşkil eden konular veya iç denetim biriminden alınan görev emirleri oluşturmaktadır. Tespit değerlendirme/yapılan inceleme çalışmaları bölümünde ise inceleme konusunu oluşturan olayların her biri bazında ayrı başlıklar açılmak suretiyle bahse konu işlem, fiil veya eylemler hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. İncelemesi yapılan olayların aydınlatıldığı bu bölümde işlem veya eylemlerin aykırılık teşkil ettiği mevzuat açısından değerlendirmesi yapılarak söz konusu fiil, eylem veya işlemlerin delili niteliğini oluşturan bilgisayar kayıtları, ekran görüntüleri, belge ve evraklara yer verilmektedir. Ayrıca incelenen konuların açıklığa kavuşturulması maksadıyla ilgili personelin ifadesine de başvurulabilir. Sonuç bölümünde gerçekleştirilen inceleme çalışmaları neticesinde elde edilen bulgular ve ulaşılan kanaatler doğrultusunda denetime konu olan hususlar hakkındaki önerilere veya ilgili personel hakkında alınması gerekli görülen önlemlere ilişkin tavsiyelere yer verilmektedir (TİGEM, 2017: 28; OGM, 2021: 20-24; Kaban, 2020: 191-192).

Kurumsal Soruşturma Raporlamasına İlişkin Bulgular

Türkiye'deki çeşitli kamu kurumlarının ve bankaların teftiş kurulları tarafından mer'î mevzuat hükümleri doğrultusunda kullanılan soruşturma raporlarının ihtiva ettiği bölümler şöyledir:

- Giriş, müşteki-muhbir, iddia, olay yeri ve tarihi, olayın öğrenme tarihi, hakkında disiplin soruşturması yapılanlar, soruşturma konusu, ifadeler, inceleme ve tahlil, sonuç (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: m. 12),
- Başlangıç, muhbir ve müşteki, iddia, olay yeri ve tarihi, hakkında soruşturma yapılanlar, inceleme konusu, ifadeler, inceleme ve tahlil, sonuç (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2009: 10-11),
- İşin müfettişe ne suretle intikal ettiği, soruşturma konusu, soruşturma safhaları, delillerin tahlil ve değerlendirmeleri, sonuç ve kanaat (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği, 1993: m. 54),
- İşin gelişi, konusu, yapılan inceleme ve araştırma, delillerin tartışma ve değerlendirilmesi, sonuç (Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Teftiş Kurulu Yönetmeliği, 1991: m. 25),

- Başlangıç, işin konusu, yapılan inceleme ve soruşturma, değerlendirme ve sonuç (Ticaret Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Yönetmeliği, 2020: m. 56),
- Başlangıç, tespit ve değerlendirmeler, sonuç (Sarıgöl, 2001: 69),
- Soruşturma emri ve konusu, olay ve iddiaların niteliği, araştırma ve inceleme sonuçları, müfettişlik önerileri (Çakar, 2008: 140; Neşeli, 2010: 71).

Görüldüğü üzere muhtelif kamu kurumları ve bankalarda kullanılan soruşturma raporlarının bölümleri değişkenlik arz etmektedir. Soruşturma raporlarının içeriklerinde kurumun kültürü ve ihtiyaçlarına göre başlıklar temelinde farklılık olabilmektedir. Ancak bölüm başlıkları farklı olsa da soruşturma çalışmalarında kullanılan raporların suistimallerin aydınlatılması ve failerin açığa çıkartılması amacı noktasında benzer bir muhteva taşıdığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Raporlama, bir görev neticesinde ilgili personel tarafından yöneticilerin bilgilendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen, içerdiği bulgu, tespit ve öneriler yönüyle alınacak aksiyonlara ışık tutan görev çıktısıdır. Güvence, danışmanlık ve kurumsal soruşturma hizmetleri temelinde iç denetçiler tarafından denetim raporu düzenlenmektedir. Güvence hizmetine ilişkin iç denetim raporu ile kurumda işletilen yönetim, iç kontrol ve risk yönetimi süreçlerinin etkinliğinin ve yeterliliğinin belli kontrol noktaları üzerinden risk odaklı bakış açısıyla kritik edilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Danışmanlık hizmetlerine ilişkin iç denetim raporu, yönetim tarafından muhtelif konulara istinaden talep edilen araştırma sonuçlarının ilgililere sunulmasını, ulaşılan bulgular doğrultusunda gerekli önlemlerin alınması suretiyle faaliyetlerde iyileştirmelerin yapılmasını hedeflemektedir. Kurumsal soruşturma hizmetlerine ilişkin iç denetim raporu ise personelin kurum içi veya yasal mevzuata aykırılık teşkil eden eylemleri sebebiyle failer hakkında uygulanacak disiplin yaptırımlarını belirlemeye dönük olarak etraflı tetkiklerin yürütülmesini amaçlamaktadır. Her bir iç denetim raporu gerçekleştirilen faaliyetin amacı doğrultusunda çıktılar üretmekte ve yönetim tarafından verilecek kararlarda önemli bir rol üstlenmektedir.

İç denetimin güvence hizmetine yönelik olarak gerçekleştirilen raporlama olağan/rutin/periyojik olarak yürütülen denetim faaliyetlerinin sonucunda gerçekleştirilmektedir. Danışmanlık ve kurumsal soruşturma hizmetlerine ilişkin raporlar ise rutin denetim faaliyetlerinin neticesinde değil, inceleme (araştırma) ve soruşturma şeklinde özel amaçlı denetim görevlerinin neticesinde düzenlenmektedir. Güvence raporları gerçekleştirilen işlemlerin yasal ve finansal açıdan geçerli olan standartlara uygunluk veya işleyen süreçlerin beklenen düzeyde etkinlik taşıyıp taşımadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Danışmanlık raporlarında ise odağın gerçekleştirilen bir işlem veya işleyen bir sistem olması zorunlu olmayıp organizasyonun faydasına olacağı düşünülen muhtelif konular

hakkında araştırmalar yürütülebilmektedir. Kurumsal soruşturmalarda ise raporlamanın motivasyonu tamamen farklılaşmakta ve adli muhasebecilik alanına giren bir görev icra edilmektedir.

Türkiye'deki kamu kurumları ve muhtelif bankaların iç denetim birimleri tarafından güvence raporlaması temelinde iç denetim standartlarına uygun bir raporlama formatının kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda kamu kurumlarının iç denetim başkanlıklarınca yürütülen faaliyetlerde İç Denetim Koordinasyon Kurulunun uluslararası iç denetim standartları ışığında hazırladığı "Kamu İç Denetim Rehberi" kılavuz olarak kullanılmaktadır. Danışmanlık ve kurumsal soruşturma hizmetlerine yönelik olarak iç denetim standartlarında net bir rapor formatı önerilmemekte olup bu minvalde kamu kurumları ve bankalarca çeşitli formatlar tercih edilmektedir.

Kamu kurumlarının teftiş kurullarında iç denetim başkanlıklarında kullanılan güvence ve danışmanlık raporlarından farklı bir format kullanıldığı görülmektedir. İç denetim başkanlıklarınca kullanılan güvence raporları standartlarla uyumlu bir yapı taşıırken teftiş kurullarında kullanılan rapor formatlarında standartlarda belirtilen çerçeveden farklı bir yapının tercih edildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu farkın teftiş kurullarının sahip oldukları köklü yapının ve güçlü geleneklerin bir sonucu olarak gerçekleştiği düşünülebilirse de bugün teftiş kurullarının da iç denetim standartlarında önerilen formata uygun bir güvence raporu çerçevesini kullanmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu sayede teftiş kurullarının uzun yıllara dayanan deneyimleri ile modern iç denetim uygulamaları harmanlanarak daha etkin bir iç denetim faaliyetinin icra edilmesi mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan aynı amaca hizmet etmesine rağmen danışmanlık raporları mahiyetindeki inceleme ve araştırma raporlarının da kamu kurumlarının teftiş kurulları ve iç denetim başkanlıkları nezdinde farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Bu farklılık, kamu kurumlarının teftiş kurullarınca kurumsal soruşturmalarda kullanılan rapor formatlarında da göze çarpmaktadır. Teftiş kurulları ve iç denetim başkanlıklarında kullanılan inceleme raporları ile teftiş kurullarında kullanılan soruşturma raporlarının standart bir formata dönüştürülmesine ilişkin çalışmaların kamu yönetiminde ortak rapor dili oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada sınırlı sayıda kamu kurumu ve bankanın iç denetim rapor formatları incelenmiştir. Dolayısıyla bulgulardan hareketle kullanılan rapor formatları hakkında genel bir sonuca ulaşılabilmesi mümkün değildir. Özel sektör ve kamuda gerçekleştirilen iç denetim raporlaması hakkında nitel araştırma yöntemleri kullanılarak daha fazla veri elde edilebilir. Bu çerçevede araştırma konusu hakkında daha genel bir sonucun ortaya konulabilmesi amacıyla, takip eden dönemde güvence, danışmanlık ve kurumsal soruşturma hizmetlerine yönelik olarak tüm kamu kurumları ve bankalarda kullanılan rapor formatlarını konu alan bir araştırmanın yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bricki, N. ve Green, J. (2007), "A Guide to Using Qualitative Research Methodology", London School of Hygiene and Tropical Medicine, London.
- Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi (2005). Bursa Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği. Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/62768>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Çakar, H. M. (2008). Türk Bankacılık Sektöründe İç Denetim Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Çatıkkaş, Ö. (2005). Bankalarda İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonunun Etkililiği. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Doğan, A. F. (2018). *Yargı Denetiminde Adli Muhasebecilik ve Hile İncelemesi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2009). Rapor Hazırlama Teknikleri Teftiş Kurulu Müfettişlerince Düzenlenecek Raporlarda Uygulanacak Usul ve Esaslar. Erişim Adresi: https://teftiskurulu.ibb.gov.tr/uploads/2016/09/Rapor_Hazirlama_Teknikleri.pdf. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Kaban, İ. (2018). Bankalarda Hile Denetimi: Merkezden Denetim ve Personel Algısına İlişkin Nitel Bir Araştırma. Doktora Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Kaban, İ. (2020). Bankalarda Amacına Göre İç Denetim: Türkiye Bankacılık Sektörü Özelinde Örnek Denetim Vakaları. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 181-200.
- Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Yönetmeliği (2020, 7 Ağustos). Resmî Gazete (Sayı: 31206). Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/164910>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Manisa Büyükşehir Belediyesi (2014). Manisa Büyükşehir Belediye Başkanlığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği. Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/67015>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Neşeli, A. E. (2010). Türk Bankacılık Sisteminde İç Denetim ve İç Kontrol Sistemlerinin Analizi ve Uluslararası Denetim Standartlarına Uyumlaştırılması Kapsamında Bir Değerlendirme: Örnek Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Özbek, Ç. (2012). İç Denetim, Kurumsal Yönetim, Risk Yönetimi, İç Kontrol. Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları, Yayın No: 3. İstanbul.
- Pehlivanlı, D. (2011). *Hile Denetimi: Metodoloji ve Raporlama*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Pickett, K. S. (2003). *The Internal Auditing Handbook*. London: John Wiley & Sons.
- Protiviti (2009), Guide to Internal Audit Frequently Asked Questions About Developing and Maintaining an Effective Internal Audit Function Second Edition. Erişim Adresi: <https://www.iaa.nl/SiteFiles/Downloads/Guide%20to%20IA%20FAQ%202nd%20Edition.pdf>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- Sarıgöl, A. (2001). Bankalarda İç Denetim T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) (2022). Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Denetim Standartları ve İlkeleri. Erişim Adresi: <https://rehberlikteftis.diyanet.gov.tr/Documents/Denetim%20Standartlar%C4%B1.pdf>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019). Rehberlik ve Teftiş Esasları ile Raporlama Standartları Yönergesi. Erişim Adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/teftis/menu/rehberlik-ve-teftis-esaslari-ile-raporlama-standartlari-yonergesi_20190725032046.pdf. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı İç Denetim Koordinasyon Kurulu (İDKK) (2013). Kamu İç Denetim Rehberi. Erişim Adresi: https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/K%C4%B0DR_v1.0.pdf. Erişim tarihi: 08.10.2022.

- T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü (OGM) (2021). Teftiş Kurulu Başkanlığı'nın Çalışma Esasları ile İnceleme ve Soruşturmalarda Takip Edilecek Usul ve Esaslarla İlgili Yönerge. Erişim Adresi: <https://www.ogm.gov.tr/tr/e-kutuphane-sitesi/mevzuat-sitesi/Yonergeler/Tefti%C5%9F%20Kurulu%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1n%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Esaslar%C4%B1%20ile%20%C4%B0nceleme%20ve%20Soru%C5%9Fturmalarda%20Takip%20Edilecek%20Usul%20ve%20Esaslarla%20%C4%B0lgili%20Y%C3%B6nerge.docx>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü Genel Teftiş Rapor Formatı. Erişim Adresi: <https://www.aile.gov.tr/media/98623/ash-il-mudurlugu-genel-teftis-rapor-formati.pdf>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). İç Denetim Yönergesi. Erişim Adresi: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/02/HMB-%C4%B0%C3%A7-Denetim-Y%C3%B6nergesi-1.pdf>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Çalışma Yönergesi. Erişim Adresi: <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-273414/kultur-ve-turizm-bakanligi-teftis-kurulu-calisma-yonergesi.html>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) (2021). Teftiş Kurulu Başkanlığı Rehberlik ve Denetim Rehberleri ve Genel Esaslar Erişim Adresi: http://tkb.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2022_05/30111335_GENEL_ESASLAR.pdf. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020). Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Denetim İlke ve Standartları Yönergesi. Erişim Adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/mevzuat/yonergeler/mc1211012602>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) (2022). Teftiş Kurulu Başkanlığı Rapor Formatları. Erişim Adresi: <https://www.tkgm.gov.tr/teftis-kb/rapor-formatlari>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) (2017). Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Cevaplı Normal Teftiş, İnceleme, Soruşturma ve Rehberlik Yönergesi. Erişim Adresi: <https://www.tigem.gov.tr/WebUserFile/BirimSayfasi/9afe55b0-c74c-13ed-af9a-c4f7cdc0f49f/7d32cac9-bc56-4c3c-b1b6-a73192c76a>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- The Institute of Internal Auditors (IIA). (2016). International Standards For The Professional Practice Of Internal Auditing (Standards). Erişim Adresi: <https://www.theiia.org/globalassets/site/standards/mandatory-guidance/ippf/2017/ippf-standards-2017-english.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- The Institute of Internal Auditors (IIA). (2019). Implementation Guides International Professional Practices Framework. Erişim Adresi: <https://www.theiia.org/globalassets/documents/standards/implementation-guides-gated/2019-implementation-guides-all.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- The Institute of Internal Auditors (IIA). (2019). IPPF – Practice Guide Internal Audit and Fraud. Erişim Adresi: https://internalaudit.louisiana.edu/sites/auditor/files/1011919_2029.dl_PG%20IA%20and%20Fraud.pdf. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- The Institute of Internal Auditors, The American Institute of Certified public accountants and Association of Certified Fraud Examiners (IIA-AICPA-ACFE) (2007). Managing the Business Risk of Fraud: A Practical Guide. Florida. Erişim Adresi: <https://us.aicpa.org/content/dam/aicpa/forthepublic/auditcommitteeeffectiveness/guidanceandresources/downloadabledocuments/managing-the-business-risk-of-fraud.pdf>. Erişim Tarihi: 02.10.2022.
- The Public Expenditure Management Peer-Assisted Learning Network (PEMPAL) (2012). Good Practice Internal Audit Manual Template. Erişim Adresi: <https://iibelgium.org/wp-content/uploads/2020/10/Internal-audit-manual-template.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- Ticaret Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı Yönetmeliği (2020, 28 Şubat). Resmî Gazete (Sayı: 31053). Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/159747>. Erişim tarihi: 08.10.2022.

- Türk Borçlar Kanunu (2011, 11 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 27836). Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/30784>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) (2009a). Uygulama Önerisi 2420-1. Erişim Adresi: <https://www.tide.org.tr/uploads/2420-1.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) (2009b). Uygulama Önerisi 2410-1 Erişim Adresi: <https://www.tide.org.tr/uploads/2410-1.pdf>. Erişim Tarihi: 27.09.2022.
- Türkiye İç Denetim Enstitüsü Derneği (TİDE). (2016). Sawyer's İç Denetçiler İçin Rehber Cilt 2: İç Denetimin Süreçleri ve Yönetimi. İstanbul: TİDE Yayınları.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Teftiş Kurulu Yönetmeliği (1993, 12 Kasım). Resmî Gazete (Sayı: 21756). Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/36590>. Erişim Tarihi: 08.10.2022
- Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Teftiş Kurulu Yönetmeliği (1991, 10 Mart). Resmî Gazete (Sayı: 20810). Erişim Adresi: <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/35089>. Erişim Tarihi: 08.10.2022.
- Yahşi, F. (2014). Katılım Bankalarında Risk Odaklı İç Denetim ve Bir Model Önerisi. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

COVID - 19 PANDEMİ SÜRECİNDE ÜLKELERİN PERFORMANSLARININ BELİRLENMESİ: WASPAS YÖNTEMİ İLE BİR UYGULAMA

Sait PATIR¹

GİRİŞ

Dünya sağlık teşkilatı Covid – 19'u; 31 aralık 2019 da hayvanlarda görülen zatürre hastalığı olarak, daha sonra bunu insanlarda da tespit etmiş ve bu süreci, Covid -19 Pandemisi olarak ilan edilmiştir. DSÖ, 25 Eylül 2022 tarihi itibarıyla, dünya çapında 612 milyon doğrulanmış vaka ve 6,5 milyon ölüm bildirilmiştir². Pandemi, bulaşıcı bir hastalığın lokal olarak bir bölgede salgın şeklinde tespit edilmesi olarak adlandırılırken, Pandemi ise, salgın hastalığın tüm insanlığı tehdit etmesi ve bütün bölgelere yayılması anlamını ifade etmektedir (Budak, Korkmaz (2020). Pandemi sürecinde bütün ülkeler seyahat yasağı, maske ve mesafe kuralları gibi hastalığı önleyici tedbirlere başvurdukları ve aşı tedariki ederek, bulaşıcıyı önlemeye çalıştıkları gözlenmiştir.

SAĞLIK HARCAMALARI

DSÖ sağlığı, “sadece hastalık ya da sakatlığın olmayışı değil aynı zamanda beden, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir” şeklinde tanımlamıştır (WHO 1978). Sağlık harcamaları ise, ülke insanının, kültürü, yaşam standartları, ekonomik gücüne göre ülkeler için farklılık göstermektedir. Başka bir ifadeyle, sağlık harcaması kişilerin sağlıklı olmak ve sağlığını devam ettirmek üzere iyi olmaya ayırdığı finansman olarak da ifade edilebilir(Akar, 2014). Ülkelerin gelişmişliği ile sağlık harcamaları ve sürdürülebilirliği arasında bir ilişkinin olduğundan da söz etmek mümkündür(Yumuşak, Yıldırım 2009). Ülkenin gelişmişlik düzeyinin artması sağlık harcamalarının kamu maliyesi içindeki oranının da artması demektir(Başar vd. 2016).

1 Prof. Dr.Bingöl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, Orkid Number:0000-0002-1592-1094, spatir@bingol.edu.tr
2 <https://www.who.int/publications/m/item/weekly-epidemiological-update-on-covid-19---28-september-2022.E.T.29.09.2022>

WASPAS YÖNTEMİ

WASPAS yöntemi; ağırlıklı toplam yöntemi(weighted aggregate model), ile ağırlıklı çarpım yöntemi (weighted product model)'nin, bir karmasını oluşturur, bu yöntemlerin birlikte kullanılması yöntem işleyişinin güvenilirliğini arttırdığı düşünülür. Yöntem uygulaması kolay ve güvenilir olması nedeniyle Çok kriteri (ÇKK) olarak sıklıkla uygulamasına neden olmaktadır. Tedarikçi seçme, performans belirleme, sağlık performansı belirleme, rekabet üstünlüklerinin belirlenmesi, tahvillerin performansına göre belirlenmesi verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Tablo 1'de Waspas ile yapılan bazı çalışmalar verilmiştir.

Tablo 1. Waspas uygulama örnekleri

Tarih	Yazar/Yazarlar	Karar Alma Konusu	Yöntem
2017	Adalı, E.A, Işık, A.T	Bir tedarikçi seçim problemi için Swara ve Waspas yöntemlerine dayanan karar verme yaklaşımı,	Swara ve Waspas
2017	Tayalı, H. A	Tedarikçi Seçiminde WASPAS Yöntemi (WASPAS Method on Supplier Selection)	Waspas
2017	Yurtoğlu, H. Y, Kundakçı, N	Swara ve Waspas yöntemleri ile sunucu seçimi	Swara ve Waspas
2019	Orçun, Ç	Enerji sektöründe Waspas yöntemiyle performans analizi	Waspas
2019	Saygın, Zeynep Özgül	OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bütünlük çok kriterli karar verme yaklaşımı ile analizi	Mcdm, Swara, Edas, Aras, Waspas, Codas,
2019	Arslan han, H.	Ulaştırma modu seçimi probleminin bütünlük çok kriterli karar verme yöntemi ile çözümlenmesi ve bir uygulama, basılmamış yl tezi.	Waspas
2019	Aghamammadlı, F	Bağımsız devletler topluluğu ülkelerinin küresel rekabetçilik durumunun Waspas yöntemiyle değerlendirilmesi,	Waspas
2020	Yıldırım, B. F, Çiftçi, H.N	BIST'te İşlem Gören Tekstil Firmalarının Finansal Performanslarının Dinamik Sezgisel Bulanık WASPAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi	Waspas
2021	Arslan han, H. Tosun, Ö	Ulaştırma modu seçimi probleminin bütünlük en iyi-en kötü ve WASPAS yöntemleriyle çözülmesi	Waspas
2021	Arslan, R	Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Havalimanlarının cırtıc temelli Waspas yöntemi ile Sıralanması	waspas

Yöntem altı aşamalı bir evreyi kapsamaktadır.

1. AŞAMA. Karar matrisinin oluşturulması,
2. AŞAMA. Normalizasyonun oluşturulması,
3. AŞAMA. Ağırlıklı toplam yöntemi ile her seçeneğin değerinin bulunması,
4. AŞAMA. Ağırlıklı çarpım yöntemi ile her seçeneğin değerinin bulunması,
5. AŞAMA. Her iki yöntem için tartıl andırılmış değerlerin bulunması,
6. AŞAMA. Her bir seçenek için değerlerin hesaplanarak sıralamanın yapılması.

1. AŞAMA; Karar matrisinin oluşturulduğu aşamadır.

$$D_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{bmatrix} \text{şeklinde oluşturulacaktır.}$$

2. AŞAMA; Karar matrisinin normalize edilmesi

Normalizasyon (0,1) Aralığında elde edilmek üzere yapılmaktadır. Maksimum fayda ve Minimum maliyet için iki farklı eşitlik kullanılmaktadır.

$$D_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max(x_{ij})} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n \text{ fayda elde etmek için} \quad (1)$$

$$D_{ij} = \frac{\min(x_{ij})}{(x_{ij})} \quad i=1,2,\dots,m \quad j=1,2,\dots,n \text{ mi nümün kayıp için} \quad (2)$$

3. AŞAMA; Ağırlıklı toplam yönteminin elde edilmesi

İ alternatifinin toplam nisbi değerinin elde edilmesi;

$$Q_{i1} = \sum_{j=1}^n x_{ij} * w_j \quad (3)$$

4. AŞAMA; Ağırlıklı çarpım yönteminin uygulanması

$$Q_{i2} = \prod_{j=1}^n x_{ij}^{w_j} \quad (4)$$

5. AŞAMA; Ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım değerlerin ağırlıklandırılmış ortak değerlerinin elde edilmesi

$$Q_i = 0,5Q_{i1} + 0,5Q_{i2} = 0,5 \sum_{j=1}^n x_{ij} * w_j + 0,5 \prod_{j=1}^n x_{ij}^{w_j} \quad (5)$$

6. AŞAMA; Karar alternatiflerinin göreceli değerlerinin elde edilmesi

$$Q_i = \lambda Q_{i1} + (1 - \lambda)Q_{i2} = p \sum_{j=1}^n x_{ij} * w_j + (1-p) \prod_{j=1}^n x_{ij}^{w_j} \quad (6)$$

Yöntemin sürecini şekil 1’de daha açık görebiliriz.

ÖRNEK UYGULAMA

Ülkelerin Pandemi performans değerlemesi, için WHO web sayfasından elde edilen bulgular aşağıdaki tablo 2 de verilmiştir³.

Tablo 2: Ülkelerin 3 Ocak 2020 ile 3 Ağustos 2022 Covid verileri

3 Ocak 2020 3 Ağustos 2022	Yeni vaka	Toplam vaka	Aşı	Ölüm
Amerika	137.478	90.373.849	593.464.253	1.020.045
Almanya	63.302	31.044.554	183.133.264	144.160
Romanya	11.696	3.080.545	16.047.828	66.049
Türkiye	1 ⁴	15.889.495	149.563.323	99.341
İtalya	65.096	21.124.644	137.340.983	172.397
İspanya	19.417	13.245.996	102.480.315	110.713
Fransa	54.904	32.942.944	150.577.493	148.833

KAYNAK: WHO web sayfası: <https://covid19.who.int/region/euro/country/fr> Erişim Tarihi:4.08.2022

³ WHO WEB SAYFASI; <https://covid19.who.int/region/euro/country/fr> Erişim Tarihi:4.08.2022

⁴ Türkiye’de yeni vaka sayısı sıfır iken analize kolaylık sağlaması için 1 (bir) olarak alınmıştır.

1. AŞAMA Karar Matrisinin elde edilmesi

Yeni vaka sayısı minimum, toplam vaka minimum, Aşı sayısı Maksimum ve Ölüm sayısı minimum olarak aşağıdaki Tablo 3 de belirlenmiştir.

Tablo 3: Karar matrisi

Kritik yönü	Minimum	Minimum	Maksimum	Minimum
3 Ocak 2020 3 Ağustos 2022	Yeni vaka	Toplam vaka	Aşı	Ölüm
Amerika	137.478	90.373.849	593.464.253	1.020.045
Almanya	63.302	31.044.554	183.133.264	144.160
Romanya	11.696	3.080.545	16.047.828	66.049
Türkiye	1	15.889.495	149.563.323	99.341
İtalya	65.096	21.124.644	137.340.983	172.397
İspanya	19.417	13.245.996	102.480.315	110.713
Fransa	54.904	32.942.944	150.577.493	148.833

2. AŞAMA; Karar Matrisinin Normalize edilmesi

Kritik yönü Yeni vaka, toplam vak ve ölüm oranını minimum ve aşı sayısı maksimum olumlu yönde değerlendirilerek aşağıda tablo 4’de normalize değerleri elde edilmiştir.

Tablo 4: Normalize değerlerin elde edilmesi

3 Ocak 2020 3 Ağustos 2022	Yeni vaka (min)	Toplam vaka (min)	Aşı (max)	Ölüm (min)
Amerika	0,0000072	0,034	1,000	0,0647
Almanya	0,0000157	0,0992	0,3085	0,4581
Romanya	0,0000854	1,0000	0,0270	1,0000
Türkiye	1,0000000	0,1939	0,2520	0,6648
İtalya	0,0000153	0,1458	0,2314	0,3831
İspanya	0,0000515	0,2308	0,1726	0,5965
Fransa	0,0000182	0,0935	0,2537	0,4437

3. AŞAMA: Ağırlıklı Toplam Yöntemine (WSM) Göre Alternatiflerin Önem değerlerinin Belirlenmesi

Ağırlıklı toplam yöntemine göre uygulama için uzman görüşü alınarak aşağıdaki ağırlıklara göre değerlendirilecektir. Tablo 5 de ağırlıklar verilmiştir.

Ağırlıklara göre nisbi alternatif değerler tablo 6 de verilmiştir.

Tablo 5: Ağırlıkların belirlenmesi

Kriter	Yeni Vaka Sayısı	Toplam Vaka	Aşı sayısı	Ölüm Sayısı
Ağırlık	0,15	0,30	0,30	0,25

Tablo 6: Ağırlıklı toplam değerleri

Ağırlık	0,15	0,30	0,30	0,25	Toplam
3 Ocak 2020 3 Ağustos 2022	Yeni vaka	Toplam vaka	Aşı	Ölüm	Q1 ¹
Amerika	0.0000010	0,0980	0,3000	0,0005	0,3985
Almanya	0,0000023	0,0297	0,0925	0,1145	0,2367
Romanya	0,0000128	0,3000	0,0810	0,2500	0,6310
Türkiye	0.1500000	0,0581	0,0756	0,1662	0,4499
İtalya	0,0000022	0,0437	0,0694	0,0957	0,2088
İspanya	0,0000077	0,0696	0,0518	0,1491	0,2705
Fransa	0,0000027	0,0280	0,0761	0,1109	0,2150

4. AŞAMA: Ağırlıklı Çarpım Yöntemi(WPM) ye Dayalı Alternatiflerin Toplam Değerlerinin Bulunması

Bu aşamada her bir alternatifin ağırlıklı çarpa yöntemi ile toplam değerleri bulunacaktır. Tablo 7 da ağırlıklı çarpım değerleri verilmiştir.

Tablo 7: Ağırlıklı Çarpım Değerleri

Ağırlık	0,15	0,30	0,30	0,25	Toplam
3 Ocak 2020 3 Ağustos 2022	Yeni vaka	Toplam vaka	Aşı	Ölüm	Q2 ²
Amerika	0,1258	0,2496	1,0000	0,1495	0,00555
Almanya	0,1258	0,3484	0,4896	0,5870	0,01248
Romanya	0,1258	1,0000	0,4704	1,0000	0,05917
Türkiye	1,0000	0,4258	0,4608	0,6380	0,12559
İtalya	0,1258	0,3909	0,4491	0,5561	0,01228
İspanya	0,1258	0,6704	0,4114	0,6169	0,01146
Fransa	0,1258	0,0280	0,4617	0,5770	0,01146

5. AŞAMA: Ağırlıklı toplam değerleri ile Ağırlıklı çarpım modelleri için Ağırlıklandırılmış ortak genel değerlerin hesaplanması

Bu aşamada hem ağırlıklı toplam değer ve hem de ağırlıklı çarpım değerleri birlikte kullanılarak Qi değerleri hesaplanarak sıralama elde edilir. Bu durum tablo 8 de verilmiştir.

Tablo 8: Ağırlıklı toplam ile Ağırlıklı çarpım modelinin beraber ağırlıklandırılmış genel değerleri ve sıralaması

	Q1 ¹	Q2 ²	Qi=0,5* Q1 ¹ +0,5* Q2 ²	SIRALAMA
Amerika	0,3985	0,00555	0,202025	3
Almanya	0,2367	0,01248	0,12459	5
Romanya	0,6310	0,05917	0,345085	1
Türkiye	0,4499	0,12559	0,287745	2
İtalya	0,2088	0,01228	0,11054	7
İspanya	0,2705	0,01146	0,14098	4
Fransa	0,2150	0,01146	0,11323	6

Elde edilen Q_i değerlerine göre en yüksek değeri Romanya elde etmiş ve performans olarak en yüksek puana sahip olmuştur. İkinci Türkiye ve üçüncü Amerika şeklinde devam etmektedir.

6. AŞAMA: Karar alternatiflerinin nisbi önem değerlerinin hesaplanması

$Q_i = \lambda Q_{i1} + (1 - \lambda)Q_{i2}$ formülü yardımıyla farklı lamda değerleri kullanarak sıralamanın nasıl oluştuğuna bakılacaktır. Hesaplamalar tablo 9 de gösterilmiştir.

Tablo 9: Farklı lamda değerleri ve sıralamaların elde edilmesi

Ülke	$\lambda=0$		$\lambda=0,25$		$\lambda=0,75$		$\lambda=1$	
	0	Sıra	0,25	Sıra	0,75	Sıra	1	Sıra
Amerika	0,00555	7	0,1037	4	0,3002	3	0,3985	3
Almanya	0,01248	3	0,0685	5	0,1806	5	0,2367	5
Romanya	0,05917	2	0,2021	2	0,4880	1	0,6310	1
Türkiye	0,12559	1	0,2067	1	0,3688	2	0,4499	2
İtalya	0,01228	4	0,0614	7	0,1596	7	0,2088	7
İspanya	0,01146	5	0,1535	3	0,2057	4	0,2705	4
Fransa	0,01146	6	0,0623	6	0,1641	6	0,2150	6

$\lambda=0$ için; $Q_i = \lambda Q_{i1} + (1 - \lambda)Q_{i2}; 0 + 0,00555 = 0,00555$ olacaktır.

$\lambda=0,25$ için; $Q_i = 0,25 Q_{i1} + (1 - 0,25)Q_{i2}; 0,25(0,3985) + 0,75(0,00555) = 0,1037$

$\lambda=0,75$ için; $Q_i = 0,75 Q_{i1} + (1 - 0,75)Q_{i2} = 0,75*(0,3985) + 0,25(0,00555) = 0,3002$

$\lambda=1$ için; $Q_i = 1 Q_{i1} + (1 - 1)Q_{i2} = 1*(0,3985) + 0(0,00555) = 0,3985$

$\lambda=0$ durumunda; Q^2 değerlerinin elde edildiği görülmektedir. Bu durumda sıralamada Türkiye 1, Romanya 2 ve Almanya 3 olarak yer almaktadır.

$\lambda=0,25$ durumuna bakıldığında sıralama; Türkiye 1, Romanya 2 ve İspanya 3 olarak yer almaktadırlar.

$\lambda=0,75$ durumuna bakıldığında; Romanya 1, Türkiye 2 ve Amerika 3 olarak yer almaktadırlar.

$\lambda=1$ durumuna bakıldığında, Romanya 1, Türkiye 2 ve Amerika 3 olarak yer almaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Adalı, E.A, Işık, A.T(2017), Bir tedarikçi seçim problemi için Swara ve Waspas yöntemlerine dayanan karar verme yaklaşımı, *International and review of economic management*, Volume 5, Number 4, 2017, 56-77.
- Aghamammadlı, F(2019),Bağımsız devletler topluluğu ülkelerinin küresel rekabetçilik durumunun Waspas yöntemiyle değerlendirilmesi, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temmuz, Basılmamış YL Tezi.*
- Akar S. (2014) “Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” *Yönetim Ve Ekonomi Yıl:2014 Cilt:21 Sayı:1.*
- Arslan, R(2021), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Havalimanlarının cırlıltıc temelli Waspas yöntemi ile sıralanması, *Uluslararası İktisadi ve İdari Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2021, 27-38.
- Arslanhan, H(2019), Ulaştırma modu seçimi probleminin bütünlük çok kriterli karar verme yöntemi ile çözümlenmesi ve bir uygulama, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış, Yüksek Lisans Tezi.*
- Arslanhan, H. Tosun, Ö (2021), Ulaştırma modu seçimi probleminin bütünlük en iyi-en kötü ve WASPAS yöntemleriyle çözülmesi, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27(1), 13-23.
- Ayçin, E.,(2019); Çok kriterli karar verme, *Bilgisayar uygulamalı çözümler*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Başar, S., Künü, S., Bozma, G. (2016). Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016(10), 189-204
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Orçun, Ç.,(2022),Enerji sektöründe Waspas yöntemiyle performans analizi, *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2019, Cilt: 19, Sayı: 2/Yaz: 439-453
- Saygın, Z.Ö (2019),OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bütünlük çok kriterli karar verme yaklaşımı ile analizi, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.*
- Tayalı, H. A (2017)*Tedarikçi Seçiminde WASPAS Yöntemi (WASPAS Method on Supplier Selection)*, *Asos Journal, The Journal of Academic Social Science Yıl: 5, Sayı: 47, Haziran , s. 368-380.*
- Yıldırım, B. F, Çiftçi, H.N(2020), BIST’te İşlem Gören Tekstil Firmalarının Finansal Performanslarının Dinamik Sezgisel Bulanık WASPAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, *İzmir İktisat Dergisi*, Cilt: 35 Sayı: 4 Sayfa: 777-791.
- Yurdoğlu, H. Y , Kundakcı, N.(2017). Swara ve Waspas yöntemleri ile sunucu seçimi, *Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute*., Volume 20, Issue 38, 253 - 270, 01.12.2017
- Yumuşak, İ.B., Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.